7106

1. Title Bhāgavata Purāṇa,
   Daśaṁ Skandha.
2. Accession No. 5591
3. Folio No./Pages 140+156=296
4. Lines 12-17
5. Size 30×16Cm
6. Substance Paper
7 Script Devanāgarī
8. Language Sanskṛit
9. Period Not mentioned
10. Beginning "ओम् श्रीगणेशाय नमः विश्व सर्ग विसर्गादि नव लक्षण लक्षितं श्री कृस्माख्यां परंम धाम जग .."
11. End "लेखको गण नायकः लिपिकृत ज्वालादत्त तृपाठिना पठनार्थं शिव दयालस्य रामः रामः ॥"
12. Colophon Yes
13. Illustrations No
14. Source Donated by Shiva Shankar Sharma, Owner, Swami Press, Meerut.
15. Subject Purāṇa
16. Revisor No
17. Author Jwala Dutta Tripathi
18. Remarks Pages are not in order, partly damaged, bound.

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

BHAGVET PURAN
G. K. U.

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

(1)

005591

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

2

3

शंखक्षीरवपुः पुरा कृतयुगे नाम्ना च नारायणस्त्रेतायां त्रिदशाधिपः ... हरिर्जिष्णुः सुवर्णो हरिः ॥ दूर्वाश्यामनिभः ... रावणारिः ... वर्धसीतापतिर्द्वापरे नित्यं योजनसंनिभः कलियुगे नः पातु दामोदरः ॥

॥श्रीगोपालः॥ दशमस्कंधपूर्वार्द्धस्य पत्राणि १५६॥

उत्तरार्द्धस्य १४०

समस्तपत्राणि २९६

०१०

८०

श्रीमद्भागवत पुराण दशम स्कन्ध

दाता - श्री शिवशंकरजी शर्मा, मालिक स्वामी प्रेस, मेरठ

005591

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

2

3

XV

५० - ४६२

शंखक्षीरवपुःपुरा कृतयुगे नाम्ना च ... श्यामनिभ ... वर्षेसौ

तां प्रीती ... परे नित्यं योजनसंनिभः कलि ...

॥श्रीगोपालः॥ दशमस्कंध पूर्वार्द्ध पत्राणि १५६॥

उत्तरार्द्धस्य १४०

समस्तपत्राणि २९६

०१० / ४०

श्रीमद्भागवत पुराण दशम स्कन्ध

दाता - श्री शिवशंकरजी शर्मा, मालिक स्वामी प्रेस, मेरठ

005591

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मा

भा॰ द॰ टी॰ ॥ १ ॥ ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ विश्वसर्गविसर्गादिनवलक्षणलक्षितं ॥ श्रीकृष्णाख्यं परं धाम जगद्धाम नमामि तत् ॥ दशमे दशमं लक्ष्य- श्री॰ १
माश्रिताश्रयविग्रहं ॥ क्रीडद्यदुकुलांभोधौ परानंदमुदीर्यते ॥ दशमे कृष्णसत्कीर्तिवितानायानुवर्ण्यते ॥ धर्मग्लानिनिमित्तस्तु नि-
रोधो दुष्टभूभुजां ॥ प्राकृतादिश्रुतुद्धयो यो निरोधः स तु वर्णितः ॥ नवत्व संगतः सृष्टिसंहारादिनिरूपणैः ॥ कृता नवभिरध्याया
२ दशमे कृष्णकीर्तये ॥ आद्येश्चतुर्भिरध्यायैर्ब्रह्मप्रार्थनयावनेः ॥ भारं हर्तुं हरेर्जन्मसप्रसंगं निरूप्यते ॥ गोकुले मथुरायां च द्वारवत्यां

ॐ श्रीकृष्णः ॥ राजोवाच ॥ कथितो वंशविस्तारो भवता सोमसूर्ययोः ॥ राज्ञां चोभयवंश्यानां चरितं परमाद्भुतं ॥ १ ॥ य-
दोश्च धर्मशीलस्य नितरां मुनिसत्तम ॥ तत्रांशेनावतीर्णस्य विष्णोर्वीर्याणि शंस नः ॥ २ ॥ अवतीर्य यदोर्वं-
शे भगवान्भूतभावनः ॥ कृतवान्यानि विश्वात्मा तानि नो वद विस्तरात् ॥ ३ ॥

ततः क्रमात् कृष्णलीला त्रिधा प्रोक्ता तत्तद्देशत्वनैधा ॥ सपंचत्रिंशताध्यायैर्वृहद्वृंदावनादिषु ॥ गोकुले वसतो लीलावर्ण्यते
सुरदुष्करा ॥ एकेन यमुनावारिण्यक्रूरेण कृता स्तुतिः ॥ एकादशभिराख्याता लीला मधुपुरे कृता ॥ शेषैर्द्वारवतीलीलातन्नि- वं २
रासादि वर्ण्यते ॥ एवं नवतिरध्याया दशमे विशदार्थकाः ॥ तत्र तु प्रथमे कंसः स्वमृत्युं देवकीसुतात् ॥ श्रुत्वा भीतो वधीत्तस्याः षड्गर्भान्नि
निवर्ण्यते कृष्णावतारचरितश्रवणात्कृतनिर्वृतः ॥ उक्तानुवादेनौत्सुक्यात्तु राजा पृच्छति तत्पुनः ॥ १ ॥ कथित इति ॥ १ ॥ अंशेनेति प्रतीत्य ॥ रामः ॥
भिप्रायेणोक्तं ॥ २ ॥ ननु कृष्णानिजानीगतः पितृगृहाद्व्रजमेधितार्थ इत्यादिना सत्यं ॥ पुनर्विस्तारेण वदेत्याह ॥ अवतीर्येति ॥ ३ ॥ ॥ १ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰ यत एवं भूतः श्रीकृष्णः ततः स एव सर्वोत्तम इत्याह जयतीति जनानां निवासः आश्रयः तेषु वा निवसतीति अन्तर्यामितया नया
१४० सकृष्णो जयतीति देवक्यां जन्मेति वादः मात्रं यस्य स यदुवरा परिषत् सभा सेवकरूपा यस्य स्वैः दोर्भिः आत्मत्वेनानिरस्यन् सम
म यविक्रीडार्थं दोर्भिरधर्मं स्यन्न चिरस्थायिन्द्रजिन घ्नः एकैकारी विशेषानपेक्षं भवनं दावनगतत रुलतादीनां संसार
दुःखहन्ता तथा विलासवैदग्ध्यानपेक्षं व्रजवनितानां पुरवनितानां च सुस्मितेन श्रीमता मुखेन कामदेवं वर्धयन् कौ
मव्यासो दीप्यति विजिगीषति संसारमिति वैजयन्तीहारमोक्षप्रदमित्यर्थः ४८ तत्कार्यविशेषैः स्वीकृतमन्यत्कृष्णो

जयति जननिवासो देवकीजन्मवादो यदुवरपरिषत्स्वैर्दोर्भिरस्यन्नधर्मं स्थिरचरवृजिनघ्नः सुस्मितश्री
मुखेन व्रजपुरवनितानां वर्धयन् कामदेवं ४८ इत्थं परस्य निजवर्त्मरिरक्षयात्तलीलातनोस्तदनुरूपवि
डम्बनानि कर्माणि कर्मकषणानि यदूत्तमस्य श्रूयादमुष्य पदयोरनुवृत्तिमिच्छन् ४९ मर्त्यस्तया
नुसवमेधितया मुकुन्दश्रीमत्कथाश्रवणकीर्तनचिन्तयैति तद्धाम दुस्तरकृतान्तजवापवर्गं ग्रामाद्वनं
क्षितिभुजोऽपि ययुर्यदर्थाः ५० चित्रं न चैतत्कृष्णस्य यदुभिर्ललिताचितं यस्तत्कलत्रकदेवकमुक्तिहेतुः
यं स्त्रीणां सुदुस्त्यजकृतान्तजवापवर्गं ग्रामाद्वनं क्षितिभुजोऽपि ययुर्यदर्थाः ५१ इति श्रीभागवते महा
पुराणे दशमस्कन्धे श्रीकृष्णलीलाचरितानुवर्णने नवतितमोऽध्यायः ९०

दीनानामूर्त्तिविशेषतो यदृत्तमस्य सतः परस्य तदनुरूपाणि कर्मशीलीकरणकारणानीव हरितानि कृष्णयातत्ताशरणपादित्यर्थः
४९ अनुवृत्तेः फलमाह मर्त्य इति श्रीमत्याः कथायाः श्रवणकीर्तनकृत चिन्तया सवर्धितया तया अनुवृत्त्या तत्पदं तन्निष्ठत्वे न तस्य
धाम लोकमेति लोकत्वे पि कृतान्तकलितत्वमित्याह दुस्तरेति दुर्लभपुरुषार्थमाहात्म्यमाह इति ५० ५१ इति श्रीश्रीधर
स्वामिविरचितायां दशमटीकायां श्रीभागवतभावार्थदीपिकायां नवतितमोऽध्यायः ग्रंथकर्त्ता भवेद्यासो लेखकोग रामः
णनायकः लिपिकर्त्ता यावत्तावत्पठितो पठनार्थं शिवदयालस्य रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः॥ १४०

भा॰द॰ मात्रं ननु सम्यक् ज्ञात्वानेन दा कुमाराणामेव संख्यातुं न कुमारा शक्यते कुतः पुनः सर्वयादवानामिति ४२ तत्रोत्पन्ना इति प्र
१३९ त्येकं बहुभी रूपैरिति शेषं ४३ एवमेव यदुकुलेपि देवा इति तथा वा कोटिसहस्रशः समुद्भूता देवा यदुकुले प्रपञ्चितिः ४४
४५ ४६ तस्मात्कृष्णकीर्तेः सर्वतीर्थत्वमत्र कृष्णस्यैव सर्वदेवोत्तमत्वं न चित्रमित्याह तीर्थं चक्रेमिति इतः पूर्वं स्वःसरि
देव सर्वतोऽधिकं तीर्थमासीत् इदानीं तु यदुषु यदजनि जातं तीर्थं श्रीकृष्णकीर्तिरूपमत स्वःसरिदपि पादशौचं नी

तिस्रः कोट्यः सहस्राणामष्टाशीतिशतानि च आसन्यदुकुलाचार्याः कुमाराणामिति श्रुतिः ४१ संख्यानं याद
वानां कः करिष्यति महात्मनां यत्रायुतानामयुतलक्षेणास्ते सआहुकः ४२ देवासुराहवहता दैतेया ये सु
दारुणाः ते चोत्पन्ना मनुष्येषु प्रजा दृप्ता बबाधिरे ४३ तन्निग्रहाय हरिणा प्रोक्ता देवा यदोः कुले अ
वतीर्णाः कुलशतं तेषामेकाधिकं नृप ४४ तेषां प्रमाणं भगवान्प्रभुत्वेनाभवद्धरिः ये चानुव
र्तिनस्तस्य ववृधुः सर्वयादवाः ४५ शय्यासनाटनालापक्रीडास्नानादिषु न विदुः सन्तमात्मानं
वृष्णयः कृष्णचेतसः ४६ तीर्थं चक्रे नृपोनं यदजनि यदुषु स्वःसरित्पादशौचं विद्विट्स्निग्धाः स
रूपं ययुरजितपरा श्रीर्यदर्थेऽन्ययत्नः यन्नामामङ्गलघ्नं श्रुतमथ गदितं यत्कृतो गोत्रधर्मः कृष्णस्यैतन्न
चित्रं क्षितिभरहरणं कालचक्रायुधस्य ४७
र्थं जलम यं च चक्रे स्वयमेव सर्वतीर्थेभ्यः परि विराजत इत्यर्थः श्रीकृष्णस्य विद्विषः स्निग्धाश्च तत्सारूप्यं ययुरिन्यपि
न चित्रं तस्य परमकारुणिकत्वात् यच्चेदं न च चित्रं किं तदजितपराजितता के श्रीः यदर्थे प्रायः पराः सर्वतः परिपूर्णा श्रीः
कृष्णस्यैव नान्यस्येति तदेवाह यदर्थमन्येषां ब्रह्मादीनां यत्न इति ननु निरपेक्षं तमेव लक्ष्मीर्भजत इति विवन्नेति
चेत् न हि परममङ्गलनामधेयत्वात्स्येत्याह यन्नामेति तदविनार्थस्मरणापेक्षमित्याह कृतमथ गादितमिति
सर्वधर्माश्रयत्वादपीत्याह यत्कृतो गोत्रधर्मः इति गोत्रेषु नतद्वृष्णिवंशेषु धर्मो यत्कृतः येन वर्तितः तस्मात्क्षितिभरह रामः
रणं नैव चित्रमित्यर्थः हेतुः कृष्णस्यैतदिति कालचक्रायुधस्येति सर्वसंहारककालमूर्तेर्विशेषतो दुरन्तप्रभवत्वका १३९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

गृहे स्थानं २८ यारुक्मिणीप्रमुखाश्चाष्टौ प्रागुदाहृताः प्राक् एवमष्टोत्तरशतान्यधिकषोडशसहस्रमहि
षीणां पुत्राः लक्षमेकमशीतिस्तु एकैकस्य दशसहस्राणि भवन्ति ३१ अनिरुद्धस्तेति अग्रतः पुत्राणां

याः संपर्यचरन्प्रेम्णा पादसंवाहनादिभिः जगद्गुरुं भर्तृबुद्ध्या तासां किं वर्ण्यते तपः २७ एवं वे
दोदितं धर्ममनुतिष्ठन्सतां गतिः २८ गृहं धर्मार्थकामानां मुहुश्चादर्शयत्पदं २८ आस्थितस्य परं
धर्मं कृष्णस्य गृहमेधिनां आसन् षोडशसाहस्रं महिष्यश्च शताधिकं २९ तासां स्त्रीरत्नभूतानां
मष्टौ याः प्रागुदाहृताः रुक्मिणीप्रमुखा राजंस्तत्पुत्राश्चानुपूर्वशः ३० एकैकस्यां दश दश कृष्णोऽजीज
नदात्मजान् यावत्य आत्मनो भार्या अमोघगतिरीश्वरः ३१ तेषामुद्दामवीर्याणामष्टादश महारथाः
आसन्नुदारयशसस्तेषां नामानि मे शृणु ३२ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च दीप्तिमान् भानुरेव च साम्बो मधु
र्बृहद्भानुश्चित्रभानुर्वृकोऽरुणः ३३ पुष्करो वेदबाहुश्च श्रुतदेवः सुनन्दनः चित्रबाहुर्विरूपश्च कवि
र्न्यग्रोध एव च ३४ एतेषामपि राजेन्द्र तनुजानां मधुद्विषः प्रद्युम्न आसीत्प्रथमः पितृवद्रुक्मिणीसुतः ३६
स रुक्मिणो दुहितरमुपयेमे महारथः तस्मात्सुतोऽनिरुद्धोऽभून्नागायुतबलान्वितः ३५ स चापि रुक्मिणः पौ
त्रीं दौहित्रो जगृहे ततः वज्रस्तस्याभवद्यस्तु मौसलादवशेषितः प्रतिबाहुरभूत्तस्मात्सुबाहुस्तस्य चा
त्मजः सुबाहोः शान्तसेनोऽभूच्छतसेनस्तु तत्सुतः न ह्येतस्मिन्कुले जाता अधना अबहुप्रजाः अल्पायुषोऽल्प
वीर्याश्च अब्रह्मण्याश्च जज्ञिरे ३९ यदुवंशप्रसूतानां पुंसां विख्यातकर्मणां संख्या न शक्यते कर्तुमपि व
र्षायुतैर्नृप ४०
तिस्रः कोट्यः सहस्राणामष्टाशीतिशतानि च आसन्यदुकुलाचार्याः कुमाराणामिति श्रुतम् ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४०
मा.पु. ... ... इत्यक्षरप्रत्यर्थमाह ... ... अन्तः सु
१२८ ... ... २३ त
देवदेवाद्भागतं ... ... इत्याह ... ... सो हृदः स्मरे
ति ... ... कामार्थमा
... ... पुनराहुः ज

युष्मद्द्विदः करशीनाः बतसिंधुपल्वः संभ्रमपादकमलांभिपद्धर्मं यद्द्वयं पदुपतेः प्रशा
पावलोकनप्राप्यमुष्टहृदयाः पुरुकर्शितास्म २३ हंस स्वागतमास्यतां पिब पयो ब्रूह्यंग शौरेः
कथां दूतं त्वां नु विदाम कच्चिदजितः स्वस्त्यास्त उक्तं पुरा किं वा नश्चलसौहृदः स्मरति तं कस्माद्भ
जामो वयं क्षौद्रालापय कामदं श्रियमृते सैवैकनिष्ठा स्त्रियां २४ इतीदृशेन भावेन कृष्णे योगे
श्वरेश्वरे क्रियमाणेन माधव्यो लेभिरे परमां गतिं २५ श्रुतमात्रोऽपि यः स्त्रीणां प्रसह्याक
र्षते मनः उरुगायोरुगीतो वा पश्यन्तीनां कुतः पुनः २६

स्मात् एवं बहुविधाप्रकारोऽसमतेनां श्रियमतेत मेळालय ... ... प्रका
मं ... ... किंतु ... पुनः सेवभजतु ... ...
नित्यं श्रियं एकनिष्ठाः एकत्वेव स्वसमानसिद्धेर्निष्ठामासामिति २४ तासां कृष्णे संभूतो नातिविवि
क्तमित्याह श्रुतमात्रोऽपीति उरुभिर्गायैर्गीतः उरुगायैर्गीतो वा यैः कौश्चिदपि गीतैः यथाकर्षति दृष्टिगीतो वे राम:
सर्ग २६ १२८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मुकुंदगदितानिरहस्यानिविस्मृत्यतेदेकचिंतयाकश्चित्वंक्षीणोसि तथमिवस्यागिनगीस्तनुवाक्पहे
इंद्रोनस्तथैवोपलक्ष्यसे १८ अप्रियावररांबिनास्मरोदिरसोनव्यथाजननंमलयानिलपवनवानुवितानि
त्यर्थः मेयतिश्रांतस्यानिर्हिरसादिसामान्यातत्वंयाद्दृशंद्रस्यनूनंदयितसरलोसिश्रुतोभवास्तं याति
ध्यानेतिंगान्याहुः अमुत्कंठ्यन्नादिश्वहेकिमतिन्नयातेनसंस्पृष्टकृतंयतोदुःखदस्तन्नसंगइति २० हेको

त्वंयक्ष्मणावलवतासिरहीनतुंद्रोक्षीणगनस्तमोनिजदीधितिभिः क्षिणोषि कश्चिन्मुकुंदगदिता 10
निययाववयंत्वंविस्मृत्यमोस्यगीतगीरुपलक्ष्यसेन १९ किंवावरितमस्माभिर्मलयानिलतेऽप्रियं
गोविंदापाङ्गनिर्भिन्ने हृदीरयसि नः स्मरं २१ मेघश्रीमंस्त्वमसिदयितोयादवेंद्रस्यनूनंश्रीव
त्सांकंवयमिवभवान्ध्यायतिप्रेमबद्धः अत्युत्कंठः शबलहृदयोस्मद्विधोबाष्पधाराः स्मृत्वा
स्मृत्वाविसृजसिमुहुर्दुःखदस्तत्प्रसंगः २० प्रियाराववयदानिभाषसेमृतसंजीविकयानयागि
रा करवाणिकिमद्यतेप्रियंवदमेवलीतकंठकोकिलः २१ नचलसिनवदस्युदारबुद्धिक्षितिध
रचिंतयसेमहांतमर्थं अपिवतनवसुदेवनंदनाङ्घ्रिवयमिवकामयसेस्तनैर्विधर्तुं २२

किलप्रियारावस्यप्रियंवदस्यश्लोकयस्यपदानीवपदानिरावदान्वभावसेमृतान्संजीवयतीतितथात
याऽनयाकोमलयागिरा वलिनकंठमेकथयकिंतवप्रीयंकरवाणीति इन्द्रितिचरत्वंत्यवदसितवयलसि
मृतानन्नमहांतमर्थंचिंतयसे नततर्हिश्रुतिविकिंप्रयास्तनेविं धुनुबधंकामयामहेतयात्वंस्तननुलेः श्यो
... २२ रामः रामः रामः रामः

भा॰ पु॰ ननुयदिद्वैभावोपतारायूयावभावान्मुक्तानांसोनेतैहकथमुक्तन्वीहिब्रह्मत्वेममसजातीयविजातीयभेदः संभ
५५ वतीत्यतआहत्वमितिएकः सजातिपरहितः कुतः आद्यः पुरुषः पुरुषाणामवस्याग्रवनामाद्यः प्रकृतिभूतःपुरु
षः कुतः तुरीयः शुद्धइत्यर्थः नद्यापिकुतः स्वदृक् स्वप्रकाशज्ञानरूपः शुद्धादेवतपाधियोगाज्जीवाजायंते यथाग्नेः
शुद्धाविस्फुलिंगाशुद्धरंत्येवमेवास्मादात्मनः सर्वेष्वात्मनोव्युच्चरंतीतिश्रुतेः अतःसजातीयरहितः किंचअद्वि
तीयः विजातीयरहितोपि कुतः हेतुः सर्वस्यतथास्वयंहेतुरहितश्चेतिव्युर्यतांहिप्रतिभासिरंजीवभेदः प्रतीयतेत्र
तत्राह प्रतीयसइति सर्वगुणप्रसिद्धसर्वविषयप्रकाशनाय ३८ नर्हिकिमहमेवसंसारिमुच्यतेनहिनहीति 11

त्वमेकआद्यःपुरुषोद्वितीयस्तुर्यःस्वदृग्घेतुरहेतुरीशः प्रतीयसेथापियथाविकारंस्वमाययासर्व
गुणप्रसिद्धे ३८ यथैवसूर्यःपिहितश्छायया छायारूपाणिवसवकाशि एवंगुणेनापिहितोगु
णांस्त्वमात्मप्रदीपोगुणिनश्चभूमन् ३९ यन्मायामोहितधियःपुत्रदारगृहादिषु उन्मज्जंतिनि
मज्जंतिप्रसक्ताद्वृजिनार्णवे ४० देवदत्तमिमंलब्ध्वा नृलोकमजितेंद्रियः योनाद्रियेतत्वत्पादौसशो
च्योह्यात्मवंचकः ४१

दृष्टांतमाहयथैवेतिहेभूमन् स्वयस्यापयामेघलक्षणयायापरदृष्टापिहितयथादित्योपिसूर्यः छायांमेघांवरूपा
णिचमेघांतरितान्घटादीनपिसंवकाशिप्रकाशयति एवंगुणेनाहंकारेणस्वकार्येणजीवावकेणतदृष्टापिहितोपि
गुणान्सत्वादीनुपाधीनगुणिनश्चउपहितान्जीवानपिवकाशिआत्मदीपः स्वप्रकाशः अतःसर्वसाक्षिणस्त्वनसंसारइ
त्यर्थः ३९ किंचमायाआश्रयस्यात्मानोहोवतस्तवकुतःसंसृतिरित्याशयेनाह यन्मायेति पुत्रादिषुप्रसक्ताःवृजिनार्णवेदुःख रामः
सागरेउन्मज्जंतिदेवादियोनिषुनिमज्जंति स्थावरादिषुतदुक्तंगायवाख्ये विपर्ययश्चभवतिब्रह्मत्वस्थावरत्वयोरिति ४० ५५
एवंजीवेश्वरश्चवस्थानिरूप्यदानीमभजंतिनघ्नंतिद्वाभ्यांदेवेति हेदेवनत्वयाकर्माध्यक्षेणप्रदत्तंदत्तमिमंलब्ध्वापि
ती ४१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भक्तरक्षार्थं श्रीरुद्रो भगवन्तं स्तौति त्वं हीति त्र्ययमर्थः त्वं ब्रह्मणां यं पुष्यन्त इति न चित्रं यतस्त्वं वाङ्मये ब्रह्मणि गू
ढं ब्रह्म त्रितयविषयत्वात् कुतः परं ज्योतिः ज्योतिषामपि प्रकाशकत्वात् दविषय इत्यर्थः कथं तर्हि प्रतीतिरत्रा
ह यमिति अमलात्मना स्वतः प्रकाश इत्यर्थः ३४ आम्नातावत्रिगुणस्य तत्त्वज्ञानं लीलयाऽधिष्ठिते स्त्वया यो वि 12
राडित्याह सोऽपि त्वत्ता यत एतदुदरः फलान्तन्वीनि मके ऽश्वोदुम्बरफलमित्यर्थः येन विराड्रूपेणास्तौति द्वाभ्यां नाभिरि
त्यस्य नभ आद्यो नाभ्याद्यवयवाः स भवांल्लोककल्पः पुरुष इत्युत्तरेणान्वयः नभो यस्य नाभिः अग्निर्मुखं

श्रीरुद्र उवाच त्वं हि ब्रह्म परं ज्योतिर्गूढं ब्रह्मणि वाङ्मये यं पश्यन्त्यमलात्मान आकाशमिव केवलं
३४ नाभिर्नभोऽग्निर्मुखमम्बरेतो द्यौः शीर्षमाशाः श्रुतिरङ्घ्रिरुर्वी चन्द्रो मनो यस्य दृगर्क आत्मा अहं स
मुद्रो जठरं भुजेन्द्र ३५ रोमाणि यस्यौषधयोऽम्बुवाहाः केशा विरिञ्चो धिषणा विसर्गः प्रजापतिर्हृ
दयं यस्य धर्मः स वै भवान्पुरुषो लोककल्पः ३६ तवावतारोऽयमकुण्ठधामन् धर्मस्य गुप्त्यै जग
तो भवाय वयं च सर्वे भवतानुभाविता विभावयामो भुवनानि सप्त ३७

अम्बु रेतः द्यौः शीर्षम् आशाः दिशः श्रुतिः श्रवणेन्द्रियं उर्वी अङ्घ्री चन्द्रो मनः अर्को दृक् अहं शिवः आत्मा अहंकारः स
मुद्रो जठरं इन्द्रः भुजा बाहुः इन्द्रादयो लोकपाला वा हव इत्यर्थः ३५ ओषधयो रोमाणि यस्य च्छदस्यावृतिः स्पष्ट
नार्थमम्बुवाहाः केशाः विरिञ्चो धिषणा बुद्धिः प्रजापतिर्विसर्गो मेढ्रं धर्मो हृदयं लोकैः कल्प्यते अवकल्पव
द्गतिलोककल्पः ३६ ननु प्रादेशिकशरीरस्य कथं नभो नाभित्वादि तत्राह तवेति हे अकुण्ठधामन् अप्रच्युतस्वरूपा
भावायाभ्युदयाय न केवलमेतावत् किन्तु अस्मादनुग्रहार्थमपीत्याह वयं चेति सर्वे लोकपालाः त्वया पालिताः सप्तापि भुव

भा॰टी॰ [illegible]
१२७ यथा शुक्तिरजतमिति तत्राह व्यवहारायमर्थः किं यथार्थं विकल्पो भ्रमः दर्शिनः दृष्ट एवं कूटकार्षापणादिनापि
कविव्यवहारदर्शनात् न च विकल्पसतो भ्रमारोपो भ्रमः पृष्टिकः अन्यत्र सत्वेक धर्मे येनो भ्रमः स्यात् सत्त्वेवा
नाऽयं सिद्धिः एकं च भेदः भयस्य नरवपुष्पवत् अभमसत्कथं भवेत् कर्म ने पूर्वानुभूतास्य लोकेन आरोपो न वा
नवेति नेत्याह अपरं परयेति अपरं परया धीविकल्पदूपल्पयः अप्रवृत्तिः भावः संस्कारजन्यो भ्रमः सूक्ष्मा 13
रसिद्धः पूर्वं प्रतीतिमात्रमपेक्षते न वस्तु सत्त्वं प्रतीतो सत्यावस्तु सत्त्वाभावेन भ्रम इति रेकादर्शनात्
अतोनादित्वात् पूर्वं भ्रमदृष्टत्वात् न तत्रारोपो भविष्यति अथ परम्परान्यायेन मेनन्यवहारः सेस्य
तिनिन्दप्रयोजकोहेतुरिति नन्ववश्यं हवेदान्तौपास्य पानिनः सुकृतं भवति अपामसोमममृता अभू

व्यवहृतये विकल्प इषितोऽपरं परया भ्रमयति भारती न उरुवृत्तिभिरुक्थजडान् २८ २२

भूमेत्यादिभिः कर्मफलस्यानित्यत्वप्रतिपादनादसत्त्वं न घटते नहि सत्त्वं वस्तुत्वं अस्माद्भवति तस्माद्बुद्धप्रति
पादितत्वात् इतसदेवेत्या सक्ताह भ्रमयतीति हे भगवन् तेन व भारती वेदलक्षणा उरुवृत्तिभिः बहि
र्भिर्गौणलक्षणादिवृत्तिभिः उक्थजडान् कर्मसङ्गाभिभाराक्रान्तमन्दमतीन् भ्रमयति मोहयति अयं भावः
नहि वेदः कर्मफलस्यानित्यत्वमभिप्रैति किन्तु लक्षणया प्राशस्त्यमात्रं विधेयैकवाक्यत्वात् अन्यथा बाधा
नेदप्रसङ्गात् न च यथेह कर्मचितो लोकः क्षीयत एवमेवामुत्र पुण्यचितो लोकः क्षीयत इति न्यायोपबृंहितमा
नत्वविरोधात्तत्र अतः कर्मन्यानामिदम् आत्ममात्रमिति एतेन च नास्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूत इत्या तमः
दितात्पर्यं सपरत्वं दर्शितं भवति इतः भवतः सर्वाविभुवनं सत्त्वेव सर्वः स्वर्गः कुर्वन् कार्जमयीह कूटकनकं वदोपि १२७
नैवं परः अध्ये तेन च सत्यं तु परमानंदपदं तत्त्वदावं तत्त्वदावं देवं दर्शिनिद्रानुत्तहे मानुवमानानन्तं ३६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नत्वाम्नायस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्थानां तद्गुणानां क्रियार्थेन समन्वयः इति तत्र न तज्जैमिनिनाऽवेदस्य
क्रियापरत्वाभिधानादुपनिषदामपि तदेवयुक्तं यथोक्तं तत्र वार्त्तिककृता एतेन कर्मविषयकर्तृप्रतिपाद
नेनोपनिषदां नैराकांक्ष्यं व्याख्यानमिति तन्न एकमेवाद्वितीयं ब्रह्मविज्ञानमानंदं अयमात्मा ब्रह्मेत्येवं तत्
त्त्वपरतया तत्प्रतिपादनात् न च द्वितीयप्रस्मानं तद्रूपस्यकर्माङ्गत्वं युज्यते अनुमतत्वेन वार्त्तिकक्
तः कथं सर्वत्रैव हि विज्ञानं संस्कारत्वेन गम्यते पराङ्गं चात्मविज्ञानादन्यत्रेत्यवधार्यतामिति तेनैवोक्तत्वा
त् एतदर्थमेवमननाय मुनयः पर्यटंतीत्युक्तं तत्रनावकरदैतन्यस्य तन्नवेदन्यत्वं तदवनुन संभवतीति प्र
त्यगात्मन्यन्न ताव धारयाप्रकारमाहसतः इदमुत्थितं सदिति इदं विश्वं यस्मिं सदितिसायधर्मः
सतदन्यत्वात् हेतुः यद्युतदन्यतन्न तदात्मकमेव दृष्टं यथा कनकादन्यत्कुंडलादि तदात्मकं तदद्वितीति
तत्र यदि सद्भेदः स्यात्तदा तदात्मकं न स्यात् इति सेनैवमेदवर्णितैः विरुद्धो हेतुरित्याह ननु तर्कहतमिति

सतइदमुत्थितं सदिति ननु नर्कहतं व्यभिचरति कवकवस्थानतयोभययुक्

ननु नाभेदसाधयामः किंतु तदन्यत्वेन कुंडलादिवद्घटादिवत्प्रतिषेधयामः तत्र स्वभेदएवसाध्यत्वात् कथ
नैकांतिकत्वेन हेतुं दूषयति व्यभिचरतीति कवचेनैतिविन् पुत्रादिषु पुरुषं इह घटध्वंसादिषु वन्न्याद्यंतादि
त्रिभावः ननु नदुत्पन्नत्वं नाम न तदुपादानकत्वं न नतुलितिनीत्वं अनतो नातेकांतिकत्वमित्याशंक्यदूषयति
पक्षवम्भवानि तु तो पादानस्याजितफलितोनान्गुरा तंकिं तु मिथ्यात्वं अन्यथा कुंडलादिवद्बाधप्रसंगात्त
तः पुनरप्यनैकांतिकत्वमेव तन्निभावः ननु तत्र न केवलं गुरुयासात्त्र फलितानतु यादानैकिंतु अविद्यायुक्तं तथाभूत
स्यावस्तुत्वान्नयुक्तं फलितानामपि मिथ्यात्वमित्याशंक्य तत्तुल्यपत्रापीति द्वयमपि तत्तद्योभययुक्तमिति अयमर्थः अवि

भा॰ द॰ त्वं गुरुपदेशेनतत्वमवगम्याज्ञानरहितविवेकेन वस्वरूपतोनिर्विधृतद्वेषमहत्संगेनोपपत्तिभिः सम्यगवधा
१२६ रयितुंतीर्थसदनानि मुनयः पर्यटंतीति किं तत्प्रत्यादिदूष्कृतमर्थमाह भुवि पुरु पुण्यतीर्थसदनानीति तेऽत
फलप्रशस्याशक्यधोविमदानिरहंकाराः यतोभवत्पदांबुजं हृदः भवतः पदांबुजं हृदि येषांते अतः स्वयमेव
अघमित् अंघ्रिजलं येषांते तदस्थापितयाविधान्यपिपुरुराणि वहूनि तीर्थानि सदनानि क्षेत्राणि तान्येवोपास
ते सेवंते यायस्तत्रैवमहत्संगोभवतीति अयमा पुरुप्रदिर्केभगवदुक्तं लक्षणापुरुषयेषांतानि च तानि
तीर्थानि च गुरवः महांतइत्यर्थः तेषां सदनानि आश्रमान् यथाहाम हर्षिः हि तिपानागमयोः तीर्थमृषि

भुविपुरुपुण्यतीर्थसदनान्यृषयोविमदास्तुतभवत्पदांबुजहृदोऽघभिदंघ्रिजलाः
दधतिसकृन्मनस्त्वयियआत्मनिनित्यसुखेनपुनरुपासतेपुरुषसारहरावसथान् ३५ २२

तृष्णजलोगुरावितिं नपुनः पुरुषसारहरावसथानुपासते पुरुषाणांसारंविवेकधैर्यादिमहांति प्रमुखंहरं
तीति तथा ते च तेऽऽवसथाः गृहाः तान्तन्न वते यास्तदितिवकुत्सितसुखापेक्षत्वादाह दधतीति सकृन्मनस्त्वयि
यात्मनि नित्यसुखे इति सकृदपित्वयियेमनो दधतितेगृहासक्तानभवंतिकिंपुनरेवंभूताः इ
त्यर्थः मुक्तगतं दुःसंगमतिशांवामेव सावितपन संतः संतिपतोगतमदात्मनानात्मनानावसन्नतेनिय
तन्मुखपंकजाद्विगलितंवपुराणगाथामृतस्रोतःसंप्लवसंप्लवनोनरहरेनस्यामहदेहम्न तर ३५ २२ रामः
१२६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

परीक्ष्य लोकान् कर्मचितान् ब्राह्मणो निर्वेदमायान्नास्त्यकृतः कृतेन इत्यादिश्रुतेः सर्वे प्रमुक्ते कामा ये
ऽस्य हृदि श्रिता अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुते इत्याद्या वैराग्यमङ्गं विदधती त्याह स्वजनसुतेति
आत्मदेहः धाम गृहं असुः प्राणाः स्वजनादिभिः किं सर्वरसे सर्वरसे सुखानि विद्यन्ते यस्मिन् नास्मि
न्नपि परमानन्दे एतस्यैवानन्दस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवन्तीति श्रुतेः अतएव आसवमानस्य पुंसः
आत्मनि सति नृणां तुच्छैरेतैः किं कृतप्रयोगः इति सत्स्वयं परमार्थसुखमजानतां अतएव मिथुनतः स्त्रीपा 16

स्वजनसुतात्मदारधनधामधरासुरथैस्त्वयि सति किं नृणां श्रयत आत्मनि सर्वरसे
इति सदजानतां मिथुनतो रतये चरतां सुखयति को न्विह स्वविहते स्वनिरस्तभगे ३२ २१

मिथुनीभूय रतये माया सुखाय चरतां प्रवर्तमानानां कर्मणि षष्ठी अजानतश्चरतः पुरुषान् को नु अर्थः सुख
यति आनन्दयति न कोऽपीत्यर्थः इहसंसारे कथंभूते स्वविहते स्वतएव नश्वरे स्वनिरस्तभगे स्वतएव गतसार
[illegible]
भा॰ टी॰ [illegible]
१२५ नार्थं सद्गुरुमेवाभिगच्छेत् समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं आचार्यवान् पुरुषो वेद नैषा तर्केण मति
रापनेया प्रोक्तान्येनैव सुज्ञानाय प्रेष्ठ इत्याद्याः श्रुतयः इत्याह विजितेति हृषीकाणीन्द्रियाणि वा
युश्च प्राणो यैस्तैरपि अदान्तमनस्तुरगं अदान्तमदमितं मन एव तुरगः दुर्दमत्वसाम्यात् तं ये यन्तुं नि
यन्तुं यतन्ति अतिलोलमतिचञ्चलं गुरोश्चरणाः समवहाय अनाश्रित्य उपायेषु विद्यन्ते खिद्यन्ते उपा
यखिदः सन्तः व्यसनशतान्विताः बहुव्यसनाकुलाः इह संसारसमुद्रे सन्ति तिष्ठन्ति दुःखमेव प्राप्नुव 17

विजितहृषीकवायुभिरदान्तमनस्तुरगं य इह यतन्ति यन्तुमतिलोलमुपायखिदः व्य
सनशतान्विताः समवहाय गुरोश्चरणं वणिज इवाज सन्त्यकृतकर्णधरा जलधौ ३३ २०

नीत्यर्थः हे अज अकृतकर्णधाराः अस्वीकृतनाविकाः वणिजो यथा जलधौ तद्वत् उक्तञ्च नृदेहमाद्यं सुलभं
सुदुर्लभं प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारं मयानुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान् भवाब्धिं न तरेत् स आत्महा
प्राकृतैः स्वस्कन्धैर्वणिग्वयं वाञ्छेत्पादप्रभावादिभिः शिष्यवो ध्येयः सगुरुः स्मृतः गुरुर्गोविन्द
इति भगवद्भजनसुखानुभूतोऽस्वतरैवमतो निष्कलं भवविलासपरिभाव यदा परानन्दगुरोर्भवत्पद राम:
दमनो मे भगवं स्तमेन तदा निरस्ताखिलसाधनश्रमः श्रयेय सौख्यं भवतः कृपातः ३३ राम: राम: १२५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

एवं नाथ त्वं परमेश्वरात्मनो बाजायं तेन हृदोन वक्र्माणि कुर्वति पुन स्तत्र लीयन्त इति संसारचक्रभ्रमणमुक्तं इदानीं
तल्लिङ्ग तेषु परीत्य भूतानि परीत्य लोकान् परीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च उपस्थाय प्रथमजामृतस्या
त्मनात्मानमभिसंविवेश आधाम गन्धर्व नृत्यं निर्विवादि तीर्थाद्युत्तमपुनर्वति न पुनः जीवेषु मूर्तीषु तत्तवभावपथ
मनुक्तलक्षणामवगन्तव्यान्त्वाप्नुध्यायः भवतां विधिम्भ भवेभवति निवर्तके भावं स्वभावमनुवर्तितुं प्रतिकुर्वं
ति अनुप्रभवं नवनुवभवो पक्षिन्तनं ममं ननः किमतस्माह कथमिति अनुवर्तनाम् अनुवर्तमानानां नामवरणा

न पुनर्नवमायथात्मममभीत्वपवगनम्भवनां त्वयि प्रभु धियो। भवेद्यतिभावमनुप्रभवं कथमनु 22 म्हॅ ॥ - ॥ ॥
वर्तनां भवभयं तव यद्भ्रुकुटिः सृजति मुहुस्त्रिणामिर भवद्गरणेषु भय

न कथं विदधीमर्थः कुतः यथ स्नानावन्त्रकुटिः कभंगरूपस्त्रिगो
भजतां भुवभयं संसारभयं कथं भूवेत् नकथंचिद्विधीत्यर्थः कुतः यथ स्नानावद्भ्रुकुटिः क्षमंगरूपास्त्रिगो
निलिस्वाने पुनः इवाव यदा नीनां सर्वकालाय स्वसंबन्ध निकस्य कालस्य पः अभवच्छरणेषु
नभवां यच्छरणा इति तापयाते व्यवभयं जन्ममरणादिलक्षणांस्तु जनितकरोति अतएवभूतं संसारमार्के
... संसारचक्रेकंचकबेर्विदीर्णामुदिशतानां भवतापतप्त
... त्वयि भावं ... ननम: नन: नन: नन:

गी॰टी॰ पापिकर्म बजन्मन स्वतन्त्रमुकेत्पाप्यितायन परमात्मनिपुनर्लयस्व यशाद्विनवाल्लवजन्मोत्माह त्वयित
१२५ इति कारणात्मानित ईमतीवाः तत्र इति यतोन वास्तवं जन्मतस्मात् इति धनामगुरोरनेकप्रकारकार्योपाधि
भिः सह लिप्तुः लीनावभूपु स्तत्र पुनिन्नलयमंते पुनरेव परसाद्यवलीयंते तथा मधुनि सकल कुसुमरसावि
शेषतोऽनुपलब्धमाणा अपि सामान्यतोऽलक्ष्यंते एवं स्वापदोऽविरोधमात्रलयात् कारणस्य विशेषमा
नत्वात् सामान्यतोऽवर्तितुं तमनुकारणस्यापि लयात् त्वयि परमे निरूपाधौ सरितः इवार्णवे लीयंत इति

त्वयि तदैतततोऽविविधनामगुरोः परमेसरित इवार्णवे मधुनिलिल्युरसेषरसाः २१ ॥ - ॥

विवेकः तथा वस्तुतत्त्वयः यथा सोऽस्मय भुक्तौ नः भुक्तिलिङ्गं तिनामात्पयानां इछगाणां रसानां समवहारे नैक
तां गतं समयंति नैतथा ना विविवेकं लभन्ते अमुष्याहं अमुष्यस्य रसो इत्येवमेव खलुसोम्येमाः प्रजाः सतिसंपद्य
नविदुः सति संपद्यामह इति यथान यः स्यदमानाः समुद्रे अस्तंगच्छंति नामरूपे विहाय तथा विद्वान्नाम
रूपाद्विमुक्तः परात्परंपुरुषमुपैति दिव्यमित्यादि श्रुतिः यस्मिंन्तु वहिः लयमपि प्रकृतिविश्वलयादौ जीवा प्रतं
गुरुं ककृणा यकेवलात्मावबोधेभ्रमंतान् जनित सहसालिं भुवतालिं भुम आविस्तं दर्शयंतिभुवनगुरु भावव राम
१२५

ननु न यदि परमात्मनो जीवा नायं तत्र इति नियन्तृनियम्यभावस्त्वनेन प्रासति जीवानामनित्यत्वप्रसंगेन प्रति
दिनं कृतनाशाकृताभ्यागमप्रसंगः स्यात् किंच तदा मोक्षो नाम जीवस्य स्वरूपहानिरेव स्यात् न चैतत्युक्तं
यस्वप्रकाशानंदात्मनोऽविद्याकृतानर्थनिवृत्तिमात्रस्य मोक्षत्वाभ्युपगमादित्याशंक्योपाधिजन्मनैव
जन्म जीवानामुत्पत्त्यनेन स्वतो बुद्बुदवत् यदनादित्याह न यदेतदिति त्रयं किं प्रकृतेर्जीवरूपशोभवः स्यात् पुरु २०
षस्याविद्योपाधिजीवानां तदुत्पत्तिः द्वितीये पुरुषस्याविकारित्वप्रसंगः अतस्त्वन्नदीयदुत्पादाय
नोक्तं प्रकृतिपुरुषयोरुद्भवो न यदुत्पत्तिकृत्वाः जन्मवृत्तिवादनादित्याह अजयोरिति तथा च श्रुतिः अजामे
कां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीः प्रजाः सृजमानां सरूपाः अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजो।

न यदेतदुद्भवः प्रकृतिपुरुषयोरजयोरुभयप्रजाभवं यस्मान्नो जलबुद्बुदवत्

यस्मात् अजत्वमिति यावत् तेन श्रुत्युक्तः याशानुपाधयो जीवा
सहति ऽमयं वत्सपुण्यतरतिप्रकृत्यं अहं परस्माद अस्त्वमिति यावत् तेन भवति किंतु मिलिताभ्यां तद्गत
गायेन दृष्ट्यर्थः जलबुद्बुदवदिति यथा केवलेनानिलेन वा जलेन जलबुद्बुदा न भवंति किंतु मिलिताभ्यां तदुत्पत्त
नत्वयथा ऽनिलानिमित्तं तज्जलमुपादानं एवमत्रापि प्रकृतिनिमित्तं पुरुषउपादानं तस्माद्यथास्माद्यात्मनः सर्वप्र
काशाः समुत्पन्नाः लोकाः यतन्वकृत्स्नाप्रजापयंति यथाग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिंगा व्युच्चरंत्येवमेवास्मादात्मनः सर्वे प्रा
णाः सर्वे लोकाः सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि सर्व एव आत्मनो व्युच्चरंतीत्यादि श्रुतिषु चेतनाचेतनप्रपंचस्य पर
ननवविकारित्वं परिणामानंगीकारात् ... रामः रामः

मा॰पु॰ कथं यत्सयमुपाधितो यद्विकारप्रायं यज्जीवाख्यं प्रजनितजातं तत्तत्स्वस्य स्वविकारस्यानियंतृत्वानि
१२३ यामकं भवेत् अविद्याप्रकारान्तया अपरिच्छिन्नः किं तत्समननुस्यूतं ननु किं यत्तच्छब्दः जाम
नो वेदुत्पत्ताद्वंदं तदिति अतआह अनुजाननतायदमत्तामिति ज्ञानी महत्तिवत्तायदमतमवि
ज्ञातं प्रायं अविषयत्वात् तथा च श्रुतिः यस्यामतं तस्य मतं मतं यस्य न वेद सः अविज्ञातं विजानतां विज्ञा २१

अजनि यज्जन्म यन्न दृष्टं विमुच्य नियंतृ भवेत्समम् अनुज्ञाननतायदमतं मतं दृष्टतया ३० २७ ॥

तमविज्ञातं ग्रवबनेनैव प्राप्तावत्सहस्रसीव भूवेन्यादि किंच मतस्यज्ञातस्य दुष्टतया दोषप्रस्वरा
तत्तथा च श्रुतिः यदि मन्यसे सुवेदेति दभ्रमेवापि नूनं त्वं वेत्थ ब्रह्मणो रूपं यदस्य त्वं यदस्य देवेषु
अथादि तस्माद्यत्तदुक्तं यात्मतत्त्वं विमपि सर्वानुस्यूतत्वेन समं नियंतृ भवेदित्यर्थः अतर्यतास्सर्वलोक राम
स्यगीतः कृत्वा प्रयुत्या वे वमेवानस्य सर्वज्ञः सर्वशक्तिर्नृसिंहः श्रीमंतं तं वेत्तसे वा वलंवे ३० रामः रामः १२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

एवं नाव परमात्मनः सकाशादविद्याकृतकार्योपाधयस्तदंशा एवं जीवा जाताः संसरंतो भजंतीत्युक्तं
न तत्र पक्षे कारणविद्यात्वाज्जीवस्याप्येकत्वादेकमुक्तौ सर्वमुक्तिप्रसंगः अपताना विद्यासर्वहितस्य वा
नांतरेणासंसारातमकेण मादति मोक्ष इत्यादितर्कबलेन वस्तुत एव नानात्मनः तत्र वते आमरण्तेदेह
अपि जैनन्यूनस्यात् देहपरिमाणात्वेवं मध्यमपरिमाणानां सावयवत्वेनानित्यत्वं स्यात् अतः सर्वगता
नित्याश्चेति केचन मन्यंते तत्र न तावद्बद्धमुक्तदोषप्रसंगः अविद्याभेदेन तद्गतिभेदेन वा बद्धमुक्तव्यव

अपरिमिता ध्रुवास्तनुभृतो यदि सर्वगतास्तर्हि
न शास्यतेति नियमो ध्रुव नेतरथा ॥ ॥

स्थासंभवात् ईश्वरस्य तु न केनापि अंशेन संसारसंकेत्युक्तमेव प्रसिद्धं वा नेमे व्यं सर्वं ज्ञाति बुद्धिं चेमं प
दूषयन्नर्थान्तरमाह अपरिमिता इति बहव एवानंता ध्रुवास्ते नेवरूपेणानि
त्याः सर्वगताश्च तनुभृतो जीवा यदि स्युः तर्हि तेषां समव्याप्तत्वात् शास्यता नेयं इति ध्रुवाहे ध्रुव नि
[illegible]
भा.पु. रनेकत्वादिनियमति यथाग्नेः क्षुद्रा विस्फुलिंगा व्युच्चरंति एवमेवास्मादात्मनः सर्वे प्राणाः सर्वे लोकाः सर्वे दे
१२२ वाः सर्वाणि भूतानि सर्व एत आत्मनो व्युच्चरंतीत्यादि श्रुतयः इत्याह स्थिरचरजातयः इति हरिमुक्तिनित्यमुक्त प
दितव्याजयानायनागान्निहरः क्रीडा भवति तदा स्थिरचरजातयः आत्मा लिंगिनो देहाद्यनुगतास्युः भवेयुः
कथंभूतस्य ततः अजातः परस्य दूरवर्तमानस्य असंगस्येत्यर्थः कथं विहरः उदीक्षया ईक्षणलेशेन ननु
तर्हि लीलातः कथं जन्म तस्मात्तत्राह उत्थनिमित्तयुजः इति ईक्षयैव उत्थानि निमित्तानि अविद्यादिभूतिनिमित्ता ना

स्थिरचरजातयः स्युरजयोत्थनिमित्तयुजो विहर उदीक्षया यदि परस्य विमुक्त ततः नहि
म परमस्य कश्चिदपरो न परश्च भवेद्वियत इवापदस्य तव शून्यतुलां दधतः २६ २६ ॥

निकर्मीरीत उक्तानि लिंगशरीराणि यानि तैर्युक्तमनन्तत्वेन तथा ननु किं निमित्तोत्थानेन मदादिरूपेण भवं तु
नत्वपि वैषम्याभावात् विषमस्य च्छेद्योगादित्याह परमस्येति न वा परस्य कृतमस्य परम कारणतां कस्य
वियत इव आकाशस्येव असंगस्येत्यर्थः कश्चिदपरः स्वीयः परो स्वीयश्च न भवेत् न संभवतीत्यर्थः
असदादृदमय आत्मा तनो वैसदृशाय तेत्यादिकं तत्पूर्वकल्पमिव प्रतीयते तदर्थं पुनर्विशि
नष्टि शून्यतुलां दधतः शून्यसाम्यं भजतः तदेव दर्शयितुं पुनर्विशिनष्टि अपदस्येति तिनपद्यत इत्यप रामः
दत्तस्य वाङ्मनसयोरगोचरस्येत्यर्थः त्वदीक्षणावशात् अभमायायोधितकर्मभिः जातान् संसरतः खि १२२
न्नान् हर पाहि नः पितः २६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ननु यद्यखिलसत्त्वनिकेतत्वेन भगवतः सेव्यत्वमुक्तं तर्हि ननु करणसंबंधात्कर्तृत्वभोक्तृत्वे प्रसज्येयातां तत्र त्वत्प्रसादात्त्वमिति वेदा नहि जीवानामपि तत्तुल्यमिति तेन विशेषशापुनः सेव्यसेवकत्वमिति मामाशंकापरिहरन्तः प्रधानोपाधिकर्तृत्वनोपहितापरमपरं वस्तु सम्बन्धोप्यकर्त्तासर्वनियंतृत्वं तत्सत्तयैव तानमानाहुरप्युपपुरुषपुरुषाणामित्याचाः अक्षरः स्वराडखिलकारकशक्तिधर इति करणासंबंधरहितस्याखिलकारकशक्तिधरः सर्वि लानां प्राणिनां यानि कारकाणि शरीरेन्द्रियाणि तेषां शक्तेर्धारयिता प्रवर्तयितेति तथाकृतः स्वराट् यतः स्वेनैव राजते दीप्यते न तु स्ववतः सिद्धा नाना ब्रह्मादयः अपि जयोपर्यन्ताः तव बलिमुद्वहन्ति पूजां कुर्वन्ति अजया अनिमिषाः सहिता अतः समदन्ति सहाद्न्ति भुञ्जते इत्यर्थः अनिमिषा देवाः तद्दृष्टान्तः तत्सृज्याविश्वसृजो ब्रह्मादयो यथा सन्त्रीकाः एवकि

त्वमक्षरः स्वराडखिलकारकशक्तिधरस्तव बलिमुद्वहन्ति समदन्त्यजयाऽनिमिषाः वर्षभुजो
ऽखिलक्षितिपतेरिव विश्वसृजो विदधति यत्र ये त्वधिकृता भवतश्चकिताः २८ १५

कारा स्वामिनं सेवन्ते तथाविधा उक्ता देवादयः स्वामिनिति लोकोक्तिः समदन्ति वसनुद्धेर्द तं हव्यक मादि
अशराद्बलिमप्यर्पयन्ति अत्र दृष्टान्तः वर्षभुजोऽखिलक्षितिपतेरिवेति वर्षपा वर्षभुजः खण्डमण्डलपतयोऽखि
लक्षितिपतेर्महाराजस्येश्वरस्य स्वप्रजाद्ग्रनं बलिमुद्वहन्तिन तद्दत्तं किञ्चिदबलिं वहन्ति तद्वाद्विदधति यत्र ये
त्वधिकृता भवतश्चकिताः इति त्वयेभीताः सन्तो यस्मिन्नकर्मणि येनियुक्तास्तत्तत्कर्म कुर्वन्ति तद्दत्तापा
लनवर्त्मलिंमहंतनितिर्थः तथाच श्रुतिः भीषास्माद्वातःपवते भीषोदेति सूर्यः भीषास्मादग्निश्चेन्द्रश्च

ननु सम्यग्ज्ञानमन्तरेण ब्रह्म लब्धेनैव ज्ञानान्मोक्षोवक्तव्य ... सम्यक्तु मा ... यदि हन्ता ... तव परिये ... निस्ति ... भ
निमिषेवं भूतस्य भगवतः भक्तिपादसेवनात् ज्ञानं स्युकरमेवेति किं तं किं भक्त्या सम्भूतस्याह तव परिये चरन्ति
तिनवेति कर्मणा यच्छेदौ न्यायपरिचरन्ति ... दर्शित्ववर्हिता ... नियच्छन् ... वधानमदोषः केन रूपेण
अखिलसत्त्वनिकेततया अखिलानि सत्त्वानि निकेतोयस्य स तत्प्रत्यत्तस्य भावस्तत्तया सर्वभूताभासत्वेन
यः उत्तएव अविगणय्याप्यनिरस्तः न तत्र एव निर्ऋतेर्मृत्योः शिरः मूर्ध्नि तत्पदा पादेन आक्रमन्ति मृत्योर्मूर्ध्नि
पदं दत्त्वाति तरन्ति मुक्ता भवन्तीत्यर्थः ये तु न तथा तानन्तु पालभक्तान्तु गिरा वाचा पशूनिव विबुधानपि
परिवयसे बध्नासि कृतसौहृदाः त्वयि प्रेमयुक्ताः ते खलु निश्चितं पुनन्ति पवित्रयन्ति आत्मानं

तव परि ये चरन्त्यखिलसत्त्वनिकेततया त उत पदाक्रमन्त्यविगणय्य शिरो निर्ऋतेः परिवय
से पशूनिव गिरा विबुधानपि तांस्त्वयि कृतसौहृदाः खलु पुनन्ति न ये विमुखाः २७ ९४ ॥

अन्यानपीति शेषः नेतरे तथा च श्रुतिः तस्य यावदेते विमोक्ष्य ... नित्सेदं वा यावतं न्यानामभिदोमस्ति सं
बंधितमिति अयमभिप्रायः सत्यमेवं भूतमात्मानं ज्ञात्वा यः प्रतिपादयन्ति तत्त्वयमपि वक्तु तो परोक्षत्वा
दपरोक्षमेव ज्ञानमुत्पद्यते तथाप्यसंभावना विपरीतभावनानिरस्तेन त्यादृशलिनाविनेषु परोक्षमपि
भवतीति नापरोक्षं संसारभ्रमनिवृत्तिसमर्थं भगवत्परिचर्ययानुसन्धानमलविनाशात्तत्प्रसादेनैवा
परोक्षज्ञानानामयतनस्वकरवलितोमोक्ष इति तथा च श्रुतयः देहान्ते देवः परं ब्रह्म तारकं व्याचष्टे य
मेवैष वृणुते तेन लभ्यः यस्य देवे परा भक्तिरित्यादयः तथा च ... प्रपन्नं तु यदीतादत्तुनीर्थाणि पठन्तु वा

पतिभुजोऽ

भा॰ द॰
१२१

२४

२५

गां ... श्रीमद्भागवते दशमस्कंधे ...

रा॰ गा॰ भा॰ द॰ टी॰ ... २९ १८
१२१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ननु यद्यसत्तोऽयं प्रपञ्चस्तर्हि त्रिगुणमयः पुरुषो न भवतीति तर्हि इदं प्रपंचजातं पुरुषस्वरूपमनात्मनीत्युक्तं स्या
त् कथं तर्हि तस्य सत्त्वेन प्रतीतिरत आह सदिव मन इति मनः मात्रोमात्रविलसितमिदं त्रिवृत् त्रिगुणात्मकं प्रपं
चजातं असदेव सदिव विभाति कथं भिति तत्राह त्वयीति त्वय्यधिष्ठाने अधिष्ठानसत्तया सदिव प्रतीयत
इत्यर्थः न केवलमिदं कारास्पदं किंतु आमनुजात मनुज पुरुषः अविविधाजाकारः पुरुषमभिव्याप्य पु
रुषस्यापि प्रत्यक्षसत्त्वप्रतीतिर्मायामात्रविलसितमित्यर्थः तथा च श्रुतिः अग्रेतोऽधिमनास्त्यपतमनः प्रजा
पतिः सृजन प्रजापतिः प्रजा अस्सृजत न तन्निहा इदं मनस्येव परमं प्रतिष्ठितं यदिदं किंचेति तत्रात्मविदाम् 26

सदिव मनस्त्रिवृत्त्वयि विभात्यसदामनुजात् सदभिमृशन्त्यशेषमिदमात्मतयात्मविदः
न हि विकृतिं त्यजन्ति कनकस्य तदात्मतया स्वकृतमनुप्रविष्टमिदमात्मतयावसितं २६ १२

तिविश्वं सदेव स्फुरति अतः कथमसत्त्वमाहुः तत्राह सदभिमृशन्तीति आत्मविदस्त्वशेषमिदं भोक्तृ
भोग्यात्मकं विश्वमात्मतयैव सदभिमृशन्ति सदिति जानन्ति आत्मकार्यत्वात् न पृथगित्यर्थः तथा हि
घटपातनकं यत्कार्यं भवति तत्तेनैव रूपेण प्रतीयते कुण्डलादिकनकेनैव लोका व्यवहारान्दर्शयन्ति नहि
विकृतिमिति कनकस्य विकृतिं कुण्डलादिकं कनकार्थिनो न हि त्यजन्ति अत्र हेतुः तदात्मतया कनकरू
पत्वेनेत्यर्थः अतः स्वकृतमिदं विश्वमनुप्रविष्टं च पुरुषरूपमात्मतयैवावसितं निश्चितं यतः स्वतः
... २६ रामः रामः रामः रामः

भा॰ द॰ इतोऽपि न तत्त्वान्तरं तत्र कारणान्तरत्वाद्दिवानामपि भ्रमादि भ्रमबाहुल्यादित्याह जनिमसत इति असतो जगतो जनिमुत्प
१२० त्तिं ये वैशेषिकादयो नैयायिका अस्मत एव वा सतो ब्रह्मणो मृतिं ये च ये पातञ्जलादयः सत एवैकविंशतिप्रका
रस्य दुःखस्य नाशं मोक्षं वदन्तीति ये वैनैयायिकाः इतरे अपि येन सांख्यादयश्चात्मनि भिदां भेदं ये च मीमां
सकाः विपणं कर्मफलं व्यवहारस्य तत्सत्यमस्मरन्ती वदन्ति ते सर्वे आरूपितैः आरोपितैर्भ्रमैरेवोपदिशं
ति न तत्त्वदृष्ट्या सदेव सौम्येदमग्र आसीत् प्रलये च सत् प्रलापयन्ति अनीशा आरोपवन्ति मुह्यमानः श्रु
ति विश्वयामंतरे वर्तमानाः स्वयं धीराः पण्डितंमन्यमानाः जंघन्यमाना अविद्यायामिमूढा अन्धेनैव नीय
माना यथान्धाः एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म एक एवाद्वितीयं देवमत इत्यादिश्रुतिविरोधात् किंच व 27

जनिमसतः सतो मृतिमुतात्मनि ये च भिदां विपणमृतं स्मरन्त्युपदिशन्ति त आरुपितैः
त्रिगुणमयः पुमानिति भिदा यदबोधकृता त्वयि न ततः परत्र स भवेदवबोधरसे २५ १२

ननु पुरुषस्य त्रिगुणमयत्वे सर्वाभिदसंगतेः न न नुन दृश्यतेत्याह त्रिगुणमयः पुमानिति भिदा यदबोधकृ
तात्वयीति त्रिगुणमयः पुमानित्यनेनैव तन्नायाभिदा उपलक्षणमेतत् द्वित्वादिः सा यस्मात्त्वयि विषये
अबोधकृता तद्विषयाज्ञानविजृम्भिता तर्हि किमज्ञानमपि वस्तु न तदपि नेत्याह ततः अबोधात्
परत्र परे अवबोधरसे ज्ञानघने सः अबोधोऽज्ञानं भवेत् न संभवतीत्यर्थः तिथ्यानके सूर्यकरे रात्रितम
हा वा दाधकारात्मकस्यात्मनो ... ज्ञानमेव ... यथा मातृ ... त्रिन रामः
यन ... विदन्निमुदावदन् ... दुष्टेमुक्तेः कदास्माकं २५ रामः रामः रामः १२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यतोवावोतिवर्तंते अप्राप्य मनसासह कोअद्धावेद कइहप्रवोचत्कुतआजाताकुतइयं विसृष्टिः अर्वाग्देवाअ
स्यविसर्जनेनाथकोवेदयतआवभूव आनेत्यदेकं मनसाऽवधीयोनतंदेवाआप्नुवन्पूर्वमर्षत् यद्वावतोऽप्यान
न्यानितिष्ठत् लीलिनोऽप्यातरिश्वाद्धातीत्याद्याः श्रुतयश्च भगवल्लीलंकुर्वंयं वद्यो भक्तिमेवोररीकुर्वंती त्याहुःक
इहनुवेदेति वतअहोभगवन् इहजगति अग्रसरं पूर्वसिद्धंत्वां अवरजन्मलयः अर्वाचीनोत्पत्तिनाशवान्कोनुप
मान्वेदजानाति ईश्वरस्य पूर्वसिद्धावन्यस्य चार्वाचीनत्वे पूमाणंवदन् ज्ञानकारणाभावमाह यतउद्गादितिय
तः त्वत्तः ऋषिर्ब्रह्मादय्य यं चाअनुशयाभवचायाम्या आत्मिकाध्यैदेविकाद्देवगणाउभयेजाताः ततोप्यर्वाचीनाः
सर्वेयदानुभवान्सर्वमेव ऋष्यदुपसंहृत्य शायीततर्हि नयाऽनुशायिनांजीवानांशानसाधनंनास्ति यतस्तदा

कइहनुवेदवतावरजन्मलयोग्रसरंयतउद्गादृषिर्यमनुदेवगणाउभये तर्हिनसन्नचास
दुभयंनचकालजवः किमपिनतत्रशास्त्रमवकृष्यशयीतयदा २४ ॥ २५ ~~२४ २५ २५~~

नसत् स्थूलं आकाशादिनचासत् सूक्ष्मं महदादिनचउभयंसदसत्ऽमारब्धं शरीरं नचकालजवः निमि
षित्वभूतंकालवेगमपय्यतं नतत्राकिमपिइंद्रियप्राणादपि नचशास्त्रपकंप्रास्त्रमपि अपमभि
प्रायः अर्वाचीकसृष्टिगतानांदेहाद्युपाधिकृतानित्याणांकालवशेनेचमलिनसत्वानांनतावत्भगवज्ज्ञा
नसामर्थ्यंतथाचकृतिनवविदाप्यपद्मासगजानात्वमुच्यते कथंभूताः यदानुप्रलयस्तमयेतव
ऋततः महतिनदापिसाधनाभावाल्लभगवत्ज्ञानं अपतस्तवदेकशरणानांपापत्ववशात्कीर्तिनादिभक्ति
[illegible] २४ ॥ २४ ~~२५ २५~~
मुतपद्मभूयशास्यरूपरीत्याचा[illegible]कृतयः आनुकोरत्यागागद्धात्मनौवरतिमुपदिशंतीत्याहत्वदनुप
तित्वसेवोपपथिकमिदंकुलायंकोलोयतेषुतिशरीरं अत्मसुहृत्प्रियवच्चआत्मावसुहृत्प्रियश्चतद्वचरति त्वयीत
तथाचरतितथाप्यर्थः तथात्वयिउन्मुखेहितेप्रियेआत्मनिचअपूर्वपर्यवकारः एवंभूतेसुसेव्येपिवतअहोकष्टंनरमंतेन
सख्यादिनाभजंति असदुपासनयादेहाद्युपलालनेन आत्महनः प्रमादिनः कुतः यदनुशयाः कृतः यस्मात्सदुपा
सनाया अनुशयोवासनायेषांतेकुशरीरभृतःसंतः ऊरुभयेसंसारेभ्रमंतिपरिवर्तंते अत्तरतन्मात्महनइति
भावः स्वध्यानमतिगगनापमनमनोरमणानिहकदाममेदहाजन्मभानुपूत्त्वसंभविष्यति २२ इदानीं आत्मा
वाअरेद्रष्टव्यःश्रोतव्योमंतव्योनिदिध्यासितव्य इत्याद्याः श्रुतयोध्यानमंगत्वेनोपदिशंतीत्याहनिभृतमरुन्मनो ।

त्वदनुपथंकुलायमिदमात्मसुहृत्प्रियवच्चरतितथोन्मुखेत्वयिहितेप्रियआत्मनिच नवतरमंत्यहोअस
दुपासनयात्महनोयदनुशयाभ्रमंत्युरुभयेकुशरीरभृतः २२ निभृतमरुन्मनोक्षदृढयोगयुजोहृदिय
न्मुनयउपासतेतदरयोपियपुःस्मरणात् स्त्रियउरगेंद्रभोगभुजदंडविषक्तधियोवयमपितेसमाःसम
दृशोऽङ्घ्रिसरोजसुधाः २३ ॥ ०

अक्षदृढयोगयुजइतिमरुन्प्राणाः मनश्चअक्षाणीन्द्रियाणिचनिभृतानिसंयमितानियैस्तेचतेदृढयोगयुजंती
निदृढयोगयुजस्तैर्मुनिभिर्भूताभ्युनयोहृदियत्तत्त्वमुपासतेतदेवाहयोपिवस्मारणात्प्रापुः स्त्रियोपिकामतः
उरगेंद्रभोगभुजदंडविषक्तधियःअहिंद्रदेहसदृशयोर्भुजदंडयोर्विषक्ताधीर्यासांताःपरिच्छिन्नदृष्टयः समदृशः
समम्परिच्छिन्नत्वेनापश्यंत्योवयंश्रुतयश्चाभिमानतिन्येदेवताऽऽभिमानतेसमानाएवतत्त्वपादिवयनत्वांअंघ्रिसरोजसुधा
अस्त्रियःकामतःपरिच्छिन्नंप्रापंति वयंतुवेदाःसर्वात्मनिसंत्वामेवप्रापयंतीति चरणास्मरणात्प्रेम्णानवदेवस
दुर्लभं पयाकपंवित्रहरेममभूयादहर्निशं २३ ॥ ०

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भक्तिरल्पसाधनमिति वचनमनुचितमित्यमन्वानो भक्तिं गुरूकरोति दुरवगमेति भो ईश्वर दुर्बोधं यदा
त्मतत्त्वं तस्य निगमाय ज्ञापनाय आत्ततनोः आविःकृतमूर्तेः चरितमहामृताब्धिपरिवर्तपरिश्रमणाः
चरितमेव महानमृताब्धिस्तस्मिन् परिवर्तो विगाहनं तेन परिश्रमणा परिवर्जनार्थः श्रवणात्समागतश्रमा
इत्यर्थः अपवर्गमपि केचिन्न परिलषन्ति नेच्छन्ति कुतोऽन्यत् इदं पदादि केचिदिति एवंभूता भक्तिरसिकाश्चिर
ला इति दर्शयति न केवलमन्यन्नेच्छन्ति किन्तु तेनैव सुखेन पूर्णाः सन्तः पूर्वसिद्धं हृदि सुखमप्युपेक्षन्ते 30

दुरवगमात्मतत्त्वनिगमाय तवात्ततनोश्चरितमहामृताब्धिपरिवर्तपरिश्रमणाः
न परिलषन्ति केचिदपवर्गमपीश्वर ते चरणसरोजहंसकुलसंगविसृष्टगृहाः २१ ८

...गृहा इति तव चरणसरोजे हंसा इव रममाणा ये भक्ता
इत्याह तव चरणसरोजहंसकुलसंगविसृष्टगृहाः ये तत्पादामृतेन श्रवणकीर्तनेन दर्शितं भक्तिश्च मुक्तेरप्याधिक्यं भ
स्तेषां कुलं तेन संगस्तेन विसृष्टा गृहाः येऽलं तत्पादाम्बुजेन ब्रह्मवादिनश्चेति व्याख्यातं च सर्वं तैर्मोक्षकृद्भिमु
के दर्शयति यथाह यं सर्वदेवा नमन्ति मुमुक्षवो ब्रह्मवादिनश्च ... कृतिनः के
भा॰टु॰ ११८ एवं कृतानन्यमार्गकोऽस्माकं भगवतो देहाद्युपाधिं कृतदोषप्रसंगस्य इति यतोऽविद्याकामकर्मभिः सं
सरतो जीवस्यापि भगवद्भावलेशरणायाबोधयन्मुक्ति दोषान्निषेधयति सुयशस्यापि पुरुषस्य पश्वालादि
ष्वेव सकलत्वमसीम्या आक्षेपः नन्वेकोऽकर्त्तव्यस्यात्मनः स्कृतिरियमीश्वरत्वेन कथं तेन नन्वस्यैव
तत्त्वं वा प्यते तेन तन्न्यते यतस्तत्र यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रका
शन्ते महात्मन इत्याद्याः आक्षेपः कृतावतारस्य भगवतश्चरणाम्भोजमुपासनं वदन्तीत्याह स्वकृतपुरे
ष्विति स्वधर्मोपार्जितेषु परेषु देहेषु अमीषु नरादिषु भोक्तृत्वेन वर्तमानं पुरुषमखिलशक्तिः 31
धृतः सर्वेश्वरात्माज्ञ यस्य पूर्णस्य तवांशाकृतं वदन्ति अंशा इव अंशाकृत इव कृतः त्वद्रूपं वदन्तीत्यर्थः

स्वकृतपुरेष्वमीष्वबहिरंतरसंवरणं तव पुरुषं वदंत्यखिलशक्तिधृतोऽंशकृतं इति नृग
तिं विविच्य कवयो निगमावपनं भवत उपासतेऽङ्घ्रिमभवं भुवि विश्वसिताः २० २७ २०२७

ननु कार्यकारणसंहतस्य कृत एवंभूतत्वं तत्राह अबहिरंतरसंवरणमिति बहिः कार्यमंतरं कारणं तत्कृत
स्संवरणमस्य तयोरसत्वादित्यर्थः इति एवं नृगतिं नु जीवस्य गतिं तत्त्वं विविच्य विचार्य कवयः अपथ्ये
दं न प्राप्यते इति जानंतः निगमावपनं निगमोक्तकर्मणामावपनं प्रासमंतादुप्यते अस्मिन्निति आवपनं क्षेत्रं
सर्वकर्मार्पणविषयमित्यर्थः यत्रार्पितानि कर्माणि मुक्तिफलं फलंति भवतोऽघ्रिमभवं भवनिवर्तकं
विश्वसिताः कृतविश्वासा उपासते अर्चनवंदनादिभिः सेवंते भुवि निमर्त्यलोके इदमेवोचितमिति राम
दर्शयति वंदनस्य महत्वं मायाकृतं बंधनं त्वदंघ्रिसेवा माहात्म्यपरानंद निवर्तय २० ७ ११

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ननुईश्वरस्यापितर्हिजीववन्नानादेहादिसंबंधेनतदनुप्रविष्टस्यवतास्यसतिकेनविशेषेणोपास्यत्वमिति
नानाशंकांपरिहरंति एकोदेवःसर्वभूतेषुगूढःसर्वव्यापीसर्वभूतांतरात्माकर्माध्यक्षःसर्वभूताधि
वासःसाक्षीचेताकेवलोनिर्गुणश्चेत्याद्याःश्रुतयःस्वकृतमित्याह स्वकृतविचित्रयोनिष्विति स्वयंकृता
सुअनुस्यूतीवसत्सुमानासुयोनिषुअभिव्यक्तिस्थानेषुकार्येषुदेहादिषुहेतुतयातदुपादानतयाप्रागेवविद्यमानः
नत्वेवनमुख्यप्रवेशासंभवात् विशन्निववर्तमानस्तरतमतोन्यूनाधिकभावेनचकास्सिप्रवभाससे स्वकृ
तानुयोनिरनुकरोतीस्वकृतानुकृतिः अनलवत् अग्निर्यथास्वतस्तारतम्यहीनोपिकाष्ठानुसारेणतथा

32

स्वकृतविचित्रयोनिषुविशन्निवहेतुतयातरतमतश्चकास्स्यनलवत्स्वकृतानुकृतिः
अथवितथास्वमूष्ववितथंतवधामसमंविरजधियोन्वयंत्यभिविपन्यवएकरसं १९ ६

तथाप्रकाशेनचतत् अथअमूतोवितथासुमिथ्याभूतास्वमूषुयोनिषुअवितथंसत्यंयतः सममविशेषं
अतःसत्यं तवधामस्वरूपंविरजधियोनिर्मलमनसः अन्वयंतिजानंतिअनुहरंतिप्रथक्परंवा तत्रहे
तुःअभिविपन्यवइति अभितोविगतव्यवहाराः पणव्यवहारेइत्यस्माद्रूपमनुप्रविशति ऐहिकामुष्मिकके
र्मफलरहिताइत्यर्थः अविशेषत्वादेवएकरसंसन्मात्रं अनलवोपाधिकृततारतम्याभावादप्रच्युतेश्च

भा॰द॰ एवंतावत्सर्वात्मकेपरमेश्वरे सर्वश्रुतिसमन्वयेनसद्रूपेणोक्तेमुक्तोपभक्तिंदर्शयन्देवदृष्टीक
११७ त्येनइदानीमनवगाह्यमहिमनिप्रपन्नतावदुपास्यालंबनमुपासनमुदरंब्रह्मेतिशार्कराक्ष्याउपासतेहृद
यंब्रह्मेत्यारुणयोब्रह्मदहरंवैनाइत्युदरादिब्रह्मदृष्टिरागमयतेआद्याःश्रुतयः विदधतीत्याहउदरमुपा
सतइति ऋषिवर्त्मसुऋषीणांसंप्रदायमार्गेषुयेकूर्पदृशस्तेउदरालंबनंमतिपूरकस्यप्रलोपाः
त्ध्यायंतिशार्कराक्ष्याइतिकूर्पदस्यप्रतिपदंकूर्पदृशइति कूर्पःशर्करारजोविषयेतद्दृशःअक्षिषुये
षांतेतथारजःपिहितदृष्टयःइतियावत्उदरस्यहृदयापेक्षयास्थूलत्वात् यद्वाकूर्पसूक्ष्मंसूक्ष्मदर्शाइ
स्थूलदृश्य त्यर्थः तदाहृदयस्थंसूक्ष्ममेवालक्ष्यतेअवेक्षायप्रथमउदरस्यमुपासनंइतिभावः आरुणायस्तुसाक्षा 33

उदरमुपासतेयऋषिवर्त्मसुकूर्पदृशःपरिसरपद्धतिंहृदयमारुणयोदहरं
ततउदगादनंततवधामशिरःपरमंपुनरिहयत्समेत्यनपतंतिकृतांतमुखे १८ ५

न्हृदयस्थंदहरंसूक्ष्ममेवोपासते हृदयविशेषणंपरिसरपद्धतिमितिपरितःसरंतिप्रसर्पंतीतिपरि
सरानाड्यःतासांपद्धतिंमार्गंप्रसरणस्थानमित्यर्थः विशेषणस्यफलमाहततइति ततोहृदयात्भोअनंत
तवधामउपलब्धिस्थानंसुषुम्नाख्यंपरमंश्रेष्ठंज्योतिर्मयंशिरःमूर्धानंप्रतिउदगात् उदसर्पत्मूलाधारा
दारभ्यहृदयमध्यात्ब्रह्मरंध्रंप्रत्युद्गतंइत्यर्थः कथंभूतंधाम यत्समेत्यप्राप्यपुनरिहकृतांतमुखेमृत्यु
संसारेनपतंति तथाचश्रुतिःशतंचैकाचहृदयस्यनाड्यःतासांमूर्धानमभिनिःसृतैकातयोर्ध्वमायन्नमृ
त्वमेतिविष्वङन्याउत्क्रमणेभवंतीति उदरादिषुपुंसांविनतोमुनिवर्त्मभिःहंतिमृत्युभयंदेवोहृद्गतं
तमुपास्महे १८ ५ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः
११७

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अस्पृष्टयोनामतेलोकास्तं येननमस्याकृताः नाथं तेपूर्णमाविशाद्गतिपेकेवात्महतोजनाः तथानवेदवेदिमेहती
विनाद्विरित्याद्याः अनयः पूर्वश्लोकोक्तोऽमयपविश्वभजनहीनाल्पिं इति दृतयइवेतिअसुभृतोनराः यदिते अनुवि
द्धातीत्यनुविधाः अनुवर्तिनोभक्ता इति यावत्तर्हि श्वसंतिजीवंति सफलजीवनाभवंतीत्युत्तरस्यादितयइवम
स्त्राइवव्यर्थाश्वसाइत्यर्थः नन्वभक्तानामपिक्वाप्यादिफलमस्त्येवं नकार्यकरणानुग्राहकत्वेनतोयंतेहतोस
यामभजनेनकृतघ्नानां तत्फलं नास्तित्येवद्दिक्यामसंपनाह महदहमादयइति महानहंकारश्च आदिर्येषामन्येषां
तदनुग्रहतः पश्चात्तानुप्रवेशेनलब्धसामर्थ्याः संतः अंडं देहं समसृजन्नसृजन्नित्यर्थः एवंतः तत्रचपंचापिकोशा ४
तन्नमयादिनाविरूपनतदाकारः सन्पुरुषः वेतस्मात्पतेसत्वं तदाहपुरुषविधइति पुरुषस्यातन्नमयादिर्वि २
धैवविधा आकारोयस्यसतथा ननुविदेकरसस्यकथं ततदाकारतात्रतआह अन्वयोऽन्वेतीति अन्वयोऽ

दृतयइवश्वसंत्यसुभृतोयदितेनुविधामहदहमादयोऽण्डमसृजन्यदनुग्रहतः
पुरुषविधोऽन्वयोऽत्रचरमोऽन्नमयादिषुयः सदसतः परंत्वमथयदेष्ववशेषमृतं १७ ४

न्नमयादिष्वनेतीत्यन्वयः अनतस्तदाकारतेति एवंतर्हि तस्यपंचमत्वंतत्राह चरमोन्नमयादि
षु यइति अन्नमयादिषुप्रादेशयमानेषु पंचमत्वेनमोहस्तपुच्छंप्रतिष्ठेति श्रुतिषु पुच्छत्वेनोक्तः तत्वमितिसंबंधः
ननु ननयाः अन्नमयादिष्वविनन्वेऽसंगतत्वाद्धेतिरेतत्राह सदसतः परं त्वमथ यदेष्ववशेषमृतं अथवा
तन्निति सदसतः स्थूलसूक्ष्मात् अन्नमयादेः परं जातिरिक्तं तत्साक्षिभूतं अवशेषं अवशिष्यते तथासिद्धमाए
वं अप्ययमश्नतएवअंकतं सत्यं ततः किं मर्यतेष्वन्वयउक्तः शाखाचंद्रवत् पुच्छत्वेनप्रलक्षणं सात्पर्यं तथाहिनविध
प्रतिष्ठत्वेनस्वयमसत्वैनवदेमेवविचारेष्वादिनाल्पसत्त्वलत्वमक्तमनणत्वंचकेशानुपाद्विरूपतत्स्यपुरुषविध

त्वमेवसर्वनियामो वर्तसे इति सतांप्रवृत्त्यादेहत् यतिइतिनवेति त्वमेवसर्वकारणत्वेन परमार्थ इति फलत्वात्
मो अधिपते त्रिगुणमायायामगीनतक स्वरूपोपि चेत्किं न त्वखिललोकमलक्षपणकथामृताब्धिं
सकलजनवृजिननिरसनहेतुं कीर्तिसुधाब्धिं प्रभवगाह्येति ये अवगाहंतीति पापानि दुःखानि वा
जहुः त्यक्तवंतः तदीयकथामात्रेण यदा पापत्यागः तदा किमुवक्तव्यं ये पुनः स्वधाम्ना विधुताशयका
लगुणाः स्वधाम्नस्वरूपस्फुरणेनाविधुताः निरस्ताः आशयगुणाः अंतःकरणधर्मा रागादयः काल

इतितवसूरयस्त्र्यधिपतेऽखिललोकमलक्षपणकथामृताब्धिमवगाह्यतपांसिजहुः ॥
किमुतपुनःस्वधामविधुताशयकालगुणाः परमभजंतियेपदमजस्रसुखानुभवं ॥१६॥ ३

गुणाः जाड्यादयः यैस्ते तथा हे परम तवाजस्रसुखानुभवं अखंडानंदानुभवं पदं स्वरूपं भजंति से
वंते तथाभूताः दुःखानि त्यजंति न चित्रं पुण्यापुण्यफलाश्रयाप्तेन न लिप्यंते एवमेवैवंविदि पापं कर्म न
श्लिष्यते न कर्मणा लिप्यते पापकेन नतत् सुकृतदुःकृते विधुनुते एतं ह वाव न तपति किमहं साधुना
करवं किमहं पापमकरवमित्यादिश्रुतेरित्यर्थः ॥ सकलवेदगणेरितसद्गुणात्वमिति सर्वमती
भिनामहता ॥ त्वयि शुभद्गुणाश्रवणादिभिस्तवपदस्मरणेन गतक्लमाः ॥१६॥ रामः ॥ रामः ॥ रामः ॥ रामः ॥ राम
११६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ननु कथं नामैवं प्रतिपादयंति यत इंद्रो यातोऽवसितस्य राजेत्यादिभिरिंद्रः यातो जंगमस्य अवसितस्य
स्थावरस्य च राजेति प्रतिपाद्यते तथाऽग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुदित्यादिभिश्चैवंभूतत्वेनाग्न्यादयः प्रतिपाद्यंते
तत्राह बृहदुपलब्धमेतदिति अयमर्थः एतदुपलभ्यं इंद्राग्न्यादि सर्वं ब्रह्मैव ब्रह्मत्वेनैव वाचयंति जा
नंति कथं ब्रह्मत्वमवशेषतया अवशिष्यमाणत्वेन यतो ब्रह्मतः सर्वस्योदयास्तमयौ उत्पत्तिलयौ
उपादानत्वात् नन्वेवं किं विकारित्वं ब्रह्मणः नेत्याह अविकृतात् विवर्त्ताधिष्ठानत्वेनाविकारादित्यर्थः ब्रह्म
दृष्टांतमाह यथा घटादेर्विकृतेर्मृदि उदयास्तमयौ तद्वत् वाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिके

बृहदुपलब्धमेतदवयंत्यवशेषतया यत उदयास्तमयौ विकृतेर्मृदि वाविकृतात् ॥
अत ऋषयो दधुस्त्वयि मनोवचनाचरितं कथमयथा भवंति भुवि दत्तपदानि नृणां ॥१७॥

त्येव सत्यं सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानित्यादिभिस्तथा प्रतिपादनादित्यर्थः अतः कारणादृषयो मंत्रद्रष्टारः
त्वय्येव मनोवचनाचरितं दधुः मनसोऽध्यवसितं तत्प्रकाश्य वचनाचरितमपि ज्ञानेन कृतमेव तेन
एतद्विकारेष्वित्यर्थः अत्र निदर्शनं कथमयथेति नृणां भूचराणां यत्र कुत्रापि दत्तानि निक्षिप्तानि पदानि भुवं
यानि भुवि कथमयथा भवंति अदत्तानि भवंति अतो यथा नृणां पाषाणेष्टकादिषु दत्तानि पदानि भुवं
न व्यभिचरंति तथा यत्किंचिदपि विकारजातं वदंतो वेदास्त्वामेव सर्वकारणं परमार्थभूतं प्रतिपाद
यंतीत्यर्थः ... यगुण्यितं बहुमुखैरपीमं त्वगारोहमत्व

जय जयेति भो अजित जय जय स्वोत्कर्षमाविः कुरु आदरे वीप्सा केन प्रकारेणाह अजामजां जगदोकसां स्थावरा
निस्थावराणि जंगमानि जंगमानि च ओकांसि शरीराणि येषां जीवानां तेषामज्ञानमविद्यां जहि नाशय किं
मिति गुणा न तिष्ठंति त्वेन्यत आह दोषगृभीतगुणां दोषाय आनंदाद्यावरणाय गृहीता गुणा यया तां
हेतुः एवं दृष्टान्ते प्रकारः त्वं स्वैश्वर्येण परप्रमाणं यगुणाः त्वं हानिश्च तो हनत्वेति न हि त्वं सिद्धोषमा
सत्त्वादिस्वभावेन प्रकाशकः स्यात् स्वतस्त्वाह त्वमसीति यत् यस्मात् त्वं आत्मना स्वरूपेणैव समवरुद्धसमस्तभगः
सम्पूर्णसमस्तैश्वर्ये वशीकृतमायत्वादिति भावः ननु स्वयमेव ते ज्ञानवैराग्यादिना किं न हनुष्यते आह अखिल
शक्त्यवबोधक नित्य सर्वस्य जीवानां यावत्त्वमधिहृषे अतो ननु ज्ञानादिर्दोषस्वतंत्रत्वादिति भावः अहमकुंठज्ञाने
यथार्थदि गुणातीतानां कर्मणां नादिसिद्धत्वाद्यजोऽपि नेनावि चाहं तेष्वत्र किं प्रमाणमित्यत आह ममेव प्रमाणमित्या

अजितपज्ञवुः ॥ जय जय जह्यजामजित दोषगृभीतगुणां त्वमसि यदात्मना समवरुद्धसमस्तभगः ॥
अगजगदोकसामखिलशक्त्यवबोधक ते क्वचिदजयात्मना च चरतोऽनुचरेन्निगमः ॥१८॥१॥

हनिगमः वेदः ननु एवंभूते महिकिचंक्षतिनां पृष्ठतिष्ठमानत्राह क्वचिदिति कदाचित् स्वादिसमये अज
याऽमायया चरतः क्रीडतः नित्यं चालुप्रभगत्वयास्वज्ञानानंदैकरसेनात्मना चरतो वर्तमानस्य निगमोऽनुचरे
दनुप्रतिपादयेत् कर्मतिथिरूढो यतो वाइमानि भूतानि जायंते येन ब्रह्मादादीनि विद्धधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहि
णोति तस्मै तं हदेवमात्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये यश्चात्मनि तिष्ठन् सत्यं ज्ञानमनंतं
ब्रह्म यः सर्वज्ञः सर्ववित् इत्याद्यागमकदंबस्त्वामेवंभूतं प्रतिपादयंतीत्यर्थः ॥ जयजयाजितजह्यग
जंगमावृतिमजामुपनीतमृषागुणां ॥ नहि भवंतमृते प्रभवंत्यमी निगमगीतगुणार्णवता तव
१८ ॥ १ ॥ ॥ रामः ॥ ॥ ॥ रामः का॰ २ ॥ रामः ॥ ॥ रामः ॥ ॥ रामः ॥ ॥ रामः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

[illegible] ९ [illegible] १० [illegible] ११ [illegible] १२ [illegible]

[illegible] १३

[illegible]

[illegible]

श्रीशुक उवाच ॥ बुद्धीन्द्रियमनःप्राणान् जनानामसृजत्प्रभुः । मात्रार्थं च भवार्थं च आत्मनेऽकल्पनाय च ॥ २ ॥

[illegible] २

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स प्राशीतितमे नारायणगानारद्वादनुः वेदैः स्फनिर्गुणात्वं वानिर्गुणावधिजरपते ॐ नमो भगवते वा-
सुदेवाय नागेशायस्य यद्वदने लक्ष्मीर्यस्य च वक्षसि यस्यास्ति हृदये संवित्तं नृसिंहमहं भजे संप्रदायविशु-
द्धये स्वीयनिर्बंधयंत्रितः श्रुतिस्तुतिमितव्याख्यां करिष्यामि यथामति श्रीमद्भागवतपूर्वैः सारत संनि-
वेशित मया तनुतेदु यस्य च्छ सुवृत्तमनुपदीयते पूर्वाध्यायांते एवं स्वभक्तधारान्नं भगवान् भक्तभक्ति-
मान् उषित्वादिश्य सन्मार्गं पुनर्द्वारवतीमगादिति तत्र सन्मार्गस्तत्ताःस्वतः प्रमाणानृतानामप्रामाण्यकार
णहितानां वेदानांमार्गं ब्रह्मपरत्वमुद्दिश्य भगवान्नगादिस्तुवक्त तत्र वेदानां ब्रह्मपरत्वमघटमानमन्वान-
पसीति ब्रह्मन्निति तत्र तावन्मुख्यलक्षणया गुणाभेदेन त्रिधा शब्दप्रवृत्तिः मुख्यापि रूढियोगभेदेन द्विधा
रूढिश्च स्वरूपे जातौ गुणे नवा निर्देश्यार्हं वस्तु निसंज्ञासहि संकेतेन प्रवर्तते यथा डित्थः गौः शुक्ल इति ल

रायः १ राजोवाच ब्रह्मन्ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निर्गुणे गुणवृत्तयः कथं चरंति श्रुतयः साक्षात्सदसतः परे १

क्षणा च तेनैव संकेतेनाभिहितार्थसंबंधिनि यथा गंगायां घोष इति गौणी चाभिहितार्थलक्षितगुणयुक्तेत-
नरसि यथा सिंहो देवदत्त इति यथाहुः अभिधेयाविनाभूते प्रवृत्तिर्लक्षणोच्यते लक्ष्यमाणगुणैर्यो-
गाद्वृत्तेरिष्टा तु गौणतेति योगश्च त्रिधा एते त्रिविधवृत्तिप्रतिपादितपदार्थयोः प्रकृतिप्रत्ययार्थयोर्
योगेन यथा पंकजं औपगवः पाचक इत्यादि तत्र तावद् ब्रह्मणि रूढिवृत्तिर्न संभवतीत्याह साक्षात्कथं
चरंतीति तत्र हेतुः अनिर्देश्य इति अनिर्देश्यत्वाद् जातिहेतुं वदन् गुणवृत्तिनिराकरोति निर्गुणे गुणवृत्तय
इति गुणे वर्तमानाश्च विनिर्गुणे कथं चरंतीत्यर्थः निर्गुणत्वे च हेतुं वदन् लक्षणायोगं च निराकरोति सदस
तः परे इति कार्यकारणाभ्यां परस्मिन्नसंगे केनचित् संबंधाभावान्न लक्षणायोगश्च नीसंयुक्तत्वम्

[illegible] ४९ ५० [illegible]
रायुमं दमिबालक्ष्म लोकस्य गूढ परोभवाननन्तोऽपि ब्राह्मणेष्वप्यतिरेकं कुर्विन्वेव तमनुष्यागिब्रह्मन्निति समुनिः
मयाहृदिस्थेना ५१ देवादिभ्योपि ब्राह्मणाः श्रेष्ठा इत्याह देवान्निति त्रिभिः पुनंति एतेतु सद्य इति किंच देवादिनिषि

मा त्वं घाधिस्वभक्त्यान्तः किं देव करवाम ते एतदंतो नृणां क्लेशो यद्भवानक्षिगोचरः ४९ श्रीशुक उवा-
च तदुक्तमित्युपाकर्ण्य भगवान्प्रणतार्तिहा गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रहसंस्तमुवाच ह ५० श्रीभ-
गवानुवाच ब्रह्मंस्तेनुग्रहार्थाय संप्राप्तान्विद्ध्यमून्मुनीन् संचरंति मया लोकान्पुनंतः पादरे-
णुभिः ५१ देवाः क्षेत्राणि तीर्थानि दर्शनस्पर्शनार्चनैः शनैः पुनंति कालेन तदप्यर्हत्तमेक्षया ५२
ब्राह्मणो जन्मना श्रेयान्सर्वेषां प्राणिनामिह तपसा विद्यया तुष्ट्या किमु मत्कलया युतः ५३ न ब्रा-
ह्मणान्मे दयितं रूपमेतच्चतुर्भुजं सर्ववेदमयो विप्रः सर्वदेवमयो ह्यहं ५४ दुःप्रज्ञा अविदित्वै-
वमवजानंत्यसूयवः गुरुं मां विप्रमात्मानमर्चादाविज्यदृष्टयः ५५ चराचरमिदं विश्वं भावा ये चा-
स्य हेतवः मद्रूपाणीति चेतस्याधत्ते विप्रो मदीक्षया ५६ तस्माद्ब्रह्मऋषीनेतान्ब्रह्मन्मच्छ्रद्धया-
र्चय एवं चेदर्चितोस्म्यद्धा नान्यथा भूरिभूतिभिः ५७ श्रीशुक उवाच स इत्थं प्रभुणादिष्टः सहकृ-
ष्णान्द्विजोत्तमान् आराध्यैकात्मभावेन मैथिलश्चाप सद्गतिं ५८ एवं स्वभक्तयो राजन्भगवा-
न्भक्तभक्तिमान् उषित्वादिश्य सन्मार्गं पुनर्द्वारवतीमगात् इति श्रीभाग० द० षडशीतितमा-

पुनंति तदप्यर्हत्तमानामीक्षया यामभक्तानां परिकृतं जनं पुनाति स्म यायुतः ५३ किंच ब्राह्मणा राध्य नमेनमम प्रेष्ठ-
मित्याह न तेति हेतुमाह सर्ववेदमयो विप्र इति प्रमाणाधीनत्वात् प्रमेयस्य वेदमयो विप्रो वेदमयाद्रमादूपा

राम: ११३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मयास्त्यप्रेनेरायोरविद्यास्त्वद्विपुविशोदष्टांननयाहपयथेनि श्वात्ममायायास्वाविद्यमेत्यर्थः यद्वाश्रात्मनस्त्वया
मयेस्वति ७५ किंवश्रयलनामितितेनित्यं स्नवशाकीर्तिनादिसहायाममलात्मनामपि हृदयवत्वंभासि ममतुलोचनता
नरात्वं श्रीभाग्यमितिभावः ७६ ननुसर्वेषां हृदिस्थितः कथंकेषांचिदेव हृदि भातिमेघेः स्वर्यवत् जीवोपाधिति
रनरितन्मादिति यदुत्र्मतनाहिनकस्मादिभावमादित्मनत्र्याह हृदिस्थोपीति कर्मभिर्विक्षिप्तवेनो येषांतेषां
त्मभावितिभिरहंकाराद्यैरग्राह्यः श्रवणैहेतोपितु यत्नगुरुणा प्राप्तः श्रवणकीर्तनादिसंस्कारस्थात्मभूतःकरणोयेषांते
षामनतिसन्निधेयस्त्वयंवाहितस्त्वमित्यर्थः ७७ एतदेव प्रपंचयन्नस्मादितिनमोन्त्विति तनुभ्यां नमोस्त्वस्य आत्मवि
यथारायानःपुरुषोमनसैवात्मनायथा स्वच्छालोकंपरं स्वाप्नमनुविश्याविभासते ७५ अथावनोगार
नाम्नाश्वयंदेवतानात्मावितंदनां नराणां संवदनामनहृदि भास्यमलात्मना ७६ हृदिस्थोप्यतिदूरस्थः कर्म
विक्षिप्तचेतसां आत्मशक्तिभिरग्राह्योप्यंत्युपेतगुणात्मनां ७७ नमोस्तुते आत्मविदांपरात्मने
नात्मनेस्वात्मविभक्तमृत्यवे सकारणाकारणलिंगमीयुषेस्वमायया संवृतरुद्धदृष्टये ७८
दानिकृतदेहाद्यहंकाराणांपरमात्मनेपरमात्मत्वेनप्रकाशमानायेत्यप्रदायेत्यर्थः अनात्मने देहाद्यभि
मानिनेजीवाय परत्वेनाप्रकाशमानत्वात् स्वात्मनः प्रकाशात्मनः प्रकाशात् विभक्तः समर्पितान्मृत्युः संसारोय
तस्मै स्वकृतस्तन्नाहसकारणांमहदादिकार्यस्वकारणां प्रकृतिः तदुभयलिंगमुपाधित्वियमानमाईयु
षेप्राप्तवतेअतःस्मयनियंतुः स्वस्मात्मकारणात्तदुभयवदमायजीवापविभक्तत्वमेवंइत्यर्थः नियंतृनियम
[illegible] किंचरुद्धदृष्टयेमाया
विशेषमूलैःसुललितैः पिबैःस्तनवत्स्वादुभिरंभुभिः सुरभ्यायद्ाकस्मरीप्रभुमुखेपासपर्यंयापूजयायोप
पल्लयाभूतायासेनसंपल्लयाभूतानुपदवलश्चावन्मन्वितिवर्द्धनंयद्पः स्मृतेतेनच ७१ सत्स्वकृतस्याः समूर्ति
स्तस्यानिकेतैः भूमसुवैश्वर्यगीर्थास्यदपादहरगुणिः कृत्सादिभिः संगमः सममकुतोन्वभूदितिस्मृत्वि
श्रतदेवोश्रुनंघ्राप्रस्वग्रहान्गजनकोयथा नत्वामुनीनसुसंहृष्टो धन्यन्यासोननर्त्तह ३८ तथा
पीरक्षविष्ठनानानीतेभूपवेश्यपस्यः स्वागतेनाभिनंद्याथीनसभार्योवनिजेमुदा २९ तदंभ
विवासनंभहसानुदासुरस्मानुलसीकुशांबुजैः आराधयामासयथोपपन्नयासपर्ययासत्व
विवर्द्धनायथा ४१ सतर्कयामासकृतोममान्वभूत्गृहांधकूपपतितस्यसंगमः यःसर्व
देवसुपस्थितः सभार्यस्वजनापत्यैर्वावाच्युम्भिमर्द्दनः ४२ स्तूपविष्टान्कृतातिथ्यान्कृत
प्राप्तःपरंपरमपूरुषः यर्हिदयाकिभिः स्वस्थाप्रनिष्ठोन्यामसनया ४४
तिविस्मयेसतामाहुतिविततर्केनूहतिविस्मये ४२ उपस्थितःसमीपउपविष्टःभार्याभर्तृमास्वजनाश्चयन्त्या
नेप्राप्तहतिसहवसनमात्रोपयदुतीभूतस्त्वमित्यर्थः यदानःस्त्रानस्त्रेवप्राप्तहतेनकिंगुतदेवप्रा
प्तः यर्हिदंग्निस्त्वंस्वकिमिःसत्वादिभिःस्वस्थात्स्तनयाःनुप्रविष्टस्वंदर्शनेनयरंकेवलंस्त्रप्येनप्राप्तहते

तदभिप्रेत्य श्रृंगीकृत्य तदुभाभ्यामपि नाम्नां मद्गृहं प्रत्यागतोहं यातीत्यलक्षितः प्रविविशे पद्मा
उभाभ्यां तदलक्षितः नाभ्यामलक्षित इति २६ २७ उद्धर्षं हृदयं यस्य अश्रुभिराविलानि लोचनानि यस्य

४४

भगवांस्तदभिप्रेत्य द्वयोः प्रियचिकीर्षया उभयोराविशद्गेहमुभाभ्यां तदलक्षितः २६ श्रोतुम
प्यसतां दूरान् जनकः स्वगृहागतान् आनीतेष्वासनाग्र्येष्वासीनान्महामनाः २७ प्रवृद्ध
भक्त्या उद्धर्षहृदयास्राविलेक्षणः नत्वा तदङ्घ्रीन्प्रक्षाल्य तदपो लोकपावनीः २८ सकुटुंबो
वहन्मूर्ध्ना पूजयांचक्र ईश्वरान् गंधमाल्यांबराकल्पधूपदीपार्घ्यगोवृषैः २९ वाचामधुर
या प्रीणन्निदमाहान्नतर्पितान् पादावंकगतौ विष्णोः संस्पृशञ्छनकैर्मुदा ३० श्रीराजोवाच भवा
न्हि सर्वभूतानामात्मा साक्षी स्वदृग्विभो अथ नस्त्वत्पदांभोजं स्मरतां दर्शनं गतः ३१ स्वव
चस्तदृतं कर्तुमस्मद्दृग्गोचरो भवान् यदात्थैकांतभक्तान्मे नानंतः श्रीरजः प्रियः ३२ को नु त्व
च्चरणांभोजमेवंविद्विसृजेत्पुमान् निःकिंचनानां शांतानां मुनीनां यस्त्वमात्मदः ३३ योऽवती
र्य यदोर्वंशे नृणां संसरतामिह यशो वितेने तच्छांत्यै त्रैलोक्यवृजिनापहं ३४ नमस्तुभ्यं भगवते
कृष्णायाकुंठमेधसे नारायणाय ऋषये सुशांतं तप ईयुषे ३५ दिनानि कतिचिद्भूमन्गृहा
न्नो निवस द्विजैः समेतः पादरजसा पुनीहीदं निमेः कुलं ३६ इत्युपामंत्रितो राज्ञा भगवान्लोकभा
वनः उवास कुर्वन्कल्याणं मिथिलानरयोषितां ३७

[illegible] र्थः २९ प्रीणन् प्रीणयन् संस्पृशन् समदर्शन ३० आत्मचेतयिता [illegible]

गा० ११
१११

मैथिलस्य ॐ जनकस्य नवमो मैथिलः १६ प्रभुर्देवः स्वयं विहाय देशान् ययौ १७ कृष्णो व्यासः रामो भा
र्गवः अहं शुकः स्वमार्दिभिः सह १८ १९ आनर्ता धन्वशर्यातदेशाः द्वारावर्तिनोऽन्ये नार्यः उदारहासस्निग्ध

४५

तथा तद्राष्ट्रपालोंग बहुलाश्व इति श्रुतः मैथिलो निरहंमान उभावप्यच्युतप्रियौ १६ तयोः
प्रसन्नो भगवान् दारुकेणाहृतं रथं आरुह्य साकं मुनिभिर्विदेहान् प्रययौ प्रभुः १७ नार
दो वामदेवोऽत्रिः कृष्णो रामोऽसितोऽरुणिः अहं बृहस्पतिः कण्वो मैत्रेयश्च्यवनादयः १८ तत्र
तत्र तमायांतं पौरा जानपदा नृप उपतस्थुः सार्घ्यहस्ता ग्रहैः सूर्यमिवोदितं १९ आनर्तधन्व
कुरुजांगलकंकमत्स्यपांचालकुंतिमधुकेकयकोशलार्णाः अन्ये च तन्मुखसरोजमुदार
हासस्निग्धेक्षणं नृप पपुर्दृशा नृनार्यः २० तेभ्यः स्ववीक्षणविनष्टतमिस्रदृग्भ्यः क्षे
मं त्रिलोकगुरुरर्थदृशं च यच्छन् शृण्वन्दिगंतधवलं स्वयशोऽशुभघ्नं गीतं सुरैर्नृभि
रगाच्छनकैर्विदेहान् २१ दृष्ट्वा त उत्तमश्लोकं प्रीत्युत्फुल्लाननाशयाः कैर्धृतांजलिभिर्नेमुः
श्रुतपूर्वांस्तथा मुनीन् २२ स्वानुग्रहाय संप्राप्तं मन्वानौ तं जगद्गुरुं मैथिलः श्रुतदेवश्च पादयोः
पेततुः प्रभोः २४ न्यमंत्रयेतां दाशार्हमातिथ्येन सह द्विजैः मैथिलः श्रुतदेवश्च युगपत्संहतांज
ली २५

वीक्षणं यस्मिन् तत् दर्शिभिर्नेत्रैः २० स्ववीक्षणेन विनष्टं तमिस्रं यासां दृशां ताभ्यः क्षेमं अभयं
अर्थदृशं तत्त्वज्ञानं च २१ अभीयुः प्रत्युज्जग्मुः २२ प्रीत्या उत्फुल्लानि आननानि आशयाश्च येषां ते श्रुतः पूर्वं येषां तान्

राम
१११

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्वार्थसाधकः कन्यायैप्सुः ३ तं भ्रातिथ्य नामिमंत्र्य गृहमानीय बलेनय कृद्धोपहृतं परिशिष्टं तद्भैष्मीं किं
लार्जुनो बुभुजे कृष्णन्वयः ५ भावेन रूपमपि प्राप्य राज्यं सुभिक्षं तं मनोदधे ६ श्रीडिता पाणिसंश्रीडकथाशीतलस्मिन्न
वैन्यस्तं हृदयमीक्षराणां वपमसा ७ अतंतर हृतं बलवत्संमेप्सुः प्राज्ञमपि क्षुः कामनमप्रमविनोयस्वसः शशामादिः

नत्रैव वार्षिकान् मासान् न्यवासीत् स्वार्थसाधकः पौरैः सभाजितो भीक्ष्णां रामेणाजानता यतः ४९
कालागृहमानीय आतिथ्यं राजविमंश्यतं गृहं यो पहृतं भैक्ष्यं बलेनबुभुजे किल ५ सोपश्यं तत्र महतो
कन्या वीरमनोहरां श्रीमत्पुरुषेष्वशाक्यं स्याभावस्तु हमनोदधे ६ सापितं वीक्ष्य नारीणां हृ
दयंगमं हसंती श्रीडिता पांगी तन्यस्तं हृदयेक्षणा ७ तां परं समनुध्यायन्नंतरं प्रेप्सुरर्जुनः न लेभे
शान्तमवितत्कामेनातिबलीयसा ८ महत्यां देवयात्रायां रथस्थां दुर्गनिर्गतां जहारानुमतः पित्रोः
कृष्णस्य च महारथः ९ रथस्थो धनुरादाय शूरांश्चारुन्धतो भटान् विद्राव्य क्रोशतां स्वानां स्वभागं
मृगराडिव १० तच्छ्रुत्वा क्षुभितो रामः पर्वणीव महार्णवः गृहीतपादः कृष्णेन सुहृद्भिश्चानुसान्त्व
ते ११ प्राहिणोत्पारिबर्हाणि वरवध्वोर्मुदा बलः महाधनोपस्कररेभरथाश्वनरयोषितः १२ मैथिल
उवाच कृष्णस्यासीद्द्विजश्रेष्ठः श्रुतदेव इति श्रुतः कृष्णैकभक्त्या पूर्णार्थः शान्तः कविरलम्पटः
सउवास विदेहेषु मिथिलायां गृहाश्रमी अनीहयागताहार्यनिर्वर्तितनिजक्रियः १४ यात्रामात्रं
त्वहरहर्दैवादुपनमत्युत नाधिकं तावता तुष्टः क्रियाश्चक्रे यथोचिताः १५
तथा तद्राष्ट्रपालोऽङ्ग बहुलाश्व इति श्रुतः मैथिलो निरहम्मान उभावप्यच्युतप्रियौ १६ ... १८ यात्रामात्रं
व्यासपुत्रैरिति ... भगवान् ... ४० ४१ ... अन्यत् कीर्ति ...
दिनि तद्भक्तो ... भगवत्तिन ... कृच्छ्रादिव
पंक्तिरूपता ... करोत्तरसामिति स्व
कथा ... ५६ इति ... नगर्तुमनोहरत् गत्वा कमपि लोकमा

तं दृष्ट्वा देवकीदेवी मृतनागमन निर्गतं मेने नु सुविस्मिता मायां कृष्णस्य रचितां नृप ५७ एवं
विधान्यद्भुतानि कृष्णस्य परमात्मनः वीर्याण्यनंतवीर्यस्य सन्त्यनंतानि भारत स्तनडवाव
कस्तान् कर्णपूरैर्भगवति कृतचित्तो यातितस्तेन आपः ५६ इति श्रीभागवते महापुराणे दश
मस्कन्धे ... नामपंचाशीतितमोऽध्यायः राजोवाच ब्रह्मन्वेदितुमिच्छामः स्वसा
रं रामकृष्णयोः पञ्चोपयेमे विजयो यामासीन्मिपितामही १ श्रीशुक उवाच अर्जुनस्तीर्थयात्रा
यां पर्यटन्नवनीं प्रभुः गतः प्रभासमश्रृणोन्मातुलेयीं समात्मनः दुर्योधनाय रामस्तां
त्वं ... तिमिव ... सुमत्रिंदीति ... कामगाज ३
ता २ देवकास्तनपुत्रलाभवतः अर्जुनस्य सुभद्रालाभोविवाहप्रतिकृत्यान् ... ग्रमानः प्रसंगात्
... इति २ कथन ... पतिपुरमास ... नीनात्विप्सुः तस्यां मातुले
पलिप्सुः रामं ... विभावगत ... संघनिरिति ३ रामः रामः रामः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तदुक्तं सर्वमनुमोद्य स्वागमनकारणं सप्रपंचं कथयति आसन्निति पंचभिः ऊर्णायां भार्यायां प्रथमे मन्वन्तरे स्वायंभु
वमन्वन्तरे देवाः सुतां वाचं यभितुमुद्यतं मैथुनेन रमयितुं उद्यतं च ब्रह्माणं प्रजापतिं जहसुः उपहसितवन्तः ४७ तेनावद्य
कर्मणा पापेन आसुरीं योनिं गतान् आगमन् अधुनातनं हिरण्यकशिपोर्जाता इत्यर्थः तेभ्यो योगमायया पात
नीता नीताः ४८ देवक्या उदरे जाताः हे राजन् जातेन कंसेन विहिंसिताः सा च तान् आत्मजान् स्वान् शोचति ते इमे तव

श्रीभगवानुवाच आसन् मरीचेः षट् पुत्रा ऊर्णायां प्रथमेऽन्तरे देवाः कं जहसुर्वीक्ष्य सुतां यभितुमुद्यतं ४७ तेनासुरीमगन् योनिमधुनावद्यकर्मणा हिरण्यकशिपोर्जाता नीतास्ते योगमायया ४८ देवक्या उदरे जाता राजन् कंसविहिंसिताः सा तान् शोचत्यात्मजान् स्वांस्त इमेऽध्यासतेऽन्तिके ४९ इत एतान् प्रणेष्यामो मातृशोकापनुत्तये ततः शापाद्विनिर्मुक्ता लोकं यास्यन्ति विज्वराः ५० स्मरोद्गीथः परिष्वङ्गः पतङ्गः क्षुद्रभृद् घृणी षडिमे मत्प्रसादेन पुनर्यास्यन्ति सद्गतिं ५१ इत्युक्त्वा तान् समादाय इन्द्रसेनेन पूजितौ पुनर्द्वारवतीमेत्य मातुः पुत्रानयच्छतां ५२ तान् दृष्ट्वा बालकान् देवी पुत्रस्नेहस्नुतस्तनी परिष्वज्याङ्कमारोप्य मूर्ध्न्यजिघ्रदभीक्ष्णशः ५३ अपाययत् स्तनं प्रीता सुतस्पर्शपरिप्लुता मोहिता मायया विष्णोर्यया सृष्टिः प्रवर्तते ५४ पीत्वामृतं पयस्तस्याः पीतशेषं गदाभृतः नारायणाङ्गसंस्पर्शप्रतिलब्धात्मदर्शनाः ५५ ते नमस्कृत्य गोविन्दं देवकीं पितरं बलं मिषतां सर्वभूतानां ययुर्धाम दिवौकसां ५६

बलं मिषतां सर्वभूतानां ययुर्धाम दिवौकसां ५६ ... पूर्वकीर्तिता
... ४९ ... लोकं ५० स्मरोद्गीथः ... ५१ ... ५२ ...

भा०पु० उद्वेगवैरेण शाल्वादयः भक्त्या केचन नारदादयः कामलोभतः गोप्यादयो यथा सन्निकृष्टाः त्वदात्मतां
१०९ प्राप्ताः न तथा सत्त्वसंरब्धाः सत्त्वाविष्टा अपि सुरादयो न सन्निकृष्टा इति ४३ ननु सात्त्विकेभ्योऽप्रियत्वं
सुरादयः सन्निकृष्टा इति निश्चीयते अहं तु न जानामि इत्याह इदमिति इत्थम्भूतः इत्यमिति विशेषतः ४४ न केवलं यु
पि वैरभावेनापि ... किं कुर्वन्ति प्रार्थयते तत्रेति तत्तथा नः प्रसीद यथा निरपेक्षै
रप्यकामैरपि विमृग्यं युष्मत्पादारविन्दं तदेव धिषणाश्रयः तस्मादन्यत् गृहं तदेवान्धकूपः तस्मान्निष्क्र

केचिन्नोद्वेगवैरेण भक्त्या केचन कामतः न तथा सत्त्वसंरब्धाः संनिकृष्टाः सुरादयः ४३ इदमित्थमिति प्रायस्तव योगेश्वरेश्वर न विदन्त्यपि योगेशा योगमायां कुतो वयं ४४ तन्नः प्रसीद निरपेक्षविमृग्ययुष्मत्पादारविन्दधिषणान्यगृहान्धकूपात् निष्क्रम्य विश्वशरणाङ्घ्र्युपलब्धवृत्तिः शान्तो यथैक उत सर्वसखैश्चरामि ४५ शाध्यस्मानीशितव्येश निष्पापान् कुरु नः प्रभो पुमान् यच्छ्रद्धयातिष्ठंश्चोदनाया विमुच्यते ४६

म्य निर्गत्य विश्वस्य शरणं शरण्यमित्यर्थः आङ्घ्रिमूलं ... वृक्षमूले ... वर्गालतैः फलादिभिः उपलब्धा प्र
णाजीविका येन सः शान्तः सन् एकः एकाकी वा चरामि उत अथवा सर्वैर्वा सखिभिः सह महान्तैः सह चरा
मीति ४५ कथमल्पपुण्यानाम् एवंभावः संभवति इति चेत् तर्हि यथेष्टं देवन्त्यपि अस्मान् शाधि इत्याह शाधीति
हे प्रभो ईशितव्याः सर्वे जीवास्तेषाम् ईश यत् भगवदनुशासनं श्रद्धया आतिष्ठन् आचरन् चोदनायाः विधिनिषेधल
क्षणायाः सकाशाद्विमुच्यते न खलु त्वदाज्ञाकारी विधिकिंकरः स्यादिति भावः ४६ रामः रामः रामः रामः राम
१०९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

३४ देवप्रसाद्बलिः कथंभूतो विष्णुर्यस्यास्मभूतो देव सान्वयः सपरिवारः ३६ सर्वं दत्त्वा परिजितः कथंभूतो पा
दाववनिज्य पदं बुपयोयम् वनेजनेक दृष्ट्वा प्रयत्नतः लाशाममपि व्याप्य जगत् पुनः प्रविनन्वयः दत्तं नतो ३९ ३२
इन्द्रसेनो बलिः प्रेमविभिन्नया प्रेमाद्रुया अभिभाव्य पारयन् ३८ अनन्तायरोधायस्व हतेफलैकेदृशो विष्णुर्यार

ऋषिरुवाच एवं संसनोदितो माया राम कृष्णभारत सुतलं संविविशतुर्योगमायामुपाश्रि
तौ ३४ तस्मिन् प्रविष्टावुपलभ्य दैत्यराड् विश्वात्मदैवं सुतरां तथात्मनः तद्दर्शनाह्लादपरिप्लु
ताशयः सद्यः समुत्थाय ननाम सान्वयः ३५ तयोः समानीय वरासनं मुदा निविष्टयोस्तत्र महा
त्मनोस्तयोः दधार पादाववनिज्य तज्जलं सवृन्द आब्रह्म पुनद्यदम्बु ह ३६ समर्हयामास सतौ
विभूतिभिर्महार्हवस्त्राभरणानुलेपनैः ताम्बूलदीपामृतभक्षणादिभिः स्वगोत्रवित्तात्मसम
र्पणेन च ३७ स इन्द्रसेनो भगवत्पदाम्बुजं बिभ्रन्मुहुः प्रेमविभिन्नया धिया उवाच हानन्दजला
कुलेक्षणः प्रहृष्टरोमा नृप गद्गदाक्षरम् ३८ बलिरुवाच नमोऽनन्ताय बृहते नमः कृष्णाय वे
धसे सांख्ययोगवितानाय ब्रह्मणे परमात्मने ३९ दर्शनं वां हि भूतानां दुष्प्रापं चाप्यदुर्लभं
रजस्तमःस्वभावानां यन्नः प्राप्तौ यदृच्छया ४० दैत्यदानवगन्धर्वाः सिद्धविद्याध्रचारणाः यक्ष
रक्षःपिशाचाश्च भूतप्रमथनायकाः विशुद्धसत्त्वधाम्न्यद्धा त्वयि शास्त्रशरीरिणि नित्यं निबद्ध
वैरा लेभिरे चान्ये चनाद्दृशाः ४२

यानयद्धहतनस्मेकस्याधनसदानदरूपायकेऽसे नगरीह धात्रे सांख्ययोगवितानायेत्यादि यदन्नमये

भा॰पु॰ १०८ घच्च्वाच्च्वाद्भिन्नतानितान्केनेषु अर्दादिश्यात्मरोमाभादियानि एवमसाधात्मानि श्रात्मनत्येगुरोः कत्वानित्केनेषु
बहुधा इष्यते पुनश्च यथाराघयथापावि श्राविर्भावतिरोभावादिरूपयाप्रतीयते नयस्कृतः कुतः एको बहुधा
स्वयं ज्योतिरिष्यते नानित्यो नित्यत्वेनान्यो नन्यत्वेन निर्गुणसगुणत्वेनेत्यादि बहुधात्वप्रपंचनीयं २५

आत्माद्येकः स्वयंज्योतिर्नित्योऽन्यो निर्गुणो गुणैः आत्मसृष्टैस्तत्कृतेषु भूतेषु बहुधेयते २५ खं वायुर्ज्यो भूतेषु
तिरापो भूस्तत्कृतेषु यथाशयं आविस्तिरोऽल्पभूर्येको नानात्वं यात्यसावपि २५ श्रीशुक उवाच
एवं भगवता राजन् वसुदेव उदाहृतं श्रुत्वा विनष्टनानाधीस्तूष्णीं प्रीतमना अभूत् २६ अथ तत्र
कुरुश्रेष्ठ देवकी सर्वदेवता श्रुत्वानीतं गुरोः पुत्रमात्मजाभ्यां सुविस्मिताः ३० कंसरामौ समाः
स्मृत्यात्मजाः कंसयोगमसरत्स्वरः देवाहं वां विश्वस्रष्टा नामीश्वरावादिपुरुषौ २९ कालविध्वस्तसत्त्वा
नां राज्ञामुत्पथवर्तिनां भूमेर्भारायमाणानामवतीर्णौ किलाद्य मे ३० यस्यांशांशांशभागेन वि
श्वोत्पत्तिलयोदयाः भवन्ति किल विश्वात्मंस्तं त्वाद्याहं गतिं गता ३१ चिरान्मृतसुतादाने गुरुणा
किल चोदितौ आनिन्यथुः पितृस्थानाद्गुरवे गुरुदक्षिणां ३२ तथा मे कुरुतं कामं युवां योगेश्वरेश्व
रौ भोजराजहतान् पुत्रान् कामये द्रष्टुमाहृतान् ३३

२५ २६ सुधीः स्थितासती २७ समाप्याप्य संबोध्य २८ २९ भूमेर्भारायमाणानां राज्ञामर्थे तेषां नि धानार्थमम
पि किलावतीर्णौ हे आद्यः ३० यस्यांशः पुरुषस्तस्यांशो माया तस्याः अंशा गुणास्तेषां भागेन परमाणु
मात्रलेशेन विश्वोत्पत्त्यादयो भवन्ति तं त्वां गतिं शरणं गतास्मि ३१ आनिन्यथुः आनीतवन्तौ ३२ रामः
नितरस्थानात् यमसदनात् ३३ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः १०८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अहो अस्मत्पुत्रयोरन्वयोः किमिति महारोप्यते अत आह युवामिति निभूभारक्षत्रक्षपणार्थं अवतीर्णौ तथाह निश्चितमा
स्यकथयसि १८ ततस्मात् दरशरणमापन्नानां संसृतिभयमपहरतीति तदाननतर ननु त्वमतिसुखीजडा किंतीर्वे
मसे अत आह एतावतेति इंद्रियलालसेन इंद्रियार्थं लंपटेनापि मर्त्यदेहेन यदिंद्रियलालसेन मर्त्यश्च रे आत्मदृक् आ
त्मबुद्धिरह त्वयि परे परमेश्वरे अपत्यबुद्धिरस्मिन्नेतावतालं पर्याप्तमिति १९ ननु कुतस्तव अहं परमेश्वर इति तत्राह सू
तीगृहे इति अनुयुगं प्रतियुगं [illegible] इति प्रत्युक्तं नौ आवयोः तदा वकश्यपयोः दितिश्च प्रतियुगं अप्युवाच

52

युवां न नः सुतौ साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरौ भूभारक्षत्रक्षपणा अवतीर्णौ तथात्थ ह १८ तत्ते गतोस्म्य
रणमद्य पदारविंदमापन्नसंसृतिभयापहमार्तबंधो एतावतालमलमिंद्रियलालसेन मर्त्यो
आत्मदृक् त्वयि परे यदपत्यबुद्धिः १९ सूतीगृहे ननु जगाद भवानजो नौ संजज्ञ इत्यनुयुगं निजधर्मगुप्त्यै
नानातनूर्गगनवद्विदधज्जहासि को वेद भूम्न उरुगाय विभूतिमायां २० श्रीशुक उवाच आकर्ण्ये
त्थं पितुर्वाक्यं भगवान् सात्वतर्षभः प्रत्याह प्रश्रयानम्रः प्रहसन् श्लक्ष्णया गिरा २१ श्रीभग
वानुवाच वचो वः समवेतार्थं तातैतदुपमन्महे यन्नः पुत्रान्समुद्दिश्य तत्त्वग्राम उदाहृतः २२
अहं यूयमसावार्य इमे च द्वारकौकसः सर्वेप्येवं यदुश्रेष्ठ विमृग्याः सचराचरं २३

अमुं देवो देवकी वसुदेव युवां एवंहि प्रतियुगं अजः एवाहं संजज्ञे अवतीर्णः इति भावान् अनुजगाद ननु नासौ वसुर्भु
तो देवइति तत्राह नानातनूरिति गगनवत् असंगः एवं भूम्नः सर्वगतस्य विभूतिरूपां मायां २० उपमन्महे उपम
न्यामहे सम्यग्विचार्य [illegible] तत्त्वग्रामस्तत्त्वसमूहः उदाहृतः सम्यक्निरूपितः २१ २२ मामेव दृष्टि
[illegible] किंच सचराचरं जगदपि २३ ॥

पादौ [illegible] प्रपंच [illegible] तत्प्रपंचभः बहुस्य कांतिः अवकाशः अर्कस्य प्रभाः ऋक्षविद्युतां स
भास्कररश्मामावेशासत्वं सूर्ये तीव्रस्फूर्तिर्भवान् यथा व फूर्तिः न तत्र सूर्यो भाति न चंद्रतारकं नेमा विद्यु
तो भांति कुतोयमग्निः तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विभातीति श्रुतेः स्थैर्यं यदाद्विमगतं त
[illegible] भूमेर्वृत्तिः प्राणानामाधारत्वमेव
तेन गंधश्च भवान् तवैव शक्तिरित्यर्थः ७ किंच हे देव अपां तर्पणं तापशमनकत्वं प्राणनं जीवनहेतुत्वं ता
श्रापश्च तासां रसश्च त्वमेव किंच वायोरोजः सहादि नवैव शक्तिः ८ दिशामुपाधिकेनाकाशः प्रदेशानां

53

कांतिस्तेजः प्रभा सत्ता चंद्राग्न्यर्कर्क्षविद्युतां यत्स्थैर्यं भूभृतां भूमेर्वृत्तिर्गंधोर्थतो भवान्
७ तर्पणं प्राणनमपां देव त्वं ताश्च तद्रसः ओजः सहो बलं चेष्टा गतिर्वायोस्तवेश्वर ८ दि
शां त्वमवकाशोसि दिशः खं स्फोट आश्रयः नादो वर्णस्त्वमोंकार आकृतीनां पृथक्कृतिः ९
इंद्रियं त्विंद्रियाणां त्वं देवाश्च तदनुग्रहः अवबोधो भवान्बुद्धेर्जीवस्यानुस्मृतिः सती १०
भूतानामसि भूतादिरिंद्रियाणां च तैजसः वैकारिको विकल्पानां प्रधानमनुशायिनां ११

तवकाशः दिशश्च त्वं खं सामान्याकाशः तदाश्रयः स्फोटश्च शब्दतन्मात्रं परावस्थावागित्यर्थः नादः पश्यंति
ओंकारः [illegible] आकृतीनां पदार्थानां पृथक्कृतिः पश्यंतीरूपाभिधानं [illegible]
[illegible] ८ इंद्रियाणां मध्ये विषयप्रकाशनशक्तिः देवाश्चेंद्रियाधिष्ठातारः त
दनुग्रहः [illegible] अनुस्मृतिः प्रतिसंधानशक्तिः १० भूता
नां कारणं वैकारिकः [illegible] भूतादि [illegible] इंद्रियाणां कारणं तैजसोहं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰पु॰ १०८ श्रुतिव तन्नश्वरेषु नाशशीलेषु भावेषु यत्तदनश्वरमवशिष्यमाणं तां रूपं वत्स त्वमसि द्रव्यविकारेषु
घटादिकार्येषु घटकुण्डलादिषु नश्वरेषु द्रव्यमात्रं मृत्सुवर्णादिमात्रमनश्वरं यथा तद्वत् २२ ननु त्रि
गुणात्मकाः येरुणः पित्ताः तिमुक्ता कथमनश्वरत्वं तत्राह सत्त्वमिति तद्गतं यत्सत्त्वं परिणामं च महद
हदयः श्रद्धासाम्यात्मापि परं ब्रह्मण्येकल्पिताः २३ तस्मान्न सन्ततं त्वसत्ता कथमप्रतीतिरतन्त्राह यत्त्वी
ति यदा विकल्पिततद्देव ब्रह्मीति मात्रशान्त्वयि संगिति त्वं चासीसु तद्देव कारणं यान्यनुगतः सम्म

नश्वरेष्विह भावेषु तदसि त्वमनश्वरं यथा द्रव्यविकारेषु द्रव्यमात्रं निरूपितं २२ सत्वं र
जस्तम इति गुणास्तत्कृतयश्च याः त्वय्यहो ब्रह्मणि परे कल्पिता योगमायया २३ तस्मा
न्न सन्त्यमी भावा यर्हि त्वय्येव कल्पिताः संवासीसु विकारेषु ह्यत्य दा व्यावहारिकः २४
गुणप्रवाह एतस्मिन्नबुधास्त्वखिलात्मनः गतिं सूक्ष्मामबोधेन संसरन्तीह कर्मभिः २५
यदृच्छया नृतां प्राप्य सुकल्पामिह दुर्लभां स्वार्थे प्रमत्तस्य वयो गतं त्वन्माययेश्वर २६ अ
सावहं ममैवैते देहे चास्यान्वयादिषु स्नेहपाशैर्निबध्नाति भवान्सर्वमिदं जगत् २७

दानुगमा व्यावहारिकोऽविकल्प सत्त्वमेवावतिष्ठत इत्यर्थः २४ एवंरूपत्वात्तानतिवं जनस्य संसारः इत्याह
गुणप्रवाह इति सूक्ष्मां गतिः यथार्थगतिः मत्स्वा अबुधाः इदं बुद्धेति पाठः अतः अबोधेन द्रव्यानि
नेनकृतैः कर्मभिः संसरन्तीति २५ एवं तमात्मत्वं निरूप्य तद्भ्रान्त्या शोचति यदृच्छयेति नृतां मनुष्य
तां सुकल्पां पटुनेन्द्रियं २६ अहो किमिति प्रमत्तोऽस्मि त्वया बहुभिः पाशैर्निबद्धत्वादित्याह असावह

भा॰पु॰ १०९ ननु प्राणस्य ... बुद्धिप्रकाशिनी काऽहशा वशमान्यं च कथं परमेश्वरस्य एक स्यात्येन सर्वात्मकत्वमु
ज्ञानवृन्दं ... प्राणादिभिः कोऽपि तत्सेन चेत्याह प्राणादीनामिति प्राणाः स्वत्वं तादीनाविश्वसृ
जां विश्वकारणानां याः शक्तयः परस्य परमेश्वरस्यैव कुतः पारतन्त्र्यात् यथा चेष्टाशक्तिर्न वारणा
स्य अपितु पुरुषस्य तद्वदित्यर्थः ननु भगवतः प्राणादिवर्गस्य च स्वातन्त्र्यमेव किं न स्यात् अत आह
वैसादृश्यात् द्वयोरिति चेतनत्वेनाविसदृशत्वात् द्वयोरचेतनप्राणादिवर्गस्य चेतनपारतन्त्र्यमेव
युक्तमित्यर्थः यद्वा प्राणादिषु द्वयोरचेतनावहिस्पृहानं विरुद्धं किं याकारित्वात् किंपुनर्बहूनां

प्राणादीनां विश्वसृजां शक्तयो याः परस्य ताः पारतन्त्र्याद्वैसादृश्याद्द्वयोश्चेष्टैव चेष्टतां ६

तस्मादेकेन सर्वत्तेन सर्वदाशक्तेनाधिष्ठितानामेव विविधचेष्टा कार्यारंभकत्वं युक्तं नस्वतन्त्राणामिति
यथा वोक्तं यदैते संहताभवाभूतेन्द्रियमनोगुणाः यदायतननिर्माणे न सेकुर्ब्रह्मवित्तमाः तदा
संहत्य चान्योन्यं भगवच्छक्तिचोदिताः सदसत्त्वमुपादाय चोभयं सस्रजुर्ह्यदः इति तथा नानात्वात्स्व
कीयानीशाः प्रोक्तुः प्राज्ञलयो विभुमित्यादि ननु प्राणादीनां क्रियाकारित्वं शक्त्यभावे कुतः स्यादत
आह चेष्टैव चेष्टतामिति चेष्टमानानामेषां चेष्टैव न शक्तिः यथा वायोः शाखाद्यान्दोलनं य
या वपुरुषस्यशक्त्याधारणीयांतेगइति ६ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः॥ रामः १०९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्यस्य विश्वस्य परसाक्षात्स्वरूपभूतं कारणं प्रधानपुरुषौ नाम परौ तयोरपि कारणत्वेनेश्वरो वसाक्षा
द्वायुवागिति जाने ३ ननु विदं विश्वमनेकैः कारकैर्निष्पन्नं कुतः प्रधानः पुरुषात्मकं कुतश्च कारणान्तरयोरन्य
कारणत्वेनेश्वरत्वं तत्राह यत्रेति यत्राधिकरणे येन कर्त्रा करणेन च यतोपादानात् यस्मै संप्रदानाय
स्वः यस्य कारकत्वेपि निमित्तत्वेनोक्तः यस्मै संप्रदाना यद्यदिति प्रयोज्यकर्तृ कर्मकारके दर्शिते न
नु तयोर्नाम्ति भेदः यथोक्तं करोति क्रियमाणो न न कश्चित्कर्म सम्यग्विना भवत्यर्थस्य कर्ता च करोति यथाक 56
रात्यर्थस्य यः कर्ता भवितुः प्रयोजकः भवितात्म पेक्षया प्रयोजनत्वं प्रपद्यत इति च सत्यं तथाप्यवस्था

कृष्ण कृष्ण महायोगिन् संकर्षण सनातनः जाने वामस्य यत्साक्षात्प्रधानपुरुषौ परौ ३ यत्र
येन यतो यस्य यस्मै यद्यद्यथा यदा स्यादिदं भगवान्साक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ४ एतन्नाना
विधं विश्वमात्मसृष्टमधोक्षजः आत्मनानुप्रविश्यात्मन्प्राणो जीवो बिभर्ष्यजः ५

भेदेन भेदो विवक्षितः स्वपने वाक्यस्याभेदः तंडुलानोदनं पचति मृदं घटं करोति तदेवं सम विक्र
भगवर्या दर्शिता यथेति पदैरिव क्रियाविशेषणभूतानां प्रमेयाणां वा प्रमाणानां मर्या स्यादिति
क्रियापराणामुपलक्षणं एवं सर्वं प्रपञ्चमनूद्य तत्कारणभगवद्रूपतां विधत्ते इदं साक्षाद
निप्रधानं योऽयं पुरुषो भगवानीश्वरो भगवांस्त्वमेव साक्षादिति तयोरेकत्वमभिप्रेत्यैकव
[illegible] एव इति [illegible] आत्मनः प्राणः क्रियाशक्तिः जी

भा-उ.
१०५ [illegible] इतिश्रोतारो गमनं चक्रुः [illegible] आनकदुन्दुभिः पुनः ६६
६७ याचितः महता सेत्स्येन प्रस्थापितः ६८ ६९ ७० यदुदेवस्य वसुदेवस्य महान्सव यज्ञादिलक्षणां सुह
संदर्शनादिकं चेति ७२ इति दशमे चतुराशीतितमः पंचाशीतितमे रामकृष्णौ संप्राप्य तौ सुतौ वि

नंदः कृष्णसखः सुः प्रियप्रेम गोविंदरामयोः अधिक इति मासांस्त्रीन्यदुभिर्मानितो वस
न् ६६ ततः कामैः पूर्यमाणः सव्रजः सहबांधवः परार्ध्याभरणक्षौमनानानर्घ्य परिच्छदैः ६७
वसुदेवोग्रसेनाभ्यां कृष्णोद्धवबलादिभिः दत्तमादाय पारिबर्हं यापितो यदुभिर्ययौ ६८ नं
दगोपाश्च गोविंदचरणांबुजे मनः क्षिप्तं पुनर्हर्तुमनीशा मथुरां ययुः ६९ बंधुषु प्रतियातेषु
वृष्णयः कृष्णदेवताः वीक्ष्य प्रावृषमासन्नां ययुर्द्वारवतीं पुनः ७० जनेभ्यः कथयांचक्रुर्यदु
देवमहोत्सवं यदासीत्तीर्थयात्रायां सुहृत्संदर्शनादिकं ७१ इति श्रीभागवते महापुरा
णे दशमस्कंधे तीर्थयात्रायां वर्णने वसुदेवयज्ञोत्सवे चतुरशीतितमोऽध्यायः श्रीशुक उवाच अथैकदा
त्मजौ प्राप्तौ कृतपादाभिवंदनौ वसुदेवोभिनंद्याह प्रीत्या संकर्षणाच्युतौ १ मुनीनां स वचः
श्रुत्वा पुत्रयोर्धामसूचकं तद्वीर्यैर्जातविस्रंभः परिभाष्याभ्यभाषत २ 57

वैसानमयोमात्रेभ्ये तान्पुत्रानयप्रछ तां १ नंदपित्वा कुरुक्षेत्रयात्रायां सुहृदो वहून् तत्वज्ञान ततः पि
त्रोरदिशान्मतं तस्तुभिः धामप्रभावतस्तस्त्वकं जातविस्रंभः उत्पन्नविश्वासः परिभाष्य संबोध्य २ रामः
१०५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

प्रयाणोऽकेषांचिद्विशेषमाह धृतराष्ट्र इति द्वाभ्यां अनुजो विदुरः पार्था युधिष्ठिरभीमार्जुनाः यमौ नकु
लसहदेवौ ५७ सौहृदेनाक्लिन्नानि चेतांसि येषां ते ५८ ५९ मनोरथस्य यत्न विषयः तस्मिन्नेव महार्णवे ६० स्माराणाव
लेन योगिनां ध्यानेनापीत्यर्थः ६१ तत्कुशलस्य ग्राहं यस्मात् स्वविनि कनात्मेषु कृतमुपकारमजानत्सु सत्सु तामेभवद्भिर

धृतराष्ट्रोऽनुजः पार्था भीष्मो द्रोणः पृथा यमौ नारदो भगवान्व्यासः सुहृत्संबंधिबांधवाः
५७ वं पूतपरिष्वंगसुयदून्सौहृदाक्लिन्नचेतसः पप्रच्छुर्विरहुत्कंठा दृष्टात्स्वदृशां च्छ्वापरेजनाः ५८
नंदस्तत्र सहगोपालैर्हत्यापूजयांचक्रिरे कृष्णरामौगतेनाद्य सर्वदा स्नेहयुवत्सलः ५९ वसुदेवो
गतो पत्नीर्यमनोरथमहार्णवं सुहृज्जनः प्रीतमनानंदमाहकरस्पृशन् ६० श्रीवसुदेव उवाच
भ्रातरीशाः कृताः पाशा नृणां यः स्नेहसंज्ञिताः तं दुस्त्यजमहं मन्ये शूराणामपियोगिनां ६१ अस्मास्वप्र
तिकल्पेयं यत्कृताज्ञेषु सत्तमैः मैत्र्यर्पिताऽफला चापि न निवर्तेत कर्हिचित् ६२ प्रागकल्पाच्च कु
शलं भ्रातर्नो नाचराम हि अधुनाश्रीमदांधाक्षा न पश्यामः पुरः सतः ६३ मास्मराज्यश्री
रभूत्पुंसः श्रेयस्कामस्य मानद स्वजनानुतबंधून्वा न पश्यति ययांधदृक् ६४

प्रतिकल्पा अनुरूपप्रत्युपकाररहिता कल्पा... मेत्रीयमस्वर्चितं ... फलापि प्रत्युपकारस्तत्र पदिकर्हिचिदपि यस्मान्न निवर्तेत तस्मादीस्व
रकृतः यथायोगं भवतामि तिगम्यत इत्यर्थः ६२ मास्मराज्यश्रीरभूदिति श्रेयस्कामस्य ... मा अभूदित्यन्वयः स्वकल्पमेवा
... ... श्रावसन्तं कृतवंतो वयं श्रीमदेनांधाः

उक्तेनेव यो ऽर्जुनेनेन अभ्यक्तं सर्वंगिषु नवनीतेन ४७ ताभिः पत्नीभिः सहितो विरेजे ४८ ४९ जीवेश्वरः सर्व
जीवानामीश्वरो ५० अनुयज्ञं प्रति प्रतियज्ञं आज्यान्त भागाः प्राकृताः ज्योतिष्टोमदर्शपूर्णमासादयः तेभ्य
ऽस्वादनाल्लिंगादिभिरिति देशाभ्यागमाः वैकृताः सौवर्यसत्राय दयः तैः सर्वैः इष्ट्वापुरोडाशादि हानं तं

तेदुंदुभ्यः शंखपटहशंखभेर्यानकादयः ननृतुर्नटनर्तक्यस्तुष्टुवुः सूतमागधाः जगुः सुकंठ्यो
गंधर्व्यः संगीतं सहभर्तृकाः तमभ्यषिंचन्विधिवदक्तमभ्यक्तमृत्विजः पत्नीभिरष्टादशभि
सोमराजमिवोडुभिः ४७ ताभिर्दुकूलवलयैर्हारनूपुरकुंडलैः स्वलंकृताभिर्विबभौ दीक्षितो
जिनसंवृतः ४८ तस्यर्त्विजो महाराज रत्नकौशेयवाससः ससदस्या विरेजुस्ते यथा वृत्रहणोऽ
ध्वरे ४९ तदा रामश्च कृष्णश्च स्वैः स्वैर्बंधुभिरन्वितौ रेजतुः स्वसुतैर्दारैर्जीवेशौ स्वविभूतिभिः
५० ईजेनुयज्ञं विधिना अग्निहोत्रादिलक्षणैः प्राकृतैर्वैकृतैर्यज्ञैर्द्रव्यज्ञानक्रियेश्वरं ५१ अथ
र्त्विग्भ्योऽददात्काले यथाम्नातं स दक्षिणाः स्वलंकृतेभ्योऽलंकृत्य गोभूकन्या महाधनाः ५२ प
त्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरित्वा ते महर्षयः सस्नू रामह्रदे विप्रा यजमानपुरःसराः ५३ स्नातोऽलं
कारवासांसि वंदिभ्योऽदात्तथा स्त्रियः ततः स्वलंकृतो वर्णानाश्वभ्योऽन्नेन पूजयत् ५४ बंधून्
सदारान्स्वसुतान्पारिबर्हेण भूयसा विदर्भकोसलकुरून्काशिकेकयसृंजयान् सदस्य
विसुरगणान्नृभूतपितृचारणान् श्रीनिकेतमनुज्ञाप्य शंसंतः प्रययुर्मुने ५५
नंक्रियाकर्म तेषामीश्वरं ५१ ५२ सस्नुः स्नानं चक्रुः ५३ श्वाश्वभ्यः स्नातो अभिश्वाप्य अन्नेन प्रपूजयत्सम्प्र
पूजयत् ५४ बंध्वादीन्सुरगणांतान् पारिबर्हेण प्रीतिदानेन चापूजयत् ते च सर्वे प्रययुः ५५ तान् रामः
१०५

स्वस्त्ययनन्त्वमाहुः वित्तैर्यज्ञाग्निमिति वित्तफलभूतैर्यज्ञैर्दानैश्च वित्तैषणां वित्तेच्छां विसृजेत् गृहे गृहाविनेर्णा
गेदारसुतैषणां विसृजेत् न त्वद्भवेनैव त दोषमुक्त नित्यतः देहान्ते आत्मनः स्वर्गादिलोकैषणां च कालेन
लोकानुसन्धानेन विसृजेत् एवं हे वसुदेव यज्ञदेवकालेन देवानामपि मुमुक्षुनाम् मुहेलोभूतेन मर्त्यः स्वर्गा
दारं प्रमाराधयति ग्रामस्त्विति ३८ किंच ऋणत्रयेतितन यावदतीतः जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिरृणैर्ऋणवा जायते

वित्तैषिणां यज्ञदानैर्गृहैर्दारसुतेषणां आत्मलोकैषणां देवकालेन विसृजेद्बुधाः ग्रामे त्यक्तैष -66
णाः सर्वे ययुः धीरास्तपोवनं ऋणैस्त्रिभिर्द्विजो जातो देवर्षिपितृणां प्रभो यज्ञाध्ययनपुत्रैस्ता
न्यनिस्तीर्य त्यजन्पतेत् ३९ त्वं त्वद्य मुक्तो द्वाभ्यां वै ऋषिपित्रोर्महामते यज्ञैर्देवर्णमुन्मुच्यानृणो
शरणो भव ४० वसुदेव भवान्नूनं भक्त्या परमया हरिं जगतामीश्वरं प्रार्चः स यद्वां पुत्रतां गतः
नः श्रीशुक उवाच इति तद्वचनं श्रुत्वा वसुदेवो महामनाः तानृषीनृत्विजो वव्रे मूर्ध्नानम्य प्र
साद्य च ४२ तएनमृषयो राजन्वृता धर्मेण धार्मिकं तस्मिन्नयाजयन्क्षेत्रे मखैरुत्तमक
ल्पकैः ४३ तद्दीक्षायां प्रवृत्तायां वृष्णयः पुष्करस्रजः स्नाताः सुवाससो राजन्राजानः सुष्ठ्वलंकृताः
४४ तन्महिष्यश्च मुदिता निष्ककंठ्यः सुवाससः दीक्षाशालामुपाजग्मुरालिप्ता वस्तुपाणयः ४५

भूतलवर्षेणात्र ऋषिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्य इत्यादि नान्यतिस्तीर्य तेषामृणानामनपाकरणः तथा च मनुः
ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत् अनपाकृत्य मोक्षं तु सेवमानो व्रजत्यधः इति ३९ निरृणो नि
[illegible] ४० किंच [illegible] वसुदेवो निप्रा
[illegible] ४७

१०३ वाहकालेन कर्कटिकापल्लववत् अस्यापि स्वस्य तथात्मत्यादिनापि स्वतन्त्रविद्युदादिवत् अनस्माद्वा मुमुक्षुरादिवत्
यदादेः गुणानां रूपं घनरात्मनेः पूर्वस्मादिनाह यादि ३२ तमेव कुतोऽपि दृष्टश्वाहतानुभवं अतएव स्वरूपं च
स्वद्वितीयकः संश्रयः प्रकृतेः उपरतकर्मा [illegible] मन्यते कैः कैश्चाकर्मादिभिः तत्र लक्ष्यात्मादपश्यन्नपूर्वं
कालात्कर्मणां वा तत्पारिपाकेसुखदुःखं च सत्त्वादिगुणानां पुनः प्रवाहश्चतैः प्राणादिभिश्च स्वकार्यैः अन्नदृष्टं

यस्यानुभूतिः कालेन लयोत्पत्त्यादिनाऽस्य वै स्वतोऽन्यस्माच्च गुणतो नान्यतः कुतश्चन निरूप्यति ३२ तं क्लेशकर 61
र्मपरिपाकगुणप्रवाहैरव्याहतानुभवमीश्वरमद्वितीयं प्राणादिभिः स्वविभवैरुपगूढमन्यो मन्येत
सूर्यमिवाभ्रहिमोपरागैः ३३ अथोचुर्मुनयो राजन्नाभाष्यानकदुन्दुभिं सर्वेषां शृण्वतां राज्ञां
तथैवाच्युतरामयोः ३४ कर्मणा कर्मनिर्हार एष साधुनिरूपितः यच्छ्रद्धया यजेद्विष्णुं सर्वयज्ञे
श्वरं मखैः ३५ चित्तस्योपशमोऽयं वै कविभिः शास्त्रचक्षुषा दर्शितः सुगमो योगो धर्मश्चात्ममु
द्वहः अयं स्वस्त्ययनः पन्था द्विजातेर्गृहमेधिनः यच्छ्रद्धयाप्तवित्तेन शुक्लेनेज्येत पूरुषः ३७

नः मेघहिमोपरागैः अभ्रतुषारराहुभिः स्वविभवैः सूर्यमिवेति ३२ ३४ ३५ चित्तस्योपशमः उपशमहेतुः योगो
धर्मोपायश्च शनैरात्ममुद्भावहतीति तथा सुगमः प्रत्यक्षपाश्रयत्वात् धर्मश्च आवश्यकः अत्रमयाविहिताकरणो
न मालिन्यप्रसंगात् ३६ ननु कर्मणां न प्रजयाधनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुरित्यादिना त्यागस्यैव विहितं तथा
कथं कर्ममात्मोपाय इत्याशंक्याऽऽह अयं वन्यागस्य शास्त्रानत्वाद्विस्तारायना हुः अयमिति सार्द्धं चतुर्भिः स्वस्त्य
यनः स्वस्तिप्राप्तिमार्गः इयनेनेति तत्याग्निरूपानि कामनयाप्तुके न शुद्धेन न्यायाप्तेन वित्तेन पुरुषं ईश्वरं यजेतेति परः रामः २०

एवं त्वां नाममात्रेषु स्वप्नादितुल्येषु विषयेषु इन्द्रियैर्या ईहा प्रवृत्तिः सैव माया तया विभ्रमच्चित्तो न वेद स्मृते-
र्विवेकस्योपप्लवान्नाशात् २५ अघौघस्य मर्षं नाशं करोतीति अघौघमर्षं गङ्गाख्यं तीर्थं तस्यास्पदं माअघौघं तेषु सुपक्वयो-
गैरपि हृदि केवलं न तु दृष्टं तस्य ते अङ्घ्रिं ददृशिम अद्य एवं भूतमपि पुरोपः अतोऽस्मान् भक्तान् भक्तान् अनुग्र-
हाण भक्तानस्मान् वानुगृह्णीते कुर्वित्यर्थः ननु किं भक्तानां यथापूर्वं तत्प्रत्यगतप्यतामिति तत्राहुः उत्सिक्ता भक्तिर्या

एवं त्वा नाममात्रेषु विषयेष्विन्द्रियेहया मायया विभ्रमच्चित्तो न वेद स्मृत्युपप्लवात् २५ तस्याद्य ते
ददृशिमाङ्घ्रिमघौघमर्षतीर्थास्पदं हृदि कृतं सुविपक्वयोगैः उत्सिक्तभक्त्युपहताशयजीव
कोशा आपुर्भवद्गतिमथानुगृहाण भक्तान् २६ श्रीशुक उवाच इत्यनुज्ञाप्य दाशार्हं धृतरा- 62
ष्ट्रं युधिष्ठिरं राजर्षे स्वाश्रमान् गन्तुं मुनयो दधिरे मनः २७ तद्वीक्ष्य तानुपव्रज्य वसुदेवो महा-
यशाः प्रणम्य चोपसंगृह्य बभाषेदं सुयन्त्रितः २८ वसुदेव उवाच नमो वः सर्वदेवेभ्य ऋषयः
श्रोतुमर्हथ कर्मणा कर्मनिर्हारो यथा स्यान्नस्तदुच्यतां २९ श्रीनारद उवाच नातिचित्रमिदं वि-
प्रा वसुदेवो बुभुत्सया कृष्णं मत्वार्भकं यन्नः पृच्छति श्रेय आत्मनः ३० संनिकर्षोऽत्र मर्त्यानाम
नादरणकारणं गाङ्गं हित्वा यथान्याम्भस्तत्रत्यो याति शुद्धये ३१

भक्तिस्तया उपहतः आशयो लक्षणो जीवकोशो येषां त एव पूर्वं भवद्गतिमापुर्नान्य इति २६ २७ उपसंगृह्य ब-
द्धाञ्जलिर्भूत्वा बभाषे इदमिति संयन्त्रितः २८ सर्वे देवा येषु तेभ्यः यावतीर्वै देवतास्ताः सर्वा वेदवि-
दि ब्राह्मणे वसन्तीति श्रुतेः येन कर्मणा यथा कृतेन वा कर्मणां निर्हारो निरासो भवति तदुच्यतां २९ श्रीकृ-
[illegible] नातीति बुभुत्सया बोद्धुमिच्छया ३० तत्रत्यः गंगा-

मानु:
१०२ बिभर्षि १९ अतः स्वब्रह्मण्यं वर्तमानमपि कर्तारो बिनिसहेतुकमाहुः ब्रह्मेति ब्रह्म वेदाख्यं शुक्लं शुद्धं
हृदयं अतस्तस्य रूपं कृतमित्यत आहुः यत्रेति यत्र ब्रह्मणि सद्व्यक्तं कार्यं अव्यक्तं कारणं ततः परं सन्मात्रं च
लब्धं तपआदिभिरुपलब्धं ततो ब्रह्म १९ तस्माद् हे हृदयत्वाद् हृदयप्रवर्तकं ब्राह्मणकुलं शास्त्रयोनेर्वेदप्रमा-
णकस्य तव सद्धाम ... सभाजयसि संपूजयसि तत्तस्माद् ब्रह्मण्यकारणात् त्वं ब्राह्मणपानाम्

अथापि काले स्वजनाभिगुप्तये बिभर्षि सत्त्वं खलनिग्रहाय च स्वलीलया वेदपथं सनातनं वर्णा-
श्रमात्मा पुरुषः परो भवान् १८ ब्रह्म ते हृदयं शुक्लं तपःस्वाध्यायसंयमैः यत्रोपलब्धं सद्व्यक्त- 63
मव्यक्तं च ततः परं १९ तस्माद्ब्रह्मकुलं ब्रह्मन् शास्त्रयोनेस्त्वमात्मनः सभाजयसि सद्धाम तद्ब्रह्म-
ण्याग्रणीर्भवान् २० अद्य नो जन्मसाफल्यं विद्यायास्तपसो दृशः त्वया संगम्य सद्गत्या यदन्तः श्रेय-
सां परः २१ नमस्तस्मै भगवते कृष्णायाकुण्ठमेधसे स्वयोगमाययाच्छन्नमहिम्ने परमात्मने
२२ न यं विदन्त्यमी भूपा एकारामाश्च वृष्णयः मायाजवनिकाच्छन्नमात्मानं कालमीश्वरं २३ य-
था शयानः पुरुष आत्मानं गुणतत्त्वदृक् नाममात्रेन्द्रियाभातं न वेद रहितं परं २४

गत्सैर्मुख्यः तत्प्रवर्तकः सन् कर्माचरसीत्यर्थः २० तस्मादीश्वरस्य तवेदं जनसंग्रहमात्रं वयं तु तव संगत्या कृतार्था
इत्याहुः अद्येति विद्यादेः सतां गत्या त्वया संगम्य संगं प्राप्य यत् यस्मात्त्वं श्रेयसां परोऽवधिः २१ २२ एकस्मिन्नेव
स्थाने आरामो येषां तेऽपि कालस्य ब्रह्मादिकारणमीश्वरं नियन्तारं २३ एतत्सदृष्टान्तमाहुः यथेति यथा शया-
नः स्वदात्मशयानः गुणात् तत्त्वदृक् स्वप्नविषयेषु तत्त्वदृष्टिः नाममात्रमिन्द्रियैराभातं सिंहव्याघ्रा-
दिरूपमात्मानं वेद जाग्रति रहितं देवदत्तादिरूपमात्मानं न वेद यथा २४ रामः रामः रामः रामः रामः रामः॥ रामः
१०२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ततः साधून्विहायात्मत्वात्मादिबुद्ध्यासज्जमानोनिमंदइत्याह आत्मबुद्धिरहमितिबुद्धिः त्रयोधातवोवातपि
त्तश्लेष्माणः प्रकृतयोयस्यतस्मिन्कुणपेशवप्रायेशरीरेस्वधीः स्वीयाइतिबुद्धिः भौमेभूविकारेइज्यधीः देवताबु
द्धिः तीर्थमितिबुद्धिः अभिज्ञेषुतत्त्ववित्सुयस्यैताबुद्धयोनसंतिसएवगोखरः गोषुखरः दारुणाः अन्यविवेकी य
धागवान्रागादिभारवाहस्त्वरागर्दभइति १३ दुरन्वयं अननुरूपं अतएवभ्रमंतीभ्रमंवष्पिताधीर्बुद्धिर्येषांते १४ 64
ईशितव्यतां अनीश्वरतांकर्माधिकारितांजनसंग्रहमात्रमेतदिति ऊचुः स्मयंतः हसंतः १५ दुरन्वयंविडंबनमा
ह यन्मायया यन्मायये ति तत्त्वविदुत्तमाऋषयो विश्वसृजां कामोमायाविमोहिताइतिनामाङ्कः यद्यतिपत यस्मात्ईहया

यस्यात्मबुद्धिःकुणपेत्रिधातुकेस्वधीःकलत्रादिषुभौमइज्यधीः यत्तीर्थबुद्धिःसलिलेनकर्हिचिज्
जनेष्वभिज्ञेषुसएवगोखरः १३ श्रीशुकउवाच निशम्येत्थंभगवतःकृष्णस्याकुंठमेधसः वचोदुरन्व
यंविप्रास्तूष्णीमासन्भ्रमद्धियः १४ चिरंविमृश्यमुनयईश्वरस्येशितव्यतां जनसंग्रहइत्यूचुःस्म
यंतस्तंजगद्गुरुं १५ मुनयऊचुः यन्मायायातत्त्वविदुत्तमावयंविमोहिताविश्वसृजामधीश्व
राः यदीशितव्यायतिगूढईहयाअहोविचित्रंभगवद्विचेष्टितं १६ अनीहएतद्बहुधैकआत्मना
सृजत्यवत्यत्तिनबध्यतेयथा भौमैर्हिभूमिर्बहुनामरूपिणीअहोविभूम्नश्चरितंविडंबनं १७

नबध्यतेतेनगृहः सन्ईशितव्यतामायातिअनीश्वरवदाचरतिभवान् नन्वहमीश्वरश्चेत्किमित्येवमाचरेयंतत्राहुः अ
होइतिभगवतस्तवविचेष्टितंविचित्रंअनर्क्यं १६ भगवतमेवाहुः अनीहइतिअनीहः अक्रियएवआत्मनास्वरूपमात्रे
णबहुधाभवनमेव यथाभौमैरितिभौमैर्घटादिभिर्विकारैरूपलक्षिताः बाधारंभवांविकारोनाम धेयंमर्ति
...आदिकर्ताविकाररूपेण...आदिविनत्र्याङ्कः अहोइति विभूम्नःपरिपू
भा० उ० ४५६ आनतः अर्चितवंतः ७ धर्मगोप्त्रीनतुयस्माद्धर्मगुप्तः नुयतानियनावाम्यस्यतस्यसवसः ८ जन्मभृतःसफ
१०१ लाजन्मानःजन्मफलंजन्मफलंकिंतत्र यद्योगेश्वरदर्शनं ९ किंवयुष्माकंदर्शनमेवतावदेवानामपिदुःप्रापंअस्माकं
नुस्पर्शनादिकमपिकथंनुघटितमितिविस्मयेनाह किमितितस्वल्पतपसांनीर्थस्नानादिकमात्रेतपाबुद्धिर्येषांतेः
पांवार्यप्रतिमायांदेवइतिवस्तुदृष्टिर्येषांतेषांयोगेश्वरस्यस्पर्शनादिकमिदंकिंअसंभावितमित्यर्थः एतन्प्र

रामः सप्तिष्वोभगवान्वसिष्ठोगालवोभृगुः पुलस्त्यःकश्यपोऽत्रिश्चमार्कंडेयोबृहस्पति ४
द्वितस्त्रितश्चैकतश्चब्रह्मपुत्रास्तथांगिरा अगस्त्योयाज्ञवल्क्यश्चवामदेवादयोपरे ५ तानद्दृ 65
ष्ट्वासहसोत्थायप्रागासीनान्नृपादयः पांडवाःकृष्णरामौचप्रणेमुर्विश्ववंदितान् ६ तानान
र्चुर्यथासर्वेसहरामोऽच्युतोर्चयत् स्वागतासनपाद्यार्घ्यमाल्यधूपानुलेपनैः ७ उवाचसुखमा
सीनान्भगवान्धर्मगुप्तनुः सदसस्तस्यमहतोयतवाचोनुशृण्वतः ८ श्रीभगवानुवाच
अहोवयंजन्मभृतोलब्धंकार्त्स्न्येनतत्फलं देवानामपिदुःप्रापंयद्योगेश्वरदर्शनं ९ किंस्वल्प
तपसांनृणामर्चायांदेवचक्षुषां दर्शनस्पर्शनप्रश्नप्रह्वपादार्चनादिकं १० नह्यम्मयानितीर्था
निनदेवामृच्छिलामयाः तेपुनंत्युरुकालेनदर्शनादेवसाधवः ११ नाग्निर्नसूर्योनचचंद्र
तारकानभूर्जलंखंश्वसनोऽथवाङ्मनः उपासिताभेदकृतोहरंत्यघंविपश्चितोघ्नंतिमुहूर्तसेव
या १२
यन्तयतिनह्यम्मयानीतित्रिभिः ११ वाङ्मनसोरप्युपासनाविषयत्वं योवायंब्रह्मेत्युपास्तेयोमनोब्रह्मेत्यु
पास्तइतिश्रुतिभिः अवचंतन्मूलमयानंनहरंतिअत्रहेतुः भेदकृतः भेदकर्तारः यद्वाभेदबुद्धिंकुर्वतःपुंसः विप
श्चितोनिरस्तभेदाः तेनमुहूर्तमात्रसेवयैवाघंघ्नंतीति १२ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः
१०१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

न वयमिति साम्राज्यादि न कामयामहे किन्तु एतस्य श्रीमत्पादरजो मूर्ध्ना वोढुं कामयामह इति ननु तस्य कृष्ण रूपा पूर्वं सर्वस्य दातृत्वं किमेवं काम्यते अत आहुः इत्साम्राज्यं सार्वभौमपदं स्वाराज्यमैन्द्रपदं भोज्यम् एतदुभ्भ भोगान् भोक्तृत्वं विविधं राजत इति विराट् तस्य भावो वैराज्यम् अणिमादिसिद्धिभाक्त्वमित्यर्थः पारमेष्ठ्यं ब्रह्मपदम् आनन्त्यं मोक्षं हरेः पदं तत्सालोक्यादि न तु कामयामह इति यद्वा एतत्र्यात्मलरणाङ्केमे राज्यादिकं नु यथा धिपत्यानि साम्राज्यभोज्यस्वाराज्यवैराज्यानि आख्यायन्ते ४१ तत्किं तत्पादरज एवं काम्यते अत आहुः श्रियः कुच

न वयं साध्वि साम्राज्यं स्वाराज्यं भौज्यमप्युत वैराज्यं पारमेष्ठ्यं च आनन्त्यं वा हरेः पदं ४१ कामयामह एत स्य श्रीमत्पादरजः श्रियः कुचकुङ्कुमगन्धाढ्यं मूर्ध्ना वोढुं गदाभृतः ४२ व्रजस्त्रियो यद्वाञ्छन्ति पुलिन्द्यस्तृ णवीरुधः गावश्चारयतो गोपाः पादस्पर्शं महात्मनः ४३ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कन्धे त्र्य शीतितमोऽध्यायः श्रीशुक उवाच श्रुत्वा पृथा सुबलपुत्र्यथ याज्ञसेनी माधव्यथ क्षितिपपत्न्य उत स्वगोप्यः कृष्णेऽखिलात्मनि हरौ प्रणयानुबन्धं सर्वा विसिस्म्युरलमश्रुकलाकुलाक्ष्यः १ इति संभाष माणासु स्त्रीभिः स्त्रीषु नृभिर्नृषु आययुर्मुनयस्तत्र कृष्णरामदिदृक्षया २ द्वैपायनो नारदश्च च्यवनो देवलोऽसितः विश्वामित्रः शतानन्दो भरद्वाजोऽथ गौतमः ३

कुङ्कुमगन्धाढ्यमिति ब्रह्मादिसेव्यया श्रिया पि सेवितत्वादिभिर्भावः ४२ ननु तर्हि अतिदुर्लभत्वात्किं तद्वाञ्छयाअत आहुः व्रजस्त्रियः पुलिन्द्यः तृणवीरुधः गावः गाः महात्मनो यद्गाश्चारयतः पादस्पर्शं वा गोपा यथा वाञ्छन्ति तद्वत् तस्य रजः सुलभमि [illegible] ४३ इति दशमे सटीके त्र्यशीतितमः तत्र महीश्रित्यादि कार्य[illegible] निर्मिते मुनिसमागमे वसुदेवमखोत्साहं चैव प्रस्थापनादिकं १

भा॰ दु॰ [illegible] जिहासासे तत्परोऽप्यस्मद्भक्तोऽपि [illegible] [illegible] [illegible] मात्मैवास्ति सर्वासां विसिस्म्युः विस्मयं चक्रुः २३

१०० तीं पुरीं यदुपतिः शतमाविशत् स्वकेतनमण्डलम् अत्रतावत् ३६ महार्हवासः प्रभृतिभिः सुहृद्भ्यः पूजायां मासः ३७ दास्यादिभिः सह आयुधानि पूर्णाय पित्रे ददौ आत्मारामस्य सर्वसङ्गनिवृत्त्या तपसा स्वधर्म

तेऽथाङ्गरुत्तनवाणोद्याघैः कृत्तबाहूरुशिरोऽन्धराः निपेतुः प्रधने केचिदेके सन्त्यज्य दुद्रुवुः ३५ ततः पुरीं य दुपतिरत्यलङ्कृतां रविच्छदध्वजपटचित्रतोरणां कुशस्थलीं दिवि भुवि चाभिसंस्तुतां समाविशत् न्तरणिरिव स्वकेतनं ३६ पितामे पूजयामास सुहृत्सम्बन्धिबान्धवान् महार्हवासोऽलङ्कारैः शय्यास नपरिच्छदैः ३७ दासीभिः सर्वसम्पद्भिर्भटेभरथवाजिभिः आयुधानि महार्हाणि ददौ पूर्णस्य भक्तितः ३८ आत्मारामस्य तस्येमा वयं वै गृहदासिकाः सर्वसङ्गनिवृत्त्याद्धा तपसा च बभूवि म ३९ महिष्य ऊचुः भौमं निहत्य सगणं युधि तेन रुद्धा ज्ञात्वाथ नः क्षितिजये जितराजकन्याः निर्मुच्य संसृतिविमोक्षमनुस्मरन्तीः पादाम्बुजं परिणिनाय य आप्तकामः ४०

ता वयमद्धा तस्य गृहदासिका बभूविम ३९ क्षितिजये दिग्विजये जितानां राज्ञां कन्या नः अस्मान् तेन रुद्धा ज्ञात्वा ता निर्मुच्य संसृतेर्विमोक्षो यस्मात् तत्पादाम्बुजम् अनुस्मरन्तीर्नः परिणिनाय उद्वाहितवान् आप्तकामो ऽपि यः ४० रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः
१००

भगवत्प्राप्तिहर्षनिर्भरेणात्मानमेवानुवर्णयन्त्याह हाम्यंतदंगमिति तत्रादौ कलोकलस्वनौ नूपुरौ ययोस्ताभ्यंप
द्भ्यारंगप्राविशं कनके नोज्ज्वलां रत्नमालां निविबद्ध प्राज्यन्त्यपरिधायवनीवीं येनकौसिकाग्रेउत्तमकौशेयव
स्त्र सखी गृहासो यस्मिंस्तद्वदनं यस्याः साकवर्यं धृतास्रजो यया सा २८ उरवः कुंतला यस्मिन् कुंडलयो स्त्विः
षोपयोस्तेगंडस्थले यस्मिन् तद्वत्तस्त्रदिशिरः संतापहरो हासो यस्मिन् कटाक्षमोक्षैः भ्रूपांगवीक्षणविलासै
श्चनुरक्तं हृदयं यस्याः सा २९ हेयात्तसेन द्रौपदि श्रीकृष्णस्य मयाश्चन्नेसन्निस्पर्द्धनः मानाः नन्वेवपरमेश्वर्यं दृष्टन॰ 68

तद्रंगमाविशमहं कलनूपुराभ्यां पद्भ्यां प्रगृह्य कनकोज्ज्वलरत्नमालां नूत्नेनिवीयपरिधाय परिधायव
कौशिकाग्र्यसस्त्रीडहासवदनाकवरीधृतस्त्रक् २८ उन्नीयवक्त्रमुरुकुंतलत्विड्गंडस्थलं शिशि
रहासकटाक्षमोक्षैः राज्ञोनिरीक्ष्य परितः शनकैर्मुरारेरंसेऽनुरक्तहृदया निदधेऽस्वमालां २९
तावन्मृदंगपटहाः शंखभेर्यानकादयः निनेदुः नटनर्तक्यो ननृतुर्गायका जगुः ३० एवं वृते भगवतिम
येशे नृपयूथपाः नसेहिरे याज्ञसेनि स्पर्द्धतो हृच्छयातुराः ३१ मां तावद्रथमारोप्य हयरत्नचतुष्टयं
शार्ङ्गमुद्यम्य सन्नद्धस्तस्थावाजौ चतुर्भुजः ३२ दारुकश्चोदयामास काञ्चनोपस्करं रथं मिषतां भूभुजां
राज्ञि मृगाणां मृगराडिव ३३ तन्वसज्जंत राजन्या निषेद्धुं पथिकेचन संयत्ता उद्धृतेष्वासा ग्रामसिंहा हरिं ३४

यांकृतः स्पर्द्धावसरस्तत्राह हृच्छयातुराइति हृच्छयेन कामेनातुराः विवशाः कामविजृंभितास्त्रईतिभावः ३१ हय
रत्नानां चतुष्टयं यस्मिन् नरवरं हाभ्यामामालिंग्य पद्म भ्यां चतुर्बाहुत्वं हीत्वा चतुर्भुजस्तस्थौ ३१ मृगाणामिव
... दारुकस्य बवान्मृगराजोपमा ३३ अन्वसज्जंतपश्चत् सक्ताबभू॰ ... ग्रामसिंहाः

भा॰टु॰
६९ तेशृङ्गीकृष्णस्यपाणावचीकरत् धृतकार्मुकामास १८ यथाराज्ञितन्नस्वयंवरे पार्थस्येप्सयाञ्ज्ञातिजापाकृतःतथाम
त्स्यकारितयान्यपात्रांतरे पार्थस्य पुराणः पाकृतः नहिर्हिदृषदपि अर्जुनस्य वर्किनाप्यभात् नत्राहमस्य पन्नितिसमत्स्यादि
रेवाच्छन्नोऽनानांतः अवसंभसंलग्नयार्हूदृष्टासलक्ष्यते अयन्तु न ततथाकिंतु स्तंभमूलेनि हितकलशजलेकेवलं दृश्यते

सात्वाममंतयाज्जिघ्र पितादुहिनृवत्सलः बृहत्सेनइतिख्यातस्तत्रोपायमचीकरत् १८ यथास्वयंवरे
राज्ञि मत्स्यः पार्थेप्सया कृतः अयं तु बहिराच्छन्नो दृश्यते सजले परं १९ श्रुत्वैतत्सर्वतो भूपा आययुर्मत्पितुः पुरं सर्वास्त्रशस्त्रतत्त्वज्ञाः सोपाध्यायाः सहस्रशः २० पित्रा संपूजिताः सर्वे यथावीर्यं यथाव
यः आददुः सशरं चापं वेद्धुं पर्षदि मद्धियः २१ आदाय व्यसृजन्केचित्सज्यं कर्तुमनीश्वराः आकोष्ठं
नाविदद्वस्थितं २३ मत्स्याभासं जले वीक्ष्य ज्ञात्वा च तदवस्थितिं पार्थो यत्तोऽसृजद्बाणं नाच्छिनत्स
स्पृशपरं २४ राजन्येषु निवृत्तेषु भग्नमानेषु मानिषु भगवान्धनुरादाय सज्यं कृत्वाऽथ लीलया
२५ तस्मिन्संधाय विशिखं मत्स्यं वीक्ष्य सकृज्जले छित्त्वेषुणापातयत्तं सूर्ये चाभिजिति स्थिते २६ दि
वि दुंदुभयो नेदुर्जयशब्दयुता भुवि देवाश्च कुसुमासारान्मुमुचुर्हर्षविह्वलाः २७

अतो दृष्टिरध्यस्ताऽपश्चिवलक्ष्यमिति श्रीकृष्णस्य व्यतिरेकेणान्यस्यापि भेद्य इतिभावः १९ २० मत्स्यं वेद्धुं पर्षदि रं
सदिप्रभधिय मध्यवधीयषामितिश्रन्यवितानवेदुराक्राइतिभावः ११ नदेवाहमित्यादायेति अमुना चापेन तावद्
रनदवस्थितिमितिमागाधादीनांक्षि यारान्निरेवनतुतुलक्ष्म्यामि ततेन्यर्थः २३ यतो यत्नवानश्रसृजत् मुमोचस
वाशामत्स्यनास्थिनतरपरं केवलं यस्पर्शतान वानप्यर्जुनो वलोना पूर्णाइत्यर्थः २४ २५ अभिजितिसर्वार्थसाधके मुहू

रामः
६९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सप्तउक्षराः वृषभान्बलंच वीर्यं प्रभावञ्च नीक्ष्णाग्रशृङ्गाणि नवभूतिशयितानि येषां तान् मे पितानाकृतान् संपादितान्
बलीयसेमां दातुं क्षितिपानां बलस्य परीक्षणाय तानि नितिप्रसिद्धान् वीरशार्दूलभेदा च पूतियेनान्तान् तस्मात्सी प्रेमवति
गजादम्यपितृवाक्यो ऽन्नतया सेनेवबद्धं पश्यजको कान् अतापन्यानि १३ वीर्यमेवञ्चरुद्रधंघस्यालादाशीभिः सह
वेनुरंगिरणीगजास्वादिसेनायुक्तं पुरं निन्ये १४ कुसेहेद्वीपदिनस्मिन्नेव चितायस्यासौ मम च्छेद्धाहिरणासेनयास

सन्योवाच सन्योक्षणानि बलवीर्यसुनीक्ष्णाग्रशृङ्गान् पित्राकृतान् क्षितिपवीर्यपरीक्षणाय तान्वीरद्
५२ मेदहनस्तरसानिगृह्य क्रीडन् बबन्ध यथा शिशवो ऽजतोकान् १३ पुनश्च वीर्यं मे तं मादासीत् वधुरंगि
णीपथि निर्जित्य राजन्यान् निन्ये तदा स्वमनस्कम् १४ भद्रोवाच पिता मे मातुलेपायस्वयमाहूय दत्तवान्
कुसेक कन्यायतत्पिता मम च्छेदाहिरणासखीजनैः १५ अथ मे पादसंस्पर्शो भवे जन्मनि जन्मनि कर्मभिभ्रा
म्यमाणाय पापायनतद्रूपम्ना मेनः १६ लक्ष्मणोवाच मम पिराज्यसुनजन्मकर्म च सक्ततामुहूर्तारक्षी
नमासह चित्तं मुकुंदेकिलप पहस्तपात्ज्ञः सुसंमतत्पर्वहायलोकपान् १७

हंसखीजनैश्यसह १५ येनपादसंस्पर्शेन आत्मनोमेनन्तके पल्या श्रियोभवेत् यहाये नकारणेनआत्मनोनी
नस्यन्तस्यैः स्वपुरुषार्थइति १६ रक्तेहंद्वीपदीप्यथामित्रविन्दाया तथामममापितितंमुकुंदविषयमासीत्
[illegible] १७ रामः रामः रामः

भा·कृ·
९८ तनाभेआतुर्ब धेनसिंह कतेमनप्रहृष्यस्य तेनमेतनेनालिप्य प्रमभिशापं दुर्जयः अपमां पञ्चपरिकृत्य राजजिन्दा स्वस्वमं
तकमुपजहार अननीतवान अपअनेनर मान्पित्रैस्वमद्यात् तेनस्यापरा यमीतः स्वमेपितापवैश्वानीकृसाय नामादिशन्दा
दोहत्तंयकूरादिभ्यप्रतिजक्तनाम पाम्पर्ध्यः ८ दहकनमेपिता अन्तुश्रीकृसनिजंनाथंस्वामिनं दैवमीस्वरंसीतापतिप्रातः
यत्रेनवहति हस्वंछदसलोभेनासपूर्वशानि दिनात्मपुनाः प्रपुष्यन् परिक्षितः संज्ञाना परीक्षा यस्य स परीक्षितः

सत्यभामातुवाच योमेसनाभिवधनमहृत्स जिनेनलिप्याभिशापं नपमाधमुपाजहार जित्वर्क्षरा
जमथरत्नमहात्स तेन भीतः पिता दिशत मां प्रभवेऽपि दत्ता ९ जांबवत्युवाच प्राज्ञाय देहकृद्दमु
निजनाथदैवंसीतापतिं त्रिनवहान्यः मुनाः प्रयुध्यन् ज्ञात्वा परीक्षितं उपाहरद् हरिंमां पादौ
प्रगृह्य रत्नेन मयाहताना ऽहमस्य दासी १० कालिंद्युवाच तपश्चरंतीमाज्ञाय स्वपादस्पर्शनाय शाः स
ख्योपेत्यागृहीत्यागतो योऽहं तद्गृहमार्जनी ११ मित्रविन्दोवाच यो मां स्वयंवरउपेत्य विजित्य भू
पालान्निन्ये श्वयूथगामिवात्मबलिं द्विपारिः भ्रातृंश्च मेऽपकुरुतः स्वपुरं श्रियौकस्तस्यास्तु मेऽनु
भवमंघ्रवनेजनत्वं १२

तंसाक्षात्सीतापतिं देवाबावित्वानापापादौ प्रगृह्य रत्नेनाना सह ममाहरणमुपाहरत् अर्हणान यात्समर्पितवान् अ
होनर्हित्वमनि श्रेष्ठलिनेमाहाम् अनु ब्याहं दासीति १० सख्याऽर्जुनेन तस्य गृहमार्जनकर्त्री ११ भूतानां पूयगतं स्ववं
लिंद्विपारिः सिंह इवेति मेभ्रातृस्थापकुरुतः अपकारं कुर्वतोविजीमम्प्रियोकः लक्ष्मीनिवासः तस्याऽप्यवनेजन रामः
त्वं वरणाक्षालनकर्तृत्वं अनुभवं प्रतिजन्म मे स्तु १२ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः ९८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

हित्वेति यद्यद्व्ययं त्वां त्वां हित्वा एव त्वां भजन्ताः स्मेत्यर्थः कथंभूतं आत्मस्य धाम्ना स्वरूपप्रकाशेन विधुताः निरस्ता
आत्मकृता बुद्धिनिर्मितात्मिका अवस्था यस्मिन् तं अतएव आनंदसंप्लवं सर्वानंदकंदरूपं अस्वयं स्वपरिछिन्नं प
नः नकुंठ नकुंठितो बोधश्चिच्छक्तिर्यस्य तां नन्वेवंरूपता श्रीकृष्णस्य कुतोऽस्मदादिवदेवप्रतीतिरत आह कालो
पसृष्टेति कालेनोपसृष्टा विद्धताश्च ते निगमाश्च तेषामवने धार्यमाना यागमायया गृहीत्वा आकृतिर्नराकार
मूर्तिर्येन तं परमहंसानां गतिं त्वां अन्तत्वमेवं रूपत्वादस्माकं चन्वन्मायया स्वान्सर्वपरीत्याम भजनताः स्मेतिः यद्वा

हित्वात्मधामविधुतात्मकृतत्र्यवस्थामानंदसंप्लवमखंडमकुंठबोधां कालोपसृष्टनिगमावन
आत्तयोगमायाकृतिं परमहंसगतिं नताः स्मः ४ श्रीशुक उवाच इत्युत्तमश्लोकशिखामणिं जनेष्वभिष्टु
वन्तं धककौरव्य स्त्रियः समं गोविंदकृष्णमिष्टो गृहं त्रिलोकगीताः अराफवर्षाय यमिते द्रोपमुवा
च हवेद्ध्यं वृत्तोऽभिद्रुहमाजा वदतिकोशले हसत्प्रभाम कालिंदीरोम्यारोहिणीलक्ष्मणा ६ हे कृ
ष्णपत्नी एतन्नो बूते वो भगवान्स्वयं उपयेमे कयालोकमनुकुर्वन् स्वमायया ७ श्रीरुक्मिण्युवा
च चैद्याय मार्पयितुमुद्यतकार्मुकेषु राजस्वजेयभटशेखरितांघ्रिरेणुः निन्ये मृगेंद्र इव भागमजावि
यूथात्तच्छ्रीनिकेतचरणोऽस्तु ममार्चनाय ८
त्वामिति प्रकरणात् ज्ञातव्यं त्वां ननास्माकं कृत्वा आत्मधाम आत्मानं आत्मनः हंतन्नतव्यादेहदेहिकसंगाप
रित्यजेत्यर्थः समानमन्यत् ४ त्रिषु लोकेषु गीताः ५ कोशले हरौ येमित्रविंदे रोहिनामक चिन्मदूमहिषीनु
... ६ हे कृष्णपत्न्यः ७ मामांप्रर्पयितुं संपादयितुं राजसु नाशसं धादिषु उद्यतकार्मुकेषु सत्सु
अथ आत्मदीक्षया स्वरूपोपदेशेन दीक्षिताः दीक्षिताः तस्मात् नुस्मरणात्मृता जीवकोशानियोपासिताः तमेवात्मनतवापुः ४७ इ
त्याद्याभिदक्ष्यमः पुनर्गृहस्थासंगेन मायया इति तत्स्मरणात्मरणं प्राप्यताया सुरित्याह आहृत्वेति हृत्नालिनतानतेणादृवि
स्मकथा सदा द्रोपदोक्त्या भार्यामिरुक्ता स्वस्वकरग्रहः अथ ध्येकुमाले १ तस्मादेक्षयाहृत्तमं होयेयाते २ महतां मनसंस
काशात् नुस्मरण द्वारेणोत्तानिः सूतं कविकदाविद्देहस्तेना देह धारिणां देहकत्वा सावक्तनिश्वस्य विघातां छिन्नतीतिनः

श्रीशुक उवाच अथात्मदीक्षयागोप्यस्त्वंकृष्णेन शिक्षिताः तदनुस्मरणाध्वस्तजीवकोशास्तमध्य
गन् ४७ आहृश्चतेलिननाभपदारविंदं योगेश्वरैर्हृदि विचिन्त्यमगाधबोधैः संसारकूपपतितोत्तरणाव
लंबं गेहं जुषामपि मनस्युदियात्सदा नः ४८ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे उत्तरार्धे
त्रिनवतितमोध्यायः श्रीशुक उवाच तथानुगृह्य भगवान्गोपीनां स गुरुर्गतिः
युधिष्ठिरमथापृच्छत् सर्वांश्च सुहृदोऽव्ययं १ तथैवलोकनाथेन परिपृष्टाः सुसत्कृताः प्रत्यूचुर्हृष्ट
मनसस्तत्पादेक्षाहतांहसः २ कुतोऽशिवं त्वच्चरणांबुजासवं महन्मनस्तो मुखनिःसृतं क्वचित् पिब
तिप्रकर्णपुटैरलं प्रभोदेहं भृतां देहकृदस्मृतिच्छिदं ३
धाताद्देहकृदिष्वरस्मृतिच्छियया तत्तच्छिदं ता ३ विभुधीर्हि प्रभोर्त्वच्चरणांबुजासवं करणपुटे पेसुलं पिबं ...
तिनो भावतः दुर्जनशाक्तः कालरूपात् कुतोऽशिवं भवतीन्वयः कथंभूतं महात्मानं व्यासादीनां मुखनिःसृतं क्वचिक
विदपि व्यासादिवाक्यैस्त्वा मात्मत्वेनजाननतोन दुःखं भवतीत्यर्थः ईश्वरस्यात्मत्वमेककपनत्राहदेहभृतं इति देहभृतो
त्वन्मुखनिःसृतं त्वच्चरणांबुजासवं यपिबंति तेषामहात्मानं कुतोऽशिवमित्यन्वयः तत्कृते भगवन्नमस्करणाय ३

४० चिरायितान् विलंबितान् अत्र हेतुः शत्रूणां पक्षस्य क्षपणे चेतो येषां तान् ४१ अपि ध्यायथ अस्मान् अवध्यायथ वा अस्मानि
थ अकृतज्ञाः स्वनुष्कृतमानि शंकया ईदृशं कथयन् शंकामात्रं निश्चित्य मे येन न परित्यज्य गतस्त्वादृशैर्नेव अतः ज्ञानी
४२ एतदेव दृष्टान्तमाह वायुरिति आक्षिपते पृथक् करोति अन्यार्थः ४३ अपि न अनिभ वृमिदं पदं न भवतीनां महि भागनमत्र
मानिश्चायो जानत इत्याह मयीति मयि भक्तिमात्रमेव तावदमृतत्वाय कल्पते यत्तु भवतीनां मत्स्नेहः आसीत् तत् दिष्ट्या अति
भद्रं कुतः मदापनं मत्प्रापकम् इति ४४ कीदृशः त्वं येन येन स्नेहेन प्राप्यसे इत्यपेक्षायामात्मस्वरूपमाह अहं हीति हे अंग 74

भगवांस्तास्तथाभूता विविक्त उपसंगतः आश्लिष्यानामयं पृष्ट्वा प्रहसन्निदमब्रवीत् ४० अपि स्मरथ नः
सख्यः स्वानामर्थचिकीर्षया गतांश्चिरायिताञ्छत्रुपक्षक्षपणचेतसः ४१ अप्यवध्यायथास्मान्स्वि
दकृतज्ञाविशंकया नूनं भूतानि भगवान्युनक्ति वियुनक्ति च ४२ वायुर्यथा घनानीकं तृणं तूलं रजांसि नी
च संयोज्याक्षिपते भूयस्तथा भूतानि भूतकृत् ४३ मयि भक्तिर्हि भूतानाममृतत्वाय कल्पते दिष्ट्या य
दासीन्मत्स्नेहो भवतीनां मदापनः ४४ अहं हि सर्वभूतानामादिरन्तोऽन्तरं बहिः भौतिकानां यथा खं
वार्भूर्वायुर्ज्योतिरंगनाः ४५ एवं ह्येतानि भूतानि भूतेष्वात्मात्मना ततः उभयं मय्यथ परे पश्यताभा
तमक्षरे ४६

नाः भौतिकानां घटादीनां यथा आकाशादि पंच महाभूतान्याद्यन्तावादिरूपाणि एवं सर्वभूतानां जरायुजा
दीनामहं अतो व्यापकं मां भवत्यः प्राप्ता एवेति ४५ ननु चतुर्विधभूतग्रामाशानात्तैः कात्म्येवाध्यनादिरूपः तेषु एव
सर्वव्यापके सर्वभूतनिवर्तन इति कुतस्त्वत्प्राप्तिरस्माकमित्यत आह एवं हीति अयमर्थः यथा घटादीनां भौतिका
नां ... भौतिकत्वविशेषे ... सकारणे भूते एव वर्तते ननु
... ... भौतिक ...

भा॰ द॰ ९६
तं सुदन्तल परिष्वज्य प्रेमविह्वलो ... ... ३३ ३४ तौ सुतौ परिरभ्य नंदो यशोदा च विहरं तु शोकान् विजहतुः तत्प जहतुः ५
ऐश्वर्यं प्राप्यापि यस्याः प्रतिक्रिया कर्तुं न शक्यते इत्यर्थः ३७ न कृतां मैत्रीमाहतुः एतावदिति न दृष्टौ पितरौ याभ्यां तौ वसुदेवौ
गंसत्वादेव अदृष्टपितरौ हे भवति युवयोः पित्रोः संप्रीणनादीनि प्राप्य अकुत्र च भयौ कविद् अपि भयरहितौ

वसुदेवः परिष्वज्य संप्रीतः प्रेमविह्वलः स्मरन् कंसकृतान् क्लेशान् पुत्रन्यासं च गोकुले ३३ कृष्णरामौ प 75
रिष्वज्य पितरावभिवाद्य च न किंचनोचतुः प्रेम्णा साश्रुकण्ठौ कुरूद्वह ३४ तावात्मासनमारोप्य बाहु
भ्यां परिरभ्य च यशोदा च महाभागा सुतौ विजहतुः शुचः ३५ रोहिणी देवकी चाथ परिष्वज्य व्रजेश्व
रीं स्मरन्त्यौ तत्कृतां मैत्रीं बाष्पकण्ठ्यौ समूचतुः ३६ का विस्मरेत वां मैत्रीमनिवृत्तां व्रजेश्वरि अवाप्या
प्यैन्द्रमैश्वर्यं यस्या नेह प्रतिक्रिया ३७ एतावदृष्टपितरौ युवयोः स्म पित्रोः संप्रीणनाभ्युदयपो
षणपालनानि प्राप्योषतुर्भवति पक्ष्म ह यद्वदक्ष्णोर्न्यस्तावकुत्र च भयौ न सतां परः स्वः ३८
श्रीशुक उवाच गोप्यश्च कृष्णमुपलभ्य चिरादभीष्टं यत्प्रेक्षणे दृशिषु पक्ष्मकृतं शपन्ति दृग्भि
र्हृदीकृतमलं परिरभ्य सर्वास्तद्भावमापुरपि नित्ययुजां दुरापं ३९

भूत्वा ऊषतुः वासं चक्रतुः कथं भूतयोः अक्ष्णोः नेत्रयोः रक्षकं पक्ष्म यद्वत् तथा रक्षकयोः युक्तं युवयोरेतत् यतः
सतां परः स्व इति नास्ति वैषम्यं ३८ अभीष्टत्वे लिंगं यस्य प्रेक्षणे दृशिषु पक्ष्मकृतं पक्ष्मकर्तारं रामः
विधातारं शपन्ति दृग्भिर्नेत्रद्वारैः हृदीकृतं हृदये प्रवेशितं परिरभ्य तद्भावं तादात्म्यं प्रापुः अपि नित्ययुक्तानां ९६
योगिनामपि ३९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

जन्मभाजःन्टणांम येसफलनन्मान: २८ किंचानकेवलंतस्य दर्शनमेवम्रपिलंन्मतदुर्लभंवन्हुयुष्माकस्वत:स्वपत्नमि
न्माहु: यद्विश्रुतिरिति द्वाभ्यां यद्विति यच्चवकस्तदंघस्येत्पर्थ: विश्रुति: कीर्तिः श्रुतिभिर्नुताश्लतादुदंविश्वमतांत्पर्य: पुनाति यं
स्यपादावनेजपयोगंगाव यस्मवचो वाकलरूपंशास्त्रंचवेदाख्यंविश्वंपुनाति किंचकालेनभर्जितदग्धभगमहात्म्यपस्या
स्तत्पादि धापियस्यांघ्रिपद्मस्पर्शोत्थाप्याश्राविभूताशक्तिर्यस्याः सनो:स्माकंश्रपिलार्थनभितोवर्षति २९ दर्शनंचस्प
र्शनंवश्नुपथ: श्रनुगतिश्चप्रजल्पोगोष्ठीवशय्याशयनंव श्रासनंचश्वसनंभोजनंवायोनवंध:विवाहसंवंध:सपिंडवं

श्रहोभोजपतेयूयंजन्मभाजोन्टणामिहा यत्पश्यथासकृत्कृष्णं दुर्दर्शमपियोगिनां २८ यद्विश्रुति:श्रुति
नुतेदमलंपुनातिपादावनेजनपयश्चवचश्चशास्त्रं भूःकालभर्जितभगापियदंघ्रिपद्मस्पर्शोत्थशक्ति
भिवर्षतिनोखिलार्थान् २९ तद्दर्शनस्पर्शनानुपथप्रजल्पशय्यासनाशनसयौनसपिंडवंध: येषांगृहे
निरयवर्त्मनिवर्त्ततांव:स्वर्गापवर्गविरम:स्वयमासविष्णु: ३० श्रीशुकउवाच नंदस्तत्रयदून्प्राप्तान्
ज्ञात्वाकृष्णपुरोगमान् तत्रागमद्वृतोगोपैरन:स्थार्थैर्दिदृक्षया ३१ तंदृष्ट्वावृष्णयोहृष्टास्तन्व:प्राणमि
वोत्थिता: परिषस्वजिरेगाढंचिरदर्शनकातरा ३२

ध: तेनसहवर्त्तमान् श्रीकृष्णेन दर्शनाद्युपलक्षित:सयौन: सपिंडोवंधोयेषांवो ऽस्ति किंच येषांवोगृहेविष्णु:स्व
यमासश्राविर्भूतनिरयवर्त्मनिप्रवर्तिमानानांस्वर्गापवर्गाभ्यांविरमयतिनिर्विन्न स्मानकरोतीतितथास: ते यूयंजन्म
भाजइति यद्धातद्धितिसामान्येनिर्देश:सइत्पर्थ: सविष्णुस्वयंयेषांवोनिरयवर्त्मेतिसंसारकारणोगृहेवर्तमाना:
...दर्शनादिभि:...स्वर्गापवर्गविरमस्त्रासपरमपुरुषप्रदोवभूवेत्पर्थ: ३०

भा०द० ९५
श्रुतिसोहृदनयतास्मिनंतेनश्रमलाश्रपांगैर्दृशोदृष्ट्योपासांनामिथ: संवीक्ष्यदोर्भिरभिरेश्रलिंगनंकृत्पंतस्य १५
१६ सकथायामियःसघृनगोष्ठ्यातामेववसुदेवपृथुयो: संकथामाहश्रार्पेत्यादिवतुर्भि:श्रक्रूनाशिषंश्रपूर्णामनो

त्रिपथ्वसंवीक्ष्यमिथोऽतिसौहृदस्मितामलापांगदृशोःभिरभिरे स्तनै:स्तनान्कुंकुमपंकरूषितान्
निहत्यदोर्भिप्रणयाश्रुलोचना: १५ ततोभिवाद्यज्येष्ठान्यविष्ठैरभिवादिता: स्वागतंकुशलंपृष्ट्वा
चक्रु:कृष्णकथामिथ: १६ पृथाभ्रातृन्स्वसृर्वीक्ष्यतत्पुत्रान्पितरावपि भ्रातृपत्नीर्मुकुंदंवजहौसं
कथयाशुचः १७ कुंत्युवाच श्रार्यभ्रातरहंमन्ये श्रात्मानमकृताशिषं यद्वाश्रापत्सुमद्वार्तांनानुस्मरथसत्तमा: १८ सुहृदोज्ञातय:पुत्राभ्रातर:पितरावपि नानुस्मरंतिस्वजनंयस्यदेवमदक्षिणं १९
वसुदेवउवाच श्रंवमास्मानसूयेथादैवक्रीडनकान्नरान् ईशस्यहिवशेलोक:कुरुतेकार्यतेथवा २०
कंसप्रतापिता:सर्वेवयंयातादिशंदिशं एतर्ह्येवपुन:स्थानंदैवेनासादिता:स्वस: २१ श्रीशुकउवाच
वसुदेवोग्रसेनाद्यैर्यदुभिस्तेर्चितान्नृपा श्रासन्नच्युतसंदर्शपरमानंदनिर्वृता: २२ भीष्मोद्रोणो
ऽम्बिकापुत्रोगांधारीससुतातथा सदारा:पांडवा:कुंतीसंजयोविदुर:कृप: २३ कुंतिभोजोविराटश्चभी
ष्मकोनग्नजिन्महान् पुरुजिद्द्रुपद:शल्योधृष्टकेतु:सकाशिराट् २४ दमघोषोविशालाक्षोमै
थिलोमद्रकेकयौ युधामन्यु:सुशर्माचससुताबाह्लिकादय: २५ राजानोयेचराजेंद्रयुधिष्ठिरमनु
व्रता: श्रीनिकेतंवपु:शौरे:सस्त्रीकंवीक्ष्यविस्मिता: २६ श्रथतेरामकृष्णाभ्यांसम्यक्प्राप्तसमर्हणा: प्रश
शंसुर्मुदायुक्तावृष्णीन्कृष्णपरिग्रहान् २७
र्ध्यं यस्यदैवमदक्षिणंप्रनानुकूलंतंस्वजनमपिसंगसुहृदादयोनानुस्मरंतिश्रतोममदैवंप्रतिकूलंयुष्माकंकोऽपराधइत्य
र्थ: १९ २० ईशवशत्वमेवाहकंसप्रतापिताइतिहेस्वस: एतर्ह्येवसंप्रत्येव २१ युधिष्ठिरंतुव्रताश्चराजेस्त्वयजिनत्वात् २२२३२४ रामः ९५

अन्योनिहतान्यथा ४ आगतं ज्ञानगम्यः भारतीभारतम् ५ सुचंद्रशुकसारणौः सहानिरुद्धोद्धारकाख्यायामास्तेनयाकृतवर्मा
वपूयपर्गसेनानी ६ देवधिष्ण्याभैर्विमानसंकाशैः नरलाम्लरंगास्तद्वत्प्लवगतिर्यंबातेः विद्याधरद्युभिर्विद्याधार

ईयेवं भगवान् रामो यत्राऽस्यदृष्टोपिकर्मणाः लोकस्यम्याहयनीशायपाल्मोः घायनुनये ४ महत्पार्तीर्थयाः
त्रायानत्रागमन्भारतीःप्रजाः ब्रह्मयज्ञतथाकूरवसुदेवाहुल्काद्यः ५ प्रद्युम्नारतान्छत्रस्वमघक्षपयि
लवः गदप्रद्युम्नसांबाश्वसुचंद्रशुकसारणौ आस्तेनिरुद्धोरक्षायांकृतवर्मावपूयपः ६ तेरथैर्देव
धिष्ण्याभैर्हयैश्चतरलप्लवैः गजैर्नदद्भिरभ्राभैर्नृभिर्विद्याधरद्युभिः ७ व्यरोचंत महातेजः पथिकां 78
वनमालिना दिव्यस्रक्वस्त्रसन्नाहाः कलत्रैः खेचराइव तत्रस्नात्वा महाभागाउपोष्यसुसमाहिताः
ब्राह्मणेभ्योददुर्धेनूर्वासःस्रक्रुक्ममालिनीः ८ रामह्रदेषुविधिवत्पुनराप्लुत्यवृष्णयः ददुः
स्वन्नंद्विजाग्र्येभ्यः कृष्णेनोभक्तिरस्त्विति ९ स्वयंचतदनुज्ञाताव्ष्णयःकृष्णदेवता भुक्त्वोपविविशुः
कामंस्निग्धच्छायांघ्रिपांघ्रिषु ११ तत्रागतांस्तेददृशुः सुहृत्संबंधिनोनृपान् मत्स्योशीनरकौशल
विदर्भकुरुसृंजयान् १२ कांबोजकेकयान्मद्रान् कुंतीनाहर्द्रकेरलान् अन्यांश्चैवात्मपक्षी
यान्परांश्चशतशोनृप नंदादीन्सुहृदोगोपान्गोपीश्चोत्कंठिताश्चिरं १३ अन्योन्यसंदर्शनह
र्षरंहसाःप्रोत्फुल्लहृद्वक्त्रसरोरुहश्रियः आश्लिष्यगाढंनयनैःस्रवज्जलाहृष्यत्वचोरुद्धगिरोययुर्मुदं

नि १ महातेजाः महाजसः दिव्याश्च ... ८ ९ पुनरन्वेष्यः प्राप्लुत्य ...
... ११ १२ १४ प्रोत्फुल्लहृद्वक्त्रसरो

भा.द.
६४

पक्षनृपानैःशनै आगमम्यस्यनजा यथासहबुभुजे ३८ श्रीकृष्णस्यैवंब्राह्मणपतानानिविचित्राणिनयाहतस्यापि ३९
अन्त्यैरजितिमिति स्वभृत्यैः पराजितं दृष्ट्वा ध्यानंतस्यवेगस्तेनोद्ग्रथितमात्मबंधनमहंकारोयस्यसः गतिंनित्यावियुक्त
लिंगधाममविरोधस्तांसतांब्राह्मणविदांप्राप्तमित्यर्थः ४० एतत्पृथुकोपाख्यानं कृत्वातत्रब्राह्मणविशेषतःकृतेति ४१
इति दशमे एकाशीतितमः हारीतितमआगत्यकुरुक्षेत्रंरविग्रहे वृष्णीन्द्रष्ट्वानुदाभूयास्यकुः कृष्णकथाः

इत्थंव्यवसितोबुद्ध्याभक्तोऽतीवजनार्दने विषयान्जाययात्यक्ष्यन्बुभुजेनातिलंपटः ३८ तस्यवैदेव 79
देवस्यहरेर्यज्ञपतेप्रभो ब्राह्मणाःप्रभवोदैवंनतेभ्योविद्यतेपरं ३९ एवंसविप्रोभगवत्सुहृत्तदादृष्ट्वा
स्वभृत्यैरजितंपराजितं तद्ध्यानवेगोद्ग्रथितात्मबंधनस्तद्धामलेभेचिरतःसतांगतिं ४० इतिश्रीभाग
वतेमहापुराणेदशमस्कंधेपृथुकोपाख्यानेएकाशीतितमोध्यायः श्रीशुकउवाच अथैकदा
द्वारकायांवसतोरामकृष्णयोः सूर्योपरागःसुमहानासीत्कल्पक्षयेयथा १ तंज्ञात्वामनुजाराजन्
पुरस्तादेवसर्वतः समंतपंचकंक्षेत्रंययुःश्रेयोविधित्सया २ निःक्षत्रियांमहींकुर्वन्रामःशस्त्र
भृतांवरः नृपाणांरुधिरौघेणयत्रचक्रेमहाह्रदान् ३

स्फिचः श्रीदामसुहृदेकरसः प्रकल्पैद्रुपदं भुविनंदादिसुहृदानंदीकुरुक्षेत्रंजगामसः कल्पक्षयेयथासर्वग्रास
इत्यर्थः १ ज्योतिर्विद्भिः कथ्यमानमादावेवज्ञात्वासमंतपंचकंकुरुक्षेत्रं २ अवृत्तस्यक्षत्रियवधस्यानन्वेनप
रशुरामस्याप्यपनुत्तिस्थानत्वेनवक्षेत्रस्यपापनिरामकत्वमाह निःक्षत्रियामितिद्वाभ्यां ३ रामःरामः राम.
६४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

निश्चिनोतिनिनूनमिति एतन्मेयतिरेषवासावहंचतस्यएतन्ममहतीर्विभूतिर्यस्यसंतस्यावलोकादन्यत् ३३ ननुसंवेदवलोकनमात्रे
रामहदैश्वर्यंयतवान् नहिंदनुभ्यदत्तमितिकिंनांवाचदत्तमाहनन्विति ननुमेसखासमक्षमभाषाराएवयाचि नेवयाचकायभूरि
वह्यपिदिशतेददाति अत्रहेतुः भूरिभोजः स्वयंनदेयंदेवंपर्जन्यवदीक्षमाणाइति अयमर्थः स्वयंगतावहूभोजः बहुभोज्याप्तकामत्वा
त्तलक्ष्मीलाभ्य अतोयथापारावारपरिपूरकोऽनिवेदयाम्यः पर्जन्यकदाचिदुपिवर्षमल्पमेवमन्यमानोलज्जयेवसमवर्षनरात्रौनिद्राणि
कर्षकक्षेत्रमाप्लावयति एवंश्रीकृष्णोपिस्वभोगापेक्ष्यातदेयमिंद्रादिपदमिरूपुष्टमन्वानः तस्यचभजनंबहुमन्यमानसमक्षसबुधा
राएवंददाति ३४ नदेवाहकिंचिदतिउरुबहुपिस्वदत्तंयत्किंचित्करोतिअल्पमन्यते सुहृत्कृतंफल्ग्वपितिबुच्छमपिभूरिकारिबहुमन्यत ४०

नूनंबतैतन्ममदुर्भगस्यशश्वद्दरिद्रस्यसमृद्धिहेतुः महाविभूतेरवलोकतोन्योनैवोपपद्येतयदूत्तमस्य ३३ नन्वब्रुवा
णोदिशतेसमक्षंयाचिष्णवेभूर्यपिभूरिभोजः पर्जन्यवत्तत्स्वयमीक्षमाणोदाशार्हकाणामृषभःसखामे
किंचित्करोत्युर्वपियत्स्वदत्तंसुहृत्कृतंफल्ग्वपिभूरिकारी मयोपनीतंपृथुकैकमुष्टिंप्रत्यग्रहीत्प्रीतियुतोमहा
त्मा ३५ तस्यैवमेसौहृदसख्यमैत्रीदास्यंपुनर्जन्मनिजन्मनिस्यात् महानुभावेनगुणालयेनविषज्जतस्त
त्पुरुषप्रसंगः ३६ भक्तायचित्राभगवान्हिसंपदोराज्यंविभूतीर्नसमर्थयत्यजः अदीर्घबोधायविचक्षणःस्व
यंपश्यन्निपातंधनिनांमदोद्भवं ३७

त्यर्थः अतएवमयाउपनीतंसमीतंनीतंप्रीतियुतःस्वयमेवप्रत्यग्रहीतवान् ३५ श्रीकृष्णस्यभक्तस्वभावास्संदृष्ट्वातज्जकिंप्रार्थयतेतस्यैति सौ
हृदंप्रेमचसख्यंहितासंसनंच मैत्रीउपकारकत्वंच दास्यंसेकत्वंतत्समाहारेकवचनं तस्यतत्संबंधिनोमेममस्यात्नतुविभूतिःकिंच महानुभा
वेनतेनविषज्जतःसंगंप्राप्नुवतस्तद्भक्तैःसंगःस्यादिति ३६ ननुभक्तेःफलंसंपदंप्राप्यपुनर्भक्तिःकिमितिप्रार्थ्यतेअतआ
निजस्य ... २१ विचित्रोपवनाद्यैःकथंभूतैः कूजद्द्विजकुलैराकुलैः तथाप्रोत्फुल्ला
निकुमुदादीनियेषुतानिवारीणियेषुतानितथाभूतैः २२ किंचजुष्टंभिःहरिणाक्षीभिर्वीक्षिणाभासांनानिभिः तदैश्वर्यंदृष्ट्वाचिंतकिंनवान
नमितिस्वरूपमभूदिति २३ अमरप्रभानतुल्यकांतयःप्रत्यगृह्णन्उपायनादिभिःदत्तवंत २४ उद्धुतोहर्षोयस्याःसाअतिसंभ्रमआद

इतितच्चिंतयंतंतप्राप्तोनिजगृहांतिकं सूर्यानलेंदुसंकाशैर्विमानैःसर्वतोवृतः २१ विचित्रोपवनोद्या
नैःकूजद्द्विजकुलाकुलैः प्रोत्फुल्लकमुदांभोजकल्हारोत्पलवारिभिः २२ जुष्टंस्वलंकृतैःपुंभिःस्त्रीभि
श्चहरिणाक्षिभिः किमिदंकस्यवास्थानंकथंतदिदमित्यभूत् २३ एवंमीमांसमानंतंनरानार्योमर
प्रभाः प्रत्यगृह्णन्महाभागंगीतवाद्येनभूयसा २४ पतिमागतमाकर्ण्यपत्न्युद्धर्षातिसंभ्रमा निश्च
क्रामगृहात्तूर्णंरूपिणीश्रीरिवालयात् २५ पतिव्रतापतिंदृष्ट्वाप्रेमोत्कंठाश्रुलोचना मीलिताक्ष्यन
मद्बुद्ध्यामनसापरिषस्वजे २६ पत्नींवीक्ष्यविस्फुरंतींदेवींवैमानिकीमिव दासीनांनिष्ककंठीनांम
ध्येभांतींसविस्मितः २७ प्रीतःस्वयंतयायुक्तःप्रविष्टोनिजमंदिरं मणिस्तंभशतोपेतंमहेंद्रभवनं
यथा २८ पयःफेननिभाःशय्यादांतारुक्मपरिच्छदाः पर्यंकाहेमदंडानिचामरव्यजनानिच २९ आ
सनानिचहैमानिमृदूपस्तरणानिच मुक्तादामविलंबीनिवितानानिद्युमंतिच ३० स्वच्छस्फटिककुड्ये
षुमहामारकतेषुच रत्नदीपाभ्राजमानाललनारत्नसंयुताः ३१ विलोक्यब्राह्मणस्तत्रसमृद्धीःसर्व
संपदां तर्कयामासनिर्व्यग्रःस्वसमृद्धिमहैतुकीं ३२

रायस्यासाअथालयात्कवलयात् रूपधारिणीश्रीरिवस्वर्गस्यतत्रभागवतांश्रीनिर्वात्स्वर्गिणामिवतयोरूपंवभूवेतिभावः २५
बुद्ध्याअथयमेवबंध्यइतिनिश्चयेनमनसासंकल्पेन २६।२७।२८ यत्रमंदिरेपयःफेननिभाःशय्याआस्तरणानिन्यादिसंपदः तत्रसर्व
संपदःसमृद्धीर्विलोक्यतर्कयामासेतिचतुर्थेनान्वयः यत्रचदांताःगजदंतमयाःपर्यंकाः २९ यत्रमासनानिचमृदून्यूपस्तरणानि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्वर्गतं स्वर्गवासिनः १२ श्वोभूते ऽङ्घ्रिते रवौ विश्वं भावती भावः नेनेति पुरतो भाविनमिंद्र दुर्लभं विभवं स्वचयति
स्वसुखेन स्वानंदपूर्णोनेति दानो दीनता दर्शयति नंदितो विनयोक्तिभिः १३ क्रीडितः स्वचितः कार्जरपनल
र्जितः श्रीकृष्णस्य दर्शनेन निर्वृतः १४ निर्वृतिमेवाह अहो श्रुति चतुर्भिः यतः यतः लक्ष्मीमुरसि बिभ्रता श्लिष्टो

इत्थं विचिंतयन् वसनाच्चीरबद्धान् द्विजन्मनः स्वयं जहार किमिदमिति पृथुकतंडुलान् ८ नन्वे
तदुपनीतं मे परमप्रीणनं सखे तर्पयंत्यंग मां विश्वमेते पृथुकतंडुलाः ९ इति मुष्टिं सकृज्जग्
ध्वा द्वितीयां जग्धुमाददे तावच्छ्रीर्जगृहे हस्तं तत्परा परमेष्ठिनः १० एतावतालं विश्वात्मन् स
र्वसंपत्समृद्धये अस्मिन् लोकेऽथवामुष्मिन् पुंसस्त्वत्तोषकारणं ११ ब्राह्मणस्तां तु रजनीमुषि
त्वाच्युतमंदिरे भुक्त्वा पीत्वा सुखं मेने आत्मानं स्वर्गतं यथा १२ श्वोभूते विश्वभावेन स्वसुखेनाभिवं
दितः जगाम स्वालयं तात पथ्यनुव्रज्य नंदितः १३ स चालब्ध्वा धनं कृष्णात् न तु याचितवान् स्वयं
स्वगृहान् व्रीडितोऽगच्छन्महद्दर्शननिर्वृतः १४ अहो ब्रह्मण्यदेवस्य दृष्टा ब्रह्मण्यता मया यद्दरि
द्रतमो लक्ष्मीमाश्लिष्टो बिभ्रतोरसि १५ क्वाहं दरिद्रः पापीयान् क्व कृष्णः श्रीनिकेतनः ब्रह्मबंधु
रिति स्माहं बाहुभ्यां परिरंभितः १६ निवासितः प्रियाजुष्टे पर्यंके भ्रातरो यथा महिष्या वीजितः श्रां
तो बालव्यजनहस्तया १७ शुश्रूषया परमया पादसंवाहनादिभिः पूजितो देवदेवेन विप्रदेवेन देववत् १८ अधनोयं
न १९ स्वर्गापवर्गयोः पुंसां रसायां भुवि संपदां सर्वासामपि सिद्धीनां मूलं तच्चरणार्चनं
...इति कारुणिको नूनं धनं मे भूरि नाददात् ... पश्यति स्वर्गापवर्ग

भा॰ द॰ ८२ स्वकामिनितंमस्युतगच्छ्रत्युकतंडुलान् क्षिपन् निमिलवानिंद्र दुर्लभांतु न दास्यमे सकथयन् सुखगोष्ठीं कुर्वन् सर्वभूतानां
मनसोभिज्ञः मद्दर्शप्रथुकानानीय दातुं लज्जत इति जानन्निमर्थः १ प्रहसन् प्रेम्णा लीलां कुर्वन् २ लज्जयान्वकथयत् लमयानुदत्ता
हस्त एव पीतिताभ्यां ३ ७ सर्वभूतानामात्मदृक् अंतःकरणसाक्षी ६ अमर्त्यानां देवानामपि दुर्लभाः ७ अतिगीर्णा न्याहसनस्य

श्रीशुक उवाच स इत्थं द्विजमुख्येन सह संकथयन् हरिः सर्वभूतमनोभिज्ञः स्मयमान उवाच तं १ ब्रह्म
ण्यो ब्राह्मणं कृष्णो भगवान् प्रहसन् प्रियं प्रेम्णा निरीक्षणेनैव प्रेक्षन् खलु सतां गतिः २ श्रीभगवानु
वाच किमुपायनमानीतं ब्रह्मन्मे भवता गृहात् अण्वप्युपाहृतं भक्तैः प्रेम्णा भूर्येव मे भवेत् ३ भूर्यप्य
भक्तोपहृतं न मे तोषाय कल्पते पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति तदहं भक्त्युपहृतमश्ना
मि प्रयतात्मनः ४ इत्युक्तोपि द्विजस्तस्मै व्रीडितः पतये श्रियः पृथुकप्रसृतिं राजन् न प्रायच्छदवा
ङ्मुखः ५ सर्वभूतात्मदृक् साक्षी तस्यागमनकारणं विज्ञायाचिंतयन्नायं श्रीकामो माभजत्पुरा
६ पत्न्याः पतिव्रतायास्तु सखा प्रियचिकीर्षया प्राप्तो मामस्य दास्यामि संपदोऽमर्त्यदुर्लभाः ७
इत्थं विचिंत्य वसनाच्चीरबद्धान् द्विजन्मनः स्वयं जहार किमिदमिति पृथुकतंडुलान् ८ नन्वेतदुपनी
तं मे परमप्रीणनं सखे तर्पयंत्यंग मां विश्वमेते पृथुकतंडुलाः ९ इति मुष्टिं सकृज्जग्ध्वा द्वितीयां जग्धु
माददे तावच्छ्रीर्जगृहे हस्तं तत्परा परमेष्ठिनः १० एतावतालं विश्वात्मन् सर्वसंपत्समृद्धये अस्मिन् लो
केऽथवामुष्मिन् पुंसस्त्वत्तोषकारणं ११

सुतस्तन्मध्ये धीरे रावद्धान् ८ अंग हे सखे मां विश्वात्मानं मां ९ इति वदन् लोकानुविंजग्धान् तत्परेति अयं भावः एतावता
पुंसः इहामुत्र च ननु कदाचिद्विलासभूतानां सर्वसंपदां समृद्धये अलं अतः परं द्वितीया मुष्टिः नेन मम मामेन द धीनां श्राम: ८२
कुर्विति १० त्वत्तोषकारणं तत्तोषस्य कारणं यथा भवेत् तथा सर्वसंपत्समृद्धये यां भक्तस्य समृद्धि दत्तवान् त्वं तथैव

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

निम्नं कूलं न तं उन्नतं जलमयं तं ३७ अंबुनां संप्लवः आभिमुख्येन वर्षा यस्मिन्तेकोदके तस्मिन्वन इत्यर्थः परिबभ्रिम भ्रमन्तोऽस्म

स्माढाताः परिपश्चितः बभ्रिम इडागमः छांदसः आत्मानं पृष्ठ न वेत्त इत्यर्थः ३६ ३९ उच्चावचं पयाग्लोकयन्नीपयाव यकृतार्थो

इत्याह अहो इति आत्मा देहः ४० गुरोर्निष्कृतं प्रत्युपकारः सर्वार्थं यो यस्मात् सर्वात्मा देहस्तयोर्यदर्पणं विनियोगः ४१ अया

तयामानि यातो यामो यस्य य कस्यान्तस्य न कृतसारं भवति न हदन्यदपि गतसारं गौरवार्कन्यायातयामपि न्युच्यते ८४

सूर्यश्चास्तं गतस्तावत्तमसा चावृता दिशः निम्नं कूलं जलमयं न प्राज्ञायत किंचन ३७ वयं भृशं तत्र

महानिलांबुभिर्निहन्यमाना मुहुरंबुसंप्लवे दिशोऽविदंतोऽथ परस्परं वने गृहीतहस्ताः परिब

भ्रिमातुराः ३८ एतद्विदित्वा उदिते रवौ सांदीपनिर्गुरुः अन्वेषमाणो नः शिष्यानाचार्योऽपश्यदा

तुरान् ३९ अहो हे पुत्रका यूयमस्मदर्थेऽतिदुःखिताः आत्मा वै प्राणिनां प्रेष्ठस्तमनादृत्य मत्पराः ४०

एतदेव हि सच्छिष्यैः कर्तव्यं गुरुनिष्कृतं यद्वै विशुद्धभावेन सर्वार्थात्मार्पणं गुरौ ४१ तुष्टोऽहं भो

द्विजश्रेष्ठाः सत्याः संतु मनोरथाः छंदांस्ययातयामानि भवंत्विह परत्र च ४२ इत्थंविधान्यनेका

नि वसतां गुरुवेश्मसु गुरोरनुग्रहेणैव पुमान्पूर्णः प्रशांतये ४३ ब्राह्मण उवाच किमस्माभिरनि

र्वृत्तं देवदेव जगद्गुरो भवता सत्यकामेन येषां वासो गुरावभूत् ४४ यस्य छंदोमयं ब्रह्म देह आवप

नं विभो श्रेयसां तस्य गुरुषु वासोऽत्यंतविडंबनं ४५ इति श्रीभा॰ मा॰ दशमस्कंधे अशीतितमोऽध्यायः

[illegible] इत्यर्थः ४३ इत्यंविधानि एवं प्रकाराणि अनेकानि किं त्वयास्मर्यत इति शेषः [illegible]

[illegible] भवता [illegible] ४४ भवतस्तु सर्वमेतद्विडंबनमात्रं

भा॰पु॰ ८१ नोऽधायि यः पतो गुरुर्वेदितव्यं पदं तमसः संसारस्य ३१ ननु आत्मज्ञानप्रदस्य गुरोरत्यंतं पूज्यत्वं न तु पुरुषस्य तीर्थगुरुत्वादित्याह सवा

इति इह संसारे यत्र संभवो जन्ममात्रं स पिता तावदाद्यः प्रथमो गुरुः पूज्यकर्मविद्याप्रदं गुरुमाह द्विजातेः सतः पुंसः सत्कर्मणां यत्र संभवः उपनीय

वेदाध्यापक इत्यर्थः स द्वितीयो गुरुः यथा हमिश्वरस्तथा पूर्वस्मादपि पूज्य इत्यर्थः ब्रह्मविद्याप्रदं गुरुमाह आश्रमिणां सर्वेषामपि ज्ञानदो यः स

तु शान्ताद हमेवेति ३२ अतो ज्ञानप्रदं गुरुरूपं मामाश्रित्य ये संसारं तरंति ते बुद्धिमन्त इत्याह नन्विति हे ब्रह्मन्तेन वर्णाश्रमवतां मध्ये येऽर्थकोविदाः ३

कच्चिद्गुरुकुले वासं ब्रह्मन्स्मरसि नो यतः द्विजो विज्ञाय विज्ञेयं तमसः पारमश्नुते ३१ स वै स

त्कर्मणां साक्षाद्द्विजातेरिह संभवः आद्योऽङ्ग यत्राश्रमिणां यथाहं ज्ञानदो गुरुः ३२ नन्वर्थ ८५

कोविदा ब्रह्मन्वर्णाश्रमवतामिह ये मया गुरुणा वाचा तरंत्यंजो भवार्णवं ३३ नाहमिज्याप्रजा

तिभ्यां तपसोपशमेन वा तुष्येयं सर्वभूतात्मा गुरुशुश्रूषया यथा ३४ अपि नः स्मर्यते ब्रह्मन्वृत्तं नि

वसतां गुरौ गुरुदारैश्चोदितानामिंधनानयने क्वचित् ३५ प्रविष्टानां महारण्यमपर्तौ सुमहद्द्वि

ज वातवर्षमभूत्तीव्रं निष्ठुराः स्तनयित्नवः ३६

हमनुष्यजन्मनि तत्रापि वर्णाश्रमन्वेसति ये मया गुरुणा गुरुरूपेणाध्यका वाचा उपदेशेन मात्रेणांजः सुखेनैव भवार्णवं तरंती

निहानं प्रदातुरोरधिकः सोऽन्यो नास्तीत्युक्तं ३३ अतस्तन्नड्जनादुधिको धर्मश्च नास्तीत्याह नेति इह स्यधर्मः प्रजातिः प्रक

ष्टं जन्म उपनयनं तेन ब्रह्मचारिधर्म उपलक्षते ताभ्यां तथा तपसा वनस्थधर्मेण उपशमेन यतिधर्मेण वा अहं परमेश्वर

तथा न तुष्येयं यथा सर्वभूतात्मापि गुरुशुश्रूषया ३४ किंच अस्माकं गुरुशुश्रूषणं किमपि दैवाद्देवसंपन्नं तत्किं त्वया स्मर्यत इति

पृच्छति अपिन इति गुरौ निवसतामस्माकं यत्किमपि वृत्तं तत्र क्वचित्कदाचित् ३५ अपर्तौ अपगते ऋतावकाल इत्यर्थः शीत राम: ८१

श्च वर्षं च तयोः समाहारः स्तनयित्नवो गर्जितानि वा भवत् ३६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

८६

२१२२ धनिभिः सिरभिः शांततंव्याप्तं २३ अव धूतं मलिनं २४ विस्मयमाह किमनेनेति द्वाभ्यां २५ संभ्रमतः सम्मानितः २६ सतो वसतो गृहे गृहीत्वा २७ भार्याकृतायरिरंसितानवेतिगृहस्थलिंगदर्शनात् भोगदर्शनात् संशयादिवप्रश्नः २८ अप्रतिषेधाद्वाहमनुमतं मत्वा हृष्टाय इति नहिनेवितंनूनमकामविहितं कामेर्विहतं नभवतीति मे विदितं तत्पाहितं धनेषु वस्त्रादि

अथ हि श्रीहरसाराजन् भगवान् लोकपावनः आलिंपदिव्यगंधेन चंदनागरु कुंकुमैः २१ धूपैः सुरभिभिर्मित्रं प्रदीपावलिभिर्मुदा अर्चित्वा वेष्टनांबूलं गां च स्वागतमब्रवीत् २२ कुचैलं मलिनं साधिं द्विजं धमनिसंततं देवीपर्यचरत् स्वेव्या चामर व्यजनेन वै २३ अंतःपुरजनो दृष्ट्वा कृष्णेनामलकीर्तिना विस्मितो भूदतिप्रीत्या अवधूतं सभाजितं २४ किमनेन कृतं पुण्यं मवधूतेन भिक्षुणा श्रिया हीनेन लोके स्मिन् गर्हितेनाधमेन च २५ योसौ त्रिलोकगुरुणा श्रीनिवासेन संभ्रतः पर्यंकस्थां श्रियं हित्वा परिष्वक्तोग्रजो यथा २६ कथयांचक्रतुर्गाथाः पूर्वा गुरुकुले सतोः आत्मनो ललिता राजन्‌ करौ गृह्य परस्परं २७ श्रीभगवानुवाच अपि ब्रह्मन् गुरुकुलात् भवता लब्धदक्षिणात् समावृत्तेन धर्मज्ञ भार्योढा सदृशी नवा २८ प्रायो गृहेषु ते चित्तमकामविहितं तथा नैवातिप्रीयसे विद्वन् धनेषु विदितं हि मे २९ केचित्कुर्वंति कर्माणि कामैरहतचेतसः त्यजंत्यप्रकृतीर्देवीर्यथाहं लोकसंग्रह ३०

भा॰ उ॰ ६० भोजनं च स्वं धके इ्रइति तत्र स्त्रीकारमात्रेण सर्वने दास्यं निमीभावः नान्यभीष्टान् परिमाकविरसत्वात् ११२२ अप्यः स्त्रिकिमस्त्रीनि प्रश्नः १३ १४ महममम १५ गुल्मानि रक्षार्थ सैन्यस्थानानि कक्षाः प्रतोलिः अतिपायतिक्रम्यनगामसः द्विजैः सहितः ततश्च आगम्याः दुर्गमायें धकाव स्मयते यांगहेषु १६ तयाहरे अष्टसहस्राणां महिषीणां वेश्म

८७

अस्ति पुत्राहारस्तम्भं भोजकस्य पके स्वहः स्मरतः पादकमलमात्मानमपि यच्छति किं त्वर्थकामान्‌ भजतो नात्यभीष्टान् जगद्गुरुः ११ स एवं भार्यया विप्रो बहुशः प्रार्थितो मृदुः अयं हि परमो लाभ उत्तमश्लोकदर्शनं १२ इति संचिन्त्य मनसा गमनाय मतिं दधे अप्यस्त्युपायनं किंचिद् गृहे कल्याणि दीयतां १३ याचित्वा चतुरो मुष्टीन् विप्रान् पृथुकतण्डुलान् चैलखण्डेन तान् बद्ध्वा भर्त्रे प्रादादुपायनं १४ स तानादाय विप्राग्र्यः प्रययौ द्वारकां किल कृष्णसंदर्शनं मह्यं कथं स्यादिति चिंतयन्‌ १५ त्रीणि गुल्मान्यतीयाय तिस्रः कक्षाश्च सद्द्विजः विप्रोगम्यान्धकवृष्णीनां गृहेष्वच्युतधर्मिणां १६ गृहं द्व्यष्टसहस्राणां महिषीणां हरेर्द्विजः विवेशैकतमं श्रीमत्‌ ब्रह्मानंदं गतो यथा १७ तं विलोक्याच्युतो दूरात् प्रियापर्यंकमास्थितः सहसोत्थाय चाभ्येत्य दोर्भ्यां पर्यग्रहीन्मुदा १८ सख्युः प्रियस्य विप्रर्षेरंगसंगातिनिर्वृतः प्रीतो व्यमुञ्चदब्बिंदून्नेत्राभ्यां पुष्करेक्षणः १९ अथोपवेश्य पर्यंके स्वयं सख्युः समर्हणं उपहृत्यावनिज्यास्य पादौ पादावनेजनी २०

गृहास्ते पुत्र च मध्ये श्रीमन्‌ एकतमं गृहं विवेश आनंदमग्नः सद्द्विजो ब्रह्मानंदं गतो यथा वभूवेति शेषः १७ पर्यग्रहीत् पर्यरंभत् १८ अब्बिंदून् आनंदाश्रुकणान् १९ समर्हणं उपायनं उपहृत्य समर्पयादावनेजनीरप २० रामः रामः रामः रामः रामः

उत्तमश्लोकस्य सत्यो मनोहराः विषयवैतृष्ण्यजनिकाः कथा विशेषज्ञः सारवित् विषण्णः विषयाविषादं प्राप्तः २ कथाश्रवण
स्तवनं दृष्टान्ततया ऽन्यार्थे नो हस्तवागिति तावेव करौ यौ तत्कर्मकर्तारौ तदेव मनः स्थिरजंगमेषु वसन्तं तं स्मरेत् तत्पुण्य
कथाः शृणोति स एव कर्णः उभयलिंगं स्थिरजंगमं च तस्मै उभयलिंगमिति मत्वा आनमेत् तदेव शिरः तदेव त

को नु श्रुत्वाऽसकृद्ब्रह्मन्नुत्तमश्लोकसत्कथाः विरमेत विशेषज्ञो विषण्णः काममार्गणैः २ सा वा ४४
ग्यया तस्य गुणान् गृणीते करौ च तत्कर्म करौ मनश्च स्मरेद्वसन्तं स्थिरजंगमेषु शृणोति तत्पुण्य
कथाः स कर्णः ३ शिरस्तु तस्योभयलिंगमानमेत्तदेव यत्पश्यति तद्धि चक्षुः अंगानि विष्णोरथ
तज्जनानां पादोदकं यानि भजन्ति नित्यं ४ सूत उवाच विष्णुरातेन संपृष्टो भगवान्बादराय-
णिः वासुदेवे भगवति निमग्नहृदयोऽब्रवीत् ५ श्रीशुक उवाच कृष्णस्यासीत्सखा कश्चिद्ब्र-
ह्मणो ब्रह्मवित्तमः विरक्त इंद्रियार्थेषु प्रशान्तात्मा जितेंद्रियः ६ यदृच्छयोपपन्नेन वर्तमानो
गृहाश्रमी तस्य भार्या कुचैलस्य क्षुत्क्षामा च तथाविधा ७ पतिव्रता पतिं प्राह म्लायता वदनेन
सा दरिद्रा सीदमाना सा वेपमानाभिगम्य च ८ ननु भगवन् भगवतः सखा साक्षाच्छ्रियः पतिः ब्र
ह्मण्यश्च शरण्यश्च भगवान्सात्वतर्षभः ९ तमुपैहि महाभाग साधूनां च परायणं दास्यति द्रवि
णं भूरि सीदते ते कुटुंबिने १० ५८ धा

स्थिरलिंगमिति ... यत्पश्यति तदेव चक्षुः नान्यत् अंगानि यानि पादोदकं भजन्तीति ४ ... कुचैलाः किंच क्षुत्क्षामा ... किंचि [illegible]

भा॰ द॰
७९
२२ विनशनं कुरुक्षेत्रं २३ विवदन्तौ कुः मिथः किंचिद् ... [illegible] २४ अन्योन्यः परा[illegible] संग्राम

कृत्वा द्विजैः कृष्यमाणं कुरुपाण्डवसंयुगे सर्वराजन्यनिधनं भारस्येनेहृतं भुवः २२ स भीमदुर्योध
नयोर्गदाभ्यां युध्यतोर्मृधे वारयिष्यन्विनशनं जगाम यदुनन्दनः २३ युधिष्ठिरस्तु तं दृष्ट्वा यमौ
कृष्णार्जुनावपि अभिवाद्याभवंस्तूष्णीं किं विवक्षुरिहागतः २४ गदापाणी उभौ दृष्ट्वा संरब्धौ
विजयैषिणौ मण्डलानि विचित्राणि चरन्ताविदमब्रवीत् २५ युवां तुल्यबलौ वीरौ हे राजन् हे वृ 89
कोदरः एकं प्राणाधिकं मन्ये उतैकं शिक्षयाधिकं २६ तस्मादेकतरस्येह युवयोः समवीर्य
योः न लक्ष्यते जयोऽन्यो वा विरमत्वफलो रणः २७ न तद्वाक्यं जगृहतुर्बद्धवैरौ नृपार्थवत् अनुस्म
रन्तावन्योन्यं दुरुक्तं दुष्कृतानि च दिष्टं तदनुमन्वानो रामो द्वारवतीं ययौ उग्रसेनादिभिः प्रीतैर्ज्ञा
तिभिः समुपागतः २९ तं पुनर्नैमिषं प्राप्तमृषयोऽयाजयन्मुदा क्रत्वंगं क्रतुभिः सर्वैर्निवृत्ताखि
लविग्रहः ३० तेभ्यो विशुद्धविज्ञानं भगवान्व्यतरद्विभुः येनैवात्मन्यदो विश्वमात्मानं विश्व
गं विदुः ३१ स्वपत्न्यावभृथस्नातो ज्ञातिबन्धुसुहृद्वृतः रेजे स्वज्योत्स्नयेवेन्दुः सुवासाः सुष्ठ्व
लंकृतः ३२ ईदृग्विधान्यसंख्यानि बलस्य ... अनंतस्याप्रमेयस्य ... स दयितो भवेत् ३४ इति श्रीभागवते महा
पुराणे दशमस्कन्धे ... ऊनाशीतितमोऽध्यायः राजोवाच भगवन्यानि यान्यासन्नि मुकुन्दस्य महात्मनः
वीर्याण्यनन्तवीर्यस्य श्रोतुमिच्छामहे प्रभो १

२७ यागतः संगतः २९ क्रत्वंगं यज्ञमूर्तिं ३० आत्मनि अधिष्ठाने विश्वगं सर्वानुस्यूतं येनैव विदुः परस्परं तेन [illegible]
व्यतरत् अदात् ३१ ३२ इति श्रीधरस्वामि ... ७९ अशीतितमे ... श्रीदामा ... [illegible] राम॰
शरीर मारको हरिः पुरा ... रामचरितानन्तरं ... मुकुन्द ... भगवन् ... ७९

किंनरस्वरः पत इति श्रास्रवत् उद्गात ९ अनुस्रोतेन अनुलोमतः पुलहाश्रमं हरिक्षेत्रं १० गोमत्यां गंडकीं विपा-
शायां च स्नात्वा शोणे च प्लुतः इष्ट्वा संपूज्य १२ श्रीशैलं श्रीपर्वतं १३ कांचीपुरी १४ दक्षिणामथुरां १५

अथ तैरभ्यनुज्ञातः कौशिकीमेत्य ब्राह्मणैः स्नात्वा सरोवरमगाद्यतः सरयुरास्रवत् ९ अनु-
स्रोतेन सरयूं प्रयागमुपगम्य सः स्नात्वा संतर्प्य देवादीन् जगाम पुलहाश्रमं १० गोमतीं गंडकीं स्नात्वा
विपाशां शोण आप्लुतः गयां गत्वा पितॄनिष्ट्वा गंगासागरसंगमे ११ उपस्पृश्य महेंद्राद्रौ रामं
दृष्ट्वाभिवाद्य च सप्तगोदावरीं वेणां पंपां भीमरथीं ततः १२ स्कंदं दृष्ट्वा ययौ रामः श्रीशैलं गिरिशा-
लयं द्रविडेषु महापुण्यं दृष्ट्वाद्रिं वेंकटं प्रभुः १३ कामकोष्णीं पुरीं कांचीं कावेरीं च सरिद्वरां श्रीरंगाख्यं
महापुण्यं यत्र संनिहितो हरिः १४ ऋषभाद्रिं हरेः क्षेत्रं दक्षिणां मथुरां तथा सामुद्रं सेतुमगमत् महापा-
तकनाशनं तत्रायुतमदाद्धेनूर्ब्राह्मणेभ्यो हलायुधः कृतमालां ताम्रपर्णीं मलयं च कुलाचलं १६ तत्रा-
गस्त्यं समासीनं नमस्कृत्याभिवाद्य च योजितस्तेन चाशीर्भिरनुज्ञातो गतोऽर्णवं दक्षिणं तत्र कन्या-
ख्यां दुर्गां देवीं ददर्श सः १७ ततः फाल्गुनमासाद्य पंचाप्सरसमुत्तमं विष्णुः संनिहितो यत्र स्नात्वास्प-
र्शद्गवायुतं १८ ततोऽभिव्रज्य भगवान् केरलांस्तु त्रिगर्तकान् गोकर्णाख्यं शिवक्षेत्रं सान्निध्यं यत्र
धूर्जटेः १९ आर्यां द्वैपायनीं दृष्ट्वा शूर्पारकमगाद्बलः तापीं पयोष्णीं निर्विंध्यामुपस्पृश्याथ दंडकं
२० प्रविश्य रेवामगमद्यत्र माहिष्मती पुरी मनुतीर्थमुपस्पृश्य प्रभासं पुनरागमत् २१

प्रथमं तावदपेक्षितं कर्तव्यं कथयंति इल्वलस्येति द्वाभ्यां ३७ प्रायश्चित्तमाह भारतमिति [illegible] २० २१ रामः रामः
नादि दुरात्मविप्रोपादे कार्यं मात्र मुक्तमित्यविध सुसमाहितः कामाकादिरहितः चरित्वा [illegible] ३९ इति दशमे ऽ०

ऋषय ऊचुः इल्वलस्य सुतो घोरो बल्वलो नाम दानवः स दूषयति नः सत्रमेत्य पर्वणि पर्वणि ३७ तं
पापं जहि दाशार्ह तन्नः शुश्रूषणं परं पूयशोणितविण्मूत्रसुरामांसाभिवर्षिणं ३८ ततश्च भारतं
वर्षं परीत्य सुसमाहितः चरित्वा द्वादश मासांस्तीर्थस्नायी विशुध्यसे इति श्रीभागवते महापुराणे
दशमस्कंधे बल्वलवधे ऽष्टसप्ततितमोऽध्यायः श्रीशुक उवाच ततः पर्वण्युपावृत्ते प्रचंडः पांसुवर्षणः
भीमो वायुरभूद्राजन् पूयगंधस्तु सर्वशः १ ततोऽमेध्यमयं वर्षं बल्वलेन विनिर्मितं अभवद्यज्ञ-
शालायां सोऽन्वदृश्यत शूलधृक् २ तं विलोक्य बृहत्कायं भिन्नांजनचयोपमं तप्तताम्रशिखा-
श्मश्रुं दंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीमुखं ३ सस्मार मुसलं रामः परसैन्यविदारणं हलं च दैत्यदमनं ते तूर्णमु-
पतस्थतुः ४ तमाकृष्य हलाग्रेण बल्वलं गगनेचरं मुसलेनाहनत्क्रुद्धो मूर्ध्नि ब्रह्मद्रुहं बलः सोऽपतद्भु-
वि निर्भिन्नललाटोऽसृक् समुत्सृजन् मुंचन्नार्तस्वरं शैलो यथा वज्रहतोऽरुणः ६ संस्तुत्य मु-
नयो रामं प्रयुज्यावितथाशिषः अभ्यषिंचन्महाभागा वृत्रघ्नं विबुधा यथा ७ वैजयं-
तीं ददुर्मालां श्रीधामाम्लानपंकजां रामाय वाससी दिव्ये दिव्यान्याभरणानि च ८

सप्ततितमः ऋनाशीतितमे रामो बल्वलं हि जनुष्टये निहत तीर्थस्नानाद्यैः स्तुतः [illegible] उपावृत्ते प्राप्ते १२ भिन्नांजनवि-
रोजिनचयः उपमा यस्य तं प्रतिकृष्य समित्यर्थः तप्तताम्रवत् शिखाः श्मश्रूणि च यस्य तं दंष्ट्राभिरुग्रं भ्रुकुटीयुतं मुखं यस्य तं
३ अरुणो रुधिरेणादेहः शैलो धातुभिः ६ ७ श्रियो धामानि अम्लानानि पंकजानि यस्यां तं ८ रामः रामः रामः रामः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ब्रह्मविद्येऽपि किं ममेश्वरस्येति चेत् सत्यमेवं तथापि प्रायश्चित्तं कर्तव्यमित्याशयेनाह। योगेश्वरस्येति साऽर्द्धेन अन्त्यो योगाल
यानहं तस्य इत्यादिलक्षणाः तथाप्येतस्य ब्रह्महत्यापापावनप्रायश्चित्तं हलोकपावनं मुलन्यचोदितः स्वयमेव भवान् यदि कं
दिष्यति तर्हि लोकसंग्रहो भविष्यति नान्यथेति ३१ न यस्येति विधिं प्रायश्चित्तं प्रथमेकस्य मुख्यं विधीयतां उपदिश्यतां
३२ किंच वर्तेहमुनयः एतस्य दीर्घमायुः सत्त्वबलं इन्द्रियं तत्पाठवं अन्यत् यद्वच्छिराः सात्त्विकमपेक्षितं तत्र ब्रह्मसवे ३३ सु
त्वादीनां सत्यता यथा भवेत् अस्माकं च वचः सत्यं यथा भवेत् यथा भवेत् यथा विधीयतामित्यर्थः ३४ तथा सत्यपादपत्राहम्

योगेश्वरस्य भवतो नाम्नायोऽपि नियामकः यद्यपि तद्ब्रह्महत्यायाः पवनं लोकपावनः चरिष्यति भवान् लोक
संग्रहो नान्यचोदितः श्रीभगवानुवाच करिष्ये वधनिर्वेशं लोकानुग्रहकाम्यया नियमः प्रथमे क
ल्पे यावान् स तु विधीयतां ३२ दीर्घमायुर्बतैतस्य सत्त्वमिन्द्रियमेव च आशासितं यत्तद्ब्रूत साधये यो
गमायया ३३ ऋषय ऊचुः अस्त्रस्य तव वीर्यस्य मृत्योरस्माकमेव च यथा भवेद्वचः सत्यं तथा राम वि
धीयतां ३४ श्रीभगवानुवाच आत्मा वै पुत्र उत्पन्न इति वेदानुशासनं तस्मादस्य भवेद्वक्ता आयुरिन्द्रियस
त्ववान् ३५ किं वः कामो मुनिश्रेष्ठा ब्रूताहं करवाण्यथ अजानतस्त्वपचितिं यथा मे चिन्त्यतां बुधाः

३६

गादंगात्संभवसि हृदयादभिजायसे आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतमित्यादि वेदानुशासनं वेदवचनं तस्मादस्य रोमह
र्षणस्य पुत्रः उग्रश्रवाः भवतां पुराणप्रवक्ता भवेत् सर्वमायुरादिमांश्च भवेत् सर्वमायुरादिमांश्च भवेत् सूतः साक्षादजीवना
...सम्यग्भविष्यति ...न्यनस्यादिति भावः ३५ प्रथमं तावद्यदपेक्षितं कथयतेत्...

भा.ट.
८७
अभिप्रेत्य श्रीराम इति तात्वा २१ महर्षेर्व्यासस्य २२ सूतं प्रतिलोमजं जनकं प्रह्वणामं जितिस्वयेन तांश्च आसीनं वतान् तेभ्यो
वृद्धैरासीनमित्यर्थः २३ २४ अजानन्त्र व्यास इति चेत् तेनैव मित्याह कृतपरीक्षि २५ ननु वध्वनः कथमेवं कुर्याद्यत्राह अदांतस्य
तिगुणाय विताय व्याख्याय २६ विप्रान व्यासं अतः किं चित्करोत्तु किं तेनेति चेत् अतमाह एतत् दर्पहति धर्मध्वजिनः उ

तमागतमभिप्रेत्य मुनयो दीर्घसत्रिणः अभिनंद्य यथान्यायं प्रह्वस्योत्थाय वार्चयन् सोऽर्चितः सप
रिवारः कृतासनपरिग्रहः रोमहर्षणमासीनं महर्षेः शिष्यमैक्षत २२ अप्रत्युत्थायिनं सूतमकृत
प्रह्वणांजलिं अध्यासीनं च तान्विप्रान् कोपादुद्वीक्ष्य माधवः २३ यस्मादसाविमान्विप्रानध्यास्ते
प्रतिलोमजः धर्मपालांस्तथैवास्मान्वधमर्हति दुर्मतिः २४ ऋषेर्भगवतो भूत्वा शिष्योऽधीत्य
च इतिहासपुराणानि धर्मशास्त्राणि सर्वशः २५ अदांतस्याविनीतस्य वृथा पंडितमानिनः न गु
णाय भवंति स्म नटस्येवाजितात्मनः २६ एतदर्थो हि लोकेऽस्मिन्नवतारो मया कृतः वध्या मे धर्मध्व
जिनस्ते हि पातकिनोऽधिकाः २७ एतावदुक्त्वा भगवान्निवृत्तोऽसद्वधादपि भावित्वात्तं कुशाग्रेण
करस्थेनाहनत्प्रभुः २८ हाहेति वादिनः सर्वे मुनयः खिन्नमानसाः ऊचुः संकर्षणं देवमधर्मस्ते कृतः
प्रभो २९ अस्य ब्रह्मासनं दत्तमस्माभिर्यदुनंदन आयुश्चात्माक्लममेतावत्पावत्सत्रं समाप्यते अजान
नतैवाचरितस्त्वया ब्रह्मवधो यथा ३०
तमलिंगधारिणः २७ भावित्वादिति नहि भवितव्यं केनापि परिहर्तुं शक्यत इत्यर्थः अहनत् अहन २८ तेन्वया २९ अधार्मिकं
प्रतिलोमजवधः को मम धर्म इति चेत्ता आहुः अस्येति पुराणप्रवचनाय आत्मनः शरीरस्य नास्ति क्लमो यस्मिंस्तदायुश्च दत्तमि
ति ३०
रामः
८७

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

१५ एवं श्रीकृष्णो महाबलानपि लीलया जयत्येवेति कृत्वा सकृदपि जरासंधादिभिर्निर्जित्य इति पशुदृष्टीनामीयते
नित्यजय इत्यर्थः योगेश्वरः भगवान् जगदीश्वर इति १६ विदूरथांतमाम स्यूतनादितनोः कुलं कृष्णस्य कापरमता

म२

गदयाभिहतोप्याजौ न चचाल यदूद्वहः कृष्णोपि तमहन् गुर्व्या कौमोदक्या स्तनांतरे ८ गदानिर्भि
न्नहृदय उद्वमन् रुधिरं मुखात् प्रसार्य केशबाह्वंघ्रीन् धरण्यां न्यपतद् व्यसुः ९ ततः सूक्ष्मतरं ज्योतिः कृ- ९४
ष्णमाविशदद्भुतं पश्यतां सर्वभूतानां यथा चैद्यवधे नृप विदूरथस्तु तद्भ्राता भ्रातृशोकपरिप्लुतः आ
गच्छदसिचर्माभ्यामुच्छ्वसंस्तज्जिघांसया ११ तस्य चापततः कृष्णश्चक्रेण क्षुरनेमिना शिरो जहार राजेंद्र स
किरीटं सकुंडलं १२ एवं सौभं च शाल्वं च दंतवक्त्रं सहानुजं हत्वा दुर्विषहानन्यैरीडितः सुरमानवैः मुनि-
भिः सिद्धगंधर्वैर्विवेशालंकृतां पुरीं १५ एवं योगेश्वरः कृष्णो भगवान् जगदीश्वरः ईयते पशुदृष्टीनां
निर्जितो जयतीति सः श्रुत्वा युद्धोद्यमं रामः कुरूणां सह पांडवैः तीर्थाभिषेकव्याजेन मध्यस्थः प्रययौ
किल १७ स्नात्वा प्रभासे संतर्प्य देवर्षिपितृमानवान् सरस्वतीं प्रतिस्रोतं ययौ ब्राह्मणसंवृतः १८
पृथूदकं बिंदुसरस्त्रितकूपं सुदर्शनं विशालं ब्रह्मतीर्थं च चक्रं प्राचीं सरस्वतीं १९ यमुनामनु यान्येव
गंगामनु च भारत जगाम नैमिषं यत्र ऋषयः सत्रमासते २०

युद्धोद्यमं ... सह पांडवैः ... संग्रामाहृष्कृतेति १७ प्रतिस्रोतं प्रतिलोमं १८ सुदर्शनं तीर्थं चक्रं चक्रतीर्थं १९ यमुनामनु या
रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः ॥

भा.पु. प्राप्य यात् प्रतिरुरोध ३ मुकुंदं प्राह दुर्मदः इत्यादेरपि श्लोकद्वयस्य परमार्थस्तु दुर्मदः गतमदः प्राह तत्कुंदं तत्तीर्थे जन्म
८६ निमुक्तिदानार्थं मम ... अद्य निजजन्मने यथा विष्णुमाशोः ४ ... भवान्मम स्वामी दृष्टिपथं गतः प्राप्तः एतदि
ष्टाभक्तं भक्तं प्रतिहर्षेणोक्ता ७ किंच हे कृष्ण त्वमस्माकं मातुलेयो बंधुः एवमपि मित्रध्रुक् मित्रद्रोहं ... तितवान् मां च जिघां
समि तस्मादस्माकं त्वं लोमहर्षः ... गृहाण प्रानृनं दुर्वारः अतस्त्वां तान्मात्र महत्या वेकितः हे ... मंदसर्वस्य हन
समक्ष ... धर्मेता ... गदया ... हनिष्ये प्रहरिष्यामि ... लह ... त्वं नितनुब ... तुल्यां ... कौ ... हननेव ... ५

ततथायांतमालोक्य गदामादाय सत्वरः अवप्लुत्य रथात् कृष्णः सिंधुं वेलेव प्रत्यधात् ३ गदामुद्य
म्य कारूषो मुकुंदं प्राह दुर्मदः दिष्ट्या दिष्ट्या भवानद्य मम दृष्टिपथं गतः ४ त्वं मातुलेयो नः कृष्ण
मित्रध्रुक् मां जिघांससि अतस्त्वां गदया मंद हनिष्ये वज्रकल्पया ५ तर्ह्यानृण्यमुपैम्यज्ञ मित्राणां
मित्रवत्सलः बंधुरूपमरिं हत्वा व्याधिं देहचरं यथा ६ एवं रूक्षैस्तुदन् वाक्यैः कृष्णं तो ९५
त्रैरिव द्विपं गदयाताडयन्मूर्ध्नि सिंहवद्व्यनदच्च सः ७

अवज्ञकल्पया उत्पलमालावदिति कोमलयेत्यर्थः ५ नन्वेवं हननेन कस्त्वपुरुषार्थस्तमाह तर्हीति अज्ञानविघ्नेतः
तोयस्मात् हे सर्वज्ञेत्यर्थः परमार्थानः स्वामिनं एतद्देहसंबंधेन बंधुरूपं बहुलशापनशत्रुत्वेन प्रतीतं त्वां हत्वापि त्वारागा
मानृण्यमुपैमि उपैष्यामि विरोधेनाभ्राध्यीयते मनसि चिन्त्यत इति आधिः देहांतर्यामितया चरतीति तथा तमीश्वरं हत्वा
अत्र धर्मशारा ... हृतोर्गन्यर्थस्य सानार्थत्वात् ... तेन यथा पित्राद्दीनामानृण्यमुपयंति तद्वदिति ६ रूक्षै रामः
रुत्यादिप्रतीत्यभिप्रायेणा तोत्रैः अंकुशादिभिः ७ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः ८६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

किंच यस्य पादसेवयार्जितया पुष्कलया आत्मविद्यया अनादिरविद्यारूप आत्मविपर्ययग्रहस्त्वहंकारः सुखी
दुःखीत्यादिलक्षणस्तं हि त्वं हिनोति नाशयंति संतः ऐश्वर्यं पदं च तस्य सतां गतेः कुतो नु मोह इति अतो नैतद्वचनं सत्यमित्यर्थः
३२ किं तर्हि संपन्नं तदाह तं शस्त्रपूगैरिति वर्म कवचं रुरोज बभंज ३३ ३४ लयार्कसन्निभं प्रलयकालीनसूर्यसदृशं ९६

यत्पादसेवोर्जितयाऽऽत्मविद्यया हिनोत्यनाद्यात्मविपर्ययग्रहं लभंत आत्मीयमनंतमैश्वरं
कुतो नु मोहः परमस्य सद्गतेः ३२ तं शस्त्रपूगैः प्रहरंतमोजसा शाल्वं शरैः शौरिरमोघविक्रमः विद्ध्वा
ऽच्छिनद्वर्म धनुः शिरोमणिं सौभं च शत्रोर्गदया रुरोज ह ३३ तत्कृष्णहस्तेरितया विचूर्णितं पपात तोये गदया सहस्रधा विसृज्य तद्भूतलमास्थितो गदामुद्यम्य शाल्वोऽच्युतमभ्यगाद्द्रुतं ३४ आधावतः प२
सगदं तस्य बाहुं भल्लेन छित्वाथ रथांगमद्भुतं वधाय शाल्वस्य लयार्कसन्निभं बिभ्रद्बभौ सार्क इवो धा५
दयाचलः ३५ जहार तेनैव शिरः सकुंडलं किरीटयुक्तं पुरुमायिनो हरिः वज्रेण वृत्रस्य यथा पुरंद
रो बभूव हाहेति वचस्तदा नृणां ३६ तस्मिन्निपतिते पापे सौभे च गदया हते नेदुर्दुंदुभयो राजन्दि
वि देवगणेरिताः सखीनामपचितिं कुर्वन् दंतवक्त्रो रुषाभ्यगात् ३७ इति श्रीभागवते महापुराणे द
शमस्कंधे सौभवधो नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः श्रीशुक उवाच शिशुपालस्य शाल्वस्य पौंड्रकस्यापि
दुर्मतिः परलोकगतानां च कुर्वन् पारोक्ष्यसौहृदं १ एकः पदातिः संक्रुद्धो गदापाणिः प्रकंपयन् पद्भ्यामि
मां महाराज महासत्त्वो व्यदृश्यत २

अन्वितारीहिताः किंच ... इति द्वासप्तसप्ततितमः ततोऽष्टसप्ततितमे दंतवक्त्रविदूरथौ हत्वा हरिः पुरे रमे

भा०उ० ८५
इति तातं जनितं पिताऽऽईत्याश्चर्यं तस्य कस्य २६ २७ स्वबोधः स्वतःसिद्धज्ञानवानपि स्वजनस्नेहतः प्रकृतो मनुष्यस्वभावे उपप्लुतः निम
ग्नः स्थितः ततस्तत्सर्वमासुरीं मायां मयानुप्रणीतां मायेयमिति ज्ञातवान् २८ स्वाप्नं स्वप्नप्रपंचं यथा २९ एवं परस्तं तनुपम
स्तं निराकरोति एवमिति केचन नान्विताः पूर्वापरानुसंधानरहिताः तदाह यत्स्ववाच इति तत्रानुस्मरंतीत्यर्थः अज्ञम ९७

एष ते जनिता तातो यदर्थमिह जीवसि वधिष्ये वीक्षतस्तेऽमुमीशश्चेत्पाहि बालिश २५ एवं निर्भर्त्स्य मा न१
यावी खड्गेनानकदुंदुभेः उत्कृत्य शिर आदाय खस्थः सौभं समाविशत् २६ ततो मुहूर्तं प्रकृतावुपप्लु
तः स्वबोध आस्ते स्वजनानुषंगतः महानुभावस्तदबुध्यदासुरीं मायां स शाल्वप्रसृतां मयो
दितां २७ न तत्र दूतं न पितुः कलेवरं प्रबुद्ध आजौ समपश्यदच्युतः स्वाप्नं यथा चांबरचारिणं रिपुं
सौभस्थमालोक्य निहंतुमुद्यतः २८ एवं वदंति राजर्षे ऋषयः केचनान्विताः यत्स्ववाचो विरुध्ये
त नूनं ते न स्मरंत्युत २९ क्व शोकमोहौ स्नेहो वा भयं वा येऽज्ञसंभवाः क्व चाखंडितविज्ञानज्ञा
नैश्वर्यस्त्वखंडितः ३१

भिप्रायः ततश्च प्राज्ञस्यापार्थ रामेणास्य हता तः श्रीकृष्णः संकर्षणमनुज्ञाप्येति पूर्वमुक्तत्वात् ३० असंभावितं चेत्याह क्व
शोक मोहाविति भयं बाहुर्निमित्त दर्शनकृतं रुतं हन्मुः पुरीं ममेति षड्क्रयश्च हस्त श्रीशार्ङ्ग्यपतद्दितिजक्तं न द्वयं वा केति अ
ज्ञेषु संभवो येषां ते अखंडिता विनिशाने ऐश्वर्याणि यस्य सः तत्र विज्ञानं स्वरूपविषयं ज्ञानं बाह्यविषयं ३१ रामः रामः राम ८५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तं च शाल्वं शरसंदोहैः शरजालैः खं सूर्य इव रश्मिभिरिति सुशीलत्व विपुलत्वादिभिराकाशोपमात्सौभस्य अविध्यदेव
तुल्यादिभिः शरागार रश्मिसादृश्यं अयमनेनैव रश्मिवत्शरजालप्रसारणात् सूर्यतुल्यः श्रीकृष्ण इति १४ दोर्बाहुः १५

तं षोडशभिर्विद्ध्वा बाणैः सौभं च खे भ्रमत् अविध्यच्छरसंदोहैः खं सूर्य इव रश्मिभिः १४ शाल्वः 98
शौरेस्तु दोः सव्यं सशार्ङ्गं शार्ङ्गधन्वनः बिभेद न्यपतद्धस्ताच्छार्ङ्गमासीत्तदद्भुतं १५ हाहाकारो म
हानासीद्भूतानां तत्र पश्यतां निनद्य सौभराडुच्चैरिदमाह जनार्दनं १६ यत्त्वया मूढ नः सख्युर्भ्रातुर्भा
र्या हृतेक्षतां प्रमत्तः स सभामध्ये त्वया व्यापादितः सखा १७ तं त्वाद्य निशितैर्बाणैरपराजितमानिनं
नयाम्यपुनरावृत्तिं यदि तिष्ठेर्ममाग्रतः १८ श्रीभगवानुवाच वृथा त्वं कत्थसे मन्द न पश्यस्यन्तिके
ऽन्तकं पौरुषं दर्शयन्ति स्म शूरा न बहुभाषिणः १९ इत्युक्त्वा भगवाञ्छाल्वं गदया भीमवेगया तता
ड जत्रौ संरब्धः स चकम्पे वमन्नसृक् गदायां संनिवृत्तायां शाल्वस्त्वन्तरधीयत २० ततो मुहूर्त आग
त्य पुरुषः शिरसाच्युतं देवक्या प्रहितोऽस्मीति नत्वा प्राह वचो रुदन् २१ कृष्ण कृष्ण महाबाहो पिता ते पितृ
वत्सलः बद्ध्वापनीतः शाल्वेन सौनिकेन यथा पशुः २२ निशम्य विप्रियं कृष्णो मानुषीं प्रकृतिं गतः
विमनस्को घृणी स्नेहाद्बभाषे प्राकृतो यथा २३ कथं राममसंभ्रान्तं जित्वाजेयं सुरासुरैः शाल्वेनाल्पी
यसा नीतः पिता मे बलवान्विधिः २४ इति ब्रुवाणे गोविन्दे सौभराट् प्रत्युपस्थितः वसुदेवमिवानीय कृष्णं चेद
मुवाच सः २५

१६ ... सख्युः ... अस्माकं प्रमत्तः अनवहितः व्यापादितः निहतः १७ अपराजितोऽहमिति मानवन्तं पुनरावृत्तिं मृत्युं

भा॰ द॰ सौभेयाः सौभस्थाः ४ नवानां रात्रीणां समाहारो नवरात्रं त्रयाणां नवरात्राणां समाहारस्त्रिनवरात्रं सप्तविंशतिरहोरात्राणी
८४ त्यर्थः तुमुलमाकुलं उल्बणं घोरं ५ परमतमनुपपन्नस्यापि इन्द्रप्रस्थं गत इत्यादिना ६ आहवेषु स्वागतमेवमपि चिंतयन् विजृम्भि

गदाशार्ङ्गासिबाणाग्रैर्भग्नः सौभपतेर्बलं पेतुः समुद्रे सौभेयाः सर्वे संछिन्नकंधराः ४ एवं यदूनां शाल्वा
नां निघ्नतामितरेतरं युद्धं त्रिनवरात्रं तदभूत्तुमुलमुल्बणं ५ श्रीशुक उवाच इन्द्रप्रस्थं गतः कृष्ण आहू 99
तो धर्मसूनुना राजसूयेऽथ निर्वृत्ते शिशुपाले च संस्थिते कुरुवृद्धाननुज्ञाप्य मुनींश्च ससुतां पृथां
निमित्तान्यतिघोराणि पश्यन्द्वारवतीं ययौ ७ आह चाहमिहायात आर्यमिश्राभिसंगतः राजन्याश्चै
द्यपक्षीया नूनं हन्युः पुरीं मम ८ वीक्ष्य तत्कदनं स्वानां निरूप्य पुररक्षणं सौभं च शाल्वराजं च दारुकं
प्राह केशवः ९ रथं प्रापय मे सूत शाल्वस्यान्तिकमाशु वै संभ्रमस्ते न कर्तव्यो मायावी सौभराडयं १०
इत्युक्तश्चोदयामास रथमास्थाय दारुकः विशन्तं ददृशुः सर्वे स्वे परे चारुणानुजं ११ शाल्वश्च
कृष्णमालोक्य हतप्रायबलेश्वरः प्राहरत्कृष्णसूताय शक्तिं भीमरवां मृधे १२ तामापतन्तीं नभसि म
होल्कामिव रंहसा भासयन्तीं दिशः शौरिः सायकैः शतधाच्छिनत् १३

तमाभाषत आर्यमिश्राभिसंगतो बलभद्रादिसहितः ८ दुर्निमित्तैर्मत्तदर्पेणाकुलचित्त एव चिंतयन् द्वारकामागत्य स्वानां
कदनं वीक्ष्य सौभं च शाल्वराजं च वीक्ष्य आराम पुरं रक्षां प्रति निरूप्य नियुज्य दारुकं प्राह इत्यन्वयः ९ ते त्वया १० आस्थाय स राम.
म्यगधिष्ठाय अरुणानुजं ध्वजे वर्तमानं गरुडं ११ हतप्रायस्य बलस्येश्वरः १२ रामः रामः रामः रामः ८४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अपोवाहरणान्नीतो निनाय २७ २८ मत्तमत्तोविनाः कीर्त्तिं विन्त्यस्मतेन त्वयास्तेन २९ पितरौ रामकस्मादभिसंगम्यतत्पा
र्श्वं गत्वा ताभ्यां पृष्टः स्वयोग्यं किंनु वक्ष्यामीति ३० भ्रातृजामयो भ्रातृभार्याः अकं निश्चितं ततः कैव्यं कथयिष्यति तत्क
यनमनुकरोति कथंकथमिति विभो हे समर्थ्य रतद्यसर्पणं धर्मं वाह सूत इति ३२ आप्यवाहितः अपनीतः उपसृष्ट

प्रद्युम्नं गदयाशीर्णवक्षःस्थलमरिंदमं अपोवाह रणात्सूतो धर्मविद्दारुकात्मजः २७ लब्ध 100
संज्ञो मुहूर्तेन कार्ष्णिः सारथिमब्रवीत् अहोअसाध्विदं सूत यद्रणान्मेऽपसर्पणं २८ न यदूनां कु
ले जातः श्रूयते रणविच्युतः विना मत्क्लीबचित्तेन सूतेन प्राप्तकिल्बिषात् २९ किं नु वक्ष्येऽभिसंगम्य पि
तरौ रामकेशवौ युद्धात्सम्यगपक्रान्तः पृष्टस्तत्रात्मनः क्षमं ३० व्यक्तं मे कथयिष्यन्ति हसन्त्यो भ्रातृ
जामयः क्लैब्यं कथं कथं वीर तवान्यैः कथ्यतां मृधे ३१ सारथिरुवाच धर्मं विजानतायुष्मन्कृतमेतन्मया
विभो सूतः कृच्छ्रगतं रक्षेद्रथिनं सारथिं रथी ३२ एतद्विदित्वा तु भवान्मयापोवाहितो रणात्
उपसृष्टः परेणेति मूर्च्छितो गदया हतः ३३ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कन्धे षट्सप्ततित
मोऽध्यायः श्रीशुक उवाच स उपस्पृश्य सलिलं दंशितो धृतकार्मुकः नय मां द्युमतः पार्श्वं वीरस्ये न
त्याह सारथिं १ विधमन्तं स्वसैन्यानि द्युमन्तं रुक्मिणीसुतः प्रतिहत्य प्रत्यविध्यान्नाराचैरष्टभिः स्मयन् २
चतुर्भिश्चतुरो वाहान्सूतमेकेन चाहनत् द्वाभ्यां धनुश्च केतुं च शरेणान्येन वै शिरः ३

उपसर्गो पीडां प्राप्त इति कृत्वा मत्तः परेण शत्रुणा गदया हतः सन् मूर्छितो निःसंज्ञितां गतो भवानिति ३३ इति दशमे षट्
[illegible] संनद्धः १ विधमन्तं क्षप

भा·पु· ८३ किंच विध्यानि स्वरान्मेघानिदुःखानि प्रच्छपूर्णानि येषां तैः अयोलोहितमयानि दुःखानि अग्राणि येषां तैः अजिनीपालं सेनापालं सन्न
तानि निम्नानि पर्वाणि ग्रन्थयो येषां तैः १८ सैनिकान्भटान्नेतॄन्सारथीन् १९ स्वस्वसैन्ययोर्वर्तमानाः पूर्वं पूजयामासुः समानि
तवंतः २० कदाचिद्बहुरूपं कदाचिदेकरूपं कचित्तदृश्यते कचिन्न दृश्यते एवं दुर्विभाव्यं दुर्विज्ञेयमभूत् २१ किंच कचिदि

बिभ्याधपं च विंशत्या स्वर्णपुंखैरयोमुखैः शाल्वस्य ध्वजिनीपालं शरैः सन्नतपर्वभिः १८ श
तेनाताडयत्सालं मैकैकेनास्य सैनिकान् दशभिर्दशभिर्नेतॄन्वाहनानि त्रिभिस्त्रिभिः १९ तदद्भु 101
तं महत्कर्म प्रद्युम्नस्य महात्मनः दृष्ट्वा तं पूजयामासुः सर्वे स्वपरसैनिकाः २० बहुरूपैकरूपं तद्दृ
श्यते न च दृश्यते मायामयं मयकृतं दुर्विभाव्यं परैरभूत् २१ कचिद्भूमौ कचिद्व्योम्नि गिरिमूर्ध्नि
जले कचित् अलातचक्रवद्भ्राम्यत्सौभं तद्दुरवस्थितं २२ यत्र यत्रोपलक्ष्येत ससौभः सहसैनिकः
शाल्वस्ततस्ततोऽमुंचन् शरान्सात्वतयूथपाः २३ शरैरग्न्यर्कसंस्पर्शैराशीविषदुरासदैः पीड्यमा
नपुरानीकः शाल्वोऽमुह्यत्परेरितैः २४ शाल्वानीकपशस्त्रौघैर्वृष्णिवीरा भृशार्दिताः न तत्यजू र
णं स्वंस्वं लोकद्वयजिगीषवः २५ शाल्वामात्यो द्युमान्नाम प्रद्युम्नं प्राक्प्रपीडितः आसाद्य गदया
मौर्व्या व्याहत्य व्यनदद्बली २६

ति एवं तद्दुःखस्थितं बभूव २२ अग्निवद्दाहकः अर्कवत्प्रकाशनः सर्वेन संस्पर्शो येषां तैः आशीविषवदेकदेशस्पर्शमात्रे
ण मारकत्वात् दुरासदैः दुःसहैः पीड्यमानपुरं अनीकानि च यस्य सः परैर्यदुभिरीरितैर्मुक्तैः २४ भृशार्दिता अपि स्व राम: ८३
स्वरणं स्वास्वायुद्धभूमिं २५ मौर्व्या कार्ष्णायसमय्या व्याहत्य प्रहृत्य २६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

६ नयेति प्रति तां यशिशिरो नारिष्टः श्वयस्मयं हलमयं पुरस्तो भसंतं निर्माय स्वयितवा प्राप्तान् ७ नमो सां धकारस्य धाम श्राङ्गधं श्रन्योर्दुरासदं दुःप्राप्यं ८ ६ प्रसादाग्रहाः श्वद्गालास्तदुपरि गृहाः नालिकास्तत्पर्यंत कुम्भानि ना: विहार 102

६ नासुरमनुष्याणां गंधर्वोरगराक्षसां श्रभेद्यं काममंयज्ञेसयानं शक्तिभीषणां ६ नयेति निरिशाद्दित्तोमयः पुरपुरंजयः पुरं निर्माय शाल्वाय प्राह सो भमयस्मयं ७ सलब्धा कामगं यानं नमो धामदुरासद यथो द्वारवतीं शाल्वो वैरं वृष्णि कृतं स्मरन् ८ निरुध्य सेनया शाल्वो महत्या भरतर्षभ पुरीं बभंजो पवनान्युद्यानानि च सर्वशः ६ सगोपुराणि द्वाराणि प्रासादाट्टालतोलिकाः विहारान् सविमानाग्न्यान् निपेतुः शस्त्रवृष्टयः १० शिलाद्रुमाश्चाशनयः सर्पा आसारशर्कराः प्रचंडश्चक्रवातोभूद्रजसाच्छादिता दिशः ११ इत्य र्द्यमाना सौभेन कृष्णस्य नगरी भृशं नाभ्यपद्यत वा शं त्रिपुरेण यथा मही १२ प्रद्युम्नो भगवान् वीक्ष्य बाध्यमाना निजाः प्रजाः मा भैष्टेत्यभ्यधाद्वीरो रथारूढो महायशाः १३ सात्यकिश्चारुदेष्णश्च साम्बोक्रूरः सहानुजः हार्दिक्यो भानुविंदश्च गदश्च शुकसारणौ १४ अपरे च महेष्वासा रथयूथपयूथपाः निर्ययुर्दंशिता गुप्ता रथेभाश्वपदातिभिः १५ ततः प्रववृते युद्धं शाल्वानां यदुभिः सह यथासुराणां विबुधैस्तुमुलं लोमहर्षणं १६ ताश्च सौभपतेर्मायाद्दिव्यास्त्रै रुक्मिणीसुतः क्षणेन नाशयामास नैशं तम इवोष्णगुः १७

नृक्षीगृस्यानानि वसंच संजकिंच निमानाग्रानस्मा घरख्च वृष्टयादयः पेतुः १० श्रासारश्शार्कराः धारासंपातवत् शिलोपलाः ११ ... १२ १५ तुमुलं व्याकुलं रोमहर्षणं लोडं १६ नैशं निशि विभवं तमः उष्णगुः सूर्य इव १७ रामः रामः रामः

भा० पु० ८२ ३८ युवां भारं जिहीर्षुर्गतिमत्वसंपादनेन कलहबीजेन कुरूणां संहारं करिष्यामीति मत्वेति किंच पुरस्य दशात्युद्धिन्नावेशा दुर्योधनो भ्रमति स्म भांति घायमयमायानुनि मितन्मान्तसः भूभारहरणाबीजं दुर्योधनभ्रमं भीमादिहास्यं तत्स्य च रामवंविधायत्तू क्षीमासीदित्यर्थः ३६ ४० इति दशमे पंचसप्ततमः ततः षट्सप्ततितमे ऽध्याये शाल्वमहासौभं प्रद्युम्न

गृहासभीमस्तं दृष्ट्वा श्विधान्त्पत्नीमो पुरोनिश्चार्य माशाराश्रपांगरासाकृशानुमोदिता: ३८ सश्री त्रुविमनाइवाभवत् सभूवत् श्रीभगवान् भुवो भारं समुजिहीर्षुर्भ्रमतेस्मयदृशा ३६ एततन्निगितो दशमस्कंधेदुर्योधनस्यमान भगाना माम पंच सप्ततितमो ध्यायः ४० इति श्रीभागवते महापुराणे ... श्रीशुक उवाच अथान्यदपि कृष्णस्य शृणु कर्माद्भुतं नृप क्रीडानरशरीरस्य यथा सौभपतिर्हतः १ शिशुपालसखः शाल्वो रुक्मिण्युद्वाह आगतः यदुभिर्निर्जितः संख्ये जरासंधादयस्तथा २ शाल्वः प्रतिज्ञामकरोच्छृण्वतां सर्वभूभुजां अयादवीं क्ष्मां करिष्ये पौरुषं मम पश्यत ३ इति मूढः प्रतिज्ञाय देवं पशुपतिं विभुं आराधयामास नृप पांसुमुष्टिं सकृद्ग्रसन् ४ संवत्सरान्ते भगवानाशुतोष उमापतिः वरेण छंदयामास शाल्वं शरणमागतं ५

प्रहारेण प्रद्युम्ननिर्गमः संपाद्य धर्मराजस्य राजसूय महाध्वरं निहत्य सौभराजादीन् योपारम यदूत्तमः १ पूर्वाहं सकृत्पांसुमुष्टिमेकां ग्रसन् भक्षयन् ४ संवत्सरांतं इति आशुतोऽपि भगवानुमापतिः श्रीकृष्णविद्विष्ठाय शाल्वाय परं स्वं वेफलमन्यमानो नश्रीघ्रप्रादुरभूत् तस्यातिनिर्बंधसालब्धसंवत्सरान्ते अवरेणाच्छंदयामास ... च्छान्ता कारितवान् वरं वृत्तोच्छि प्रवाच्यत्यर्थः ५ रामः ८२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

२८ २९ गतज्वरः निश्चिन्तमासीत् ३० श्वश्रुते स्वात्मायस्य तस्यानेरं द्रादीनां लक्ष्मीर्लक्ष्यः विभूतयः विश्वसृजा महेयेन उपस्कृ
ताः विरचिताः ताभिः सह कुरुराट् दुर्योधनोतप्यत् ३२ महिषीसहस्रमिति बहुत्वोपलक्षणं कर्णाद्भिर्दृष्टिः शोभा यस्य मध्ये
सुबाहुमध्यमित्यर्थः कुचकुंकुमैः शोणा हारा यस्य ततः श्रीमंतमुखानि यस्य ततः बलैः कुंडलैः आभ्यां च सपत्नशोभतेतिशेषः 104

ततो युधिष्ठिरो राजा सुहृत्संबंधिबांधवान् प्रेम्णा निवासयामास क्रमसंवत्सरागतान् २८ भगवानपि
तत्रांग न्यवात्सीत्प्रियंकरः प्रस्थाप्य यदुवीरांश्च सांबादींश्च कुशस्थलीं २९ इत्थं राजा धर्मसुतो मनो
रथमहार्णवं सुदुस्तरं समुत्तीर्य कृष्णेनासीद्गतज्वरः ३० एकदांतःपुरे तस्य वीक्ष्य दुर्योधनः श्रियं
अतप्यद्राजसूयस्य महित्वं चाच्युतात्मनः ३१ यस्मिन्नरेंद्रदितिजेंद्रसुरेंद्रलक्ष्मीर्नानाविभांतिकिलविश्व
सृजोपक्लृप्ताः ताभिः पतीन् द्रुपदराजसुतोपतस्थे यस्यां विषक्तहृदयः कुरुराडतप्यत् ३२ यस्मिंस्त
दा मधुपतेर्महिषीसहस्रं श्रोणीभरेण शनकैः क्वणदंघ्रिशोभं मध्ये सुचारुकुचकुंकुमशोणहार
श्रीमन्मुखं प्रचलकुंडलकुंतलाढ्यं ३३ सभायां मयक्लृप्तायां क्वापि धर्मसुतोधिराट् वृतोनुजैर्बंधुभिश्च
कृष्णेनापि स्वचक्षुषा ३४ आसीनः कांचने साक्षादासने मघवानिव पारमेष्ठ्यश्रिया जुष्टः स्तूयमान
श्च वंदिभिः ३५ तत्र दुर्योधनो मानी परीतो भ्रातृभिर्नृप किरीटमाली न्यविशदसिहस्तः क्षिपन् रुषा ३६
जले च स्थलवद्भ्रान्त्या मयमायाविमोहितः ३७
स्थलेभ्यगृह्णाद्वस्त्रान्तं जलं मत्वा स्थले पतत्

[illegible] स्वस्य वस्तु याहिताहितज्ञापनेन ३४ ३५ मानी अहंकारः किरीटं माला च बिभर्ति यस्य सः
[illegible] ३६ तत्र स्थले वस्त्रान्तमभ्यगृह्णात् आकुंचितवान् कुतः जलमिति स्थले रुष्वा
[illegible] स्थलवत् भ्रान्त्या ३७

देवराट्पतिभ्यां [illegible] सखीन् सखीन पिद्रन्तीभिः उदकेनाद्रयत् वर्मयंत्रैः सवनपात्रैश्च [illegible] कामिनीं १७ कियाभिः स्वर्गकि
भा॰ द॰ ८१ याभिः क्रतुराट् सम शिरोराजनस्तु यज्ञ १८ पत्नीसंयाजो यागविशेषः अवभृथस्नानं [illegible] वर्तते श्रुति [illegible] नानुष्ठापयर्थः

नादेवराट् न सखीन् [illegible] तीभिः किं नाम [illegible] कुचोरुमध्याः स्नान्तु [illegible] वरा [illegible]
नमात्याः [illegible] विहारे १७ [illegible]
[illegible] पत्नीभिः क्रियाभिः क्रतुराडिव १८ पत्नीसंयाजावभृथ्यैश्चरित्वा ते तमृत्विजः आचान्तं स्नापया
चक्रुर्गंगायां सह कृष्णया १९ देवदुंदुभयो नेदुर्नरदुंदुभिभिः समं मुमुचुः पुष्पवर्षाणि देवर्षिपितृमा
नवाः २० सस्नुस्तत्राखिला वर्णाश्रमयुक्ता नराः महापातक्यपि यतः सद्यो मुच्येत किल्बिषात् २१ अथ रा
जाहते क्षौमपरिधाय स्वलंकृतः ऋत्विक्सदस्यविप्रादीनानर्चाभरणाम्बरैः २२ बंधुज्ञातीन्नृपान्मि
त्रसुहृदोन्यांश्च सर्वशः अभीक्ष्णं पूजयामास नारायणपरो नृपः २३ सर्वे जनाः सुररुचो मणिकुंडलस्र
गुष्णीषकंचुक दुकूलमहार्ध्यहाराः नार्यश्च कुंडलयुगालककुन्तलजुष्टवक्त्रश्रियः कनकमेखलया विरे
जुः २४ अथर्त्विजो महाशीलाः सदस्या ब्रह्मवादिनः ब्रह्मक्षत्रियविट्शूद्राः राजानो ये समागताः २५ दे
वर्षिपितृभूतानि लोकपालाः सहानुगाः पूजितास्तमनुज्ञाप्य स्वधामानि ययुर्नृप २६ हरिदासस्य
राजर्षे राजसूयमहोदयं नैवातृप्यन् प्रशंसन्तः पिबन्मर्त्योमृतं यथा २७ 105

१९ २१ आहते नूतने आनर्च अर्चितवान् २२ २३ सुरा इवाभिवरुक् कांतिर्येषां मणिकुंडलैः सहिताः स्रगुष्णीषादयो येषां ते कुंड
लयुगेनालककुन्तलेन जुष्टवक्त्रश्रियः ताः २४ २७ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः
८१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ऋत्विजश्च सदस्याश्च सभासदः बहुविदस्तेषु सुहृत्तमेषु सुस्विष्टेषु सूनृतं प्रियवाक् समर्हणमलंकारादि दक्षिणाश्च वि
त्ताभिः स्नानं यागगंगायां ८ ९ १० चित्राणि ध्वजपताकाग्राणि येषु तैरिभेन्द्रैः स्यन्दनैः सर्वैरर्वद्भिश्च एवं चतुरंगैः सैन्यैर्नि
र्ययुः ११ यजमानो युधिष्ठिरः पुरःसरो येषां ते १२ सदस्यादयस्तुष्टुवुः अन्ये च द्विजश्रेष्ठा निर्ययुः १३ किं च गन्धादिभिः स्वलं

ऋत्विक्सदस्यबहुवित्सु सुहृत्तमेषु स्विष्टेषु सूनृतसमर्हणदक्षिणाभिः चैद्ये च सात्वतपतेश्चरणं प्रविष्टे
चक्रुस्ततस्त्ववभृथस्नपनं द्युनद्यां ८ मृदङ्गशङ्खपणवधुन्धुर्यानकगोमुखाः वादित्राणि विचित्राणि ने
दुरावभृथोत्सवे ९ नर्तक्यो ननृतुर्हृष्टा गायका यूथशो जगुः वीणावेणुतलोन्नादस्तेषां स दिवमस्पृश
त् १० चित्रध्वजपताकाग्रैरिभेन्द्रस्यन्दनार्वभिः स्वलंकृतैर्भटैर्भूपा निर्ययू रुक्ममालिनः ११ यदुसृञ्ज
यकाम्बोजकुरुकेकयकोशलाः कम्पयन्तो भुवं सैन्यैर्यजमानपुरःसराः १२ सदस्यर्त्विग्द्विजश्रेष्ठा ब्रह्म
घोषेण भूयसा देवर्षिपितृगन्धर्वास्तुष्टुवुः पुष्पवर्षिणः १३ स्वलंकृता नरा नार्यो गन्धस्रग्भूषणा
म्बरैः विलिम्पन्त्योऽभिषिञ्चन्त्यो विजह्रुर्विविधै रसैः १४ तैलगोरसगन्धोदहरिद्रासान्द्रकुङ्कुमैः पुंभिर्लिप्ताः
प्रलिम्पन्त्यो विजह्रुर्वारयोषितः १५ गुप्ता नृभिर्निरगमन्नुपलब्धुमेतद्देव्यो यथा दिवि विमानवरैर्नृदे
व्यः ता मातुलेयसखिभिः परिषिच्यमानाः सव्रीडहासविकसद्वदना विरेजुः १६

कृताः नरा नार्यश्च मिथो विजह्रुः १४ स्नाने वा हस्ते तैलेति किंच सान्द्रकुंकुमादिभिः पुंभिर्लिप्ताभ्यां प्रलिंपन्त्यो वारयोषितश्च
विजह्रुः १५ नृभिर्गुप्ताः स्यन्दनादियानैर्नृदेव्यो राजपत्न्यो निरगमन् निर्ययुः एतदुपलब्धुं विमानवरैर्देव्यो यथा दिवि
परिषिच्यमानाः सव्रीडेन हासेन विकसन्ति वदनानि यासां ताः १६ रामः रामः रामः रामः रामः रामः

106

भा॰ द॰
८०

सुरा मानवाः खेचराः प्रयाताश्च ५३ पापं धर्मद्विषं स्वनेहेतुः कलिं कलेरंशं अतएव कुरुकुलस्यामयं व्याधिं नाशहेतुं ५४ वि
तानं यज्ञं च ५५ इति दशमे टीकायां चतुःसप्ततितमोऽध्यायः पंचसप्ततितमे यज्ञावभृथसंभ्रमः सुयोधनस्य चाभूत्तामानभंगो ॥
दभिश्रमात् दुर्योधनस्येव डः खेकारणप्रश्नपूर्वकमनुवदति अजातशत्रोरिति १ इति श्रुतं तत्र कारणं उच्यतां २ दुर्योधनस्या

ऋताः सभाजिताः सर्वे सुरमानवखेचराः स्वं स्वं धामानि ययुर्मुदा ५३ दुर्योधनमृते
पापं कलिं कुरुकुलामयं यो न सेहे श्रियं स्फीतां दृष्ट्वा पाण्डुसुतस्य ताम् ५४ य इदं कीर्तयेद्विष्णोः कर्म चै
द्यवधादिकं राजमोक्षं वितानं च सर्वपापैः प्रमुच्यते ५५ इति श्रीभा॰ म॰ द॰ शिशुपालवधश्चतुःस
प्ततितमोऽध्यायः राजोवाच अजातशत्रोस्तं दृष्ट्वा राजसूयमहोदयं सर्वे मुमुदिरे नृदेवा ये
समागताः १ दुर्योधनं वर्जयित्वा राजानः सर्षयः सुराः इति श्रुतं नो भगवंस्तत्र कारणमुच्यतां २ श्रीबादराय
णिरुवाच पितामहस्य ते यज्ञे राजसूये महात्मनः बान्धवाः परिचर्यायां तस्यासन्प्रेमबन्धनाः ३
भीमो महानसाध्यक्षो धनाध्यक्षः सुयोधनः सहदेवस्तु पूजायां नकुलो द्रव्यसाधने ४ गुरु
शुश्रूषणे जिष्णुः कृष्णः पादावनेजने परिवेषणे द्रुपदजा कर्णो दाने महात्मना ५ युयुधानो विक
र्णश्च हार्दिक्यो विदुरादयः बाह्लीकपुत्रा भूर्याद्या ये च सन्तर्दनादयः ६ निरूपिता महायज्ञे नानाकर्म
सु ते तदा प्रवर्तन्ते स्म राजेन्द्र राज्ञः प्रियचिकीर्षवः ७

सहनकारणत्वेन यागमहोत्सवमेव पुनः सिंहावलोकनेन निरूपयति पितामहस्येत्यादिना एकदंतः पूर्वं तस्मात्तं प्राप्तेनेतरं
यज्ञ प्रेमबन्धनाः प्रेमयन्त्रिताः ३ पूजायां सम्माननं द्रव्यसाधने नानावस्तुसम्पादने ४ गुरुशुश्रूषणे वंदनालेपनादौ
५ ६ निरूपिताः नियुक्ताः सन्तो नानाकर्मसु प्रवर्तन्ते स्म ७ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः
८०

107

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

४३ भवतात्तु उत्थायेत्यस्याभिमितिप्राप एवमर्त्योर्थं देहो भर्त्तुस्व बलः सर्वान् तेनान् हत्वान् एतामयेवशी घ्रं हन्तव्य इति ततः स्वानेवा-
स्वायत्वा शिरो जहारेति ४४ नन्वेवं निंदकस्य कथं वासुदेवे प्रवेशः तत्राह जन्मत्रयेति जन्मत्रयेष्वनुगुणमनुवर्त्तितं यद्वैरं तेन संरब्ध १०८

निंदा भगवतः श्रवणं स्तनपरस्य जनस्य च ततो नापैति यः सोपि यात्यधः सुकृताच्च्युतः ४१ ततः पांडुसु-
ताः क्रुद्धा मत्स्यकैकयसृंजयाः उदायुधाः समुत्तस्थुः शिशुपालजिघांसवः ४२ ततश्चैद्यस्त्वसंभ्रांतो
जगृहे खड्गचर्मणी भर्त्सयन् कृष्णपक्षीयान् राज्ञः सदसि भारत ४३ तावदुत्थाय भगवान्
स्वान्निवार्य स्वयं रुषा शिरः क्षुरांतेन चक्रेण जहारापततो रिपोः ४४ शब्दः कोलाहलोथासीच्छिशु-
पाले हते महान् तस्यानुयायिनो भूपा दुद्रुवुर्जीवितैषिणः ४५ चैद्यदेहोत्थितं ज्योतिर्वासुदेवमुपा-
विशत् पश्यतां सर्वभूतानामुल्केव भुवि खाच्च्युता ४६ जन्मत्रयानुगुणितवैरसंरब्धया धिया
ध्यायंस्तन्मयतां यातो भावो हि भवकारणं ४७ ऋत्विग्भ्यः ससदस्येभ्यो दक्षिणां विपुलामदात्
सर्वान् संपूज्य विधिवच्चक्रेऽवभृथमेकराट् ४८ साधयित्वा क्रतुं राज्ञः कृष्णो योगेश्वरेश्वरः उ-
वास कतिचिन्मासान् सुहृद्भिरभियाचितः ४९ ततोनुज्ञाप्य राजानमनिच्छंतमपीश्वरः ययौ सभार्यः
सामात्यः स्वपुरं देवकीसुतः ५० वर्णितं तदुपाख्यानं मयाते तिविस्तरं वैकुंठवासिनोर्जन्म विप्रशापात्
पुनः पुनः ५१ राजसूयावभृथ्येन स्नातो राजा युधिष्ठिरः ब्रह्मक्षत्रसभामध्ये शुशुभे सुरराडिव ५२

यास्मिन्निर्दिष्टयात् तन्मयतां तत्स्वरूपतां जातः पुनः पार्षदो बभूवेत्यर्थः अत्र हेतुः भावो हीति भावो भवनाम्नतु ध्यानं भवस्य
[illegible] कारणं [illegible] ध्यानेन कीटादेरपि तथा दृष्टत्वादित्यर्थः ४७ ४८ ५२ रामः रामः रामः रामः

भा॰टु॰
१९ वर्णाश्रमकुलेभ्योऽपेतो नोब्रह्मत्वात् स्वनाम गोत्रमिति स्फुटं ततः सर्वधर्मबहिष्कृतः स्वैरवर्तीप
रत्वेष्वरः त्वात् गुणैः हीनो निर्गुणत्वात् आदिरहितः एवंभूतो जीवानां योग्यत्व इत्यसपर्यामितिं कथमर्हतीत्यर्थः ३६ अपि वक्ष्यमाणं
तत्र्यायाः मादृशा स्यात् अहङ्कारात् यस्माद्ब्राकलपघाति नात्र प्राग्नयिकं सद्भिर्बहिःकृतं अपि तु स्पष्टं किंच अस्मा
दादिकुलं बलं कृत्यधिकारे [illegible] आपानरतं वीर्य्यं तत्र आवर्तमित्यर्थः अहो पक्षुनामेव नावदी इत्यत्र हात्म्य पडत कुलाद्ध्यप
याते शापेन प्राप्तत्वादि त्यादि अपि तु साक्षादीश्वरः अतः सपर्यामात्रं कथमर्हतीत्यर्हः ३७ किंच येराजानोऽप्यात्तु आह १०९

वर्णाश्रमकुलापेतः सर्वधर्मबहिःकृतः स्वैरवर्ती गुणैर्हीनः सपर्यां कथमर्हति ३६ ययातिनैषां हि कु-
लं शप्तं सद्भिर्बहिःकृतं वृथापानरतं शश्वत्सपर्यां कथमर्हति ३७ ब्रह्मर्षिसेवितान् देशान् हित्वैतेऽब्र-
ह्मवर्चसं समुद्रं दुर्गमाश्रित्य बाधंते दस्यवः प्रजाः ३८ एवमादीन्यभद्राणि बभाषे नष्टमंगलः
नोवाच किंचिद्भगवान् यथा सिंहः शिवारुतं ३९ भगवन्निंदनं श्रुत्वा दुःसहं तत्सभासदः कर्णौ
पिधाय निर्जग्मुः शपंतश्चेदिपं रुषा ४०

यतिन इदं ईर्ष्यकाकथादिदेशान् स्थानत्वाप्राप्तयति एतेनुब्रह्मर्षिभिः तानेव देशानाश्रिता अब्रह्मवर्चसं समुद्रं दुर्गमपिहि त्वाह
यन्तित्वेत्यर्थः बाधंते नायाः दस्यवः प्रजाः भाखः अपमर्यः वेदं तद्विपाभियोगो ब्रह्मवर्चसं तद्दृष्टं दुष्ट्वमब्रह्मवर्चसं स
म्यभूतं दुर्गं धर्मवत्सनीतेर धर्मं तमाहु देवि तत्यर्थः तथाहत्य पुनः दस्युनविग्रनाधेबशावर्तमानात् दस्मति अतोप
दुष्पाः न्यक्रोनामाधर्मिकोस्तीति पारुष्यं रुत्तानार्थमेव ३८ शिवाफेरुः तद्रुतं श्रुत्वा यथा सिंहो न किंचिदवबूते तथा रामः
तद्वत् ३९ ४० १९

२३ आत्मनाक्रियमाणाम् अर्हणाम् आनन्त्यं कस्मात् तत्राह सर्वभूतानामात्मानमभूताय अनन्यदर्शिने निरस्तभेदमतये २४ श्रीकृष्णानुभाववित् सहदेव इत्युक्त्वा तूष्णीमभूत् २५ द्विजेरितं साधु साध्वीति यच्चोक्तं तदाहार्दमभिप्राय २६ ३१ हे सदसस्पतयः सर्वे बालस्य भाषितं मामन्यध्वं मानानीतं माग्रहीत किं तत् यत् यतः कृष्णोऽर्हणे संमतः तत् ३२ ३३ अस्मिन्वासवे योग्ये पूर्ववदुन्नेयः 110

मा

तस्मात् कृष्णाय महते दीयतां परमार्हणं एवं चेत्सर्वभूतानामात्मनश्चार्हणं भवेत् २३ सर्वभूतात्मभूताय कृष्णायानन्यदर्शिने देयं शान्ताय पूर्णाय दत्तस्यानन्त्यमिच्छता २४ इत्युक्त्वा सहदेवोऽभूत्तूष्णीं कृष्णानुभाववित् तच्छ्रुत्वा तुष्टुवुः सर्वे साधु साध्वीति सत्तमाः २५ श्रुत्वा द्विजेरितं राजा ज्ञात्वा हार्दं सभासदः समर्हयद्धृषीकेशं प्रीतः प्रणयविह्वलः २६ तत्पादाववनिज्यापः शिरसा लोकपावनीः सभार्यः सानुजामात्यः सकुटुम्बोऽवहन्मुदा २७ वासोभिः पीतकौशेयैर्भूषणैश्च महाधनैः अर्हयित्वाश्रुपूर्णाक्षो नाशकत्समवेक्षितुं २८ इत्थं सभाजितं वीक्ष्य सर्वे प्राञ्जलयो जना नमो जयेति नेमुस्तं निपेतुः पुष्पवृष्टयः २९ इत्थं निशम्य दमघोषसुतः स्वपीठादुत्थाय कृष्णगुणवर्णनजातमन्युः उत्क्षिप्य बाहुमिदमाह सदस्यमर्षी संश्रावयन्भगवते परुषाण्यभीतः ३० ईशो दुरत्ययः कालः इति सत्यवती श्रुतिः वृद्धानामपि यद्बुद्धिर्बालवाक्यैर्विभिद्यते ३१ यूयं पात्रविदां श्रेष्ठा मा मन्ध्वं बालभाषितं सदसस्पतयः सर्वे कृष्णो यत्संमतोऽर्हणे ३२ तपोविद्याव्रतधरान् ज्ञानविध्वस्तकल्मषान् परमर्षीन्ब्रह्मनिष्ठान्लोकपालैश्च पूजितान् ३३ सदसस्पतीनतिक्रम्य गोपालः कुलपांसनः यथा काकः पुरोडाशं सपर्यां कथमर्हति ३४

कुत्सितं वेदविपरीतं लपंतीति कुलपाः पाखंडास्तान् प्रसूने समाधानयतीति तत्पासः गोपालश्चेति वेदपथविरुद्धादिपालकः इत्यर्थः कुत्सितं वेदविपरीतं ... यथा काकः आपूकाम इत्यर्थः स यथा आप्रकामादेव योग्यं कवलं पुरोडाशं काकः ... सपर्यामात्रं कथमर्हति किं त्वात्मसमर्पणाम ... नाहति

भा.द. ७८ उपकरणात्परस्कराः ... राजसूये यथा यथा ... किं च इदात्पद्यते इति ... गताः १३ १४ १५ ये च राजन्याद्याः समाहूतास्ते च समीयुः स्म ते सर्वे कृष्णभक्तस्य पाण्डुसुतस्य राज्ञो राजसूयं न विस्मिताः सन्तः सूपपन्नं मेनिरे इत्यन्वयः १६ याजकाः ऋत्विजः १७ सुत्येऽहनि सोमाभिषवदिने अग्रहणं अग्रार्हणं अग्रपूजा तं याहयोग्यं अनैकान्त्यात् योग्यानां बहुत्वेन स्यानिश्चयात् १८ १९ सांख्यं ज्ञानं योग उपासना २० ननु सांख्यं केवलपरं योगः 111

सगणाः सिद्धगन्धर्वा विद्याधरमहोरगाः मुनयो यक्षरक्षांसि खगकिन्नरचारणाः १४ राजानश्च समाहूता राजपत्न्यश्च सर्वशः राजसूयं समीयुः स्म राज्ञः पाण्डुसुतस्य वै १५ मेनिरे कृष्णभक्तस्य सूपपन्नमविस्मिताः यस्मात्कृष्णाश्रितास्सर्वे कृतकृत्या भवन्ति हि १६ अयाजयन्महाराजं याजका देववर्चसः राजसूयेन विधिवत्प्राचेतसमिवामराः १७ सुत्येऽहन्यवनीपालो याजकान्सदसस्पतीन् अपूजयन्महाभागान्यथावत्सुसमाहितः १७ सदस्याग्र्यार्हणार्हं वै विमृशन्तः सभासदः नाध्यगच्छन्ननैकान्त्यात्सहदेवस्तदाब्रवीत् १८ अर्हति ह्यच्युतः श्रैष्ठ्यं भगवान्सात्वतां पतिः एष वै देवताः सर्वा देशकालधनादयः १९ यदात्मकमिदं विश्वं क्रतवश्च यदात्मकाः अग्निराहुतयो मन्त्राः सांख्यं योगश्च यत्परः २० एक एवाद्वितीयोऽसावैतदात्म्यमिदं जगत् आत्मनात्माश्रयः सभ्याः सृजत्यवति हन्त्यजः २१ विविधानीह कर्माणि जनयन्यदवेक्षया ईहते यदयं सर्वः श्रेयो धर्मादिलक्षणं २२

सविशेषेणापरः कथमुभयोरेकपरत्वं तत्राह एक एवाद्वितीयोऽसौ अतः सांख्यस्यैतत्परत्वं युक्तं विशेषेणाभूतस्य च सर्वप्रपंचस्य तन्मयत्वात् सविशेषशास्त्रविषयस्य योगस्यापि युक्तमद्वितीयपरत्वमित्याह एतदात्म्यमिति एष श्रीकृष्णः आत्मा यस्य तत्तदेतदात्मं तस्य भाव ऐतदात्म्यं भवितव्यं च भावनिर्देशः एतदात्मकमिदं सर्वमिति कृतेः अत्र हेतुः आत्मनेति हे सभ्याः आत्मैवाश्रयो यस्य स आत्मनात्मा अन्यानपेक्ष इत्यर्थः स्वयं अजः इदं जगत् सृजति अवति हन्ति चेति २१ किं च विविधानीति यस्यावेक्षया अनुग्रहेण विविधानि कर्माणि तेषां योगादि जनयन् कुर्वन् यद्यस्मात् अयं सर्वोऽपि जनो धर्मादिलक्षणं श्रेय ईहते सा ... तत्फलानि च दधानामीत्यर्थः २२ राम: ७८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्पृष्ठानतव पूर्णांस्याः तापना धारणाभ्यां नतेजो हानिर्वृद्धिः अतः कथयत् सर्वं संगच्छत इत्याह नह्येकस्याद्विती
यस्यति समानासमानरहितस्य ब्रह्मणस्तव भयं मायापरमात्मन इति सर्वजीवनीयं तु स्तवनियमव्यवसु
गुरोनवास्तवं अतः परमीनुग्रहार्थैरेतेः कर्मभिस्तव तेजोन वर्द्धते नवह्रसति इत्यविरोध आत्मधादि कर्मनि 112
रित्यर्थः नथावसक्रतिः न कर्मणा वर्द्धते नो कनीयानिति ४ नन्वेवमप्याह परमेश्वरस्य मे दलीवं कर्मयोग्य

न ह्येकस्याद्वितीयस्य ब्रह्मणः परमात्मनः कर्मभिर्वर्द्धते तेजो ह्रसते च यथा रवेः ४ नवैतेजितन भक्ता
नाम माहमिति माधवं त्वंतवेति च नानाधीः पशवो नामि वैकृता ५ श्रीशुक उवाच इत्युक्त्वा यज्ञिये
काले वव्रे युक्तान् स ऋत्विजः कृष्णानुमोदितः पार्थो ब्राह्मणान् ब्रह्मवादिनः ६ द्वैपायनो भरद्वाजसु रामन २
मंतुर्गौतमोसितः वसिष्ठश्च्यवनः कण्वो मैत्रेयः कवषस्त्रितः ७ विश्वामित्रो वामदेवः सुमति
र्जैमिनिः क्रतुः पैलः पराशरो गर्गो वैशंपायन एव च ८ अथर्वा कश्यपो धौम्यो रामो भार्गव आसु
रिः वीतिहोत्रो मधुच्छंदा वीरसेनो कृतव्रणः ९ उपहूतास्तथा चान्ये द्रोणभीष्मकृपादयः
धृतराष्ट्रः सहसुतो विदुरश्च महामतिः १० ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा यत्र दिदृक्षवः तत्रेयुः
सर्वराजानो राज्ञां प्रकृतयो नृप ११ ततस्ते देवयजनं ब्राह्मणाः स्वर्णलांगलैः कृष्ट्वा तत्र यथाम्ना
यं दीक्षयांचक्रिरे नृपं १२

नितिमन नास्ति कथं न भवेदत आह नवैतेति हे अजित तव भक्तानामेव नानाबुद्धिर्न तु नानाधीः मेदमतिर्नास्ति यथापश्
नामुवानां वैकृता नानाधीरपि यथा न तथा नु नास्तीति किं पुनर्वक्तव्यमित्यर्थः ५ यज्ञिये यज्ञोचिते वसंतादिकाले युक्तान् सः
पुरोधिरः सत्विजो होतृप्रमुखान् वव्रे वृतवान् ६ तानाह द्वैपायन इति त्रिभिः ७ ८ अकृतव्रणान्तेन ऋत्विगुप
[illegible] ९ अन्ये चोपहूता नदिदृक्षवस्तत्रेयुरित्यन्वयः १० ११ देवयजनं यज्ञभूमिं कृष्ट्वाकर्षणादिभिः
[illegible] संस्कारपूर्वकमकुर्वन् १२
राज

भा.ग.उ. गृहांश्चांजाद्योयथा २७ श्रीराम्यनंदयित्वा २८ २९ जगदुः कृष्णः ३१ एवं पांडवपुत्रस्यं द्रष्टव्यं ३२ शांतान्स्तं आत्ममनोरथा
७७ बभूव ३५ इति दशमे त्रिसप्ततिमः चतुर्थेऽक सप्ततमे राजसूयक्रियाहि जे अग्रपूजा च सगोत्र चैद्यघातादि वर्णये
ते राजसूयप्रवृत्तेर्व हत्वा जरासंधं पांडवेनऽरू त्रैयं न दत्ते कुर्वन्ते बीजं कंजिमिवा वपत् कृष्णस्य चानुभावमिति च कारा 113
तस्य स्व व हा उन्नवे याचितं बालपत्यर्थः १ तद् आह ये स्युरिति त्रैलोक्यस्यापि गुरवः स्युः सनकादयः सर्वे च
लोकाः लोकपालाश्च ते शिरसैव तवानुशासनं वहन्ति दुर्लभं लब्ध्वेति भाग्यमिति भाग्य पन्नेन तल्लब्धमिति बहुमानेन

नेपृ जिताश्च कुंडेन राजानो नष्टकुंडलाः शिरेजु मीन्धिता तेऽश्रान्तु प्राष्ठ उनेयथागतहाः २७ स्यानृशाद
ष्यानां राम्यपंतिकांचनभूषितान् श्रीराम्यसस्त्वतौ ओको स्वेदेशान् प्रतस्थापयत् २८ नरुवमो
चिताः कृष्णतक्सेन सुमहात्मना ययुस्तमेव ध्यायंत कृतानि च जगत्पतेः २९ जगदुः प्रकृतिभ्यस्ते
महापुरुषचेष्टितं यथा वशमस्मद्गवान् यथा चक्रुस्तदीहिताः ३० श्रीशुक उवाच जरासंधं घातयि
त्वा भीमसेनेन केशव पार्थाभ्यां संयुतः प्रायात् सहदेवेन पूजिताः ३१ गत्वा ते खांडवप्रस्थं शंखा
न्दध्मुर्जितारयः हर्षयंतः स्वसुहृदो दुर्हृदां चासुखावहा ३२ तच्छ्रुत्वा प्रीतमनस इंद्रप्रस्थ
निवासिनः मेनिरे मागधं शांतं राजा चाप्तमनोरथ ३३ अभिवंद्याथ राजानं भीमार्जुनजनार्दनाः सर्वं
मास्थवयाचक्रुरात्मना यदनुष्ठितं ३४ निशम्य धर्मराजस्तत् केशवेनानुकंपितं आनंदाश्रुकलां मुंच
न्प्रेम्णा नोवाच किंचन ३५ इति श्रीभा. महा. दशमस्कंधे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः श्रीशुक उवाच एवं युधिष्ठिरो
राजा जरासंधवधं विभो कृष्णस्य चानुभावं तं श्रुत्वा प्रीतस्तमब्रवीत् १ युधिष्ठिर उवाच ये स्युस्त्रै
लोक्यगुरवः सर्वे लोकमहेश्वराः वहंति दुर्लभं लब्ध्वा शिरसैवानुशासनं २ स भवानरविंदाक्षो दीनानाम् राम:
७७
त्यर्थः २ स भवान् परमेश्वरोऽस्माकमनुशासनं धत्ते तदत्यंतविडंबनं अननुरूपमनुकरणं न तु तेजोहानिः प्रसंगादित्यर्थः २

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यथा भवद्भिरासंस्थितं तथा वदं निश्चितं तो मय्येव जायते नाय नामि न्मर्थः १८ हे भूपाः मद्वचनमेव कर्तव्यमसितं संक- ल्पितं दिष्ट्या भद्र भवद्भिरुक्तं च सत्यमेवेत्याह भवंतमिति श्रीस्वरेश्वर्य वतान्मां मदत्तेनोगा हन्तु वन्धनं स्वरं चारमिन्द्र- र्यः पृथ्वेपवरपारि १९ तदेवाह हे हय हमिहे हयकीर्तवीर्यस्वक व्यतिनरेश्वरः पितुः कामधेनुहरणात् परशुरामेण मपुत्रो हतः नकुषो देवेन्द्रतां प्राप्तः उन्मत्तः सर्वे सगाय पुत्र हरणान् [illegible] विकांवा हय नन्तरे वनतो भ्रंशितो जगरत्वमवाप 114

श्रीभगवानुवाच अद्यप्रभृति वो भूपा मय्यानन्दाखिलेश्वरे सुदृढा जायते भक्तिर्वो [illegible] मा यासि तं तथा १८ दिष्ट्या भवद्भिर्भूपा भवनं कृतं भाषिता: [illegible] यं श्री मदेना [illegible] परमपदमाप्स्यन्नराः १९ हे कृपालु [illegible] नरकोपरि श्रीमदान्धलिना: स्थानात् देवदेवनरेश्वराः २० भवंतः तंदिष्ट्या मया दत्ता [illegible] प्रभवन [illegible] पूजा धर्मरतात्मनाः सततं ततः पूजार्हनृपाः सु खंदुःखं भवाभवौ प्राप्ताः प्राप्तं समं तो भक्तिं नाधिवरिष्यथ २२ ब्रह्मसीताम्बरदा दावा [illegible] तः तना: मय्यावेश्य मनः सम्यक् मा मं तत्र सत्या व्यय २३ श्रीशुक उवाच इत्यादिश्य नृपान् कृष्णो भगवान् भुवनेश्वरः तेषां न्यपुङ्क्त पुरुषान् स्त्रियो मज्जनकर्मणि २४ सपर्यां कारयामास सहदे- वेन भारत नरदेवोचितैः वस्त्रैर्भूषणैः स्रग्विलेपनैः २५ भोजयित्वा वरान्नेन सुस्नातान् समलंकृता- न् भोगैश्च विविधैर्युक्तान् ताम्बूलाद्यैर्नृपोचितैः २६

येनो [illegible] लभ्यान् [illegible] हतः रावणो राक्षसेश्वरः सीताम [illegible] नरकोदत्ये [illegible] हत्वा [illegible] स्थानात् भ्रंशिताः २० [illegible] हादिवंदनवत् [illegible] २१ [illegible] २२ [illegible] २३ स्त्रिय [illegible] २४ २५ [illegible] भोजयित्वा [illegible]

भा.उ. ७६ किं न [illegible] नयापदपंकी [illegible] त्यामहितकारिकोंस्य [illegible] विकारायनं [illegible] योगपोरनर्थार्थ वहन्त्वमस्मास्वेवं [illegible] न्याह: वयमिति श्रीमदेन नष्टाद्दृष्टिर्यथा [illegible] स्य [illegible] नः ११ राज्यमेव [illegible] रस्य [illegible] पुरः पुरतः [illegible] पुरापदमृदा वयं ११ हे कृष्ण [illegible] वरसोस्मराम: 115 स्मतु: [illegible] कालेन [illegible] वलिनाः [illegible] ता: [illegible] नृपः १२ अनत्वं [illegible] सस्य [illegible] नृपाः [illegible] हुत्वा [illegible] मानेनं [illegible] रोगारोगभुवाजन्म

स्मरान्नस्मादि [illegible] कामायं [illegible] मायाम पृच्छान्त [illegible] ११ वयं पुरा श्रीमदन ष्टदृष्टयो जिगीषयास्या इतरेतरस्पृधः घ्नन्तः प्रजाः स्वा अतिनिर्घृणाः प्रभो मृत्युं पुरस्त्वाविगणय्य दु- र्मदाः १२ तत्वंकृष्ण [illegible] गभीररंहसा दुरन्तवीर्येण विचालिता: श्रियः कालेन तन्वा भवतो नुकं- पितं नष्टदर्पाश्चरणौ स्मराम ते १३ अथो न राज्यं मृगतृष्णिरूपितं देहेन शश्वत् पतता रुजां भुवा उपा- सितव्यं स्पृहयामहे विभो क्रियाफलं प्रेत्य च कर्णरोचनम् १४ तं नः समादिशोपायं येन ते चरणाब्जयोः स्मृतिर्यथा न विरमेदपि संसरतामिह १५ कृष्णाय वासुदेवाय हरये परमात्मने प्रणतक्लेशनाशाय गोविन्दाय नमो नमः १६ श्रीशुक उवाच संस्तूयमानो भगवान् राजभिर्मुक्तबन्धनैः तानाह करुणा- स्तात शरण्यः श्लक्ष्णया गिरा १७

क्षेत्रेणादेहेन उपासितव्यं सेव्यं न स्पृहयामहे प्रेत्य परलोके च क्रियाफलं स्वर्गादिभोगं उपासितव्यं न स्पृहयाम हे कृष्ण भूतं क- रोगाणां वनरूपि जनक मा [illegible] गतस्य स्पर्शायेन पंगमनसुखाभवदिभ्यः १४ यद्येवं भूतायूयं नहि मम चरणौ स्मरतो नायासे न मुक्ति भविष्यति न किमपदेक्ष्य येनिवेदनम्याहुः तत्र इति त्वं चरणौ स्मृतिरपि त्वत्प्रसादफलमेवेत्यर्थः १५ १६ श्लक्ष्णया मनु- लया: १७ राम ७

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नतस्त्रिसप्ततितमे मोचयिष्यत्यनन्यथानुहरिः राजार्हभोगानुक्त्वानु देवान् प्रस्थाप्य तु नरागमत् १ अतुल्लजुध जरासंधवधा 116
नतु कुभूपतीन् विमोक्षकृपयाविष्टो निजरूपम दर्शयत् येनिर्जिता जरासंधेनतेनिरुद्धाश्चगिरिद्रोण्यां तेततो निर्गताः संतोष
नश्यामदृष्युर्दिश्युतवेरागान्वयः धुधाक्षामाः कृशाः संरोधनेन परिक्लिष्टा ना कृम्लिता २ आनन्दभाजमाशोवरमणिःको
५ त्कभो पशाम्नी वश्यनं निवीतं कं शलोवत्स यान्यान्नृपविवं नदृवेन्या दोनां हरेः पादयोः पुरोमृत्युरिष्टुनरेशाल्लयः ५ रंभनतःपरि
रंभतः सारासंद्भवस्वीकृत्य दर्शनाल्हादेन धस्तः संरोधनक्रमोपेधाते ७ संरोधाद्भष्टिताल्स्मान् चोरस्वाः संस्तेपरि
भुक्तानाव अधुनहेशानान्निष्ठेतीलमाभुक्ति निर्जिताः जेनिर्गताः गिरिद्रोण्यां मलिनामलवाससः १
क्षुत्क्षामाः शुष्कवदनाः संरोधपरिकर्शिताः ददृशुस्ते घनश्यामं पीतकौशेयवाससं २ श्रीवत्सा
कं चतुर्बाहुं पद्मगर्भारुणेक्षणं चारुप्रसन्नवदनं स्फुरन्मकरकुण्डलं ३ पद्महस्तं गदाशंखरथांगै
रुपलक्षितं किरीटहारकटककटिसूत्रांगदाश्चितं ४ भ्राजद्वरमणिग्रीवं निवीतं वनमालया
पिबन्त इव चक्षुर्भ्यां लिहन्त इव जिह्वया ५ जिघ्रन्त इव नासाभ्यां रंभन्त इव बाहुभिः प्रणेमुर्हतपाप्मानो मू
र्धभिः पादयोर्हरेः ६ कृष्णसंदर्शनाल्हादध्वस्तसंरोधनक्लमाः प्रशशंसुर्हृषीकेशं गीर्भिः प्रा
ञ्जलयो नृपाः ७ राजान ऊचुः नमस्ते देवदेवेश प्रपन्नार्तिहराव्यय प्रपन्नान्पाहि नः कृष्ण निर्विण्णान्
घोरसंसृतेः ८ नैनं नाथानुसूयामो मागधं मधुसूदन अनुग्रहो यद्भवतो राज्ञां राज्यच्युतिर्विभो ९
राज्यैश्वर्यमदोन्नद्धो न श्रेयो विन्दते नृपः त्वन्मायामोहितोऽनित्यामन्यते संपदोऽचलाः १०
पाहिमोचयः ८ ननु भवंनोजरासंधाद्रक्षमाविध्याद्रहाम्तत्र भोगादिकाम्यकपंसंसृतेर्मोचनी पाइत्याशयेन सप्रतिनवपन८
पाभूताहृत्याहुः नैनमिति द्वाभ्यां हे नाथ जरासंधं नानुसूयामः अन्वनुदोषदृष्ट्यान पश्यामः कुतः इत्यत आहुः अनुग्रह इति
... ९ ... राज्यैश्वर्यमदोन्नद्धो नोन्नद्धः ... नित्याम् अचलाश्च संपदो मन्यते यदाभ्र
... राजन्यगीर्मन्यते १०

भा०कृ० ७५ शृणिपिण्डां कृत्तशिरस्ककनुः ३८ ...शिपौ ... बलं सत्त्वं ऊर्जः प्रभावः समानि ... ३९ जन्मलक्षणं
तिः पुनः ... गोविंदान् जानन् जरा ... विन्तयन् कथमसौ करालो भवेत् ३७ विष्णा
इत्थं तयोः प्रहतयोर्गदयोर्नृवीरौ क्रुद्धौ स्वमुष्टिभिरयःस्परशैरपिष्टां शब्दस्तयोः प्रहरतोरिभयोरिवा
सीन्निर्घातवज्रपरुषस्तलताडनोत्थः ३८ तयोरेवं प्रहरतोः समशिक्षाबलौजसोः निर्विशेषमभूद्यु
द्धमक्षीणजवयोर्नृप ३९ एवं तयोर्महाराज युध्यतोः सप्तविंशतिः दिनानि निरगंस्तत्र सुहृद्वन्निशि
तिष्ठतोः ४० एकदा मातुलेयं वै प्राह राजन्वृकोदरः न शक्तोऽहं जरासंधं निर्जेतुं युधि माधव ४१ श
त्रोर्जन्ममृती विद्वान् जीवितं च जराकृतं पार्थमाप्याययन् स्वेन तेजसाचिन्तयद्धरिः ४२ संचिन्त्यारिवधो
पायं भीमस्यामोघदर्शनः दर्शयामास विटपं पाटयन्निव संज्ञया ४३ तद्विज्ञाय महासत्त्वो भीमः प्रह
रतां वरः गृहीत्वा पादयोः शत्रुं पातयामास भूतले ४४ एकं पादं पदाक्रम्य दोर्भ्यामन्यं प्रगृह्य सः गुद
तः पाटयामास शाखामिव महागजः ४५ एकपादोरुवृषणकटिपृष्ठस्तनांसके एकबाहुक्षिभ्रूकर्णे
शकले ददृशुः प्रजाः ४६ हाहाकारो महानासीन्निहते मगधेश्वरे पूजयामासतुर्भीमं परिरभ्य
जयाच्युतौ ४७ सहदेवं तत्तनयं भगवान्भूतभावनः अभ्यषिंचदमेयात्मा मगधानां पतिं प्रभुः मोच
यामास राजन्यान्संरुद्धा मागधेन ये ४८ इति श्रीभा० जरासंधवधो नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ७२ ॥ 117

शाखां करेणाविटपं गृहीत्वा हरिर्भीमस्य यथाहं विटपे पाटयामि तथात्वमेनं विपाटयेति संज्ञया संकेतेन अदर्शयत् पार्थं दर्श
यामासेत्यर्थः ४३ एकैकः पादादिर्ययोस्ते तथा शकले ४६ ४७ दुर्जनत्वाद्दत्तोऽहतः नराश्च अभिलाषेणेति दर्शयन् हसहदेवमि
नि इति द्वासप्ततितमः रामः ७५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

राजन्मृतामेवप्रपंचयतिश्वसोऽइति ३० ३१ यतोमद्भियासमुद्रपारशंगतः ३२ वयसाप्यतुल्यः नातिसत्वः अनतिबल
श्चनवदेहनमयासमः अतोर्जुनोयोद्धानभवेत् भीमस्कभवेत् यतोममतुल्यबलः ३३ वयसाप्यतुल्यः नातिसत्वः
नतिबलश्चनवदेहेनममयासमः अतोर्जुनोयोद्धानभवेत् भीमस्कभवेत् यतोममतुल्यबलः प्रादायदत्वेन्पर्यः ३४
समेरवलेपुरुषांगरो ३५ मंडलानिगदाप्रुद्धगतिभेदात्सव्यंवदक्षिणांचयथाभवतितथारंगिरोः रंगगतयोः ११८

श्वसेव्रक्षोदरः पार्थस्तस्यभ्रातार्जुनोद्ययं अनयोर्मातुलेमंमाकस्मान्नीहतेरिपु ३० एवमावेदि
तोराजानल्हासोऽत्रेसमागधः आहचामर्षितोमंदप्रकुर्वन्हिंददाग्निवः ३१ नत्वयाभीरुणायोत्स्येयु
धियुद्धेऽनेनतथा नयुद्धस्वपुरीमन्यासमुद्रपारशंगतः ३२ अयंतुवयसानुल्यानातिसत्वोन
मेसमः अर्जुनोनभवेद्योद्धाभीमस्तुल्यबलोमम ३३ इत्युक्ताभीमसेनायप्रदायमहतींगदा
द्वितीयांस्वयमादायनिर्जगामपुराद्बहिः ३४ ततः समेपुलेवीरौसयुक्तावितरेतरं जघ्नतुर्वज्र
कल्पाभ्यांगदाभ्यांरणदुर्मदौ ३५ मंडलानिविचित्राणिसव्यंदक्षिणमेवच चरतोः शुशुभेयुद्धं न
टयोरिवरंगिणोः ३६ ततश्चटचटाशब्दोवज्रनिःपेषसन्निभः गदयोः क्षिप्तयोराजन्दंतयोरिवदं
तिनोः ३७ तेवैगदभुजजवेननिपात्यमानेअन्योन्यतोंसकटिपादकरोरुजत्रून् चूर्णीबभूवतुरुपे
त्यपथार्कवार्यवसंप्रयुज्यतोर्गद्धिरदयोरिवदीप्तमन्यो ३७

योरिवेतिनिर्भयत्वेनोपमा ३९ चटचटेतिगदयोः परस्परघातप्राप्तानुकरणं वज्रस्पनिःपेषपातः तत्सदृशः युद्ध
नोर्थतिनोदंताभ्यानिव ... ३७ अंससकथ्यादीनुपेत्यचीर्णोपमन्युर्यथोत्तयोर्गजयोरर्कपर्णाभ्यांसमंयुद्ध
भा॰उ॰ ७४ विशाखिनिश्चास्यान्तराणायहरिवंशेप्रोभाजात्मजादिसर्वंविक्रीयस्वयंचांडालतांप्राप्तोप्यनिर्विण्णासहायोप्याबालिभिः
नैः स्वर्गंगतः रंतिदेवः सकुटुंबोऽष्टचत्वारिंशद्दहान्यलब्धोदकोपिकथंचिल्लब्धानोदकाद्यथितेभ्योदत्वाब्रह्मलोकं
गतः उंछवृत्तिर्मुद्गलः षण्मासंसीदन्कुटुंबप्याप्तिथ्यदानेनब्रह्मलोकंगत इति दर्वीर्यारणागतकपोतरक्षणा
यस्वमांसंश्येनपदत्वादिवंगतासापः स्वेयोः सर्वंतितिक्षवस्वयमितिविर्दिरोमहाप्रस्थानेवनाग्निदग्धदेहः
निःकुलस्यचोदिनमारुरुदरवमन्येयहयोऽकुवेरणयारीरेणाकुवलोकंगता इति २२ अहतैः अपायानकिर्णां
किनैः दुष्टपूर्वान्द्वीपदीस्वयंवरादिषु २३ २४ इदुस्त्यज्यमपिजिहीर्षितोविप्रव्याजेनविष्णुनाभ्यर्थितस्यापिबलेन 119

हरिश्चंद्रोरंतिदेवः उंछवृत्तिः शिबिर्बलिः व्याधः कपोतोबहवोह्यधुवेणधुवंगताः २२ श्रीशुकउवा
च हरेरक्रतिभिलक्ष्यकप्रकोष्ठः ज्याहतेरपि राजन्यबंधूनविज्ञायदृष्टपूर्वानचिंतयत् २३ राज
न्यबंधवोह्येतेब्रह्मलिंगानिबिभ्रति ददाम्यभिक्षितंतेभ्यआत्मानमपिदुस्त्यजं २४ बलेर्नुश्रूयते
कीर्तिर्वितताक्दिक्ष्वकल्मषा ऐश्वर्याद्भ्रंशितस्यापिविप्रव्याजेनविष्णुना २५ देहंपततमानेननेह
तावियुलंयशः २७ इत्युदारमतिः प्राहकृष्णार्जुनवृकोदरान् हेविप्रावियतांकामोददाम्या
त्मशिरोपिवः २८ श्रीभगवानुवाच युद्धंनोदेहिराजेंद्रद्वंद्वशोयदिमन्यसे युद्धार्थिनोवयं
प्राप्ताराजन्यानान्यकांक्षिणः २९
अहोनेतिपादेनकपतेकिमपिनुक्तपतर २५ तंपशापतेवि ... इतिपृकेराणाधार्यमाराशोपिश्मृतस्कविस्फुर
तिजानन्नपि २६ पतमानेनपतताक्षत्रबंधुनादेहनशाखरार्थायाविपुलंयशोनेहतानेनत्रसंपादयताकोपिस्यः
र्थः २७ एवंनिश्चित्यप्राहदेविप्राइति २८ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः ७४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

न कुलादीनां मत्स्यादिभिः सह यथासंख्येन संबंधः १४ कथंभूता पयस्ते पागंकरिष्यते १६ आचोहरिः श्रीकृष्णः धवल लिंगधराः धवललिंगधारिणः १७ मनः मत्र इह द्रुपसुते नराः सं धः इह हेषु वर्तमानः समयाचरेत सम्यग्यावर्तेतेत्यर्थः १८ १९ नन्विदं कामयाहे इति विशेषो निर्दिश्यते तां अन्यथा यस्य पुत्रादेर्वियोगो दुःसह स कथं देयः न चाजरामं इन कीरीटाघ्रदेयं न तु न तस्मिन् दुष्प्राप्यः कथं देयं न च आतिथ्यं रत्नाभरणादि पुत्रादियोग्यं कथं परस्मै देयमिति वेदन तत्राह किं दुर्मर्षमित्यादि श्लोकद्वयं तत्त्वेनार्थं न रमाहुः किमकार्यमिति यथा सा धूनाम कार्यं नास्ति तथाति नित्य रणादु मर्षं दुःसहं नास्ति वदन्यानां अ

सहदेवं दक्षिणास्यामादिशत्सह सृंजयैः दिशि प्रतीच्यां नकुलं उदीच्यां सव्यसाचिनं १४ प्राच्यां कौरवं मत्स्यैः केकयैः सह मद्रकैः ते विजित्य नृपान् वीरा आजह्रुः दिग्भ्य ओजसा १५ अजातशत्रवे भूरि द्रविणं नृप यक्ष्यते श्रुत्वा जितं जरासंधं नृपतेर्ध्यायतो हरिः १६ आहोपायं तमेवाद्य उद्धवो यमुवाच ह भीमसेनोऽर्जुनः कृष्णो ब्रह्मलिंगधरास्त्रयः १७ जग्मुर्गिरिव्रजं तात बृहद्रथसुतो यतः ते गत्वातिथ्यवेलायां गृहेषु गृहमेधिनं १८ ब्रह्मण्यं समयाचेरन् राजन्या ब्रह्मलिंगिनः १९ राजन्विद्ध्यतिथीन्प्राप्तानर्थिनो दूरमागतान् तन्नः प्रयच्छ भद्रं ते यद्वयं कामयामहे किं दुर्मर्षं तितिक्षूणां किमकार्यमसाधुभिः किं न देयं वदान्यानां कः परः समदर्शिनां २०
योऽनित्येन शरीरेण सतां

न्यु दाराणां मयेदं नास्ति समदर्शिनां परश्च नास्ति अतश्च किं चिद्दोषमिदं सोनेत्यर्थः २० किं च अध्रुवेणेति धीरे साधु दृष्टांतरत पाराणां प्रतिनर्वचनोपाद्ध्यापायेनाहुः योऽनित्येनेति नाचितो नोति न संपादयति स वाच्यः निंद्यः २१

भा० प०
७३

ननु रागादिरहितेनापि कथमिदं वैषम्यस्यात् तत्राह नेति स्वः परः इति भेदमति स्तवन स्यादेव कुतः तत्स्वरूपानि रूपात्मे किं च सर्व स्यात्मनः अतः समदृशः किं च सुखुस्वानभूतेः अतो रागाद्यभावादिति भावः तथापि संसेवयाता नामेवनत्मनादीनामेव तत्सेवानुरूपं फलं नन्वत्र विपर्ययो न्यथाभावः यथा कल्पद्रुमस्य रागादिराहित्येपि सेवके ध्येव फलजनकत्वं नान्येषु ६ त्वन्मते न भविष्यति इत्याह सर्वलोकस्याप्ताभविष्यतीत्यर्थः ७ ८ किमत्र मयान्येन वा संपादनीयं तत्सुकरं एव राजसूयं इत्याह विनि

तदेवं देवभवनं श्वरसा सर्विंद सेवानुभावमिह पश्यतु लोक एषः ये त्वां भजंति न भजंत्युत वोभयेषां तेषां फलं त्वमनसाः स्वपरभेदमति स्तव स्यात्सर्वात्मनः समदृशः स्वसुखानुभूतेः संसेवतां सुरतरोरिव ते प्रसादः सेवानुरूपमुदयो न विपर्ययोऽत्र ९ श्रीभगवानुवाच सम्यग्व्यवसितं राजन् भवता शत्रुकर्शन कल्याणी येन ते कीर्तिर्लोकाननुभविष्यति ऋषिपितृदेवानां सुहृदामपि नः प्रभो सर्वेषामपि भूतानामीप्सितः क्रतुराडयं ८ विजित्य नृपतीन्सर्वान्कृत्वा च जगतीं वशे संभृत्य सर्वसंभारानाहरस्व महाक्रतुं ९ एते ते भ्रातरो राजँल्लोकपालांशसंभवाः जितोऽस्म्यात्मवता तेऽहं दुर्जयो योऽकृतात्मभिः १० न कश्चिन्मत्परं लोके तेजसा यशसा श्रिया विभूतिभिर्वाभिभवेद्देवोऽपि किमु पार्थिवः ११ निशम्य भगवद्गीतं प्रीतः फुल्लमुखांबुजः श्रीशुक उवाच भ्रातॄन्दिग्विजयेऽयुंक्त विष्णुतेजोपबृंहितान् १३

त्येति जगतीं सर्वां पृथ्वीं संभारान् यज्ञोपस्करान् संभृत्य संपाद्य आहरस्व अनुतिष्ठेत्यर्थः ६ ननु न्यपतिविजयादिकं कथं प्राक् संपाद्यत आह एत इति किं च आत्मवता जितेंद्रियेण तेन त्वया अहं जितोऽस्मि वशीकृतोऽस्मि अकृतात्मभिः अजितेंद्रियैः १० आस्तां तावद्देवं भूतस्य तेव परैरभिभवशंका अपि किं च न मत्परं कोपि नाभिभवितुं प्रभवतीत्याह कश्चिदिति तेजसा प्रभावेन विभूतिभिः संपद्भिः सामान्यैः ११ अयुंक्त विनियुक्तवान् विष्णुतेजसा उपबृंहितान् संवर्द्धितान् तेजोपबृंहितान् नीति संधिरार्षः १३ रामः रामः रामः

रामः
७३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

कथंभूतः युधिष्ठिरादिभिःफाल्गुनेनसंयुतः अतएवतस्यसहायेनसतायेनखांडवेनवह्निंतर्प्पयित्वा तत्रमयंमोच
यित्वातंमयंपुरुषयुधिष्ठिरायदिव्यसभाकृतानश्रीजनार्दनेनराज्ञः कृतोपकारानुस्मरणादिव्यत्वान्मयस
भायथामनोरथसर्वकामसंपादनंचदर्शितं ४८ इतिदशमेएकसप्ततितमः ततोद्विसप्ततितमेराज्ञःकार्यं
निवेदितेदुर्जयमागधंभुजाभीमेनाघातयद्धरिः १ आस्थितंआसीनंइतियोवक्ष्यमाणश्रवतामेवेतियन्त्रसन्तःश्रीकृष्ण

तर्प्पयित्वाखांडवेनवह्निंफाल्गुनसंयुतः ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैर्मोचयित्वामयंयेनराज्ञेदिव्यासभा
भाकृता ४८ सराजानिविस्मापयन्राज्ञःप्रियचिकीर्षया विहरन्रथमारुह्यफाल्गुनेनभटैर्वृतः ४९
इतिश्रीभा॰ द॰ उ॰ इंद्रप्रस्थगमनंनामएकसप्ततितमोऽध्यायः श्रीशुकउवाच एकदातुसभामध्यआस्थि
तोमुनिभिर्वृतः ब्राह्मणैःक्षत्रियैर्वैश्यैर्भ्रातृभिश्चयुधिष्ठिरः १ आचार्यैःकुलवृद्धैश्चज्ञातिसंबंधिबां
धवैः शृण्वतामेवसर्वेषामाभाष्येदमुवाचह २ युधिष्ठिरउवाच क्रतुराजेनगोविंदराजसूयेनपावनी
य॰ यक्ष्येविभूतीर्भवतस्तत्संपादयनःप्रभो ३ त्वत्पादुकेअविरतंपरियेचरंतिध्यायंत्यभद्रनशनेशुचयोगृणं
ति विंदंतितेकमलनाभभवापवर्गमाशासतेयदितआशिषईशनान्ये ४ तद्देवदेवभवतश्चरणारविंद
सेवानुभावमिहपश्यतुलोकएषः येत्वांभजंतिनभजंत्युतवोभयेषांनिष्ठांप्रदर्शयविभोकुरुसृंजयानां ५ प

करोतिनतदल्पःकश्चिदपिकर्तुंसमर्थइतिनिश्चित्यसर्वानेवतानानादृत्यकेवलंश्रीकृष्णमेवाभ्यर्थः आभाष्यतोभोभोश्रीकृष्णसभक्तयत्स
तेसेवंसंबोध्यं २ विभूतीः ... चक्रवर्तिनांमनोरथं ... तत्प्राह त्वत्पादकेतिपरियेचरंतीतियप
... अविरतं ... हंति ... भवस्मापवर्गमोक्षंविंदंतियच्छासते
... ४ ... तदेवदेवेतितस्मात्

भा॰ दु॰ ७२ नरदृशांलोचनानितेषांपानस्यसादरगीतयशसः ... पुनर्न्नौरीशामिस्पृर्यः ३४ कुरुस्वागतंतस्यादिके
प्रियपुत्रस्यपरीक्षितेनैजविदधुः ३५ उडुपसहाः ... किंपुण्यमकारि ३६ ...
लोपजीविनांसदानस्रुमुरत्वा ३७ अभ्युदयेनअभिनमस्कृतः ४१ सस्नुषाद्रौपदीसहिता ४२ कथंप्रकारेणराथ

प्राप्तंनिशाम्यनरलोचनपानपात्रमौत्सुक्यविश्लथितकेशदुकूलबंधाः सद्योविसृज्यगृहकर्मपतींश्चतल्पे
द्रष्टुंययुर्युवतयःस्मनरेंद्रमार्गे ३४ तस्मिन्सुसंकुलइभाश्वरथद्विपद्भिः कृष्णंसभार्यमुपलभ्यगृहा
धिरूढाः नार्योविकीर्यकुसुमैर्मनसोपगुह्यसुस्वागतंविदधुरुत्स्मयवीक्षितेन ३५ ऊचुःस्त्रियःपथि
निरीक्ष्यमुकुंदपत्नीस्तारायथोडुपसहाःकिमकारिमाभिः यच्चक्षुषांपुरुषमौलिरुदारहासलीलाव
लोककलयोत्सवमातनोति ३६ तत्रतत्रोपसंगम्यपौरामंगलपाणयः चक्रुःसपर्यांकृष्णायश्रेणीमुख्या
हतैनसः ३७ अंतःपुरजनैःप्रीत्यामुकुंदःफुल्ललोचनैः ससंभ्रमैरभ्युपेतःप्राविशद्राजमंदिरं ४१ पृथावि
लोक्यभ्रात्रेयंकृष्णंत्रिभुवनेश्वरं प्रीतात्मोत्थायपर्यंकात्सस्नुषापरिषस्वजे ४२ गोविंदंगृहमानीय
देवदेवेशमादृतः पूजायांनाविदत्कृत्यंप्रमोदोपहतोनृपः पितृष्वसुर्गुरुस्त्रीणांकृष्णश्चक्रेऽभि
वादनं स्वयंचकृष्णयाराजन्भगिन्याचाभिवंदितः ४४ श्वश्र्वासंचोदिताकृष्णाकृष्णपत्नीश्चसर्वशः आन
र्चरुक्मिणींसत्यांभद्रांजांबवतींतथा ४५ कालिंदींमित्रविंदांचशैब्यांनाग्नजितींसतीं अन्याश्चाभ्यागतायाश्च
वासःस्रङ्मंडनादिभिः ४६ सुखंनिवासयामासधर्मराजोजनार्दनं ससैन्यंसानुगामात्यंसभार्यंचनवंनवं
४७
प्रमोदेनापहृतोभिभूतः ४३ गुरुस्त्रीणांकृष्णयाद्रौपद्याभगिन्यासुभद्रया ... फाल्गुनेनसंयुतः ...
भद्रया ४४ आनर्च अर्चितवती अन्याश्चयाःकृष्णपत्न्योभ्यागतास्ताअपि ४५ नवंनवंयथाभवतितथासुखंनिवेशयामास

स ४७

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

प्रत्येश्वन् प्रमध्यं नयन् यस्मात् मुमुक्षुवः २१ आनर्तादेर्योमार्गस्य देशाः तान् तीत्वा अतिक्रम्य विनशनं कुरुक्षेत्रं अतिपापमृति
कम्पयमो २२ शक्रप्रस्थं इन्द्रप्रस्थं २३ आराम इङ्गिमारामाराम मुख्यप्राणानि २४ सत्वनेपरिरेभे २५ रमापाम्यमलेनिर्दोष

नमुपागतमाकर्णपीनोदुर्दर्शनं नरागां अजाननपाद्धनिरगात्सोपाध्याय: सुहृज्जः २३ गीतवादित्रघोषे
णत्रूलघोषेणाभ्ययगा सम्पूपान्सहृषीकेशप्रागाः प्राशाभिमाहजः २४ दृष्ट्वाविक्लिन्नहृदयः कृष्णस्नेहे
नपाण्डवः चिरात् दुर्दर्शनप्रियतमं सस्वजे पुनः पुनः दोर्भ्यां परिष्वजरमामलालयमुकुन्दगात्रं नृपतिर्हतसु
भः लेभे परां निर्वृतिं अश्रुलोचनो हृष्यत्तनुर्विस्मृतलोकविभ्रमः २६ तमातुलेयं परिरभ्य निर्वृतो भी
मः स्मयन्प्रेमजलाकुलेन्द्रियः यमौ किरीटी च सुहृत्तमं मुदा प्रवृद्धबाष्पाः परिरेभिरे च्युतं २७ अर्जुनेन परि
ष्वक्तो यमाभ्यामभिवादितः ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य वृद्धेभ्यो
श्च यथाहतः २८ मानिनो मानयामास कुरुसृञ्जयकेकयान् सूतमागधगन्धर्वा वन्दिनश्चोपमन्त्रिणः २९
मृदङ्गशङ्खपटहवीणापणवगोमुखैः ब्राह्मणाश्चारविन्दाक्षं तुष्टुवुर्ननृतुर्जगुः ३० एवं सुहृद्भिः पर्यस्तः
पुण्यश्लोकशिखामणिः संस्तूयमानो भगवान्विवेशालंकृतं पुरं ३१ संसिक्तवर्त्म करिणां मदगन्धतोय
श्चित्रध्वजैः कनकतोरणपूर्णकुम्भैः मृष्टात्मभिर्नवदुकूलविभूषणस्रग्गन्धैर्नृभिर्युवतिभिश्च विराजमा
नं ३२ उद्दीपदीपबलिभिः प्रतिसद्मजालनिर्यात धूपरुचिरं विलसत्पताकं मूर्धन्यहेमकलशैरजतोरुशृङ्गैर्जु
ष्टं ददर्श भवनैः कुरुराजधाम ३३
प्राप्तं निशम्य नरलोचनपानपात्रमौत्सुक्यविश्लथितकेशदुकूलबन्धाः सद्यो विसृज्य गृहकर्म पतींश्च तल्पे द्रष्टुं ययुर्युवतयः स्म नरेन्द्रमार्गे ३४
मालयं कलिस्फुटोल्लोकव्यवहारोपेतनसः २६ अर्जुनेन समन्वा परिष्वक्तः शयकेवलं पादयोर्नमस्कृत्य नर्गलः ७ सन्नेन भुजाभ्यां धृतः इति
भाजः यमाभ्यां नकुलसहदेवाभ्यां २८ विचित्रध्वजादिभिर्विराजमानं ३२ प्रति सद्म दीप्त दीपबलिभिः पुष्पादि प्रकारैः पुष्प जालेभ्यो
[illegible] पताकाः यस्मिन् ततमूर्धन्याः हेमकलशा येषां तैः रजतमयानि रूप्यमयानि उरुशिखराणि
नतु नाप्यनुज्ञां प्राप्य गुरून् वसुदेवादीन् २३ अवरोधान् दारान् निर्गम्य प्राप्य यानं कार्यमित्वा २४ मद्यः पदानयः सादिनः अ
श्वारोहाः आदिलायकैः कराल पालीभूयाश्वास्न सेन पापरिछनो निराक्रमत् निरगात् कुञ्जकाः पाल मृदङ्गादिभिर्वाद्यघोषैः
रा घोषिता याः ककुभः २५ नवाजीनि नरयानैः सवे कांचनलताविकाः दिशिम्बद्धास्तुतं पतिमनुययुः सुव्रताः पतिव्रता वरारणवरा

अथ दिशा प्रयाणाय भगवान्देवकीसुतः भगवान् दारुकज्ञाताः दिनन्तु गाम्यगुरून् विभुः २३ निर्गमप्याव
रोधान्स्वान्सस्वजनान्स्वपरिगृह्यान् सुकवैराजनुशाप्य पुराजं वरा तु हनु सुतोपनीत स्वरथमारुहत् ७४
मं २४ तेनोरथः छपमच्छाश्चिदिला यकैः करालयाः पार्वतन्मनवास्तु सेनया मृदङ्गशभेर्याणक शङ्खगोमुखैः
प्रघोषघोषितः कुभो निराक्रमत् १५ नवाजिकांचनविविकाभिरद्युतं सहात्मजा पतिमनुसुव्रता ययुः
वराववाभरणाविलेपनसुजः सुसंवृता नृभिरसिचर्मपाणिभिः १६ नरोष्ट्रगोमहिषखराश्वतरानः करे
णवः छत्रचामरैर्वराङ्गविभरणाकिरीटवर्मभिः दिव्यांशुमिलकमलरत्नवैभोरभोजवैश्यपाराः शुभितनिः
भिर्गिलोन्मिभिः १८ अथोपमुनीयपशुपतिनास भाजितः परामनहर्दिनिर्देशं तपसा निरामन्तयः
वसितमा हता हरोमुकुन्दसन्दर्शननिर्वृतेन्द्रियः १९ राजन्तमुवाचेदं भगवान्वीराम्बुनिरा माऽभैः
च्युतं भद्रं वाधानधिष्ठाभिभागस्य २०
दीनियासाताः १६ नरोष्ट्रादिभिर्यानैः अश्वतरीगर्दभाभ्यामन्याः प्रातनम्नः सांकढंकेशारागजी परिजनपोषितो वारयोषितश्च
कटकदम्पः उशीरादितल्पानि निर्मितगृहाः कंबलं वराधपम्लापस्करा कुशादिरूपायासाताः अधिपुष्पवलीव हृदि सुतानु
पस्करान् २७ धनसेना १७ रवैस्मुभिक्ष्वन्तलदिवा वभो कम्पभूतं तुमलरवं आकुलस्व पश्चभितै स्तिमिङ्गलैः उर्मिभिश्च १८
मुनिनारदाविहायसा पथागतिरिरोष: १९ मामैच्छतिवहुन्वराजाभिप्रायेरा २०

भा॰ ३॰ ७१

८३ २

राम: ७१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ननु स्ववलसाम्येपि सेनावलं तस्याधिकमिति चेद्दत्तस्याह हेरम्ब इति हेरम्बपुत्रस्य तेनाक्षौहिणीभिर्युतो मागधो मातुलेनास्मदर्थं
नेण सार्द्धं स्वसेनामेव युद्धाय नियुंजीत तत्कुतस्तेन हेरम्बस्याभिभव इत्यत आह बध्नात्यप इति नद्धुस्त्यास्त्यातिनेन निराकारोतिमिश्रेण हेरम्बपु
त्रपावेन तत्पापि समवलत्वात्‌ साम्यमेव स्यादत आह तव सन्निधौ विना ८ तत्त्वाकि विकुर्वतामस्मन्निधानात्किं विस्फाद
तेन आह निमित्तमिति स्वयमर्थः सत्यानवाक्‌ पुत्रस्य कालात्मनो विष्णुसर्गेति निमित्तं केवलं हिरण्यगर्भसत्याधावेवेत
निरोधे तत्पात्रं न मे वक्तुमिच्छि मात्रे राहता भीतो निमित्तमात्रमिति ८ अतोत्र ना पाघन न त्याम शी युक्तत्वमद्यत्याराधे
नाहं गायतीति जरासंध छतानां राज्ञां देव्यः पत्न्यस्तेविषादकर्मस्वगेहं शुवालकलालनादौ गायन्ति किंतरमस्व

हेरम्बेसनु जेन ख्यातमा क्षौहिणीपुनः बह्लनराधोध्यर्द्धिनो विघ्नेन्दुधन्याखमातिकोहिर्चित्‌ ७ बह्लवबध
नगन्धातंभिद्येतन्द्र कोदरः हनिष्यति न सन्देहो हेरम्बेन वसन्निधौ ८ निमित्तपरं मीदाम्यविश्वस
र्गनिरोधयोः हिरण्यगर्भः शर्वश्च कालस्यारूपिणस्तव ९ गायन्तितेविशदकर्म गृहेषु देव्यो राज्ञां
स्वशत्रु वधमात्मविमोक्षणंच गोप्यश्च कुंजरपतेर्जनकात्मजायाः पित्रोश्च लब्धशरणा मुनयो
वयंच १० जरासंधवधः कृष्ण भूर्यर्थायोपकल्पते प्रायः पाकविपाकेन तव चाभिमतः क्रतुः ११
श्रीशुक उवाच इत्युद्धववचो राजन् सर्वतोभद्रमच्युतं देवर्षिर्यदुवृद्धाश्च कृष्णश्च प्रत्यपूजयन् १२
पात्रो जरासंधस्यचधं राज्ञां मनांपतीनां मोक्षणं वधं समारोदि श्रीकृष्ण एवं करिष्यतीति अत्र दृष्टान्तं गोप्य इत्यादि
पद्यां गोप्यश्च रावण १५ च ह स्वमोक्षणं च गायन्ति श्रवतारान्तरगतं च कुंजरपतेर्नरकपात्‌ जनकात्मकायाश्च रावणात्पित्रो
श्च कंसकारागृहान्मोक्षणं भ्रातस्त्व भूतानां सांक्रपाल्यं पातये वक नेत्यमिति भावः १० किंच जरासंधवध इति भूर्यर्था
पोतेनैव विष्णुपालवधाद्यपि सुखसाध्यं भविष्यतीति भावः एतत्सर्वं भविष्यतीति संभाव्यन्नाह प्राय इति पश्चतः
विपाकः कर्मनस्यविपाकेः मूलं तेन राज्ञां पुण्यविपाकेन जरासंधादीनां पापविपाकेन पाण्डवे जरासंधस्य पाप
विपाकेनोनिनैतापकन्नुत्राभिप्रेतः नगरानं पिसर्वं भविष्यतीति तर्थः १२ अच्युतं उपपत्याढ्यं हृदयं इत्यादि इति च दर्शनेति

तद्वांश्च ताने भ्यो विघ्नजिन्न कुंकमास्य कयस्य सः कीदृशाः श्रभिधरो श्रभिनिवेशेन पुनः कपिनः कुन्तलं च द्वे
चोयुस्यसः ११ १२ १२ कुमुदेक न्यये ममार्जितः दृश्यक्षरामगिरः सत्यः पुनस्ते मेवाविन येयाज उपपा
भवतां तत्र यावपरि नवा क्यानिकृ कुलानि मेयतोपि दत्तो १४ एव त्यर्थ ईश्वर श्रीकृष्णः स्वपीति तनुनि
भंगं कुर्वन्ति विलपासनरोधनस्वपि घितदनुविनोभिन्मर्थः अथावानापराध लवावीत्यारायेनाहुः नोति

कृष्णस्यकतलतविघ्नजिन्न कुंकमस्त कृकी नभियंग पुनर्कुन्तलं च द्वंधः सिंचन्मुहुर्युवतिभिः प्र
तिषिच्यमानो रेमे करेणुभिरिवेभपतिः परीतः ११ नटानां नर्तकीनां च गीतवाद्योपवाजिनां क्री
लिपरिम्भेः स्त्रीशां किलहनाप्रियः १३ उपवर्तुकं दकपिपो गिरतुमतव नडवितनपत्नीरावेदा
क्षांनानिमम दनं कृष्णः १४ महिष्याउचुः कुररि विलपसि त्वं वीतनिद्रा न शेषे स्वपिति जगति रात्र्या
मीश्वरो गुप्तबोधः वयमिव सखि कच्चिद्‌ गाढनिर्भिन्नचेता नलिननयनहासोदारलीलेक्षितेन
१५ नेत्रे निमीलयसि नक्तमदृष्टबन्धुस्त्वं रोरवीषि करुणं बत चक्रवाकि दास्यं गता वयमिवाच्यु
तपादजुष्टां किं वा स्रजं स्पृहयसे कवरेण वोढुम्‌ १६ भो भोः सदा निष्टनसे उदन्वन्नलब्धनिद्रोऽधि
गतप्रजागरः किं वा मुकुन्दापहृतात्मलाञ्छनः प्राप्तां दशां त्वं च गतो दुरत्ययाम्‌ १७

ननवनस्य हासेनसहितं उदारं यज्जीलेक्षितं तेन कश्चिद्गाढं निर्भिन्न चेतास्त्वमिति १५ नक्तं रात्रौ च दृष्टबन्धुः
सहितोक्षीवि किं चनोना वत मे पुष्पाघिचवयमिव स्पृहयसे १६ अलब्धनिद्रः सदा तिष्ठनसे क्रोशसि किं वा
स्माभिः प्राप्तां दशां त्वमपि गतासि प्रहोकष्टं यथावयं संभोगेन मुकुन्दापहृतं कुचकुंकुमादिलाञ्छनाः तथा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

४ श्रियः पतिः षोडशसहस्रपत्नीनामेकवल्लभः सन् तासां गेहेषु रेमे इत्यन्वयः ५ गेहविशेषणं प्रोत्फुल्लादि
श्लोके ६ याहृदिनीषु [illegible] विगाह्य विजहार महानुदयो वैभवं यस्य सः योषितां कुचकुंकुमैर्लिप्ता 128

स्त्रीभिश्चोत्तमवेषाभिर्नवयौवनकांतिभिः कंदुकादिभिर्हर्म्येषु क्रीडंतीभिस्तडिद्द्युतिः २ नि
त्यं संकुलमार्गायां मदच्युद्भिर्मतंगजैः स्वलंकृतैर्भटैरश्वै रथैश्च कनकोज्वलैः ३ उद्यानोपवनाढ्या
यां पुष्पितद्रुमराजिषु निर्विशद्भृंगविहगैर्नादितायां समंततः ४ रेमे षोडशसाहस्रपत्नीनाम
कवल्लभः तावद्विचित्ररूपोसौ तद्गेहेषु महर्द्धिषु ५ प्रोत्फुल्लोत्पलकल्हारकुमुदांभोजरेणुभिः
वासितामलतोयेषु कूजद्द्विजकुलेषु च ६ विजहार विगाह्यांभो ह्रदिनीषु महोदयः
कुचकुंकुमलिप्तांगः परिरब्धश्च योषितां ७ उपगीयमानो गंधर्वैर्मृदंगपणवानकान्
वादयद्भिर्मुदा वीणां सूतमागधवंदिभिः ८ सिच्यमानोच्युतस्ताभिर्हसंतीभिस्म
रेचकैः प्रतिसिंचन्विचिक्रीडे यक्षीभिर्यक्षराडिव ९ ताः क्लिन्नवस्त्रविवृतोरुकुचप्रदे
शाः सिंचंत्य उद्धृतबृहत्कबरप्रसूनाः कांतं स्मरेचकजिहीर्षयोपगुह्य जातस्मरोत्सवलस
द्वदना विरेजुः १०

सांगाः यनस्ताभिः परिरब्धः ७ सूतमागधवंदिभिश्चोपगीयमान ८ ९ ताः क्लिन्नवस्त्रविवृतोरुकु
चप्रदेशाः उद्धृतानि विस्रस्तानि कबरेभ्यः प्रसूनानि यासां ता जातेन स्मरेण य उत्सवः तेन लसं
ति वदनानि यासां ता १०

भा॰ग॰ मेकूलावनीशानि [illegible] ५८ [illegible] भारतपुरात्
१२९ पूर्वमेव कृतमपि [illegible] ६० इति दशमस्कंधे टीकायां एकोननवतितमोध्यायः [illegible] पुनः प्रा

द्विजात्मजा मे युवयोर्दिदृक्षुणा मयोपनीता भुवि धर्मगुप्तये कालावतीर्णावबनेर्भरासुरान्ह 129
त्वेह भूयस्त्वरयेतमंतिमे ५९ पूर्णकामावपि युवां नरनारायणावृषी धर्ममाचरतां स्थित्यै
ऋषभौ लोकसंग्रहं ६० इत्यादिष्टौ भगवता तौ कृष्णौ परमेष्ठिना ओमित्यानम्य भूमानमा
दाय द्विजदारकान् ६१ न्यवर्ततां स्वकं धाम संप्रहृष्टौ यथागतं विप्राय ददतुः पुत्रान्यथा
रूपं यथावयः ६२ निशाम्य वैष्णवं धाम पार्थः परमविस्मितः यत्किंचित्पौरुषं पुंसां मेने क
कृष्णानुकंपितं ६३ इतीदृशान्यनेकानि वीर्याणीह प्रदर्शयन् बुभुजे विषयान्ग्राम्यानीजे चा
त्यूर्जितैर्मखैः ६४ प्रववर्षाखिलान्कामान्प्रजासु ब्राह्मणादिषु यथाकालं यथैवेंद्रो
भगवान्श्रैष्ठ्यमास्थितः ६५ हत्वा नृपानधर्मिष्ठान्घातयित्वार्जुनादिभिः अंजसा वर्त
यामास धर्मं धर्मसुतादिभिः ६६ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे भा॰ रु॰
एकोननवतितमोध्यायः श्रीशुक उवाच सुखं स्वपुर्यां निवसन्द्वारकायां श्रियः पतिः सर्वसं
पत्समृद्धायां जुष्टायां वृष्णिपुंगवैः १

कोकृष्णलीलासमासतः यदुवंशप्रसूतानामानंत्यं वसुकारणं १ श्रीकृष्णविभूतीनां समासेन दर्शय रामः
ति सुखं स्वपुर्यामिति सर्वसंपदादिविशिष्टायां १ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः ॥ १२९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

रुजंतः उज्वलंतः दहंतः उर्म्मयो भूधरांयस्य तत् तत्र सलिले भवनं महाकालपुरं प्रभुमंतमं घनतिमत्सुमेघः
५३ सहस्रमूर्द्धभिर्वाः फणाः नासुमणायः येषां प्रभृतिभिः द्विसहस्रनेत्रैः कान्तिं स्फटिकगिरिशंकाशि
तिकंठजिह्वकं तस्य जिह्वास्य सितपः नीलांकंठजिह्वायस्य तं ५४ तद्भोगसुखासनं तस्यानंतस्य भोगादि 130

य

ततः प्रविष्टः सलिलं तन्मस्वतां लीयसे जद्दृष्टः दूर्मिभूधरां तत्राद्भुतं वै भवनं द्युमत्तमं भ्राजन्मणि
स्तंभसहस्रशोभितं ५३ तस्मिन्महाभीममनंतमद्भुतं सहस्रमूर्द्धन्यफणामणिद्युतिभिः विभ्राजः
मानं द्विगुणोल्बणेक्षणं सितावलाभं शितिकंठजिह्वं दद्दर्श तन्नागसुखासनं विभुं महानुभावं पु
रुषोत्तमोत्तमं सांद्राम्बुदाभं सुपिशंगवाससं प्रसन्नवक्त्रं रुचिरायतेक्षणं ५५ महामणिव्रा
तकिरीटकुंडलप्रभापरिक्षिप्तसहस्रकुंतलं प्रलंबचार्वष्टभुजं सकौस्तुभं श्रीवत्सलक्ष्मं वनः
मालयावृतं ५६ सुनंदनंदप्रमुखैः स्वपार्षदैश्चक्रादिभिर्मूर्तिधरैर्निजायुधैः पुष्ट्याश्रिया
कीर्त्यजयाखिलार्द्धिभिर्निषेव्यमाणं परमेष्ठिनां पतिं ५७ ववंद आत्मानमनंतमच्युतो जिष्णुश्च
तद्दर्शनजातसाध्वसः ताविह भूमापरमेष्ठिनांप्रभुर्बद्धांजलीसस्मितमूर्जयागिरा ५८ ५८ ५८

ह: सुखकारमासनपश्यतां ५५ महातो भगिणाव्रातायस्तेषां किरीटकुंडलानां प्रभातया परिक्षिप्तास्सर्वतः
स्फुरंतः सहस्रमपरिमिताः कुंतलाः यस्य तं ५६ कीर्त्याजयाकीर्तिसहितं अजयाभूमिलाद्धिभिरणिमादिविभि
मूर्तिभिः मूर्तिधारिभिः ५७ ऊर्जितयागिरा ५८

४० यस्यप्रजाः ततस्तत्र ४१ प्रभुःफः वारितः उपत्तिभिः प्रतिषेधं कुर्वतां ४२ ४३ ४४ ४५ नवसप्तमाजगानी
भा॰उ॰ हे धोनिहितानस्तवमनुष्याः ते कीर्तिस्यापयिष्यंति निम्बलोकरिष्यंति पाकांतरेतु द्वेदभंगभयादता 131
१३५ नुकम्पिति ४६ ४७ सदासप्तमरस्वामिरिस्याचक्षुरत ४८ ४९ ५० कतमिति प्रकृति परिणामरूपांनी

तदाहविप्रोविजयं ब्रविनिदन्नकृष्णमनिशो मोत्सापश्यत मेपाहंमहच्चैक्लैवकथं तं ४० नप्रभुम्नाला
निरुद्धेनरामेनवकेशवयस्यकेशकुःपरित्रातुंकान्यसदविजेश्वरः ४१ धिगर्जुनमृषावादं धिगा
त्मश्लाघिनोधनुः दैवोपसृष्टं यन्मौढ्यादानिनीषतिदुर्मतिः ४२ एवं शपति विप्रर्षौ विद्यामास्थाय
फाल्गुनः ययौ संयमनीमाशु यत्रास्ते भगवान्यमः ४३ विप्रापत्यमचक्षाणस्तत इन्द्रपुरीमगात् आ
ग्नेयीं नैर्ऋतीं सौम्यां वायव्यां वारुणीमथ रसातलं नाकपृष्ठं धिष्ण्यान्यन्यान्युदायुधः ४४ ततोऽलब्धद्विज
सुतो ह्यनस्तीर्णप्रतिश्रुतः अग्निं विविक्षुः कृष्णेन प्रत्युक्तः प्रतिषेधता ४५ दर्शये द्विजसूनूंस्ते मा
वज्ञात्मानमात्मना ये ते नः कीर्तिं विमलां मनुष्याः स्थापयिष्यन्ति ४६ इति संभाष्य भगवानर्जुनेन स
हेश्वरः दिव्यं स्वरथमास्थाय प्रतीचीं दिशमाविशत् ४७ सप्त द्वीपान्सप्तसिन्धून्सप्त सप्त गिरीनथ
लोकालोकं तथातीत्य विवेश सुमहत्तमः ४८ तत्राश्वाः शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकाः तमसि भ्रष्ट
गतयो बभूवुर्भरतर्षभ ४९ तान्दृष्ट्वा भगवान्कृष्णो महायोगेश्वरेश्वरः सहस्रादित्यसंकाशं
स्वचक्रं प्राहिणोत्पुरः ५० तमः सुघोरं गहनं कृतं महद्विदारयद्भूरितरेण रोचिषा मनोजवं निर्वि
वेश सुदर्शनं गुणच्युतो रामशरो यथा चमूः ५१ द्वारेण चक्रानुपथेन तत्तमः परं परं ज्योतिरनन्तपारमश्नु
तानसमीक्ष्य फाल्गुनः प्रताडिताक्षोपिदधेऽक्षिणी उभे ५२
लोकाभावमात्रं ५१ चक्रानुपथेन चक्रमनुगतेन द्वारेण तत्तमः परं तस्मात्तमसः परं दूरेवर्तमानं परं श्रेष्ठं भा रामः
गवतं ज्योतिः समश्नुवानेश्नुवत् प्रसमीक्ष्य प्रताडिताक्षो नेत्रे प्रमीलयदिति ५२ रामः रामः रामः रामः १२५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा०३
१२४

२१ ... १८ ... पथिकिन्नो विधायाश्रा कृतपः ...
१९ इत्यंजलिं ... नीरिवासिनो विप्राह रसे ... मुक्तिं पापुरिति २० आसनं दत्त्वमुपपंकजा
दुरुं धपुत्र कपीपूष तुल्यं हरेः प्रसन्नेयशोधः संसारीसिवतेत्समु त्कोभवतीति २१ सन्तो फलक्षणो भगवा
न्क स्वयवेति पर्यापि ... मा: आलं नरमहारकं दूति २२ ब्रह्मा ... दिकानां गाथां बाधं मपि तकः

मुनीनां ... नां ... नामम ... श्रा किंचनानां साधूनां पमा ... पर ... गति: १७ सन्तं यस्य प्रिया
मूर्तिर्श्री ... ... देवता: भजन्य ... नाथं वा निपुणा ... १८ त्रिविधा कृतयस्त
स्य राक्षसा ... सुरा: गुरु ... याह ... सत्वंततीर्थसाधनं १९ श्रीशुक उवाच इ
त्येतन्मुनि ... पुरु ... दांभोजे सेव्यान ... गता: सूत उवाच इ
... भयमि ... श्रीशुक उवाच एक दा ... मा: कुमारक: ...
... किल भारत २२ ... २३ ... २४ ...
... २५ ... २६ ...
... २७ किं ...
त्रि धनुर्धरः राजन्यबन्धुरे ... २८
ते ... २९ २७ ... किं ... ति किमः

पृ०म:
१२४

१० तीर्थकारिणां तीर्थीकृतनिमित्तेन ११ तस्य मंदस्यागं भीरस्यागिरा निर्द्वंद्वन्तत्कुशलं भूर्वेति दोषः ५१४ विस्मिता अपरा यान्ति के पित्तिर्विकारत्वेन भूयांसं जनदुःखमहत्वः सन्ध्येन तत्र यस्मिन् १५ वैराग्यपूर्व चतुर्विधं इति पाठे तत्रानुवि... विषयास्यकुमनगकुर्वतापि समाने सा मार्गेणानामायवै

ततः कैलासमगमत्स तं देवो महेश्वरः परिरब्धं समारेभे हस्तेनाथ मानसं सुदा नेष्ट तत्वमस्तु
मयगात् इति देवदत्तकोपहर ५ स तु अलमुपायनंहर्तुं नाहं मेतिस्म लोकनः पतितवापादयोर्देवी सा
मयगाइतिदेवस्कुकोपह ... यथा तस्मै पर्यस्थग यदा स्वस्त्यनाद्य
न्यपामासततोगिरा ६ अप्यागे गाम वैकुंठं पत्नीदेवीं जनार्दनः यावातत्पिपत्संगं यदा स्वस्ति सात्त्वते ८ अथाहतेः
७ ततस्त्वायभगवान्स हलत्क्ष्मासतागति: स्वतत्वाद्कुरुयोत्तु नता मस्तिरसात्वति ९ मतीवकोमलो नानवर
स्यानंतु स्वत्तिस्वीदात्मासतेष्वयां भजानतता भाग त्यायं वः क्षत्तुं महांतिनः पुत्रो ९ मृतीवकोमलोनानवर
... १० पुनाहिस्वह लोकं मां लोकपालाश्च मङ्गलं
सोतेमहामुने इत्युक्ताविपुत्रस्योम दत्तात्मानपालिना १० पुत्राहि सहलोकं मां लोकपालांश्च मद्गतान् भाजनं वः
नान पादाद्वेनभेवनस्तीर्थानां तीर्थकारिणा ११ अथाहं भगवान् वैकुंठोष्टा स्वसमे कोतभाजनं वं
स्यामुतरसिभूतिर्भवन्त्यादपहतासि: १२ श्रीशुक उवाच इत्थंवृवति वैकुंठे त्यजत्पुत्रस्य पातिषं निर्द्वं
तद्व्यर्थितस्तु प्रीतमत्त्रु कं टोपस्तः लोचनः १३ पुनश्च सत्यमपि भ्रूमुसुनीनांपूलवादिनां स्वानुभूतम
गं वयारागेते भृगुरवर्तीपर १४ तत्रित्याभ्यायन्तु सयोविलिस्तिताः पुरकं शेवायः भूयांसंगपद्युवि
धर्मसाक्षाद्यतो ज्ञानवैराग्यतन्वितं ऐश्वर्यं चाष्टधा यस्माद्यशश्चा
मुयततः धानिलप्यतोभयं १५ धर्मसाक्षात्प्यतो ज्ञानवैराग्यचतन्वितं ... ... मनसि गोपिवित्ननवा
... तोपि विषयाणां ... ... वैराग्य माद्यपतमानसमं कवि हितोला
... ... इति १६ रामः रामः

भा.उ.
१२३
३८ किमुतत्कृतागसो विश्वेश्वरे ... कृतागाः कृतागाः कृतागाः जगद्गुरु इति ३९ अव्याकृतात् ... देवन ...
गोचरराग्नि समुद्रस्थानि ... ... ४० इति श्री
मे: ... इति मे: ... ... देव को महान् इति संगच्छे ... ... मुनिभ्यो वर्ताये

अथापद्भिन्नशिरा वज्राहत इव क्षणात् जयशब्दो नमःशब्दः साधुशब्दोभवद्दिवि ३६ मुमुचुः
पुष्पवर्षाणि हते पापे वृकासुरे देवर्षिपितृगन्धर्वा मोचितः संकटाच्छिवः ३७ मुक्तं गिरिश
मभ्याह भगवान्पुरुषोत्तमः अहो देव महादेव पापोयं स्वेन पाप्मना ३८ हतः को नु महत्स्वीश
जन्तुर्वै कृतकिल्बिषः क्षेमी स्यात्किमु विश्वेशे कृतागस्को जगद्गुरौ ३९ य एवमव्याकृतशक्त्यु
दन्वतः परस्य साक्षात्परमात्मनो हरेः गिरित्रमोक्षं कथयेच्छृणोति वा विमुच्यते संसृति
भिस्तथारिभिः ४० इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे उत्तरार्धे रुद्रमोक्षणं नामाष्टाशीतितमो
ध्यायः श्रीशुक उवाच सरस्वत्यास्तटे राजन्नृषयः सत्रमासत वितर्कः समभूत्तेषां त्रिष्व
धीशेषु को महान् १ तस्य जिज्ञासया ते वै भृगुं ब्रह्मसुतं नृप तज्ज्ञप्त्यै प्रेषयामासुः सोभ्य
गाद्ब्रह्मणः सभां २ न तस्मै प्रह्वणं स्तोत्रं चक्रे सत्त्वपरीक्षया तस्मै चुक्रोध भगवान्प्रज्व
लन्स्वेन तेजसा ३ स आत्मन्युत्थितं मन्युमात्मजायात्मना प्रभुः अशीशमद्यथा वह्निं स्वयो
न्या वारिणा प्रभुः ४

तत्र भृगुः इति हासं तत्र स्मा सरस्वत्यास्तटे इति २ ३ स्वयोन्या स्वस्यैव रूपांतरेण जलेन स्वकार्येणो
पर्यः तेन यथा कश्चिद्वह्निं शमयति तथा स्वकार्येण पुत्रेण निमित्तेन क्रोधं समयामास तत्पर्य: ४ रामः
१२३

वैकुंठपरो द्वीपं २६ तं वृकासुरं तथा व्यसनं नादकृद्व्यसनं यस्य तं वृजिनार्दनः दुःखहंता दूरतस्तं दृष्ट्वा
२७ मेखलादिभिरुपलक्षितः प्रत्युदियात् सन्मुखमागतः २८ अर्कनिष्ठितं किं किमर्थं श्रान्तदेहः स
वैपुरुषार्थहेतुः श्रान्तो मा पीडयसि २९ प्रायशः पुंभिश्छन्नैर्भवान् स्वार्थावस मोहितेसाधयितुमिच्छ

स्वजानं ततः पूर्तिनिविधं तनू श्रीमासन्नसुरेश्वरा ततो वैकुंठमगमन् भास्वतं तमसः परं २५ यत्र नारायणः साक्षान्न्यासिनां परमा गतिः शान्तानां न्यस्तदंडानां यतो नावर्तते गतः २६ तं तथा व्यसनं दृष्ट्वा भगवान् वृजिनार्दनः दूरात्प्रत्युदियाद्भूत्वा बटुको योगमायया २७ मेखलाजिनदंडाक्षैस्तेजसाग्निरिव ज्वलन् अभिवादयामास च तं कुशपाणिर्विनीतवत् २८ श्रीभगवानुवाच शाकुनेय भवान् व्यक्तं श्रान्तः किं दूरमागतः क्षणं विश्रम्यतां पुंस आत्मायं सर्वकामधुक् २९ यदि नः श्रवणायालं युष्मद्व्यवसितं विभो भण्यतां प्रायशः पुंभिर्धृतैः स्वार्थान् समीहते ३० श्रीशुक उवाच एवं भगवता पृष्टो वचसामृतवर्षिणा गतक्लमोऽब्रवीत्तस्मै यथापूर्वमनुष्ठितं ३१ श्रीभगवानुवाच एवं चेत्तर्हि तद्वाक्यं न वयं श्रद्दधीमहि यो दक्षशापात्पैशाच्यं प्राप्तः प्रेतपिशाचराट् ३२ यदि वस्तत्र विश्रंभो दानवेन्द्र जगद्गुरौ तर्ह्यंगाशु स्वशिरसि हस्तं न्यस्य प्रतीयतां ३३ यद्यसत्यं वचः शंभोः कथंचिद्दानवर्षभ तदैनं जह्यसद्वाचं न यद्वक्तानृतं पुनः ३४ इत्थं भगवतश्चित्रैर्वचोभिः स सुपेशलैः भिन्नधीर्विस्मृतः शीर्ष्णि स्वहस्तं कुमतिर्न्यधात् ३५

सुपेशलैः भिन्नधीर्विस्मृतः

ति अपवादनः पुंभिः सहायैः स्वकार्यपरितोषाय यतति श्रुनोनः कथ्यतामिति ३० पैशाच्यं पिशाचानां
मिथ्यावादिनं ३२ यथयथाव मा वादि स्याति ३४ विचित्रैर्भाषकैः सुपेशलैः अतिरम्यैर्भिन्नधीः भ्रान्तमतिः
३५

136

भा॰पु॰
१२२

शाकुनेः पुत्रः २७ २५ सुसंकटमापके वालेनाहनं तु रुद्रपालनं च १६ स्वगात्रं तपसा यवतं कथं भ्रान्तक्र
मेणाग्निमासेन जुहुनर्हति १७ अप्रश्रुत्य ... १८ मूर्तिमानग्निरिव देदीप्यमानः वपन् भुजा
ननायमार्कवित् दुःखेन प्रत्युकामं चार ... नहरिदिति सवशेषरुक्मनाभिः परिपूर्णो देहा

वृको नामासुरः पुत्रः शकुनेः पथि नारदं दृष्ट्वाशुतोषं पप्रच्छ देवेषु त्रिषु दुर्मतिः १४ स आह देव गिरिशमुपाधावाशु सिध्यसि योऽल्पाभ्यां गुणदोषाभ्यामाशु तुष्यति कुप्यति १५ दशास्य बाणयोस्तुष्टः स्तुवतोर्वन्दिनोरिव ऐश्वर्यमतुलं दत्त्वा तत आप सुसंकटं १६ इत्यादिष्टस्तमसुर उपाधावत्स्वगात्रतः केदार आत्मक्रव्येण जुह्वानोऽग्निमुखं हरं १७ देवोपलब्धिमप्राप्य निर्वेदात्सप्तमेऽहनि शिरोऽवृश्चत्सुधितिना तत्तीर्थक्लिन्नमूर्धजं १८ तदा महाकारुणिकः स धूर्जटिर्यथा वयं चाग्निरिवोत्थितोऽनलात् निगृह्य दोर्भ्यां भुजयोर्न्यवारयत्तत्स्पर्शनाद्भूय उपस्कृताकृतिः १९ तमाह चांगालमलं वृणीष्व मे यथाभिकामं वितरामि ते वरं प्रीयेय तोयेन नृणां प्रपद्यतामहो त्वयालं भृशमर्द्यते वृथा २० देवं स वव्रे पापीयान्वरं भूतभयावहं यस्य यस्य करं शीर्ष्णि धास्ये स म्रियतामिति २१ तच्छ्रुत्वा भगवान् रुद्रो दुर्मना इव भारत ॐ इति प्रहसंस्तस्मै ददेऽहेरमृतं यथा २२ इत्युक्तः सोऽसुरो नूनं गौरीहरणलालसः स तद्वरपरीक्षार्थं शंभोर्मूर्ध्नि किलासुरः स्वहस्तं धातुमारेभे सोऽबिभ्यत्स्वकृताच्छिवः २३ तेनोपसृष्टः संत्रस्तः पराधावत्सवेपथुः यावदंतं दिवो भूमेः काष्ठानामुदगादुदक् २४

137

भवत् स्वगात्रं यच्च १९ एवमाह वनोयेनाभिमनतां प्रीतः स्यां सत्त्वयातु देहो व्यापी स्मरति २० २१
तनुमनर्हं मयि दत्तवानस्सर्पायपक्षीरमिव २२ उपसृष्टः अनुगतः सन् उदगात् स्वप्नं यावत्तद्वतं

रामः
१२२

७ यस्याहमनुगृह्णामीति श्लोकार्थः यो विधानन्परिजीहृषुरिति कथं निघ्नमानेषु मन्नेति केवयनि धनस्य विषः
मापहरय वानुहृनिषयाप्नोतन्ये छन्नावादिमेमेस्वधर्मविरोधात् अपवादप्रयमविभूतिः कामनानुरूपाद्धना
शनैः विषयभोगावसानेनस्यनिर्वेदमुत्पाद्य हरिष्याप रमानुगृह्णं कर्तुमिच्छतिनदुःकं भगवतैवनमयावधि
नधियांकामः कामायकल्पते इति दुःखदुःखितं निमित्ति दुःखाद्नुपुनः दुःखितमिव तृतीयमातमित्यर्थः ८ स

निवृत्तेष्वश्वमेधेषु राजा युष्मत्पितामहः शृण्वन्भगवतो धर्मानपृच्छदिदमच्युतं ६ सआह भगवां
स्तस्मै प्रीतः शुश्रूषवे प्रभुः नृणां निःश्रेयसार्थाय योवतीर्णो यदोः कुले ७ श्रीभगवानुवाच यस्या
हमनुगृह्णामि हरिष्ये तद्धनं शनैः ततोधनं त्यजंत्यस्य स्वजनादुःखदुःखितं ८ सयदा वितथोद्योगो
निर्विण्णः स्याद्धनेहया मत्परैः कृतमैत्रस्य करिष्ये मदनुग्रहं ९ तद्ब्रह्म परमं सूक्ष्मं चिन्मात्रं सद
नंतकं अतो मां सुदुराराध्यं हित्वान्यान्भजते जनः १० ततस्त आशुतोषेभ्यो लब्धराज्यश्रियोद्ध
ताः मत्ताः प्रमत्ता वरदान्विस्मयंत्यवजानते ११ श्रीशुक उवाच शापप्रसादयोरीशा ब्रह्मविष्णु
शिवादयः सद्यः शापप्रसादोंग शिवो ब्रह्मा नचाच्युतः १२ अत्रोदाहरंतीममितिहासं पुरात
नं वृकासुराय गिरिशो वरं दत्वाप संकटं १३

पुनर्वर्धनाभावे हेयाधनेहया पुनः तोपि मदनुग्रहे सापदानि फलोद्यमे निर्विण्णः स्यात् तदा मद
नुग्रहमिति मासारासारतामनुगृह्णं ९ तमेवाह तत्तत्त्वमिति स्थूलः पश्चाद्देवमोदामहे वयन्
कोननन्दमर्थः १० ११ तत्रैवोतिहासेन स्पष्टयितुमाह शापप्रसादयोरीशा इति द्वाभ्यां वेष्यन्वयः १२ १३

भा॰ द॰
१३१

[illegible]
सर्वभोगयुक्तः १२ ततोन्यान्यमेदेवानमसत्वेवि ध्यानेलिंगः त्रिलिंगत्वमाह वैकारिकः
१ विकाराः मनसः इंद्रियभूतरूपाः षोडश अमीषु इंद्रियदेवानामभेदविवक्षया कंचनेति
षोडशभजनतदुपाधिमनुरूपाणां विभूतीनां स्वरूपप्राप्नोतीति ४ उपद्रष्टा साक्षी तत्र
रूपति ततः प्रकृतेः परः इति अत्रेदं तत्त्वं वस्तुनो गुणास्तवं धीरूपद्रष्टृत्वमेव तस्मात्
प्रतिबिंबगुणाः सात्विकादयः तेन घोरमूढाः स्वभावतः श्रेयसे ज्ञानं तद्गुणानि पंचस्वरूपरागनाति

राजोवाच देवासुरमनुष्येषु ये भजंत्यशिवं शिवं प्रायस्ते धनिनो भोजा नतु लक्ष्म्याः पतिं हरिः १
एतद्वेदितुमिच्छामः संदेहोत्र महान्हि नः विरुद्धशीलयोः प्रभ्वोर्विरुद्धा भजतां गतिः २ श्रीशुक उवाच
शिवः शक्तियुतः शश्वत्त्रिलिंगो गुणसंवृतः वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेत्यहं त्रिधा ३ ततोवि
कारा अभवन्षोडशामीषु कंचन उपधावन्विभूतीनां सर्वासामश्नुते गतिं ४ हरिर्हि निर्गुणः सा
क्षात्पुरुषः प्रकृतेः परः ससर्वदृगुपद्रष्टा तं भजन्निर्गुणो भवेत् ५
भेदोभवेन भेदोगुणाधर्मेतिहासानः सत्वस्याप्यनानुविक्षेपमूर्तिरजसस्तमोगुणाभ्यांनुभ
वेनांवृत्तरूपाः गुणोपमर्दनो भूयस्तं दृशानां वभिन्नता अतः समग्रसत्वस्यापि सोभोऽर्कराम तिः
शनोभूतिहेतुत्वतत्त्वानंदमपीश्वतः शुद्धस्य नस्य तन्मयेन तु स्वरूपाविर्भावितं विभूतयो भवंत्येव यानेमोक्षो
व्यनंशानः हृदनेवाभिप्रेत्य न वतंत्रोयनेष पांसिनत्र यत्नुमत्वत तोन्वेषणांस्फुरितिति तथासत्वं पस्माद्विपामूः
निर्विरितितथासत्वं ततधेसाधनमितितिपात्रयाणामेकभावानां पानुपश्यति वेमिदामितितथाततेमप्य
भुनेनेवमिदाम रापयदिवल्लतदृत्यादेवं वसतितात्किं विदसमंजसं ततदृष्टानां नुकटोहोमोहमालमिति
तमः
१३१

समस्तं वेदस्तु त्वमर्थसंग्रहानुसन्धायति योऽस्याध्यक्ष इति यः अस्य विश्वस्य अध्यक्षकः एवमिदमनु
शायिना समस्तपुरुषार्थसिद्धयस्तोद्यस्थितिप्रलयान् प्रापयतीयमित्यालोच्य कमित्यर्थः अनेननिमित्त
र्थः अनेन निमित्तत्वमुक्तं एवमालोच्यास्मादिम् अस्ति यतेन्माद्दिजन्मस्थ आपालनंनि यतेऽस्यतः एतेषु क
र्मस्वस्याप्रवर्त्तते अनेनोपादानत्वमुक्तं ननु प्रकृतिपुरुषयोरुपादाननिमित्तत्वे प्रसिद्धे सत्वेतयोरपित
न एवोद्भूतत्वान्मूलकारणं स एवेत्याह यो ब्रह्मजीवेष्वरूप इति प्रवेशयमने इतियन्ति यद्भूति पूर्वोक्तप्रकारेणा
दस्त्वस्यापद्धर्यमेतत्सृष्टं तेन रूपविराणस्तदेव कार्यम्प्रहमितिदर्शनादृष्टि जीवः तेन सहानुप्रविष्टः पुरः शरीरा
णि तस्य भोगायतनानि वेदेकेनापुरः शयितस्य भोगदर्पं परिपालयति उवासकं कस्य केवलस्वरूपो भवती ता 140

योऽस्यामुत्प्रेक्षकं आदिमध्यानि यतेयो ब्रह्म जीवेश्वरोयः स्वेषमनुप्रविश्य रूपविणाव केपुरः शयिना
यः संपद्य जहात्मजामनुशायीसुप्तः कुलायं यथा तं केवल्यनिरस्त योनिमभयं ध्यायेदजस्रं हरिं ५०
इतिश्रीभा॰म॰८॰सप्तमोऽध्यायः

हयं संपद्येति संपद्य प्राप्य अनुशायी अनु६ व प्राणानेवेश्वराणामूलशोन इति तया सजीवः अजांकार्यम्‌का
रणात्मकां रामविद्यामजंति ननु प्रलसंपादनस्यापि मिथ्यात्वसंपद्य ओदृश्यते अतश्चाह सुप्तः कुलायं यथेति
स्वयंभावः यथाप्रसुप्तपुरुषः शरीरं न तथा पश्यति तनुमात्मानं तथा पश्यति एवं जीवन्मुक्तश्च यस्य देहं तं पश्यतिस
गुणकिंविम्वस्तत्त्वीति नहि स्वप्नजस्य अनवयतं आपद्य किमित्यतआह अभयं तयस्मात् निवर्त्तकं निमित्त
र्थः कुतत्त्वतकेवल्येनिरस्तयोनिकेवल्ये न तत्र प्रभुनस्वरूपावस्थानेन निरस्तानि निरस्तानि योनिः मूलकारणं
तेषामावरणं सर्वकर्मनिवृत्तिपरतुर्ताशजितपदाम्बुजं भोगयोगप्रदं वेदपायवकर्म्मिनिमत्रयो इति
इत्यष्टमः सप्तमोऽध्यायः ८१

भा॰ऊ॰ ५२ इत्यशेषसमाम्नायपुराणोपनिषद्रसः समुद्धृतः पूर्वजातैर्व्योमयानैर्महात्म
१२० लोपदर्शिवश्चं प्रप्लुतप्राप्यं आलिसर्वत्र तेन तन्याबुलपुत्रनिवा ५३ पुराः कृतः कश्यः पृथक् पदः कृतमर्ष
मनसिधारयन् वीरवत्तः नेष्वकः ५५ नमस्कृत्यकश्यापवनार नपानारायणं नमस्यति उक्तं स्वि

श्रीभगवानुवाच इत्येनद्भूलदारा पुत्राश्राद्ध कथासानुशासनं सनंदनमथाजर्वुः सिद्धं त्वां तो
मनोगतिं ५२ इत्यशेषसमाम्नायपुराणोपनिषद्रसः समुद्धृतः पूर्वजातैर्व्योमयानैर्महात्म
भिः ५३ त्वं चैतद्भूलदायादश्रद्धयात्मानुशासनं धारयंश्चरगां कामं कामानां भर्जनं नृणां ५४
श्रीशुकउवाच एवं सऋषिणादिष्टं गृहीत्वा श्रद्धयात्मवान् पूर्णः श्रुतधरो राजन्नाह वी
रव्रतो मुनीः ५५ श्रीनारदउवाच नमस्तस्मै भगवते कृष्णायामलकीर्त्तये यो धत्ते स
र्वभूतानामभवायोशतीः कलाः ५६ इत्याद्यमृषिमानम्य तच्छिष्यांश्च महात्मनः ततोऽगा
दाश्रमं साक्षात्पितुर्द्वैपायनस्य मे ५७ सभाजितो भगवता कृतासनपरिग्रहः तस्मै तद्व
र्णयामास नारायणमुखाच्छ्रुतं ५८ इत्येतद्वर्णितं राजन्यन्नः प्रश्नः कृतस्त्वया यथाब्रह्म
ण्यनिर्देश्ये निर्गुणेऽपि मनश्चरेत् ५९

योऽस्योत्प्रेक्षकआदिमध्यनिधने योऽव्यक्तजीवेश्वरो यः सृष्ट्वेदमनुप्रविश्य ऋषिणा चक्रे पुरः शास्ति ता
यं संपद्य जहात्यजामनुशयी सुप्तः कुलायं यथा तं कैवल्यनिरस्तयोनिमभयं ध्यायेदजस्रं हरिं ५०

मेषांशकलाःपुंसः कृतस्तु भगवान्स्वयमिति ४६ साक्षात्पितुर्हितियोऽभिव्यवधानां विज्ञानक
स्पश्रुतिमथनावसरे कुपं यद्विदरत्नोरतः पतितंममथव्यासस्येदं वर्तनतदुत्पन्नः शुक इति हि वदति ७ रामः
१२०

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

त्वदवगमी न वेत्ति सुखदुःखेन च विविधेषु यावित्युक्तं तत्र न कथमवगंतुं शक्यं दुरवगमत्वस्योक्तत्वादित्ये
वमाशंक्य सत्यमेवमनवगाह्यमहिम्नो वाङ्मनसागोचरत्वाद्विषयत्वेनैव नालक्ष्यते इति दर्शयन् यदृच्छ
गाद्विदिवाय दर्शाकुर्वत्यि आयदेनरा आवाप्तद्विशेषयद्भूतं भवत्स्वभाविष्य अमापादिस्कन्तिपुतिपादित
मपरिमितं यहिमानमाह द्युपतय इति हे भगवन् स्वतं द्युपतयः स्वर्गादिलोकपतयो ब्रह्मादयो वि नयपुं
न प्रापुः तत्त्वमुः यदंतवच्छक्तत्किमपि त्वं न भवसि स्वान्तरः द्युपतयो न यपुरिति यतस्तस्मात्वमपि स्वात्मनो
नत पासि कुतः तर्हि सर्वेतनास्वर्यशक्तितो नावाप्नत आह अनंततया अंतरीया वेननहि इत्यादि विवाराणा नामसार्व
ज्ञतेद्वाप्तिकि वोदाकि वोदाकि वै भवेवहंति अनंततत्त्वमेवाह यदंतरेति यस्मात्वमन्तराम येन तु अहोसाव
रणाः ऽनंतरोत्तरं दशगुणा सप्तावरणावृत्ता अंडनिचया व्रह्माण्डसमूहा वाति परिभ्रमंति वयसा कालचक्रे

द्युपतय एव ते न ययुरंतमनंततया त्वमपि यदंतरांडनिचया ननु सावरणाः खइव
रजांसि वांति वयसा सह यच्छ्रुतयस्त्वयि हि फलंत्यतन्निरसनेन भवन्निधनाः ४१ २८

तास्त्वं जानासीव इत्यर्थः किंच यत्तु पर्यायेण हि यस्मादेवंभूतः कस्त्वं न पः स्त्वयि फलंतितास्तर्प्य यद्व्यापर्ज्ञव
त्वदवाक्येनमेवयत्रमनियमः यत्तत्वस्यैव वाक्यार्थस्यात्विति निष्ठ्यमु स्वेतु नायंतिपमहत्त्वाह अतन्निरस
नेनेति अतस्मद्देवताहितिना दस्योऽमविदितात् अन्यत्र यत्तदेन्मत्रादस्मात्सर्वकृतात् प्रकृतात् अस्यस्यलमन
विवमादिप्रकोरयानस्दयायामावनया न्वमसीनाद्यपः सर्वबंधस्पतिनवावाव्यानिवे श्रु तु न्यमेवतावप्रतद्
नि मतामताति यता भवति विवधिनि पनं स्वमाद्दिर्गोयाज्ञाना स्वल्यानहि निरवधीनिर्वेच संभवतीम्
... प्रतिपादिता मनंतं न भवन्निधनाः ... कतिसोत्तर्यः स्वयिफ

भा.दु.
१२९ ननु पतेर्न किमपि लक्ष्यमस्तिप्राप्यमेव तत्सुखोपभोगे नायपर्ययन्ने अतः किमनेनेत्यास्यपनेऽभयतोश्य
यमिनिस्क पत्तेवस्य निर्गमहिमाद्यावरणासरण कर्मण्याविनीतो कनीयानिनायादित्रा आह त्वदवगमीति हेस
उत्पयोयाविभूतयोः शुभाशुभयोः प्राचीनपुण्यपापरूपकर्मणोः फलभूतान्गुणविगुणान्वयानसुखदुःख
संबंधान नवेत्तिनानुसंधत्ते तर्हिनिदानीव देहभृतांदेहाभिमानिनां प्रवृत्तिनिवर्तको गिरः विधिनिषेध
लक्षणानवेत्ति विगत देहाभिमाननया कार्यत्वेनो आभावानिवृत्त्यन्तत्यर्थः युक्तं चैतत् यत् कारणात् 143

त्वदवगमी न वेत्ति भवदुत्थशुभाशुभयोर्गुणविगुणान्वयांस्तर्हि देहभृतां च गिरः
अनुयुगमन्वहं सगुण गीतपरंपरया श्रवणभृतो यतस्त्वमपवर्गगतिर्मनुजैः ४० २७

नुजैः अन्वहं प्रत्यहमनुदिनं श्रवणेन वेनसिध्यतः त्वं तेषामपवर्गगतिः अपवर्गरूपा गतिर्भवसि
कथं श्रवणभृतः अनुयुगं प्रतियुगं या गीतपरंपरा तया पदेशासंति तथा सत्संप्रदायानुसारेणेत्यर्थः एतदु
कं भवति येनावगतस्त्वमसि तेन तांकर्माधिकारशाकापि यदावानव तरं तत्कथाश्रवणादिभिश्चा ते वा
यत्यासन्नभवत् यद्यानानत्र विघ्नविधनवाधः इतरेषांनुयोगाद्वनानिद्रियलालसानामशुभमतो
सुखमिति अवगमं तत्वमेदिस्मा भवस्फुरति यत्र सुखदुःखसंगमः श्रवणावर्णनभाजामपि
वानहि भवामि यथा विधिधिक्किंकरः ४० रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः
१२९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

रञ्जनाय दुःखसाधनकं देवेन ये भगवन्तं भजन्ति ते मम प्रियतमा इतरे संसारिण इत्युक्तं
भगवन्मार्गे प्रवृत्ता अपि केचिद्विदन्तोऽपि तापिनः कामान्न मुञ्चन्ति तेन भगवन्तं प्राप्नुवन्तीति इदानीं ये बहिः संगं परित्यज्य
वलं कुर्वाणा ईश्वरं प्राप्नुवन्तीति तान् श्रीभगवन् कामान् यः कामयते मन्यमानः स कर्मभिर्जायते तत्र तत्रेत्यादिश्रुत्य
र्थमाह यदि नाम समुद्भूतं नीति हे भगवन् ये यतयः हृदि स्थिताः कामा नष्टाः कामस्य जयः मूलानि वासना
यदि नाम समुद्भूतं निपतन्ति तेषां मूलता भवान् हृदि गतोऽपि दुरधिगमः दुःप्रापः किं पुनः स्वल्पनं कं तमसः
विस्मृतं कं तमसि स्वल्पः स यथा कण्ठवर्तिमानोऽप्यस्वल्पतः स्वादुः वा प्राप्य भवतीति स्वधृदीति न केवलमेतावत्

यदि नाम समुद्भूतं निपतन्ति यो हृदि कामजटा दुरधिगमो ऽसतां हृदि गतोऽस्मृतकण्ठमणिः
असुतृपयोगिनामुभयतोऽप्यसुखं भगवन्ननपगतान्तकादनधिरूढपदाद्भवतः ३९ २९

किं नु असुतृपयोगिनां मिन्द्रियतर्पणपराणां योगच्छद्मना उभयतोऽप्यसुखं विहामुत्र च दुःखमेवात इह
अनपगतान्तकात् अनिवृत्ता अन्तकालाद्भवनाद्यनाद्याः केवलात् भोगवैभवप्राप्तकृतपापैःको
नाम दुःखं भवति दूरवादपि दुःखं कंपयन्तात् अनधिरूढपदात् अनधिरूढं पदं स्वरूपं यस्मात्तस्मात्तत्
स्वरूपप्राप्त्यभावादपि विद्यावद्धिष्य भवत्वेन प्राप्तिर्न धर्मानिष्कर्मानिष्कर्मनिबन्धनत्वं दुःखप्रदं कथ्य
[illegible]
[illegible]

तदेवं प्रपंचस्य सत्वे साधकं नास्तीत्युक्तं इदानीमसत्वे स्फुटं प्रबलं युक्तमाह यतो जायमानं भूतानि जायन्ते
न्यायात्सन्मूलं वा नुमानं प्रमाणमित्याह न यदिदमिति यत् यस्मात् इदं विश्वं पुरस्तात् पूर्वं न आस आसीत्
तदा सोऽयमेवमग्न आसीत् आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीदित्यादिश्रुतेः न चानिधानात् प्रलयात् अनु अन्
तर भविष्यत् न भविष्यति नासदासीन्नो सदासीत्तदानीमित्यादिश्रुतेः अतः कारणात् अन्तरामध्ये ऽपि रूपं
विराजतीनां द्रव्यमात्राराणाम् लोहकास्त्रीय सरूपाणां विकल्पाभेदाघटकुण्डलादयः तेषां यथा नो मार्गः प्रका
तैः रूपमीयते सदृशान्यानिरूप्यते यथा तत्र कार्याकाराणां नामधेयमात्रेणाक रणमदाभेवतु सत्यं तथात्रा

न यदिदमग्र आस न भविष्यदतो निधनादनु मितमन्तरा त्वयि विभाति मृषैकरसे अत उपमीयते
द्रविणजातिविकल्पपथैर्वितथमनोविलासमृतमित्यवयन्त्यबुधाः ३७ २४ २५ २८

आकाशादीनां नाममात्रतानुत्तमेव सत्यं तथा च श्रुतिः यथा सोम्यैकेन मृत्पिण्डेन विज्ञातेन सर्वं मृन्मयं विज्ञातं
भवति वाचारंभणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यं यथा सोम्यैकेन लोहमणिना सर्वं लोहमयं विज्ञातं स्यात्
यथा एकेन नखनिकृन्तनेन सर्वं कार्ष्णायसमित्यादि तस्माद् द्रव्यसत्वे प्रमाणाभावादसत्वे प्रमाणस्य विद्य
मानत्वात् वितथमनोविलासं कृतं सत्यमिति ये अवयन्ति जानन्ति ते अबुधाः अज्ञाः इत्यर्थः अत्रैवं प्रयोगः
विवादास्पदं सितं न सत् आद्यन्तयोरविद्यमानत्वात् विकारित्वाद्दृश्यत्वाद्यामुक्तिरजनादिवत् आत्मवत्स्वे
तिमुकुटकुण्डलकंकणकिंकिणीपरिणतं कनकं परमार्थतः महदहंकृतिखप्रमुखं तथा नरहरेर्न परं प
रमार्थतः ३७ २४

भा॰ टी॰
१२८

ननु यद्यपि प्रपंचो नाम नास्त्येव न वा सत्तातेन वैतन्यस्य संबंधगंधोपि नास्ति किं वा बहु पुराणमीश्वरस्य प्रयत्नो नित्यमुक्तः किं विषय वंतदा कर्मकाण्डमित्यपेक्षायामीश्वरविशेषं दामुपत्तो सतु जगामखायामसमानन्छन्परि ग्रहस्य जाने तत्र माहत्य: विष्णुतस्वाहमानन्नन्ते मो भृभिवाकसीति श्रजोमे: कालोदिनमु सकं स्वामि न्यापाव देवी त्याह स यदजयति सतुजीवः यत्र यस्मादजयामायया श्रुतौ: श्रुविद्यांसुनुशपीनस्वालिंगेन नतः गुणांश्च देहेन्द्रियादीन् सेवमानम्भाम्मनयाः स्वस्य न हदनुनदन तरं सरूपतांतकर्मयोगं वगुषन्न श्रपेन भगः पिहितानंदादिगुणः सनन्दनु संसारं भजति प्राप्नोति नहि यपैव वकर्मकाण्डमिति भावः नमुनन्वंनु जहासि नाम जो माया ननु सामर्थ्यं स्वास्तिकयंतन्मागस्ते 146

स यदजया त्वजामनुशयीत गुणांश्च जुषन्भजति सरूपतां तदनु मृत्युमपेतभगः त्वमुत जहासि तामहिरिव त्वचमात्तभगो महसि महीयसेऽष्टगुणितेऽपरिमेयभगः ३८ २५॥

तत्र हरिरित्यत्र स्वमिति श्रपभावः यथा भुजंगः स्वगात्रमपि कंचुकं गुणानुत्रानाभिमन्यते तथा त्वमजा नहितिरंतनरत्नादसंबिन्कामयेनुष्ठं दपतेरजया न्यमिति नानुपश्यस्यतिकुतः एतन्नदाहात्मा नाम गः निरग्प्राप्तैश्वर्यः महसि परमैश्वर्ये स्वष्टगुणिते ऽणिमाद्यष्टविभूतिमति महीयसे पूज्यसे विराज सेकथंभूतः अपरिमेयभगः अपरिमितैश्वर्यः न तत्स्वयामिव देशकालादिपरिच्छिन्नं न वाष्टगुणितं मैश्वर्यं अपि तु परिपूर्णं स्वरूपानुबंधित्वादपरिमितमित्यर्थः नन्वं पीतीतं वजीवो रागाशगता कालस्वभा बादिभिर्भीतान् सत्वरजस्तमो गुणमयान् मीलयंतीव हन्माया कम्पयदा तिरस्यमि मर्दयंयानुरमा रामः १२८

...तामारायां गतोऽस्मिन् हरिनामे वनतां वारय ३८ २५

भा॰ टी॰
७०

केतुत्वमतिशयेनाह यस्येति त्रिभुवनानां मंगलरूपादि विपातालेभूमौ पृथिव्यां यस्य यशो लिंगं पुनाति कथं पृथिवीं दे गवितानां दिग्भवानामवितानं मंगलकरं श्रारूपं तत्ता वरं गाबुवपृथिवीं पुनाति कयंतन्त्राप्यनदिविमंदाकिनीति स्वयमभो गवतीति इह वभूमौ भोगवती नस्मात वागमनारीय मंगलपवित्रवभविष्यतीतिभावः ४५ नेमे मनोरदेनो केतुन ते वर्तमाने ह्याली यपञ्चेत्युपादेवेशुजेरातं भस्यजिनी यया स्वगने स्तुअनन्यमानेषु वावः नथा कथालवानिति रिश्च: ४६ वतुर्षु हेतुः नमाथा नामनसा ध्यानं तत्त्वविन्महरिपाकं बोदितां ४७ ४८ इतिदशमस्कंधवृत्तौ सप्ताशीतितमोध्यायः अथैकसप्त

यस्यामलं दिवि यशः प्रथितं रसायां भूमौ च ते भुवनमंगल दिग्वितानं मंदाकिनीति दिवि भोगवतीति चाधो गंगेति चेह चरणाम्बु पुनाति विश्वं ४५ श्रीशुक उवाच नत्वेते ष्वात्मपक्षे ष्वगत्स्नु विजिगीषया वादः परेशः स्मयत्रु भ्रत्पमुहुर्वप्राह कृष्णाच ४६ श्रीभगवानुवाच त्वाहि नः परमवपुस्तु सुहृन्मंत्रार्थतत्व विदत्र श्रथात्रवृत्पनु च यम्म दुष्टः करवाम तत्र ४७ इत्युपामंत्रितो भर्त्रा सर्वज्ञेनापि मुग्धवत् निदेशं शिरसाधाय उद्धवः प्रत्यभाषत ४८ इतिश्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे भगवत्प्रयाणसप्ततितमोध्यायः श्रीशुक उवाच इत्युदीरितमाकर्ण्य देवर्षेरुद्धवोब्रवीत् सभ्यानां मतमाज्ञाय रूपस्य च महामतिः १ उद्धव उवाच यदुक्तमृषिणा देव साचिव्यं यक्ष्यतस्त्वया कार्यं पैतृष्वसेयस्य परस्पर शाच यारशो विशां ३ यष्टव्यं राजसूयेन दिक्चक्रजयिना प्रभो अतो जरासुतजय उभयार्थो तो मम ४ अस्माकं च महानर्थो ह्येतेनैव भविष्यति यशश्च तव गोविंद राज्ञो बद्धान्विमुंचतः ५ स वै दुर्विषहो राजा नागायुतसमो बली बलिनामपि चान्येषां भीमं समबलं विना ६

तित मउद्धवस्तु मंत्रतः इंद्रप्रस्थगतेकृष्णपार्श्वानां परमोत्सवः १ राजसूयमिषक वाभीमदुर्योधनादिषु किलमुत्पाद्यनद राभूभारमहरत्प्रभुः २ देवर्षेस्तत्र राजसूयगमनं सभ्यानां मतं राजरक्षा रूपस्य च भय ३ यक्ष्यतः पाण्डवं स्थितः पैतृ ष्वसेयस्य पितृष्वसुः पुत्रस्य स विशं हासायानंकार्यं तत्या यारशातियेनाशशारक्षा चक्रतैव्या ३ तत्र प्रथम राजसूयार्थं तव्यतताराजरक्षा कर्तव्ये त्याह यष्टव्यमिति षष्ठभिः अतः दिग्विजय हेतो उपायार्थं राजसूयार्थं शरणागत रक्षार्थम् ४ ५ रामः
७०

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भूमान्महान्गुरोर्लाभोयमस्माकंयतः सर्वलोकवन्दनीयतानिति ३५ ईश्वरः कर्तायिषांतेषु ३६ एवंमविदुषवसर्वज्ञेन ... गरास्थनधाय ... स्वानादः ... हकस्यतेस्वस्वशक्तिभिर्विद्यादिभिर्भूतेषु ... अतोवर्तमानस्य ... विभिः विराजन्ते ... स्यापितिनत्राह ... इतिस्वशक्तिभिः ... भूतेषुवर्तमानस्य ... जगत्कंयत्सदेवपतत्सायम् ... तेनेन्जगत्स्त्रजतः किंतुकेवलं ... ३७ ३८ नमह्रतिकृतः स्वेनरूपेनसर्वतोविलक्षणात्मनेसुविमायमया ... ३८ नन्वेवंभूतस्यकिंमायाविष्टितरिस्मतस्त्राह नीवत्वाति

अपिस्विदन्यलोकानांमायाताशंकुतोभयं नन्तुभूपान्भगवतोलोकान्पर्यटतोगुरोः ३५ नाहितेऽविदितंकिंचिल्लोकेष्वीश्वरकर्तृषु अथापि पृच्छामहे युष्मान्पांड्यानांवि किर्षितं ३६ नारद उवाच ६
या सामान्यानेवकृष्णोदयस्वपामानभिमोविश्वसृजेस्वमायिनः भूतेषुभूतस्वशक्तिभिर्विरचय्य ...
न्नरूपोनमेष्टतं ३७ नवेहितंकोहितसाधुवेदितुंस्वमायययेदंस्रजतोनियच्छतः यद्विद्यमानात्मनयावभासतेतस्मैनमस्तेस्वविलक्षणात्मने ३८ जीवस्ययः संसरतोविमोक्षणंनजानतोनर्थवहाच्छरीरतः लीलावतारैः स्वयशः प्रदीपकंप्राज्वालयत्त्वानमहंप्रपद्ये ३९ अथाप्याश्रावयेब्रह्मन्नरलोकविडंवनं रातः पैतृष्वस्रेयस्यभक्तस्यचविकीर्षितं ४० यस्यामित्वांमखं ... पांडवः पारमेष्ठ्यकामो नृपतिस्तत्भवाननुमोदतां ४१ तस्मिन्देवकृतुवरेभवंतंवैसुरादयः दिदृक्षवः समेष्यंतिराजानश्चयशस्विनः ४२ श्रवणात्कीर्तनाद्ध्यानात्पूयंतेन्तेवसायिनः तवब्रह्ममयस्येशकिमुतेक्षाभिमर्शिनः ४३ प्रदी
अविद्यात्मत्वात्तेनअनर्थप्रापकाच्छरीरात्संसरतस्तेनैवतामसाच्छरीरादिर्मोक्षाणमजानतः प्राज्वालयत्प्रदी ... ३९ अथाप्याश्रावयिष्यामि नरलोकविडंबनं ...
... ४० ४१ ... किंनुत्नानां ...
... भक्तोस्माकंकुतस्वन्दः ... स्थायिनः स्वयंवाप्रविश्य ...
रस्त्वयिसद्रक्षणार्थंमयेनानायोपिवेदस्माकं दुःखस्यात ... किमत्य कश्चिन्नरास्थादिस्त्व ...
किंवन्यथा ... स्वकर्मजंदुःखंप्राप्नोत्यवेति ... भेतद्वयमिति ... भावः २७ किंदुःखेनदुःखे
स्वप्नादितमिति स्वप्नवज्जानंतःपश्यदुःखं ... यतः परतंत्रविषयसौख्यंकिंच ... संप्रति ...
कन्त्येनशरीरेणादुरन्त्यत्रदाराद्विनोकेवलंयहामः ... पूर्वमेवतिः कामाः संतत्वानाम्निनाहलाकुः
लोकेभवानजगादितः कलयावतीर्णः सद्रक्षणायपरखलनिगृहणायचान्यः कश्चिन्नवदीपमतिपालितदेवाभी
२८ हामः किंवाजनः स्वकृतंस्मृतिनात्रविघ्नः २७ स्वयान्नदिनंदपश्चसुखंपरंत्वमीशासाम्यद्धयेन ... केनदुःखं
हराघ्रियुग्मंवंधाद्विदुःखमयः ... कर्मपायात् यो भूभुजोः पुतनामंतगजवीर्यमेकोविभ्रद्धराधभवनेम
गदाद्विबाद्यैः २९ ... यथाहितनवकं ... भवंतमनंतवीर्यं जित्वान्नलोकनिरतं सक
दृष्ट्वाप्युदासन्नृपाः ... ३० इतिमागधसंरुद्धाभवद्दर्शनकांक्षिणः प्रपन्नापादमूलं
ते दीनानांशंविधीयतां ३१ राजदूतेब्रुवत्येवंदेवर्षिः परमद्युतिः बिभ्रत्पिंगजटाभारं प्रादुरासीद्यथारविः
नंदृष्ट्वाभगवान्कृष्णः सर्वलोकेस्वरेश्वरः ३२ ववंदउत्थितः शीर्ष्णासस भ्यः सानुगोमुदा सभाजयित्वाविधिव
कृतासनपरिग्रह वभाषेसूनृतैर्वाक्यैः श्रद्धयातर्पयन्मुनिं ३४
हिर्वैति वरत्वतः ... निष्कामैः लभ्यं ... सिद्धं ... ३८
तिप्रार्थयनेतत्र इति ... कर्मपाशात् भवद्भिरेवविक्रमतो ...
दुःयत्रतिय ... अभिमानात् ... भवनेभूभुजो ... स्मात् ... ३८ किंवपुष्मदीयावयमित्य
स्मानधिक ... भगवतः ... वीर्यमपिन्लोकेनिरतं ... भगवतस्र ... दण्डः प्राग

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

एवं सर्वेग्रहेभ्यः पृथक् पृथक् निर्गत्यानंतरं एकस्य बलवत्सुधर्मप्रविश्य यान्तिविघ्नानां १७ न्यपृच्छत् १८ उपमंत्रिणः
परिहासकाः पृथक् पृथक् स्वस्वसमुदायैः १९ ल्ल दंगादयः प्रसिद्धाः दरः शंखः सूताद्य स्तुवु २० आसनगाम्बलेव
दमाह मंत्रात् व्याच ष्टे तेन्यर्थः वादिनः वदन्त चतुराः २३ गिरिव्रतेतत्संज्ञके दुर्गे पेरू दाञ्चासनं तेषां चतुःस्वनावे
दयते इत्यन्वयः २४ ल्ल स्त्रकम्पति च हृल्लाके राज्ञां विहितः पृ नत्र प्रथमेनपारगाम्न परागे नियोगानुवादः ॥

सुधर्म्माख्यां सभां सर्वैर्वृष्णिभिः परिवारितः प्राविशद्यन्निविघ्नानां नर्मसंगमबन्धमयः १७ तत्रोपवि
ष्टः परमासने विभुर्बभौ स्वभासा ककुभोऽवभासयन् वृतो नृसिंहैर्यदुभिर्यदूत्तमो यथोडुराजो दि
वि तारकागणैः १८ तत्रोपमंत्रिणो राजन् नानाहास्यरसैर्विभुं उपतस्थुर्नटाचार्या नर्तक्यस्तांडवैः
पृथक् १९ मृदंगवीणामुरजवेणुतालदरस्वनैः ननृतुर्जगुस्तुष्टुवुः सूतमागधवन्दिनः २० तत्रा
हुर्ब्राह्मणाः केचिदासीना ब्रह्मवादिनः पूर्वेषां पुण्ययशसां राज्ञां चाकथयन् कथाः २१ तत्रैकः पुरुषो रा
जन्नागतोऽपूर्वदर्शनः विज्ञापितो भगवते प्रतीहारैः प्रवेशितः २२ स नमस्कृत्य कृष्णाय परेशाय कृ
तांजलिः राज्ञामावेदयत्तेषां दुःखं जरासंधनिरोधजं २३ ये च दिग्विजये तस्य सन्नतिं न ययुर्नृपाः प्रसह्य रु
द्धास्तेनासन्नयुते द्वे गिरिव्रजे २४ कृष्ण कृष्णाप्रमेयात्मन् प्रपन्नभयभंजन वयं त्वां शरणं यामो भवभी
ताः पृथग्धियः २५ लोको विकर्मनिरतः कुशले प्रमत्तः कर्मण्ययं त्वदुदिते भवदर्चने स्वे यस्तावदस्य ब
लवानिह जीविताशां सद्यश्छिनत्त्यनिमिषाय नमोऽस्तु तस्मै २६
[illegible] २५ पृथक् [illegible] लोक [illegible] भयविज्वरावतो न मंति लोक इति विकर्म्मनिषिद्धं काम्यं च तस्मिन्नितरां रतः
कलाश्च [illegible] देवान् ऋषीन् पितॄन् [illegible] तर्पयित्वा ७ गुष्टीनां प्रथमप्रसूतानां ८ बर्हिर्भिर्हिरण्यपरि [illegible]
मृगान्नमस्कारं [illegible] नेजिकः [illegible] नरं यद्वा [illegible] वत्सानां [illegible]
निमयोन [illegible] वर्हिः [illegible] मृगान्नमु [illegible] रूपुराणावनु [illegible] लक्षाले नगरीता ना
पुतानि वनुर्दशानि [illegible] वहुसंख्याम्नान सम [illegible] चतुर्दशानां लक्षाणां सप्ताधिकमानं सकः वदं चतुरशीत्य

उपस्थायार्कमुद्यंतं तर्पयित्वात्मनः कलाः देवान् ऋषीन् पितॄन् वृद्धान् विप्रानभ्यर्च्य चात्मवान् ७
धेनूनां रुक्मशृंगीणां साध्वीनां मौक्तिकस्रजां पयस्विनीनां गृष्टीनां सवत्सानां सुवाससां ८
ददौ रूप्यखुराग्राणां क्षौमाजिनतिलैः सह अलंकृतेभ्यो विप्रेभ्यो बद्वं बद्वं दिने दिने ९ गोविप्र दे
वतावृद्धगुरून् भूतानि सर्वशः नमस्कृत्यात्मसंभूतीर्मंगलानि समस्पृशत् १० आत्मानं भूषयामास न
रलोकविभूषणं वासोभिर्भूषणैः स्वीयैर्दिव्यस्रगनुलेपनैः ११ अवेक्ष्याज्यं तथादर्शं गोवृषद्विजदे
वताः कामांश्च सर्ववर्णानां पौरान्तःपुरचारिणां १२ प्रदाप्य प्रकृतीः कामैः प्रतोष्य प्रत्यनंदत संवि
भज्याग्रतो विप्रान् स्रक्तांबूलानुलेपनैः १३ सुहृदः प्रकृतीर्दारानुपायुंक्त ततः स्वयं तावत्सूत उपा
नीय स्यंदनं परमाद्भुतं १४ सुग्रीवाद्यैर्हयैर्युक्तं प्रणम्याग्रतः स्थितः गृहीत्वा पाणिना पाणी सारथे
स्तमारुरोह २५ सात्यक्युद्धवसंयुक्तः पूर्वाद्रिमिव भास्करः ईक्षितोऽन्तःपुरस्त्रीणां सव्रीडप्रेमवीक्षितैः
कृच्छ्राद्विसृष्टो निरगाज्जातहासो हरन्मनः १७
[illegible] नसहस्राणि त्रयोदश गा नित्यं दिने दिने च प्रातरेव हवेति ९ आत्मसंभूतिः स्वविभूतिः मंगलानि कपिलादीनि १० नरलोकस्य
विभूषणरूपमात्मानं स्वीयैः पीतांबरकौस्तुभादिभिः ११ कामानभिलषितान् सर्वान् समर्प्य १२ विप्रादीन् स्रगादिभिः संवि
भज्य तेभ्यस्तानि दत्वेत्यर्थः १३ उपायुंक्त भोगार्थमग्रहीत् १४ पाणिं कृतां न लोकह हीत्वा १५ सव्रीडप्रेमवीक्षितैरीक्षितः स
खांगिन स्त्रीणां स व्रीडिते क्षितैः कृच्छ्राद्विसृष्टो निरगात् दीनि १६

भा॰ उ॰
९८

150

151

राम:
९८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ततस्सप्ततितमेकृष्णस्याह्निककर्माणि दूतनारदयोःकार्यकार्यमंत्रविचारणं १ जगन्मंगलचारित्र्यमाह्निकं जगदीशि
तुः नारदेनक्वचित्किंचित् दृष्टमाह यथाक्रमं मत्यर्थः धर्मकामसुकृत्स्नेनश्रद्धितात्मनेतिप्रस्तुतस्पष्टीकृतस्या
धिकारोयंशब्दः उपवृत्तायांआसन्नायां प्रतिभिश्रीकृष्णैः माधव्योमाधवस्यभार्याः १ वंदिनइवश्रीकृष्णंबोधयं
तीमंतिवयांसिपक्षिणः ऽरुरुवन् अतिशायनाकूजन् मंदारवनवायुभिर्गायत्स्वलिष्वनिद्रावयासि २ वैदर्भीतुपल 152

श्रीशुकउवाच अथोषस्युपवृत्तायां कुक्कुटान्कूजतोऽशपन् गृहीतकंठ्यः पतिभिर्माधव्योविर
हातुराः १ वयांस्यरूरुवन्कृष्णंबोधयंतीववंदिनः गायत्स्वलिष्वनिद्राणि मंदारवननवायुभिः २
मुहूर्तंतंतुवैदर्भीनामृष्यदतिशोभनं परिरंभणविश्लेषात् प्रियबाहंतरंगता ३ ब्राह्मेमुहूर्तउत्था
यवार्युपस्पृश्यमाधवः दध्यौप्रसन्नकरणआत्मानंतमसःपरं ४ एकंस्वयंज्योतिरनन्यमव्ययं
स्वसंस्थयानित्यनिरस्तकल्मषं ब्रह्माख्यमस्योद्भवनाशहेतुभिः स्वशक्तिभिर्लक्षितभावनि
र्वृतिं अथाप्लुतोंभस्यमलेयथाविधिक्रियाकलापंपरिधायवाससी चकारसंध्योपगमादि
सत्तमोहुतानलोब्रह्मजजापवाग्यतः ६

रणांपरिरंभणविश्लेषात्तंपर्यालोच्य ३।४ एकं अखंडं तत्र हेतुः अनन्यं निरुपाधिं अतएवअव्ययं नित्यं स्वयंज्योतिःस्वे
हेतुः नित्यनिरस्तकल्मषं अविद्यायस्मात्तं उपलक्षणमाह अस्येति विश्वस्यलक्षितः आसोभवाश्वालोनिर्वृतिश्चभावः
सत्तानिर्वृतिरानंदः तथाहिगुणक्षोभात्पूर्वंसन्मात्रंयः सदेवसौम्येदमग्रआसीदित्यादिश्रुतेः सएवानंदःविज्ञान
मानंदंब्रह्मेत्यर्थः ५ अथाप्लुतः स्नातः संध्योपगमादि उपासनं आदिर्यस्यभवति तथाक्रियाकलापंचकार काश्चन्याउदयात्
[illegible] जप ६

भा०द०
६९
हेयोगेश्वरआत्मन् आत्मनिममनसिनवस्वरूपेवानिर्भाताः प्रतीतास्तवयोगमायाः केवलंविदामविद्मः ननुत्वंपरमार्थवि
तिभावः ३८ त्वन्मानुष्यताद्येनमुह्यामि अतोमांप्रस्थापयेत्याह अनुजानीहीति ३९ ततस्मालोकंशिक्षयन्निमंधर्ममास्थितःननुन
वनः हेपुत्रमाखिदमोहमावाप्नुहीति ४० इतिएवमनुगृहीतस्तमेकमेवसंतंददर्शेति ४१ मुहुर्दृष्ट्वा जातकौतुकोत्सु

विदामयोगमायास्तेदुर्दर्शाअपिमायिनां योगेश्वरात्मन्निर्भाताभवत्पादनिषेवया ३८ अनुजानीहिमां
देवलोकांस्तेयशसाप्लुतान् पर्यटामितवोद्गायन्लीलांभुवनपावनीं श्रीभगवानुवाच ब्रह्मन्धर्मं
स्यवक्ताहंकर्तातदनुमोदिता तच्छिक्षयन्लोकमिममास्थितःपुत्रमाखिदः ४० शुकउवाच इत्याचरंतंस 153
मं३ द्धर्मान्पावनान्गृहमेधिनां तमेवसर्वगेहेषुसंतमेकंददर्शह ४१ कृष्णस्यानंतवीर्यस्ययोग
मायामहोदयं मुहुर्दृष्ट्वाऋषिरभूत्विस्मितोजातकौतुकः ४२ इत्यर्थकामधर्मेषुकृष्णेनश्रद्धि
तात्मना सम्यक्सभाजितः प्रीतस्तमेवानुस्मरन्ययौ ४३ एवंमनुष्यपदवीमनुवर्तमानोनाराय
णोऽखिलभवायगृहीतशक्तिः रेमेंगषोडशसहस्रवरांगनानां सव्रीडसौहृदनिरीक्षणहासजु
ष्टः ४४ यानीहविश्वविलयोद्भववृत्तिहेतुः कर्माण्यनन्यविषयाणिहरिश्चकारः यस्त्वंगगायति
शृणोत्यनुमोदतेवा भक्तिर्भवेद्भगवतिह्यपवर्गमार्गे ४५ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कं
धेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः

निर्विस्मितोभूदिति ४२ श्रद्धितः श्रद्धायुक्तः आत्मायस्यतेन ४३ नारददृष्टाश्रीकृष्णलीलांनिगमयति एवमिति अखि रामः
लस्यभवायउद्भवायगृहीताःशक्तयोनानामूर्तयोयेनसः सव्रीडंचतत्सौहृदंचतेननिरीक्षणंहासश्चताभ्यांजुष्टः ४४ ॥ ६९
अनन्यविषयाणिअसाधारणानि अपवर्गमार्गेमोक्षप्रदे ४५ इतिदशमेएकोनसप्ततितमोऽध्यायः रामः रामः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

वितानाग्नीनाहवनीयादीन् ऋत्विग्होत्रेणपंचभिर्मखैर्महायज्ञैर्यजंतं २४ ३१ कालेनग्रसमयेविधिनाउपपादयंतंप्रापरां
विवाहमित्यर्थः कल्पयंतंघटयंतंविभूतिभिःविभवैः ३२ प्रस्थापनंदुहितृजामात्रादीनांस्वगृहात्तद्गृहंप्रतिनयनं उपानयनं

जुहुतंचवितानाग्नीन्यजंतंपंचभिर्मखैः भोजयंतंद्विजान्क्वापिभुंजानमवशेषितं २४ क्वापिसंध्यामुपासीनं 154
जपंतंब्रह्मवाग्यतं एकत्रवासिचर्मभ्यांचरंतमसिवर्त्मसु २५ अश्वैर्गजैरथैः क्वापिविचरंतंगदाग्रजं क्व
चिच्छयानंपर्यंकेस्तूयमानंचबंदिभिः २६ मंत्रयंतंचकस्मिंश्चिन्मंत्रिभिश्चोद्धवादिभिः जलक्रीडारतंक्वापि
वारमुख्याबलावृतं २७ कुत्रचिद्द्विजमुख्येभ्योददतंगाः स्वलंकृताः इतिहासपुराणानिशृण्वंतंमंगलानिच
२८ हसंतंहास्यकथयाकदाचित्प्रिययागृहे क्वापिधर्मंसेवमानमर्थकामौचकुत्रचित् २९ ध्यायंतमेक
मात्मानंपुरुषंप्रकृतेःपरं शुश्रूषंतंगुरून्क्वापिकामैर्भोगैःसपर्यया ३० कुर्वंतंविग्रहंकैश्चित्संधिंचान्य
त्रकेशवं कुत्रापिसहरामेणचिंतयंतंसतांशिवं ३१ पुत्राणांदुहितॄणांचकालेविध्युपयापनं दारैर्वरै
स्तत्सदृशैःकल्पयंतंविभूतिभिः ३२ प्रस्थापितोपानयनैरपत्यानांमहोत्सवान् वीक्ष्ययोगेश्वरेशस्यये
षांलोकाविसिस्मिरे ३३ यजंतंसकलान्देवान्क्वापिक्रतुभिरूर्जितैः पूर्तयंतंक्वचिद्धर्मंकूपारामालय
स्यादिभिः ३४ चरंतंमृगयांक्वापिहयमारुह्यसैंधवं घ्नंतंतत्रपशून्मेध्यान्परीतंयदुपुंगवैः ३५ अव्य
क्तलिंगंप्रकृतिष्वंतःपुरगृहादिषु क्वचिच्चरंतंयोगेशंतत्तद्भावबुभुत्सया ३६ अथोवाचहृषीकेशंना
रदःप्रहसन्निव योगमायोदयंवीक्ष्यमानुषीमीयुषोगतिं ३७

ततद्गृहाद्गृहंप्रतिनयनं तैर्महोत्सवान्कल्पयंतं योगेश्वरेश्वरस्यश्रीकृष्णस्यप्रपत्यानांमहोत्सवान्वीक्ष्यलोकाः सर्वेविसि
स्मिरेविस्मयंचक्रुःतथाभूतान्कल्पयंतं ३३ ३५ अव्यक्तलिंगंवेषांतरेणाच्छन्नं ३६ ३७ रामः रामः रामः॥

भा॰ दु॰
६६ भगवतात्स्वस्याईशामन्यमानस्यसंभावयन्नाहनैवेति सर्वमित्यादेवमर्दशांमनुमममगौरवात् नर्हिकथंकंसादिवधमैत्रीनत्रा
हखलानांमद्दृष्ट्यैवेत्याहुर्नमितिकुतःजगतःस्थितिर्नाथकरीणांरक्षारणांपालनंनाभ्यांसहनस्यनिःश्रेयसायनवायस्वच्छावतारः इतिव
यंसुच्छुसम्मग्विभःअतःखलदमःसाधुसन्मानंचयुक्तमितिभावः १७ यदुक्तंप्रभोकिंकरःवामेतिअत्राह दृष्टमितिभक्तजनतापा

नारदउवाच नैवाद्भुतंत्वयिविभोऽखिललोकनाथेमैत्रीजनेषुसकलेषुदमःखलानां निःश्रेयसायहिजगत्स्थितिरक्ष
णाभ्यांस्वैरावतारउरुगायविदामसुष्ठु १७ दृष्टंतवांघ्रियुगलंजनतापवर्गंब्रह्मादिभिर्हृदिविचिंत्यमगा॰ 155
धबोधैः संसारकूपपतितोत्तरणावलंबंध्यायंश्चराम्यनुगृहाणयथास्मृतिःस्यात् १८ श्रीशुकउवाच ततो
ऽन्यदाविशद्गेहंकृष्णपत्न्याःसनारदः योगेश्वरेश्वरस्यांगयोगमायाविवित्सया १९ दीव्यंतमक्षैस्तत्रापिप्रि
ययाचोद्धवेनच पूजितःपरयाभक्त्याप्रत्युत्थानासनादिभिः २० पृष्टश्चाविदुषेवासौकदायातोभवानिति
क्रियतेकिंनुपूर्णानामपूर्णैरस्मदादिभिः २१ अथापिब्रूहिनोब्रह्मन्जन्मैतच्छोभनंकुरु सतुविस्मि
तउत्थायतूष्णीमन्यमगाद्गृहं २२ तत्राप्यचष्टगोविंदंलालयंतंसुतान्शिशून् ततोन्यस्मिन्गृहेपश्य
न्मज्जनायकृतोद्यमं २३

अपवर्गरूपं किंच अतिदुर्लभंतथाब्रह्मादिभियोगेश्वरैरपिहृदिविचिंत्यांकिंच संसारकूपेपतितानामुत्तरणायावलं
बंआश्रयरूपंभूतंतवांघ्रियुगलंमयादृष्टंअतःकृतार्थोस्मितथापितवस्मृतिर्यथास्यात्तथाऽनुगृहाणेतितत्रस्थापत्नेवति
मंचरामीति १८ १९ अथोदीव्यंतमित्यादौददर्शेतिशेषः २१ २२ रामः रामः रामः रामः राम रामः रामः रामः
६६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मुक्तादामविलंबाः विधिधानिधिंबनानि विघंते येषु तैः मयापुत्तमैः परिस्पते भूषितैः २० ईश्व समीपस्थपतीनां भोपग्नि निवृषिपैः
यांते २१ अनुसवं सर्वकालं आत्मना समानानि गुणरूपवयांसि सुवेषालंकारस्त्र यस्य तेन दासीसहस्रेण युतपाणिं हिरण्या
सह २२ श्रीयः रुक्मरपाः पर्यंकतः अर्वाविधात् उपवेशयामास १४ आविभूतश्चाविभः दधारम्पधः विभूदितिरा त्रं तवातप

वितानेनिर्मिते त्वष्ट्रा मुक्तादामविलंबिभिः दंतेरासनपर्यंके मयापुत्तमपरिस्कृतैः १० दासीभिर्निष्ककंठीभिः — नि २
सुवासोभिरलंकृतं पुंभिः सुकंचुकोष्णीषसुवस्त्रमणिकुंडलैः ११ रत्नप्रदीपनिकरद्युतिभिस्तमध्यान्तं विवि
त्रमलभीमु चिरस्ताडिनीश न्कलनिपत्रहिहितागरु धूलमश्चैर्निर्यांति सौख्यघनकुहृपदन्तदतः १२ तस्मिन्
समानगुणरूपवयः सुवेषदासीसहस्रयुतयानुसवं गृहिण्या विपादद्रतीवमरव्यजनेन रुक्मदंडेन साल्व
तपतिं परिवीजयंत्या १३ तं संनिरीक्ष्य भगवानस्वहस्तांत्विनः श्रीपर्यंकतः सकल धर्मवतावरिष्ठः आननम
तपतिं परिवीजयंत्या १३ तं संनिरीक्ष्य भगवान्स्वहस्तात्त्विनः श्रीपर्यंकतः सकलधर्मवतावरिष्ठः आनम्य
पादयुगलं शिरसा किरीटजुष्टेन सांजलिरलीकिपाद्यासने स्व १५ तस्या जनितमवर्णातदपःस्वमूर्ध्नि बिभ्र १५
न्महत्तरोपित्सलापतिर्हि धूक्तायादेवकृतिपगुरूनाम धुर्कं तस्येवय धर्मराशो यमरोघतीर्थं
रतद्धमन रोषितस्ल्लापतिर्हि पुरुदायदेव मितिपगुरूनामयुक्तं तस्येवयथाराधोसमुदाय तीर्थं २५
संपूज्य देवक्रुषिवर्यमृषिः पुराणो नारायणो नरसखो विधिनोदितेन वाण्याभिभाष्य मितया मृत
मिष्टया तं प्राह प्रभो भगवते करवाम हे कि २६
वसंपूज्याभिभाष्य व प्राह सुत्तरेणान्वयः कथंभूतः यस्यवरणशौचं गंगाख्य शोषतीर्थं सः अतः एवंजगद्गुरुतरोपि
सतां धर्मभर्तापतित्वा द्वन्नकरोदित्यर्थः सतां पतित्वे हेतुः ब्रह्मण्यदेव इति पद्रमगुणाक्षतं नाम तस्येवप
तो युक्तं समं जसंम्भुतस्तस्मिन्प्रवर्तनाये वमाचरणमित्यर्थः २५ अभिभाष्य दिष्ट्यात्वदागमनमित्यादिप्रिय

मु॰क्रा॰ ६९

भा॰ पु॰ ६५ एकोनसप्ततितमे गार्हस्थ्यं प्रतिमंदिरं कृष्णस्य नारदो दृष्ट्वा विस्मितोगान्नतः स्तवन् १ दिदृक्षयामुनिर्येनाह विक्रमितिः
अष्टसहस्रस्त्रीः उद्वाह इत्यर्थः नारदः समागात् २ ताश्चाह नारदोमुनिर्दृष्ट्वा सः ईक्षाद्भुतकुसुमः नाराणसि माभुभरवोमग्नः
पुष्पानस्तु वृद्धिनाना मलीनां कुलानि तैर्नादितां ३ पुरिततत्प्रापत्यु ८ नहामक रतैः ग्रस्वायंते प्रकारान्तइतित्र्या
तं स्वरारत्नमयापरिकरायेषु तैः ५ पतंगः प्रबलंगः पतीकाप सुतेषु जेषकोरतस्मात वा यस्मात ६ तस्यामभवेपि

श्रीशुक उवाच नरकं निहितं श्रुत्वा तथोद्वाहं च योषितां कृष्णेनैकेन बह्वीनां तद्दिदृक्षुः स्म नारदः १ चित्रं
बतैतदेकेन वपुषा युगपत्पृथक् गृहेषु द्व्यष्टसाहस्रं स्त्रिय एक उदावहत् २ इत्युत्सुको द्वारवतीं देव
र्षिर्द्रष्टुमागमत् पुष्पितोपवनारामद्विजालिकुलनादितां ३ उत्फुल्लेन्दीवराम्भोजकल्हारकुमुदोत्पलैः
घुरितेषु सरस्सूच्चैः कूजितां हंससारसैः ४ प्रासादलक्षैर्नवभिर्जुष्टां स्फाटिकराजतैः महामर — ना
कतप्रष्ठैः स्वर्णरत्नपरिच्छदैः ५ विभक्तरथ्यापथचत्वरापणैः शालासभाभी रुचिरां सुरालयैः
संसिक्तमार्गांगणवीथीदेहलीं पतत्पताकाध्वजवारितातपां ६ तस्यामन्तःपुरं श्रीमदर्चितं सर्वधिष्ण्यपैः
हरेः स्वकौशलं यत्र त्वष्ट्रा कार्त्स्न्येन दर्शितं ७ तत्र षोडशभिः सद्मसहस्रैः समलंकृतं विवेशैकतमं शौरेः
पत्नीनां भवनं महत् ८ विष्टब्धं विद्रुमस्तंभैर्वैदूर्यफलकोत्तमैः इंद्रनीलमयैः कुड्यैर्जगत्या चाहतत्विषा

९

स्पयैर्लोकपालैरचितं ७ षोडशभिः सप्तसहस्रैः समलंकृते ततः पुरं विवेश तत्र वतस्यशौरेः पत्नीनां भवनेषु एकतमं विवे
शेत्यन्वयः यत्र स्वकौशलं त्वष्ट्रा दर्शितमित्यंतपुरभवनयोर्विशेषणं ८ तदनु व पुराधिपति चतुर्भिर्विष्टब्धमिति वि
द्रुमस्तंभैर्विष्टब्धं विष्टब्धं वैदूर्यमयानि फलकोत्तमानि स्तंभाग्र पाणिच्छादनानि तैः इंद्रनीलमयैः कुड्यादिभिर्भोप
लक्षितं जगत्या भूमिकया च इंद्रनीलमय्यानहतात्विट् यस्याः तया ९ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः — रामः ६५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

158

लांगलाग्रेण राष्ट्रं क्षिप्तवानतः प्राकारमूले निखातेऽद्य हृदि यं समुत्पाद्य ४१ ४२ जिजीविषव इत्यपक्षपाधिक्यं सोढव्यं ४३ ४४ ४५
रोषशयनं कशिपुविशेषपर्यंके परिशिष्यमाणो वः स च त्वमेवेति वा ४६ अस्मात्तु कोपस्य तव यमनुचितत्वमाह । कोपस्तस्य

लांगलाग्रेण नगरमुद्विदार्य गजाह्वयं विचकर्ष स गंगायां प्रहरिष्यन्नमर्षितः ४१ जलयानमिवाघूर्णं
गंगायां नगरं पतत् आकृष्यमाणमालोक्य कौरवाः जातसंभ्रमाः ४२ तमेव शरणं जग्मुः सकुटुम्बा जिजीविषवः सलक्ष्मणं पुरस्कृत्य साम्बं प्रांजलयः प्रभुं ४३ राम रामाखिलाधार प्रभावं न विदाम ते मूढानां
नः कुबुद्धीनां क्षन्तुमर्हस्यतिक्रमं ४४ स्थित्युत्पत्त्यप्ययानां त्वमेको हेतुर्निराश्रयः लोकान्क्रीडनकानीश क्रीडतस्ते वदन्ति हि ४५ त्वमेव मूर्ध्नीदमनन्त लीलया भूमण्डलं बिभर्षि सहस्रमूर्धन् अन्ते च यः स्वात्मनिरुद्धविश्वः
शेषे द्वितीयः परिशिष्यमाणः ४६ कोपस्ते ऽखिलशिक्षार्थं न द्वेषान्न च मत्सरात् बिभ्रतो भगवन्सत्त्वं स्थितिपालनतत्परः ४७ नमस्ते सर्वभूतात्मन्सर्वशक्तिधराव्यय विश्वकर्मन्नमस्तेऽस्तु त्वां वयं शरणं गताः ४८ दुर्योधः
श्रीशुक उवाच एवं प्रपन्नैः संविग्नैर्वेपमानायनैर्बलः प्रसादितः सुप्रसन्नो माभैष्टेत्यभयं ददौ ४९ दुर्योधनः पारिबर्हं कुंजरान् षष्टिहायनान् ददौ च द्वादशशतान्ययुतानि तुरंगमान् ५० रथानां षट्सहस्राणि
रौक्माणां सूर्यवर्चसां दासीनां निष्ककण्ठीनां सहस्रं दुहितृवत्सलः ५१ प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं भगवान्सात्वतर्षभः ससुतः सस्नुषः प्रायात्सुहृद्भिरभिनन्दितः ५२ ततः प्रविष्टः स्वपुरं हलायुधः समेत्य बन्धूननुरक्तचेतसः
शशंस सर्वं यदुपुंगवानां मध्ये सभायां कुरुषु स्वचेष्टितं ५३ अद्यापि च पुरं ह्येतत्सूचयद्रामविक्रमं समुन्नतं दक्षिणतो गंगायामनुदृश्यते ५४ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कन्धे हस्तिनापुरकर्षणं नामाष्टषष्टितमोऽध्यायः
सुव्यक्तं दृश्यते गंगाया मन्तु दृश्यते ५४ वेपमानाः अपनं पुरं ये ४८ विश्वकर्मन्हे अनन्त यस्य सर्वमिति संबोधनं ४७
विनाशने नयत इति यः कोपः पाठान्तरे संबोधनं ४७

भा॰ पु॰ ६७

नन्वन वं प्रुमिश्रो मनः क्षिप्तवान् श्रिताः उन्नद्धकण्ठोमदो येषां तेषु वीक्ष्यपुरुषं वा कं अस्मात् दुर्जनाः २९ ३० नाना धनमिजनाद्भिन्नः
नद्धाते यां दृष्ट्वा अश्वमः प्रकर्षेण रामयनी तत्पालकुट्टः दण्डः ३१ दुर्भाषानस्त्रवाक्यशब्दान् ३३ दुर्मर्षरामनुस्मृतिकं दृष्ट्वा नोमसे
नरेन्द्रनिविष्टः आशापथितुं समर्थः ३४ अहो ध्याः श्रीकसमधिछिपतीति कुपितत्वाहस्तु धर्मेन्मादि दर्भिः शितिभिः ३५ ३६ नोऽस्तु

श्रीशुक उवाच नन्वयं धुम्रियो लिन्दल्लदासे भरतर्षभ आज्ञापयामं दुर्योधन सभ्याः पुरमाविशन् २९
इष्टाकुरुणां दौर्शील्यमज्ञात्वावाच्यानि वाच्यतः अवोचन्कोपसंरब्धो दुष्प्रेक्ष्यः प्रहसन्मुहुः ३० नूनं नानामदोन्नद्धाः शान्तिं नेच्छन्त्यसाधवः तेषां हि प्रशमो दण्डः पशूनां लगुडो यथा ३१ अहो यदून्सुसंरब्धान्कृष्णं च कुपितं शनैः सान्त्वयित्वाहमेतेषां शममिच्छन्निहागतः ३२ त इमे मन्दमतयः कलहाभिरताः खलाः तं मामवज्ञाय मुहुर्दुर्भाषान्मानिनोऽब्रुवन् ३३ नोग्रसेनः किल विभुर्भोजवृष्ण्यन्धकेश्वरः शक्रादयो लोकपाला यस्यादेशानुवर्तिनः ३४ सुधर्माक्रम्यते येन पारिजातोऽमराङ्घ्रिपः आनीय भुज्यते सोऽसौ न किलाध्यासनार्हणः ३५ यस्य पादयुगं साक्षाच्छ्रीरुपास्तेऽखिलेश्वरी स नार्हति किल श्रीशो नरदेवपरिच्छदान् ३६ यस्याङ्घ्रिपङ्कजरजोऽखिललोकपालैर्मौल्युत्तमैर्धृतमुपासिततीर्थतीर्थं ब्रह्मा भवोऽहमपि यस्य कलाः कलायाः श्रीश्चोद्वहेम चिरमस्य नृपासनं क्व ३७ भुञ्जते कुरुभिर्दत्तं भूखण्डं वृष्णयः किल उपानहः किल वयं स्वयं तु कुरवः शिरः ३८ अहो ऐश्वर्यमत्तानां मत्तानामिव मानिनां असंबद्धा गिरो रुक्षाः कः सहेतानुशासिता ३९ अद्य निष्कौरवीं पृथ्वीं करिष्यामीत्यमर्षितः गृहीत्वा हलमुत्तस्थौ दहन्निव जगत्त्रयं ४०
नमैः मौलिमुकैः उत्तमाङ्गैः उत्तमः मौलिभिः शितिवा उपासिता नृतीर्थानि येषां गिरिभिः तेषामपि तीर्थं यद्वा उपासितं सर्वैः सेवितं तीर्थं गंगा तस्य
तीर्थत्वनिमित्तादिकं च ब्रह्माभवः श्रीश्चाहमपि उद्वहेम कपश्च तावद्यस्य कलायाः अंशस्य कलाः अंशस्य कलाः अंशाः ३७ मत्तानां नामिव
मद्यादिना रुक्षाः परुषाः अनुशासिता स्वपदे प्रभुः सन् ३८

159 दश॰ ६७

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नमुरुवमर्दयित्वासत्कृत्यमंगलपाराणायः उपायनहस्ताः १८ अहाम्यपि पुरोगमुः १९ २१ यतपूर्यंदुत्युग्रसेनवाक्यमत्थ्ये
सहेमप्याक्कनमानीयसमर्च्यपतेतिशेषः २२ वीर्यप्रभावःशौर्यंउत्साहः बलोउत्साहः बलसत्वैनेरुक्तंदुष्प्रूरबलंकथं

तेःनिष्प्रीतास्तमाकर्णवद्याप्राणमंस्तु हृतमं नमर्दयित्वाऽभियघुः सर्वेमंगलपाराणायः १८ तंसंगम्यययान्यायं
गामर्घ्यंवन्यवेदयन् तेषांयेतत्प्रभावज्ञाःप्ररोगमुः सिरसावलं १९ वृष्णिकुरुशालिनः ... इवसमनाम
यं परस्परं स्वपाराणमाववभाषे ऽविकत्थवचः २० उग्रसेनःक्षितिशेषाय द्वश्राज्ञापयदमुः तद्व्यग्रदधियःकृत्वा
कुरुभ्यंमाबिलंबितं २१ यद्यूयंबहवस्त्वेकजित्वा धर्मेणधार्मिकं अबध्नाताऽथ तन्मृत्ये वंधुनामैक्यका
म्यया २२ वीर्यशौर्यबलोन्नद्धमात्मशक्तिसमंवचः कुरवोबलदेवस्यनिशम्योचुःप्रकोपिताः २३ अहोमहच्चि
त्रमिदंकालगत्यादुरत्यया आरुरुक्षत्युपानद्वैशिरोमुकुटसेवितं २४ एतेयौनेनसंबद्धाः सहशय्यासनाः
शनाः वृष्णयस्तुल्यतांनीता अस्मद्दत्तनृपासनाः २५ चामरव्यजनेशंखमातपत्रं चपांडुरं किरीटमासनंशय्यां
भुंजंत्यस्मदुपेक्षया २६ अलंयदूनांनरदेवलांछनैर्दातुःप्रतीपैःफणिनामिवामृतं येनप्रसादोप
चिताहिपाद्‌वामाज्ञापयंत्यद्यगतत्रपावतः २७ कथमिंद्रोपिकुरुभिर्भीष्मद्रोणार्जुनादिभिः अदत्तम
वरुंधीतसिंहग्रस्तमिवोरणः २८

अत्मनःशक्तेःसमंअनुरूपं २२ उपानत्पादरक्षाशिरआरोढुं इच्छति हीनाअस्माभिर्ज्ञापयंतीत्यर्थः २४ अस्मेवप्रपं
चःएतदुतिचतुर्भिःयौनेनसम्बन्धेनवैवाहिकेन २५ किंचचामरव्यजनेइतिभुंजातिउपभुंजतइत्यर्थः अस्मदुपेक्षयाप्र
त्यक्षमनभिमत्य २६ अलमिति अतःपरंतान्यपहरिष्यामइत्यर्थः २७ अपवरुंधीतस्वीकुर्यात उतरणमेषः २८ रामः

धार्तियाम्यांसिसुराशार्ङ्ग्यांशीसुसंयताः घाराणायमादिभिर्दमिताः ४ कुरुवृद्धोभीष्मेनानुमोदिनीः यदेतेइत्यर्थः ५ ६
करोग्रिशीर्षेघातं ७ अन्यत्र असहन अचिंत्यस्यभगवतोऽर्भकः अचिंत्यस्यासावर्भश्चेतिवा ८ ९ तत्ययर्थयति

निग्रहीतं सुतंकृत्वा पद्य्यांनी ... हत्तमन्यः भग्नदर्पाः समं यांतिप्राणा द्रवसुसंयताः ४ इतिक
र्णःशलोभूरियज्ञकेतुःसुयोधनः सांबमारेभिरेवद्धुंकुरुवृद्धानुमोदिताः ५ दृष्ट्वानुधावतःसांबो
धार्तराष्ट्रान्महारथः प्रगृह्यरुचिरंचापंतस्थौसिंहइवैकलः तंतेजिघृक्षवःकुद्धास्तिष्ठतिष्ठेतिभा
विणः आसाद्यधन्विनोवाणैःकर्णाग्रणःसमाकिरन् ७ सोपविद्धःकुरुश्रेष्ठकुरुभिर्यदुनंदनः
नामृष्यत्तदचिंत्यार्भःसिंहःक्षुद्रमृगैरिव ८ विस्फूर्ज्यरुचिरंचापंसर्वान्विव्याधसायकैः कर्णादीन्
षड्रथान्वीरस्तावद्भिर्युगपत्पृथक् १० चतुर्भिश्चतुरोवाहानेकैकेनचसारथीन् रथिनश्चमहेष्वा
सांस्तस्यतेभ्यपूजयन् ११ तंतुतेविरथंचक्रुश्चत्वारश्चतुरोहयान् एकस्तुसारथिंजघ्नेविच्छेदान्यः
शरासनं १२ तंबध्वाविरथीकृत्यकृच्छ्रेणकुरवोयुधि कुमारंस्वस्यकन्यांचस्वपुरंजयिनोऽविशन्
१३ तच्छ्रुत्वानारदोक्तेनराजन्संजातमन्यवः कुरून्प्रत्युद्यमंचक्रुरुग्रसेनप्रचोदिताः सांत्वयित्वातुतान्
रामः संनद्धान्वृष्णिपुंगवान् नैच्छत्कुरूणांवृष्णीनांकलिंकलिमलापहः १४ जगामहास्तिनपुरंरथेनादि
त्यवर्चसा ब्राह्मणैःकुलवृद्धैश्चवृतश्चंद्रइवग्रहैः १५ गत्वागजाह्वयंरामोबाह्योपवनमास्थितः उद्धवंप्रे
षयामासधृतराष्ट्रंबुभुत्सया १६ सोभिवंद्यांबिकापुत्रंभीष्मंद्रोणंचवाह्लिकं दुर्योधनंचविधिवद्राममागतं
मब्रवीत् १७

चतुर्भिश्चतुरश्चत्वारोपीस्तानुसंधेयाः तत्कर्मतेसमानिनेदतं १० ११ स्वस्यदुर्योधनस्यकन्यांवनितांचेतिसेषः १२ १३ यतःक
लिनैच्छत्ततःसांत्वयित्वाजगामेति १४ १५ धृतराष्ट्रप्रतिबुभुत्सयातिअभिप्रायजिज्ञासयेत्यर्थः १६ विधिवदभिवंद्य १७

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अरुरुजन्ताडयामास २३ जत्रौकंठबाहुमूले २४ टंकाः सनोपविवरगिरितत्सहितः २५ २६ जगतोव्यतिकरंनाशवहतीति
तथानं २७ इतिदशमेसप्तषष्टितमः अथ अष्टषष्टितमे सांबनिरुद्धकौरवेषुच तदिमोक्षायरामेणगजाह्वयविक

नू २

पुनरन्यंसमुत्क्षिप्यकृत्वानिष्पत्रमोजसा तेनाहनत्सुसंक्रुद्धस्तंबलःशतधाच्छिनत् २० ततोन्येनरुषाज 162
घ्नेतंचापिशतधाच्छिनत् एवंयुध्यन्भगवताभग्नेभग्नेपुनःपुनः आकृष्यसर्वतोवृक्षान्निर्वृक्षमकरोद्वनं २१
ततोमुंचच्छिलावर्षंबलस्योपर्यमर्षितः तत्सर्वंचूर्णयामासलीलयामुशलायुधः २२ सबाहूतालसं
काशौमुष्टीकृत्यकपीश्वरः आसाद्यरोहिणीपुत्रंताभ्यांवक्षस्यरूरुजत् २३ यादवेंद्रोपितंदोर्भ्यांत्यक्त्वा
मुशललांगले जत्रावभ्यर्दयत्क्रुद्धःसोपतद्रुधिरंवमन् २४ चकंपेतेनपततासटंकःसवनस्पतिः पर्व
तःकुरुशार्दूलवायुनानौरिवांभसि २५ जयशब्दोनमःशब्दःसाधुसाध्वितिचांबरे सुरसिद्धमुनीं
द्राणामासीत्कुसुमवर्षिणां २६ एवंनिहत्यद्विविदंजगद्व्यतिकरावहं संस्तूयमानोभगवाञ्जनैःस्व
पुरमाविशत् २७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेद्विविदवधोनामसप्तषष्टितमोध्यायः
श्रीशुकउवाच दुर्योधनसुतांराजन्लक्ष्मणांसमितिंजयः स्वयंवरस्थामहरत्सांबोजांबवतीसुतः १ कौ
रवाःकुपिताऊचुर्दुर्विनीतोयमर्भकः कदर्थीकृत्यनःकन्यामकामामहरद्बलात् २ बध्नीतेमंदुर्विनी
तंकिंकरिष्यंतिवृष्णयः येस्मत्प्रसादोपचितांदत्तांनोभुंजतेमहीं ३

धरां १ रामचरित्रान्तरंविरूपयन्नाह दुर्योधनसुतामितिसमितिंजयः संग्रामजित् १ ३ नोस्माकंमहीं
अस्माभिर्दत्तांभुंजते भूपतयइतिभावः ३ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः ॥

भा० दु० अथधात्वपिदधेपेशस्कारीभ्रमरः ७ ८ प्रभिन्नंमत्तं १० ११ जात्यास्वभावेनैवचापलंयासांता १२ हेलयामासअव
६२ गतेनिरीक्षतेनिरीक्षमाणरामस्यनमना दृष्टमर्षः १४ आस्फालयत् योषितांवासांस्याकृष्यपाटितवान्विप्रचक्रेए

पुरुषान्योषितोदुष्टःक्ष्माभृद्द्रोणीगुहासुसः निक्षिप्यचाप्यधाच्छैलैःपेशस्कारीवकीटकं ७
एवंदेशान्विप्रकुर्वन्दूषयंश्चकुलस्त्रियः श्रुत्वासुललितंगीतंगिरिंरैवतकंययौ ८ तत्रापश्यद्य
दुपतिंरामंपुष्करमालिनं सुदर्शनीयसर्वांगंललनायूथमध्यगं ९ गायंतंवारुणींपीत्वामदविह्व
ललोचनं विभ्राजमानंवपुषाप्रभिन्नमिववारणं १० दुष्टःशाखामृगःशाखामारूढःकंपय 163
द्रुमान् चक्रेकिलकिलाशब्दमात्मानंसंप्रदर्शयन् ११ तस्यधार्ष्ट्यंकपेर्वीक्ष्यतरुण्योजाति
चापलाः हास्यप्रियाविजहसुर्बलदेवपरिग्रहाः १२ ताहेलयामासकपिर्भ्रूक्षेपैःसंमुखादिभिः
दर्शयन्स्वगुदंतासांरामस्यचनिरीक्षतः १३ तंग्राव्णाप्राहरत्क्रुद्धोबलःप्रहरतांवरः सवंच नू
यित्वाग्रावाणंमदिराकलशंकपिः १४ गृहीत्वाहेलयामासधूर्तस्तंकोपयन्हसन् निर्भि
द्यकलशंदुष्टोवासांस्यास्फालयद्बलं कदर्थीकृत्यबलवान्विप्रचक्रेमदोद्धतः १५ तंतस्याविनयं
दृष्ट्वादेशांश्चतदुपद्रुतान् क्रुद्धोमुशलमादत्तहलंचारिजिघांसया १६ द्विविदोपिमहावीर्यःशा
लमुद्यम्यपाणिना अभ्येत्यतरसातेनबलंमूर्ध्न्यताडयत् १७ तंतुसंकर्षणोमूर्ध्निपतंतमचलोयथा प्र
तिजग्राहभगवान्सुनंदेनाहनच्चतं १८ मुशलाहतमस्तिष्कोविरेजेरक्तधारया गिरिर्यथागैरिकयाप्रहा
रंनानुचिंतयन् १९

चमपकृतवान् १५ १६ शालंवृक्षं १७ सुनंदेनमुशलेनततःअहनिनिस्पर्धःतंवानरं १८ मस्तिष्कंमस्तकावयवविशेषःगै रामः
रिकधातोहितयाधातुनानुचिंतयन्अगणयन् १९ ६२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

४२ इतिदशमेचत्वारिंशोध्यायः सप्तचत्वारिंशेनमेराम्पोगिरीरैवतकेमदात्तस्वैरं युवतिभिः क्रीडन्तवधीद्विविदंरवलं का
लिंदीवि दारणानंतरं रामचरितेद्विविदवधपर्यन्तंसंगतमप्यनुक्तान्मूलेनाविन्त्वेनपौंड्रकवधादिनिरूपणदानीनंदप्रसं
ति भूपोहमित्यादिना रामचरितम्पवशेषमपाद्भुतः कर्मत्वेहेतुः तत्रवानंतन्त्वेतत्राप्यमप्रपन्नमिति १ नरकस्यसरवीति 164

दम्धावाराणसींसर्वांविशेषात्कंसुदर्शनं भूयः पार्श्वमुपानिष्टन्तस्मात्क्लिष्टकर्मिणः ४२ पठवं
श्रावयेन्मर्त्यउत्तमश्लोकविक्रमं समाहितोवाश्रृणुयात्सर्वपापैःप्रमुच्यते ४३ इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेदशमस्कंधेपौंड्रकादिवधोनामसप्तषष्ठितमोध्यायः राजोवाच भूयोहंश्रोतुमिच्छामिरा
मस्याद्भुतकर्मणः अनंतस्याप्रमेयस्ययदन्यत्कृतवान्प्रभुः १ श्रीशुकउवाच नरकस्यसखाकश्चिद्
द्विविदोनामवानरः सुग्रीवसचिवःसोथभ्रातामैंदस्यवीर्यवान् २ सख्युःसोपचितिंकुर्वन्वानरोराष्ट्र
विप्लवं पुरग्रामाकरान्घोषानदहद्वह्निमुत्सृजन् ३ क्वचित्सशैलानुत्पाट्यतैर्देशान्सम
चूर्णयत् आनर्तान्सुतरामेवयत्रास्तेमित्रहाहरिः ४ क्वचित्समुद्रमध्यस्थोदोर्भ्यामुत्क्षि
प्यतज्जलं देशान्नागायुतप्राणोवेलाकूलेन्यमज्जयत् ५ आश्रमानृषिमुख्यानांकृत्वाभग्न
वनस्पतीन् अदूषयच्छकृन्मूत्रैरग्नीन्वैतानिकान्खलः ६

हरिरामयोरेकैकस्मात्सुग्रीवस्यसचिवत्वोक्तितस्यमंत्रबलं मैन्दस्यभ्रातेति रामायणेप्रतिप्रसिद्धत्वेनवीर्याधिक्यमुक्तमिति २
सख्युर्नरकस्यअपचितिंप्रत्युपकारंराष्ट्रविप्लवोनाशोयथाभवतितथापुरादीनदहदितिसंबंधः ३ क्वचित्क्वचिदि
तिक्वचित्सहितद्वितीयार्थ ४ तस्यसमुद्रजलंबाहुभ्यामुत्क्षिप्यवेलायाःकूलेवर्तमानान्देशान्सावयामास
इति ५ आश्रमान्भग्नवनस्पतीन्कृत्वा अग्नीन्दूषयत्शकृन्मूत्रादिकंतत्यजे ६

अभिचरन्नग्निं यदि कुर्वन्ति द्विजाः इति नियमः तं प्रतापमिव बाणः रावणः क्रोधेन समः अंगारोष्ठ अतिलोहितनयनः ३२
दंष्ट्राभिरुग्रैर्भ्रुकुटीदण्डोग्रकठोरक्रूरआस्यं यस्य सः जितिमंत्रैर्विहरन् ३३ दिशः प्रदहन् ३४ ३५ बाहीति बाहीत्याकुरितिरोषः

इत्यादिष्टस्तथाचक्रे कृत्यायाभिचरन्मुनी ततोग्निरुत्थितःकुण्डान्मूर्तिमानतिभीषणः तप्तताम्रशिखाश्म
श्रुरंगारोद्गारिलोचनः ३२ दंष्ट्रोग्रभ्रुकुटीदण्डकठोरास्यःस्वजिह्वया आलिहन्सृक्विणीनग्नोविधुन्व 165
न्स्त्रिशिखंज्वलत् ३३ पद्भ्यांतालप्रमाणाभ्यांकंपयन्नवनीतलं सोभ्यधावद्वृतोभूतैर्द्वारकांप्रदहन्दि
शः ३४ तमाभिचारदहनमायान्तंद्वारकौकसः विलोक्यतत्रसुःसर्वेवनदाहेमृगायथा ३५ अक्षैःसभा
यांक्रीडन्तंभगवन्तंभयातुराः त्राहित्राहित्रिलोकेशवह्नेःप्रदहतःपुरं ३६ श्रुत्वातज्जनवैक्लव्यंदृष्ट्वास्वानां
सू॰ ४ चसाध्वसं शरण्यःसंप्रहस्याहमाभैष्टेत्यविताऽस्म्यहं ३७ सर्वस्यान्तर्बहिःसाक्षीकृत्यांमाहेश्वरींविभुः
विज्ञायतद्विघातार्थंपार्श्वस्थंचक्रमादिशत् ३८ तत्सूर्यकोटिप्रतिमंसुदर्शनंजाज्वल्यमानंप्रलयानल
प्रभं स्वतेजसाखंककुभोथरोदसीचक्रंमुकुन्दास्त्रमथाग्निमार्दयत् ३९ कृत्यानलःप्रतिहतःसरथांग
पाणेरस्त्रौजसासनृपभग्नमुखोनिवृत्तः वाराणसींपरिसमेत्यसुदक्षिणंतंसर्त्विग्जनंसमदहत्स्व
कृतोऽभिचारः ४० चक्रंचविष्णोस्तदनुप्रविष्टंवाराणसींसाट्टसभालयापणां सगोपुराट्टालककोष्ठ
संकुलांसकोशहस्त्यश्वरथान्नशालां ४१

३६ अहमाविलंतस्मिन्नुक्षिप्स्यामीति ३७ ३८ रोदसीवप्रकाशयदिति शेषः यद्वा स्वतेजसाखादीन्प्रतिनाज्वल्यमानानांप्रत्यर्थं
प्रकाशमानमित्यर्थः आर्दयत्अपीडयत् ३९ आदितोग्निर्यत्कृतवान्तदाहकृत्यानलइति सहर्त्विग्भिः जनैश्चवर्तमा
नांअभिचर्यते नेनाभिचारः कृत्यानलः ४० अट्टादिसहितांप्रदाहंवा ४१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

आयोधनं रणस्थानं असृग्रिणावखंडितैः आक्रीडं भूताक्रीडनं विकल्पान्ते रुद्रस्य क्रीडास्थानमिव १८ २० गिरेः शृङ्गं पक्षोति
२१ प्रधयं किमिदमिति निपश्चात् कस्यमिति भाष्यकस्य वेति संशयिरे संशयं कृतवन्त इति २५ २६ संस्थाविधिं और्ध्वदेहिकं याम्य

आयोधनं तद्रथवाजिकुंजरद्विपत्खरोष्ट्रैररिणावखंडितैः बभौ चितं मोदवहं मनस्विनामाक्रीडनं भूतपते
बो रिवोल्बणं १८ अथाह पौंड्रकं शौरिर्भो भो पौंड्रक यद्भवान् दूतवाक्येन मामाह तान्यस्त्राण्युत्सृजामि ते १९ त्याज
यिष्येऽभिधानं मे यत्त्वयाज्ञ मृषा धृतं व्रजामि शरणं तेऽद्य यदि नेच्छामि संयुगं २० इति क्षिप्त्वा शितैर्बाणै
र्विरथीकृत्य पौंड्रकं शिरोऽवृश्चद्रथांगेन वज्रेणेंद्रो यथा गिरेः २१ तथा काशिपतेः कायाच्छिर उत्कृत्य प
त्रिभिः न्यपातयत्काशिपुर्यां पद्मकोशमिवानिलः २२ एवं मत्सरिणं हत्वा पौंड्रकं ससखं हरिः द्वारकामा
विशत्सिद्धैर्गीयमानकथामृतः २३ स नित्यं भगवद्ध्यानप्रध्वस्ताखिलबंधनः बिभ्राणश्च हरे राजन्स्व
रूपं तन्मयोऽभवत् २४ शिरः पतितमालोक्य राजद्वारे सकुंडलं किमिदं कस्य वा वक्त्रमिति संशयिरे जनाः २५
राज्ञः काशिपतेर्ज्ञात्वा महिष्यः पुत्रबांधवाः पौराश्च हा हता राजन्नाथ नाथेति प्रारुदन् २६ सुदक्षिण
स्तस्य सुतः कृत्वा संस्थाविधिं पितुः निहत्य पितृहंतारं यास्याम्यपचितिं पितुः २७ इत्यात्मनाभिसंधा
य सोपाध्यायो महेश्वरं सुदक्षिणोऽर्चयामास परमेण समाधिना २८ प्रीतोऽविमुक्तो भगवांस्तस्मै
वरमदाद्विभुः पितृहंतृवधोपायं स वव्रे वरमीप्सितं दक्षिणाग्निं परिचर ब्राह्मणैः सममृत्विजं अभिचा
रविधानेन स चाग्निः प्रमथैर्वृतः साधयिष्यति संकल्पमब्रह्मण्ये प्रयोजितः ३०

परिवर्तिनिः कृतिं आत्मनाभिसंधाय पृष्ट्वा ध्यवस्य २८ सुदक्षिणासुदारः २९ वरमदात् वरणीयं सुकृतवान् इत्यर्थः ऋत्विजं ऋ
[illegible] इतिष्कृतेः अब्रह्मण्ये प्रयोजित कृत्ये सम्प्रयोजितो भविष्यतीति सूचितं ३०॥

भा० द० ७ हे मूढ उत्स्रक्ष्ये त्वयि प्रक्षेप्स्यामि यैः सह त्वमेवं विकत्थसे [illegible]
६० क्षेप्स्यामि इत्यर्थः ८ मां शरणं [illegible] सुदर्शनादिभिः [illegible]
[illegible] तत्र न [illegible] शरणं माम्

वासुदेवोऽवतीर्णोऽहमेक एव न चापरः भूतानामनुकंपार्थं त्वं तु मिथ्याभिधां त्यज ५ यानि त्वमस्मच्चिह्नानि मौढ्या
द्बिभर्षि सात्वत त्यक्त्वैहि मां त्वं शरणं नो चेद्देहि ममाहवं ६ श्रीशुक उवाच कत्थनं तदुपाकर्ण्य पौंड्रकस्याल्प
मेधसः उग्रसेनादयः सभ्या उच्चकैर्जहसुस्तदा ७ उवाच दूतं भगवान्परिहासकथामनु उत्स्रक्ष्ये मूढ चिह्नानि
यैस्त्वमेवं विकत्थसे ८ मुखं तदपिधायाज्ञ कंकगृध्रवटैर्वृतः शयिष्यसे हतस्तत्र भविता शरणं शुनां ९ इति दू
तस्तमाक्षेपं स्वामिने सर्वमाहरत् कृष्णोऽपि रथमास्थाय काशीमुपजगाम ह १० पौंड्रकोऽपि तदुद्योगमुपलभ्य महार
थः अक्षौहिणीभ्यां संयुक्तो निश्चक्राम पुराद्द्रुतं ११ तस्य काशीपतिर्मित्रं पार्ष्णिग्राहोऽन्वयान्नृप अक्षौहिणीभि
स्तिसृभिरपश्यत्पौंड्रकं हरिः १२ शंखार्यसिगदाशार्ङ्गश्रीवत्साद्युपलक्षितं बिभ्राणं कौस्तुभमणिं वनमा
स लाविभूषितं १३ कौशेयवाससी पीते वसानं गरुडध्वजं अमूल्यमौल्याभरणं स्फुरन्मकरकुंडलं दृष्ट्वा त
मात्मनस्तुल्यं वेषं कृत्रिममास्थितं यथा नटं रंगगतं विजहास भृशं हरिः १५ शूलैर्गदाभिः परिघैः श
क्त्यृष्टिप्रासतोमरैः असिभिः पट्टिशैर्बाणैः प्राहरन्नरयो हरिं १६ कृष्णस्तु तत्पौंड्रककाशिराजयोर्बलं ह्
गजस्यंदनवाजिपत्तिमत् गदासिचक्रेषुभिरार्दयद्भृशं यथा युगांते हुतभुक्पृथक्प्रजाः १७ श्री श्री

योऽभविता सि ८ काशीमिति पौंड्रकस्य पितामित्रपुरे वस्थानात् १० ११ पार्ष्णिग्राहः पृष्ठतो रक्षकः १२ १३ गरुडः राम:
कृत्रिमो ध्वजो यस्य तं अमूल्यान्यमौलिशिरोभरणानि यस्य तं १६ गजस्यंदनानि चतुरंगबलं मर्दितवान् पृथक् प्रजाः ६०
चतुर्विधभूतग्राममिव युगांताग्निरिति १७

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

२७ विजगाह अवगाहतं कृतवान् २८ उत्तीर्णाय निर्गताय असितांवरादिनि कांतिर्द्ददौ कांतिर्लक्ष्मीः यद्योक्तं वै
एवमेव रूपाप्रहितं वास्मै मालामम्लानपंकजेसमुद्रामेत्यावश्येनीलेलक्ष्मीर इयरपत्नेति हरिवंशे च बलं प्रति लक्ष्मीया
क्यजातरूपमयं वै कुंडलं वत्त भूषणं आहिपयाः अस्मै दिव्यं अवराभूषणं देवमाप्रतिग्र ह्यैपाशीर्भूषणं कियाः

पश्यमां भगवतो भगवन्नाम जानती मोनुमर्हसि विश्वात्मा प्रपन्नां भक्तवत्सल: २७ ततो व्यमुंचद्यमुं-
नां याचितो भगवान्बलः विजगाह जलं स्त्रीभिः करेणुभिरिवेभराट् २८ कामं विहृत्य सलिलादुत्तीर्णाया
सितांबरे भूषणानि महार्हाणि ददौ कांतिः शुभां स्रजां २९ वसित्वा वाससी नीले मालामम्लानमुच्य कांच-
नीं रेजे स्वलंकृतो लिप्तो माहेंद्र इव वारणः ३० अद्यापि दृश्यते राजन् यमुनाकृष्टवर्त्मना बलस्यानंतवी-
र्यस्य वीर्यं सूचयतीव हि ३१ एवं सर्वा निशा याता एकेव रमतो व्रजे रामस्याक्षिप्तचित्तस्य माधुर्यैर्व्रजयो-
षितां ३२ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे बलदेवविजये यमुनाकर्षणं नाम पंचषष्टित-
मोऽध्यायः श्रीशुक उवाच नरदेवे गते रामे करूषाधिपतिर्नृप वासुदेवोऽहमित्यज्ञो दूतं कृष्णाय प्राहि-
णोत् १ त्वं वासुदेवो भगवानवतीर्णो जगत्पतिः इति प्रस्तोभितो बालैर्मेन आत्मानमच्युतं २ दूतं च प्रा-
हिणोन्मंदः कृष्णायाव्यक्तवर्त्मने द्वारकायां यथा बालो नृपो बालकृतोऽबुधः ३ दूतस्तु द्वारकामेत्य स-
भायामास्थितं प्रभुं कृष्णं कमलपत्राक्षं राजसंदेशमब्रवीत् ४
मित्यादि २९ वसित्वा परिधाय आमुच्य कंठे निधाय चंदनादिभिर्लिप्तः ३० ३१ एकैव एकेव निशा यथा माधुर्यैर्विला-
सैः ३२ इति दशमे पंचषष्टितम वृत्तपुंसषष्टितमे काशीं गत्वा हन्योंड्रकं हरिः तन्मित्रं च ततो दग्धं सुदर्शन वधा-
... बालैर्मैनः २ बालकृतो नृपः बालैर्नृपत्वेन क्रीडायां परिकल्पितः ३४ ॥

यदि ते कर्णमस्पृशमित्यस्य संदेहो संदेहं वचनं यदि चेत्तः प्रमाणं स्यादिति वत् कर्णपथं नूनं प्राप्तः स्यादित्यर्थः १० किंच वि-
त्विति पूर्वेषां भूतानां नाम्नो गुरुः साक्षिणस्ते अविदितं किंतु न किंचित् ११ १२ १३ ऋतव्रतेभ्यः सद्भ्यो वारेभ्यः तपसा ख्याताः
प्रख्याताश्च ते ब्रह्मशीव वदान्यास्च तु दाराः अध्यापनाशीलाश्च ते संतश्च तेभ्यः १४ पूर्वं वापी कूपादि चरितं कृतं १५ एवं

नृग उवाच नृगो नाम नरेंद्रोऽहमिक्ष्वाकुतनयः प्रभो दानिष्वाख्यायमानेषु यदि ते कर्णमस्पृशं ९
किं नु तेऽविदितं नाथ सर्वभूतात्मसाक्षिणः कालेनाव्याहतदृशो वक्ष्येऽथापि तवाज्ञया १० यावत्यः सिक-
ता भूमेर्यावत्यो दिवि तारकाः यावत्यो वर्षधाराश्च तावतीरददं स्म गाः ११ पयस्विनीस्तरुणीः शीलरू-
पगुणोपपन्नाः कपिला हेमशृंगी न्यायार्जिता रूप्यखुराः सवत्सा दुकूलमालाभरणा ददावहं १२ स्व-
लंकृतेभ्यो गुणशीलवद्भ्यः सीदत्कुटुंबेभ्य ऋतव्रतेभ्यः तपःश्रुतब्रह्मवदान्यसद्भ्यः प्रादां युवभ्यो
द्विजपुंगवेभ्यः १४ गोभूहिरण्यायतनाश्वहस्तिनः कन्याः सदासीस्तिलरौप्यशय्याः वासांसि रत्नानि
परिच्छदान्रथानिष्टं च यज्ञैश्चरितं च पूर्तं १५ कस्यचिद्द्विजमुख्यस्य भ्रष्टा गौर्मम गोधने संपृक्ता
विदुषा सा च मया दत्ता द्विजातये १६ तां नीयमानां तत्स्वामी दृष्ट्वोवाच ममेति तं ममेति प्रतिग्राह्याह
नृगो मे दत्तवानिति १७ विप्रौ विवदमानौ मामूचतुः स्वार्थसाधकौ भवान् दातापहर्तेति तच्छ्रुत्वा
मेऽभवद्भ्रमः १८ अनुनीतावुभौ विप्रौ धर्मकृच्छ्रगतेन वै गवां लक्षं प्रकृष्टानां दास्याम्येषा प्रदीयतां १९

वर्तमानस्य समसंकटं विचिदापन्नं भ्रंशरवित्याह कस्य चिदिति द्विजमुख्यस्य प्रतिग्रहनिवृत्तयस्य संपृक्ता मिलि-
सा
तः अविदुषा ब्राह्मणस्येयमित्यजानता १६ १७ प्रतिग्राही प्रतिग्रहीता अर्कं दानेति स्वामिनो अर्कं अपहर्तेति अभद्रमः भ्रा-
कुलोऽभवमित्यर्थः १८ तदा उभावपि प्रत्येकमनुनीतौ प्रार्थितौ कथं तदाह गवामिति सार्द्धेन १९ रामचंद्रेभ्यो नमः ॥ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰ द॰
५७

२० अपरः प्रतिग्राही दुराग्रहोऽयं च्युतक्षं त्वयोक्तं अन्यदपि गवामयुतं यदि ददासि तदपीमां विहाय नेच्छामीत्युक्त्वाऽगा॰
त्यक्त्वा यथाविसृष्टः २१ एतस्मिन्नंतरे इति इतः पूर्वं वा पाभावान्तेनु समयोऽइति भावः २२ उताहो इत्येकं पदं अथवा पूर्वम॰
अमितियमस्य स्वस्य वाक्यं पश्ये पश्यामि २३ देहे वयपूर्वं अशुभं भुंजे इति मयोक्ते समयः पयेनुः प्राह २४ दुर्घटेन श्रीकृष्ण
दर्शनेन विस्मितः सन्नात्मन्यममभिनंदति सत्वमिति हे विभो स त्वं मम साक्षात्पथः लोचनगोचरः सन् कथं साक्षात्प्रत्यक्षो

भवंतावनुगृह्णीतां किंकरस्यापि जानतः समुद्धर नौ नां कृच्छ्रात्पतंतं निरये प्रभो २० नाहं प्रतीच्छे वै राज
न्नित्युक्त्वा स्वाम्यपाक्रमत् नान्यद्गवामप्ययुतमिच्छामीत्यपरो ययौ २१ एतस्मिन्नंतरे याम्यैर्दूतैर्नीतो यमा॰
लयं यमेन पृष्टस्तत्राहं देवदेव जगत्पते २२ पूर्वं त्वमशुभं भुंक्ष्व उताहो नृपते शुभं नांतं दानस्य धर्म॰
स्य पश्ये लोकस्य भास्वतः २३ पूर्वं देवाशुभं भुंज इति प्राह पतेति सः तावदद्राक्षमात्मानं कृकलासं पतन्
प्रभो २४ ब्रह्मण्यस्य वदान्यस्य तव दासस्य केशव स्मृतिर्नाद्यापि विध्वस्ता भवत्संदर्शनार्थिनः २५
स त्वं कथं मम विभोऽक्षिपथः परात्मा योगेश्वरैः श्रुतिदृशामलहृद्विभाव्यः साक्षादधोक्षज उरु
व्यसनांधबुद्धेः स्यान्मेऽनुदृश्य इह यस्य भवापवर्गः २६ देवदेव जगन्नाथ गोविंद पुरुषोत्तम नारा
यण हृषीकेश पुण्यश्लोकाच्युताव्यय २७

सीत्यर्थः किमत्राश्चर्यं तदाह परः आत्मा अतएव योगेश्वरैरपि श्रुतिदृशा उपनिषत्सु चक्षुषा अमले हृदि विभा॰
व्यः चिंत्यः यतोऽधोक्षजः अक्षजमैंद्रियं ज्ञानं तदधः अर्वागेव यस्मात् सः यस्येह भवापवर्गो भवतस्य भ॰ — रामः ५७
वांधत्वमसात् उरु व्यसनेन कृकलासभवदुःखेनांधबुद्धेः स्वल्पमम एतच्चित्रमित्यर्थः २६ २७ रामः रामः ॥

मे

उद्दिश्य भार्गवं कृष्ण संबोधयन्ननुज्ञापयति अनुजानीहीति देवलोकेऽपि वर्तमानस्यात्मनो मनसः संनिधिं प्रार्थयते य
क्वापीति यदा अस्य सदा विषयो यस्य तथाभूतं भूयादिति २८ आत्मनमस्यति नम इति सर्वभावाय सर्वस्वभावो जन्म येन त
स्मै ब्रह्मणे शोकहेत्वेप्य विकाराय कुतः अनंतशक्तये अनंता मायाख्या शक्तिर्यस्य तस्मै वासुदेवाय सर्वभूताश्रयो योगेन तु पा
दानत्वमुक्तं श्रीकृष्णाय सदानंदरूपायेति पुरुषार्थत्वमुक्तं कृषिर्भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः तयोरैक्यं परं ब्र

अनुजानीहि मां कृष्ण यांतं देवगतिं विभो यत्र क्वापि सतश्चेतो भूयान्मे त्वत्पदास्पदं २८ नमस्ते सर्वभावा
य ब्रह्मणेऽनंतशक्तये कृष्णाय वासुदेवाय योगानां पतये नमः २९ इत्युक्त्वा तं परिक्रम्य पादौ स्पृष्ट्वा स्वमौ
लिना अनुज्ञातो विमानाग्र्यमारुहत्पश्यतां नृणां ३० कृष्णः परिजनं प्राह भगवान्देवकीसुतः ब्रह्मण्य
देवो धर्मात्मा राजन्याननुशिक्षयन् ३१ दुर्जरं बत ब्रह्मस्वं भुक्तमग्नेर्मनागपि तेजीयसोऽपि किमुत राज्ञामी
श्वरमानिनां ३२ नाहं हालाहलं मन्ये विषं यस्य प्रतिक्रिया ब्रह्मस्वं हि विषं प्रोक्तं नास्य प्रतिविधिर्भुवि ३३
हिनस्ति विषमत्तारं वह्निरद्भिः प्रशाम्यति कुलं समूलं दहति ब्रह्मस्वारणिपावकः ३४ ब्रह्मस्वं दुरनुज्ञातं
भुक्तं हंति त्रिपूरुषं प्रसह्य तु बलाद्भुक्तं दश पूर्वान्दशापरान् ३५

सत्कृष्ण इत्यभिधीयते तस्मै ते किं च योगानां इष्टापूर्तादिकर्मणां पतये फलदात्रे अयं भावः एवंभूतं त्वां विहाय
गंतुमनिच्छुरपि गमिष्यामि त्वद्दत्तकर्मफलभोगायेति २९ ३१ मनागीषदपि भुंक्ते सद्यो अग्निसदृशतेजीयसः
अतितेजस्विनोऽपि दुर्जरा ३२ किं च विषादपि घोरमित्याह हिनस्तीति संसर्गसंसर्गेणात्मारकत्वादग्निमुत्पातात्स्यात्तदपि
नेत्याह वह्निरिति समूलमिति वह्निर्मूलान्यवशेषयति ब्रह्मस्वलक्षणारणिजः पापपावकः कुलं तदपि समूलमिति ३४

प्रसह्य तु बलाद्भुक्तं दश पूर्वान्दशापरान् ३५

ब्रह्मस्वं दुरनुज्ञातं यथावद्भुक्तं हंति त्रिपूरुषं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा.टी. येब्रह्मस्वमभिमन्यंते वा छ्यंतितेनिरयमेवाभिमन्यंते अतो बालिशा मूढाः आत्मपापंन वक्षत इति ३६ अपिचगृह्णंतीति ३७
५८ गृध्वा अभिकांक्ष्य ४० प्रणमेनमामि ४२ नकेवलमर्थवादविभीषिकेयं किंतु प्रत्यक्षमित्याह ब्राह्मणार्थ ४३ इति दशमे चतुः

राजानो राजलक्ष्म्या चनात्मपातं प्रवक्षते निरयं येऽभिमन्यंते ब्रह्मस्वं साधु बालिशाः ३६ गृह्णंति यावत 172
५२ तःपांशूकंदतामश्रुबिंदवः विप्राणां हृतवृत्तीनां वदान्यानां कुटुंबिनां ३७ राजानो राजकुल्याश्च तावतो
ऽब्दान्निरंकुशाः कुंभीपाकेषु पच्यंते ब्रह्मदायापहारिणः ३८ स्वदत्तां परदत्तां वा ब्रह्मवृत्तिं हरेच्च
यः षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते कृमी ३९ न मे ब्रह्मधनं भूयाद्यद्गृध्वाल्पायुषो नृपाः परा
जिताश्च्युता राज्याद्भवंत्युद्वेजिनोऽहयः ४० विप्रं कृतागसमपि नैव द्रुह्यत मामकाः घ्नंतं बहु शपंतं वा
नमस्कुरुत नित्यशः ४१ यथाहं प्रणमे विप्राननुकालं समाहितं तथा नमत यूयं च योऽन्यथा मे स
दंडभाक् ब्राह्मणार्थो ह्यपहृतो हर्तारं पातयत्यधः अजानंतमपि ह्येनं नृगं ब्राह्मणगौरिव ४३ ए
वं विश्राव्य भगवान्मुकुंदो द्वारकौकसः पावनः सर्वलोकानां विवेश निजमंदिरं ४४ इति श्रीभाग
वते महापुराणे दशमस्कंधे नृगोपाख्यानो नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः शुक उवाच बलभद्रः कु
रुश्रेष्ठ भगवान्रथमास्थितः सुहृद्दिदृक्षुरुत्कंठः प्रययौ नंदगोकुलं १ परिष्वक्तश्चिरोत्कंठैर्गो
पैर्गोपीभिरेव च रामोऽभिवाद्य पितरावाशीर्भिरभिनंदितः २ चिरं नः पाहि दाशार्ह सानुजो जगदीश्वरः
इत्यारोप्यांकमालिंग्य नेत्रैः सिषिचतुर्जलैः ३

षष्टितमे पंचषष्टितमे रामस्त्वकेगोकुलमागतः रमयामास गोपीभिः कालिंद्याकर्षणं महत् १ रामस्य चरितं रामः
चित्रं कालिंद्याकर्षणादि यत् पौंड्रकादि कृष्णस्य पश्चादुक्तं मनःपरं २१ आशीर्भिरभिनंदितो बभूव २ तदाह चिरमि ५८

भा.टी. ननु देवकीनंदनस्य कथमेवंभूतत्वं तत्राह नानाभावैरिति सर्वोपाधिविनिर्मुक्त एव त्वं यथा लीलया स्वीकृतैर्मत्स्या
५९ द्यवतारैर्देवादीन्बिभर्षि पालयसि तत्र लोकसेतून्वर्णाश्रमधर्मान् तद्धर्मतदनुष्ठातृन्साधून्तद्रांत्वेन उन्मार्गान्
दैत्यादीन्हंसि संसि एवमेतद्यदिनवजन्म भूमेर्भारहरणाय लीलावतारो यं न कस्यापि त्वं तनयः इत्यर्थः २७ अतो ज्ञानतश्च

नानाभावैर्लीलयैवोपपन्नैर्देवान्साधून्लोकसेतून्बिभर्षि हंस्युन्मार्गान्हिंसया वर्तमानान्जन्मैतत् 173
ते भारहाराय भूमेः तप्तोऽहं ते तेजसा दुःसहेन शांतोग्रेणात्युल्बणेन ज्वरेण तावत्तापो देहिनां तेंघ्रिमू
लं नो सेवेरन्यावदाशानुबद्धाः २८ श्रीभगवानुवाच त्रिशिरस्ते प्रसन्नोऽस्मि व्येतु ते मज्ज्वराद्भयं
यो नौ स्मरति संवादं तस्य त्वन्न भवेद्भयं २९ इत्युक्तोऽच्युतमानम्य गतो माहेश्वरो ज्वरः बाणस्तु रथ
मारूढः प्रागाद्योत्स्यन् जनार्दनं ३० ततो बाहुसहस्रेण नानायुधधरोऽसुरः मुमोच परमक्रुद्धो बा
णांश्चक्रायुधे नृप ३१ तस्यास्यतोऽस्त्राण्यसकृच्चक्रेण क्षुरनेमिना चिच्छेद भगवान्बाहून् शा
खा इव वनस्पतेः ३२ बाहुषु छिद्यमानेषु बाणस्य भगवान्भवः भक्तानुकंप्युपव्रज्य चक्रायुधमभा
षत ३३

भिर्भवेष्वहं तं मां तप्तं रक्ष मात्रा येन हतमोहमिति तेजसा त्वत्स्वष्टे न ज्वरेण शांतोग्रेण शीतज्वरेण परसंतापकरस्य
युक्त एव तापइति चेत् तः आह तावदिति सेवायां प्रवृत्तानामनुचितइति भावः हे त्रिशिरः व्येतु अपयातु मदीयात्काल
कः सन्स्मर्यवित्वरः काश्चावां त्वां नामाह यो नावितिनौ आवयोरिमं संवादं यः स्मरेत्तस्य त्वत्तो न भयं भवेत् रामः
त्वया भयं नोत्पादनीयमित्यर्थः ३३ ५९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

माहेश्वरः समाक्रंदन् युयुधे २३ २४ आत्मानं परमशक्तिमंतं मन्यमानः शीकसंतापयित्वं प्रवर्तनः स्वयमेव तत्प्रसन्नं
नं परमेश्वरं ज्ञात्वा स्तुवन् नमस्करोति नमामीति त्वां अनंतशक्तिं नमामि कुतः परेषां ब्रह्मादीनामीशं तत्र हेतुः स
र्वात्मानं सर्वस्यात्मानं त्वा अनंतं चितारात् कुतः केवलं शुद्धं ज्ञप्तिमात्रं चेतान्यच्च न तदेव सर्वं चेतयति त्वेन परमेश्वरत्व
मुक्तं किंच विश्वस्य स्थित्यादि हेतुत्वादपीत्याह विश्वोत्पत्तीमि नन्वेवंभूतं ब्रह्म प्रसिद्धं नाहमिति तत्राह यत्तद् ब्रह्मेति
यत्तद् ब्रह्म तदेव त्वमित्यर्थः किं तद् ब्रह्मेत्यत आह ब्रह्मलिंगं ब्रह्मशब्देन लिंग्यते द्योत्यते इति तत्कुतः प्रशांतं सर्व

माहेश्वरो वैष्णवश्च युयुधाते ज्वरावुभौ माहेश्वरः समाक्रंदन् वैष्णवेन बलार्दितः २३ अलब्ध्वाभय
मन्यत्र भीतो माहेश्वरो ज्वरः शरणार्थी हृषीकेशं तुष्टाव प्रयतांजलिः २४ ज्वर उवाच नमामि त्वानंतश
क्तिं परेशं सर्वात्मानं केवलं ज्ञप्तिमात्रं विश्वोत्पत्तिस्थानसंरोधहेतुं यत्तद् ब्रह्म ब्रह्मलिंगं प्रशांतं २५
कालो दैवं कर्म जीवः स्वभावो द्रव्यं क्षेत्रं प्राण आत्मा विकारः तत्संघातो बीजरोहप्रवाहस्त्वन्मा
यैषा तन्निषेधं प्रपद्ये २६

विक्रियारहितत्वात् न साक्षात् प्रभवाम इति भावः २५ किंच यावत्सविशेषं वस्तु तत्र वयं प्रभवामः त्वयि तु स
र्वविशेषातीते न कस्यापि प्रभुत्वं किंतु त्वमेव सर्वप्रभुरिति ज्ञप्तिमात्रत्वं विलक्षणत्वमस्तीति कालादीति कालः
क्षोभकः कर्मनिमित्तं तत्र दैवं फलाभिमुखं कर्म अभिव्यंजकं दैवं स्वभावः तत्संस्कारः जीवस्तद्वान् द्रव्यं भूतसूक्ष्म
क्षेत्रं प्रकृतिः प्राणः सूत्रं आत्मा अहंकारः विकार एकादशेंद्रियाणि महाभूतानि चेति षोड
शकः तत्संघातो देहः एतस्य च बीजरोहप्रवाहः रोहो अंकुरः देहो बीजरूपं कर्म ततो अंकुररूपो दे
हः ततः पुनः कर्मेति प्रवाहः एवा त्वन्मायातस्या निषेधं अपोहाय तल्लिंगं त्वां निषेधावधिभूतं प्र

१२ प्रत्यस्त्रैः शमयामाह ब्रह्मास्त्रस्येति नैजं नारायणास्त्रं १३ १४ शिखिना मयूरेणा वाहनेन १५ तयोरनीकानि हतनाथानि येषां ना

आसीत्सुतुमुलं युद्धमद्भुतं रोमहर्षणं कृष्णशंकरयो राजन् प्रद्युम्नगुहयोरपि ७ कुंभांडकूपकर्णाभ्यां
बलेन सह संयुगः सांबस्य बाणपुत्रेण बाणेन सह सात्यकेः ८ ब्रह्मादयः सुराधीशा मुनयः सिद्धचार
णाः गंधर्वाप्सरसो यक्षा विमानैर्द्रष्टुमागमन् ९ शंकरानुचरान् शौरिर्भूतप्रमथगुह्यकान् डाकि
नीर्यातुधानांश्च वेतालान् सविनायकान् १० प्रेतमातृपिशाचांश्च कुष्मांडान् ब्रह्मराक्षसान्
द्रावयामास तीक्ष्णाग्रैः शरैः शार्ङ्गधनुश्च्युतैः ११ पृथग्विधानि प्रायुंक्त पिनाक्यस्त्राणि शार्ङ्गि
णे प्रत्यस्त्रैः शमयामास शार्ङ्गपाणिरविस्मितः १२ ब्रह्मास्त्रस्य च ब्रह्मास्त्रं वायव्यस्य च पार्वतं आ
१३ ग्नेयस्य च पार्जन्यं नैजं पाशुपतस्य च १३ मोहयित्वा तु गिरिशं जृंभणास्त्रेण जृंभितं बाणस्य पृ
तनां शौरिर्जघानासिगदेषुभिः १४ स्कंदः प्रद्युम्नबाणौघैरर्द्यमानः समंततः असृग्विमुं
चन् गात्रेभ्यः शिखिनापाक्रमद्रणात् १५ कुंभांडः कूपकर्णश्च पेततुर्मुसलार्दितौ दुद्रुवुस्त
दनीकानि हतनाथानि सर्वतः १६ विशीर्यमाणं स्वबलं दृष्ट्वा बाणोऽत्यमर्षणः कृष्णमभ्यद्रवत्सं
ख्ये रथी हित्वैव सात्यकिं १७ धनूंष्याकृष्य युगपद्बाणः पंचशतानि वै एकैकस्मिन् शरौ द्वौ द्वौ
संदधे रणदुर्मदः १८ तानि चिच्छेद भगवान् धनूंषि युगपद्धरिः सारथिं रथमश्वांश्च हत्वा शं
खमपूरयत् १९ तन्माता कोटरा नाम नग्ना मुक्तशिरोरुहा पुरोऽवतस्थे कृष्णस्य पुत्रप्राणरिरक्षया
ततस्तिर्यङ्मुखो नग्नामनिरीक्षन् गदाग्रजः बाणश्च तावद्विरथश्छिन्नधन्वाविशत्पुरं विद्राविते भूतग
णे ज्वरस्तु त्रिशिरास्त्रिपात् अभ्यधावत दाशार्हं दहन्निव दिशो दश अथ नारायणो देवः तं दृष्ट्वा व्यसृजज्ज्वरं २२ ॥ रामः ॥ ५३ ॥
नि १९ अनिरीक्षमाणः तिर्यङ्मुखो बभूवेति २१ ज्वरस्य रूपे तोऽभ्यधावत् दिधक्षितिनारायणाः शीतज्वरः भस्मज्वर २२ रामः जी

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

आननाद्यैर्विभिरूपतः रास्त्रे मायया बोऽनिरुद्धः सोऽयं मुक्तो हविर्यो यः तन्निर्मितं ३२ ३३ लोकत्रिवाद्यास्यां विह्वलाविवशा:
पुत्रकं शोकलाविंदनोपयोसो अक्षौहिणीयस्याः सा ३४ इति दृष्टा मे छिद्यच्छिन्नमः त्रिपुकुपच्छितं भयायवाणायादवसंग
रे स्मृतिः ज्वरेण वाणाबाहुनि दोहरः १ कर्मनवयुं आदिकं २ रामकृष्णमनुवर्तिनि इति तोपुरतो निर्गता विपर्यः ३ स 176

सतं प्रविष्टं वृतमाततायिभिर्भटैरनेकैरवलोक्य माधवः उद्यम्य मौर्वं परिघं व्यवस्थितो यथांतको
दंडधरो जिघांसया ३२ जिघृक्षया तान्परितः प्रसर्पतः शुनो यथा शूकरयूथपोऽहनत् ते हन्यमा
ना भवनाद्विनिर्गता निर्भिन्नमूर्धोरुभुजाः प्रदुद्रुवुः तं नागपाशैर्बलिनंदनो बली घ्नंतं स्वसैन्यं कु
पितो बबंध ह ऊषा भृशं शोकविषादविह्वला बद्धं निशम्याश्रुकलाक्ष्यरोदिषीत् ३४ इति श्रीभा
गवते महापुराणे दशमस्कंधे अनिरुद्धनिबंधोनाम द्विषष्टितमोऽध्यायः श्रीशुक उवाच अपश्यतां चा
निरुद्धं तद्बंधूनां च भारत चत्वारो वार्षिका मासा व्यतीयुरनुशोचतां १ नारदात्तदुपाकर्ण्य वार्तां बद्धस्य
कर्म च प्रययुः शोणितपुरं वृष्णयः कृष्णदेवताः २ प्रद्युम्नो युयुधानश्च गदः सांबोथ सारणः नंदो ६३
पनंदभद्राद्या रामकृष्णानुवर्तिनः अक्षौहिणीभिर्द्वादशभिः समेताः सर्वतो दिशं रुरुधुर्बाण
नगरं समंतात्सात्वतर्षभाः ३ भज्यमानपुरोद्यानप्राकाराट्टालगोपुरं प्रेक्षमाणो रुषाविष्टस्तुल्यसै
न्योऽभिनिर्ययौ ४ बाणार्थे भगवान्रुद्रः ससुतैः प्रमथैर्वृतः आरुह्य नंदिवृषभं युयुधे रामकृष्णयोः
५ ॥

भज्यमानानि पुरोद्यानादीनि दृष्ट्वैकवद्भावः अट्टालाः प्राकारादुपरितना
वैतोद्विगमित्यस्योत्तरेणान्वयः ४ सुतैः स्कंदः तत्सहितैः प्रमथैः गणैः रामकृष्णाभ्यां युयुधे ६
...नानि अभिनिर्ययौ बाणः ५

भा॰ १०॰ २१ शोणितपुरं नीत्वा २२ पुंभिर्दुःप्रेक्ष्या प्रेक्षितुमशक्यते २३ सचराध्यैरमूल्यैर्वासःस्रगादिभिः पुरुषकृतपूर्वकर्मभि
५२ तःसन् २४ तथापहृतेंद्रियोऽहर्गणान्दिनसमूहान्न बुबुधे २५ आपीनांगनिहृष्टां दुःखछद्मस्वाघ्रात् इतिमशा
क्यैः २६ निर्विशतिनिरुद्धा वरेणा २७ अनपायिभिः अपायः अपसर्पणं प्रमादो जातं दृष्टं इति पाठांतरे दुष्प्रेक्ष्यास

चित्रलेखा तमाज्ञाय पौत्रं कृष्णस्य योगिनी ययौ विहायसा राजन्द्वारकां कृष्णपालितां २१ तत्रसु 177
प्तं सुपर्यंके प्राद्युम्निं योगमास्थिता गृहीत्वा शोणितपुरं सख्यै प्रियमदर्शयत् २२ सा च तं सु
न्दरवरं विलोक्य मुदितानना दुष्प्रेक्ष्ये स्वगृहे पुंभी रेमे प्राद्युम्निना समं २३ परार्ध्यवासःस्रग्गं
धधूपदीपासनादिभिः पानभोजनभक्ष्यैश्च वाक्यैः शुश्रूषयार्चितः २४ गूढः कन्यापुरे शश्व
त्प्रवृद्धस्नेहया तया नाहर्गणान्स बुबुधे ऊषयापहृतेंद्रियः २५ तां तथा यदुवीरेण भुज्य
मानां हतव्रतां हेतुभिर्लक्षयांचक्रुरापीतां दुरवच्छदैः २६ भटा आवेदयांचक्रू राजंस्ते
दुहितुर्वयं विचेष्टितं लक्षयामः कन्यायाः कुलदूषणं २७ अनपायिभिरस्माभिर्गुप्तायाश्च
गृहे विभो कन्याया दूषणं पुंभिर्दुःप्रेक्ष्याया न विद्महे २८ ततः प्रव्यथितो बाणो दुहितुः श्रुतदू
षणः त्वरितः कन्यकागारं प्राप्तोऽद्राक्षीद्यदूद्वहं २९ कामात्मजं तं भुवनैकसुन्दरं श्यामं पिशंगां
बरमंबुजेक्षणं बृहद्भुजं कुंडलकुंतलत्विषा स्मितावलोकेन च मंडिताननं ३० दीव्यंतमक्षैः प्रिय
याभिनृम्णया तदंगसंगस्तनकुंकुमस्रजं बाह्वोर्दधानं मधुमल्लिकाश्रितां तस्याग्र आसीनमवेक्ष्य
विस्मितः ३१

स्त्रीयुंसात्साः पुंभिर्दूषणं कुतो वेति न जानीमः इति २८ २९ कामस्यात्मनो देहानां तः ३० अभिनृम्णया सर्वमंगलायात राम: ५२
स्याः संगेन स्तनकुंकुमयस्याः स्रजं तां बाह्वोर्दधानं मधुमल्लिकाः वसंतभवा मल्लिकाः तदाश्रितां तस्या
अग्रतः इत्यर्थः ३१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्ववीयस्यनाशनंनशानंकेतुभंगंप्रतीक्षमाणः १० श्रीमहेशादिष्टसंग्रामस्यसंगमाहतस्योषेति प्राद्युम्निनाम्रः
निरुद्धेन ११ तत्रापिस्वप्नेतंकांतमपश्यंतीसाउत्तस्थौ १२ ततःकिंवृत्तंतदाहबाणस्येति १३ हस्तग्राहंभर्तारं

तंकंचाभगवान्रुद्रःकेतुस्तेभज्यतेयदा तद्दर्प्पघ्नंभवेन्मूढसंयुगंमत्समेनते ९ इत्युक्तःकु
मतिर्हृष्टःस्वगृहंप्राविशन्नृप प्रतीक्षन्गिरिशादेशंस्ववीर्यनाशनंकुधी १० तस्योषानामदु
हितास्वप्नेप्राद्युम्निनारतिं कन्यालभतकांतेनप्रागदृष्टश्रुतेनसा ११ सातत्रतमपश्यंतीक्का
सिकांतेतिवादिनी सखीनामध्यउत्तस्थौविह्वलाव्रीडिताभृशं १२ बाणस्यमंत्रीकुंभांडःचित्र
लेखाचतत्सुताः सख्यपृच्छत्सखीमूषांकौतूहलसमन्विता १३ कंत्वंमृगयसेसुभ्रूकी
दृशस्तेमनोरथः हस्तग्राहंनतेचापिराजपुत्र्युपलक्षये १४ ऊषोवाच दृष्टःकश्चिन्नरःस्व
प्नेश्यामःकमललोचनः पीतवासाबृहद्बाहुर्योषितांहृदयंगमः १५ तमहंमृगयेकांतंपा
यित्वाधरंमधुः क्वापियातःस्पृहयतींक्षिप्त्वामांवृजिनार्णवे १६ चित्रलेखोवाच व्यसनंते
पकर्षामित्रिलोक्यांयदिभाव्यते तमानेष्येनरंयस्तेमनोहर्तातमादिश १७ इत्युक्त्वादेवगंधर्वसि
द्धचारणपन्नगान् दैत्यविद्याधरान्यक्षान्मनुजांश्चयथालिखत् १८ मनुजेषुचसावृष्णीन्शू
रमानकदुंदुभिः व्यलिखद्रामकृष्णौचप्रद्युम्नंवीक्ष्यलज्जिता १९ अनिरुद्धंविलिखितंवीक्ष्योषा
वाङ्मुखीह्रिया सोसावसावितिप्राहस्मयमानामहीपते २०

१६ १७ त्वयादृष्टःपुरुषःसांमध्येकोनाभवदितिवादीन्यथावत्सर्वगलिखत् १८ प्रद्युम्नंलिखितंवीक्ष्यश्वशुरोपगिति
लज्जिता २०

178

भा.उ. ५१

३९ सूर्ययानवोटयासिद्धाःप्रपिरनाश्रर्थाः अभ्युदयशत्रुवधायोयेषांते इतिदशमेएकषष्टितमः द्विषुक्तषः
ष्टितमेप्रोक्तमनिरुद्धस्यरोधनं कन्ययारममाणस्यबाणेनबहुबाहुना १ अनिरुद्धाद्दाहप्रस्मिन्वारोया

अन्येविभिन्नबाहूरुशिरसोरुधिरोक्षिताः राजानोदुद्रुवुर्भीताबलेनपरिपार्दिताः ३८ नि
हतेरुक्मिणिश्यालेनाब्रवीत्साध्वसाधुवा रुक्मिणीबलयोराजन्स्नेहभंगभयाद्धरिः ३९
तोनिरुद्धंसहसूर्ययावरंरथंसमारोप्ययुयुःकुशस्थली रामादयोभोजकदशार्हाःसिद्धाः
खिलार्थामधुसूदनाश्रयाः ४० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेएकषष्टितमोध्यायः ६१
राजोवाच बाणस्यतनयामूषामुपयेमेयदूत्तमः तत्रयुद्धमभूद्घोरंहरिशंकरयोर्महत् एतत्सर्वं
महायोगिन्समाख्यातुंत्वमर्हसि १ श्रीशुकउवाच बाणःपुत्रशतज्येष्ठोबलेरासीन्महात्मनः ये
नवामनरूपायहरयेदायिमेदिनी २ तस्यौरसःसुतोबाणःशिवभक्तिरतःसदा मान्योवदा
न्योधीमांश्चसत्यसंधोदृढव्रतः ३ शोणिताख्येपुरेरम्येसराज्यमकरोत्पुरा तस्यशंभोःप्रसादे
नकिंकराइवतेमराः सहस्रबाहुर्वाद्येनतांडवेतोषयन्मृडं ४ भगवान्सर्वभूतेशःशरण्योभक्त
स५ वत्सलः वरेणछंदयामाससतंवव्रेपुराधिपं ५ सएकदाहगिरिशंपार्श्वस्थंवीर्यदुर्मदः कि
रीटेनार्कवर्णेनसंस्पृशंस्तत्पदांबुजं ६ नमस्येत्वांमहादेवलोकानांगुरुमीश्वरं पुंसामपूर्ण
कामानांकामपूरामरांघ्रिपं ७ दोःसहस्रंत्वयादत्तंपरंभारायमेभवत् त्रिलोक्यांप्रतियोद्धा
रंनलभेत्वदृतेसमं ८ कंडूत्यानिभृतैर्~~दोर्भिः~~ दोर्भिर्युयुत्सुर्दिग्गजानहं आद्यायांचूर्ण
यन्नद्रीन्भीतास्तेपिप्रदुद्रुवुः ८
दृवसंयुगेश्रीकृष्णःश्रीहरजित्वाबाणबाहून्नत्याजिघ्नवत् २ ४ पुराधिपंपुरपालकं ५ ६ कामान्पूरयतीतिकामपूरःस
चासावमरतरुश्चेतिकल्पतरुस्तत्त्वं ७ ८ हेआद्यनिभृतैर्भरितैर्दोर्भिर्दिग्गजयानयत् ८ रामः रामः रामः रामः रामः रामः
न१ ५१

179

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यौनं विवाहः तद्यौनमधर्मं जानन्नपीति स्निग्धत्वेन भोक्तव्यं छिन्नत्वेन भोजयेदित्यादि लोकविरोधात् स्वस
र्यन्तक विच्छिन्नाधर्मम प्याचरन्नाचीतिनिर्वथाच्चेत्यर्थः २५ लोकविरुद्धावरुद्धफलं वक्तुमाह तस्मिन्निति

दौहित्रायानिरुद्धाय पौत्रीं रुक्म्याददाद्धरेः रोचनां बद्धवैरोपि स्वसुः प्रियचिकीर्षया जानन्नधर्मं तद्यौनं स्नेहपाशानुबन्धनः २५ तस्मिन्नभ्युदये राजन् रुक्मिणी रामकेशवौ पुरं भोजकटं जग्मुः साम्बप्रद्युम्नकादयः २६ तस्मिन्निवृत्त उद्वाहे कालिंगप्रमुखा नृपाः दृप्तास्ते रुक्मिणं प्रोचुर्बलमक्षैर्विनिर्जय अनक्षज्ञो ह्ययं राजन्नपि तद्व्यसनं महत् २७ इत्युक्तो बलमाहूय तेनाक्षै रुक्म्यदीव्यत शतं सहस्रमयुतं रामस्तत्राददे पणं २८ तं तु रुक्म्यजयत्तत्र कालिंगः प्राहसद्बलं दन्तान्संदर्शयन्नुच्चैर्नामृष्यत्तद्धलायुधः २९ ततो लक्षं रुक्म्यगृह्णाद्ग्लहं तत्राजयद्बलः जितवानहमित्याह रुक्मी कैतवमाश्रितः ३० मन्युना क्षुभितः श्रीमान्समुद्र इव पर्वणि जात्यारुणाक्षोतिरुषा न्यर्बुदं ग्लहमाददे ३१ तं चापि जितवान्रामो धर्मेण च्छलमाश्रितः रुक्मी जितं मयात्रेमे वदन्तु प्राश्निका इति ३२ तदाब्रवीन्नभोवाणी बलेनैव जितो ग्लहः धर्मतो वचनेनैव रुक्मी वदति वै मृषा ३३ तामनादृत्य वैदर्भो दुष्टराजन्यचोदितः संकर्षणं परिहसन्बभाषे कालचोदितः ३४ नैवाक्षकोविदा यूयं गोपाला वनगोचराः अक्षैर्दीव्यन्ति राजानो बाणैश्च न भवादृशाः ३५ रुक्मिणैवमधिक्षिप्तो राजभिश्चोपहासितः क्रुद्धः परिघमुद्यम्य जघ्ने तं नृम्णसंसदि ३६ कलिंगराजं तरसा गृहीत्वा दशमे पदे दन्तानपातयत्क्रुद्धो योहसद्विवृतैर्द्विजैः ३७ ॥ 180

२८ २९ निष्कानां लक्षं ग्लहं पणं कृतवान् कैतवं कपटं ३० न्यर्बुदं दशकोटिर्ग्लहं ... सभायां ३६ ३७
२६ २७ ... ३२ ३३ ३४ ३५ नृपसंपदि मंगलसभायां
... ३१ ... रुक्मी मयाजितमित्याह

युधिष्ठिरः रामः ... १५ संग्रामजित्प्रमुखाः सत्यकान्ताः भद्रायाः सुताः शेष्यानामपि ... सुतानामुक्ति
५० रन्यासामुपलक्षणार्थं १६ एतेषां चेति अन्येषामपि श्रीकृष्णपुत्राणामपि ... पौत्राश्च कोटिशो बभूवुः तत्र हेतुः त्वे
नश्रीकृष्णपत्नीनां बाहुल्यं ... मातरः कृष्णजातानामित्यत्र शब्दे नाधिकाः ... १८ यः कृष्णं हन्तुं रन्ध्रं प्रतीक्षते

वृकोहर्षोऽनिलो गृध्रो वर्धनोन्नाद एव च महांसः पावनो वह्निर्मित्रविन्दात्मजाः क्षुधिः १५ संग्रामजिद्बृ 181
हत्सेनः शूरः प्रहरणोऽरिजित् जयः सुभद्रो भद्रायाः वाम आयुश्च सत्यकः दीप्तिमांस्ताम्रतप्ताद्या रोहिण्यास्तनया हरेः १६ प्रद्युम्नाच्चानिरुद्धोऽभूद्रुक्मवत्यां महाबलः पुत्र्यां तु रुक्मिणो राजन्नाम्ना भोजकटे पुरे १७ एतेषां पुत्रपौत्राश्च बभूवुः कोटिशो नृप मातरः कृष्णजातीनां सहस्राणि च षोडश १८ राजोवाच कथं रुक्म्यरिपुत्राय प्रादाद्दुहितरं युधि कृष्णेन परिभूतस्तं हन्तुं रन्ध्रं प्रतीक्षते एतदाख्याहि मे विद्वन्द्विषोर्वैवाहिकं मिथः १९ अनागतमतीतं च वर्तमानमतीन्द्रियं विप्रकृष्टं व्यवहितं सम्यक्पश्यन्ति योगिनः २० श्रीशुक उवाच वृतः स्वयंवरे साक्षादनंगोऽङ्गयुतस्तया राज्ञः समेतान् निर्जित्य जहारैकरथो युधि २१ यद्यप्यनुस्मरन्वैरं रुक्मी कृष्णावमानितः व्यतरद्भागिनेयाय सुतां कुर्वन्स्वसुः प्रियं २२ रुक्मिण्यास्तनयां राजन्कृतवर्मसुतो बली उपयेमे विशालाक्षीं कन्यां चारुमतीं किल २३

सकथं प्रादादिति वैवाहिकं विवाहनिमित्तं १९ ननु रुक्मिणोभिप्रायं कथं जानीमहे इति चेत्तत्राह अनागतमिति अतीन्द्रि
यमस्मदादीन्द्रियागोचरं विप्रकृष्टं दूरस्थं व्यवहितं कुड्याद्यन्तरितं २० तत्रोत्तरं स्वयंवरे रुक्मवत्याः अतः सत्राजितो निर्जि
त्य जहारेति २१ यद्यपि कृष्णेनावमानितः तथापि वैरं अनुस्मारन्नपि व्यतरददात् अत्र मोदते त्यर्थः २२ सर्वा
सामप्येकैकां कन्यां तत्सर्वविवाहोपलक्षणार्थं ज्येष्ठकन्याविवाहमाह रुक्मिण्या इति २३ रामः रामः रामः रामः रामः
५०

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अनुरागेराहासोवलोकप्रश्नवसंगमेलालसमोन्मुक्यंचतेभ्राघायस्पाविभ्रमकंदंबस्यतंमेनुः अनुरागहासावलोकनवसं
गममालालसात्पर्युत्तंनस्पमनोनिजेतुंनशेकुरितिवा ५ किंतुमत्पुहमनादिभिविभोस्तस्पदास्यनिन्द्येविदधुरिति प्राहु
भावेपिनवसंगमाद्यभिधानंग्रगतसारत्वेनोत्सुक्येननवतथाप्रतीतेःतेषामेवश्लोकानांप्रस्तावानेपुनः पुनरावृत्तिरतिसौद

इत्थंरमापतिमवाप्यपतिंस्त्रियस्ताब्रह्मादयोपिनविदुःपदवींपदीयां भेजुर्मुदाविरतमेधितयानुरागहा
सावलोकनवसंगमलालसाद्यं ५ प्रत्युद्गमासनवरार्हणपादशौचतांबूलविश्रमणवीजनगंधमाल्यैः
केशप्रसाधशयनस्नपनोपहार्यैर्दासीशतापिविभोर्विदधुस्मदास्यं ६ तासांयादशपुत्राणांकृष्ण
स्त्रीणांपुरोदिताः अष्टौमहिष्यस्तत्पुत्रान्प्रद्युम्नादीन्गृणामिते ७ चारुदेष्णःसुदेष्णश्चचारुदेहश्च
वीर्यवान् सुचारुश्चारुगुप्तश्चभद्रचारुस्तथापरः ८ चारुचंद्रोविचारुश्चचारुश्चदशमोहरेः प्रद्युम्नप्र
मुखाजातारुक्मिण्यांनावमाःपितुः ९ भानुःस्वभानुःस्वर्भानुःप्रभानुर्भानुमांस्तथा चंद्रभानुर्बृहद्भानु
रतिभानुस्तथाष्टमः श्रीभानुःप्रतिभानुश्चसत्यभामात्मजादश १० सांबःसुमित्रःपुरुजिच्छतजिच्चसह
स्रजित् विजयश्चित्रकेतुश्चवसुमान्द्रविडःक्रतुः ११ जांबवत्याःसुताह्येतेसांबाद्याःपितृसंमताः
वीरश्चंद्रोश्वसेनश्चचित्रगुर्वेगवान्वृषः आमःशंकुर्वसुःश्रीमान्कुंतिर्नाग्नजितीसुताः १२ श्रुतःकवि
र्वृषोवीरःसुबाहुर्भद्रएकलः शांतिर्दर्शःपूर्णमासःकालिंद्याःसोमकोवरः १३ प्रघोषोगात्रवान्सिंहो
बलःप्रबलऊर्ध्वगःमाद्रयाःपुत्रामहाशक्तिःसहओजोपराजितः १४ रामः रामः रामः रामः रामः रामः

दर्पोत ६ प्रासंगिकमुक्त्वाप्रस्तुतमहतासामिति दशदशपुत्रायामांतासांमध्येअष्टौमहिष्योयाःप्रोक्तास्तत्पुत्रान्निमि
त्ते ७८ ११ श्रीमान्नामवसोःकुंतेर्वाविशेषणं १२ भद्रोनामएकलःएकःसोमकःप्रवरजःकनीयान्एतेकालिंद्याःसुताः

182

भा॰ द॰ अ॰ ६०·३·
५९

सोरतसंलापैःसुतमर्मगोष्ठीभिः ५८ ५९ इतिदशमेषष्टितमः एकषष्टितमेषोरःपुत्रपौत्रादिसंततिः अनिरु
द्धविवाहेवरुक्मिणोरामतोवधः १ अष्टाधिकमष्टत्तरुद्धसहस्रस्त्रीसमुद्भवान् कोटिशःपुत्रपौत्रादीन्हरिद्वारे
यः योजयत् तदेववक्तुमाह एकेकशःइतिकृष्णस्यावजाभार्याःसर्वयाश्रान्तिनिसपन्नयापितुःसकाशात्नवमान् १
प्रेषश्चमसतस्वसुतस्यप्रियतमंप्रत्येकंस्वस्वमेनिरे नतस्यतत्वमात्मारामान्ववदितिना: २ आत्मारामात्वंप्यनतिहे

श्रीशुकउवाच एवंसौरतसंलापैर्भगवान्जगदीश्वरः स्वरतोरमयारेमेनरलोकंविडंबयन् ५८
तथान्यासामपिविभुर्गृहेषुगृहवानिव आस्थितोगृहमेधीयान्धर्मलोकगुरुर्हरिः ५९ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेरुक्मिणीसंवादषष्टितमोध्यायः शुकउवाच एकैकशस्ताःकृ
ष्णस्यपुत्रान्दशदशावलाः अजीजनन्ननवमान्पितुःसर्वात्मसंपदा १ गृहादनपगंवीक्ष्यराजपुत्र्यो
च्युतंस्थितं प्रेष्ठंन्यमंसतस्वंस्वंनतत्तत्वविदःस्त्रियः २ चार्वब्जकोशवदनायतबाहुनेत्रसप्रेमहासर
सर्वीक्षितवल्गुजल्पैः संमोहिताभगवतोनमनोविजेतुंस्वैर्विभ्रमैःसमशकन्वनिताविभूम्नः ३ स्म
यावलोकलवदर्शितभावहारिभ्रूमंडलप्रहितसौरतमंत्रशौंडैः पत्न्यस्तुषोडशसहस्रमनंगबाणैर्यस्ये
न्द्रियंविमथितुंकरणैर्नशेकुः ४

येनचार्वंति चार्वब्जकोशाद्वदनंचआयतानिबाहुनेत्राणिच सप्रेमहासरसेनवीक्षितानिचवल्गुजल्पाश्चभगवतःएतेःस
न्मोहिताःवनितास्वैरनेकविभ्रमैस्तस्यमनोविजेतुंहर्तुंनसमशकन्नशकाबभूवुः भूम्नःपरिपूर्णस्य ३ तासांविभ्रमान्वर्
णयंततदिद्वरणातिस्मायेतिस्मायागूढहसितंतत्पुरःअवलोकलवःकटाक्षःतेनदर्शितःसूचितोभावोऽभिप्रायःतेनहारि
मनोहरत्वाद्भ्रूमंडलंतेनप्रहितःप्रेष्यार्पितायसौरतमंत्राःतेषुशौंडःप्रागल्भैरनंगस्यबाणैःदारेरस्मैश्चकरणैः
कामशास्त्रप्रसिद्धैः यस्येन्द्रियंमनोमथितुंक्षोभयितुंषोडशसहस्रमपिपत्न्योनशेकुरितिः ४ रामः रामः रामः रामः ५०

183

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तस्माद्धे ईश्वरि त्वया मयि भवमोचनी निःकामा अनुवृत्तिः कृता एव हि स्त्रीणां भद्रं कथंभूता खलैः सुदुःकाराशिवोदर १८४
पूर्तिप्रायायाः अतएव असुंभरायाः प्राणतर्पणपरायाः निकृतिजुषः वंचनपरायाः स्त्रियाः सुतरामसावनुवृ
त्तिर्दुःकरोति ५४ किंच संततिकामाः प्रेम्णैव मय्यनुवर्तमाना वह्व्यः किंतु त्वया सदृशी कापि न पश्यामीति तस्या भक्तिं बहु
मानेनाभिनंदति न त्वादृशीमिति त्रिभिः उपश्रुताः सत्यः कथा यस्य मे ५५ प्रोद्वाहपर्वणि अनिरुद्धविवाहे अक्षगोष्ठ्यां च
तस्य भ्रातुस्तस्य वधमनुलक्ष्य तस्मिन्काले कालान्तरे तदनुस्मरणात् पुनः समुत्थं दुःखम् अस्माभिर्योगो वियोगस्तद्भीत्या सहे

दिष्ट्या गृहेश्वर्यसकृन्मयि त्वया कृतानुवृत्तिर्भवमोचनी खलैः सुदुष्करासौ सुतरां दुराशिषो ह्यसुंभ
राया निकृतिजुषः स्त्रियाः ५४ न त्वादृशीं प्रणयिनीं गृहिणीं गृहेषु पश्यामि मानिनि यया स्वविवाह
काले प्राप्तान्नृपानवगणय्य रहोहरो मे प्रस्थापितो द्विज उपश्रुतसत्कथस्य ५५ भ्रातुर्विरूपकरणं
युधि निर्जितस्य प्रोद्वाहपर्वणि च तद्वधमक्षगोष्ठ्यां दुःखं समुत्थमसहोऽस्मदयोगभीत्या नैवाब्र
वीः किमपि तेन वयं जितास्ते ५६ दूतस्त्वयात्मलभने सुविविक्तमन्त्रः प्रस्थापितो मयि चिरायति शून्यमे
तन्मत्वा जिहास इदमङ्गमनन्ययोग्यं तिष्ठेत तत्त्वयि वयं प्रतिनन्दयामः ५७

सोऽपवक्री अनेनैवानिरुद्धविवाहानां तु पराभवस्य ज्ञातत्वं अपि च दूत इति आत्मलभनेन प्राप्त्यर्थं मयि चिरायति स्वाभा-
विनि विवाहं गतवत्यनिकृते समये कथंचिदवाप्तुं निवसति एतच्छून्यमन्त्वा इदमनन्ययोग्यमङ्गं जिहासन्त्य-
कृमि तस्याभिन्यं दूतः प्रस्थापितः तथापि युक्तं त्वयापरं भुजाक्षनदर्शनमेव भवन्मताज्जहाम सूनव्रतक्र-
तीन्जातजन्मभिः स्याक्षिति यद्वा अजिहासदिति छेदः प्रकृतमेव इत्यर्थः तत्रैव कर्मत्वप्येव तिष्ठेत ततस्त्वं प्रति
कर्तव्याकर्तव्यम् किंतु केवलं त्वं प्रतिनन्दयामः इति ५७ रामः ॥ श्री ॥ रामः ॥ श्रीः रामः

भ०३
५६०
तदेवं तदुक्तं सर्वं प्रतिज्ञाख्यायप्रयुसन्नचित्रामन्त्रपरिहरन्तीत्याह साध्व्यावेवेति तथा मन्नोऽनुरूपमित्यादि तेषवः अ
लीकमित्येनेनैव मन्ये यतो लोके कन्याया एकं एव विद्रुतिर्भवति यथा काशिराजकन्यानां अंबा अंबिका अंबालि-
कानामिति स्मरणात् अयोग्यायाः कन्यायाः एवं शालस्वैरिणीतानातदेव ४७ मूढायाः परिणीतायाश्चापीति उभयस्मात्
दिह परलोकहयात् सुतोऽभ्रष्टः इति ४८ प्रलंभिता उपहसिता असि अन्वाहि अन्वाख्यातावती ४९ मयि एकान्तभक्ता- १८५

नैवालीकमहं मन्ये वचस्ते मधुसूदन अंबाया इव हि प्रायः कन्यायाः स्याद्रतिः क्वचित् ४७ व्यूढा
याश्चापि पुंश्चल्या मनोऽभ्येति नवं नवं बुधोऽसतीं न बिभृयात्तां बिभ्रदुभयच्युतः श्रीभगवा
नुवाच साध्व्येतच्छ्रोतुकामैस्त्वं राजपुत्रि प्रलम्भिता मयोदितं यदन्वात्थ सर्वं तत्सत्यमेव हि ४९
यान्यान्कामयसे कामान्मय्यकामाय भामिनि सन्ति ह्येकान्तभक्तायास्तव कल्याणि नित्यदा
५० उपलब्धं पतिप्रेम पातिव्रत्यं च तेऽनघे यद्वाक्यैश्चाल्यमानाया न धीर्मय्यपकर्षिता ५१ ये
मां भजन्ति दाम्पत्ये तपसा व्रतचर्यया कामात्मानोऽपवर्गेशं मोहिता मम मायया ५२ मां प्राप्य
मानिन्यपवर्गसम्पदं वाञ्छन्ति ये सम्पद एव तत्पतिं ते मन्दभाग्या निरयेऽपि ये नृणां मात्रात्मकत्वान्नि
रयः सुसंगमः ५३

यान्कामाः सन्त्येवामयकामाय कामनिवृत्तये मोक्षपर्यवसायिन इत्यर्थः ५० अनुवाद्य तवरानुदृत्ताम् अभिनन्दति उपलब्ध
मिति यद्यस्मान्मयि प्रवर्तमाना धीना अपकर्षिता नान्यविषया जाता ५१ एकान्तभक्तिं समभिनन्दयन्नामिव दूषयितुं सकामान्
भक्तान्निन्दति ये मामिति दाम्पत्ये दम्पत्युपभोग्यसुखार्थं ५२ मायामोहितत्वमेवोपपादयति मां प्राप्येति अपवर्गेशा सह
संपदां यस्मिन्नतं मां प्राप्य प्रसाद्य केवलं संपद एव विषयान् वाञ्छन्ति नतु मां तत्पतिं तासां संपदां योऽहमेव पतिस्तं ये वि रामः
षया निरयेऽपि अपि निकल्पाः नावंपिस्युस्तात् किंच तेषां मात्रात्मकत्वात् विषयात्मकत्वात् निरयः सुसंगमः शोभनसंगमः स्वस्था ४८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्य तत्त्वाम् एवाहं न भजामीत्याह अतं त्वेति पार्थ्यते स्पर्द्धिति सुरशांशारशांस्तैर्मिर्देवतिर्यगादिजन्मभिः पाठा
न्तरे त्मर्थवाद बहुलकर्मण्यवशोऽस्मीत्यर्थः कथंभूतस्य न च यस्त्वमनन्तस्य संसारस्यापवर्गो नाशो यस्मात्तस्य भू
जनं तमुपयाति आत्मस्थाः कृतानि तस्यानुवादो घिरिति भीतस्य तरणाय भवानुरूपं भजनयोग्यमतस्त्वामभजमित्यर्थः
४२ यद्वोक्तारात्तानां बहवो गुणाः राजपुत्रीसिता भूपैर्लोकपालैर्विभूतिरित्यादिभिः तत्रैकत्यसन्नापसांगुलिभंगवाह
४३ यद्वोक्ताः राज्ञां बहवो ... विभूतिः केवलं भारवाहाः गाढावलीवर्दाइव नित्यं व्यापारे क्लेशाः श्वान इवावज्ञाताः विडा
ह्यम्यं तस्याः स्मरीतिरिव रात्रौ इव केवलं भारवाहाः ... तथापि ... कर्णापयत्वं कथानवाप्त्या
लाइव कृपणा हि स्वाम्यवन्त्याइव किंकराः तं पाशस्याइभगाया पतयः सुः यस्याः कर्णापयत्वं कथानवाप्त्या

तं त्वानुरूपमभजं जगतामधीशमात्मानमत्र च परत्र च कामपूरं स्यान्मे तवांघ्रिररणं सृतिभि
र्भ्रमन्त्या यो वै भजन्तमुपयात्यनृतापवर्गः ४३ तस्यास्तुरस्युत नत्यपोभवतोपदिष्टाः स्त्रीणां गृहेषु ख
रगोश्वबिडालभृत्याः यत्कर्णमूलमरिकर्षण नोपयायात् ... डिण्डिमसभासु गी
ताः ४४ त्वक्श्मश्रुरोमनखकेशपिनद्धमन्तर्मांसास्थिरक्तकृमिविट्कफपित्तवातं जी
वच्छवं भजति कान्तमतिर्विमूढा या ते पदाब्जमकरन्दमजिघ्रती स्त्री ४५ अस्त्वम्बुजाक्ष मम
ते चरणानुरागः आत्मन् रतस्य मयि चानतिरिक्तदृष्टेः यर्हि अस्य वृद्धय उपात्तरजोऽतिमात्रो मामी
क्षसे तदु ह नः परमानुकम्पा ४६ ... यस्याः साकं त्वप्रीति
रिति ४४ तथा हि ते पदाब्जमकरन्दमजिघ्रती सती या स्त्री विमूढा सा कान्तो यम् इति निर्मिति यस्याः ... हृदः
जीवच्छवं भवति ... वीतिशयवतीदृष्टिर्यस्य तत्
... तथापि मम ते चरणानुरागः ... किंच यर्हि यस्य विश्वस्य

भा.उ.
४७
स्वशानं परिहृत्य पुरुषांतरगुणावर्शन प्रदीप्तकोपसंरंभेण ... तस्मिन्नेवानानमायाद्य ... सिंहाय
चाप ... विद्राव्य सर्वतिहरति तथा शार्ङ्गधनुर्नादेनैव नरासं धादीन् विद्राव्य मामस्वभागं प्रियं यत्स्वं हृत
न्या दस्यच्छवर्म ... उर्वीभजतः सीदन्ति ... तदपि मंदमेवेत्याह यद्वा घ
यतिस्यन्तव भजनवांछया त्यक्तपाः ... नाहुषो ययाति गयाद्या

जास्मं वद्र सवगदाग्रज यस्तु भूपान् विद्राव्य शार्ङ्गनिनदेन जहर्थ मां त्वं सिंहो यथा स्वबलिमीश पशू
न्स्वभागं तेभ्यो भयाद्यदुदधिं शरणं प्रपन्नः ४० यद्वांछया नृपशिखामणयोऽङ्गवैन्यजायंतनाहुष
गयादयश्कपत्यं राज्यं विसृज्य विविशुर्वनमम्बुजाक्ष सीदन्ति तेऽनुपदवीं त इहास्थिताः किं ४१ कान्यं श्र
यत तव पादसरोजगन्धमाघ्राय सन्मुखरितं जनतापवर्गं लक्ष्म्यालयं त्वविगणय्य गुणालयस्य म
र्त्या सदोरुभयमर्थविविक्तदृष्टिः ४२

ह्याद्ययां ते पर एते तव पदवीं मार्गमाश्रिताः किं विसीदन्ति न सीदन्त्येव अपितु त्वत्परं प्राप्ता इत्यर्थः एवं च
कोपर्दिशो तावसानस्यपरिहारा दच्छस्य घटवर्मनामित्येन दानं तर्थविहायात्रोत्कर्षः ४१ यद्योक्तं अथात्मनो
नुरूपमिति तत्राह कान्यमिति श्लोकद्वयेन गुणानामालयस्य तव पादसरोजगन्धं जनतायाश्चापवर्गं मोक्षद
यं लक्ष्म्यालयं तत्सेव्यं सद्भिमुखरितं वर्णितं माघ्राय न मविगणय्य मर्त्यो मरणधर्मिका सदोरुभयं यस्य
न मर्त्यं का स्त्री आश्रयेन सेवने अर्थविविक्ता दृष्टिर्यस्याः सा गुणालयस्येति तेनेन गुणे होर्तिना इति पदच्छेन
दयास्त ४२ राम:
४७

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

निःकिंचना वयं शश्वन्निःकिंचनजनप्रियाः तस्मात्प्रायेणन ह्याढ्या मां भजंति सुमध्यम इत्यनेन श्लोको-
क्तं दोषत्रयं परिहरति निःकिंचन इति हरिद्रुतालक्षणं निःकिंचन त्वं तु न नवन घटत इत्याह यस्मादिति
अन्यतो बलिभुजः पूज्यानपि ब्रह्मादीन्ध्याय स्वैर्भवते बलिं हरंति यस्य सर्वेश्वरस्य भवतो दरिद्रतान
घटत इत्यर्थः निःकिंचनजनप्रियत्वं चात्र न पुष्यकं रणाव हुर्धीहिरणावनि दास्यादिति स्वयमप्यभ
यपास्तोति प्रेष्ठो भवानिति बलिभुजां ब्रह्मादीनां लोकेश्वराणां त्वं प्रेष्ठेनापि तु भ्यं तवापि यस्मात्प्रा
येणन ह्याढ्या मां भजंति त्यस्यान्तरं न त्वा विदंतीति आढ्यतया आस्तान्तामतकेन वदतीति अत त्वमसुन-

निःकिंचनो ननु भवान्न यतोस्ति किंचिद्यस्मै बलिं बलिभुजोपि हरन्त्यजाद्याः न त्वा विदंत्यसुतृपों
तकमाढ्यतान्धाः प्रेष्ठो भवान्बलिभुजामपि तेपि तुभ्यं ३७ त्वं वै समस्तपुरुषार्थमयः फलात्मा यद्वांछ-
या सुमतयो विसृजंति कृत्स्नं तेषां विभो समुचितो भवतः समाजः पुंसः स्त्रियाश्च रतयोः सुखदुःखि-
नोर्न ३८ त्वं न्यस्तदंडमुनिभिर्गदितानुभाव आत्मात्मदश्च जगतामिति मे वृतोसि हित्वा भवद्भ्रुव उदी-
रितकालवेगध्वस्ताशिषोब्जभवनाकपतीन्कुतोन्ये ३९

प. असुतेनेन तर्पयंति न त्वां भजंतीत्यर्थः ३७ बलिभुजामपि भवान्प्रेष्ठ इत्यत्र हेतुस्त्वं दंतीपयोरेव समंचित
मन्यनेन किमतो वित्तं परिहरति त्वं वा इति फलात्मा परमानंदरूपः इत एवानंदस्मान्यानि भूतानि
मानानुपजीवंतीति श्रुतः समाजः सम्यसेवकलक्षणः संबंधः पुनः पुंसः स्त्रियाश्च मिथो रतयोः अतएव तत्केवलं सुखदुः-
खिनोर्न तत्र कुल योरित्यर्थः ३८ भिक्षुभिः आपितामुख्येनस्य परिहारः त्वमिति भिक्षुपदाख्यानेन सदंडमुनि
[illegible] मुर्धेमस्य परिहारः आत्मानिष पदर्थं सर्वे प्रियं भवतीति तस्य जगतामात्मत्वं [illegible] इति [illegible] चैवमभयाद्वतो
[illegible]

भा ३ः
२६

तत्र यदुक्तं कस्मान्नो ववृषे समानानिति तत्र आसस्यं सत्यमेवेत्याह नन्वेवमिति हे अरविंदविलोचन त्वमधीशः त्व
धीराणां ब्रह्मादीनामथ नियंतात्वं क्व अहं गुणप्रकृतिः निर्गुणस्वभावा प्रकृतगुणामपि प्रकृतिवा
नन्तु स्वमेव धीश्वरश्रीः सर्वैरुपास्यत्वादिति अत आह अज्ञैः सकामैः गृहीतो यस्य सा ३४ यदुक्तं राजभ्यो
बिभ्यतः समुद्रं शरणं गतानिति तत्राह सत्यमिति हे उरुक्रम भगिति भयाभावं दर्शयति गुणाः शब्दादयस्तव
राजंत इति राजानस्तेभ्यो भयादिवेति अतः हृदये समुद्रे हृदाकाशे विषयाकारैरपरिच्छिन्न इत्यर्थः शेतेति
स्खलनथा प्रकाशते उपलंभनमात्रः चैतन्यघनश्चात्मभवानिबलोद्भिः अत एवाननीति यदुक्तं तं पसत्यमित्या

रुक्मिण्युवाच नन्वेवमेतदरविंदविलोचनाह यद्वै भवान्भगवतोसदृशी विभूम्नः क्व स्वे महि-
म्न्यभिरतो भगवांस्त्र्यधीशः क्वाहं गुणप्रकृतिरज्ञगृहीतपादा ३४ सत्यं भयादिव गुणेभ्य उरुक्रमांत-
ःशेते समुद्र उपलंभनमात्र आत्मा नित्यं कदिंद्रियगणैः कृतविग्रहस्त्वं त्वत्सेवकैर्नृपपदं विधुतं
तमोंधं ३५ त्वत्पादपद्ममकरंदजुषां मुनीनां वर्त्मास्फुटं नृपशुभिर्ननु दुर्विभाव्यं यस्मादलौकिक-
मिवेहितमीश्वरस्य भूमंस्तवेहितमथो अनु ये भवंतं ३६

हनित्यमिति कदिंद्रियगणैः कुत्सितैर्बहिर्मुखैरिंद्रियगणैः इत्यतिप्राचुर्याद्बहुवचनं कुत्सितइंद्रियगणो येषा-
मिति वा तैस्त्वं नित्यकृतविग्रहः तेषु तेर्वाधीतेः यदुक्तं त्यक्तनृपासनानि नितभुक्तमेवेत्याह त्वत्सेवकैरिति
न्नपाशाणापाद्मासनं अंधं गाढं तमस्त्वतमः अविवेकबहुलत्वात् त्वत्सेवकैरत्वत्यक्तं किंपुनर्वक्तव्यं त्वयाक्तमि-
ति ३५ अस्पष्टवर्त्मेनां पुंसां लोकपथमीयुषामिति यदुक्तं तदपि तथैवेत्याह त्वत्पादेति नृपशुभिर्नराका-
रैः पशुभिः किंपुनर्वक्तव्यं न वर्त्मास्फुटमिति किंच यस्मात् ये भवंतमनुवर्तंते तेषामपि हितमलौकिकमिव अयोग्य
नः किमु वक्तव्यं न मेश्वरस्येहितं अलौकिकमित्यर्थः आस्थिताः पदवीं सुभ्रु प्रायः सीदंति योषित इत्यस्य परिहारं ब

188
189
रामः
३९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मामां त्वद्वचः किंतु वदिष्यसीति श्रोतुकामेन श्रोतुमिच्छता क्ष्वेल्या नर्मणा एवमाचरितमुक्तं न तत्त्वतः
हे अंगने सुंदरी २९ प्रेमसंरंभेण प्रणयकोपेन स्फुरितः कंपितो ऽधरो यस्मिन् तत् कटाक्षे १९०
कटाक्षात्तैः आक्षेपैः अरुणौ अपांगौ यस्मिन् तत् अत एव सुंदरं कुटिलभ्रुकुटीतटं यस्मिन् तत् ३०
ननु कुलहे कौतुकं सुखं वा तत्राह अयं हीति नर्मैर्नर्मभिः यामः कालः ३१ ३२ भगवतस्तस्य पुंस्त्वमुक्तमु

श्रीकृष्ण उवाच मा मा वैदर्भ्यसूयेथा जाने त्वां मत्परायणां त्वद्वचः श्रोतुकामेन क्ष्वेल्याचरितमं
गने २९ मुखं च प्रेमसंरंभस्फुरिताधरमीक्षितुं कटाक्षेपारुणापांगसुंदरभ्रुकुटीतटं ३०
अयं हि परमो लाभो गृहेषु गृहमेधिनां यन्नर्मैरीयते यामः प्रियया भीरु भामिनी ३१ श्री
शुक उवाच सैवं भगवता राजन् वैदर्भी परिसांत्विता ज्ञात्वा तत्परिहासोक्तिं प्रियत्यागभयं जहौ ३२
बभाष ऋषभं पुंसां वीक्षंती भगवन्मुखं सव्रीडहासरुचिरस्निग्धापांगेन भारत ३३

स्वसव्रीडेन हासेन रुचिरेण स्निग्धेन चापांगेन वीक्ष्यमाणा असमन्वं भयं दुर्गाश्रपरां प्रबलैः कलिः अ
राजन्वमविज्ञाता लोकि किं हा ऽवसादनः किंचन त्वं तन्मतिराघा ३ नारदरणीयता अश्रुतो विप्रनिगुणान्वलः
यश्लाघावभिक्षुभिः औदासीन्यमकामत्वं स्वदोषान् षोडशास्सतः अत्रत्वादर्शत्वं भेष्या राज्यं बहुनरगु
यान् कस्मन्मोहितान् भैमीत्यपेषु पेतदुराशत्वैः भगवतः स्वनिंदापराणि वयानि वयानि वचनानि ता
नि सर्वोत्कर्षपरतया व्याख्यापयति भाषते स्म ३५ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः ॥

भा॰ उ॰ स्त्रीराणामतिद्रुः सह औदासीन्यमकामत्वं चाह उदासीना इति गेहयोः देहगेहयोः उदासीनाः अत एव
३५ ज्योतिः अक्रियाः ज्योतिः प्रदीपदिव द्रष्टृत्वात् साक्षिमात्रत्वं क्रियारहिता आस्महे इव नाम इति २०. अविश्लेषात् अतः आत्मा
नं वल्लभामवेत्येवार्थे इवशब्दः २१ २२ चिंतालक्षणमाह पदेति नखैः अरुणा श्रीः कांतिर्यस्य तेन सुजातेन सु

उदासीना वयं नूनं नस्त्र्यपत्यार्थकामुकाः आत्मलब्ध्यास्महे पूर्णा गेहयोर्ज्योतिरक्रियाः २० श्रीशु
क उवाच एतावदुक्त्वा भगवानात्मानं वल्लभामिव मन्यमानामविश्लेषात्तद्दर्पघ्न उपारमत् २१ इ १९१
त्रि ति त्रिलोकेशपतेस्तदात्मनः प्रियस्य देव्यश्रुतपूर्वमप्रियं आश्रुत्य भीता हृदि जातवेपथुश्चिंतां दुर
तां रुदती जगाम ह २२ पदा सुजातेन नखारुणश्रिया भुवं लिखंत्यश्रुभिरंजनासितैः आसिंचती
कुंकुमरूषितौ स्तनौ तस्थावधोमुख्यतिदुःखरुद्धवाक् २३ तस्याः सुदुःखभयशोकविनष्टबुद्धेर्हस्ता
च्छ्लथद्वलयतो व्यजनं पपात देहश्च विक्लवधियः सहसैव मुह्यन् रंभेव वातविहता प्रविकीर्य
केशान् २४ तद्दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः प्रियायाः प्रेमबंधनं हास्यप्रौढिमजानंत्याः करुणः सोऽन्वकंप
त २५ पर्यंकादवरुह्याशु तामुत्थाप्य चतुर्भुजः केशान् समुह्य तद्वक्त्रं प्रामृजत्पद्मपाणिना २६ प्र
मृज्याश्रुकले नेत्रे स्तनौ चोपहतौ शुचा आश्लिष्य बाहुना राजन्ननन्यविषयां सतीं २७ सांत्व
यामास सांत्वज्ञः कृपया कृपणां प्रभुः हास्यप्रौढिभ्रमच्चित्तामतदर्हां सतां गतिः २८ ॥॥ मत्त २

कोमलेन पदा २३ सुदुःखमप्रियश्रवणात् भयं त्यागशंकया शोकः अनुतापः तैर्विनष्टा बुद्धिर्यस्याः
श्लथंति पतंति वलयानि यस्मात् हस्तात् तस्मात् देहश्च पपात विकीर्णा श्रवणादीर्यस्य २४ हास्यप्रौढिगांभी
र्य २५ चतुर्भुज इति उत्थापनाश्लेषणादिक्रियाणं परिमार्जनाद्यर्थमाविः कृतः चतुर्भुजत्वमित्यर्थः संभूत्य नितंबध्याः २६ रामः
अश्रुकलेषु अश्रुकलिभिः शोभितो अश्रुवाष्पो काम्कृतिः २७ सांत्वयामास अनुनीतवान् २८ रामः रामः रामः रामः ३५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सर्वगुणाढ्यापि कायाः अपि न्यायतुष्टिमं दन्याशयेनाह राजपुत्री आदि कारूभिः हे राजपुत्रि लोकपालानामिव
विभूतिरैश्वर्यं येषां तैः तथा महाप्रभावैः श्रीमद्भिः रूपौदार्यबलोर्जितैः अपूर्वं मीप्सितासि १० तान्हित्वाऽना 192
ऽस्मान् असमान् कस्माद्वृतवती त्वं ११ किंच प्रायशः राजभ्यो जरासंधादिभ्यो बिभ्यतः भयं प्राप्तव
तः १२ अस्पष्टवर्त्मनां अविज्ञाताचरणां अलोकपथं अत्वी पादतस्य पदवीं मार्गं आस्थिता अनुस्थिता

श्रीभगवानुवाच राजपुत्रीप्सिता भूपैर्लोकपालविभूतिभिः महानुभावैः श्रीमद्भि रूपौदार्यबलो
र्जितैः १० तान्प्राप्तानर्थिनो हित्वा चैद्यादीन्स्मरदुर्मदान् दत्ता भ्रात्रा स्वपित्रा च कस्मान्नो ववृ
षेऽसमान् ११ राजभ्यो बिभ्यतः सुभ्रु समुद्रं शरणं गतान् बलवद्भिः कृतद्वेषान्प्रायस्त्यक्तनृपा
सनान् १२ अस्पष्टवर्त्मनां पुंसामलोकपथमीयुषां आस्थिताः पदवीं सुभ्रु प्रायः सीदन्ति योषि
तः १३ निःकिंचना वयं शश्वन्निःकिंचनजनप्रियाः तस्मात्प्रायेण न ह्याढ्या मां भजन्ति सुमध्य
मे १४ ययोरात्मसमं वित्तं जन्मैश्वर्याकृतिर्भवः तयोर्विवाहो मैत्री च नोत्तमाधमयोः क्वचित् १५
वैदर्भ्येतदविज्ञाय त्वयादीर्घसमीक्षया वृता वयं गुणैर्हीना भिक्षुभिः श्लाघिता मुधा १६ अ
थात्मनोऽनुरूपं वै भजस्व क्षत्रियर्षभं येन त्वमाशिषः सत्या इहामुत्र च लप्स्यसे १७ चैद्यशाल्वज
रासंधदन्तवक्त्रादयो नृपाः मम द्विषन्ति वामोरु रुक्मी चापि तवाग्रजः १८ तेषां वीर्यमदान्धानां
दृप्तानां स्मयनुत्तये आनीतासि मया भद्रे तेजोपहरतासतां १९
२३ किंवनितः किंचनाहृति २४ आत्मनसमं परस्परं अनुरूपं [illegible] सहिताभ्याकृतिः रूपं जातिर्वा [illegible]
[illegible] २७ [illegible] २८ [illegible] २९ ॥

अहो भाग्यं नारीणां मन्याह त्रिभिः गृहेष्वपि अनर्थ्यौ गृहकर्माणि करोतीति तीन आसः निरस्तसाम्यातिश
यश्चयेरन्येषां न गृहे हेमु अनपायी अव्यवस्थितः रमाभिः लक्ष्म्यंशभूताभिः निजकामसंपूर्णः स्वान् 193
द परिपूर्णाः गार्हमेधिकान् गृहस्थधर्मान् ४३ अनुरागहाससहितमवलोकं चातत्पूर्वं केवसंगम
व तन्त्रतं जल्पं च तस्मिन् लज्जां च मेनुः ४४ विश्रमणं संवाहनं केशप्रसाधनं दासीनां शतानां

गृहेषु तासामनपाय्यतर्क्यकृन्निरस्तसाम्यातिशयेष्ववस्थितः रेमे रमाभिर्निजकामसंप्लुतो यथेतरो
५२ गार्हमेधिकांश्चरन् ४२ इत्थं रमापतिमवाप्य पतिं स्त्रियो या ब्रह्मादयोऽपि न विदुः पदवीं यदीयां
भेजुर्मुदाऽविरतमेधितयानुरागहासावलोकनवसंगमजल्पलज्जाः ४४ प्रत्युद्गमासनवरा
र्हणपादशौचताम्बूलविश्रमणवीजनगंधमाल्यैः केशप्रसारशयनस्नपनोपहार्यैः दासीशता अपि
विभोर्विदधुः स्म दास्यं ४५ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे पारिजातहरणं ना
मैकोनषष्टितमोऽध्यायः श्रीशुक उवाच कर्हिचित्सुखमासीनं स्वतल्पस्थं
जगद्गुरुं पतिं पर्यचरद्भैष्मी व्यजनेन सखीजनैः १ यस्त्वेतल्लीलया विश्वं सृजत्यत्त्यवतीश्वरः सहि
जातः स्वसेतूनां गोपीथाय यदुष्वजः २

निविघ्ने यास्यं तथाभूता अपि स्वयं विभोर्दास्यं विदधुरिति ४५ इति दशमस्कंधे एकोनषष्टितमः अ
थ षष्टितमे कृष्णः परिहासेन रुक्मिणीं कोपयित्वा ततः प्रेमकलहे तां सान्त्वयत् १ रामा रमजनानां
दमहोद्यवंशे वनेः रुक्मिण्या प्रेमकलहच्छन्नेन स्वधर्मी ऋते २ स्वतल्पस्थं १ वक्ष्यमाणां रुक्मिण्याः
प्रियः श्रीकृष्णः परमप्रेमसंभव पितृत्वस्य एव तत्त्वमनुस्मार पतिर्यत्स्विति २ रामः रामः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

श्रपेोतावस्त्रिभिः श्लोकैर्मंदिरमनुवर्णयतितस्मिन्निति तच्छब्देनतिप्रासेहाम्याह श्राजंतिमुक्तादामा
नितेपावलंबाः सन्ति यस्मिंस्तेन वितानेन विराजिते ततीयायाताना विराजितपदेनान्वयः ३ सुगन्धितया
हिरेफकुलेनादिते प्रविशद्भिरश्वरंतिरस्मिभिः ४ निर्गच्छद्भिः श्रागरुसंभवधूपैश्च्छिमनोहरेवद्
ष्ठिते ५ पयसः क्षीरस्यफेन इवसुहृर्णैपर्यंकस्यकशिपूत्तमे हंसतूलिकायां उपतस्थेत्र्प्रसेवते ६ तदे

तस्मिन्नंतर्गृहे श्राजन्मुक्तादाम विलंबिना विराजितेवितानेन दीपैर्मणिमयैरपि ३ मल्लिकादा
मभिः पुष्पैर्द्विरेफकुलनादितैः जालरंध्रप्रविष्टैश्वगोभिश्चंद्रमसोमलैः ४ पारिजातवनामोद
युक्तेनोद्यानशालिना धूपेनागरुवैराजन्नजालरंध्रविनिर्गतैः ५ पयःफेननिभेशुभ्रेपर्यंके
कशिपूत्तमे उपतस्थेसुखासीनं जगतामीश्वरंपतिं ६ बालव्यजनमादाय रत्नदंडं सखीकरा
त्ते तेनवीजयतीदेवीं उपासांचक्रुरम्बरं ७ सापास्पृतंक्कणयतीमणिनूपुरझंकारजेतृगुलीय
ते तेनवीजयतीदेवीउपासांचकरुईश्वरं ७ सापास्पृतंक्कणयतीमणिनूपुरभ्यांरजेगुलीय
वलेपव्यजनाग्न हस्ताव स्त्रांतगूढं कुचकुंकुमशोणहारभासानितंबधनतपावर्पणीर्किकामा
८ तांरूपगतीश्रियमनन्यगतिंनिरीक्ष्य पालीलया धनतनोरनुरूपरूपा प्रीतःस्मयन्नलकंकुंडलनि
कंकणघवक्रोत्रसस्मितस्तुयांहरिराबभाषे ९

वाभिनयतिबालव्यजनमिति ७ उपास्तुतंश्चयुतस्यसमीपसामणिनूपुराभ्यांरजेकणायतिमणिमयोनूपुरे
कूजयतितथांगुलीयवलयबालव्यजनानि सूक्ष्महस्ते हस्ताग्रेयस्याः वस्त्रेतेनगूढोस्पगताकुचौतपोः कुंकुमेन
नशोणहारस्यभासा तथानितंबे धृतायाः पराङ्गीसूमूल्याकांचीतयाचरेजे ८ तांनीरीक्ष्यप्रीतःसन्
सयमानोहरिराबभाषे कथंभूतां पालीलया धनतनोरनुरूपरूपयस्यास्तां तायपोः कृष्णीपरास
...कंप्रसकेः

प्राहितोगान्धस्थापयामाससम्भ्रष्टाः कम्पनीयास्वनः त्रिजोंवशान्दौः नरयानैः शिबिकाभिः श्रपि
चमहाकोषाणि ३६ संप्रियः सत्यभामासहितः ३८ ३९ गृहान्यानेतिः कर्तं तदुपशोभयतिसः ४० सं
हान्विनुधान्निर्जित्यपारिजातंक्रमयोः संग्रामकुरुः ततिनकथंप्रशास्यितस्वमनोरथमीक्षेणसहे

तंप्रविष्टं स्त्रियोवीक्ष्य नरवीरंविमोहिताः मनसावव्रिरेभीष्टं पतिंदैवोपसादितं ३४ भूयाम
निरयंमहांधातानदन्तुमोदताः इतिसर्वाःप्रपक्कसंभावेनहृद्यं दधुः ३५ ताः प्राहिणो
त्द्वारवतींसुमृष्टविरजोंबराः नरयानैर्महाकोशान्रथाश्वान्द्रविणंमहत् ३६ ऐराव
तकुलेभांश्च चतुर्दंतान्तरस्विनः पांडुरांश्चचतुःषष्टिं प्रेषयामासकेशवः ३७ गत्वासुरेंद्रभव
नंदत्वादित्यैचकुंडले पूजितस्त्रिदशेंद्रेणसहेन्द्राण्याचसप्रियः ३८ नोदितोभार्ययोत्पाट्यपा
रिजातंगरुत्मति श्रारोप्यसेन्द्रान्विबुधा[illegible]न्निर्जित्योपानयत्पुरं ३९ स्थापितःसत्य
भामायागृहोद्यानोपशोभनः श्रन्वगुर्भ्रमराःस्वर्गात्तद्गंधासवलंपटाः ४० ययाचश्रान
म्यकिरीटकोटिभिःपादौस्पृशन्नच्युतमर्थसाधनं सिद्धार्थएतेनविगृह्यतेमहानहोसुराः
णांचतमोधिगाढ्यतां ४१ श्रथोमुहूर्तएकस्मिन्नानागारेषुताःस्त्रियः यथोपयेमेभगवां
स्तावद्रूपधरोव्ययः ४२

इत्यसंग्रामनस्त्याहांकाह ययाचश्रुतिमच्युतंमर्थसाधनमिति वकर्मकंदधंमावतिधातोःविगृह्यतेवि
गृहकरोतिमहानपिनमः कोधःश्रपतांधनिकतां ४१ यथायथावत् श्रनेनदेवक्यादिवंधुजन
समागमोपिप्रतिगृहंयोपगपचेनसूचितः श्रव्ययःसर्वत्रापिसंपूर्णाएव ४२ रामः रामः रामः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection, Digitized by S3 Foundation USA

नतु गुणानां विक्षोभात् नत्माश्रित्वं हेतवः तेन प्रधानस्येव तस्य च पुरुषः क्षोभकः तत्र च काले निमित्तमि-
ति प्रसिद्धमित्याह त्वं वा इति तमसा धाररोप्य संवृतस्य वस्थानाय फलनाय जगतः सूक्ष्मादु-
र्पद्युत्के रजआदिन्वमेव विभर्षि सृजसीत्यर्थः कालप्रधानपुरुषाणामन्वयं व्यतिरेकं व्यतिरिक्तान
संति त्वनुपरः सर्वव्यतिरिक्तः अनंतस्त्वं जनयितेत्यर्थः २६ कार्यकारस्य प्रपंचस्य तद्व्यतिरे-
केन तस्य च सर्वव्यतिरेकत्वमुपपादयति अहमिति अहं भूमिः मात्राणीति देवा मन इति इंद्रियाणि०

त्वंवैसिसृक्षुः रजउल्कटं प्रभात मोनिरोधाय बिभर्ष्यसंवृतः स्थानाय सत्त्वं जगतो जगत्पते
कालप्रधानपुरुषो भवान्परः २९ अहं पयो ज्योतिरथानिलो नभो मात्राणि देवा मन इंद्रि०
याणि कर्ता महानित्यखिलं चराचरं त्वय्यद्वितीये भगवन्नयं भ्रमः ३० तस्यात्मजोयं तव
पादपंकजं भीतः प्रपन्नार्तिहरोपसादितः तं पालयैनं कुरु हस्तपंकजं शिरस्यमुष्याखि
लकल्मषापहं ३१ शुकउवाच इति भूम्यार्थितो वाग्भिर्भगवान्भक्तिनम्रया दत्त्वाभयं भौ
मगृहं प्राविशत्सकलर्द्धिमत् ३२ तत्र राजन्यकन्यानां षट्सहस्राधिकायुतं भौमाहृता-
नां विक्रम्य राजभ्यो ददृशे हरिः ३३

नाविक्रम्य राजभ्यो ददृशे हरिः ३३ एवं स्तुत्वा प्रार्थयते तस्येति हे प्रपन्नार्तिहर तस्य न
नित्यविचित्रविद्याहंकारकार्याणि कर्ता अहंकारः ३० एवंस्तुत्वा प्रार्थयते तस्येति हे प्रपन्नार्तिहर तस्य त
रकस्याय भगदत्तो नाम भीतः अत एव मयैव तव पादपंकजं मुपसादितः ३१ अभयं दत्त्वा ३२ शताधि
कानि सप्त विशतानि तन्यत्याह श्रीपरानरः कन्यापुरे सकन्यानां षोडश सहस्राणि दशाधिकानि दशैकसह-

धनमंत्रेण कृत्वा प्रसन्नः पूर्वमासीत्तेन मंत्रेण नमस्यति नम इति पंकजं नाभौ यस्य तस्मै जगत्कर
भा॰उ॰ णायेत्यर्थः अत एव सत्कीर्तिं मयि पंकजानां माला विद्यते तस्यास्य तस्मै एवं सर्वत्र ध्यायंती पंकजं व
३२ सुप्रसन्ने नानयो पुष्ट मनेन तेनयस्य तस्मै पंकजवत्सुसेव्यो पंकजं पंकजांकितावांघ्री यस्य तस्मै नम इति
२६ किंच भगवतेन्निरतिशयैश्वर्याय वासुदेवाय सर्वभूताश्रयाय अत एव विष्णवे व्यापिने
न हि सर्वभूताश्रयत्वं परिच्छिन्नस्य संभवति नित्कुतः सर्वाश्रयत्वं तत्राह पुरुषाय सर्वांतर्यामिने कार्या

नमः पंकजनाभाय नमः पंकजमालिने नमः पंकजनेत्राय नमस्ते पंकजांघ्रये २६ नमो भ
गवते तुभ्यं वासुदेवाय विष्णवे पुरुषायादिबीजाय पूर्णबोधाय ते नमः २७ अजाय जन
यित्रेस्य ब्रह्मणेनंतशक्तये परावरात्मन्भूतात्मन्परमात्मन्नमोस्तु ते २८

त्पूर्वमेव सत्त्वं पूर्वमेवाहमिहासमिति तत्पुरुषस्य पुरुषत्वमिति क्रमात्वे एतदपि कुतः आदिबीजा
य आदेर्जगत्कारणस्यापि कारणाय एवं भवितव्यं दादिबुजाद्यामित्याह पूर्णबोधायेति २७
नन्वेवमपि स्वकारणात्पूर्वं सत्त्वं तस्य आद्यत्वं आह अजयितिस्वयमजयस्य अस्य च जनयित्रे उभयत्रा
पि क्रमेणाह तुच्छं ब्रह्मणे बृहते अनंतशक्तये इति बृंहत्वाद् जत्वं अनंतशक्तित्वाज्जनयितृ०
त्वमित्यर्थः ननु पित्रादयः पुत्रादीनां जनकाः ते षां च तत्पूर्वं ते षां च भूतानि तेषां च स्वस्वकर्म० रामः
द्वारेणजीवाः किमत्राहतत्राह परावरात्मन्नित्यादि पित्रादीनामात्मत्वात्त्वमेव जनकइत्यर्थः २८ ३२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

विचित्रा वाजाः पत्राणि येषां तैर्निशितैः निकृत्ता बाहवः ऊरवः शिरोधराः कंधराः विग्रहा देहाश्च यस्य तत्
तदेवं तत्र यद्वा विग्रहं युद्धं तस्मिन्नेवमकरोत् १६ अस्त्राणि कुरूद्वह हरिः संयोज्य अनंतरं पक्षाहितैर्यानि पुपुरुः १८

तद्भौमसैन्यं भगवान्गदाग्रजो विचित्रवाजैर्निशितैः शिलीमुखैः निकृत्तबाहूरुशिरोध्रविग्र
हं चकार तर्ह्येव हयांश्च कुंजरान् १६ यानि योधैः प्रयुक्तानि शस्त्रास्त्राणि कुरूद्वह हरिस्तान्य
च्छिनत्तीक्ष्णैः शरैरेकैकशस्त्रिभिः १७ उह्यमानः सुपर्णेन पक्षाभ्यां निघ्नता गजान् ग
रुत्मता हन्यमानास्तुंडपक्षनखैर्गजाः पुरमेवाविशन्नार्ता नरको युध्ययुध्यत १८ दृष्ट्वा वि
द्रावितं सैन्यं गरुडेनार्दितं स्वकं तं भौमः प्राहरच्छक्त्या वज्रः प्रतिहतो यतः १९ नाकंपत त
या विद्धो मालाहत इव द्विपः शूलं भौमोऽच्युतं हंतुमाददे वितथोद्यमः २० तद्विसर्गात्पूर्व
मेव नरकस्य शिरो हरिः अपाहरद्गजस्थस्य चक्रेण क्षुरनेमिना २१ सकुंडलं चारुकिरीटभूष
णं बभौ पृथिव्यां पतितं समुज्ज्वलत् हाहेति साध्वित्यृषयः सुरेश्वरा माल्यैर्मुकुंदं वि
किरंत ईडिरे २२ ततश्च भूः कृष्णमुपेत्य कुंडले प्रतप्तजांबूनदरत्नभास्वरे सवैजयंत्या वनमा
लयार्पयत्प्राचेतसं छत्रमथो महामणिं २३ अस्तौषीदथ विश्वेशं देवी देववरार्चितं
प्रांजलिः प्रणता राजन्भक्तिप्रवणया धिया २४

सा॰

भा॰ द॰ आविध्य भ्रामयित्वा ... ८ ... ९ इन्द्रतेजसा वज्रेण १० ...
३१

आविध्य शूलं तरसा गरुत्मते निरस्य वक्त्रैर्व्यनदत्स पंचभिः स रोदसी सर्वदिशोंबरं महाना
पूरयन्नंडकटाहमावृणोत् ८ ... तदापतद्वै त्रिशिखं गरुत्मते हरिः शरा
भ्यामभिनत्त्रिधोजसा मुखेषु तं चापि शरैरताडयत्तस्मै गदां सोपि रुषा व्यमुंचत ९ तामा
पतंतीं गदया गदां मृधे गदाग्रजो निर्बिभिदे सहस्रधा उद्यम्य बाहूनभिधावतोऽजितः
शिरांसि चक्रेण जहार लीलया १० व्यसुः पपातांभसि कृत्तशीर्षो निकृत्तशृंगोऽद्रिरिवें
द्रतेजसा तस्यात्मजाः सप्त पितुर्वधातुराः प्रतिक्रियामर्षजुषः समुद्यताः ताम्रोंतरि
क्षः श्रवणो विभावसुर्वसुर्नभस्वानरुणश्च सप्तमः ११ पीठं पुरस्कृत्य चमूपतिं मृधे भौम
प्रयुक्ता निरगन्धृतायुधाः प्रायुंजतासाद्य शरानसीन्गदाः शक्त्यृष्टिशूलान्यजिते रु
षोल्बणाः १२ तच्छस्त्रकूटं भगवान्स्वमार्गणैरमोघवीर्यस्तिलशश्चकर्त ह तान्पीठमु
ख्याननयद्यमालयं निकृत्तशीर्षोरुभुजांघ्रिवर्मणः १३ स्वानीकपानच्युतचक्रसायकै
स्तथा निरस्तान्नरको धरासुतः निरीक्ष्य दुर्मर्षण आस्रवन्मदैर्गजैः पयोधिप्रभवैर्निरगा
त्क्रमात् १४ दृष्ट्वा सभार्यं गरुडोपरि स्थितं सूर्योपरिष्टात्सतडिद्घनं यथा कृष्णं स तस्मै व्य
सृजच्छतघ्नीं योधाश्च सर्वे युगपत्स्म विव्यधुः १५

तिक्रियया हतुभूतया अमर्षं जुषः ११ पीठं पीठनामानं निरगमन् १२ निकृत्तानि शीर्षादीनि
येषां तान् १३ १४ शतघ्नीं शक्तिविशेषं १५ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः
३१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

परिहरणीयत्वतस्तद्व्यतिरिक्तान्यनीरस्य पुरस्यो आत्मारामोऽप्यरमत हे कुरुद्वह स्पष्टं २ येन नाः स्त्रियो निरुद्धाः
सभौमः व्रकाराय येन कारणेन कारिणो न हतः तदा वक्ष्येति १ इन्द्रेण भौमवधितं विज्ञापितं सनराज्यो 200
सभौमः व्रकारान्तरेयेन कारात् येन कारिणो न हतः तदावक्ष्येति
निषपरं भौमनगरं यपथितस्य न्वयः कथंभूतेन हृतं छत्रं यस्य तेन लोकपालप्रधानवादिं इत्स्पष्टम् राघ्र
त्र हररोपितस्यैव भागं इतित्याकं हृतं कुण्डलं यस्याः अदितेर्निवंधुनीतां यस्य तेन हृतमरामराद्र्यस्थानं मणि
पर्वतलक्षणं यस्य तेन सत्यभामायाः सह भगवतं तमिन्द्रमागत्य विज्ञापितवान् तदा तस्याः कौतुकापन

हृतामरशद्रिस्थानेन ज्ञापितो भौमवधि
श्रीशुक उवाच इन्द्रेण हृतछत्रेण हृतकुण्डलबन्धुना
गिरिदुर्गैः शस्त्रदुर्गैर्जलाग्न्यनिलदुर्गमम्
मुरपाशायुतैर्घोरैर्दृढैः सर्वत आवृतः ३ गदया निर्बिभेदाद्रीन् शस्त्रदुर्गाणि सायकैः चक्रे
णाग्निं जलं वायुं मुरपाशांस्तथासिना ४ शङ्खनादेन यन्त्राणि हृदयानि मनस्विनां प्राकारं
दध्मौ गुर्व्या निर्बिभेद गदया परः ५ पाञ्चजन्यध्वनिं श्रुत्वा युगान्ताशनिभीषणम् मुरः शयान उ
त्तस्थौ दैत्यः पञ्चशिरा जलात् ६ त्रिशूलमुद्यम्य सुदुर्निरीक्षणो युगान्तसूर्यानलरोचिरुल्बणः
ग्रसंस्त्रिलोकीमिव पञ्चभिर्मुखैरभ्यद्रवत्तार्क्ष्यसुतं यथोरगः ७
भामार्थं यासहयपाविति यद्वा तदनु त्वं भीतत्वं मुच्यते ह निष्ठामितीति हासार्के भूम्यै वरं दत्त्वा तं सत्यं कर्तुं सत्य
भामापाभूमेः संगत्वात् यासहयघोनारदानीत पारिजातैक कुसुमपरं रुक्मिण्यै प्रदत्तं सति कुपितां सत्यभामां सान्त्व
भावानुत्याय परिजानमेव दास्यामीति श्रीकृष्णेन प्रतिश्रुत्य इमिति हर वृक्षो प्रसिद्ध तदर्थं तानि नीतवा
[illegible]

हे नरेन्द्र राजन्यबन्धोः क्षत्रियस्य नु कन्यादाः आदिप्रदा ४० गुणानामेकमेव धाम स्थानं त्वंभूतस्य यस्य त 201
योगे ४१ ४२ उदितानामाक्षिताः दुःखदा हाः अपरापत्नाः कृतः तदा हन्तैरिति भंगं प्रापिता ४३ एतामयोः
श्रीभगवानुवाच नरेन्द्र याच्ञा कविभिर्विगर्हिता राजन्यबन्धोर्निजधर्मवर्तिनः तथापि याचे तव
सौहृदेच्छया कन्यां त्वदीयां न हि शुल्कदा वयम् ४० श्रीराजोवाच कोऽन्यस्तेऽभ्यधिको नाथ क
न्यावर इहेप्सितः गुणैकधाम्नो यस्याङ्गे श्रीर्वसत्यनपायिनी ४१ किं त्वस्माभिः कृतः पूर्वं सम
यः सात्वतर्षभ पुंसां वीर्यपरीक्षार्थं कन्यावरपरीप्सया ४२ सप्तैते गोवृषा वीर दुर्दान्ता
दुरवग्रहाः एतैर्भग्नाः सुबहवो भिन्नगात्रा नृपात्मजाः ४३ यदिमे निगृहीताः स्युस्त्वये
व यदुनन्दन वरो भवानभिमतो दुहितुर्मे श्रियः पते ४४ एवं समयमाकर्ण्य बद्ध्वा परिक
रं प्रभुः आत्मानं सप्तधा कृत्वा न्यगृह्णाल्लीलयैव तान् ४५ बद्ध्वा तान् दामभिः शौरिर्भग्नद
र्पान् हतौजसः व्यकर्षल्लीलया बद्धान् बालो दारुमयान् यथा ४६ ततः प्रीतः सुतां राजा ददौ
कृष्णाय विस्मितः तां प्रत्यगृह्णाद्भगवान् विधिवत्सदृशीं प्रभुः ४७ राजपत्न्यश्च दुहितुः कृष्णं लब्ध्वा
प्रियं पतिं लेभिरे परमानन्दं जातश्च परमोत्सवः ४८ शङ्खभेर्यानकानेदुर्गीतवाद्यद्विजाशिषः
नरा नार्यः प्रमुदिताः सुवासःस्रगलङ्कृताः ४९ दशधेनुसहस्राणि पारिबर्हमदाद्विभुः युवतीनां
त्रिसाहस्रं निष्कग्रीवसुवाससम् ५०
गृह्णाति तस्य कन्येति समयः कृतः यत यदि इमे गोवृषाः ४४ सप्तधा कृत्वेति वक्ष्यमाणा यत्सर्वास्ताः सर्वा अहं
संभोगयोग्यः स्यामिति सत्या प्रत्यसापत्यप्रदर्शनार्थमात्मनः सप्तधाकरणं ४७ ४९ निष्कग्रीवास्ताः

ससप्त नांसंपुवर्तिनीवदाशीतां ५०

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰ उ॰ नागात् नागेभ्यः शतगुणान् नवलक्षाणि रथान् रथेभ्यः शतगुणान् नवकोटिअश्वान् अश्वेभ्यः शतगु २०२
३० णान् नवपद्मानि ५१ ५२ यदुभिर्गोवृषैः भग्नवीर्याः अपि सुदुर्मर्षाः रुरुधुः ५३ शरव्रातान् क्षिपतः प्र
युंतानातिनिपातवत् ५४ ५५ सप्तमं विवाहमाह श्रुतकीर्तेरिति श्रुतकीर्तिनाम्न्याः पितृष्वसा तस्याः

नवनागसहस्राणि नागाच्छतगुणान् रथान् रथाच्छतगुणानश्वानश्वाच्छतगुणान्नरान् ५१
दंपती रथमारोप्य महत्या सेनया वृतौ स्नेहप्रक्लिन्नहृदयो यापयामास कोशलः ५२ श्रुत्वै
तद्रुरुधुर्भूपा नयंतं पथि कन्यकां भग्नवीर्याः सुदुर्मर्षा यदुभिर्गोवृषैः पुरा ५३ तानस्यतः
शरव्रातान्बंधुप्रियकृदर्जुनः गांडीवी कालयामास सिंहः क्षुद्रमृगानिव ५४ पारिबर्हमु
पागृह्य द्वारकामेत्य सत्यया रेमे यदूनामृषभो भगवान्देवकीसुतः ५५ श्रुतकीर्तेः सु
तां भद्रामुपयेमे पितृष्वसुः कैकेयीं भ्रातृभिर्दत्तां कृष्णः संतर्दनादिभिः ५६ सुतां च मद्रा
धिपतेर्लक्ष्मणां लक्षणैर्युतां स्वयंवरे जहारैकः स सुपर्णः सुधामिव ५७ अन्याश्चैवंविधा
हरि ३ भार्याः कृष्णस्यासन्सहस्रशः भौमं हत्वा तन्निरोधादाहृताश्चारुदर्शनाः ५८ इति श्रीभागवते म
हापुराणे दशमस्कंधे [illegible] अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः राजोवाच यथा हतो
भगवता भौमो येन च ताः स्त्रियः निरुद्धा एतदाचक्ष्व विक्रमं शार्ङ्गधन्वनः १

सुतां भद्रां नाम कैकेयीं नंदराजां ५६ अष्टममाह सुतां चेति एकः एव श्रीकृष्णो लक्ष्मणां जहार ५७ रामः
तस्यनिरोधात् पुरं तस्मात् ५८ षट् पत्नी जांबवती भामा सत्या भद्रा च लक्ष्मणा कालिंदी मित्रविंदा वे ३०
[illegible] महाषिंक्षः - [illegible] ऊनषष्टितमे भौमं हत्वा तेनाहृता हरिः कन्यासहस्रकः

भा॰ उ॰ शुः पुरा [illegible] २९ पंचमं मित्रविंदाविवाहमाह विंदानुविंदाविति ताभ्यां भ्रात्वं
२९ त्यौ अवंतीजातौ ३० ३१ षष्ठमाह नग्नजिदिति कोसलपत्नया आपतिः सत्यानाम कन्या अभवत् इति

अथोपयेमे कालिंदीं सुपुण्यर्त्वृक्ष ऊर्जिते वितन्वन्परमानंदं स्वानां परममंगलः विंदानु
विंदावावंत्यौ दुर्योधनवशानुगौ स्वयंवरे स्वभगिनीं कृष्णे सक्तां न्यषेधतां ३० राजाधिदे २०३
व्यास्तनयां मित्रविंदां पितृष्वसुः प्रसह्य हृतवान्कृष्णो राजन्राज्ञां प्रपश्यतां ३१ नग्नजि
न्नाम कौशल्य आसीद्राजातिधार्मिकः तस्य सत्याभवत्कन्या देवी नाग्नजिती नृप ३२ न
तां शेकुर्नृपा वोढुमजित्वा सप्तगोवृषान् तीक्ष्णशृंगान्सुदुर्धर्षान्वीर्यगंधासहान्खलान्
३३ तां श्रुत्वा वृषजिल्लभ्यां भगवान्सात्वतां पतिः जगाम कौशल्यपुरं सैन्येन महता वृतः ३४
स कोशलपतिः प्रीतः प्रत्युत्थानासनादिभिः अर्हणेनापि गुरुणा पूजयन्प्रतिनंदितः ३५ व
रं विलोक्याभिमतं समागतं नरेंद्रकन्या चकमे रमापतिं भूयादयं मे पतिराशिषोऽनलः करो
तु सत्या यदि मे धृतो व्रतैः ३६ अर्चितं पुनरित्याह नारायण जगत्पते आत्मानंदेन पूर्णस्य
करवाणि किमल्पकः ३७ यत्पादपंकजरजः शिरसा बिभर्ति श्रीरब्जजः सगिरिशः स
हलोकपालैः लीलातनुः स्वकृतसेतुपरीप्सया यः कालेऽदधत्स भगवान्मम केन तुष्येत् ३८
शुक उवाच तमाह भगवान्हृष्टः कृतासनपरिग्रहः मेघगंभीरया वाचा सस्मितं कुरुनंदन ३९

कौशल्यां सति नग्नजितीति पितृनाम्ना प्रसिद्धेत्यर्थः ३२ वीर्यस्य गंधमपि न सहंते इति तथा तान् खल रामः
लान् दुर्वृत्तान् ३३ वृषान् जयति [illegible] प्रतिनंदितवान् श्रीकृष्णेन [illegible] प्रतिनंदि २९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अयं कां कामयेदिति तं कायामाहनान्यमिति २१।२२ आदावेव तद्दिनान् २३ प्रसंगान्तरं कालीनंबरि
त्रांतरमाह यदेवेति पार्थपदेऽसंदिष्टोऽपि शापितः श्रीकृष्णः तद्वने धाविस्वकर्मणा दे०
दिव्येनानगरं कारयामास २४ किंच भगवान्निरतिशयैश्वर्यगुणवानपि अर्जुनस्य धनुरादि

नान्यं पतिं वृणोमीश तमृते श्रीनिकेतनं तुष्यतां मे स भगवान्मुकुंदोऽनाथसंश्रयः २१
कालिंदीति समाख्याता वसामि यमुनाजले निर्मिते भवने पित्रा यावदच्युतदर्शनं २२ त
थावदद् गुडाकेशो वासुदेवाय सोपि तां रथमारोप्य तद्विद्वान् धर्मराजमुपागमत् २३
यदैव कृष्णः संदिष्टः पार्थानां परमाद्भुतं कारयामास नगरं विचित्रं विश्वकर्मणा २४ भ
गवांस्तत्र निवसन् स्वानां प्रियचिकीर्षया अग्नये खांडवं दातुमर्जुनस्यास सारथिः
२५ सोग्निस्तुष्टो धनुरदाद्धयान् श्वेतान्रथं नृप अर्जुनायाक्षयौ तूणौ वर्म चाभेद्यं
शस्त्रिभिः २६ मयश्च मोचितो वह्नेः सभां सख्य उपाहरत् यस्मिन्दुर्योधनस्यासीज्जल
स्थलदृशिभ्रमः २७ स तेन समनुज्ञातः सुहृद्भिश्चानुमोदितः आययौ द्वारकां भूयः सा
त्यकिप्रमुखैर्वृतः २८

लाभाय पार्थपरितोषाय खांडवं नाम इंद्रवनं २५ अक्षयौ अक्षयसायकौ २६ खांडवदाहकाद्वह्नेः स
यश्च मोचितः सभां ... यस्यामित्यर्थः जलस्थलं
यत्र तद्विपरीतं भ्रमः यद्वा जलेस्थलवत्स्थलेजलवदिति जलस्थलदृक् तस्मिन्
भ्रमः २७।२८

गतीन्द्रं पुत्रतोस्मान् यदा भ्रातः कुरुः प्रेषितः ९ गतीन्नीतिवचनात् प्राप्तमोहं वारयंतीस्तोषितवते
भा॰ उ॰ सीति तत्र हेतुः ... श्रीमतोहं विनाशयामि १० कुंभे यसं विषयासक्ति विना
२८ नाद्दृष्टोसि ११ सुखमेव सादनिरोधः सुखमभ्यर्थितः इति वाक्यायासमाप्तिः १२ कालींदीदर्शप्र०

नद्येवं कुशलं नो भूत्सनाथास्ते कृतावयं गतीन्नः स्मरता कृष्ण भ्राता मे प्रेषितस्त्वया ९ नैतोस्मि
स्वपरभ्रांतिर्विश्वस्य सुहृदात्मनः तथापि स्मरतां शश्वत् क्लेशान्हंसि हृदि स्थितः १० युधि
स्ग ४ ष्ठिर उवाच किं न आचरितं श्रेयो न वेदाहमधीश्वर योगेश्वराणां दुर्दर्शो यन्नो दृष्टः कुमेध
१२ इति वै वार्षिकान्मासान्राजा सोऽभ्यर्थितः सुखं जनयन्नयनानंदमिंद्रप्रस्थौकसां विभुः
१३ एकदा रथमारुह्य विजयो वानरध्वजं गांडीवं धनुरादाय तूणौ चाक्षयसायकौ १३ साकं
कृष्णेन सन्नद्धो विहर्तुं विपिनं महत् बहुव्यालमृगाकीर्णं प्राविशत्परवीरहा १४ तत्राविध्यच्छ
रैर्व्याघ्रान्सूकरान्महिषान्रुरून् शरभान्गवयान्खड्गान्हरिणान्शशशल्लकान् १५ तान्निन्युः
किंकरा राज्ञे मेध्यान्पर्वण्युपागते तृट्परीतः परिश्रांतो बीभत्सुर्यमुनामगात् १६ तत्रोप०
स्पृश्य विशदं पीत्वा वारि महारथौ कृष्णौ ददृशतुः कन्यां चरंतीं चारुदर्शनां १७ तामासाद्य व
रारोहां सुद्विजां रुचिराननां पप्रच्छ प्रेषितः सख्या फाल्गुनः प्रमदोत्तमां १८ का त्वं कस्यासि
सुश्रोणि कुतो वा किं चिकीर्षसि मन्ये त्वां पतिमिच्छंतीं सर्वं कथय शोभने १९ कालिंद्यु
वाचाहं देवस्य सवितुर्दुहिता पतिमिच्छती विष्णुं वरेण्यं वरदं तपः परममास्थिता २०
कारमाह एकदेति अक्षयाः सायका ययोः तौ तूणौ इषुधी १३ राजे युधिष्ठिराय मेध्यान् कर्मार्हान्   राम: २८
नवीभत्सुरर्जुनः १६ मध्यामास्थिता १८।२०

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

204

205

इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे स्यमंतकोपाख्याने सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ श्रीशुक उवाच ॥ कृष्णः पंचकेरगृहीत कालिंदीमित्रविंदावसत्याभद्रावः
लक्ष्मणा ॥ १ कालिंदीनिजलाभाय तपः पंचमुपयुषी परिरोधनं पिनायावासमिंद्रप्रस्थामथागमन् २ प्र
नीतान्दृष्ट्वानपिडुपदूषेहपुनः सर्वं दृष्टवान् युयुधानः सात्यकिः १ प्राणाइंद्रियाणीमुख्यपवर्गेनिया

इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे स्यमंतकोपाख्याने सप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः श्रीशुक उवा
च एकदा पांडवान्द्रष्टुं प्रतीतान्पुरुषोत्तमः इंद्रप्रस्थं गतः श्रीमान्युयुधानादिभिर्वृतः १ दृष्ट्वा तमा
गतं पार्था मुकुंदमखिलेश्वरं उत्तस्थुर्युगपद्वीराः प्राणा मुख्यमिवागतं २ परिष्वज्याच्युतं वीरा अंग
संगहतैनसः सानुरागस्मितं वक्त्रं वीक्ष्य तस्य मुदं ययुः ३ युधिष्ठिरस्य भीमस्य कृत्वा पादाभिवाद
नं फाल्गुनं परिरभ्याथ यमाभ्यां चाभिवंदितः ४ परमासन आसीनं कृष्णा कृष्णमनिंदिता नवोढा
व्रीडिता किंचिच्छनैरेत्याभ्यवंदत ५ तथैव सात्यकिः पार्थैः पूजितश्चाभिनंदितः निषसादासनेऽन्ये
च पूजिताः पर्युपासत ६ पृथां समागत्य कृताभिवंदनस्तयातिहार्दार्द्रदृशाभिरंभितः आपृष्ट
वांस्तां कुशलं सहस्नुषां पितृष्वसारं परिपृष्टबांधवः ७ तमाह प्रेमवैक्लव्यरुद्धकंठाश्रुलोचना
स्मरंती तान्बहून्क्लेशान्क्लेशापायात्मदर्शनं ८
ताभिव २ अघयोः पुराणमंकृत्वा समनालिंगितः कनिष्ठाभ्यामभिवंदितो बभूव ४ कृष्णा द्रौपदी
दीर्घरूपा भार्या सत्य विनिंदितार्थहिताया स्वेनदृष्टा विरमृता परिरंभिता ५ ६ ७ अतिहार्देन स्नेहे
नक्लेशजलेप्रोपयस्याः तथा परिष्वक्तः तथा परिपृष्टबांधवाय स्वस्यः प्रेम्णा वैक्लव्यं तेन रुद्धः
[illegible]

भा॰ पु॰
२७
विज्ञातमखिलं येन स वासो भूतसर्वाविज्ञातस्य अर्थभावः महाभागवतस्यास्य मयाप्रदत्तेति मरणावपेक्षाना
स्येव यस्माद्ग्रहतो मणिनाससहेवागनइति सात्वेति ३५ ततः किमनस्याहस ज्ञाजितइति अपमृत्युनिसद्धानि
नीयदृज्ञाक्रराब्नविभुभ्यापाकृभ्यशोवितभवासिद्धं दायं दुहितः सत्यभामया सुताद्वेहो पुरिनिर्यावत
तथा चरमरतिपत्नी दुहितरश्चेव पितरौ भ्रातरौ स्तथा तत्सुताश्चोद्धजा वंधुः श्वासवत्स्लवारिशः इति ३७
च
पूजयित्वाभिभाष्यैनं कथयित्वा प्रियाः कथाः विज्ञाताखिलचित्तज्ञः स्मयमान उवाच ह ३५ ननु
दानपतेन्यस्तस्त्वय्यास्ते शतधन्वना स्यमंतको मणिः श्रीमान्विदितः पूर्वमेव नः ३६ स
त्राजितोऽनपत्यत्वाद्गृह्णीयुर्दुहितुः सुताः दायं निनीयापः पिंडान्विमुच्यर्णं च शेषितं ३७ तथापि
दुर्धरस्त्वन्यैस्त्वय्यास्तां सुव्रते मणिः किंतु मामग्रजः सम्यङ्न प्रत्येति मणिं प्रति ३८ दर्शयस्व
महाभाग बंधूनां शांतिमावह अव्युच्छिन्ना मखास्तेऽद्य वर्तंते रुक्मवेदयः ३९ एवं सामभिराल
ब्धः श्वफल्कतनयो मणिं आदाय वाससाच्छन्नं ददौ सूर्यसमप्रभं ४० स्यमंतकं दर्शयित्वा ज्ञाति
भ्यो रज आत्मनः विमृज्य मणिना भूयस्तस्मै प्रत्यर्पयत्प्रभुः ४१ यस्त्वेतद्भगवत ईश्वरस्य विष्णोर्वी
र्याढ्यं वृजिनहरं सुमंगलं च आख्यानं पठति शृणोत्यनुस्मरेद्वा दुष्कीर्तिं दुरितमपोह्य याति शांतिं ४२
अग्रजो पि न प्रत्येति मयि विश्वसतीति ३८ नास्ति मिनवर्क्रत्य पनः अव्युच्छिन्नाः संततामखा वर्तंते इति ३९ अ
लब्धः उक्तः हृदि स्थितमिति वा ४० रजः मिथ्याभिशापं अन्यैरुद्धर इत्यादिभिः यापत्रो नाभूयस्तस्मै
प्रत्यर्पितं तथा मणि इकोर्तिं मूल दुष्कीर्तिं चेति ४२ रामः
२७

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मूषकुद्दारकायाः सकाशात् कापिपलायितो प्रयोजकौमणिहृदयोशतधन्वनः प्रवर्त्तकौतत्रश्रक्रूरस्क्र
ष्णानुमतेनैवगतः कृतवर्मानुभक्तपक्षपातप्राकृष्यभयादिओपेक्षितइतिगम्यते कथमस्यप्रासर्वेशस्य
रवचनंतयोःसंभवतीति २९ तदेवंश्रीवाराणस्यांदानपतिसमाप्य्यामणिहस्तेःक्रूररुक्तैवदिकैमहा
ध्वरैर्यजमानेनिवसति पुनःश्रीकृष्णनैवप्राषितोःक्रूरइतिकर्त्तंकर्त्तजपतिजनाः सत्यभामारमादिना
मप्यजिह्वासेनजनस्संख्याहयाक्रूरमाहूयसापेक्षंश्रीकृष्णः प्राहइदंचभगवत्संतंसंगोपकेवनतयोः
अक्रूरःकृतवर्माचक्कत्वाशतधन्वोर्वधं सुपचतुर्भयविन्नलोहारकायाःप्रयोजकौ २९ अक्रूरेप्रोषि
तेरिष्टान्यासन्वैदारकौकसां॥ शारीरामानसास्तापामुहुर्दैविकभौतिका ३० इत्यंगोपदिशंत्येके
विस्मृत्यप्रागुदाहृतं मुनिवासनिवासेकिंघटेतारिष्टदर्शनं ३१ देवेवर्षतिकाशीशःस्वफल्का
याजतायवै स्वसुतांगांदिनीप्रादात्ततोवर्षत्स्मकाशिषु ३२ तत्सुतस्तत्प्रभावोसावक्रूरोयत्र
यत्रह देवोभिवर्षतेतत्रनोपतापानमारिकाः ३३ इतिवृद्धवचःश्रुत्वानैतावदिहकारणं इतिम
त्वासमानाय्यप्राहाक्रूरंजनार्दन ३४
त्कारणं अक्रूरानयनेवर्णायंतितद्यथाकृतं दूषयित्वंश्रनुवदंति अक्रूरेप्रोषितइति ३० दूषयतितिस्रो
राजन्श्रीकृष्णमहात्म्यंविस्मृत्येति तदेवाहमुनिवासनिवासइति मुनीनांनिवासोयस्मिन्समुनिवासः श्रीकृष्णः
तस्यनिवासेसति अक्रूरापगममात्रेणारिष्टदर्शनंकिंघटेततदीयुक्तंविनानघटेतेत्यर्थः ३१ पुनस्तत्र
तत्रेवाप्रवर्णायंति काशिदेवावृष्टेवेमयवर्त्तिम्भवर्षतिसति ३२ ३३ इत्येवंभूतमक्रूरमहिमाप्रतिपादनप

भा० उ०
२६
गुरुस्वसुरानकुमारं २९ शतयोजनगामिन्वाजनः पयंगांतुंभयात्कृतन्नपतितः तंहयंविसृज्य २० अ
२१ २२ अन्वेषमन्विष्य २३ सर्वशस्येवचेष्टतमहंवनायेतिमन्वागृह्यमन्युराह अहमिति २४ कतिविसः

गतः स्वधनमारुह्यरथंरामजनार्दनौ अन्वयातांमहावेगैरश्वैराजन्गुरुद्रुहं १९ मिथिलायामुप
वनेविसृज्यपतितंहयं पद्भ्यामधावत्संत्रस्तःकृष्णोप्यन्वद्रवद्रुषा २० पदातेर्भगवांस्तस्यपदाति
स्तिग्मनेमिना चक्रेणशिरउत्कृत्यवाससोव्यचिनोन्मणिं २१ अलब्धमणिरागत्यकृष्णआहा
ग्रजांतिकं वृथाहतःशतधनुर्मणिस्तत्रनविद्यते २२ ततआहबलोनूनंसमणिःशतधन्वना
कस्मिंश्चित्पुरुषेन्यस्तस्तमन्वेषपुरंव्रज २३ अहंविदेहमिच्छामिद्रष्टुंप्रियतमंमम इत्युक्त्वामिथि
लांराजन्विवेशयदुनंदनः २४ तंदृष्ट्वासहसोत्थायमैथिलःप्रीतमानसः अर्हयामासविधिवदर्ह
णीयंसमर्हणैः २५ उवासतस्यांकतिचिन्मिथिलायांसमाविभुः मानितःप्रीतियुक्तेनजनकेनमहा
त्मना ततोशिक्षद्गदांकालेधार्तराष्ट्रःसुयोधनः २६ केशवोद्वारकामेत्यनिधनंशतधन्वनः अ
प्राप्तिंचमणेःप्राहप्रियायाःप्रियकृद्विभुः २७ ततःसकारयामासक्रियाबंधोर्हतस्यवै साकंसुहृ
द्भिर्भगवान्यायाःस्युःसांपरायिकाः २८
भाःसंवत्सरान्प्राग्गिकमाहततइति २६ सत्यभामामप्येवंचयदितिस्वयमाहकेशवइति २७
बंधोसत्राजितःसांपरायिकाःपारलौकिकाः २८ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः॥ रामः
२६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

जग्मिवानजगाम ६ ११ हेलनं प्रतिकूलं ऊर्जितं अपराधं १२ अपीप्लतः सप्तदशसंख्याकान् संयुगान् १३ २५

स्त्रीरत्नं विक्रोशमाना नानांके दंतीनाम नाथवत् हत्वा पञ्चसौनिकवन्मणिमादाय जग्मिवान् ६
सत्यभामा च पितरं हतं वीक्ष्य शुचार्दिता अलपत् तात तातेति हा हतास्मीति मुह्यति ७ तैलद्रोण्यां
सत्यभामा च पितरं हतं वीक्ष्य... तदाकर्ण्य वरोराजः
तं प्रास्य जगाम गजसाह्वयं कृष्णाय विदितार्थाय तत्र प्रावेदयत् पितुर्वधं ८ ... आगत्य भगवांस्तस्मात्
सनु... लोककर्ता ... परमं कष्टमित्यस्त्राक्षो विलेपतुः ९ ... आगत्य भगवांस्तस्मात्
ननुस्तन्य ... लोककर्ता ... अहोनः परमं कष्टमित्यस्त्राक्षो विलेपतुः
भार्यया साग्रजः पुरं शतधन्वानमारेभे हंतुं हर्तुं मणिं ततः १० सोपि कृतोद्यमं ज्ञात्वा भीतः प्रा
णपरीप्सया साहाय्ये कृतवर्माणमयाचत स चाब्रवीत् ११ नाहमीश्वरयोः कुर्यां हेलनं रामकृ
ष्णयोः को नु क्षेमाय कल्पेत तयोर्वृजिनमाचरन् १२ कंसः सहानुगोपीतो यद्द्वेषात्याजितः श्रि
या जरासंधः सप्तदशसंयुगान्विरथो गतः १३ प्रत्याख्यातः स चाक्रूरं पार्ष्णिग्राहमयाचत
सोप्याह को विरुध्येत विद्वानीश्वरयोर्बलं १४ य इदं लीलया विश्वं सृजत्यवति हंति च चेष्टां
विश्वसृजो यस्य न विदुर्मोहिताजया १५ यः सप्तहायनः शैलमुत्पाट्यैकेन पाणिना दधार ली
लया बाल उच्छिलीं प्रमिवार्भकं १६ नमस्तस्मै भगवते कृष्णायाद्भुतकर्मणे अनंतायादिभूत
तायकूटस्थायात्मने नमः १७ ... प्रत्याख्यातः स तेनापि शतधन्वा महा
मणिं तस्मिन्न्यस्याश्वमारुह्य शतयोजनगं ययौ १८
... ययेति संधिरार्षः २५
... १८

भा॰ कु॰
२५
... भगवानाहतं मणिं प्रति ... फलभागिनः ४५ ...
... ततः ... मणिनिमित्तं
घाम ... तत्स्त्रीकुर्वः ... फलभागिन इति वा पुत्रत्वात्पदीयं धनमस्मा
कमेवेति गृहोभिप्रायः ४५ दशमे षट्पंचाशत्तमः सप्तपंचाशत्तमे तु पुनः शतधनुर्वधे प्राप्नस्य
२११
भगवानाहतं मणिं प्रतिच्छायैव यन्तु पनत्वं ... स्यवयं तु फलभागिनः ४५ इति श्रीभा
गवते महापुराणे दशमस्कंधे षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः श्रीशुक उवाच वि
ज्ञातार्थोपि गोविंदो दग्धानाकर्ण्य पांडवान् कुंतीं च कुल्यकरणे सहरामो ययौ कुरून्
१ भीष्मं कृपं सविदुरं गांधारीं द्रोणमेव च तुल्यदुःखौ च संगम्य हा कष्टमिति होचतुः
२ लब्ध्वैतदंतरं राजन् शतधन्वानमूचतुः अक्रूरकृतवर्माणौ मणिः कस्मान्न गृह्यते ३ यो
स्मभ्यं संप्रतिश्रुत्य कन्यारत्नं विगर्ह्य नः कृष्णायादात्सत्राजित्कस्माद्भ्रातरमन्वियात् ४ ए
वं भिन्नमतिस्ताभ्यां सत्राजितमसत्तमः शयानमवधील्लोभात्स पापः क्षीणजीवितः ५
दुर्वर्णमार्ष्टि क्रूरा हतान्मणेः क्रूरमुररीकृत्य मणेः पात्रम अयुतः उपामंत्र्यते म कांतस्त राभो
गाद्युत्सृज्य २ सत्राजितः कुलाभंगफलं यस्त्रीकर्तुं माह निज्ञातार्थोपीति पांडवान् विलद्वारेण जतु
गृहाग्निर्गतान् ज्ञात्वापि ... नमः कुंतीं च दग्धानाकर्ण्य कुल्यकरणे कुलोचितसंव्यवहारार्थं १
अन्येषां तद्दाहदुःखभावाद्भीष्मादीन् संगम्येत्युक्तं २२ नजीवन् सत्राजित् कं पं मणिं दास्यति तत्रोचतुः
योस्मभ्यमिति भ्रातरं प्रसेनं ... तयामिन्यर्थः ४५ एमः
२५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by eGangotri USA

२१२

सच कृष्णस्तेषां प्राकृतवद्बभूव प्रसवद्इति पाठे प्रसवइंद्रियशक्तियंप्राप्य इत्यर्थः कदाचिदप्युपस्थानात् न
यातान् प्रति प्राप्तिप्रदिव्यादन्यादत्तायाम्प्राशीः कस्तंद्रक्ष्यथेतितयासहैव ३६ यद्दिलोके जनाः कथंचिन्मत्ते
वंधुपुनरागमनं उपलभ्य नेतन्हृदुपलभ्य सर्वे गतोमहोत्सवा आसन्निति ३७ पाप्मनाप्रपराधेनानुत

तेषांतु देव्युपस्थानात् प्रत्यादिष्टाशिषा सह । प्रादुर्बभूव सिद्धार्थः सदारो हर्षयन्हरिः ३६ उपल
भ्य हृषीकेशं मृतं पुनरिहागतं सहपत्न्या मणिग्रीवं सर्वे जाता महोत्सवाः ३७ सत्राजितं समा
हूय सभायां राजसन्निधौ प्राप्तिं चाख्याय भगवान्मणिं तस्मै न्यवेदयत् ३८ स चातिव्रीडितो र
त्नं गृहीत्वावाङ्मुखस्ततः अनुतप्यमानो भवनमगमत्स्वेन पाप्मना ३९ सोऽनुध्यायंस्तदेवाघं
बलवद्विग्रहाकुलः कथं मृजाम्यात्मरजः प्रसीदेद्वाच्युतः कथं ४० किं कृत्वा साधु मह्यं स्यान्न शपे
द्वा जनो यथा अदीर्घदर्शनं क्षुद्रं मूढं द्रविणलोलुपं ४१ दास्ये दुहितरं तस्मै स्त्रीरत्नं रत्नमेव च
उपायोयं समीचीनः तस्य शांतिर्न चान्यथा ४२ एवं व्यवसितो बुद्ध्या सत्राजित्स्वसुतां शुभां मणिं
च स्वयमुद्यम्य कृष्णायोपजहार ह ४३ तां सत्यभामां भगवानुपयेमे यथाविधि बहुभिर्याचितां
शीलरूपौदार्यगुणान्वितां ४४

प्यमानः ३९ अघं दोषं आत्मानो रजः मलं अपराधमिति ४० किं कृत्वा कस्मिन्कृते इत्यर्थः साधु भ
द्रुमदीर्घदर्शनं अविचारकं मां क्षुद्रं कृपणं मूढं मंदमतिः ४१ एवं ध्यायंस्तु पापं निश्चिनोति दा
स्ये इति दुहितरं तदनंतरं पारिबर्हत्वेन रत्नमपितिति ४२ ~~सम॰ सम॰ सम॰~~

भा॰उ॰ २४ यत एवं भूतोऽतो मम मेघदेवं रघुनाथ एव त्वमित्याह यस्येति ईषदुत्कलितउद्दीपितोयोरोषस्तेनयेकटा
क्षमोक्षास्तैः क्षुभितानक्राः ग्राहास्तिमिंगिला महामत्स्याः यस्मिन् सोब्धिर्यस्मै दिशात् दत्तवान् तथापि
तस्मिन्येन स्वयशः स्वरातुः कृतः उज्वलितावदग्धाययस्येषुभिः छिन्नानि रक्षसां दशग्रीवा

213

यस्येषदुत्कलितरोषकटाक्षमोक्षैर्वर्त्मादिशत् क्षुभितनक्रतिमिंगिलोब्धिः सेतुः कृतः स्वय
शउज्वलिता च लंका रक्षःशिरांसि भुवि पेतुरिषुक्षतानि २८ इति विज्ञातविज्ञानमृक्षराजान
मच्युतः व्याजहार महाराज भगवान्देवकीसुतः २९ अभिमृश्यारविंदाक्षः पाणिना शंकरे
णतं कृपया परया भक्तं प्रेमगंभीरया गिरा ३० मण्यर्थमिह प्राप्ता वयं ऋक्षपते बिलं मि
थ्याभिशापं प्रमृजन्नात्मनो मणिनामुना ३१ इत्युक्तः स्वदुहितरं कन्यां जांबवतीं मुदा अर्हणा
जा३ र्थं स मणिना कृष्णायोपजहार ह ३२ अदृष्ट्वा निर्गमं शौरेः प्रविष्टस्य बिलं जनाः प्रतीक्ष्य द्वादशा
हानि दुःखिताः स्वपुरं ययौ ३३ निशम्य देवकी देवी रुक्मिण्यानकदुंदुभिः सुहृदो ज्ञातयः शोचन्बि
लात्कृष्णमनिर्गतं ३४ सत्राजितं शपंतस्ते दुःखिता द्वारकौकसः उपतस्थुर्महामायां दुर्गां कृ
ष्णोपलब्धये ३५

यस्य शिरांसि भुवि पेतुः स एव त्वमिति ज्ञाते २८ इति विज्ञातं विज्ञानं येन तं विज्ञानशब्दः करणसाधनः॥
कर्मसाधनो वा ऋक्षराजं प्रत्युक्तवान् २९।३० वयं हि बहवो बिलद्वारं प्राप्ताः तत्र मिथ्याभिशापं अमुना
मणिना प्रमृजन् प्रमार्जयन् अहं तु बिलमिह प्राप्त इत्यर्थः ३१ सह मणिना समर्पयामास ३३।३४ श्री राम॰
कृष्णप्राप्तये चंद्रभागां नाम दुर्गां भजन् ३५ २५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

२१२२ कल्याथ्येश्रमिषार्थ २३ अष्टविंशाहं अष्टविंशतिश्चअहानि यस्मिंस्तत् अष्टाविंशतिशादेनीलोपश्चार्षः
वनस्पतिः पेचानिपातः तद्वत्पुरुषेनिष्टुरे २४ श्रीकृष्णस्य मुष्टीनां विनिपातैराघातैर्विनिघ्नानिघ्नत्यानां
गानामगुरुणीवं धनानि संधिस्थानानि यस्यसः २५ लोके कोवाऽयं मन्तो बलीमानिति विस्मितः सन्निमं 214

नमपूर्वं नरं दृष्ट्वा धात्रीवुक्रोशभीतवत् तच्छ्रुत्वाऽभ्यद्रवत्क्रुद्धो जांबवान्बलिनांवरः २१ सवैभग
वता तेन युयुधे स्वामिनात्मनः पुरुषं प्राकृतं मत्वा कुपितोनानुभाववित् २२ द्वन्द्वयुद्धं सुतुमल
मुभयोर्विजिगीषतोः आयुधाश्मद्रुमैर्दोर्भिः क्रव्यार्थेश्येनयोरिव २३ आसीत्तदष्टाविंशाहं
मितरेतरमुष्टिभिः वज्रनिःपेषपरुषैरविश्रममहर्निशं २४ कृष्णमुष्टिविनिष्पातनिष्पिष्टा
गोरुबंधनः क्षीणसत्वः स्विन्नगात्रस्तमाहातीवविस्मितः २५ जानेत्वां सर्वभूतानां प्राण ओजः स
होबलं विष्णुं पुराणपुरुषं प्रभविष्णुमधीश्वरं २६ त्वंहि विश्वसृजांस्रष्टा सृष्टानामपि यच्च
सत् कालः कलयतामीशः परमात्मा तथात्मनां २७

ख्याह जाने इति सर्वभूतानां यत्प्राणस्तत्र चयदोजः सहोबलं च इंद्रियदेहशक्तिर्हवलानि तत्सर्वं त्वमित्यहं जा
ने कथं तत्राह त्वमतस्त्वाह विष्णुमित्यादि २६ पुराणत्वे हेतुः त्वं हीति सृष्टानिमित्तं यच्चसदुपादानं
अतःपुराणः प्रभविष्णुत्वे हेतुः काल इति अधीशत्वे हेतुः परमात्मेत्याह ईशः परईनिनवतदस्य
रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः

भा॰ इ॰ कनानि कौतुकोराजेन मंगलानि यस्मिन् वृत्तविप्रैः कृताः १० भाष्प्रमाणं चतुर्भिर्व्रीहिभिर्गुंजगुंजाः
२३ पंचपणांपणाणानष्टौधरणमष्टौचकर्ष माषानुर्ष पलं तुलां पलशतं प्राहुर्भारः स्याद्विंशतिस्तुलाः

सत्राजितस्वगृहं श्रीमत्कृतकौतुकमंगलं प्रविश्य देवसदने मणिं विप्रैर्न्यवेशयत् ११ दिने दिने
स्वर्णभारांस्तु अष्टौ सस्रुवति प्रभो दुर्भिक्षमार्यरिष्टानि सर्पाधिव्याधयोऽशुभाः तत्रांतिमायिन
स्तत्रयत्रास्तेऽभ्यर्चितोमणिः १२ सयाचितोमणिं क्वापि यदुराजाय शौरिणा नैवार्थकामुकः
प्रादाद्याञ्चाभंगमतर्कयन् तमेकदामणिं कंठे प्रतिमुच्य महाप्रभं प्रसेनो हयमारुह्य मृग
यांव्यचरद्वने १३ प्रसेनं सहयं हत्वा मणिमाच्छिद्य केसरी गिरिं विशन् जांबवता निहतो म
णिमिच्छता १४ सोपिचक्रे कुमारस्य मणिं क्रीडनकं बिले अपश्यन् भ्रातरं भ्राता सत्राजित्पर्य
तप्यत १५ प्रायः कृष्णेन निहतो मणिग्रीवो वनं गतः भ्राता ममेति तच्छ्रुत्वा कर्णेकर्णेजपन्जनाः
ना १६ भगवांस्तदुपश्रुत्य दुर्यशोलिप्तमात्मनि मार्ष्टुं प्रसेनपदवीमन्वपद्यत नागरैः १७ ह
तं प्रसेनमश्वं च वीक्ष्य केसरिणा वने तं चाद्रिपृष्ठे निहितमृक्षेण ददृशुर्जनाः १८ ऋक्षराजबि
लं भीममंधेन तमसावृतं एकोविवेश भगवानवस्थाप्य बहिः प्रजाः १९ तत्र दृष्ट्वा मणिश्रेष्ठं बा
लक्रीडनकं कृतं हर्तुं कृतमतिस्तस्मिन्नवतस्थेऽर्भकांतिके २०
लाभिव्यक्तिपासीनामाः को लक्ष्मस्तुः सुरिष्टमभइः सुभुभाइः स्वहतवः ११ कादिकदाचित्प्रनेनभग
नि ब्धसमर्थस्वयमग्रभोजिन सर्वानिषेधतत्कमपि सनिष्ठ हेतुः स्वभवतितिस्तवितं १२ तदेवदर्शयितुः
माहतमेव देवि प्रतिमुच्य वव्याप्रसेन सत्राजिद्भ्राता १३ अस्थिघम्राकष्यगृहीत्वा १५ अनपत्रउपांश्च
215 रामः २३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पुत्रादिकामसौख्यस्य निष्ठामुक्तागतिं वंदे लां मूर्यस्यानर्यनामो हस्यमंतकाहरणादिना २ सत्यभामाजां
बवन्योर्विवाहप्रस्तावाय स्यमंतकाख्यानमाह सत्राजितः इत्याकारेण कश्चिद्न कारोतोप्यन्वया
नुसारिणी दृष्टव्यः कृतापराधस्तथापि तस्य स्वयमेवोद्यमेन च मणिना सह प्रादादिति १२ भक्तस्य सत्रा

राजोवाच सत्राजितः किमकरोद्ब्रह्मन्कृष्णस्य किल्बिषं स्यमंतकः कुतस्तस्य कस्माद्दत्ता सुता ह
रेः २ श्रीशुक उवाच आसीत्सत्राजितः सूर्यो भक्तस्य परमः सखा प्रीतस्तस्मै मणिं प्रादात्सूर्यस्तु
ष्टः स्यमंतकं ३ स तं बिभ्रन्मणिं कंठे भ्राजमानो यथा रविः प्रविष्टो द्वारकां राजंस्तेजसा नोपल
क्षितः ४ तं विलोक्य जना दूरात्तेजसा मुष्टदृष्टयः दीव्यतेऽक्षैर्भगवते शशंसुः सूर्यशंकिताः ५
नारायण नमस्तेस्तु शंखचक्रगदाधर दामोदरारविंदाक्ष गोविंद यदुनंदन ६ एष आयाति सवि
ता त्वां दिदृक्षुर्जगत्पते मुष्णन्गभस्तिचक्रेण नृणां चक्षूंषि तिग्मगुः ७ नन्वन्विच्छंति ते मार्गं त्रिलो
क्यां विबुधर्षभाः ज्ञात्वाद्य गूढं यदुषु द्रष्टुं त्वां यात्यजः प्रभो ८ श्रीशुक उवाच निशम्य बालवचनं प्र
हस्यांबुजलोचनः प्राह नासौ रविर्देवः सत्राजिन्मणिना ज्वलन् ९ ॥

[illegible] स्यमंतकनाममणिं प्रादात् प्रीतः स्निग्धः ३ नोप
जितः सूर्यः स्वाम्यपि सखा आसीदित्यर्थः सत्वतुष्टस्तस्य [illegible] सूर्योयमिति शंकिताः सतः कथयामासुरिति ५ स्व
लक्षितः सत्राजितो नासाविति विज्ञातः ४ दीव्यते क्रीडते [illegible] नारायणेत्यादि ६ गभस्तिचक्रे
[illegible] ७ [illegible] ८

न देवापि कं संभावयंति स एवेति ३४ देवक्यानकदुंदुभिभ्यामित्यर्थः ३५।३६ अतिसादृश्येन प्रद्युम्नम
नु वर्णयामिति पिताग्रीकृतः तत्सरूपे प्रद्युम्ने निताम्यात्मीय इत्याः मन्नेति भावो भावना यासां तास्तन्मा

स एव वा भवेन्नूनं यो मे गर्भे धृतोऽर्भकः अमुष्मिन्प्रीतिरधिका वामः स्फुरति मे भुजः ३४ एवं मीमां
समानायां वैदर्भ्यां देवकीसुतः देवक्यानकदुंदुभ्यामुत्तमश्लोक आगमत् ३५ विज्ञातार्थोपि भग
वांस्तूष्णीमास जनार्दनः नारदोऽकथयत्सर्वं शंबराहरणादिकं ३६ तच्छ्रुत्वा महदाश्चर्यं कृ
ष्णांतःपुरयोषितः अभ्यनंदन्बहूनब्दान्नष्टं मृतमिवागतं ३७ देवकी वसुदेवश्च कृष्णरामौ तथा
स्त्रियः दंपती तौ परिष्वज्य रुक्मिणी च ययुर्मुदं ३८ नष्टं प्रद्युम्नमायातमाकर्ण्य द्वारकौकसः
अहो मृत इवायातो बालो दिष्ट्येति हाब्रुवन् ३९ यं वै मुहुः पितृस्वरूपनिजेशभावास्तन्मा
तरो यदभजन्रहरूढभावाः चित्रं न तत्खलु रमास्पदबिंबबिंबे कामे स्मरेऽक्षिविषये किमुतान्य
नार्यः ४० इति श्रीभा॰ पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः श्रीशुक उवाच सत्राजितः स्वतनयां कृष्णाय कृतकि
ल्बिषः स्यमंतकेन मणिना स्वयमुद्यम्य दत्तवान् १
तरः कृष्णपत्न्योऽपि तं रहसि निरूढभावाः सत्योऽपि भजन्ति नियमभजनीति नियदास्खलितं कथं
सति स्मरे स्मर्यमाणत्वेनैव क्षोभके कामे अक्षिविषये सति किं च रमास्पदबिंबे रमास्पदश्रीकृ
ष्णस्य बिंबमूर्तिस्तस्य बिंबे प्रतिबिंबे पुत्रे तदाकि मुत कृष्णस्य अन्यनार्योऽभजन्निति ४० इति श्रीभाग
पंचपंचाशत्तम ॥ षट्पंचाशे तु मणिमिथ्याभियोगमपनीय मणिमाहरत् कन्यामाधवतः प्राप कृष्णः सत्राजितः
नस्तत्तः १

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ताः मायाः अधमयत् अन्तर्नाशयत् २३ ताम्राणि श्मश्रूणि यस्मिन् तत् ओजसा बलेन २४ विद्युता॰
सह बलाहको मेघ इव २६.२७ नीलाम्बुवक्रा अलका एव अलयः तैः ह्रीता लज्जिताः २८ श्रीकृष्णमन

ततो गौह्यकगांधर्वपैशाचोरगराक्षसीः प्रायुंक्त शतशो दैत्यः कार्ष्णिर्व्यधमयत्ततः २३ निशात॰
मसिमुद्यम्य सकिरीटं सकुंडलं शंबरस्य शिरः कायात्ताम्रश्मश्र्वोजसाहरत् २४ आकीर्यमाणो
दिविजैः स्तुवद्भिः कुसुमोत्करैः भार्ययांबरचारिण्या पुरीं नीतो विहायसा २५ अंतःपुरवरं राजन्
ललनाशतसंकुलं विवेश पत्न्या गगनाद्विद्युतेव बलाहकः २६ तं दृष्ट्वा जलदश्यामं पीतकौशे 218
यवाससं प्रलंबबाहुं ताम्राक्षं सुस्मितं रुचिराननं २७ स्वलंकृतमुखांभोजं नीलवक्रालकालि॰
भिः कृष्णं मत्वा स्त्रियो ह्रीता निलिल्युस्तत्रतत्र ह २८ अवधार्य शनैरीषद्वैलक्षण्येन योषितः
उपजग्मुः प्रमुदिताः सस्त्रीरत्नं सुविस्मिताः २९ अथ तत्रासितापांगी वैदर्भी वल्गुभाषिणी अस्मरत्स्व
सुतं नष्टं स्नेहस्नुतपयोधरा ३० कोन्वयं नरवैडूर्यः कस्य वा कमलेक्षणः धृतः कया वा जठरे केयं ल
ब्धा त्वनेन वा ३१ मम चाप्यात्मजो नष्टो नीतो यः सूतिकागृहात् एतत्तुल्यवयोरूपो यदि जीवति कु
त्रचित् ३२ कथं त्वनेन संप्राप्तं सारूप्यं शार्ङ्गधन्वनः आकृत्यावयवैर्गत्या स्वरहासावलोकनैः ३३

वतीत्यवधार्य सस्त्रीरत्नं प्रेक्षारनिःतासहितं २९ सुतं स्मरंत्याह कोन्वयमिति नरवैडूर्यः पुरुषश्रे
[illegible] एतेन तुल्यं वयोरूपं यस्य स भवेदित्यादि ३२ [illegible] कथं त्विति ३३

भा॰ पु॰ १२ दुर्गमत्वे हेतुः मायावानिति कथं तर्हि हंतव्यस्तत्राह मायाभिरिति १४ नात्र विलंबः कार्य इत्याह प
२१ रिशोचतीति रोदितीत्यर्थः १५ १८ वज्रस्य निष्पेषः निर्घातस्तद्वन्निष्ठुरं स्त्रीवेनानादो भवति तथाभूतं नादं अनदत् १९ सा

एष त्वाऽनिर्दशं सिंधावक्षिपच्छंबरोऽसुरः मत्स्योऽग्रसीत्तदुदरादिह प्राप्तो भवान्प्रभो १३ तमिमं ज
हि दुर्धर्षं दुर्जयं शत्रुमात्मनः मायाशतविदं त्वं च मायाभिर्मोहनादिभिः १४ परिशोचति ते माता कुर
रीव गतप्रजा पुत्रस्नेहाकुला दीना विवत्सा गौरिवातुरा १५ प्रभाष्यैवं ददौ विद्यां प्रद्युम्नाय महात्मने 219
मायावती महामायां सर्वमायाविनाशिनीं १६ स च शंबरमभ्येत्य संयुगाय समाहूयत् अविषह्यै
स्तमाक्षेपैः क्षिपन्संजनयत्कलिं १७ सोऽधिक्षिप्तो दुर्वचोभिः पदाहत इवोरगः निश्चक्राम गदा
पाणिरमर्षात्ताम्रलोचनः १८ गदामाविध्य तरसा प्रद्युम्नाय महात्मने प्रक्षिप्य व्यनदन्नादं
वज्रनिःपेषनिष्ठुरं १९ तामापतंतीं भगवान्प्रद्युम्नो गदया गदां अपास्य शत्रवे क्रुद्धः प्राहिणो
त्स्वगदां नृप २० स च मायां समाश्रित्य दैतेयीं मयदर्शितां मुमुचेऽस्त्रमयं वर्षं कार्ष्णौ वैहायसोऽ
सुरः २१ बाध्यमानोऽस्त्रवर्षेण रौक्मिणेयो महारथः सत्वात्मिकां महाविद्यां सर्वमायोपमर्दिनीं २२

मान्यविशेषः तया आप्य आयकत्वं ओदनं पाकं पचतीतिवत् अनिष्ठुरं नादमकरोदित्यर्थः १९ २० वै रामः
हायसः आकाशस्थितः २१ सत्वात्मिकां सत्वगुणमयीं प्रायुंक्त सुतरस्यानुषंगः २२ रामः रामः २१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सप्रसिद्धकामप्रद्युम्नः शंबरस्त्वमात्मनः शत्रुं विदित्वा समुद्रे प्रास्य प्रक्षिप्य गृहमगादिति ३ निजगार निगलितवान् ४ स्वधितिना शस्त्रिकया अवद्यन् अवद्यन् खंडितवतः ५ तत्वं कामोयं तव भर्त्तेति उत्पत्तिं श्रीकृष्णादुक्तिः ८

220

तं शंबरः कामरूपी हृत्वा तोकमनिर्दशं । स विदित्वात्मनः शत्रुं प्रास्योदन्वत्यगाद्गृहं ३ तं निर्जगार बलवान्मीनः सोप्यपरैः सह । वृतो जालेन महता गृहीतो मत्स्यजीविभिः । तं शंबराय कैवर्ता उपाजह्रुरुपायनं ४ सूदा महानसं नीत्वाऽवद्यन्स्वधितिनाद्भुतं । दृष्ट्वा तदुदरे बालं मायावत्यै न्यवेदयन् ५ नारदोऽकथयत्सर्वं तस्याः शंकितचेतसः । बालस्य तत्वमुत्पत्तिं मत्स्योदरनिवेशनं ६ सा च कामस्य वै पत्नी रतिर्नाम यशस्विनी पत्युर्निर्दग्धदेहस्य देहोत्पत्तिं प्रतीक्षती ७ निरूपिता शंबरेण या सा सूपौदनसाधने । कामदेवं शिशुं बुद्ध्वा चक्रे स्नेहं तदार्भके ८ नातिदीर्घेण कालेन स कार्ष्णी रूढयौवनः । जनयामास नारीणां वीक्षन्तीनां च विभ्रमं ९ सा तं पतिं पद्मदलायतेक्षणं प्रलंबबाहुं नरलोकसुंदरं । सव्रीडहासोत्तभितभ्रुवेक्षती प्रीत्योपतस्थे रतिरंग सौरतैः १० तामाह भगवान्कार्ष्णिर्मातस्ते मतिरन्यथा । मातृभावमतिक्रम्य वर्तसे कामिनी यथा ११ रतिरुवाच । भवान्नारायणसुतः शंबरेणाहृतो गृहात् । अहं तेऽधिकृता पत्नी रतिः कामो भवान्प्रभो १२

पापानुत्पन्नमिति ६ यशस्विनी पतिव्रता भर्तृदेहप्राप्तिं प्रतीक्षमाणा ७ तं शिशुं कामदेवं बुद्ध्वा ८ विभ्रमं संभोह ९ सव्रीडहासेन उत्तंभितौ भ्रुवौ उपतस्थे प्राभजत् १०।११ अधिकृता पत्नी पत्न्यन्तरहेतुः रतिरहं भवान्कामइति

१२

भा०उ०
२०

उत्तंभितैरिंद्रकेतुभिर्ध्वजविशेषैरुपलक्षणानि संगतानि लाजांकुरपुष्पप्रकाराणि नितेः ५६ आहृताः आहृताः प्रेष्ठा भूभुजो यैः गजैः परामृष्टाः तोरणभाश्च पूगाश्च तैरुपशोभिताः यद्वा तैः रथगजैः परामृष्टाः संस्पृष्टास्तरंभाश्च पूगाश्च तैरुपशोभिताः ५७ संभ्रमादौत्सुक्यात्परिधावतां बंधूनां मध्ये मिथः समेत्य मुदं प्रापुः ५८ ६० इति चतुःपंचाशत्तमः पंचपंचाशत्तमे तु प्रद्युम्नो जनितः स्मरः शंबरेण हृतः सोप्य

सा वृष्णिपुर्युत्तंभितेंद्रकेतुभिर्विचित्रमाल्यांबररत्नतोरणैः । बभौ प्रतिद्वार्युपक्लृप्तमंगलैरापूर्णकुंभागुरुधूपदीपकैः । सिक्तमार्गा मदच्युद्भिराहूतप्रेष्ठभूभुजां । गजैर्द्वाःसु परामृष्टरंभापूगोपशोभिता ५७ कुरुसृंजयकैकेयविदर्भयदुकुंतयः । मिथो मुमुदिरे तस्मिन्संभ्रमात्परिधावतां ५८ रुक्मिण्या हरणं श्रुत्वा गीयमानं ततस्ततः । राजानो राजकन्याश्च बभूवुर्भृशविस्मिताः ५९ द्वारकायामभूद्राजन्महामोदः पुरौकसां । रुक्मिण्या रमयोपेतं दृष्ट्वा कृष्णं जगत्पतिं इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे रुक्मिण्युद्वाहो नाम चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः श्रीशुक उवाच । कामस्तु वासुदेवांशो दग्धः प्राग्रुद्रमन्युना । देहोपपत्तये भूयस्तमेव प्रत्यपद्यत १ स एव जातो वैदर्भ्यां कृष्णवीर्यसमुद्भवः । प्रद्युम्न इति विख्यातः सर्वतोऽनवमः पि

तुः २

हत्वा तं कांतया गमत् १ प्रद्युम्नहानिलाभाद्यैः शंबराहरणादिना कंदुविनामपत्न्यादिस्तु षड्दुःखमस्तु वत् २ जांबवत्यादिविवाहेभ्यः प्रागेव प्रद्युम्नजन्म ततो विवाहाः ततः शंबरस्य हरणं प्रद्युम्नप्रत्यागमनं श्रुतः कथं तत्प्रस्तावेपि प्रथमं तं प्रद्युम्नस्य जातं मास्मरा शंबरेण हरणं निरूप्यते प्रत्यागमनं तु तत्र कार्त्ती नमपि कथापर्यवसानायात्रास्त्विति वासुदेवस्य ... तवित्तप्रभवत्वं वासुदेवांशत्वे हेतुत्वाद्देहो

रामः
२०

221

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नत्वात्मनो देहादिसंबंधाभावे कथं भोक्तृत्वभोग्यभोगप्रतीतिरित्याशंक्य स्वप्नदृष्टान्तेन समर्थयति यथा शयान इति आत्मानं भोक्तारं विषयान् भोग्यान् फलं भोगं असत्यप्यर्थे अनुभुङ्क्ते न तथाऽबुधः संसारं प्राप्नोतीति ४८ आत्मानं शोषयति विमोहनं च तं निहत्य स्वस्था भव ४९ समादधे समाहितं

यथा शयान आत्मानं विषयान् फलमेव च अनुभुङ्क्तेऽप्यसत्यर्थे तथाप्नोत्यबुधो भवं ४८ तस्माद् अज्ञानजं शोकमात्मशोषविमोहनं तत्त्वज्ञानेन निर्हृत्य स्वस्था भव शुचिस्मिते ४९ शुक उवाच एवं भगवता तन्वी रामेण प्रतिबोधिता वैमनस्यं परित्यज्य मनो बुद्ध्या समादधे ५० प्राणावशेष उत्सृष्टो द्विड्भिर्हतबलप्रभः स्मरन् विरूपकरणं वितथात्ममनोरथः ५१ चक्रे भोजकटं नाम निवासाय महत्पुरं अहत्वा दुर्मतिं कृष्णमप्रत्यूह्य यवीयसीं ५२ कुण्डिनं न प्रवेक्ष्यामीत्युक्त्वा तत्रावसद्रुषा ५३ भगवान् भीष्मकसुतामेवं निर्जित्य भूमिपान् पुरमानीय विधिवदुपयेमे कुरूद्वह ५४ तदा महोत्सवो नृणां यदुपुर्यां गृहे गृहे अभूदनन्यभावानां कृष्णे यदुपतौ नृप ५४ नरा नार्यश्च मुदिताः प्रमृष्टमणिकुण्डलाः पारिबर्हमुपाजह्रुर्वरयोश्चित्रवाससोः ५५

नमस्करोत् ५० रुक्मिणा स्वबलं कृतवता नाशानां निवृत्तिमिति दर्शयन्नाह प्राणावशेष इति ५१ अहत्वा दुर्मतिं [illegible] अप्रत्यूह्य त्वप्रनाह्य अप्राप्तिबुद्ध्येति तु सत्यं यवीयसीं [illegible] ५२ ५४ वरयोर्वरवध्वोः देयमुप

[illegible]

कतस्तर्हि नेवं देहादिवदात्मानं एकमेवाद्वितीयमित्याह देह इति द्रव्यमर्थाधिभूतं प्राणा आत्मगुणा वा देवताधिदैवं तन्निमित्तात्मकः देहोपाधिनाऽनुवृत्तोऽयं प्रतीयत इत्यर्थः ननु देहसंबंधोऽपि तस्य तत्त्वमभ्युपगतमेव तत्राह नात्मन इति हेतुं निरूपयन्नेव अधिभूतादिना आत्मनः संयोगो वियोगो न स्यात् कुत असतः असत्त्वादन्यस्येत्यर्थः कुतोऽसत्त्वमत आह तद्धेतुत्वात् तदन्यस्य भूमेः दृश्यादेः प्रसिद्धेः प्रकाशस्य तद्धेत्वात् आत्महेतुकत्वाच ननु देवे रश्मिदृष्टिरूपः इन्द्रियेभ्यो भूतानां प्रतीतिः प्रसिद्धा भूतप्रतीत्याव

एक एव परो ह्यात्मा सर्वेषामपि देहिनां नानेव गृह्यते मूढैर्यथा ज्योतिर्यथा नभः ४५ देह आद्यन्तवानेष द्रव्यप्राणगुणात्मकः आत्मन्यविद्यया कॢप्तः संसारयति देहिनां नात्मनोऽन्येन संयोगो वियोगो वाऽसतः सति तद्धेतुत्वात्तत्प्रसिद्धेर्दृग्रूपाभ्यां यथा रवेः ४६ जन्माद्यास्तु देहस्य विक्रिया नात्मनः क्वचित् कलानामिव नैवेन्दोर्मृतिर्ह्यस्य कुहूरिव ४७

तत्प्रसिद्धेर्नात्मन इत्यत आह दृग्रूपाभ्यां यथा रवेः यथा प्रकाशस्य प्रकाशकत्वेन वर्तमानयोरपि चक्षुरूपयो रवेः सकाशात्प्रसिद्धिः द्वयोरपि तेजस्त्वात् न भेदश्च तथाभूतेन्द्रियाणां परस्परसिद्धानामपि चेतनाधीनस्वप्रकाशत्वात्कार्यं वा प्रवृत्तिर्वा तत्कारणासत्त्वे नेत्यर्थः तथा वक्ष्यति द्वादशे वक्ष्यति दीपश्चक्षुश्च रूपं ज्योतिषो न पृथग्भवेत् एवं धीः खानि मात्राश्च स्फुरन्त्यन्तरमाद्यन्तादिति यथा रवेः प्रसिद्धात्मा मिवद्वक्षुणाभ्यां परस्परसिद्धिर्यथा न तद्वदिति ४८ देहसंबंधाभावादेव नात्मनो जन्माद्यपीति वक्तुं जन्मादीनां देहधर्म त्वमाह जन्माद्या इति कथं तर्हि जातोऽहं बालोऽहं वृद्धोऽहमिति आत्मनि जन्मादिप्रतीतिः देहजन्मादिनेवेति

[illegible]

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पुनः कृष्णमाक्षिपति बंधुभिरिति ३९ पुनर्देवीं प्रत्याह क्षत्रियाणामिति येन धर्मेण भ्रातापि भ्रातरं हन्यात्
ततस्तस्मात् घोरतरः स्वनिंदारूपः धर्मस्थस्तत्कोस्माकमपराध इति भावः ४० पुनः श्रीकृष्णं प्रत्याह रा
जस्येति तथाप्यस्माकमेतदनुचितमिति भावः ४१ पुनर्देवीं प्रत्याह तवेयमिति सर्वभूतेषु दुर्हृदामहितानां भ्रा
त्रादीनां यत्तव बद्धं मन्यसे इदं यत्तु असि इयं तव विषमा असमीचीना बुद्धिः कुतः एतदेव सुहृदामभद्रमिति यदा
सर्वभूतेषु दुर्हृदामपि स्वसुहृदां भद्रं मे वेदं रूपं मुंडनमभद्रं यन्मन्यसे तत्तवेयं विषमा बुद्धिरिति अथवा सर्वं २२४

बंधुर्वधार्हदोषोपि न बंधोर्वधमर्हति त्याज्यः स्वेनैव दोषेण हतः किं हन्यते पुनः ३९ क्षत्रियाणा
मयं धर्मः प्रजापतिविनिर्मितः भ्रातापि भ्रातरं हन्याद्येन घोरतरस्ततः ४० राज्यस्य भूमेर्वित्तस्य
स्त्रियो मानस्य तेजसः मानिनोऽन्यस्य वा हेतोः श्रीमदांधाः क्षिपंति हि ४१ तवेयं विषमा बुद्धिः
सर्वभूतेषु दुर्हृदं यन्मन्यसे सदाभद्रं सुहृदां भद्रमज्ञवत् ४२ आत्ममोहो नृणामेव कल्प
ते देवमायया सुहृद्दुर्हृदुदासीन इति देहात्ममानिनां ४३

भूतेषु मध्ये दुर्हृदां शिशुपालादीनामभद्रं सुहृदां भद्रं च यन्मन्यसे तत्तवेयं विषमा बुद्धिः समानं भवति
अज्ञवदज्ञानामिव ४२ कुत इत्यत आह आत्ममोह इति ४३ परमार्थमाह एक एवेति परः शुद्धः
... ति ४४ रामः रामः रामः रामः रामः रामः ॥

भा॰ द॰ ३३ पतित्रासेन विकंपितान्यंगानि यस्याः तया शुचा शोकेन अवशुष्यन्मुखं यस्याः रुद्धः कंठो यस्याः सा च सा चेति
१० या कातर्येण वैक्लव्येन विस्रंसिता हेममाला यस्यास्तया गृहीतौ पादौ यस्य सः ३४ श्मश्रुकेशसहि

परिघं पट्टिशं शूलं चर्मासी शक्तितोमरैः यद्यदायुधमादत्त तत्सर्वं सोच्छिनद्धरिः २९ ततो रथा
दवप्लुत्य खड्गपाणिर्जिघांसया कृष्णमभ्यद्रवत्क्रुद्धः पतंग इव पावकं ३० तस्य चापततः खड्गं तिल
शश्चर्म चेषुभिः छित्वाऽसिमाददे तिग्मं रुक्मिणं हंतुमच्युत ३१ दृष्ट्वा भ्रातृवधोद्योगं रुक्मि
णी भयविह्वला पतित्वा पादयोर्भर्तुरुवाच करुणं सती ३२ योगेश्वराप्रमेयात्मन्देवदेव जग २२५
त्पते हंतुं नार्हसि कल्याण भ्रातरं मे महाभुज ३३ श्रीशुक उवाच तया परित्रासविकंपितांगया
शुचाऽवशुष्यन्मुखरुद्धकंठया कातर्यविस्रंसितहेममालया गृहीतपादः करुणो न्यवर्तत चैले
न बध्वा तमसाधुकारिणं सश्मश्रुकेशं प्रवपन्व्यरूपयत् तावन्ममर्दुः परसैन्यमद्भुतं यदुप्रवी
रा नलिनीं यथा गजाः ३५ कृष्णांतिकमुपव्रज्य ददृशुस्तत्र रुक्मिणं तथाभूतं हतप्रायं दृष्ट्वा संकर्ष
णो विभुः ३६ विमुच्य बद्धं करुणो भगवान्कृष्णमब्रवीत् असाध्विदं त्वया कृष्ण कृतमस्मज्जुगु
प्सितं वपनं श्मश्रुकेशानां वैरूप्यं सुहृदो वधः ३७ मैवास्मान्साध्व्यसूयेथा भ्रातुर्वैरूप्यचिंतया
सुखदुःखदो न चान्योस्ति यतः स्वकृतभुक्पुमान् ३८
तानि स्थानेषु विच्छिन्नानि श्मश्रूणि केशाश्च यथा भवंति तथा तेन वाससा प्रवपन् मुंडयन् व्यरूपयत् विरूपम
करोत् ३५ तथाभूतं हतप्रायमित्युत्तरस्याप्यनुषंगः ३६ ३७ रुक्मिणीं सांत्वयति मैवास्मानिति ३८ रामः
१८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

२१ गोपालस्य देवपालकस्येति पाल्लवोर्थः तथा उग्रसुधर्मेनेरितिनिर्योभवाश्वग्रतुरङ्ग हस्त्री इत्येष्ठपिपतिर्
यैस्येति २२ २३ यदूनांकुलपांसन कूलदूषणां वस्कनस्कः यदूनांकुलस्यपतेहे असंतनस्वयंवरित्सुहत

तः कलीनुराक्षसोद्वाहं के अहिडसहनस्वसुः पृष्ठतोऽन्वगमन्केसमक्षोहिरणपाद्भतोवली
१८ तःकलामधीशुसंरब्धः अराबतांसर्वभूभुजां प्रतिजज्ञेमहाबाहुर्दंशितसमारारानः १९ अह
त्वासमरेकृष्णमप्रत्नप्त्वत्वरुक्मिणीं कुण्डिनंनप्रवेक्ष्यामिसत्यमेतद्ब्रवीमिवः २० इत्युक्तारथमारु
ह्यसारथिंप्राहसत्वरः नोदयाश्वान्यतःकृष्णस्तस्यमेसंयुगंभवेत् २१ अद्याहंनिशितैर्बा
णैर्गोपालस्यसुदुर्मतेः नेष्येवीर्यमदंयेनस्वसामेप्रसभंहृता २२ विकथ्यमानःकुमतिरी
श्वरस्याप्रमाणवित् रथेनैकेनगोविंदंतिष्ठतिष्ठेत्यथाह्वयत् २३ धनुर्विकृष्यसुदृढंजघ्ने
कृष्णंत्रिभिःशरैः आहचात्रक्षणंतिष्ठयदूनांकुलपांसनः २४ कुत्रयासिस्वसारंमेमुषित्वा
ध्वांक्षवद्धविः हरिष्येद्यमदंमंदमायिनःकूटयोधिनः २५ यावन्नमेहतोबाणैःशयीथामु
बदारिका स्मयन्कृष्णोधनुश्छित्वाषड्भिर्विव्याधरुक्मिणं २६ अष्टभिश्चतुरोवाहान्द्वाभ्यांसूतं
ध्वजंत्रिभिः सचान्यद्धनुराधायकृष्णंविव्याधपंचभिः २७ तैस्ताडितःशरै
ओघैश्चिच्छेदधनुरच्युतः पुनरन्यदुपादत्ततदप्यच्छिनदव्ययः २८ ... ततःस्वस्यवाचतंत्रीकरःस्थिरेत्यर्थः २९ राम: ॥

उष्णीषवन्तिसिरोवंतसवस्त्राणितत्सहितानिशिरांसि ७ करभाःप्रकोष्ठाःऊरुविशेषणंवा ८ ९ अ
प्राप्तदारमेवतंहतदारमिवातुरं १० निष्ठास्थैर्यं ११ कुहकोनर्तयितातस्येच्छयाऽदुःखपिद्वहमानं

पेतुःसिरांसिरथिनामश्विनांगजिनांभुवि सकुंडलकिरीटानिसोष्णीषाणिचकोटिशः ७
हस्ताःसासिगदेष्वासाःकरभाऊरवोंऽघ्रयः अश्वाश्वतरनागोष्ट्रखरमर्त्यसिरांसिच ८
हन्यमानबलानीकावृष्णिभिर्जयकांक्षिभिः राजानोविमुखाजग्मुर्जरासंधपुरःसराः ९
शिशुपालंसमभ्येत्यहृतदारमिवातुरं नष्टत्विषंगतोत्साहंशुष्यद्वदनमब्रुवन् १० भोभोपु
रुषशार्दूलदौर्मनस्यमिदंत्यज नप्रियाप्रिययोराजन्निष्ठादेहिषुदृश्यते ११ यथादारुम
यीयोषिन्नृत्यतेकुहकेच्छया एवमीश्वरतंत्रोयमीहतेसुखदुःखयोः १२ शौरेःसप्तदशाहंवैसं
युगानिपराजितः त्रयोविंशतिभिःसैन्यैर्जिग्येएकमहंपरं १३ तथाप्यहंनशोचामिनप्रहृष्यामि
कर्हिचित् कालेनदैवयुक्तेनजानन्विद्रावितंजगत् १४ अधुनापिवयंसर्वेवीरयूथपयूथपाः
पराजिताःफाल्गुनतंत्रैर्यदुभिःकृष्णपालितैः १५ रिपवोजिग्युरधुनाकालआत्मानुसारिणि
तदावयंविजेष्यामोयदाकालःप्रदक्षिणः १६ एवंप्रबोधितोमित्रैश्चैद्योगात्सानुगःपुरं हत
शेषाःपुनस्तेपिययुःस्वंस्वंपुरंनृपाः १७
त्वेनपारवश्यमुक्तं दर्शितं १२ अत्रवाहमेवदृष्टान्तइत्याहजरासंधःशौरेरिति कृष्णात्सकाशात् सप्तदशसं
युगकेवलं मत्तुनिमित्तंवाजिग्येजितवानहं १३ नैवमदस्यतयुक्तेनफाल्गुनतंत्रैःस्वल्पसैन्यैः १५ प्रदक्षिणोऽनु
कूलं स्यात् १६ १७ — राम: २७

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सुपर्णालक्षणांगरूढम्प्रणोहरिःसिंह ५५ असहमानानांतेषांमाक्रोशमाह अहोधिगस्मानयेनोऽस्माकं
यशोगोपं हृतमिति ५६ इति पद्मनाभप्रपंचवारामः ननुः पंचाराननमेतुनिवारातोरिपद्मनाभ रुक्मिणाव
विरूपायमेव्याः पाणिंपुरस्कृहीत इनीतिअहोघोरसानिन्येवंवदतः सुसंरब्धाक्रोधाविष्टाः दंष्ट्रिभिः

तांराजकंन्यारथमारूरुक्षतींजहारकरेणाछिद्यतांसमीक्ष्यतां रथंसमारोप्यसुपर्णालक्षणांराज
न्यचक्रंपरिभूयमाधवः ततोययौरामपुरोगमैःशनैःशृगालमध्यादिवभागहृद्धरिः ५५ तंमा
निनःस्वाभिभवंयशःक्षयंपरेजरासंधवशानसेहिरे अहोधिगस्मान्यशश्चात्तधन्विनांगोप
हृतंकेसरिणांमृगैरिव ५६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेरुक्मिणीहरणेत्रिपं
चाशत्तमोऽध्यायः श्रीशुकउवाच इतिसर्वेसुसंरब्धावाहानारुह्यदंशिताः स्वैःस्वैर्बलैःपरिक्रांता
अन्वीयुर्धृतकार्मुकाः १ तानापतत आलोक्ययादवानीकयूथपाः तस्थुस्तत्संमुखाराजन्विस्फू
र्ज्यस्वधनूंषिते २ अश्वपृष्ठेगजस्कंधेरथोपस्थेचकोविदाः मुमुचुःशरवर्षाणिमेघाअद्रि
ष्वपोयथा ३ पत्युर्बलंशरासारैश्छन्नंवीक्ष्यसुमध्यमा सव्रीडमैक्षत्तद्वक्त्रंभयविह्वललो
चना ४ प्रहस्यभगवानाहमास्मभैर्वामलोचने विनंक्ष्यत्यधुनैवैतत्तावकैःशात्रवंबलं ५ तेषांत
द्विक्रमंवीरागदसंकर्षणादयः अमृष्यमाणानाराचैर्जघ्नुर्हयगजान्रथान् ६
ताःक्रांतास्ताह परिक्रांताःअन्वीयुरन्वधावन् १ विस्फूर्ज्यटंकारयित्वा २ परेषांशरासारंवाहुल्येपादवाता
[illegible] ३ [illegible] ४ [illegible] मामभैर्वामलोचने वशालि तावकैस्त्वदीयैःकृत्वा ५
भा॰ उ॰ शोकानिर्मोल्यं ४९ मुनिव्रत [illegible] ५० नंवित्लोक्यवीरानुमुकुरितिनत्नीयेनान्वयःश्यामस्य
१६ गातरजस्कंकुंतलेभ्यशंकिते अवनपलोर्ध्वदेशोपस्पास्ता ५१ छिजारवकुंद्यानांकुयलानिर्बिवफलवत् या

तस्याःस्त्रियस्ताःप्रददंशोष्ठांयुयुतुराशिषः ताभ्योदेवीनमश्चक्रेशेषांचजगृहेवधूः ४९ मुनिव्रत
मथत्यक्ताविष्क्रामाम्बिकागृहात् प्रगृह्यपाणिनाभृत्यांरत्नमुद्रोपशोभिना ५० तांदेवमा
यामिववीरमोहनींसुमध्यमांकुंडलमंडिताननां श्यामांनितंबार्पितरत्नमेखलांव्यंजत्स्तनीकुं
तलशंकितेक्षणां ५१ शुचिस्मितांबिंबफलाधरद्युतिशोणायमानद्विजकुंदकुड्मलां पदाचलं
तींकलहंसगामिनींसिंजत्कलानूपुरधामशोभिना विलोक्यवीरामुमुहुःसमागतायशस्विनस्तत्कृ
तहृच्छयार्दिताः ५२ यांवीक्ष्यतेनृपतयस्तदुदारहाससव्रीडावलोकहृतचेतसउज्झितास्त्राः पेतुःक्षि
तौगजरथाश्वगताविमूढायात्राच्छलेनहरयेऽर्पयतींस्वशोभां ५३ सैवंशनैश्चलयतीचलपद्म
कोशौप्राप्तिंतदाभगवतःप्रसभीक्षमाणा उत्सार्यवामकरजैरलकानपांगैःप्राप्तान्ह्रियैक्षत
नृपान्ददृशेऽच्युतंसा ५४
अधरस्तस्याद्युतिनिभिः शोणायमानानियस्याःसंकलाशोभातयूकांतपुरांसिंजत्कलानूपुरंचतस्य
धामदीप्तिशोभितंशीलंगमनंनपदाचलंतीति ५२ नकेवलंमुमुहुः पेतुश्चेत्याह यामिति मात्राभिषेणाहरयेस्व
लावण्यंसमर्पयंतीयांवीक्ष्यक्षितौपेतुः ५३ सतान्प्राप्तान्रहीयेक्षतत्तदेवाच्युतंददर्शेत्युत्तरेणान्वयः चल राम॰
पद्मकोशौतुल्यौचालयंति ५४ १६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नस्यागमनं विदित्वा नष्टिहृदयेन पप्रच्छामिति ३९ ४० अपि वामुदंगो न्मादिजघ्नेरेशाहताः वादितान्यर्थः ४१ वार
मुख्यागारशोकोन्नमाः ४२ उपस्थत्यपश्चाचम्य ४४ प्रवयसेव च्छाभवान्विताम् इति भवस्योपसर्जनत्वं स्त्रीकर्मणि

कन्यावांतःपुरान्प्राणाड्डैर्गुप्तां विकालयं पश्चांविनिर्ययौ पादपल्लवं ३९ सावान्
ध्यायती सस्मरमुकुंदचरणांबुजं यतवाग्मातृभिः सार्द्धं सखिभिः परिवारिता ४० गुप्तारा जभटैः
शूरैः सन्नद्धैरुद्यतायुधैः मृदंगशंखपणवास्तूर्यभेर्यश्च जघ्निरे ४१ नानोपहारबलिभिर्वारमु
ख्याः सहस्रशः ४१ स्रग्गंधवस्त्राभरणैर्द्विजपत्न्यः स्वलंकृता ४२ गायंतश्च स्तुवंतश्च गायकावाद्य
वादकाः परिवार्य वधूं जग्मुः सूतमागधवंदिनः ४३ आसाद्य देवसदनं शौनपादकरांबुजा उ
पस्पृश्य शुचिः शांतापुविवेशांबिकांतिकं ४४ तां वै प्रवयसो बालां विधिज्ञा विप्रयोषितः भवानीं वं
दयांचकुः भवपत्नीं भवान्विता ४५ नमस्ये त्वांबिके भीक्ष्णां स्वसंतानयुतां शिवां भूयात्पतिर्मे भग
वान् कृष्णस्तदनुमोदितां ४६ अद्भिर्गंधाक्षतैर्धूपैर्वासः स्रग्माल्यभूषणैः नानोपहारबलिभिः
प्रदीपावलिभिः पृथक् ४७ विप्रस्त्रियः पतिमतीस्तथा तैः समपूजयत् लवणापूपतांबूलकंठसूत्रफलेक्षुभिः
४८

नत्रुकं ४५ नमस्यतीति रुक्मिणी यात देवदृष्टौ यं मंत्रस्वसंतानयुतां गशोभादिसहितां आत्मा रामो सो कथं त्यस्यति

भा·३·
२५

३२३३ महामतिरिंद्यनेन श्रीकृष्णोवा कन्यामुद्यो द्युमेवागतः स्यादिति वरोचितेन न विघ्निनासपपूज ४७ तथा
पदितिस्तवितं यथायथा वरं ३७ सर्वं नानाराशाम ध्येवीर्या घनानि कम्यतां तं समार्हन वानित्यर्थः ३५ श्री
कृष्णभाविकर्मसूचकं जनानुरागं दर्शयति श्रीकृष्णमागतमिति त्रिभिः ३६ अस्येव रुक्मिणयाव अर्हत्येव
अास्विनं भैष्मास्व समुचितं एवेति वठन धारणानित नैकस्मिन्यतिरेक प्रदर्शनपुष्पुलक्षणार्थं नापरेति

श्रुत्वैतद्भगवान्रामो विपक्षीयनृपोद्यमं कृष्णं चैकं गतं हर्तुं कन्यां कलहशंकितः ३१ बलेन महता सार्धं भ्रातृस्नेहपरिप्लुतः त्वरितः कुण्डिनं प्रागाद्गजाश्वरथपत्तिभिः ३२ भीष्मकन्या वरारोहा काङ्क्षन्त्यागमनं हरेः प्रत्यापत्तिमपश्यन्ती द्विजस्याचिन्तयत्तदा ३३ अहो त्रियामान्तरित उद्वाहो मेऽल्पराधसः नागच्छत्यरविन्दाक्षो नाहं वेद्म्यत्र कारणम् सोऽपि नावर्तते ऽद्यापि मत्सन्देशहरो द्विजः ३४ अपि मय्यनवद्यात्मा दृष्ट्वा किञ्चिज्जुगुप्सितम् मत्पाणिग्रहणे नूनं नायाति हि कृतोद्यमः ३५ दुर्भगाया न मे धाता नानुकूलो महेश्वरः देवी वा विमुखी गौरी रुद्राणी गिरिजा सती ३६ एवं चिन्तयती बाला गोविन्दहृतमानसा न्यमीलयत कालज्ञा नेत्रे चाश्रुकलाकुले ३७ एवं वध्वाः प्रतीक्षन्त्या गोविन्दागमनं नृप वाम ऊरुर्भुजो नेत्रमस्फुरन्प्रियभाषिणः ३८ अथ कृष्णविनिर्दिष्टः स एव द्विजसत्तमः अन्तःपुरचरीं देवीं राजपुत्रीं ददर्श ह ३९

प्राप्तो मृत्वा स्वहितुरुद्वाह प्रेक्षणोत्सुको अभ्यपान्तूर्यघोषेण रामकृष्णौ समर्हणैः ३२ मधु
पर्कमुपानीय वासांसि विरजांसि च उपायनान्यभीष्टानि विधिवत्समपूजयत् ३३ तयोर्निवेशनं श्री
मदुपकल्प्य महामतिः ससैन्ययोः सानुगयोरातिथ्यं विदधे यथा ३४ एवं राज्ञां समेतानां यथावीर्यं
यथावयः यथाबलं यथावित्तं सर्वैः कामैः समर्हयत् ३५ कृष्णमागतमाकर्ण्य विदर्भपुरवासिनः
आगत्य नेत्रांजलिभिः पपुस्तन्मुखपंकजं ३६ अस्यैव भार्या भवितुं रुक्मिण्यर्हति नापरा असावप्यनव
द्यात्मा भैष्म्याः समुचितः पतिः ३७ किंचित्सुचरितं यन्नस्तेन तुष्टस्त्रिलोककृत् अनुगृह्णातु गृह्णातु
वैदर्भ्याः पाणिमच्युतः एवं प्रेमकलाबद्धा वदंति स्म पुरौकसः ३८

नचवाक्यभेददोषः अरुघविधेयभेदेन विभिन्नानामेव वाक्यानां सहप्रयोगः ग्रहं नादिष्टं इत्यादिवद्
ति ३७ अयमेवानुगृह्णातु इति निर्दिश्य गृह्णात्विति ३८ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः ॥ रामः
२५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यद्वा ततोनिर्गतोपि श्रीकृष्णो मदेवं वैमुख्यात् कृतिवक्षो भवेत्याह दुर्भगायाइति २५ कालज्ञानात्पुनर्नि गोविंदागमनकालइति मन्वानाः किंचिद्यास्वस्वचिंतासनिवितास्लव्धो लोचने निमीलितवतीत्यर्थः २६ प्रियभा षणाः प्रियस्चका २७ पुरोपवनं प्राप्तेन श्रीकृष्णेन विनिर्दिष्टः प्राप्नमाकथयत्यादिष्टः २८ तव्यग्रास्त्रा णानोद्रहस्यगतिर्यथतं लक्षणाभिज्ञाद्दूतस्य लक्षणं तत्कार्यस्य चक्रमभिजानाति तथा २९ तस्य प्राप्तं यद्

दुर्भगाया न मे धाता नानुकूलो महेश्वरः देवी वा विमुखा गौरी रुद्राणी गिरिजा सती २५ एवं चिंतय
यंती बाला गोविंदहृतमानसा न्यमीलयत कालज्ञा नेत्रे चाश्रुकलाकुले २६ एवं वध्वाः प्रतीक्ष
न्त्या गोविंदागमनं नृप वाम ऊरुर्भुजो नेत्रमस्फुरन् प्रियभाषिणः २७ अथ कृष्णविनिर्दिष्टः स
एव द्विजसत्तमः अंतःपुरचरीं देवीं राजपुत्रीं ददर्श ह २८ सा तं प्रहृष्टवदनमव्यग्रात्मगतिं स
ती आलक्ष्य लक्षणाभिज्ञा समपृच्छच्छुचिस्मितं २९ तस्या आवेदयत् प्राप्तं शशंस यदुनंदनं उ
क्तं च सत्यवचनमात्मोपनयनं प्रति ३० तमागतं समाज्ञाय वैदर्भी हृष्टमानसा न पश्यंती ब्राह्मणाय प्रि

यमन्यन्ननाम सा ३१

नंदनं प्रविद्दिनवान् तं च न संशयश्चात्मोपनयनं प्रति श्रात्मनास्वयं कृष्णस्यानयनं प्रति तेन द्विजेन सत्यवचनं उ
क्तमिति आत्मनः प्राणेश्वरस्य तिवा यद्वा आत्मनस्याउपनयनं प्रति श्रीकृष्णेन यदुक्तं सत्यं वचनं तामानयिष्ये
[illegible] ३० [illegible] श्रीकृष्णे संप्रस्थिते काले सर्वस्वापरामर्थपर्याप्त
[illegible] यद्वा [illegible]

ततश्चतुरंगसैन्यः परिवृतः कुंडिनं भीष्मकं प्रति ययौ मदध्ववंतेभटैः तैः स्यंदनैः रथैः हेमरचितामालाविभूतेयषुतैः
२५ कल्पितं निर्मितं यद्दत्यांतं वेशनं १६ १७ यदि श्रीकृष्णो हरेदिति शंकिताः कन्यासा पुपितुमित्यर्थः १८ १९

मदच्युद्भिर्गजानीकैः स्यंदनैर्हेममालिभिः पत्त्यश्वसंकुलैः सैन्यैः परीतः कुंडिनं ययौ २५ तं वै विदर्भाधि
पतिः समभ्येत्याभिपूज्य च निवेशयामास मुदा कल्पितान्यनिवेशने १६ तत्र शाल्वो जरासंधो दंतव
क्रो विदूरथः आजग्मुश्चैद्यपक्षीयाः पौंड्रकाद्याः सहस्रशः १७ कृष्णरामद्विषो यत्ताः कन्यां चैद्या
य साधितुं यद्यागत्य हरेत्कृष्णो रामाद्यैर्यदुभिर्वृतः १८ योत्स्यामः संहतास्तेन इति निश्चित
मानसाः आजग्मुर्भूभुजः सर्वे समग्रबलवाहनाः १९ श्रुत्वैतद्भगवान् रामो विपक्षीयनृपोद्यमं
कृष्णं चैकं गतं हर्तुं कन्यां कलहशंकितः २० बलेन महता सार्धं भ्रातृस्नेहपरिप्लुतः त्वरितः कुंडि
नं प्रागाद्गजाश्वरथपत्तिभिः २१ भीष्मकन्या वरारोहा कांक्षंत्यागमनं हरेः प्रत्यापत्तिमपश्यंती द्वि
जस्याचिंतयत्तदा २२ अहो त्रियामांतरित उद्वाहो मेल्पराधसः नागच्छत्यरविंदाक्षो नाहं वेद्म्यत्र कार
णं सोपि नावर्तते द्यापि मत्संदेशहरो द्विजः २३ अपि मय्यनवद्यात्मा दृष्ट्वा किंचिज्जुगुप्सितं मत्पाणि
ग्रहणे नूनं नायाति हि कृतोद्यमः २४

२०२१ स्वर्योद्यात् पूर्वमेवात्मुकेन रुक्मिणापि चिंतया दित्याह भीष्मकन्येति प्रत्यापत्तिं प्रत्यागमनं २२ त्रियामा रा
त्रिस्तावन्मात्रेणांतरितः अल्पराधसः मंदभाग्यायाः २३ जुगुप्सितं धाष्टर्यादि अपनिराकायानायाति हि कृतोद्
यम इति अवमर्षः आदौ कृतोद्यमन् वा न्नं न प्रस्थापितवान् प्रस्थानावसरे चा किंचिन्मायितं मत्वा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

६ पुत्रस्य रुक्मिणी स्नेहेन दुराग्रहेण नु गच्छन्तितया अनेन शिशुपालो न भिरुक्मिणी घात पति कर्माणि पुरालंकार
पितृदेवार्चनादीति ७ तान्येवाह पुरमिन्याहवतुर्भिः सम्मृष्टाः संसिक्ताश्च मार्गा यस्मिंस्तत् विचित्रध्वजे
षु पताकास्तासामिः समलंकृतमकारयत् ८ स्रग्गंधमाल्याभरणैरित्यत्र मत्वर्थेद्वन्द्वः यद्वा स्रग्गंधमा

आरुह्य स्यंदने शौरिर्द्विजमारोप्य तूर्णगैः आनर्तादेकरात्रेण विदर्भानगमद्धयैः ६ राजा तु कुंडिनप 234
तिः पुत्रस्नेहवशंगतः शिशुपालाय स्वां कन्यां दास्यन् कर्माण्यकारयत् ७ पुरं संमृष्टसंसिक्तमार्गरथ्या
चतुःपथं चित्रध्वजपताकाभिस्तोरणैः समलंकृतं ८ स्रग्गंधमाल्याभरणैर्विरजोंबरभूषितैः जुष्टं
स्त्रीपुरुषैः श्रीमद्गृहैरगरुधूपितैः ९ पितृदेवान् समभ्यर्च्य विप्रांश्च विधिवन्नृपः भोजयित्वा यथा
न्यायं वाचयामास मंगलं १० सुस्नातां सुदतीं कन्यां कृतकौतुकमंगलां अहतांशुकयुग्मेन भूषितां भू
षणोत्तमैः ११ चक्रुः सामर्ग्यजुर्मंत्रैर्वध्वा रक्षां द्विजोत्तमाः पुरोहितोऽथर्वविद्वै जुहाव ग्रहशांतये १२
हिरण्यरूप्यवासांसि तिलांश्च गुडमिश्रितान् प्रादाद्धेनूश्च विप्रेभ्यो राजा विधिविदां वरः १३ एवं चेदिप
तिराजा दमघोषः सुताय वै कारयामास मंत्रज्ञैः सर्वमभ्युदयोचितं १४

स्यात्र्याणि माल्यानि तैः तथा विरजोंबरैश्च स्त्रीपुरुषैर्जुष्टं तथा श्रीमद्भिर्गृहैश्च जुष्टं ९ यथान्यायमन्यांश्च कन्याप्रति
ना॰उ॰ ९३
अन्यत् कर्तुं कस्यापि यंत्रं हि मन्त्रोपक्रियतां तत्र तत्र यस्मै च क्रियतामिति ४४ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे द्विपंचा
शत्तमोऽध्यायः निपं वारांतमेगन्ता विदर्भान् दुतेहितः रुक्मिणीमहरत् कृष्णो भिषतांबलात् १ निद्रयाप्यलाभे कारणा
तरं वदेति तथा कथितमथि अहं जानमीति २ आनयिष्ये अनेष्यामि राजन्यापसदान् राजसु हीनान् उन्मथ्य नयते दृष्टांतः
एधस इति उद्वाहर्क्षमिति परश्वोऽराज्ञो विवाहनक्षत्रमिति विशाखा ४ तस्या राज्ञां प्रख्याय यद्वा नर्विदर्भेशानगमनं श्लोभावि

श्रीराजोवाच भगवान् भीष्मकसुतां रुक्मिणीं रुचिराननां राक्षसेन विधानेन उपयेम इति श्रुतं १ 235
भागवते महापुराणे दशमस्कंधे द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः श्रीशुक उवाच वैदर्भ्याः स तु संदेशं निशम्य
यदुनंदनः प्रगृह्य पाणिना पाणिं प्रहसन्निदमब्रवीत् १ श्रीभगवानुवाच तथाहमपि तच्चित्तो नि
द्रां च न लभे निशि वेदाहं रुक्मिणा द्वेषान्ममोद्वाहो निवारितः २ तामानयिष्य उन्मथ्य राजन्यापस
दान् मृधे मत्परामनवद्यांगीमेधसोऽग्निशिखामिव ३ उद्वाहर्क्षं च विज्ञाय रुक्मिण्या मधुसूदनः
रथः संयुज्यतामाशु दारुकेत्याह सारथिं ४ स चाश्वैः शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः युक्तं रथमु
पानीय तस्थौ प्रांजलिरग्रतः ५
नीत्यमग्निनोद्वहने विदर्भान् गुप्ताः समेष्यति रुक्मिणीसंदेशात् सैन्यपद्मयादिनिवत्वार्थेन नाना भाति
५ रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः रामः [illegible]: रामः ॥ रामः १३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यस्यांघ्रिपंकजरजःस्नपनंमहांतोवांछंत्युमापतिरिवात्मतमोपहत्यै यर्ह्यंबुजाक्षनलभेयभवत्प्रसादंजह्यामसून्व्रतकृशांछतजन्मभिःस्यात् ४३

पूर्वेद्युरस्तिमहतीकुलदेवियात्रायस्यांबहिर्नववधूर्गिरिजामुपेयात् ४२ [right margin: ५३]

अनेकजन्मकृतैःसुकृतैरिदमेवभूयादितिप्रार्थ्यमानेपूर्वेति पूर्वकूपादिइष्टमग्निहोत्रादि दत्तंहिरण्यादिनियमस्तीर्थाटनादिव्रतंकृच्छ्रादि ४० वैद्यधायवंधूभिरपितान्यांत्वयिकिमधुनाकरणी यमित्यपेक्षायामाहश्वोभाविनीति हेअजितश्वोभाविनिउद्वहनेविवाहेप्रथमंगुप्तः अलक्षितस्वगत्यपश्चात्प तनापतिभिःपरिवृतःसन् चैद्यादिबलंनिर्मथ्यप्रसह्यबलात् वीर्यप्रभावदर्शनमेवशुल्कंचेवाहिकं [right margin: २३६]

पूर्तेष्टदत्तनियमव्रतदेवविप्रगुर्वर्चनादिभिरलंभगवान्परेशः आराधितोयदिगदाग्रज एत्यपाणिंगृह्णातुमेनदमघोषसुतादयोन्ये ४० श्वोभाविनित्वमजितोद्वहनेविदर्भान् गुप्तःसमेत्यपृतनापतिभिःपरीतः निर्मथ्यचैद्यमगधेन्द्रबलंप्रसह्यमांराक्षसेनविधिनोद्वह वीर्यशुल्कां ४१ अंतःपुरांतरचरीमनिहत्यबंधूंस्त्वामुद्वहेकथमितिप्रवदाम्युपायं

महतीकुलदेवयात्रायस्यांबहिर्नववधूर्गिरिजामुपेयात् ४२

यस्मात्त्वंमां अनेनराक्षसविधिनोद्वहेतिउपदेशोरहस्यं ४१ ननुभवत्त्वविशिशुपालादिवलप्रथमंअंतःपुरमध्यगतायास्त वहरणेबंधुवधोपिप्रसज्येतेत्यतआह अंतःपुरेति पुराद्बहिर्वर्तमानांगिरिजामंविकां अंबिकागृहादेवममहरणासु करमितिभावः ४२ ननुकिमनेननिर्बंधेनानर्थकारिणा चैद्योपितावत्प्रख्यातगुणाकर्मेत्याशंक्यवरश्रुति नेत्याहयस्येतिहे अंबुजाक्षयस्यभवतोंघ्रिपंकजरजोभिःस्नपनंआत्मनस्तमसोपहत्यैउमापतिरिवमहांतोवांछंति नस्यभवतःप्रसादंयदि नलभेयतर्हिव्रतकृशानसून्जह्यां...शतजन्मभिःकदाचिदसद्यदिजानरजह्यांप्यनेपठतः किमित्यतआहशतजन्मभिरिति एवमे

[left-page margin notes]

रुक्मिण्यास्स्वयमेकांतेलिखित्वाद्रत्ता...पत्रिकां मुद्रामुन्मुच्यकृष्णायप्रेमविह्वलंदर्शयत् ब्राह्मणाः श्रीकृष्णात्तयावाचयानिकृतेनिजप्रयमर्थः हेअच्युतभुवनसुंदरेति कुतुकंद्योतयति कतवमहिमा कच हकुलरूपशीलादिगुणकापितयापिक्षयगतात्रयायस्मात्तन्मेवितंत्वय्याविशतिव्यासज्जते नतत्कु तस्तत्राह श्रुत्वतांकर्णविवरैरन्तःप्रविश्य तापं अंगेनिष्यक्कसंबोधनंवाहरत स्तवगुणान्श्रुत्वात ८

रुक्मिण्युवाच श्रुत्वागुणान्भुवनसुंदरशृण्वतांतेनिर्विश्यकर्णविवरैर्हरतोंगतापं रूपंदृ शांदृशिमतामखिलार्थलाभंत्वय्यच्युताविशतिचित्तमपत्रपंमे ३७ कात्वामुकुंदमहतीगुणा शीलरूपविद्यावयोद्रविणधामभिरात्मतुल्यं धीरापतिंकुलवतीनवृणीतकन्याकालेनृसिंह नरलोकमनोभिरामं ३८ तन्मेभवान्खलुवृतःपतिरंगजायामात्मार्पितश्चभवतोत्रविभोविधेहि

मावीरभागमभिमर्शतुचैद्यआरात्गोमायुवन्मृगपतेर्बलिमंबुजाक्ष ३९ [right margin: २३७]

याद्दशिमतांचक्षुष्मतांदृशांमखिलात्मकंरूपंश्रुत्वेति ३७ अहोकुलकन्यानामदमनीयाइंसमितिमाशंक्याह कात्वेति हेमुकुंदहेनृसिंहनरश्रेष्ठकानामकन्याकुलवतीगुणशीलाद्यात्तथाधीराधीमतीत्वात्वांपतिंनवृणी नमप्यवकेयदोमरोकेनिभावः कथंभूतांगुणशीलादिभिरात्मनेवतुल्यंनिरूपममित्यर्थः द्रविणंद्रव्यंसंपत् धामतीत्वात्वांपतिंनवृणीनमप्यवकेयदोषरोकेनिभावः कथंभूतांगुणशीलादिभिरात्मनेवतुल्यंनिरूपम मित्यर्थः द्रविणंद्रव्यंसंपत्धामप्रभावः नयानरलोकस्यमनसामभिरामोभिरमणीयस्तमं किंच कालेविवाह

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

३० सधर्मोऽस्यब्राह्मणस्याखिलकामदोग्धा भवति यद्वा सब्राह्मणोऽस्य विश्वस्याखिलकामधुगिति ३१ लोकानाप्नोतीति लोकाः ऊर्ध्वलोकांतरं पर्यटति नैकत्र निर्दिष्टे तिष्ठतीत्यर्थः नाप्नोतीति इति पाठे सुरेश्वरोपि भूत्वा लोकानाप्नोति उत्तमलोकान्नाप्नोति अप्राप्तः इतिच्छिद्रपतीत्यर्थः इतेस्तुष्टमाह नद्वाह सर्वत्र गेषु वाका रामादिषु विज्ञस्य लापरहितः ३२ स्वलाभः स्वतस्व प्राप्तो लाभस्तस्मात् लाभो वा तेन संतुष्टात् पूर्णात् साधु

कश्चिद्द्विजवरश्रेष्ठ धर्मस्ते वृद्धसंमतः वर्तते नातिकृच्छ्रेण संतुष्टमनसः सदा ३० संतुष्टो यर्हि वर्तेत ब्राह्मणो येन केनचित् अहीयमानः स्वाद्धर्मात् सह्यस्याखिलकामधुक् ३१ असंतुष्टो ऽसकृल्लोकानाप्नोत्यपि सुरेश्वरः अकिंचनोपि संतुष्टः शेते सर्वांगविज्वरः ३२ विप्रान् स्वलाभसंतुष्टान्साधून्भूतसुहृत्तमान् निरहंकारिणः शांतान्नमस्ये शिरसाऽसकृत् ३३ कच्चिद्वः कुशलं ब्रह्मन्राजतो यस्य हि प्रजाः सुखं वसंति विषये पाल्यमानाः स मे प्रियः ३४ यतस्त्वमागतो दुर्गं निस्तीर्येह यदिच्छया सर्वं नो ब्रूह्यगुह्यं चेत् किं कार्यं करवाम ते ३५ एवं संपृष्टसंप्रश्नो ब्राह्मणः पर मेष्ठिना लीलागृहीतदेहेन तस्मै सर्वमवर्णयत् ३६

तस्य धर्मनिष्ठान् ३३ यस्य राज्ञो विषये देशे ३४ यतः स्थानात् यदिच्छया यस्य कार्यस्येच्छया दुर्गं समुद्र॰ ... परमेष्ठिना परमेश्वरेण संधूनाम भिप्रेतं रुक्मिणा वेष्टितः नि

अवरोधात् शुक्रमाकिः करोमिवत्सान्निति पुंसाः महाफलाः माध्वीः कृतात्सुधा लोकस्य मलापहा श्रवणाख्यान्विततान् कृतवान् अश्राव्यन्नित्यर्थः कृतवान् कृतसारचित् निमृत्य ननाः प्रतिष्ठित गामाश्चर्यवत्प्रतीयमानाः २०।२१।२२।२३।२४ ये

श्रीशुक उवाच राजासीद्भीष्मको नाम विदर्भाधिपतिर्महान् तस्य पंचाभवन्पुत्राः कन्यैका च वरानना २१ रुक्म्यग्रजो रुक्मरथो रुक्मबाहुरनंतरः रुक्मकेशो रुक्ममाली रुक्मिण्येषा स्वसा सती २२ सोपश्रुत्य मुकुंदस्य रूपवीर्यगुणश्रियः गृहागतैर्गीयमानास्तं मेने सदृशं पतिम् २३ तां बुद्धिलक्षणौदार्यरूपशीलगुणाश्रयां कृष्णश्च सदृशीं भार्यां समुद्वोढुं मनो दधे २४ बंधूनामिच्छतां दातुं कृष्णाय भगिनीं नृप ततो निवार्य कृष्णद्विड्रुक्मी चैद्यममन्यत २५ तदवेत्यासितापांगी वैदर्भी दुर्मना भृशं विचिंत्याप्तं द्विजं कंचित्कृष्णाय प्राहिणोद्द्रुतं २६ द्वारकां स समभ्येत्य प्रतीहारैः प्रवेशितः अपश्यदाद्यं पुरुषमासीनं कांचनासने २७ दृष्ट्वा ब्रह्मण्यदेवस्तमवरुह्य निजासनात् उपवेश्यार्हयांचक्रे यथात्मानं दिवौकसः २८ तं भुक्तवंतं विश्रांतमुपागम्य सतां गतिः पाणिनाभिमृशन्पादावव्यग्रस्तमपृच्छत २९

यममन्यत तस्मा वरमित्यर्थः २५ अवेत्य ज्ञात्वा असितापांगी सुनीलकटाक्षी कृष्णाय कृष्णमानेतुं प्रेषयामास २६ प्रतीहारैर्द्वारपालैः २७ आत्मानं स्वीकृत्य २८ अभिमृशन्करेण संमर्दयन्

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ततो गिरेः दशैकादशयोजनान्निनादहतुं तुंगात् मागधसंरोधदेशमतिक्रम्य परतोऽधि
पेततुः १२ १४ श्रीकृष्णस्य विवाहान्निरूपयितुं बलदेवविवाहं नवमस्कंधोक्तमनुस्मारयति
आनर्त्तेति १५ मात्रां कन्यां १६ गरुडो यथा देवान् प्रमथ्य सुधामहारत्तद्वदिति १७ राक्षसोद्वाह

ततउत्पत्य तरसा दह्यमानतटावुभौ दशैकयोजनोत्तुंगान्निपेततुरधो भुवि १२ अलक्ष्य 240
माणौ रिपुणा सानुगेन यदूत्तमौ स्वपुरं पुनरायातौ समुद्रपरिखां नृप १३ सोऽपि दग्धा
विति मृषा मन्वानो बलकेशवौ बलमाकृष्य सुमहन्मगधान्मागधो ययौ १४ आनर्ता
धिपतिः श्रीमान् रैवतो रेवतीं सुतां ब्रह्मणा चोदितः प्रादाद्बलायेति पुरोदितं १५ भगवा
नपि गोविंद उपयेमे कुरूद्वह वैदर्भीं भीष्मकसुतां श्रियो मात्रां स्वयंवरे १६ प्रमथ्य तरसा रा
ज्ञः शाल्वादींश्चैद्यपक्षगान् पश्यतां सर्वलोकानां तार्क्ष्यपुत्रः सुधामिव १७ राजोवाच
भगवान् भीष्मकसुतां रुक्मिणीं रुचिराननां राक्षसेन विधानेन उपयेम इति श्रुतं १८ ।।
भगवन् श्रोतुमिच्छामि कृष्णस्यामिततेजसः यथा मागधशाल्वादीन् जित्वा कन्यामुपाहरत् १९

राक्षसोद्वाहरणादिति स्फुटनेः राज्ञः प्रमथ्येति वन्नउक्त्वा राजसेनविधानेनोपयेमे परिणीतवा
[illegible] १८ [illegible] १९ रामः रामः रामः

भा. उ. १० ~~वद्धर्याश्रममासाद्य नरनारायणालयं सर्वद्वंद्वसहः शांतस्तपसाराधयद्धरिं ४ भगवान्पुनराव्रज्य पुरीं~~
~~यवनवेष्टितां हत्वा म्लेच्छबलं निन्ये तदीयं द्वारकां~~ तत्र वद्धर्याश्रमं ४ निम्येन यन्मार्गे बलनिस्म
५।६ वेगरभसं वेगोद्भमे ७ भीरुभीतवत् भीरोरपि भीरुवत् अतिशयेन भीतवदित्यर्थः चेलतुः पलाय

वद्धर्याश्रममासाद्य नरनारायणालयं सर्वद्वंद्वसहः शांतस्तपसाराधयद्धरिं ४ भगवान्पुनरा 241
व्रज्य पुरीं यवनवेष्टितां हत्वा म्लेच्छबलं निन्ये तदीयं द्वारकां धनं ५ नीयमाने धने गोभिर्नृभि
रच्युतनोदितैः आजगाम जरासंधस्त्रयोविंशत्यनीकपः ६ विलोक्य वेगरभसं रिपुसैन्यस्य
माधवौ मनुष्यचेष्टामापन्नौ राजन् दुद्रुवतुर्द्रुतं ७ विहाय वित्तं प्रचुरमभीतौ भीरुभीतवत्
पद्भ्यां पद्मपलाशाभ्यां चेलतुर्बहुयोजनं ८ पलायमानौ तौ दृष्ट्वा मागधः प्रहसन्बली अन्वधा
वद्रथानीकैरीशयोरप्रमाणवित् ९ प्रद्रुत्य दूरं संश्रान्तौ तुंगमारुहतां गिरिं प्रवर्षणाख्यं भगवा
न्नित्यदा यत्र वर्षति १० गिरौ निलीनावाज्ञाय नाधिगम्य पदं नृप ददाह गिरिमेधोभिः समंतादग्नि
मुत्सृजन् ११

तां बहुयोजनं दूरं ८ अप्रमाणवित् प्रमाणमियत्तानन्तवेगीनितया ९ तुंगं एकादशयोजनोन्नतं प्रकर्षे
णावर्षत्यस्मिन्निति प्रवर्षणाख्यमित्याख्यायस्य तं तदाह भगवानिति नित्यदा १० तत्र विलीनावन्तर्हितयोः पदं गतिल रामः
पदस्थानमनधिगम्य ११ १०

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

व्यतिरेकमाह युंजानानामिति उत्थितं विषयाभिमुखं ६१ तुभ्यं नव ६२ युक्त्याभासेन भीषयंस्तपसि
लोकसंग्रहे प्रवर्त्तयति ६३ इति दशमे एकपंचाशत्तमः द्विपंचाशत्तमे धावन्भयादिव गतः पुरीं

प्रलोभितो वरैर्यत्त्वमप्रमादाय विद्धि तत् न धीरेकभक्तानामाशीर्भिर्भिद्यते क्वचित् युंजानाना- २४२
मभक्तानां प्राणायामादिभिर्मनः अक्षीणवासनं राजन्दृश्यते पुनरुत्थितं ६१ विचरस्व महीं कामं मय्यावे-
शितमानसः अस्त्वेवं नित्यदा तुभ्यं भक्तिर्मय्यनपायिनी ६२ क्षात्रधर्मस्थितो जंतून्न्यवधीर्मृगयादि-
भिः समाहितस्तत्तपसा जह्यघं मदुपाश्रितः ६३ जन्मन्यनंतरे राजन्सर्वभूतसुहृत्तमः भूत्वा द्विजव-
पे रस्त्वं वै मामुपैष्यसि केवलं ६४ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधे यवनवधमुचुकुंदस्तु-
तिर्नाम एकपंचाशत्तमोऽध्यायः श्रीशुक उवाच इत्थं सोनुग्रहीतोंग कृष्णेनेक्ष्वाकुनंदनः तं परिक्रम्य
सन्नम्य निश्चक्राम गुहामुखात् १ संवीक्ष्य क्षुल्लकान्मर्त्यान्पशून्वीरुद्वनस्पतीन् मत्वा कलियु-
गं प्राप्तं जगाम दिशमुत्तरां २ तपःश्रद्धायुतो धीरो निःसंगो मुक्तसंशयः समाधाय मनः कृष्णे
प्राविशद्गंधमादनं ३

[illegible] कीर्तनं १ क्षुल्लकान्[illegible]प्रमाणात् २ तपसि श्रद्धायुक्तः ३

भा. दु. ९ रजस्तमः सत्वगुणैरसंबद्धं इति नत्याज्याः स्वर्गादिरासु मरणादि धर्मादिरूपाः विसृज्यापरे पुरुषमी-
ति ५७ उत्थानावसाने गान्केवल्यं तु कहः स्थमेवेति पुनर्वरैः प्रलोभयंतं श्रीकृष्णं पादोपगृहणेन
प्रार्थयते चिरमिति वृजिनैः कर्मफलैरार्त्तं पुनस्तच्छासनाभिस्तप्यमानं तथापि अवितृषषडमित्रः

तस्माद्विसृज्याशिष ईश सर्वतो रजस्तमःसत्वगुणानुबंधनाः निरंजनं निर्गुणमद्वयं परं त्वां ज्ञ- २४३
प्तिमात्रं पुरुषं व्रजाम्यहं ५७ चिरमिह वृजिनार्तस्तप्यमानोनुतापैरवितृषषडमित्रो लब्ध-
शांतिः कथंचित् शरणद समुपेतस्त्वत्पदाब्जं परात्मन्नभयमृतमशोकं पाहि मापन्नमीश
५८ श्रीभगवानुवाच सार्वभौम महाराज मतिस्ते विमलोर्जिता वरैः प्रलोभितस्यापि न कामै-
र्विहता यतः ५९ प्रलोभितो वरैर्यत्त्वमप्रमादाय विद्धि तत् न धीरेकांतभक्तानामाशीर्भिर्भिद्यते क्व- भि ५
चित् ६०

तद्वत्स्वात्सा न विगतत्रुषाः षडमित्राः शत्रवे इंद्रियलक्षणा यस्य सः अत एवालब्धशांतिः कथंचिद्दैवव-
शेनलब्धशांतिरिति वा शरणांस्वशानंत पदानीनिति याहे शरणद समुपेतः प्राप्तोहं अशोकं कर्त्वे हेतुः अ-
भयं तत्रापि हेतुः ऋतं आपन्नं प्राप्तदुःख्यं प्राप्तं शरणं हि इति ५८ ५९ अप्रमादाय ममाद्याय भवन्त्येव कुतः इत्यत राम
आह न धीरिति एकांतभक्तानां धीराशीर्भिः प्राप्ताभिरपि न भिद्यते नाशं नतद्रूपार्थः ६० ॥ ॥ ९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तदेवमष्टभिः श्लोकैः शरावहिर्मुखानां संसारं प्रपंच्य भक्त्यापवर्गकालं न विद्मनि के भमाह भवापव
र्ग इति भोअच्युतः भ्रमतः संसारतो जनस्य यदा त्वदनुग्रहेण भवस्यापवं धस्यापवर्गः स्वंतो भवेत्याप्त
कालः स्यात्तदा सतां संगमो भवेत् यदा च सत्संगमो भवेत्तदा सर्वसंगनिवृत्या कार्यकारणानियं
तरि त्वयि भक्तिर्भवति ततो मुच्यत इत्यर्थः ५४ ममत्वसत्संगमात्पूर्वमेव घोरराज्यादिसंगविच्छेदो जातः २४४

भवापवर्गो भ्रमतो यदा भवेज्जनस्य तर्ह्यच्युत सत्समागमः सत्संगमो यर्हि तदैव सद्गतौ परा
वरेशे त्वयि जायते मतिः ५४ मन्ये ममानुग्रह ईश ते कृतो राज्यानुबंधापगमो यदृच्छया यः प्रा
र्थ्यते साधुभिरेकचर्यया वनं विविक्षद्भिरखंडभूमिपैः ५५ न कामयेऽन्यं तव पादसेवनादकिं
चनप्रार्थ्यतमाद्वरं विभो आराध्य कस्त्वां ह्यपवर्गदं हरे वृणीत आर्यो वरमात्मबंधनं ५६

सोऽयं त्वया महाननुग्रहः कृत इत्याह मन्य इति नेत्वया साधुभिर्विवेकिभिः तपसे वनं प्रवेष्टुमिच्छद्भिः
स्वयं त्यक्तुमलभमानैः प्रार्थ्यत इति ५५ तदेवं विषयसेवामार्गं भगवत्सेवामार्गं च विविच्य वरान्वृणी
ष्वेति यदुक्तं तत्रोत्तरमाह न कामय इति अकिंचना निवृत्ताभिमानाः आर्यो विवेकी ५६

किंच कामसुखं स्वर्गादिष्वपि संभवति भगवद्भजनं तु न मानुष्यव्यतिरेकेणेति मानुष्यत्वं प्राप्य त्वा
मभजन्मतिमूढ इत्याह लब्ध्वेति अत्र कर्मभूमौ अव्यंगमविकलांगं किंच अस्मिन्विषयसुखे मनिर्यस्य
सः गृहमेवांधकूपस्तस्मिन्पतितः यथा पशुस्तृणलुब्धोऽन्धकूपे पतति तद्वत् ५७ न केवलमस्य जनस्य
यं गतिः किंतु ममापि तथैवेत्याह ममेति मर्त्ये शरीरे आत्मबुद्धिर्यस्य तस्य मम अनर्थवस्तुना दुष्यास

लब्ध्वा जनो दुर्लभमत्र मानुषं कथंचिदव्यंगमयत्नतोऽनघ पादारविंदं न भजत्यसन्मतिर्गृ
हांधकूपे पतितो यथा पशुः ५७ ममैष कालोऽजित निष्फलो गतो राज्यश्रियोन्नद्धमदस्य भूप
तेः मर्त्यात्मबुद्धेः सुतदारकोशभूष्वासज्जमानस्य दुरंतचिंतया ५८ कलेवरेऽस्मिन्घटकु
ड्यसन्निभे निरूढमानो नरदेव इत्यहं वृतो रथेभाश्वपदात्यनीकपैर्गां पर्यटंस्त्वागणयन्
सुदुर्मदः ५९ प्रमत्तमुच्चैरितिकृत्यचिंतया प्रवृद्धलोभं विषयेषु लालसं त्वमप्रमत्तः सह
साभिपद्यसे क्षुल्लेलिहानोऽहिरिवाखुमंतकः ५० २४५
जमानस्य ५८ उक्तमर्थं प्रपंचयति कलेवर इति घटकुड्यादिसदृशे दृश्ये नात्मनि यतश्चैवं दुर्मदोऽभ
वं अतो ममैष कालो निःफलो गत इति ५९ त्वमगणयन्नित्युक्तं त्वमकर्मसीत्याह प्रमत्तमिति प्रमत्तं अनवहितं त्वा वा
नोरथपरंपरया मनोरथे भग्ने विषयेलालसं भुक्तं प्राप्तमपि पुनः प्रवृद्धलोभं कस्मात्तस्य तंत्र इतक
त्वमभिपद्यसे अभिभवसीत्यर्थः क्षुधा सृक्किणी लेलिहानोऽहिराखुं मूषमिवेति ५०

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा०उ० ८

किंच कालात्मनात्वयाऽभिपन्नो देह एवं भवतीत्याह पुरेति स्वसृगालादिभिर्भक्षितो विट्संज्ञितः तेर

भस्मान्तः क्रमिसंज्ञितः दग्धो भस्मसंज्ञितो भवतीति तु अविचार्य एवंभूते देहे ममतां कुर्वतो जनाः हरिं नारा

धयन्ति ते आत्मनिरयानुभूता ह्येयाः संततं यतः योनेः सहस्राणि बहूनि तेभ्यो दुःखेन लब्ध्वापि च मानुषत्वं सु

खीव हंये न भजन्ति विमूढास्ते वै मनुष्यात्मनिरयानुभूता इति ५१ किंच अनेकप्राप्तः प्राग्यपि दिग्विजयिनो पिपार २५६

पुराख्ये हेमपरिस्कृतैरश्वैर्रथैर्गजैर्वा नरदेवसंज्ञितः स एव कालेन दुरत्ययेन ततः कलेवरो विट्क्रमि

भस्मसंज्ञितः ५१ निर्जित्य दिक्चक्रमभूतविग्रहो वरासनस्थः समराजवंदितः गृहेषु मैथुन्य

सुखेषु योषितां क्रीडामृगः पूरुष ईश नीयते ५२ करोति कर्माणि तपःसुनिष्ठितो [illegible] निवृत्त

भोगस्तदपेक्षयाददत् पुनश्च भूयेयमहं स्वराडिति प्रवृद्धतर्षो न सुखाय कल्पते ५३ ॥ ॥

नन्यदुःखं तदेवस्य मे वेत्याह निर्जित्येति अभूतविग्रहः अविद्यमानसंग्रामः पूर्वं ये समाना राजानस्तैरा

जम्भिर्वंदितोऽपि मिथुनीयाभावसुखमेव परं येषु योषितां गृहेषु क्रीडामृगइव ततस्ततो नीयते ५२ रामः ८

किंच तथापि तस्याकुलस्य भोगापेक्षया कश्चिदत्तीत्याह करोतीति तिस्तपः स्वधर्मापनः कस्पनव्रत्तश्च

[illegible] इदं स्यामिति यद्वा नन्वन्तरे चक्रवर्ती स्यामिति ५३ रामजी

भा०उ० ७

४१ नेमि गमन बन्धुषानिमित्तेन नम यैव दग्धः ४२ अपूर्णोऽहमिति निर्भेदं तु यद्वा अन्ये छन्नेषु कीयमाणेषु यथा ३९ [illegible]

शोचतितै वं माप्रपन्नः मदनन्यशरणानामक्षयत्वादिति भावः ४४ अष्टाविंशति में युगे भगवानवतरिष्यतीति व

चगडीवाक्यमनुस्मरन् विस्मयः ४५ नष्टाक्रिरेवं केवले दुर्लभाः कामास्तु अनु ध्यान वरणायोग्याइत्याह

कालत्रयोपपन्नानि जन्मकर्माणि मेन्नृप अनुक्रमन्तो नैवान्तं गच्छन्ति परमर्षयः ३९ तथाप्य २५७

द्यतनान्यंग शृणुष्व गदतो मम विज्ञापितो विरिंचेन पुराहं धर्मगुप्तये भूमेर्भारायमा

णानामसुराणां क्षयाय च ४० अवतीर्णो यदुकुले गृह आनकदुंदुभेः वदन्ति वासुदेवेति वसु

देवसुतं हि मां ४१ कालनेमिर्हतः कंसः प्रलंबाद्याश्च सद्द्विषः अयं च यवनो दग्धो राजंस्ते ति

ग्मचक्षुषा ४२ सोऽहं तवानुग्रहार्थं गुहामेतामुपागतः प्रार्थितः प्रचुरं पूर्वं त्वयाहं भक्तवत्सलः

४३ वरान्वृणीष्व राजर्षे सर्वान्कामान्ददामि ते मां प्रपन्नो जनः कश्चिन्न भूयोऽर्हति शोचितुं ४४

शुक उवाच इत्युक्तस्तं प्रणम्याह मुचुकुंदो मुदान्वितः ज्ञात्वा नारायणं देवं गर्गवाक्यमनुस्म

रन् ४५ मुचुकुंद उवाच विमोहितोऽयं जन ईश मायया त्वदीयया त्वां न भजत्यनर्थदृक् सुखाय

पे नाभजन्ता ना संसार मद्भिः प्रपंचयन्नस्तौति विमोहित इति हे ईश योषित पुरुषश्च इति द्विविधो राम ७

प्ययं जनः त्वदीयया मायया विमोहितः अतो ऽनर्थदृक् अर्थं परमार्थं सुखरूपं त्वां न पश्यति तथा अतः स्वेन भ

जति परस्परं जीवितः सन दुःखानामेव प्रभवा ये गृहेषु गृह इष्वेव सज्जन इति ४६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तेजः मूर्तिः प्रभावोदीप्तिर्वा २९ सर्वज्ञापरितोषादाहमन्यइति पुरुषर्षभंश्रीविष्णुंगुहाध्वांतंस्वंतमः ३०।३१

किंस्वित्तेजस्विनांतेजोभगवान्‌वाविभावसु सूर्यःसोमोमहेंद्रोवालोकपालोऽपरोपिवा २९
मन्येत्वांदेवदेवानांत्रयाणांपुरुषर्षभ यद्बाधसेगुहाध्वांतंप्रदीपःप्रभयायथा ३० 248
शुश्रूषतामव्यलीकमस्माकंनरपुंगव स्वजन्मकर्मगोत्रंवाकथ्यतांयदिरोचते ३१ वयंतुपुरु
षव्याघ्रऐक्ष्वाकाःक्षत्रबंधवः मुचुकुंदइतिप्रोक्तोयौवनाश्वात्मजःप्रभो ३२ चिरप्रजागरश्रांतो
निद्रयापहतेंद्रियः शयेस्मिन्विजनेकामंकेनाप्युत्थापितोऽधुना ३३ सोपिभस्मीकृतोनून
मात्मीयेनैवपाप्मना अनंतरंभवान्‌श्रीमाल्लक्षितोऽमित्रशातन ३४ तेजसातेविषह्येण
भूरिद्रष्टुंनशक्नुमः हतौजसोमहाभागमाननीयोसिदेहिनां ३५ एवंसंभाषितोराज्ञाभ
गवान्भूतभावनः प्रत्याहप्रहसन्वाण्यामेघनादगभीरया ३६ श्रीभगवानुवाच जन्म
कर्माभिधानानिसंतिमेऽगसहस्रशः नशक्यंतेनुसंख्यातुमनंतत्वान्मयापिहि ३७ क्वचि
द्रजांसिविममेपार्थिवान्युरुजन्मभिः गुणकर्माभिधानानिनमेजन्मानिकर्हिचित्‌ ३८
वयंत्विति वंशख्यातिप्रायत्यावहुवचनं नेयहंमुचुकुंदइतिप्रोक्तइतियुवनाश्वोमांधातुःपिताअतोःमांधा
[illegible] नया

[illegible]

भा·द·उ·
६
मन्प्रजाकोऽन्यकालयेदितिनिवेदितमाह कालइति कालयतेइतस्ततश्चालयति १९ तस्यकेवलस्य २०
गुहायांप्रविष्टःशयानेस्म २१।२२।२३।२४।२५।२६ धर्षितानाभिभूताऽदुर्धर्षप्रधृष्ट २७ विपिनेऽरण्ये पत

कालोबलीयान्बलिनांभगवानीश्वरोव्ययः प्रजाःकालयतेक्रीडन्पशुपालोयथापशून्‌ १९ ब
ह्वच्छशाविभङ्गतेकृतेकेवलपभधनः एकएवेश्वरस्तस्यभगवान्विभुरव्ययः २० एवमुक्तेसवैदे
वानभिवंद्यमहायशाः अशायिष्टगुहाविष्टोनिद्रयादेवदत्तया २१ स्वापयंतंयमुत्सुमध्येबोधये
त्वामचेतनः सत्वयादृष्टमात्रस्तुभस्मीभवतुतत्क्षणात्‌ २२ यवनेभस्मसान्नीतेभगवान्सात्वत
र्षभः आत्मानंदर्शयामासमुचुकुंदायधीमते २३ तमालोक्यघनश्यामंपीतकौशेयवाससं श्रीव
त्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभेनविराजितं २४ चतुर्भुजंरोचमानंवैजयंत्याचमालया चारुप्रसन्नवदनं 249
स्फुरन्मकरकुंडलं २५ प्रेक्षणीयंनृलोकस्यसानुरागस्मितेक्षणं अपीव्यवयसंमत्तमृगेंद्रोदारवि
क्रमं २६ पर्यपृच्छन्महाबुद्धिःतेजसातस्यधर्षितः शंकितःशनकैराजादुर्धर्षमिवतेजसा २७ मुचुकुं
दउवाच कोभवानिहसंप्राप्तोविपिनेगिरिगह्वरे पद्भ्यांपद्मपलाशाभ्यांविचरस्युरुकंटके २८ ॥
विपिनेऽरण्येतत्रापिगिरेर्गह्वरेदुःप्रवेशस्थानेतत्रापि उरुकंटकेपद्मपलाशसदृशाभ्यांपद्भ्यांविचरसीति २८ रामः
६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

को नाम स पुमान् ब्रह्मन् कस्य किंवीर्य एव च कस्माद्गुहां गतः शिष्ये किंतेजो यवनार्दन २३ श्रीशुक उवाच ५

गा३

९ तं शयानमच्युतं मत्वाताडयदिति १० ११ तस्य रुष्टस्य दृष्टिपातेन संदीप्तोयः स्वदेहजो तेन १२ यवनमर्दयति हिनस्तीति तथा सकस्य वंश्यः किंवीर्यः कीदृक्स भगवान् किंतेजः कस्य वीर्यं पुत्र दृष्टे च शिष्ये शयित १३ स मा

एवं क्षिप्तोऽपि भगवान् प्राविशद्गिरिकंदरं सोऽपि प्रविष्टस्तत्रान्यं शयानं ददृशे नरं १९ नन्वसौ

ते दूरमानीय शेते मामिह साधुवत् इति मत्वाच्युतं मूढस्तं पदा समताडयत् २० स उत्थाय 250

चिरं सुप्तः शनैरुन्मील्य लोचने दिशो विलोकयन् पार्श्वे तमद्राक्षीदवस्थितं २१ स तावत्त-

स्य रुष्टस्य दृष्टिपातेन भारत देहजेनाग्निना दग्धो भस्मसादभवत्क्षणात् २२ श्री

राजोवाच स इक्ष्वाकुकुले जातो मांधातृतनयो महान् मुचुकुंद इति ख्यातो ब्रह्मण्यः ५१

सत्यसंगरः २४ स याचितः सुरगणैरिंद्राद्यैरात्मरक्षणे असुरेभ्यः परित्रस्तैस्तद्रक्षां सो-

ऽकरोच्चिरं २५ लब्ध्वा गुहं ते स्वःपालं मुचुकुंदमथाब्रुवन् राजन् विरमतां कृच्छ्राद्भवान्नः

परिपालनात् २६ नरलोके परित्यज्य राज्यं निहतकंटकं अस्मान् पालयतो वीर कामास्ते

सर्व उज्झिताः २७ सुता महिष्यो भवतो ज्ञातयोऽमात्यमंत्रिणः प्रजाश्च तुल्यकालीया नाधु-

ना संति कालिताः २८

सगरो युद्धप्रतिज्ञा यस्य सः २४ २५ गुहं कार्त्तिकेयं स्वःपालं स्वर्गपालके सेनान्यं २६ उज्झितास्त्यक्ता गताः इत्यर्थः २७ किंच सुता इति तुल्यकालीयाः समानकालीनाः कालिताः विचालिताः २८

भा०द०उ० ५

राकपंचाध्याततमे ऽहं मुचुकुंददृष्ट्या हरिः यवनं मुचुकुंदेन कृतः समन्वकंपतः १ यवनेंद्रस्तात्कालयवना-

द्युद्धमिषणात् हरिर्गिरेः तेरंपालनाय पलायनाय ध्यागाग्र्यः यथा तेन ऽद्रुत्त कस्तदा पादवे रूपह-

सिता कुंडो सो श्रीमहेंद्रप्रशाध्ययदुभीमसापुत्र वर कांतकुजितं हानं तदुच्छ्रतं २ नित्यप्रमुदितमिति

श्रीशुक उवाच तं विलोक्य विनिःक्रांतमुज्जिहानमिवोडुपं दर्शनीयतमं श्यामं पीतकौशे-

यवाससं १ श्रीवत्सवक्षसं भ्राजत्कौस्तुभामुक्तकंधरं पृथुदीर्घचतुर्बाहुं नवकंजारुणे-

क्षणं २ नित्यप्रमुदितं श्रीमत्सुकपोलं शुचिस्मितं मुखारविंदं बिभ्राणं स्फुरन्मकरकुंडलं

३ वासुदेवो ह्ययमिति पुमान् श्रीवत्सलांछनः चतुर्भुजोऽरविंदाक्षो वनमाल्यतिसुं-

दरः ४ लक्षणैर्नारदप्रोक्तैर्नान्यो भवितुमर्हति निरायुधश्चलन् पद्भ्यां योत्स्येऽने-

न निरायुधः ५ इति निश्चित्य यवनः प्राद्रवंतं पराङ्मुखं अन्वधावज्जिघृक्षुस्तं दुरापम-

पि योगिनां ६ हस्तप्राप्तमिवात्मानं हरिणा स पदे पदे नीतो दर्शयता दूरं यवनेशोऽद्रिकं-

दरं ७ पलायनं यदुकुले जातस्य तव नोचितं इति क्षिपन्ननुगतो नैनं प्राप हताशुभः

मुखारविंदं बिभ्राणं ३ ४ नारदोक्तैर्लक्षणैरयं प्रमाण्यो वासुदेव एव नान्यो भवितुमर्हति अप्र-

यं च निरायुधः अतो नैनं पद्भ्यामेव चलन्निरायुधोऽहं योत्स्यामि ५ इति निश्चित्य तं पराङ्मुखं प्राद्रवंतम-

न्वधावदित्यन्वयः आत्मानं हस्तप्राप्तमिव दर्शयता दूरं नीत इत्यन्वयः ७ अहताशुभः क्षीणकर्मा ८ श्री

राम ५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

किंचनगरगृहादौ वास्तोष्पतीनां देवानां देवगृहैः वलभिश्च दृष्टालिका भिश्च निर्मितं यदु देवगृहे यान्निराजग
हैः तत्सघाभूमान ५४ पारिजातं च श्री हरिणोत्पुत्स्थापयामास इति सुकुपुरी स्थितं वादानुस्वभावित्वाद् इति देवाः म
नेधर्मः षडुर्मि पासादिभिः षडूर्मिभिः ५५ निधिपतिः कुवेरः अष्टौ का पान्निधीन् पद्मश्च वमहापद्मा मत्स्य कूर्मा
हि

वास्तोष्पतीनां च गृहैर् वलभीभिश्च निर्मितं चातुर्वर्ण्यजनाकीर्णं यदु देवगृहोल्लसत् ५४
सुधर्मां पारिजातं च महेंद्रः प्राहिणोद्धरेः यत्र चावस्थितो मर्त्यो मर्त्यधर्मैर्न युज्यते ५५ श्या
मैककर्णान्वरुणो हयान्शुक्लान्मनोजवान् अष्टौ निधिपतिः कोशान्लोकपालो निजो
दयान् ५६ यद्यद्भगवता दत्तमाधिपत्यं स्वसिद्धये सर्वं प्रत्यर्पयामासुर्हरौ भूमिगते
नृप ५७ तत्र योगप्रभावेन नीत्वा सर्वजनं हरिः प्रजापालेन रामेण कृष्णः समनुमंत्रि
तः निर्जगाम पुरद्वारात्पद्ममाली निरायुधः ५८ इति श्रीभागवते महापुराणे दश
मस्कंधे दुर्गप्रवेशनं नाम पंचाशत्तमोऽध्यायः

नृपैकः नीलोमुकुंदः पंचस्वश्च निध्यायो षष्ठे प्रकीर्तिताः इति प्रसिद्धान् निजोदयान् निजविभूती ५६ य
च्च वसिद्धादयो भगवता स्वाधिकारसिद्धये यद्यदाधिपत्यं दत्तमासीत्तत्सर्वं प्रत्यर्पयामासुरिति ५७
यथाकालयवनेन न वेत्ति नचसोननः तथा योगप्रभावेन नीत्वा तमन्त्र स्थित्वप्रजाः पालय अहंप
जे इति समनुमंत्रितः ... इति दशमे पंचाशत्तम ५०

भा०द०उ
४

हरिजिनं दुःखंडमयतः यवनजरासंधाभ्यां ४६ तदाह द्वयेनानिरुंधे निरुणद्धि ४७ अस्यमनेन ४८ ४९ समुद्रमध्ये दुर्गमत
न्मध्ये नगरं कृत्स्नाद्भुतं सर्वाश्चर्यमयं अचीकरत्कारयामास ५० त्वष्टा विश्वकर्मा तदीयं शिल्पनैपुण्यं चक्रियादौ
शालं तदाहसाद्वेद्वाभिः रथ्यानिः रथ्याराजमार्गपुरतः वाथ्याउपमार्गाः पश्चिमतः उभयतोपि चत्वराणि प्रांगणानि

तं दृष्ट्वा चिंतयत्कृष्णः संकर्षणसहायवान् अहो यदूनां वृजिनं प्राप्तं ह्युभयतो महत् ४६ यवनो
ऽयं निरुंधेऽस्मानद्य तावन्महाबलः मागधोऽप्यद्य वा श्वो वा परश्वो वागमिष्यति ४७ आ
वयोर्युध्यतोरस्य यद्यागंता जरासुतः बंधून्वधिष्यत्यथ वा नेष्यते स्वपुरं वली ४८ तस्माद
द्य विधास्यामो दुर्गं द्विपददुर्गमं तत्र ज्ञातीन्समाधाय यवनं घातयामहे ४९ इति संमंत्र्य भ
गवान् दुर्गं द्वादशयोजनं अंतःसमुद्रे नगरं कृत्स्नाद्भुतमचीकरत् ५० दृश्यते यत्र हि
त्वाष्ट्रं विज्ञानं शिल्पनैपुणं रथ्याचत्वरवीथीभिर्यथावास्तु विनिर्मितं ५१ सुरद्रुमलतो
द्यानविचित्रोपवनान्वितं हेमशृंगैर्दिविस्पृग्भिः स्फटिकाट्टालगोपुरैः ५२ राजतारकु
टैः कोष्ठैः हेमकुंभैरलंकृतैः रत्नकूटैर्गृहैर्हेमैर्महामरकतस्थलैः ५३

तन्मध्ये कोष्ठाः ततोप्यंतः स्ववर्णभवनानि तदुपरि स्फटिकाट्टालिकाः तदुपरि हेमकुंभाः इव वहुभूमिकं
तथा वास्तु गृहादि निर्माणं उद्यानं नंदनतिकृष्य निर्मितं ५१ सुराणां द्रुमलताश्च येषु तान्युद्यानानि विचि
त्रोपवनानि च तैरन्वितं हेममयानि शृंगाणि येषां तैः दिविस्पृग्भिः रत्नैः स्फाटिका अट्टालोऽपरि ततभूमिकाः गोपु
राणि पुरद्वाराणि तैः निर्मितं निःसरेणान्वयः ५२ तत्राकुटै रजतैश्च अगारकुटं च पीतहोलंतां आर्थानिर्मितैः कोष्ठैः अग्रशालान्

राम: ४

प्रत्युद्यतैर्मथुरावासिभिर्जनैरुपसंगम्याभिलिखिता ३७ वदापुरोपुरं प्रविशन्निशंखवाद्यनिनेदुः ३८ कथं भवती
पुरस्तदा इति कुमारगामिनिति ... घोषेणानिर्दुर्निनादितां कौतुकेनोत्सवेन ... सर्वेनोव ...
तोरणानि पश्यतां ३९ निवीयमानः विकीर्णः मार्गः प्रविवेशेति विपरिणामानुषंगः ४० आयोधनं रणभूमिः

माथुरैरुपसंगम्य विज्वरैर्मुदितात्मभिः उपगीयमानविजयः सूतमागधवन्दिभिः ३७ शं
खदुंदुभयो नेदुर्भेरीघोषपटस्वनाः वीणावेणुमृदंगानि पुरं प्रविशति प्रभौ ३८ सिक्तमार्गा
हृष्टजना पताकाभिरलंकृता निर्घुष्टं ब्रह्मघोषेण कौतुकाबद्धतोरणा ३९ निचीयमा
नो नारीभिर्माल्यदध्यक्षतांकुरैः निरीक्ष्यमाणः सस्नेहं प्रीत्युत्कलितलोचनैः ४० आयो
धनगतं वित्तमनन्तं वीरभूषितं यदुराजाय तत्सर्वमाहृतं प्रादिशत्प्रभुः ४१ एवं सप्तदशा
कृत्वस्तावत्यक्षौहिणीबलः युयुधे मागधो राजा यदुभिः कृष्णपालितैः ४२ अक्षिण्वं
स्तद्बलं सर्वं वृष्णयः कृष्णतेजसा हतेषु स्वेष्वनीकेषु त्यक्तोगादरिभिर्नृपः ४३ अष्टादशमसं
ग्रामे आगामिनि तदन्तरा नारदप्रेषितो वीरो यवनः प्रत्यदृश्यत ४४ रुरोध मथुरामेत्य तिसृ
भिर्म्लेच्छकोटिभिः नृलोके चाप्रतिद्वन्द्वो वृष्णीन्श्रुत्वात्मसम्मितान् ४५

... वित्तं वीराणां भूषणं ४१ तावति इति छेदः तावति पराजयेवर्तमानेपि अक्षौहिणी बलं यस्य स त
... ४२ ... ४३ अष्टादशमे ... सम्मितान् ४५

भा० द० उ० ३ तद्बलं स्वयं प्रणीतं ... गंभीरं ... यतः दुरंतपारं ... अतलं पार ... निषेधे ...
... निरवधि ... किंच ... लि तत्वतः लयदेवं ... कर्मोक्त ...
विक्रीडितं ननु पराक्रमः २८ ... हस्ति ... सदृ वां तमिति ...
नि ... अनुकरोति निमग्नानुविधत्ते ... किं ... यस्य ...

स्थिर २ वलं तदंगार्णवदुर्गभैरवं दुरंतपारं मगधेन्द्रपालितं क्षयं प्रणीतं वसुदेवपुत्रयोर्विक्रीडितं तज्ज
गदीशयोः परं २९ स्थित्युद्भवांतं भुवनत्रयस्य यः समीहितेऽनन्तगुणः स्वलीलया न तस्य
चित्रं परपक्षनिग्रहस्तथापि मर्त्यानुविधस्य वर्ण्यते ३० जग्राह विरथं रामो जरासंधं म
हाबलं हतानीकावशिष्टासुं सिंहः सिंहमिवौजसा ३१ बध्यमानं हतारातिं पाशैर्वारु
णमानुषैः वारयामास गोविन्दस्तेन कार्यचिकीर्षया ३२ स मुक्तो लोकनाथाभ्यां व्रीडितो
वीरसंमतः तपसे कृतसंकल्पो वारितः पथि राजभिः ३३ वाक्यैः पवित्रार्थपदैर्नयनैः प्राकृतै
रपि स्वकर्मबंधप्राप्तोयं यदुभिस्ते पराभवः ३४ हतेषु सर्वानीकेषु नृपे बार्हद्रथे ... उपेक्षि
तो भगवता मगधान्दुर्मना ययौ ३५ मुकुंदोप्यक्षतबलो निस्तीर्णारिबलार्णवः विकीर्य
माणः कुसुमैस्त्रिदशैरनुमोदितः ३६

धं वधमानं वारयामासेति ३१ ३२ ३३ पवित्रार्थानि धर्मोपदेशपराणि पदानि येषु तैः वाक्यैः नयनैः नीति
भिः प्राकृतैर्लौकिकैः तत्र लौकिकन्यायमाह स्वकर्मेति द्विभिः ... कृत्वा तेमहतः पराभवः केवलं कर्मबंधेन प्राप्तः
... अनस्ययानलज्जितव्यमिति ३४ बार्हद्रथो जरासंधः ३५ मुकुंदोपि ... बलं यस्य सः तं सेवामृत ...

[illegible]

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰ द॰ पौरादिभिरः सघतः अभिमुखमागत्य सत्कृतः ५२५३ इतिपञ्चमेत्रिपञ्चाशत्तमः वसुदेवहितमेकं प्रान्तगंपादाद्मनोवपन्
५६ वृक्षस्वरूहारिद्याघोत्याराज्ञोदग्नानशिक्षयत् १ विभूतिभाग्यभोगादिमदोन्नद्धमनोरथान् अन्वशासदधृत्तक्रमाते

सराजधानीं समलंकृतां ध्वजैः सतोरणैरुक्षितमार्गचत्वरां विवेशशंखानकदुंदुभिः स्वनैः रभ्युद्यतः
स्यवि॰ पौरसुहृद्द्विजातिभिः ... यशःकरराजसंयुगं संस्मरेत्प्रातरुत्थाय ... स्यात्पराजयः
५३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेरुक्मिनिरुद्धनयनंनामत्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः श्रीशुकउवाच
एकदोपवनंराजन्जग्मुर्यदुकुमारकाः विहर्तुंसांबप्रद्युम्नचारुभानुगदादयः १ क्रीडित्वासुचि
रंतत्रविचिन्वंतःपिपासिता जलंनिरुदकेकूपेददृशुः सत्वमद्भुतं २ कृकलासंगिरिनिभंवीक्ष्यविस्मि
ताःकृतुस्तस्योद्धर्तुंकृपयादन्ततुकाः ४ नेमागणार्हविदाश्रुतोभगवान्विश्वभावनः वीक्ष्यजहा
रवामेनतंकेरणसलीलया ५ सउत्तमश्लोककराभिमृष्टोविहायसद्यः कृकलासरूपं संतप्त
चामीकरचारुवर्णः स्वर्ग्यद्भुतालंकरणांबरस्रक् ६ पप्रच्छविद्वानपितन्निदानंजनेषुविख्यापयि
तुंमुकुंदः कस्त्वंमहाभागवरेण्यरूपोदेवोत्तमंत्वांगणयामिनूनं ७ दशामिमांवाकतमेनकर्म
णासंप्रापितोस्यतदर्हसुभद्र आत्मानमाख्याहिविविस्तनांनोयन्मन्यसेनःक्षममत्रवक्तुं ८ श्रीशु
कउवाच इतिस्मराजासंपृष्टःकृष्णेनानंतमूर्तिना माधवंप्रणिपत्याहकिरीटेनार्कवर्चसा ९

गोचारप्रसंगतः २ पिपासिताः जलंविचिन्वंतःसत्वंतःसत्वंजीवं २ तंचकृकलासंवीक्ष्य ३ चर्मभिःचर्ममयैः पाशैः समः
तांतवैःतंतुमयैश्च ५ संतप्तंचामीकरंसुवर्णंतद्वद्वर्णोयस्यसः अद्भुतानिअलंकारांबरस्रजोयस्यसःस्वर्गीदेवोवभूवेति ६ ५६
यतःपदिक्षमंयोग्य ८ ९

257

भा.द. ५८

२५ नानाविधेषु नुनयेषु कोविदः २६ मधुवैत्रंमाधवं श्रीरामं गोपीनां रतिमिति स्त्रीक्रीडासमये ऽनुत्पन्नानाम निवाला
नां वान्यासमित्यभियुक्तप्रसिद्धः २७ पूर्णाचंद्रस्य कलाभिर्मरीचिभिरामृष्टं उज्ज्वलं कौमुदीगंधवाहं लीनां गंधवातेन
सेविते यद्वा कौमुदीशब्देन चंद्रिका सितानि कुमुदानि लक्ष्यंते कुमुदगंधवाने इत्यर्थः २८ वारुणी सुधया सहोत्थः

इति प्रहसतं शौरे जल्पितं चारुवीक्षितं गतिं प्रेमपरिष्वंगं स्मरंत्यो रुरुदुः स्त्रियः २५ संकर्षणस्ताः
कृष्णस्य संदेशैर्हृदयंगमैः सांत्वयामास भगवान्नानानुनयकोविदः २६ द्वौ मासौ तत्र चावात्सीन्म
धुं माधवमेव च रामः क्षपासु भगवान्गोपीनां रतिमावहन् २७ पूर्णचंद्रकलामृष्टे कौमुदीगंध
वायुना यमुनोपवने रेमे सेविते स्त्रीगणैर्वृतः २८ वरुणप्रेषिता देवी वारुणी वृक्षकोटरात् पतं
ती तद्वनं सर्वं स्वगंधेनाध्यवासयत् २९ तं गंधं मधुधाराया वायुनोपहृतं बलः आघ्रायोपगतस्तत्र
ललनाभिः पपौ समं ३० उपगीयमानो गंधर्वैर्वनिताशोभिमंडले रेमे करेणुयूथेशो माहेंद्र इव वारणः
नः ३१ स्रग्व्येककुंडलो मत्तो वैजयंत्या च मालया बिभ्रत्स्मितमुखांभोजं स्वेदप्रालेयभूषितं ३२ स आजुहा
व यमुनां जलक्रीडार्थमीश्वरः निजं वाक्यमनादृत्य मत्त इत्यापगां बलः अनागतां हलाग्रेण कुपितो विच
कर्ष ह ३३ पापे त्वं मामवज्ञाय यन्नायासि मयाहुता नेष्ये त्वां लांगलाग्रेण शतधा कामचारिणीं ३४ एवं
निर्भर्त्सिता भीता यमुना यदुनंदनं उवाच चकिता वाचं पतिता पादयोर्नृप ३५ राम राम महाबाहो न जाने तव
विक्रमं यस्यैकांशेन विधृता जगती जगतः पते ३६

नाम स्त्रिया २९ ३० क्षीबा मत्तः ३१ स्वेद एव प्रालेयं हिमं तेन भूषितं ३२ मत्तो ऽयमित्यनागतां आपगां नदीं
२३ आहूताऽऽहूता यदस्मान्नागच्छसि तस्मात्त्वां नेष्ये गमिष्यामि ३४ चकिता कंपिता ३५ एकांशेन शेषाख्ये
न ३६ रामः ५८

स्वामेव भक्त्या आह अहमिति ४१ भगवतो भजनीयत्वे हेतुं च दर्शयन् ...
त्वमाह सुहृदात्मदैवं सुहृत् हितप्रवर्तकत्वात् आत्मा च सर्वान्तर्यामित्वात् एवंभूतं दैवं ईश्वरं त्वां न वान्यो भजनीयोऽस्तीत्य

यस्त्वा विसृज्य मर्त्य आत्मानं प्रियमीश्वरं विपर्ययेंद्रियार्थार्थं विषमत्यमृतं त्यजन् ४२ अहं ब्रह्मा
ऽथ विबुधा मुनयश्चामलाशयाः सर्वात्मनाप्रपन्नास्त्वामात्मानं प्रेष्ठमीश्वरं ४३ तं त्वा जगत्स्थित्युदयांतहेतुं
समं प्रशांतं सुहृदात्मदैवं अनन्यमेकं जगदात्मकेतं भवापवर्गाय भजाम देवं ४४ अयं ममेष्टो दयितो
ऽनुवर्ती मयाऽभयं दत्तममुष्य देव संपाद्यतां तद्भवतः प्रसादो यो हि ते दैत्यपतौ प्रसादः ४५ श्रीभगवा
नुवाच यदात्थ भगवंस्त्वं नः करवाम प्रियं तव भवता यद्व्यवसितं तन्मे साध्वनुमोदितं ४६ अवध्योऽयं
ममाप्येष वैरोचनसुतोऽसुरः प्रह्लादस्य वरो दत्तो न वध्यो मे तवान्वयः ४७ दर्पोपशमनायास्य प्रवृ
क्णा बाहवो मया सूदितं च बलं भूरि यच्च भारायितं भुवः ४८ चत्वारोऽस्य भुजाः शिष्टा भविष्यत्यजरामरः
पार्षदमुख्यो भवतो न कुतश्चिद्भयोऽसुरः ४९ इति लब्ध्वाऽभयं कृष्णं प्रणम्य शिरसासुरः प्राद्युम्निं
रथमारोप्य सवध्वा समुपानयत् ५० अक्षौहिण्या परिवृतं सुवासःसमलंकृतं सपत्नीकं पुरस्कृत्य
ययौ रुद्रानुमोदितः ५१

ह अनन्यमेकं समानाधिकरहितं तत्कुतः जगतामात्मानं च केतं आश्रयं अधिष्ठानं ४४ स्वयं भक्तिमहात्म्यस्य भक्तस्याभि
वनाशास्तेऽयमिति दैत्यपतौ प्रह्लादे ४५ ४६ वैरोचनो बलिर्मंद्रके सत्सु तावत् किं च प्रह्लादाय ते अन्वयो वंश्या ४७
तर्हि किमिति एवं कृतं तत्राह दर्पोपशमनायेति ४८ अनुगृह्णाति चत्वार इति ४९ सवध्वा सह उषया ५० रुद्रानुमोदितः
इति तदभिप्रेतस्य बाणानुजंस्य कृतत्वात् ५१

स्तौ

भा.द.पू. १२७

नतु सुहृदादि परिष्वंग संप्रसाद्ययो जीवधर्माः कथमीश्वरे संगच्छंते अत आह नतस्येति दयितः प्रियः सुहृ
त्तमो हितः नतद्विपरीतो अप्रियः तद्विपरीतो द्वेष्यः एतत्सर्वं व्यतिरिक्त उपेक्षित दयितादयो न संति सत्यं तथो
भक्ताभजते तत्र च यथा ये भक्तास्तथा भजते ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहमिति भगवद्वचनात् अ

न तस्य कश्चिद्दयितः सुहृत्तमो न चाप्रियो द्वेष्य उपेक्ष्य एव वा तथापि भक्तान्भजते यथा तथा
सुरद्रुमो यद्वदुपाश्रितोऽर्थदः २२ किं वाग्रजो माव नतं यदूत्तमः स्वयं परिष्वज्य गृहीतम
ञ्जलौ गृहं प्रवेश्याप्तसमस्तसत्क्रियं संप्रक्ष्यते कंसकृतं स्वबंधुषु २३ श्रीशुक उवाच इति संचि

द जु

तयन् कृष्णं श्वफल्कतनयोऽध्वनि रथेन गोकुलं प्राप्तः सूर्यश्चास्तगिरिं नृप २४ पदानि तस्या
खिललोकपालकिरीटजुष्टामलपादरेणोः ददर्श गोष्ठे क्षितिकौतुकानि विलक्षितान्यब्जय
वांकुशाद्यैः २५

261

विषमत्वेपि भक्तेभ्य एवं फलं ददात्यत्र दृष्टांतः यद्वत्सुरद्रुमेति २२ किंवेति यो मयांजलिः करि
ष्यते तस्मिन्नेव गृहीतं मां आप्तानि समस्तानि मधुपर्कादि सत्कारादीनि येन तं मा २३ स तु मार्गमपि न वे
द तथापि रथेन प्राप्त इति २४ अखिलैर्लोकपालैः किरीटैर्जुष्टा अमला पादरेणवो यस्य तस्य क्षितिकौतुकानि

राम: १२७

गोपवृद्धांश्च विधिवद्यविष्ठैरभिवंदितः यथावयो यथासख्यं यथासंबंधमात्मनः ४ समुपेत्या
सनगोपालान् हास्यहस्तग्रहादिभिः विश्रांतं सुखमासीनं पप्रच्छुः पर्युपागताः ५ कच्चिद्भ्यामनामयं
स्वसुप्रेमगद्गदया गिरा कृष्णे कमलपत्राक्षे संन्यस्ताखिलराधसः ६ कच्चिन्नो बांधवा राम सर्वे
कुशलमासते कच्चित्स्मरत नो राम यूयं दारसुतान्विताः ७ दिष्ट्या कंसो हतः पापो दिष्ट्या मुक्ताः सु
हृज्जनाः निहत्य निर्जित्य रिपून् दिष्ट्या दुर्गं समाश्रिताः गोप्यो हसंत्यः पप्रच्छू रामसंदर्शनादृताः क
च्चिदास्ते सुखं कृष्णः पुरस्त्रीजनवल्लभः ९ कच्चित्स्मरति वा बंधून् पितरं मातरं च सः अप्यसौ मातरं
स्वाकं मनुसत्कामहाभुजः १० मातरं पितरं भ्रातॄन् पतीन्पुत्रान्स्वसॄनपि यदर्थे जहिम दाशार्ह दुस्त्यजा
न्स्वजनान्प्रभो ११ ता नः सद्यः परित्यज्य गतः संछिन्नसौहृदः कथं नु तादृशं स्त्रीभिर्न श्रद्धीयेत भाषि
तं १२ कथं नु गृह्णन्त्यनवस्थितात्मनो वचः कृतघ्नस्य बुधाः पुरस्त्रियः गृह्णन्ति वै चित्रकथस्य सुंदरः
स्मितावलोकेच्छसितस्मरातुराः १३ किं नस्तत्कथया गोप्यः कथाः कथयतापराः यात्यस्माभिर्विना कालो
यदि तस्य तथैव नः १४

260

सः किमिति कृतस्तत्राहुः कथं न्विति वल्कुबहुत्वात् नानाविधानि वाक्यानि १२ तत्रान्याऽऽहुः कथं नु गृह्णंतीति अन्या
ऽऽहुः गृह्णंति वा इति चित्रकथस्य चित्रकथानकोपि वस्या किं वसु दुरस्मितं यस्मिन्स्तेनावलोकनेन उच्छ्वसितः क्षुभितो यः
स्मरः तेनानुरागः १३ अपराऽऽहुः किमिति कालस्तावत्स्यस्य वास्माकं च यात्ये वा किं तु नेस्यासुखेनास्माकं तु दुःखेनेत्येतावानेव

स्वेनेति धर्मसेतूनां पालयिता अमरवर्याणां सुखकर्त्ता १३ त्रैलोक्येति कांतेनेत्रवतां महोत्सवं श्रायाः ईप्सितास्पदं रूपं धानं तमीप्सुरदूत्या
मीति उवसः सुदर्शनाः प्रभातसमयाः सुदर्शनाः सज्जन्यः शुभसूचिका बभूवुरित्यर्थः १४ अथेति दर्शनानंतरं सपदि तत्क्षणमेव रथाद्
वतीर्णः सन्प्रधानपुरुषयो रामकृष्णयोः धुराणां योगिभिरप्यात्मलाभाय केवलं धियैव धृतं नमस्यामि आभ्यां सह अनयोः सखीन्

सचावतीर्णः किल सात्वतान्वयेसु सेतुपालामरवर्यशर्मकृत यशो वितन्वन्नु जन्यास्तु धुरोगायंति दे
वायदेशे च मंगलं १३ तं त्वद्य नूनं महतां गतिं गुरुं त्रैलोक्यकांतं दृशिमन्महोत्सवं रूपं दधानं श्रियईप्सितास्पदं द्रक्ष्ये ममासन्नुषसः सुदर्शनाः १४ अथावरूढः सपदीशयोरथात्प्रधानपुंसोश्चरणं स्व
लब्धये धिया धृतं योगिभिरप्यहं ध्रुवं नमस्य आभ्यां च सखीन्वनौकसः १५ अप्यंघ्रिमूले पतितस्य
मे विभुः शिरस्यधास्यन्निजहस्तपंकजं दत्ताभयं कालभुजंगरंहसा प्रोद्वेजितानां शरणैषिणां नृ
णां १६ समर्हणं यत्र निधाय कौशिकस्तथा बलिश्चाप जगत्त्रयेंद्रतां यद्वा विहारे व्रजयोषितां श्रमं स्प
र्शेन सौगंधिकगंध्यपानुदत् १७

गोपांश्च नमस्यामीति १५ अपीति अधास्यद् धास्यतीति हि भावयति दत्ताभयमिति सार्द्धेन १६ बलिना पदत्रयपरिमितभूदानसमये त
स्य हस्ते उदकं निहितं कौशिकः इंद्रेणापि कदाचिन्निचयं विहितमिति ज्ञातव्यं मुमुक्षूणां संसारभयनिवर्त्तकं सकामानामभ्युदयप्र
दं चेत्युक्तं अनुरक्तानां परमसुखदं चेत्याह यद्वा विहारे रासक्रीडायां सौगंधिकस्य गंध इव गंधो यस्य तत् सौगंधिकगं
धि ॥ १७ ॥ श्री गोपालो जयतितराम् ॥ श्रीरामः पातु ॥ श्रीकृष्णः सर्वापद्धरो भवतुतराम् ॥ श्रीराधापद श्रीराम
११६

एवं परमानुग्रहं संभाव्य पुनरप्यसंभवमाशंक्य परिहरति यद्यप्यहं कंसेन प्रहितस्तस्य दूतस्तथापि मामयं
मितिबुद्धिं न उपेष्यतीत्यर्थः यतो विश्वदृक् सर्वज्ञः अतो मम चेतसां बहिश्च अंतश्च यदीहितं चेष्टितं एतदपि वे ११४
त्ति अंतर्यामी नित्यज्ञानेनेक्ष्यते अयंभावः चेतसो बहिर्वर्त्ति सममनुवर्त्तते अंतस्तु तत्स्वमेव तदेतत् सोहृदि
स्थोपि जानातीति १८ अप्यंघ्रीति यदि अंघ्रिमूले चरणोपांते अवहितं संयतं कृपामृतेनार्द्रया दृशा मां दृष्ट्वा

न मय्युपैष्यत्यरिबुद्धिमच्युतः कंसस्य दूतः प्रहितोपि विश्वदृक् योंतर्बहिश्चेतस एतदीहितं क्षेत्रज्ञ ईक्षत्यमलेन चक्षुषा १८ अप्यंघ्रिमूलेवहितं कृतांजलिं मामीक्षितासस्मितमार्द्रया धिया सपद्यपध्वस्तसमस्तकिल्बिषो वोढा मुदं वीतविशंक ऊर्जितां १९ सुहृत्त
मं ज्ञातिमनन्यदैवतं दोर्भ्यां बृहद्भ्यां परिरप्स्यतेथ मां आत्मा हि तीर्थीक्रियते तदैव मे बंधश्च
कर्मात्मक उच्छ्वसित्यतः २० लब्ध्वांगसंगं प्रणतं कृतांजलिं मां वक्ष्यतेक्रूर ताततेत्युरुश्रवाः
तदा वयं जन्मभृतो महीयसा नैवादृतो यो धिगमुष्य जन्म तत् २१ ॥

सखिलकल्मषः परां मुदं वोढा प्राप्स्यामीति १९ अथ मां परिरप्स्यते आलिंगयिष्यति तदा तदैव अस्य मे देहः तीर्थीकृ
तः पवित्रीकरिष्यति आश्लेषादालिंगनात्कर्मात्मकः कर्मबंधश्च उच्छ्वसिति श्लथो भविष्यति अतो ९ ताडयतिरहितदेवनिरस्त
हीतः २० ततो नोतातेति वक्ष्यते तदा सफलजन्मानः अन्यथा तज्जन्मैव नभवतीत्याह महीयसा श्रीकृष्णेन यो

भा॰ द॰ पू॰
२२५

अतोऽनया प्रशस्त्या एवममाद्यं मंगलं न हं ध्रुवमेवेति ज्ञायते भवो जन्म सफलं जातमिति यद्यतो नमस्करिष्यामीति ६ अंभो
लनाशेस्तूचकांतरमाह कंसेति वतेति आश्चर्येति खलः कंसोपि ममात्यंतमनुग्रहमकृत कृतवान् यतो मुनाप्रहितो
हरेरङ्घ्रिपद्मं द्रक्ष्यामीति पूर्वं प्रवरीषाद्यस्तमःसंसारं अतरन् तीर्णाः ७ । अङ्घ्रिपद्मं विभावयति वस्त्रादिभिरर्चि
तमिति परमैश्वर्यमाह श्रियाचेति सौभाग्यातिशयं मुनिभिर्भक्तसहितैरिति परमपुरुषार्थत्वं गोचरं रणायेति कृपाल

ममाद्य मंगलं नष्टं फलवाञ्चापि मे भवः यन्नमस्ये भगवतो योगिध्येयांघ्रिपंकजं ६ कंसो बताद्यास्कृत
मेत्यनुग्रहं द्रक्ष्ये ऽङ्घ्रिपद्मं प्रहितोमुना हरेः कृतावतारस्य दुरत्ययं तमः पूर्वेतरन्यन्नखमंडलत्विषा ७
ग्रा यदर्चितं ब्रह्मभवादिभिःसुरैः श्रिया च देव्या मुनिभिः ससात्वतैः गोचारणायानुचरैश्चरद्वने यद्गोपिकानां
कुचकुंकुमांकितं ८ द्रक्ष्यामि नूनं सुकपोलनासिकं स्मितावलोकारुणकंजलोचनं मुखं मुकुंदस्य गु
डालकावृतं प्रदक्षिणं मे प्रचरंति वै मृगाः ९ अप्यद्य विष्णोर्मनुजत्वमीयुषो भारावतारायभुवो निजेच्छया
लावण्यधाम्नो भवितोपलंभनं मह्यं न न स्यात्फलमंजसा दृशः १० ॥

तं ८ मनोरथं करोति द्रक्ष्यामीति शोभमानौ कपोलौ नासिका च यस्मिंस्तत्स्मितसहितः अवलोको यस्मिन्न रुणकंजवल्लोचने यस्मिन्
गुडालकावृतं च कोपाहं तदानीमेव शुभसूचकं दृष्टांतिह प्रत्याह पुरदक्षिणमिति ९ पुनरध्यवसेयति अप्यद्येति ईयुषः प्राप्तवतः ला
वण्यधाम्नः अयत्तस्य विष्णोः यद्वा विष्णोर्लावण्यं युक्तं येद्य वपुस्तस्यापि मे दर्शनं भविता भविष्यति अपि यद्येवं स्यात्तर्हि मह्यं मम दृशो
रामः २२५

यद्दृशिते त्वादि चतुर्भिः कुलकं तत्रैव शंका न चास्मदादिकं नीवक्तव्यादिचमेत्त कृतप्रणीय मानस्य
कर्थविष्णुत्वमिति आशंक्य ज्ञाकत्रयेणा याकुर्वन्न चतुर्थेन महे द्रक्ष्यामीति मनोरथं कुर्वन्न्याह ईक्ष
तेत्यादि ईक्षणमात्रकर्तासत्सतोः कार्यकारणयोः ईक्षणमात्रेण कर्तापि अहं रहितः अहंकारहीनः
आपाद्रितमोभिदाभ्रमः तमः स्वाज्ञानं ततो भिदा भेदः ततो भ्रमः अभिनिवेशादि अपास्ताऽपाकृता
स्तमादयो यस्मिन्सः कुतएव तत्राह स्वतेजसा चित्स्वरूपसाक्षात्कारेण स्वमायया स्वाधी

यद्दृशितानहं रहितो यासत्सतोः स्वतेजसापास्ततमो भिदाभ्रमः स्वमायया त्मन् रचितैस्त
मायया ईक्षया प्राणाक्षधीभिः सदनेष्वभीयते ११ यस्याखिलामीवहभिः सुमंगलैर्वाचो विमि
श्रा गुणाजन्मकर्मभिः प्राणंति शुंभंति पुनंति वै जगत्या स्तद्विरक्ताःशवशोभनामताः १२

नमायया तदीक्षया प्राणाक्षधीभिः सह वै आत्मन आत्मनि स्वस्मिन्नेव रचितैर्जीवैः सदनेषु देहावने
जोपीव देहेषु लीलया कर्माणि कुर्वन्न शक्त इव अभियतेऽभिमुखेन प्रतीयते ११ ननु सर्वथाहंकारादि र
हितस्य लीलादिः कुतइत्याशंक्य परानुग्रहार्थत्वात्संयेनाह यस्येति सुमंगलैः गुणाः करुणादयो
जन्मानि कर्माणि तैर्विमिश्रा युक्ता वाचः जगत्प्राणंति जीवयंति शुंभंति शोभयंति पुनंति पवित्रयंति १२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰ १९८

१ मन्यस्य

ननु त्रिकालज्ञस्त्वं कथं मत्प्रपंचं न जानासि वेत्तत्कथं मद्गुरुग्रवाहं ब्रवीषि नत्राह त्वामिति ईश्वरं वशयितारं स्वाश्रयं अन्यस्याश्रयं ।। २२।२३
स्वतः आत्ममायया आत्मादीनां मायया विनिर्मिताः अशेषविशेषमहदादयो यादवरूपावाकल्पना येन तं धुर्य्यं श्रेष्ठं त्वां नतोस्मि
ति २४।२५।२६ ननु नारदेन व्योमवधो न हृदः स्तत्कथं तद्वध प्रसक्तिरिति तत्राप्यते प्रातरेव केशिवधानंतरं नारदो हमंगीत्युप

त्वामीश्वरं स्वाश्रयमात्ममायया विनिर्मिताशेषविशेषकल्पनं क्रीडार्थमद्यात्तमनुष्यविग्रहं नतो
स्मि धुर्यं यदुवृष्णिसात्वतां २७ शुक उवाच एवं यदुपतिं कृष्णं भागवतप्रवरो मुनिः प्रणिपत्याभ्य
नुज्ञातो ययौ तद्दर्शनोत्सवः २५ भगवानपि गोविंदो हत्वा केशिनमाहवे पशूनपालयत्पालैः प्री
तैर्व्रजसुखावहः २९ एकदा ते पशून्पालाश्चारयंतो ऽद्रिसानुषु चक्रुर्निलायनक्रीडाश्चोरपालाप
देशतः ३७ तत्रासन्कतिचिच्चोराः पालाश्च कतिचिन्नृप मेषायिताश्च तत्रैके विजह्रुरकुतोभयाः ।।
३८ मयपुत्रो महामायो व्योमो गोपालवेषधृक् मेषायितानपोवाह प्रायश्चोरायितो बहून् ३९
गिरिदर्यां विनिःक्षिप्य नीतं नीतं महासुरः शिलया पिदधे द्वारं चतुःपंचावशेषिताः ३० तस्य तत्कर्म
विज्ञाय कृष्णः शरणदः सतां गोपान्नयंतं जग्राह वृकं हरिरिवौजसा ३१ स निजं रूपमास्थाय

नत्तीर्थं यथावृषभार्या यतनाद्व्योमहतः यह्व्योमवधः पूर्वमेव कृतोपि विशेषधारिप्रसंगादत्रोच्यते केचित्तु नः शंखचूडवधात्पूर्वमेवएतं
तितमाह एकदेति ३७।३८ मेषवत्कल्पिता आत्मनयं चोरवदाचरितः सन्नयो वाह ३९ उपलक्ष्य निनाय ३७ पिदधे छादितवान् ३० शरणादः १९

पशुमारोयथाभवतितथा ३२ धुविजोपेस्तयमानोउपरि विमानिकैर्देवैरिति ३४ इतिदशमेऽष्टात्रिंशोऽध्यायः ३७ अष्टात्रिंशे यथाध्यायेऽक्रूरो गो
कुलंगतः तथैव रामकृष्णाभ्यां गृहं नीत्वा सुसंस्कृतः १ प्रातः केशिवधे वृत्ते हादश्यां निर्गते मुनौ ततो व्योमहते क्रूरः सायं गोकुलमागमत्
शतदेवं नारदेन कंसवधादि कार्ये विज्ञापिते श्रीकृष्णः सोममथुरां गंतुमुद्यतोवर्तते तदाक्रूरोपि गोकुलमगादित्याह अक्रूरोपीति १।२ अक्रूरो

तं निगृह्याच्युतो दोर्भ्यां पातयित्वा महीतले पश्यतां दिवि देवानां पशुमारममारयत् ३३ गुहापिधानं नि
र्भिद्य गोपान्निःसार्य कृच्छ्रतः स्तूयमानः सुरैर्गोपैः प्रविवेश स्वगोकुलं ३४ इति भागवते दशमे सप्तत्रिं
शत्तमोध्यायः ३७ शुक उवाच अक्रूरोपि च तां रात्रिं मधुपुर्यां महामतिः उषित्वा रथमास्थाय प्रययौ नं
दगोकुलं १ गच्छन्पथि महाभागो भगवत्यंबुजेक्षणे भक्तिं परामुपगत एवमेतदचिंतयत् २ किं मया
चरितं भद्रं किं तप्तं परमं तपः किं वाथाप्यर्हते दत्तं यद्द्रक्ष्याम्यद्य केशवं ३ ममैतद्दुर्लभं मन्य उत्तमश्लोकद
र्शनं विषयात्मनो यथा ब्रह्मकीर्तनं शूद्रजन्मनः ४ मैवं ममाधमस्यापि स्यादेवाच्युतदर्शनं ह्रियमाणः काल

निसंभावनयान्यअर्हते योग्याय ३ अस्य उत्तमस्य दर्शने भवमाशंक्य पुनः संभावयति ममैतदिति द्वयेन विषयात्मनो विषयाविष्टचित्तस्य शूद्र
जन्मनः यस्य तस्य ब्रह्मकीर्तनं वेदोच्चारणं यथेति ४ यद्वा मैवं किं त्वधमस्य जीवस्यापि मम स्यादेवकुत इत्याह यथा हि
यमाणानां तरणानां मध्ये कश्चित्कदाचित्तरति तथा कर्मवशेन कालेन ह्रियमाणानां जीवानामपि मध्ये कश्चित्तरतीति संभवतीति ५ नद्या

267

266

भा॰द॰पू॰ ११३

कर्कटिकाफलपक्कसदृशाद्धृदीर्यमाणस्य देहान्व्यसोर्विगतप्राणाद् विस्मितो गर्वरहितोऽयत्नेन हतारिर्यिनसः ९ कंसायक्रूरमादिश्यतद्दह
स्यादिपेशुनैः कंसघातादि समस्य कार्यमावेदन्मुनिस्तदाह देवर्षिरित्यादिना न चायं सत्वकः किंतु सर्वसुहृदित्याह भागवतप्रवरेति
१० अस्मद्द्रहस्य वैरिणः कंसे सूचितवानिति माशंकीरित्याह कृष्णेत्यादिना कृष्ण कृष्ण त्वमीश्वरो भूभारदैत्यसंहाराय यावतीर्णोसि अ
तस्तदनुरूपाचरणेन विश्वं परिपालयेति तत्र त्वयि तावद्भ्यशंके वनास्तीत्याह अप्रमेयात्मन्परिच्छेत्तुं स्वरूपयोगेश अचिंत्यप्र
भाव जगदीश्वर विश्वनियंतः वासुदेव सर्वभूतेषु वर्तमानो खिलावास सर्वस्याश्रय सात्वतांप्रवर श्रेष्ठ प्रभो सर्वशक्ते ११ कथमेवं स्यो

तद्देहतः कर्कटिकाफलोपमाद्व्यसोरपाकृष्य भुजं महाभुजः अविस्मितोऽयत्नहतारिरुत्स्मयैः प्रसूनव
र्षैर्दिविषद्भिरीडितः ९ देवर्षिरुपसंगम्य भागवतप्रवरो नृप कृष्णमक्लिष्टकर्माणं रहस्येतदभाष
त १० कृष्ण कृष्णाप्रमेयात्मन्योगेश जगदीश्वर वासुदेवाखिलावास सात्वतां प्रवर प्रभो ११ त्वमात्मा सर्वभू
तानामेको ज्योतिरिवैधसाम् गूढो गुहाशयः साक्षी महापुरुष ईश्वरः १२ आत्मनात्माश्रयः पूर्वं मायया ससृजे
गुणान् तैरिदं सत्यसंकल्पः सृजस्यत्स्यवसीश्वरः १३॥

तमेवेत्तानां तरएको ऽनुस्यूत आत्मा अंतरं नुस्यूतत्वे दृष्टांतः एधसां काष्ठानामंतर्ज्योतिरग्निरिवेति भूतेषु स्थितोपि तेर्न दृश्यत इत्याह गूढ इति अत्र हेतवः गुहाशयः बुद्धेरप्यंतरः किंच साक्षी न हि साक्षी दृश्यत इत्यर्थः अपिच महापुरुषो परिच्छिन्नः तेन ज्ञायस इत्यर्थः तर्हि सर्वान्
तरत्वं किं प्रमाणमत आह ईश्वर इति न हीश्वरो... जीवानां प्रवृत्तिर्घटत इत्यर्थः १२ अहमीश्वरः
...त्यस्य ...आत्मनेति ... स्वतेजसा ... तव ...

प्रस्तुतमाह स त्वमिति भुवं भर्तॄणां धारयंतीति ... २४ । २५ ...
श्रोहनिकंसादींस्त्वया निहतान्द्रक्ष्यामीति प्रख्यापनप्रकारविशेषः २६ तस्येति तस्यानुगतदनंतरं शंखः पाञ्चजन्यो वधद्... भवि
निर्देशमात्रमेतन्नत्वानंतर्यं विवक्षितं २७ भार्यया सह... २८ ... सन्कालः कः शिष्यतीति अ

स त्वं भूधरभूतानां दैत्यप्रमथरक्षसाम् अवतीर्णो विनाशाय सेतूनां रक्षणाय च २४ दिष्ट्या ते निहतो दैत्यो लील
यायं हयाकृतिः यस्य हेषितसंत्रस्तास्त्यजंत्यनिमिषा दिवं २५ चाणूरं मुष्टिकं चैव मल्लानन्यांश्च हस्तिनं कंसं च
निहतं द्रक्ष्ये परश्वोऽहनि ते प्रभो २६ तस्यानु शंखयवनमुराणां नरकस्य च पारिजातापहरणमिंद्रस्य च पराज
यं २७ उद्वाहं वीरकन्यानां वीर्यशुल्कादिलक्षणं नृगस्य मोक्षणं शापाद्द्वारकायां जगत्पते २८ स्यमंतकस्य च मणे
रादानं सह भार्यया मृतपुत्रप्रदानं च ब्राह्मणस्य स्वधामतः २९ पौंड्रकस्य वधं पश्चात्काशीपुर्याश्च दीपनं दं
तवक्रस्य निधनं चैद्यस्य च महाक्रतौ ३० यानि चान्यानि वीर्याणि द्वारकामावसन्भवान् कर्ता द्रक्ष्याम्य
हं तानि गेयानि कविभिर्भुवि ३१ अथ ते कालरूपस्य क्षपयिष्णोरमुष्य वै अक्षौहिणीनां निधनं द्रक्ष्याम्यर्जुनसा
रथेः ३२ विशुद्धविज्ञानघनं स्वसंस्थया समाप्तसर्वार्थममोघवांछितम् स्वतेजसा नित्यनिवृत्तमायागुणप्रवाहं

भगवंतमीमहि ३३ ...
मुख्यः विश्वस्य भस्मारत्यवास्य एवं विज्ञाप्य कृताभिनंदनं भगवंतं नमस्यति द्वयेन विशुद्धविज्ञानमिति केवलज्ञानैकमूर्तिः अत एव स्वसंस्थ
या सम्यक् स्वरूपे स्थित्यैव परमानंदरूपया समाप्ताः सर्वार्था येन तं अमोघवांछितमिति ननु वीचेदस्ति दुर्निवारा संसृतिः स्वतेजसा चिच्छ
क्त्या नित्यं निरतो मायाकार्यरूपो गुणप्रवाहो यस्मात्तं अतो भगवंतं निरतिशयैश्वर्यं ईमहि शरणं व्रजामीति॥ ३३॥ श्रीरामायनमः॥

निम्न १

नष्टकंटका: नष्टशत्रुः ननु कतिपयासु हृद्धेन नष्टकंटका: कथं स्यात्तत्राह जरासंध इति ३५।३६।३७ तव स्वस्ति मनीषितं विचारितं साधु सम्यक् स्वावद्यमरणांतमार्जनं मार्जकं तथाप्येतावानभिनिवेशेन कार्य इति भविष्यत्सूचयन्नाह सिद्ध्यसिद्ध्योरिति ३८ पुरुषकारस्य व्यभिचारमाह मनोरथानिति ३९।४०। इति दशमे टीकायां ३६ सप्तत्रिंशे हते केशिन्यथ स्तुतो भाविकर्मभिः नारदेन स्तुतः कृष्णोऽन्यो मासु

ततश्चैषा मही मित्र भवित्री नष्टकंटका: जरासंधो मम गुरुर्द्विविदो दयितः सखा: ३५ शंवरो नरको बाणो मय्येव कृतसौहृदाः तैरहं सुरपक्षीयान् हत्वा भोक्ष्ये महीं नृपान् ३६ एतज्ज्ञात्वानय क्षिप्रं रामकृष्णाविहार्भकौ धनुर्मखनिरीक्षार्थं द्रष्टुं यदुपुरश्रियं ३७ अक्रूर उवाच राजन्मनीषितं साधु तव स्वावद्यमार्जनं सिद्ध्यसिद्ध्योः समं कुर्याद्दैवं हि फलभावनं ३८ मनोरथान्करोत्युच्चैर्जनो दैवहतानपि युज्यते हर्षशोकाभ्यां तथाप्याज्ञां करोमि ते ३९ शुक उवाच एवमादिश्य चाक्रूरं मंत्रिणश्च विसृज्य सः प्रविवेश गृहं कंसस्तथाक्रूरः स्वमालयं ४० इति श्रीभागवते दशमे षट्त्रिंशः ३६ शुक उवाच केशी तु कंसप्रहितः खुरैर्महीं महाहयो निर्जरयन्मनोजवः सटावधूताभ्रविमानसंकुलं कुर्वन्नभो हेषितभीषिताखिलः १ विशालनेत्रो विकटास्यकोटरो बृहद्गलो नीलमहांबुदोपमः दुराशयः कंसहितं चिकीर्षुर्व्रजं सनंदस्य जगाम कंपयन् २

रमथा वधीत् । वृषवेषासुरं यद्वत्केशिनं हयवेषिणं कंसप्राणसखं हत्वा कंसविसुमिवाकरोत् केशीति सभाकृ यदि तिस्त्रीयेनान्वयः महाहयः सन्महीं निर्जरयन् त्रयन्विदारयन्नित्यर्थः सटाभिः केशरैर्विधूतानि नीतस्ततः क्षिप्तान्यभ्राणि विमानानि च तैः संकीर्णं नभः कुर्वन् हेषितैरश्वजाति

राम: ११२

तद्धेषितैरीरितानि कुर्वन् ... पुच्छल्लोमभिर्विघूर्णिताः परिभ्रामिता अंबुदा येन आजौ संग्रामे ...
व्रजसमीपमाजुहाव स च केशी तन्निशम्य मृगेंद्रवन्नादमकरोत् ३ ततः स केशी हरिं दृष्ट्वा मुखेन खं पिबन्निव व्यादाय मुखं विहत्यामिमुखमा
गात् किंच अत्यमर्षरोगात् कुपितोऽत्यंतमसह्यमानो वा प्रत्यक्पद्भ्यां जघान दुरासदो अन्यैरभिभवितुमशक्यो दुरत्ययः उद्धतः सन्नुल्लंघितक्रमः

तं त्रासयंतं भगवान्स्वगोकुलं तद्धेषितैर्वालविघूर्णितांबुदं आत्मानमाजौ मृगयंतमग्रणीरुपाह्वयत्स व्यनदन्मृगेंद्रवत् ३ स तं निशाम्याभिमुखो मुखेन खं पिबन्निवाभ्यद्रवदत्यमर्षणः जघान पद्भ्यामरविंदलोचनं दुरासदश्चंडजवो दुरत्ययः ४ तद्वंचयित्वा तमधोक्षजो रुषा प्रगृह्य दोर्भ्यां परिविध्य पादयोः सावज्ञमुत्सृज्य धनुःशतांतरे यथोरगं तार्क्ष्यसुतो व्यवस्थितः ५ स लब्धसंज्ञः पुनरुत्थितो रुषा व्यादाय केशी तरसापतद्धरिं सोऽप्यस्य वक्त्रे भुजमुत्तरं स्मयन्प्रवेशयामास यथोरगं बिले ६ दंता निपेतुर्भगवद्भुजस्पृशस्ते केशिनस्तप्तमयस्पृशो यथा बाहुश्च तद्देहगतो महात्मनो यथामयः संववृधे उपेक्षितः ७ समेधमानेन स कृष्णबाहुना निरुद्धवायुश्चरणांश्च विक्षिपन् प्रस्विन्नगात्रः परिवृत्तलोचनः पपात लेंडं विसृजन्क्षितौ व्यसुः ८॥

...हेतुः प्रचंडवः ४ तद्धननं वंचयित्वा हननाय प्रसारितयोः पदयोर्हस्ताभ्यां प्रगृह्य परिविध्य भ्रामयित्वा व्यवस्थितस्तथैव स्थितो वभूव ५ व्यादाय मुखं प्रसार्य वेगेन हरिं प्रत्यधावत् सोऽपि हरिर्हसन्नुत्तरं सव्यं भुजं निवेशयन्नेव हसन् यथोरगं विले शेते ६ चर्वणात्प्रागेव भुजस्पर्शमात्रस्य दंता निपेतुः ... अयो लोहं स्पृशतीति स्पृशः यथा तप्तमयोति

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अत्र लोके त्रिविधा जना मुक्ता मुमुक्षवो विषयिणश्च तेषां मध्ये अत्र न कस्याप्यल्पं प्रत्यय इत्याह निवृत्ततर्षैरिति गततृष्णैर्मुक्तैः पीय-
मानः मुमुक्षूणामयमेवौषध इत्याह भवौषधादिति विषयिणां परमो विषयोऽयमेवेत्याह श्रोत्रमनोभिरामादिति अपगता पुरुषं
स्मात् आत्मनेऽहंतीति पशुघ्नस्तस्मात् पशुघातिन इति वा ४ किंच अस्मत्कुलदैवतं सः अतस्तत्कथैव नित्यं श्रोतव्येत्याशयेना-
नाह पितामहा इति अमरान् जयन्तीति तैः देवव्रतो भीष्मस्तदादैरतिरथैः तिमिङ्गिलैः दुरत्ययं वत्सपदमिव अत्यल्पं त-

निवृत्ततर्षैरुपगीयमानाद्भवौषधाच्छ्रोत्रमनोभिरामात् क उत्तमश्लोकगुणानुवादात्पुमान्विरज्येत विना पशुघ्ना-
त् ४ पितामहा मे समरेऽमरञ्जयैर्देवव्रताद्यातिरथैस्तिमिङ्गिलैः दुरत्ययं कौरवसैन्यसागरं कृत्वातरन्वत्सपदं
स्म यत्प्लवाः ५ द्रौण्यस्त्रविप्लुष्टमिदं मदङ्गं संतानबीजं कुरुपाण्डवानां जुगोप कुक्षिं गत आत्तचक्रो मातुश्च
मे यः शरणं गतायाः ६ वीर्याणि तस्याखिलदेहभाजामन्तर्बहिः पूरुषकालरूपैः प्रयच्छतो मृत्युमुतामृतं च मायाम-
नुष्यस्य वदस्व विद्वन् ७ ॥

॥ त्वा तुच्छीकृत्वा तरन्न्स्म यः श्रीकृष्णः वज्ञ[illegible] येषां ते तस्य वीर्याणि वदस्वेति सत्तीयश्लोकगतेनान्व-
यः ५ न केवलं पाण्डवानेवारक्षदिदं मम शरीरमपि योऽरक्षदिति या नित्याह द्रौण्यस्त्रविप्लुष्टमिति द्रौणेरश्वत्थाम्नोऽस्त्रेणाद्दग्ध-
मिदं मच्छरीरं कुरूणां च पाण्डवानां च संतानस्य निदानं मम मातुः कुक्षिं प्रविष्टो धृतचक्रो यो जुगोपेति ६ अखिलदेहभाजां सर्वेषां प्रा-
णिनामन्तर्बहिश्च पूरुषरूपेण कालरूपेण चाशाभिप्रायेण बहुवचनं मृत्युं संसारं उत अपि अमृतमपि प्रयच्छतो वीर्याणि वदस्व

मत्स्यं मम निदर्शितः विधात्रा नारदेन [illegible]
दुर्मेकदाय २६ अर्थतं तत्त्वतः अर्थसिद्धान्तं जानातीति २७ दानपते हे अक्रूर [illegible]

रामकृष्णौ ततो मह्यं मृत्युः किल निदर्शितः भवद्भ्यामिह संप्राप्तौ हन्येते मल्ललीलया २३ मञ्चाः क्रियन्तां विवि-
धा मल्लरंगपरिश्रिताः पौरा जानपदाः सर्वे पश्यन्तु स्वैरसंयुगं २४ महामात्य त्वया भद्र रंगद्वार्युपनीयतां
८२ द्विपः कुवलयापीडो जहि तेन ममाहितौ २५ आरभ्यतां धनुर्यागश्चतुर्दश्यां यथाविधि विशसन्तु पशून् मेध्या-
न्भूतराजाय मीढुषे २६ इत्याज्ञाप्यार्थतन्त्रज्ञमाहूय यदुपुंगवं गृहीत्वा पाणिना पाणिं ततोऽक्रूरमुवाच
ह २७ भो भो दानपते मह्यं क्रियतां मैत्रमादृतः नान्यस्त्वत्तो हिततमो विद्यते भोज वृष्णिषु २८ अतस्त्वा-
सा माश्रितः सौम्य कार्यगौरवसाधनं यथेन्द्रो विष्णुमाश्रित्य स्वार्थमध्यगमद्विभुः २९ गच्छ नन्दव्रजं तत्र सु-
तावानकदुन्दुभेः आसाते ताविहानेन रथेनानय माचिरं ३० निसृष्टः किल मे मृत्युर्देवैर्वैकुण्ठसंश्र-
यैः तावानय समं गोपैर्नन्दाद्यैः साभ्युपायनैः ३१ घातयिष्य इहानीतौ कालकल्पेन हस्तिना यदि मु-
क्तौ ततो मल्लैः पातये वैद्युतोपमैः ३२ तयोर्निहतयोस्तप्तान्वसुदेवपुरोगमान् तद्बन्धून्निहनिष्यामि वृ-
ष्णिभोजदशार्हकान् ३३ उग्रसेनं च पितरं स्थविरं राज्यकामुकं तद्भ्रातरं देवकं च ये चान्ये विद्विषो मम
२९।३० तौ मे मृत्युर्नितरां सृष्टः वैकुण्ठसंश्रयैः विष्णुसंश्रितैर्देवैः ३१ किंच तत्राह घातयिष्य इति कालकल्पेन मृत्युतुल्येन वैद्युतोपमैः शानि

गततृष्णैर्मुक्तैः [illegible] ॥ ७ ॥ [illegible]
हन्येते इति [illegible] ३२।३३।३४।३५ श्रीकृष्णनन्दन [illegible]

273

272

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰स्कं॰ २

ननु बलं गदं सारणं चंदुमेदं विपुलं ध्रुवं वसुदेवस्तु रोहिण्यां कृतादीनुदपादयदिति रोहिण्यास्तनयो रामः प्रोक्तः। वसुदेवं कथामहे
पुत्रानजीजनत् कीर्त्तिमंतं सुषेणं च भद्रसेनमुदारधीः। ऋजुं संमर्दनं भद्रं संकर्षणमहीश्वरं अष्टमस्तु तयोरासीत्स्वयमेव हरिः किलेति पुनर्दे
वक्यागर्भसंबंधस्तत्रैवोक्तः स कुतो घटत इत्याक्षेपः ८ कस्मादिति भगवतः कंसभयशंकासंभवादित्यर्थः ९ मातुर्भ्रातरं कंसं मध्याहत्या

रोहिण्यास्तनयः प्रोक्तो रामः संकर्षणस्त्वया देवक्यागर्भसंबंधः कुतो देहांतरं विना ८ कस्मान्मुकुंदो भगवा
न्पितुर्गेहाद्व्रजं गतः क्व वासं ज्ञातिभिः सार्द्धं कृतवान्सात्वतांपतिः ९ व्रजे वसन्किमकरोन्मधुपुर्यां च केशवः
भ्रातरं चावधीत्कंसं मातुरद्धातदर्हणं १० देहं मानुषमाश्रित्य कति वर्षाणि वृष्णिभिः यदुपुर्यां सहावात्सी
त्पत्न्यः कत्यभवन्विभोः ११ एतदन्यच्च सर्वं मे मुने कृष्णविचेष्टितं वक्तुमर्हसि सर्वज्ञ श्रद्दधानाय विस्तृतं १२
नैषातिदुःसहा क्षुन्मां त्यक्तोदमपि बाधते पिबंतं त्वन्मुखांभोजच्युतं हरिकथामृतं १३ सूत उवाच एवं निश
म्य भृगुनंदन साधुवादं वैयासकिः स भगवानथ विष्णुरातं प्रत्यर्च्य कृष्णचरितं कलिकल्मषघ्नं व्याहर्तुमा
रभत भागवतप्रधानः १४ श्रीशुक उवाच सम्यग्व्यवसिता बुद्धिस्तव राजर्षिसत्तम वासुदेवकथायां ते यज्जाता

नैहं अहासा हा तं कस्मादवधीत १०।११।१२। ननु दुस्त्यजं पीडितस्य तव कुतः श्रवणादरस्तत्राह नैषेति त्यक्तोदकस्यापि
मम जीवनं हरिकथामृतं पानं निमित्तं तदुपरमे सद्य एव जीवितं न स्यादिति भावः १३ एवं साधुवादं समीचीनं प्रश्नं भागवतप्रधानः भागवते रामः २

अवधारितां

२७४

२९। तत्र तावत्प्रथमं भगवदवतारकारणमाह भूमिरित्यादिभिर्नवभिः श्लोकैः दृप्तनृपव्याजाये दैत्यास्तेषामनीकशतानामयुतैर्यो भूरि
भारस्तेनाक्रांता १७। विभोरंतिके उपस्थिता सती १८ स्वयं चाघमस्ततत्रासमं ताद्दवं कंसुरं च आसादिकेश्वरूपेणास्वंतरवर्त्तित्वेन चिंतित

वासुदेवकथाप्रश्नः पुरुषांस्त्रीन्पुनाति हि वक्तारं पृच्छकं श्रोतॄंस्तत्पादसलिलं यथा १६ भूमिर्दृप्तनृपव्याजदै
त्यानीकशतायुतैः आक्रांता भूरिभारेण ब्रह्माणं शरणं ययौ १७ गौर्भूत्वाश्रुमुखी खिन्ना क्रंदंती करुणं
विभोः उपस्थितांतिके तस्मै व्यसनं स्वमवोचत १८ ब्रह्मा तदुपधार्याथ सह देवैस्तया सह जगाम सत्रिन
यनस्तीरं क्षीरपयोनिधेः १९ तत्र गत्वा जगन्नाथं देवदेवं वृषाकपिं पुरुषं पुरुषसूक्तेन उपतस्थे समाहितः
२० गिरं समाधौ गगने समीरितां निशम्य वेधास्त्रिदशानुवाच ह गां पौरुषीं मे शृणुतामराः पुनर्विधीयतामा
शु तथैव माचिरं २१ पुरैव पुंसावधृतो धराज्वरो भवद्भिरंशैर्यदुषूपजन्यतां स यावदुर्व्या भरमीश्वरेश्वरः स्व
कालशक्त्या क्षपयंश्चरेद्भुवि २२ वसुदेवगृहे साक्षाद्भगवान्पुरुषः परः जनिष्यते तत्प्रियार्थं संभवंतु सुरस्त्रि
यः २३ वासुदेवकलानंतः सहस्रवदनः स्वराट् अग्रतो भविता देवो हरेः प्रियचिकीर्षया २४ श्रीराम

र्जुंकेयस्तंतादृशं २० पौरुषीं पुरुषस्य भगवतः गां वाचं मे मत्तः आशु शृणुत माचिरं अविलंबितं तथैव विधीयतामित्ये
ति २१ विज्ञापनात् पुरैव पुंसा ईश्वरेण अवधृतो ज्ञातः धराया ज्वरस्तापः।२२।२३।२४॥ श्रीरामः

२७५

भा० द० पू०
२

देवकीगर्भसंकर्षणाय यशोदा मोदि कार्यार्थे यशोदायां संभविष्यति २५ ॥ २६ मोजेद्रवंधना ...
यावदध्यायसमाप्ति मथुरां आवसन् विषयान् देशान् २७ सूर्यया नवोढाया प्रयाणे प्रयाणार्थे २९ रश्मीन् प्रग्रहीत ३० पारिबर्हं उपस्करं ...

विष्णोर्माया भगवती यया संमोहितं जगत् आदिष्टा प्रभुणांशेन कार्यार्थे संभविष्यति २५ शुक उवाच इत्यादिश्यामर
गणान्प्रजापतिपतिर्विभुः आश्वास्य च महीं गीर्भिः स्वधाम परमं ययौ २६ शूरसेनो यदुपतिर्मथुरामावसन्पुरीं माथुरा
ञ्छूरसेनांश्च विषयान्बुभुजे पुरा २७ राजधानी ततः साभूत्सर्वयादवभूभुजां मथुरा भगवान्यत्र नित्यं संनिहितो हरिः २८ त
स्यां तु कर्हिचिच्छौरिर्वसुदेवः कृतोद्वहः देवक्या सूर्यया सार्द्धं प्रयाणे रथमारुहत् २९ उग्रसेनसुतः कंसः स्वसुः प्रियचिकी
र्षया रश्मीन्हयानां जग्राह रौक्मै रथशतैर्वृतः ३० चतुःशतं पारिबर्हं गजानां हेममालिनां अश्वानामयुतं
सार्द्धं रथानां च त्रिषट्शतं ३१ दासीनां सुकुमारीणां द्वे शते समलंकृते दुहित्रे देवकः प्रादाद्याने दुहि
तृवत्सलः ३२ शंखतूर्यमृदंगाश्च नेदुर्दुंदुभयः समम् प्रयाणप्रक्रमे तावद्वरयोः सुमंगलं ३३
पथि प्रग्रहिणं कंसमाभाष्याहाशरीरवाक् अस्यास्त्वामष्टमो गर्भो हंता यां वहसेऽबुध ३४ इत्युक्तः स खलः
पापो भोजानां कुलपांसनः भगिनीं हंतुमारब्धः खड्गपाणिः कचेऽग्रहीत् ३५ ॥ ॥ ३३ ॥ आभाष्येति रे कंसेति

सम्बोध्य हन्ता हनिष्यति ३४ कुलपांसनः कुलदूषणः आरब्ध उद्युक्तः कचे केशबन्धे ३५ श्रीगोपालाय नमः

रामः
३

नृशंसं क्रूरं महाभाग इत्ययं भावः स्वजन्मनि हर्षेण देवैरानकदुंदुभिघोषणाद्भाविभगवद्वतारेण आशंक्य प्रतीकारता संभवतीति सांत्व
यन्स्तुत्या कृपा विषयत्वेनोपपत्तिभिश्च साममार्गेण संबोधयन् ३६ सामभेदाभ्यां संबोधयन् तत्र साम पंचविधं भेदो द्विविधस्तदुक्तं सं
बंधलाभोपकृतिः ... भेदो गुणकीर्तनं साम पंचविधं भेदो दृष्टादृष्टभयं वचः तत्र श्लाघनीयगुणेति गुणकीर्तनं भगिनीति संबंधक
थनं पुत्रिकोपमेत्यभेदं कथ्यानि हन्यादिति स्त्रीवधनिंद्यत्वाय शोल्लीभं दर्शयति उद्वाहपर्वणीति संतानवृद्ध्युपकारं दर्शयति।
३७ मरणभयेन हन्मीति चेत्तत्रापि मरणस्यापरिहरणीयत्वाद्देहांतरस्यावश्यंभावित्वात्तत्रापि च भोगप्रेमास्पदत्वादीनामविशेषा

तं जुगुप्सितकर्माणं नृशंसं निरपत्रपं वसुदेवो महाभाग उवाच परिसांत्वयन् ३६ वसुदेव उवाच श्लाघनी
यगुणः शूरैर्भवान्भोजयशस्करः स कथं भगिनीं हन्यात्स्त्रियमुद्वाहपर्वणि ३७ मृत्युर्जन्मवतां वीर देहेन
सह जायते अद्य वाब्दशतांते वा मृत्युर्वै प्राणिनां ध्रुवः ३८ देहे पंचत्वमापन्ने देही कर्मानुगोऽवशः देहांत
रमनुप्राप्य प्राक्तनं त्यजते वपुः ३९ ॥ ॥ तद्भयेन पापाचरणमयुक्तमित्यभिप्रेत्याह मृत्युर्जन्मवतामित्यादि देहेन

सहेति विधात्रा ललाटे लिखितत्वादिति तत्रापि कालविलंबार्थं हन्मीति चेत्तत्राह अद्य चेति अवश्यंभाविनि मरणे विलंब
मात्राय पापाचरणमयुक्तमिति भावः ३८ किं च अस्मिन्देहे गते यदि देहांतरं न स्यात्तदा युज्येत पापे नापि तत्पालनं न नु तद
स्तीत्याह देहे पंचत्वमापन्ने इति आपन्ने प्राये कर्मवशाद् ... तत एव प्रथमं देहांतरं प्राप्य पश्चात्पूर्वं वपुस्त्यजति ३९ ॥

भा.द.पू. ४

अत्र दृष्टांतः व्रजन्निति एकेनाग्रतो निहितेन पदान्तरमुत्क्षिपति एवं देही देहान्तरं गृहीत्वा पूर्वं त्यजति
गच्छतीति तद्वदत्र च स्वीकारपरित्यागो नात्यंतभिन्नविषयाविति स्पष्टं दृष्टांतरमाह यथा तृणजलौकेति तृणान्तरमवष्टभ्य पूर्वं
तृणं त्यजति एवं कर्मपथे वर्तमानो न्योजीवोपि जन्ममृत्युभयादीनि याति नाम स्मृतिमात्रतः विनश्यति न मृत्तिके सायपरमा
त्मने ४० देहविषयावेव स्वीकारपरित्यागौ दर्शयितुं दृष्टांतरमाह स्वप्न इति दृष्टं राजादिदर्शने श्रुतं इंद्रादिश्रवणाताभ्यामा

व्रजंस्तिष्ठन् पदैकेन यथैवैकेन गच्छति यथा तृणजलौकैवं देही कर्मगतिं गतः ४० स्वप्ने
यथा पश्यति देहमीदृशं मनोरथेनाभिनिविष्टचेतनः दृष्टश्रुताभ्यां मनसानुचिन्तयन् प्र
पद्यते तत् किमपि ह्यपस्मृतिः ४१

हितसंस्कारेण मनसा तदेवानुचिंतयन् ईदृशं जाग्रद्दृष्टश्रुतसदृशं देहं राजादिरूपं किमप्यनिरुक्तं पश्यति तत्क्षणान्तरं च तदेवाहमिति
प्रपद्यते मन्यते ततश्च जाग्रद्देहापगतस्मृतिर्भवति पुरुषायथेति जाग्रत्यैवदर्शयितुं दृष्टांतरमाह मनोरथेनेति अत्रापि दृष्टश्रुताभ्यामि
त्यादि सर्वं योज्यं तथा च वक्ष्यति जंतोर्वै कस्यचिद्धेतोर्मृत्युरत्यंतविस्मृतिः जन्मत्वात्मतया पुंसः सर्वभावेन भूरिदे विषयस्वीकृतिं प्राहुर्य
था स्वप्नमनोरथैः स्वप्नं मनोरथं चेत्थं प्राक्तनं न स्मरत्यसावित्यादि तद्वदत्रापि कर्मवशाद्देहांतं प्राप्य प्राक्तनं त्यजतीति ४१ रामः ४

ननु विचित्रदेहहेतूनां कर्मणां सत्त्वाद्देहविशेषप्राप्तौ किं कारणमत आह यत इति देहस्य पंचत्वसमये पंचसु गुणेषु भूतेषु मायारचितेषु माय
या नानादेहरूपेण रचितेषु दैवेन फलाभिमुखेन कर्मणा चोदितं नानाविकारात्मकं मनो यं यं देहं देवतिर्यगादिरूपं प्राप्य धावति धावत्सन्
यं यमाप अभिनिवेशेन प्राप्नोति तत्र तत्र सो देही जायते ननु मनसः कर्तृत्वात्तदेव जायतां न त्वकर्ता आत्मेत्यत आह प्रपद्यमान इति तदेवाह
मिति प्रपद्यमानस्तेन सह जायत इति ४२ ननु सत्यं भविष्यत्येव किमपि देहमोहमात्रं तथाप्यस्यातिप्रियस्य राजदेहदेहस्य रक्षणीयाद्दे

यतो यतो धावति दैवचोदितं मनो विकारात्मकमाप पंचसु गुणेषु मायारचितेषु देह्यसौ प्रपद्यमानः सह तेन जायते ४२
ज्योतिर्यथैवोदकपार्थिवेष्वदः समीरवेगानुगतं विभाव्यते एवं स्वमायारचितेष्वसौ पुमान् गुणेषु रागानुगतो विमुह्यति ४३
तस्मान्न कस्यचिद्द्रोहमाचरेत्स तथाविधः आत्मनः क्षेममन्विच्छन्द्रोग्धुर्वै परतो भयं ४४॥

येत्तत्राह ज्योतिरिति अदश्चन्द्रादिज्योतिः उदकयुक्तेषु पार्थिवेषु घटादिषु यद्वा उदके च पार्थिवेषु तैलघृतादिषु च प्रतिबिंबे न
स्थितं समीरस्य वायोर्वेगमनुगतं कंपादियुक्तं प्रतीयते यथा एवं स्वमायया रचितेषु गुणेषु देहेष्वसौ रागेणानुगतः प्रविष्टो मुह्यति अभि
निवेशं प्राप्नोत्ययं भावः आत्मनस्तु वदेहाद्यध्यासेन जन्मादिकं सह तेन जायत इति ततश्चान्योन्यधर्माध्यासाद्यथा देहधर्माः
कार्श्यादय आत्मनि प्रतीयंते एवमात्मधर्माः प्रेमास्पदत्वादयोपि देहादिष्विति राजसूकरदेहयोर्विशेषाभावाद्व्यर्थो मृत्युप्रतीकार इ
ति ४३ एवमुक्तं सामोपायमुपसंहरन्भेदमाह तस्मादिति परत इति अभिद्रुह्यमानात्तत्संबंधिनश्चयमाद्वापि इहामुत्र च भयमिति भेदो दर्शितः ४४

भा·द·पू·
५

पुनः साममाह स्वेति पुत्रिकोपमा दारुमयी वा चेतनप्राया ४५ बोध्यमान उपदिश्यमानः स्वयं दारुणः पुनः पुरुषादाननुवर्तते।
४६ आनकदुंदुभिरिति पदं महाभाग इत्यत्रो अभिप्रायं प्रतिव्योढुं प्रतिकर्तुमित्यर्थः इदं च वक्ष्यमाणमपत्यार्पणं अन्वपद्यत ज्ञातं
न ४७ ननु खलोयमेतन्न मन्यते त्याशंक्याह स्वयमेव मृत्युरिति ४८ तस्मादुपेक्षादोषपरिहाराय एवं करिष्यामीत्याह प्रदायेति मृ
त्यवेवं सायन्निदमपि नैव न्याय्यमित्याशंक्याह सुता इति अस्यां यदि मे सुता एव न स्युः दायद्वाविद्धवतु जीवंतु ताव द्वेदेवतदं

एवात वानुजा बाला कृपणा पुत्रकोपमा हंतुं नार्हसि कल्याणीमिमां त्वं दीनवत्सलः ४५ शुक उवाच एवं स
सामभिर्भेदैर्बोध्यमानोपि दारुणः न न्यवर्तत कौरव्य पुरुषादाननुव्रतः ४६ निर्बंधं तस्य तं ज्ञात्वा विचिंत्यान
कदुंदुभिः प्राप्तं कालं प्रतिव्योढुमिदं तत्रान्वपद्यत ४७ मृत्युर्बुद्धिमतापोह्यो यावद्बुद्धिबलोदयं यद्यसौ न
निवर्तेत नापराधोस्ति देहिनः ४८ प्रदाय मृत्यवे पुत्रान्मोचये कृपणामिमां सुता मे यदि जायेरन्मृत्युर्वा न म्रियेत
१तो तं चेत् ४९ विपर्ययो वा किं न स्याद्गतिर्धातुर्दुरत्यया उपस्थितो निवर्तेत निवृत्तः पुनरापतेत् ५०॥ १तदा स्वयमेव म्रियेत न

तदानिं किंचिदन्याय्यं ४९ यदि च सुता भविष्यंति न चायं म्रियेत तदा मत्पुत्रा देवास्य मरणमिति विपर्ययो वा किं न स्यात् ननु प्रौढस्य कंस
स्य तव बालकानां च मृत्युः स्यात् तत्राह गतिरिति धातुरस्यास्त्वामष्टमो गर्भो हंतेत्युक्तवतः अत इदानीं मया त्वार्पितेपि प्रतिवैवमेव तथा सत्युप
स्थितो मृत्युः संतानं निवर्तेत निवृत्तः पुनः कालांतरे आयते तदा नापराधो ममेत्यर्थः अथवा मत्पुत्रादुपस्थितो मृत्युरस्या वधाद्यो निवर्ते रामः
५

नः २

प्राणिनामहं च दुर्वितर्क्यमिति सदृष्टांतमाह अग्नेरिति वनेरदृष्टान्यदहन्नग्निः सन्निहितानपि परसान्परित्यज्य कदाचिद्दूरस्थानपि दहति ग्रामे
न गृहान्वा न त्वस्य प्राणादृष्टव्यतिरेकेण किंचिन्नियामकमस्ति यथा एवं जंतोर्जन्ममरणयोरपि हेतुर्दुर्विभाव्य अचिंत्यः ५१ यावदात्मनिदर्शनं स्वप
स्त्रीबधि विचार्य ५२ तस्य विश्वासाय विकसितमुखांभोजः प्रहसन्नब्रवीत् ५३ यद्यथा शरीरवागाद्धृत थाहि निश्चितं अस्याः सकाशात्ते

अग्नेर्यथा दारुवियोगयोगयोरदृष्टतोन्यन्न निमित्तमस्ति एवं हि जंतोरपि दुर्विभाव्यः शरीरसंयोगवियोगहेतुः ५१
एवं विमृश्य तं पापं यावदात्मनिदर्शनं पूजयामास वै शौरिर्बहुमानपुरःसरं ५२ प्रसन्नवदनांभोजो नृशंसं निरपत्र
पं मनसा दूयमानेन प्रहसन्निदमब्रवीत् ५३ वसुदेव उवाच न ह्यस्यास्ते भयं सौम्य यद्वै साहाशरीरवाक् पुत्रान्स
मर्पयिष्येऽस्या यतस्ते भयमागतं ५४ शुक उवाच स्वसुर्वधान्निववृते कंसस्तद्वाक्यसारवित् वसुदेवोपि तं प्री
तः प्रशस्य प्राविशद्गृहं ५५ अथ काल उपावृत्ते देवकी सर्वदेवता पुत्रान्प्रसुषुवे चाष्टौ कन्यां चैवानुवत्सरं ५६
कीर्तिमंतं प्रथमजं कंसायानकदुंदुभिः अर्पयामास कृच्छ्रेण सोनृतादतिविह्वलः ५७ ॥ श्रीरामः

भयं नास्ति यतो येभ्यः पुत्रेभ्यस्ते भयमुपस्थितम् अहमेव दास्ये तु ते अन्योन्यापेक्षया सर्वेप्यष्टमा भवेयुरित्युक्तं तेनास्याः पुत्रान्
समर्पयिष्ये ५४ निववृते निवृत्तस्तद्वाक्यसार उपपत्तिः तज्ज्ञ इति ५५ अथेति प्रसूतिकाले प्राप्ते सर्वे सर्वात्मा भगवा
नेव देवता यस्याः सा तथा सर्वदेवतामयीति वा भगवदाश्रयत्वात् ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ श्रीरामो जयतितरां सर्वोपरि।

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा·द·पू· ९

न्त्यविपुत्रं कथं समर्पितवानित्यपेक्षायामाह किं दुःसहमिति साधूनां सत्यसंधानां पुत्रलालनसुखापेक्षा कथं त्यक्तेति अत आह विदुषा
मिति भगवानेव तत्त्वं नान्यदिति जानतामित्यर्थः ननु स्वयं नीते सति कंसो बालं न हन्यादिति मत्वा नीतवानिति किं न स्यादिति नेत्याह

किं दुःसहं नु साधूनां विदुषां किमपेक्षितं किमकार्यं कदर्याणां दुस्त्यजं किं धृतात्मनां ५८ दृष्ट्वा समत्वं तच्छौरेः सत्ये
चैव व्यवस्थितिं कंसस्तुष्टमना राजन्प्रहसन्निदमब्रवीत् ५९ प्रतियातु कुमारोयं न ह्यस्मादस्ति मे भयं अष्टमा
२५ त्तु युवयोर्गर्भान्मृत्युर्मे विहितः किल ६० तथेति सुतमादाय ययावानकदुंदुभिः नाभ्यनंदत तद्वाक्यमसतो
ऽविजितात्मनः ६१ नंदाद्या ये व्रजे गोपा याश्चामीषां च योषितः वृष्णयो वसुदेवाद्या देवक्याद्या यदुस्त्रियः ६२॥
सर्वे वै देवताप्राया उभयोरपि भारत ज्ञातयो बंधुसुहृदो ये च कंसमनुव्रताः ६३ एतत्कंसाय भगवाञ्छशंसाभ्ये
त्य नारदः भूमेर्भारायमाणानां दैत्यानां च वधोद्यमं ६४ ऋषेर्विनिर्गमे कंसो यदून्मत्वा सुरानिति देवक्या गर्भ
संभूतं विष्णुं च स्ववधं प्रति ६५ देवकीं वसुदेवं च निगृह्य निगडैर्गृहे जातं जातमहन्पुत्रं तयोरजनशंक
या ६६ मातरं पितरं भ्रातॄन्सर्वांश्च सुहृदस्तथा घ्नंति ह्यसुतृपो लुब्धा राजानः प्रायशो भुवि ६७ श्रीगोपाल

किमकार्यमिति ननु देवकी कथं पुत्रं तत्याज तत्राह दुस्त्यजमिति चित्ते धृत आत्मा हरिर्यैस्तेषां ५८।५९।६०।६१ कंसस्य यशां
ति देवकार्यानुगुणा न भवंतीति नारदस्य प्रत्यवस्थानं तदाह नंदाद्या इत्यादि त्रयेण ६२ उभयोर्वसुदेवनंदकुलयोः ६३ वधोद्यमं देवकृतमिति शेषः
ती

282

६८।६९ इति दशमे टीकायां १ द्वितीये कंसघातायदेवक्या गर्भगो हरिः ब्रह्मादिभिः स्तुतः साचसांत्विता निरूप्यते। यदुभिः सह विरुध्यते युक्तं
तमेव विरोधप्रपंचयति त्वरया देवकीगर्भस्यान्यत्र संचारेण भगवतः प्रवेशं वक्तुं प्रलंबेत्यादि सार्धत्रयेण महाशनो घासुरः।१।२।३। अनु

आत्मानमिह संजातं जानन्प्राग्विष्णुना हतं महासुरं कालनेमिं यदुभिः स व्यरुध्यत ६८ उग्रसेनं च पितरं यदुभोजां
धकाधिपं स्वयं निगृह्य बुभुजे शूरसेनान्महाबलः ६९ इति भागवते दशमे ... नाम १ श्रीशुक उवाच
प्रलंबबकचाणूरतृणावर्तमहाशनैः मुष्टिकारिष्टद्विविदपूतनाकेशिधेनुकैः १ अन्यैश्चासुरभूपालैर्बाणभौमा ७
दिभिर्युतः यदूनां कदनं चक्रे बली मागधसंश्रयः २ ते पीडिता निविविशुः कुरुपंचालकेकयान् शाल्वान्विद
र्भान्निषधान्विदेहान्कोशलानपि ३ एके तमनुरुंधाना ज्ञातयः पर्युपासते हतेषु षट्सु बालेषु देवक्या औ
ग्रसेनिना ४ सप्तमो वैष्णवं धाम यमनंतं प्रचक्षते गर्भो बभूव देवक्या हर्षशोकविवर्धनः ५ भगवानपि वि
वि२ श्वात्मा विदित्वा कंसजं भयं यदूनां निजनाथानां योगमायां समादिशत् ६ गच्छ देवि व्रजं भद्रे गोपगोभिरलंकृतं रो
हिणी वसुदेवस्य भार्यास्ते नंदगोकुले ७ अन्याश्च कंससंविग्ना विवरेषु वसंति हि देवक्या जठरे गर्भं शेषाख्यं

संधानात् अनुवर्तमानाः ४ धाम कल्ला देवस्य सप्तमो गर्भो बभूव किं तद्धामेत्यत आह यमनंतमिति हर्षशोकविवर्धनः आनंदरूपत्वात् तीर्णत्वाद्धर्षः सर्वगर्भसाधा
रणदृष्ट्या च शोक इति ५।६ ननु सा गोकुले किमित्यास्ते अत आह न केवलं सैवान्यापीति विवरेषु लक्ष्यस्थानेषु जठरे संतं ननु गर्भ आह व्यमाणः क

283

भा॰द॰पु॰ ७

किमर्थमेवं कार्यमित्यत आह अथेति अनंतरमेवेत्यर्थः अंशभागेनेति अंशैः शक्तिभिः भजतेत्यधिति [illegible] सर्वानुग्रहादि [illegible] त्यंशभागं तेन परिपूर्णेन रूपेणेत्यर्थः यद्वा अंशेन ज्ञानैश्वर्यबलादिभिर्भाजयति योजयति स्वीयानिति [illegible] नेति यद्वा अं शेन पुरुषरूपेण मायाभागो भजनं ईक्षणं यस्य तेन यद्वा अंशेन मायया गुणावतारादि रूपाः भागा भेदा यस्य तेन यद्वा अंशा एव मत्स्य कू र्मादिरूपाः भागाः भजनीयाः न तु साक्षात्त्वरूपं तेन अथवा अंशैर्ज्ञानादिभिर्भजनमनुवर्तनं भक्तेषु यस्य तेन सर्वथा परिपूर्णेन रूपेणे

तत्संनिकृष्य रोहिण्या उदरे संनिवेशय अथाहमंशभागेन देवक्याः पुत्रतां शुभे ९ प्राप्स्यामि त्वं यशोदायां नंदप

२सि त्न्यां भविष्यसि अर्चिष्यंति मनुष्यास्त्वां सर्वकामवरेश्वरीं नानोपहारबलिभिः सर्वकामवरप्रदां १० नामधेयानि कु

र्वंति स्थानानि च नरा भुवि दुर्गेति भद्रकालीति विजया वैष्णवीति च ११ कुमुदा चंडिका कृष्णा माधवी कन्यकेति

४त्वं च माया नारायणीशानी शारदेत्यंबिकेति च १२ गर्भसंकर्षणात्तं वै प्राहुः संकर्षणं भुवि रामेति लोकरमणाद्ब

लभद्रं बलोच्छ्रयात् १३ संदिष्टैवं भगवता तथेत्योमिति तद्वचः प्रतिगृह्य परिक्रम्य गां गता तत्तथाकरोत् १४

तिविवक्षितं कृष्णस्तु भगवान्स्वयमित्युक्तत्वादिति ९ तां प्रोत्साहयति त्वं यशोदामित्यादि सार्धचतुष्टयेन सर्वान्नुग्रादीन्कामयंते येते षां वरां ईश्वरीं श्रेष्ठां नियंत्रीं अर्चकानां सर्वान्कामवरान्ददासि यातां १०।११।१२। तद्विक्रमेण तस्यापि देशो भविष्यतीत्याह गर्भ

रामः ७ संकर्षणादित्यादिना रामेति संबोधनं करिष्यति त्वया संकृष्टेन तेन लोकस्य रमणादित्युत्पादनात् १३ तथेति पुनरपि ओमिति

विस्रंसितः विस्रस्त इत्यर्थः इति विचुक्रुशुः न तु तद्विदुरित्यर्थः १५ मन आविवेश मनस्याविर्बभूव जीवेनामिव न धातुसंबंधः १६ धाम भक्तानुग्रहाय परिच्छिन्नं पुरीत्यर्थः सम्यग्भूतं मया हितं वैधदीनया अर्पितं देवी द्योतमाना शुद्धसत्त्वेत्यर्थः सर्वात्मकं सर्वस्यात्मा नं अत एव आत्मभूतं स्वस्मिन्नादावेव संतं मनस्तः मनसैव दधार धारणया धृतवती अत्रानुरूपं दृष्टांतमाह यथा काष्ठा प्राची दि

गर्भे प्रणीते देवक्या रोहिणीं योगनिद्रया अहो विस्रंसितो गर्भ इति पौरा विचुक्रुशुः १५ भगवानपि विश्वात्मा भक्ता नामभयंकरः आविवेशांशभागेन मन आनकदुंदुभेः १६ स बिभ्रत्पौरुषं धाम राजमानो यथा रविः दुरासदोऽतिदु र्धर्षो भूतानां संबभूव ह १७ ततो जगन्मंगलमच्युतांशं समाहितं शूरसुतेन देवी दधार सर्वात्मकमात्मभूतं काष्ठा यथा नंदकरं मनस्तः १८ सा देवकी सर्वजगन्निवासनिवासभूता नितरां न रेजे भोजेन्द्रगेहेऽग्निशिखेव रुद्धा सरस्वती ज्ञानखले यथा सती १९ तां वीक्ष्य कंसः प्रभयाजितांतरां विरोचयंतीं भवनं शुचिस्मितां आहैष मे प्राणहरो हरिर्गुहां ध्रुवं श्रितो यन्न पुरेयमीदृशी २० ॥

॥कृ आनंदकरं चंद्रमिव १८ सर्वजगन्निवासस्य श्रीहरेर्नि वासभूता सत्यपि नितरां सर्वजनाल्हादकतया न रेजे किंतु स्वयमेवानंदमत्यभवत् यतः कंसस्य गृहे रुद्धा अन्यैर्न दृश्यते घट दिरुद्धाऽग्निशिखा दीप इव न यथा सती शोभमाना सरस्वती ज्ञानखले ज्ञानं वंचके [illegible] परानुपकारिणी न राजते तद्वत्

रुद्धा यथा १९।

नतु सति सप्तमादय उपायनेति स्वयमेवाह अयमर्थे तत्रोपदेशः ... न विक्रमेनावहित ...
मिदानीमेव हन्यतामिति विचिंत्याह अर्थतत्रापि पुमान् विक्रमं न विहंति न नाशयति स्त्री वधे तन्नाशः स्यादिति भावः तदेवाह क्रियोति
गुरुमत्या गुर्विराया: २१ किंच स एष जीवन्नपि मृतः स्यान्नृशंसितेन कोऽयेराया यो वर्तते तं जीवंतमेव मनुजाः शपंति दुर्बोधेः सत्तु देहे मृते तन्नुमानिनः
पापिनो नरकं गहं त्यथवा शापप्रकारमेवाह तनुमानो स्य देहे मृते ध्रुवमंधं तमेगमिष्यतीति २२ । २३ संविशन् शयानः २४ रम्याभिर्गोभिः कृष्णं का

किमघतस्मिन्करली यस्याशु ... कालमा भुः ॥ २१ ॥
स एष जीवन्खलु सपरेतो वर्तेत यो त्य तनृशंसितेन देहे मृते तं मनुजाः शपंति गंता तमोऽधं तनुमानि नो ध्रुवं २२ इति घो
रतमाद्भावात्संनिवृत्तः स्वयं प्रभुः आस्ते प्रतीक्षंस्तज्जन्म हरेर्वैरानुबंधकृत् २३ आसीनः संविशंस्तिष्ठन्भुंजानः पर्यटन्
महीं चिंतयानो हृषीकेशमपश्यत्तन्मयं जगत् २४ ब्रह्मा भवश्च तत्रैत्य मुनिभिर्नारदादिभिः देवैः सानुचरैः साकं गी
र्भिर्वृषणमैडयन् २५ सत्यव्रतं सत्यपरं त्रिसत्यं सत्यस्य योनिं निहितं च सत्ये सत्यस्य सत्यमृत सत्यनेत्रं सत्यात्मकं त्वां श

रणं प्रपन्नाः २६ प्रतिश्रुतं सत्यं कृतमिति हृष्टाः सत्यत्वेनैव प्रथमं स्तुवंति सत्यव्रतमिति सत्यव्रतं संकल्पो यस्य तं सत्यपरं श्रेष्ठं प्राप्तिसाधनं
यस्मिन्तं त्रिसत्यं त्रिष्वपि कालेषु सृष्टेः पूर्वं प्रलयानंतरं च स्थितिसमये च सत्यं अभिचारेणाव भीमानं तत्राहुः सत्यस्य योनिमिति सच्छब्देन पृथिव्यप
तेजांसि त्यच्छब्देन वाय्वाकाशौ एवं सच्च त्यच्च सत्यं भूतपंचकं तत्सत्यमित्याचक्षते इति श्रुतेः तस्य योनिं कारणं अनेन पूर्वकर्ता मानो क्त तथा सत्ये तस्मि
न्नेव निहितमंतर्यामितया स्थितं अनेन स्थितिसमयेपि सत्यत्वमुक्तं तथा सत्यस्य सत्यं तस्यैव सत्यस्य सत्यं पारमार्थिकं तन्नाशेऽप्यवशिष्यमाणं भूपंच
मेन प्रलयेप्यवधित्वेन सत्यत्वं दर्शितं एवं त्रिसत्यत्वमुपपादितं तथा ऋतसत्यनेत्रं ऋतं च सत्यं सूनृता वाणी सत्यं च समदर्शनं तथा भगवता व्याख्यातस्य
मानत्वात् सत्यं समदर्शनं ऋतं च सूनृता वाणी कविभिः परिकीर्तितेति नेत्रमेव नेत्रं नयनसाधनं नेतारं प्रवर्तकमिति यावत् एवं सर्वप्रकारेण स

ननु लोकेश्वरा मत्तुल्या एव किमिमां शरणं प्रपद्यते नैवं वाच्यं त्वमेवैकः सर्वेश्वरः सर्वस्य स्रष्टादिकारणात् हुयंतु त्वदेकशरणा एवेत्यो
दिरूपं द्वैतं च सर्वं तद्व्यतिरेकेण नास्तीति वक्तुं देहप्रपंचं वृक्षरूपकेण निरूपयति एकायन इति असौ प्रपंच आदिवृक्षः वृक्षत्वेन इति वृक्षः
समष्टिव्यष्टिदेहरूपः कथंभूतः एकायनः एका प्रकृतिरयनमाश्रयो यस्य सः । द्वे सुखदुःखे फले यस्य सः । त्रयो गुणा मूलानि यस्य
सः । धर्मार्थकाममोक्षाश्चत्वारो रसा यस्य सः । पंचेंद्रियाणि विधा ज्ञानप्रकारा यस्य सः । षडूर्मयः कोशा वा आत्मनः स्वभावा यस्य सः । स

एकायनोऽसौ द्विफलस्त्रिमूलश्चतूरसः पंचविधः षडात्मा सप्तत्वगष्टविटपो नवाक्षो दशच्छदी द्विखगो
ह्यादिवृक्षः २७ त्वमेक एवास्य सतः प्रसूतिस्त्वं सन्निधानं त्वमनुग्रहश्च त्वन्मायया संवृतचेतसस्त्वां प
श्यंति नाना न विपश्चितो ये २८ बिभर्षि रूपाण्यवबोध आत्मा क्षेमाय लोकस्य चराचरस्य सत्त्वोप
पन्नानि सुखावहानि सतामभद्राणि मुहुः खलानां २९ ॥

सप्ताष्टौ विटपाः शाखा विस्तारा यस्य सः । नव द्वाराणि अक्षाणि छिद्राणि यस्य सः । दश प्राणाः छदाः पत्राणि विद्यंते यस्य सः । द्वौ जीवेश्वरौ खगौ
यस्मिन् सः २७ एवंरूपस्य संसारवृक्षस्य सतः कर्तृत्वमेवैक एव प्रसूतिः प्रकर्षेणोत्पत्तिर्जन्म यस्मात्स त्वं कारणमित्यर्थः । त्वमेव संनिधानं सम्यग्नि
धीयते तस्मिन्निति लयस्थानं त्वमेवानुग्रहश्चानुग्रहकृत् पालकः । ननु ब्रह्मविष्णुरुद्रा एवंभूताः कथमहमिति चेत्तत्राहुः त्वन्माययेति संवृतापिहितं
चेतो ज्ञानं येषां ते त्वामेव नाना पश्यंति ये तु विपश्चितो विद्वांसस्ते त्वां पश्यंति २८ ननु देवकीपुत्रं मां कथमेवं वर्णयतीति चेत्तत्राहुः बिभर्षीति आ

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मा.द.पृ.
९

नकेवलमेतावन्मात्रं भक्तानां मोक्षार्थमपीत्याहुः त्वयीति त्वयि समाधिना आवेशितचेतसा निर्मितेन त्वत्पादपोतेनाश्रितेनैके मुख्या विवेकिनो महद्भिः
कृतेन सेव्यत यासं पादितेन यद्वा इदमपि मायामयमित्यनादृत्य परित्यज्य इदमेवं महत्सर्वोत्कृष्टमिति मनसि कृतेन बहुमतेनेत्यर्थः भवाब्धिं तुच्छं कुर्वं
त्यनायासेनैव भजनानन्दिनीतेषां मुक्तिरित्यर्थः ३० ननु तेन पोतेन चेत्स्वयं परं गतास्तर्हीदानीं तनानां का गतिस्तत्राहुः स्वयमिति अयमर्थः
हे द्युमन्स्वप्रकाश त्वत्पादपोतेसाक्षीप्यमात्रेण भवाम्बुधौ वत्सपदमात्रे जाते तत्तन्निरपेक्षं स्वयमेवान्येषां भीमं सदुस्तरमपि भवार्णवं समुत्ती

त्वय्यम्बुजाक्षाखिलसत्वधाम्नि समाधिनावेशितचेतसैके । त्वत्पादपोतेन महत्कृतेन कुर्वंति गोवत्सपदं भ
वाब्धिं ३० स्वयं समुत्तीर्य सुदुस्तरं द्युमन्भवार्णवं भीममदभ्रसौहृदाः भवत्पदांभोरुहनावमत्र ते निधा
य याताः सदनुग्रहो भवान् ३१ येन्येरविंदाक्ष विमुक्तमानिनस्त्वय्यस्तभावादविशुद्धबुद्धयः आ
रुह्य कृच्छ्रेण परं पदं ततः पतंत्यधो नादृतयुष्मदंघ्रयः ३२ ॥ भवत्पदांभोरुहरूपां नावमत्रैव निधाय भक्तिमार्गं सं

स्थाप्य प्रवर्त्येत्यर्थः परं याताः तत्किं यतः अदभ्रसौहृदाः सर्वभूतेष्वति प्रीतियुक्ताः अतस्तेषां नरणाय निधायेति कथं मत्वा द्युपरगामा
नुरगातीर्णाः अत उक्तं भगवान्सदनुग्रहः सतो भक्ताननुगृह्णातीति ३१ ननु विविक्तिनो कि मक्तेऽनेन मुक्ता एव हि तेन त्राहुः येन्य इति विमु
क्तमानिनः विमुक्ता वयमिति मन्यमानाः त्वय्यतो निरस्तो नरवा सनया भावस्तस्माद्धेतोरभावादित्यर्थः न विशुद्धा बुद्धिर्येषां तेत
था यद्वा त्वय्यस्तमात्रं तिष्ठेदः अस्तमतयः वादे स्वेवविशुद्धयः कृच्छ्रेण बहुजन्मतपसा परं पदं मोक्षं यन्निहितं संकुलं तपसा तादृप

राम
९

त्वदीयास्तु कदाचिदपि न पतंतीत्याहुः तथेति विनायकाविघ्नहेतवस्तेषामनीकानि सेनास्तासां नियंतारो ये तेषां मूर्द्धसु विचरंति विघ्नान
जयंतीत्यर्थः ३३ सतां सुखावहानि रूपाणि धारयसीत्युक्तं बिभर्षि रूपाणीति तत्केन प्रकारेण सुखावहत्वमित्यपेक्षायामाहुः सत्वं विशु
द्धमिति सत्वं वपुः श्रयत इत्यन्वयः श्रेयउपायनं कर्मफलदातृ कथं येन वपुषा जनस्तवार्हणां पूजां समीहते करोति कैः वेदक्रियायो
गश्च तपश्च समाधिश्च तैः श्रुतराश्रमधर्मैरित्यर्थः वपुषो नाश्रयतोर्हणा संभावान्न कर्मफलसिद्धिः स्यादिति ३४ त्वय्यंबुजाक्षेत्यादि
नाश्लोकत्रयेण भगवद्भक्तानामेव मोक्षो नान्येषामित्युक्तं तत्र कर्मफलं भक्तिं विनापि भूत्वा तस्य तु ज्ञानेक साध्यत्वात्किं मोक्षे निमित्ता

तथा न ते माधव तावकाः क्वचिद्भ्रश्यंति मार्गात्त्वयि बद्धसौहृदाः त्वयाभिगुप्ता विचरंति निर्भया विनायकानीकपमूर्द्धसु
प्रभो ३३ सत्वं विशुद्धं श्रयते भवान्स्थितौ शरीरिणां श्रेयउपायनं वपुः वेदक्रियायोगतपःसमाधिभिस्तवार्हणां येन जनः
समीहते ३४ सत्वं न चेद्धातरिदं निजं भवेद्विज्ञानमज्ञानभिदापमार्जनं गुणप्रकाशैरनुमीयते भवान्प्रकाशते यस्य च येन वा

गुणः ३५ …
व्याप्राहुः सत्वं न चेदिति हे धातः इदं सत्वं निजं वपुर्न भवेत्तेन हि विज्ञानं विशिष्टमपरोक्षं ज्ञानं न भवेदित्यनुषंगः कथंभूतं अज्ञानभिदापमा
र्जनं अज्ञानं च तत्कृतां भिदां च तयोरपमार्जनं निवर्तकं यद्वा अज्ञानं भिनत्तीत्यज्ञानभित् विज्ञानमार्जनं आपद्यते इति ननु जडानां बुद्ध्यादी
नां प्रकाशस्तद्वृत्तिज्ञानं भवेदेव न तु गुणप्रकाशैर्गुणावच्छिन्नैः प्रकाशैर्भवान्सर्वसाक्षी शरीरैः केवलमनुमीयते केवल्येन तु साक्षात्क्रियते इ
त्यर्थः अनुमानप्रकारमाहुः प्रकाशते यस्य च येन वा गुणाः इति यस्य साक्षिणो बुद्ध्यादिगुणाः प्रकाशते यो गुणसाक्षीत्येवं येन वा बुद्ध्यादेः

नश्रमात्रवाह्योगुणाः प्रकाशात इत्यनुमीयत इत्यर्थः शुद्धसत्त्ववपुषिद्भूयसेव्यमानेनदाकारेंतथ्येररणात्वयसोदितःसाक्षात्कारोभवेदितिभावः
३५ एवंतावद्भक्तानामभ्युदयापवर्गार्थंरूपाणिविभर्षीत्युक्तम् । नान्यपिभजनीयानिकेवलंनवक्तुंशक्यंते अनन्तत्वादतर्क्यत्वाच्च म
नोवचसोगोचरत्वादित्याहुः न नामरूपइति । गुणाश्चजन्मानिचकर्माणिचतेनिरूपितव्येनिरूपणार्हेनभवतः कुतः अनुमेयंव
र्त्ममार्गोयस्यतवेति तत्रापि हेतुंतस्यसाक्षिणइति नहिसाक्षिणस्तत्त्वंमनोवचोगोचर इत्यर्थः हेदेववसुधाद्योतमानः

ननामरूपेगुणजन्मकर्मभिर्निरूपितव्येतवेतस्यसाक्षिणः मनोवचोभ्यामनुमेयवर्त्मनोदेवक्रि
यायांप्रतियन्त्यथापिहि ३६ शृण्वन्गृणन्संस्मरयंश्चचिन्तयन्नामानिरूपाणिचमङ्गलानि
ते क्रियासुयुष्मच्चरणारविन्दयोराविष्टचित्तोनभवायकल्पते ३७ दिष्ट्याहरेऽस्याभवतःपदो
भुवोभारोऽपनीतस्तवजन्मनेशितुः दिष्ट्यांकितांत्वत्पदकैःसुशोभनैर्द्रक्ष्यामगांद्यांचतवानुकंपितां ३८

अथापिक्रियायांउपासनादिलक्षणायांत्वांप्रतियंतिउपसकाःसाक्षात्पश्यंतिहिप्रसिद्धं ३६ तस्माद्भक्तोवमोक्षइत्युपसं
हरति शृण्वन्निति अन्यानपिसंस्मारयन् क्रियासुदेवार्चनादिकर्मसुविशेषतःश्रीकृष्णावतारमभिनंदति दिष्ट्ये
ति दिष्ट्याभद्रंतवपदःपादभूतायाःईश्वरस्यतवजन्ममात्रेणापनीतएवकिंचत्वत्पदकैःकोमलैःपादैःसुशोभनैःवज्रांकुशा

ननुतवजन्मनाभारोऽपनीतइत्युक्त्याममापिकिंजीववत्संसारउक्तः नहिनहीत्याहु नेति वतहेईशअसंसारिणस्तेजन्मनःकारणं
क्रीडांविनानतर्कयामः किंचहेअभयाश्रयनभयंआश्रयतइतितथातत्संबोधनंहेनित्यमुक्तेत्यर्थः तवजन्मकर्मणोनास्तीतिकिंव
क्तव्यंयतोजीवात्मन्यापिभवादयस्त्वयिविषयेयाविद्यातयाकृताःनपरमार्थतःसंतीति ३९ प्रस्तुतंप्रार्थयंते मत्स्याश्वेति नःअस्मान्त्रि

नतेभवस्येशनवस्यकारणंविनाविनोदंबततर्कयामहे भवोनिरोधःस्थितिरप्यविद्ययाकृतायतस्त्वय्य
भयाश्रयात्मनि ३९ मत्स्याश्वकच्छपनृसिंहवराहहंसराजन्यविप्रविबुधेषुकृतावतारः त्वंपासिनस्त्रि
भुवनंचयथाधुनेशभारंभुवोहरयदूत्तमवंदनंते ४० दिष्ट्यांबतेकुक्षिगतःपरःपुमानंशेनसाक्षाद्भगवा
न्भवायनः माभूद्भयंभोजपतेर्मुमूर्षोर्गोप्तायदूनांभवितातवात्मजः ४१ शुकउवाच इत्यभिष्टूय
पुरुषंयद्रूपमनिदंयथा ब्रह्मेशानौपुरोधाय देवाःप्रतिययुर्दिवं ४२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद
शमस्कंधेगर्भगतविष्णोर्ब्रह्मादिकृतस्तुतिर्द्वितीयोध्यायः २ ॥ श्रीराधाकृष्णौजयतः ॥ श्रीगोपालः ॥

भुवनंचान्यदायथापासितथाऽधुनापिपाहीति वंदनंतेइतिवदंतःसर्वेशिरोभिःप्रणमन्ति ४० देवकींप्राहुः दिष्ट्येति नःअस्मा
कंभवायउद्भवायसाक्षात्परःपुमानतेकुक्षिगतः अतोभयंमाभूदिति ४१ यस्यरूपमनिदंसर्वप्रत्यग्भूतंयथायथावत्अस्मानवं
चयित्वाएतावितिस्यास्यतइतिमन्यमानाब्रह्मेशानौपुरोधायपुरतःकृत्वाययुरिति ४२ इतिदशमेटीकायांद्वितीयः ॥ २ ॥

भा.द.पू. तृतीयेनिजरूपेणसंभूतस्तुहरिःस्वयं पितृभ्यांसंस्तुतोनीतःपित्राभीतिनगोकुलं १ अथेतिमंगलार्थं यर्हिसर्वगुणोपेतःकालोवभूवत
११ दादेवक्याविष्णुराविरासीदित्यष्टमश्लोकगतेनान्वयःपरमशोभनत्वमेवाह यर्हीत्यादिना अजनोनारायणस्तस्माज्जन्मयस्यप्रजा
पतेस्तस्यऋक्षंरोहिणीनक्षत्रं कथंभूतंशांतानिऋक्षाणिअश्विन्यादीनिग्रहाश्चतारकाश्चयस्मिन्ततयर्हीतिसर्वत्रानुषज्यते१ निर्मला

शुक उवाच अथसर्वगुणोपेतःकालःपरमशोभनः यर्ह्येवाजनजन्मर्क्षंशांतर्क्षग्रहतारकं १ दिशःप्रसेदुर्गग
ननिर्मलोडुगणोदयं महीमंगलभूयिष्ठपुरग्रामव्रजाकराः २ नद्यःप्रसन्नसलिलाह्रदाजलरुहश्रियः
द्विजालिकुलसन्नादस्तवकावनराजयः ३ ववौवायुःसुखस्पर्शःपुण्यगंधवहःशुचिः अग्नयश्चद्विजा
तीनांशांतास्तत्रसमिंधत ४ मनांस्यासन्प्रसन्नानिसाधूनामसुरद्रुहां जायमानेजनेतस्मिन्नेदुर्दुंदुभयो
दिवि ५ जगुःकिन्नरगंधर्वास्तुष्टुवुःसिद्धचारणाः विद्याधर्यश्चननृतुरप्सरोभिःसमंतदा ६ मुमुचुर्मुन
योदेवाःसुमनांसिमुदान्विताः मंदंमंदंजलधराजगर्जुरनुसागरं ७ निशीथेतमउद्भूतेजायमानेजनार्द
ने देवक्यांदेवरूपिण्यांविष्णुःसर्वगुहाशयः ८॥ १ नामुदयोयस्मिन्तत्तथामंगलभूयिष्ठाःपुराद्यायस्यांसा २ जलरुहैः

श्रीशोभायेषांतेद्विजालिकुलानांसन्नादायेषुतेस्तवकायासुताः ३ समिंधतअङ्गागमोत्रद्रष्टव्यःसमैधन्तेतिसम्यग्दीप्तावभूवुरित्यर्थः ४ असुरद्रुहां राम:
कंसादिव्यतिरिक्तानांसर्वप्राणिनांदेवानांचेतिवा अजनाःजायमानेआसन्नःप्रसवोयस्मिन्समएवेत्यर्थः ५।६।७ तमसाउद्भूतेघनतमसि ११

यथायथावदेश्वरेरोरूपेण ८ तमद्भुतंबालकंवसुदेवऐक्षतेतिद्वितीयश्लोकेनान्वयः अद्भुतत्वेहेतुगर्भाणिविशेषणानि अंबुजेक्षणमित्या
दीनि श्रीवत्सलक्ष्मांगलेनशोभतेगलशोभीसःकौस्तुभोयस्मिन्नंपरिष्वक्तसहस्रकुंतलेकिरीटकुंडलादीनांत्विषास्फुरदपरिमि
तैकेशमित्यर्थः १० विस्मयेनउत्फुल्लेविशिष्टेलोचनेयस्यसःगवामयुतमस्पृशन्मनसादत्तवान्कंसनिगृहीतस्पदानासंभवात् स्पृष्टे

आविरासीद्यथाप्राच्यांदिशींदुरिवपुष्कलः ८ तमद्भुतंबालकमंबुजेक्षणंचतुर्भुजंशंखगदाद्युदायुधं श्री
वत्सलक्ष्मंगलशोभिकौस्तुभंपीतांबरंसांद्रपयोदसौभगं ९ महार्हवैडूर्यकिरीटकुंडलत्विषापरिष्वक्त
सहस्रकुंतलं उद्दामकांच्यंगदकंकणादिभिर्विरोचमानंवसुदेवऐक्षत १० सविस्मयोत्फुल्लविलोच
नो हरिंसुतंविलोक्यानकदुंदुभिस्तदा कृष्णावतारोत्सवसंभ्रमोस्पृशन्मुदाद्विजेभ्योयुतमाप्लुतोगवां
११ अथैनमस्तौदवधार्यपूरुषंपरंनतांगःकृतधीःकृतांजलिः स्वरोचिषाभारतसूतिकागृहंविरोच
यंतंगतभीःप्रभाववित् १२ वसुदेव उ० विदितोसिभवान्साक्षात्पुरुषःप्रकृतेपरः केवलानुभवानंद

हेतुः कृष्णावतारेतिमुदाआप्लुतोव्याप्तःस्नातइतिवा ११ कृतधीःशुद्धबुद्धिः १२ प्रथमंपुत्रबुद्ध्यापश्यन्तांपरित्यज्याह अहोविदितो
सीति कथंविदितोसिमनवान्प्रकृतेःपरःपुरुषइतितनुकिमत्राश्चर्यंपुरुषस्यप्रकृतेरन्यत्वादेवेतिप्रतआह साक्षादितिप्रत्यक्षइत्यर्थः न
न्वहिसन्निकृष्टंप्रत्यक्षतःउपलभ्यतेनैवंचित्रमितिअतआहकेवलोनिकेवलश्चासावनुभवश्चानंदश्चतदेवस्वरूपंयस्यसः किंचसर्वबुद्धिदृक्

भ.द.पू. १२

ननु देवकीजठरे प्रविष्टस्य किमियमतिस्तुतिः क्रियते तत्राह स एवेति स एव त्वं स्वरूप एव त्वं न देवकीजठरे प्रविष्ट इत्यर्थः न
नु विश्वं सृष्ट्वा तदनु प्रविष्टस्य किमेतदहं आह स्वप्रकृत्येति स्वमायया इदं सृष्ट्वा तदनु त्वमप्रविष्ट एवेति ननु कथं तर्हि श्रुत्या
च्यते तत्सृष्ट्वा तदेवानुप्राविशदिति अत आह प्रविष्ट इवेति भाव्यसे निरूप्यसे प्रत्यक्षतो वा सद्रूपेण प्रविष्ट इव लक्ष्य
से १४ अत्र दृष्टांतः यथेति इमे ऽविकृताभावा महदादयो यथा तथेति दृष्टांतं विवृणोति ते विकृतैरिति ते विकृतैः

स एव स्वप्रकृत्येदं सृष्ट्वाग्रे त्रिगुणात्मकम् तदनु त्वं ह्यप्रविष्टः प्रविष्ट इव भाव्यसे १४
यथेमे ऽविकृता भावास्तथा ते विकृतैः सह नानावीर्याः पृथग्भूता विराजं जनयंति हि १५
सन्निपत्य समुत्पाद्य दृश्यंतेनुगता इव प्रागेव विद्यमानत्वान्न तेषामिह संभवः १६

294

षोडशविकारैः सह सन्निपत्य मिलित्वा विराजं जनयंति सन्निपतने हेतुः नहि यतः पृथग्भूताः संतो नानावीर्या विशिष्टका
र्यसमर्था न भवंति १५ अतः सन्निपत्येति एवं समुत्पाद्य अनुगताः प्रविष्टा इव दृश्यंते न पुनः प्रविष्टाः कुतः उत्पत्ते रामः
प्रागेव कारणतया विद्यमानत्वात् न तेषामिह सृष्टे कार्ये पश्चात्संभवः प्रवेश इति ॥१६॥ श्रीरामः॥ १२

दार्ष्टांतिके ऽतिदिशति एवं भवानिति ननु यद्यहमप्रच्युतस्वरूप एव कारणतया कार्येषु वर्त्ते तर्हि तेष्विंद्रियैर्गृह्यमाणेष्वम
ग्रहणं किं नास्ति तत्राह बुद्ध्यनुमेयलक्षणैरिति बुद्ध्या रूपादिज्ञानेनानुमेयं लक्षणं स्वरूपं येषां तैर्गुणैरिंद्रियैर्ग्राह्यैर्गु
णैः सह सन्नपि वर्त्तमानोपि तद्गुणाग्रहस्तैर्गुणैः सह न गृह्यसे अयं भावः नहि ग्राह्यैः सह भावमात्रं ग्रहणे कारणं किंतिं
द्रियाणां शक्तिः सा च कार्यैकसमाधिगम्या यथाकार्यमेव कल्प्यते अतो यथा चक्षुषा रूपग्रहे रसादिग्रहणं नास्ति त
थैव विषयग्रहणवत्त्वद्ग्रहणमपीति अविषयत्वेन ग्रहणार्हं न हि तमक्रमेव सर्वं बुद्धिदृगित्यत्र एवं तावत्प्रागेव विद्यमानत्वात्

एवं भवान्बुद्ध्यनुमेयलक्षणैर्ग्राह्यैर्गुणैः सन्नपि तद्गुणाग्रहः अना
वृतत्वाद्बहिरन्तरं न ते सर्वस्य सर्वात्मन आत्मवस्तुनः ॥१७॥

295

वेशो नास्तीत्युक्तं किंच परिच्छिन्नस्य नीडे पक्ष्यादेरिव प्रवेशो भवेत् तव त्वानाहतत्वादपरिच्छिन्नत्वेन बहिरन्तरभेदो नास्ति
कुतः प्रवेश इत्याह अनावृतत्वादिति अनावृतत्वे हेतुत्वाह सर्वस्येति नहि सर्वस्वरूपस्यान्यदावरकमस्ति सर्वात्मनः
न स्वेनैवावृतोन्यस्यात्मा भवेत् आत्मा वस्तुन इति आत्मनो वस्तुनश्चेति हेतुद्वयं अतसातत्यगमन इत्यस्मात् अत
तिव्याप्नोतीत्यात्मा नहि व्यापकस्यावरणं घटते तथा च वस्तुनः परमार्थस्य वस्तुन आवरणं न घटत इत्यर्थः तस्मान्नवंतर्यामि
तया प्रवेशो न सृष्ट्या स्तिं तस्मात् गर्भप्रवेशात् केवलानुभवानंदस्वरूप एव त्वं विदितोसीत्याश्चर्यमिमभाग्यमित्यर्थः॥१७॥

भा० द० पू० ९३

नन्वेतद्धेतुचतुष्टयं प्रपंचस्यावस्तुत्वे घटेत तत्तु न संभवति सत्वेन प्रतीतेरित्याशंक्याह य इति आत्मनो दृश्येषु गुणेषु देहादिषु स्वव्यतिरेकतः आत्मव्यतिरेकेण पृथक् सन्नयं देहादिरिति व्यवस्यते निश्चिनोति यः पुमान् सोऽबुधो विद्वान् व्यतिरेकदर्शनाभावात् किंच मनीषितं विचारितं स देहादिसर्वं यतो विनानुवादं वाचारंभणमात्रं विना सम्यङ् न भवति अतो वस्तुत्वेनत्यक्तं बाधितमेव वस्तुबुद्ध्या पादत्त स्वीकुर्वन्नबुध इत्यर्थः २८ एवं परमेश्वरस्य स्वतद्व्यतिरेकेण सत्वमुक्तं परमेश्वरोपादानत्वादपि तद्व्यतिरेकेण सत्वमित्याह अनीहादिति अगुणत्वादनीहत्वं ततो विकारित्वमित्यर्थः नन्व

यत्रात्मनो दृश्यगुणेषु सन्निति व्यवस्यते स्वव्यतिरेकतोऽबुधः विनानुवादं न च तन्मनीषितं सम्यग्यतस्त्यक्तमुपाददत्पुमान् २८ त्वत्तोऽस्य जन्मस्थितिसंयमान्विभो वदन्त्यनीहादगुणादविक्रियात् त्वयीश्वरे ब्रह्मणि नो विरुध्यते त्वदाश्रयत्वादुपचर्यते गुणैः २९ स त्वं त्रिलोकस्थितये स्वमायया बिभर्षि शुक्लं खलु वर्णमात्मनः सर्गाय रक्तं रजसोपबृंहितं कृष्णं च वर्णं तमसा जनात्यये ३० त्वमस्य लोकस्य विभो रिरक्षिषुर्गृहेऽवतीर्णोऽसि ममाखिलेश्वर राजन्यसंज्ञासुरकोटियूथपैर्निर्व्यूह्यमाना निहनिष्यसे चमूः ३१ ॥ ॥ ननु

नीहत्वे कथं कर्तृत्वं कर्तृत्वे वा कुतो विकारित्वं तत्राह त्वयीश्वर इति ब्रह्मत्वादविकारित्वमीश्वरत्वादकर्तृत्वमिति नन्वेतदपि विरुद्धमेवेत्याह त्वदाश्रयत्वादिति गुणैः बुद्ध्यादिवृत्तिभिः स्रष्टृत्वादिकर्तृत्वमुपचर्यते गुणाश्रयत्वात् यथा भृत्यकृतं राजनीति २९ एवंभूतस्यैव तव यथा विश्वस्थितिसर्गलयार्थं त्रिवर्णगुणावताराः एवमयं भूभारायनयनार्थमिति ज्ञातमित्याह स त्वमिति श्लोकद्वयेनार इति सुमिक्षुरवतीर्णोऽसि द्वे सेनवर्त्मेन ३० अतः साधूनां रक्षणार्थं राजन्यसंज्ञा ये सुरकोटियूथपास्तैर्निर्व्यूह्यमाना इतस्ततश्चाल्यमानामिति ज्ञातमित्याह ।

राम: ९३

किंतु तथाप्यप्रमत्तेन त्वया भाव्यमित्याह अयं त्विति असभ्यः खलः समर्पितं कथितं २२ उपाधावत् अस्तौत् २३ त्वयि भयशंकैव तावन्नास्तीति श्लोकचतुष्टयेनाह देवकी किंचिद्विज्ञापयितुं रूपमिति यत्किमपि रूपं वस्तु प्राहुर्वेदाः किं तद्रूपं तदाह अव्यक्तमत्र हेतुराद्यं कारणं किं परमाणवः नवृहत्सूक्ष्मं किं प्रधानं न ज्योतिः चेतनं किं वैशेषिकाणामिव ज्ञानगुणं न निर्गुणं किं मीमांसकानामिव ज्ञानपरिणामि निर्विकारं किं पुष्करादीनामिव शक्तिविक्षेपेण परिणामि न सत्तामात्रं तर्हि किं सामान्यं न निर्विशेषं तर्हि किं कारणत्वात्सक्रि

अयं त्वसभ्यस्तव जन्म नौ गृहे श्रुत्वाग्रजांस्ते न्यवधीत्सुरेश्वर स ते वतारं पुरुषैः समर्पितं श्रुत्वाधुनैवाभिसरत्युदायुधः २२ श्रीशुक उवाच अथैनमात्मजं वीक्ष्य महापुरुषलक्षणं देवकी तमुपाधावत्कंसाद्भीता सुविस्मिता २३ देवक्युवाच रूपं यत्तत्प्राहुरव्यक्तमाद्यं ब्रह्म ज्योतिर्निर्गुणं निर्विकारं सत्तामात्रं निर्विशेषं निरीहं स त्वं साक्षाद्विष्णुरध्यात्मदीपः २४ ॥ ॥ यं न निरीहम् सन्निधानमात्रेण कारणम् एवंभूतं किमपि कार्यकल्पं यद्वस्तु स एव साक्षात् त्वं विष्णुरिति अपरोक्षत्वेत्याह अध्यात्मदीप इति बुद्ध्यादिकारणसंघातप्रकाशक इत्यर्थः अथवा अव्यक्तं न केनापि प्रकारेण व्यजत इत्यव्यक्तं त्वया कथं तत्त्वतो ताव न्न्यजत इत्याह आद्यं सर्वस्य कार्यस्याद्यमनादीत्यर्थः तथा ब्रह्म ज्योतिर्निर्गुणं निर्विकारमिति चतुर्भिः पदैः देशेन प्रकाशेन च गुणेन च विकारेण च व्यक्तिनिराकरोति तथा सत्तामात्रमिति विशेषेण निर्विशेषमिति सामान्येन निरीहमिति क्रियया च व्यक्तिं निराकरोति अन्यत्सामान्यं एवंभूतस्य तव न भयशंकेति भावः २४

भा·द·पू· किंच महाप्रलयेप्यवशिष्यमाणस्य कुतो भयमित्याह नष्ट इति चराचरे लोके नष्टेषु लीनेषु महाभूतेषु खादिभूतं भूतसूक्ष्मं प्रतिविष्टं तस्मि
२४ न्व्यक्ते अव्यक्तं प्रधानं प्राप्ते अशेषात्मके प्रधाने संज्ञा यस्य एवं मयि लीनमिदमस्ति पश्चादेवमुद्बोधनीयमिति स अशेषसंज्ञः शेष
संज्ञ इति वा २५ किंच प्रलयहेतुर्योयं कालः स एव हि अव्यक्तस्य बंधो प्रकृतिप्रवर्तकस्य प्रलयाभिभूतस्य ते तव चेष्टां लीलां चेष्टा वि

नष्टे लोके द्विपरार्द्धावसाने महाभूतेष्वादिभूतं गतेषु व्यक्तेऽव्यक्तं कालवेगेन याते भवानेकः शिष्यते शे
षसंज्ञः २५ योयं कालस्तस्य तेऽव्यक्तबंधो चेष्टामाहुश्चेष्टते येन विश्वं निमेषादिर्वत्सरांतो महीयांस्तं
त्वेशानं क्षेमधाम प्रपद्ये २६ मर्त्यो मृत्युव्यालभीतः पलायन्लोकान्सर्वान्निर्भयं नाध्यगच्छत् त्वत्पादाब्जं
स प्राप्य यदृच्छयाद्य स्वस्थः शेते मृत्युरस्मादपैति २७ स त्वं घोरादुग्रसेनात्मजान्नस्त्राहि त्रस्तान्भृत्यवित्रास
हासि रूपं चेदं पौरुषं ध्यानधिष्ण्यं मा प्रत्यक्षं मांसदृशां कृषीष्ठाः २८ जन्म ते मय्यसौ पापो माविद्या
न्मधुसूदन समुद्विजे भवद्धेतोः कंसादहमधीरधीः २९ उपसंहर विश्वात्मन्नदो रूपमलौकिकं शंख

परिवर्तते पुनः पुनर्वत्सरांतः यत्र महीयान्द्विपरार्द्धरूपः यस्य चेष्टामाहुः तं त्वां क्षेमधामकं अपवर्गस्थानं प्रपद्ये शरणं व्रजे २६ क्षेमधाम
त्वमेवाह मर्त्य इति लोकान्सत्यपर्यन्तान्पलायमानः केनापि भाग्योदयेन हे आद्य २७ प्रस्तुतं विज्ञापयति स त्वमिति भृत्यानां वित्रासहंती
ति वित्रासहा भृत्यवित्रासहा भृत्यविदिति वा छेदः पौरुषं ऐश्वरं ध्यानधिष्ण्यं ध्यानास्पदं मांसदृशां प्रत्यक्षं मा कृषीष्ठाः २८ भवत एव हेतोर्नि रामः
१सि २४

किमित्युपसंहर्तव्यं एवंभूतेन मया पुत्रेण तव महती श्लाघा स्यादित्याह विश्वमिति निशांते प्रलयावसाने यथावकाशं असंकोचतः असंभा
वितत्वादुपहास्यतैव स्यादित्यर्थः ३१ चतुर्भुजरूपेणाविर्भावे कारणं कारणांतरं वदन्नाह त्वमेवेत्यादिचतुर्दशभिः पूर्वसर्गे प्रथमजन्मनि अभूः आसी
पृश्निर्नाम स्वायंभुवे मन्वंतरे अयं वसुदेवः ३२ ते पाथेयतपः कृतवंतौ ३३।३४।३५ तप्यतोः आचरतोः ईयुः गतानि मय्याविष्टात्मनोः मच्चित्तयोः ३६ अमुनाव

विश्वं यदेतत्स्वतनौ निशांते यथावकाशं पुरुषः परो भवान् बिभर्ति सोयं मम गर्भगोभूदहो नृलोकस्य विडंबनं
महत् ३१ भगवानुवाच त्वमेव पूर्वसर्गेभूः पृश्निः स्वायंभुवे सति तदायं सुतपा नाम प्रजापतिरकल्मषः ३२ यु
वां वै ब्रह्मणादिष्टौ प्रजासर्गे यदा ततः सन्नियम्येंद्रियग्रामं तेपाथे परमं तपः ३३ वर्षवातातपहिमघर्मका
लगुणाननु सहमानौ श्वासरोधविनिर्धूतमनोमलौ ३४ शीर्णपर्णानिलाहाराबुपशांतेन चेतसा मत्तः का
मानभीप्संतौ मदाराधनमीहतुः ३५ एवं वां तप्यतोर्भद्रे तपः परमदुष्करं दिव्यवर्षसहस्राणि द्वादशेयुर्मदा
त्मनोः ३६ तदा वां परितुष्टोहममुना वपुषानघे तपसा श्रद्धया नित्यं भक्त्या च हृदि भावितः ३७ प्रादुरासं वरद
राड्युवयोः कामदित्सया व्रियतां वर इत्युक्ते मादृशो वां वृतः सुतः ३८ अजुष्टग्राम्यविषयावनपत्यौ च दंप
ती न वव्राथेऽपवर्गं मे मोहितौ मम मायया ३९ ॥

प्युषा ३७ प्रादुर्भूतोस्मि वरदराट् वरदेषु श्रेष्ठः इत्यर्थः तेन सह
दर्शनं चवां वरमाविर्भावे कारणमित्युक्तं मादृशः मया सदृशः कामं दित्सया दातुमिच्छया ३८ मे मत्तोपि युवामपवर्गं न वव्राथेन वृतवंतौ
स्य

भा. द. स्क. ९५

...तदपि तद्रूपयोरेव युवयोरहमेव पुनः प्रभवमित्यर्थः ४२।४३ प्राक् प्रथमं ...वेद
वरं दत्वा मयि गते ४०।४१ अदित्यां कश्यपाद्वामन आसेति यदुक्तं तदपि तद्रूपयोरेव युवयोरहमेव पुनः ... न तु त्वयि प्रसन्नेपि क
तद्रूपं मे जन्मेति स्मरणाय त्वा नाय दर्शितं मद्भवं मद्विषयं अनंतरं त्वदिच्छया बालोपि भविष्यामीति भावः ४४

गते मयि युवां लब्ध्वा वरं मत्सदृशं सुतं ग्राम्यान्भोगानभुंजाथां युवां प्राप्तमनोरथौ ४० अदृष्ट्वान्यतमं लोके
शीलौदार्यगुणैः समं अहं सुतो वामभवं पृश्निगर्भ इति श्रुतः ४१ तयोर्वां पुनरेवाहमदित्यामास कश्यपा
त् उपेंद्र इति विख्यातो वामनत्वाच्च वामनः ४२ तृतीयेस्मिन्भवेहं वै तेनैव वपुषा युवां जातो भूयस्तयो
रेव सत्यं मे व्याहृतं सति ४३ एतद्वां दर्शितं रूपं प्राग्जन्मस्मरणाय मे नान्यथा मद्भवं ज्ञानं मर्त्यलिंगे
न जायते ४४ युवां मां पुत्रभावेन ब्रह्मभावेन वासकृत् चिंतयंतौ कृतस्नेहौ यास्येथे मद्गतिं परां ४५ शुक उ
वाच इत्युक्त्वासीद्धरिस्तूष्णीं भगवानात्ममायया पित्रोः संपश्यतोः सद्यो बभूव प्राकृतः शिशुः ४६ तत
श्च शौरिर्भगवत्प्रचोदितः सुतं समादाय स सूतिकागृहात् यदा बहिर्गंतुमियेष तर्ह्यजा या योगमायाजनि नंद
जायया ४७ तया हृतप्रत्ययसर्ववृत्तिषु द्वाःस्थेषु पौरेष्वनुशायितेष्वथ द्वारस्तु सर्वाः पिहिता दुरत्यया बृहत्क

थमावयोः पुनर्जन्मेति अतः परं न भविष्यतीत्याह युवामिति ४५।४६ यदि किं साहं मे विमां गोकुलं नय यशोदायाश्च कन्यां मन्मायामानयेति
प्रथममेव भगवता प्रचोदितो वासुदेवो यदा गंतुमैच्छत् तदैव अजा या योगमाया सा नंदजायया निमित्तभूतया अजनि जाता ४७ हृताः प्रत्य
जैव

३००

दुरत्यया द्वारः ४८

स्वयमेव व्यशीर्यंत विवृता इत्यर्थः ... मित्तार ४९ गंभीरो यस्तोयौघस्तस्य जवेन वेगेन ऊर्मयस्तैः फेनिला फेनव्याप्ता भयाव
हैरावर्तशतैर्व्याप्ता श्रियः पतेः सीतापतेः सिंधुः समुद्र इव ५० निद्रया जया निमित्तभूतया ५१ प्रतिमुच्य लब्ध्वा पदोः पादयोः लोहं निगडमास्ते स्म ५२

ताः कृस्नवाहे वसुदेव आगते स्वयं व्यशीर्यन्त यथा तमो रवेः ववर्ष पर्जन्य उपांशुगर्जितः शेषोन्वगाद्वारि निवारय
न्फणैः ४९ मघोनि वर्षत्यसकृद्यमानुजा गंभीरतोयौघजवोर्मिफेनिला भयावहावर्तशताकुला नदी मार्गं ददौ
सिंधुरिव श्रियः पतेः ५० नंदव्रजं शौरिरुपेत्य तत्र तान्गोपान्प्रसुप्तानुपलभ्य निद्रया सुतं यशोदाशयने निधा
य तत्सुतामुपादाय पुनर्गृहानगात् ५१ देवक्याः शयने न्यस्य वसुदेवोथ दारिकां प्रतिमुच्य पदोर्लोहमास्ते
पूर्ववदावृतः ५२ यशोदा नंदपत्नी च जातं परमबुध्यत न तल्लिंगं परिश्रांता निद्रयापगतस्मृतिः ५३ इति भाग
वते दशमस्कंधे कृस्नजन्म ॥ श्रीशुक उवाच बहिरंतःपुरद्वाराः सर्वाः पूर्ववदावृताः ततो बालध्वनिं श्रुत्वा गृ
हपालाः समुत्थिताः १ ते तु तूर्णमुपव्रज्य देवक्या गर्भजन्म तत् आचख्युर्भोजराजाय यदुद्विग्नः प्रतीक्षते २ स
तल्पात्तूर्णमुत्थाय कालोयमिति विह्वलः सूतीगृहमगात्तूर्णं प्रस्खलन्मुक्तमूर्धजः ३ तमाह भ्रातरं देवी
कृपणा करुणं सती स्नुषेयं तव कल्याण स्त्रियं मा हंतुमर्हसि ४ ॥

जातं किंचिदिति केवलमबुध्यत न तु पुत्रः कन्या चे
ति योगनिद्रया मोहितेति ५३ इति दशमे टीकायां ३ चतुर्थे चंडिकाया कामाकरार्यां निभयात्कुलः ... दिसनं ॥

३०१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

हेभामहेभगनीभर्त्तः पुरुषादोराक्षसोयथास्वापत्यमेवहिनस्तीतितद्वत १५ जीवन्नपिमृतोहं १६।१७ हेमहाभागौस्वकृतंभुजः स्वारब्धकर्मे

भोक्तन्किंचजंतवःप्राणिनः सदैकत्रनासत इतिकिंतल्पकालमेवतदाप्येकत्रनासतेकिंतुवियुज्यतेयतोदैवाधीनाः १८ सदानासत इत्य

नेनयद्दुःखंजन्ममरणादितदपिदेहानामेवनात्मन इत्याह भुवीति भूतानिदेहाएवयांत्यपयांतिचभवंतिनभवंतिचेत्यर्थः यथाभुविभौमानिघटा

दीनितद्वत एतेषुभूतेषुजन्मादिभिर्विक्रियमाणेष्वप्ययमपरोक्षतयाप्रत्यक्षित्वायमानोनात्माविपर्येतिविपर्ययंविक्रियांनप्राप्नोति

कंसउवाच अहोभगिन्यहोभाममयावांवतपाप्मना पुरुषादइवापत्यंबहवोहिंसिताःसुताः १५ सत्वहंत्यक्तका

रुण्यस्त्यक्तज्ञातिसुहृत्खलः कांल्लोकान्वैगमिष्यामिब्रह्महेवमृतःश्वसन् १६ दैवमप्यनृतंवक्तिनम

र्त्याएवकेवलं यद्विश्रंभादहंपापःस्वसुर्निहतवान्शिशून् १७ माशोचतंमहाभागौस्वात्मजान्स्वकृतंभुजः

जंतवोनसदैकत्रदैवाधीनाःसहासते १८ भुविभौमानिभूतानियथायांत्यपयांतिच नायमात्मातथैते

षुविपर्येतियथैवभूः १९ यथानेवंविदोभेदोयतआत्मविपर्ययः देहयोगवियोगौचसंसृतिर्ननिवर्तते

एकएवस्वरूपवर्त्ततइत्यर्थः भौमेषुविक्रियमाणेष्वपियथाभूस्तथेति १९ एवंविचार्यमाणेसतिनशोकावकाशः अज्ञानतस्तुननिवर्त

तइत्याह यथेति अनेवंविदः एवमजनतः आत्मविपर्ययः देहात्मबुद्धिर्भवतियतोविपर्ययाद्भेदोभवतिदेहाहंकारेणात्मनिपरिच्छिन्नेस

ति इदमहंकारास्पदंभिन्नंभवतियतोभेदाद्देहात्पुत्रादेर्देहैःयोगोवियोगश्चततःसंसृतिःसुखदुःखेइतियावदज्ञानंननिवर्त्ततइत्यर्थः २०

योग

द॰पू॰ ५ हेअंगहेभ्रातः ६ दीनदीनवत्दीनाद्दपिदीनवत् तथापुत्रास्यान्यत्रनीतत्वात् साचयोगमायेतिज्ञानत्वात् याचितोप्याचिच्छिदे आकृष्य

१६ जग्राह ७ आपोथयत्बलेनचिक्षेप ८ सद्यएवदेवीभूत्वा ९।१०।११। कृपणामितिअन्यान्शिशून्नहनिष्यतीतिज्ञात्वावारयतिपाठौ

बहवोहिंसिताभ्रातःशिशवःपावकोपमाः त्वयादैवनिसृष्टेनपुत्रिकैकाप्रदीयतां ५ नन्वहंतेह्यवरजादीनाहतसु

ताप्रभो दातुमर्हसिमंदायाअंगेमांचरमांप्रजां ६ शुकउवाच उपगुह्यात्मजामेवंरुदत्यादीनदीनवत् याचित

स्तांविनिर्भर्त्स्यहस्तादाचिच्छिदेखलः ७ तांगृहीत्वाचरणयोर्जातमात्रांस्वसुःसुतां आपोथयच्छिलापृ

ष्ठेस्वार्थोन्मूलितसौहृदः ८ सातद्धस्तात्समुत्पत्यसद्योदेव्यंबरंगता अदृश्यतानुजाविष्णोःसायुधाष्ट

महाभुजा ९ दिव्यस्रगंबरालेपरत्नाभरणभूषिता धनुःशूलेषुचर्मासिशंखचक्रगदाधरा १० सिद्धचार

णगंधर्वैरप्सरःकिन्नरोरगैः उपाहृतोरुबलिभिःस्तूयमानेदमब्रवीत् ११ किंमयाहतयामंदजातःखलुत

१२ तवांतकृत् यत्रक्ववापूर्वशत्रुर्माहिंसीःकृपणान्वृथा १२ शुकउवाच इतिप्रभाष्यतंदेवीमायाभगवतीभु

वि बहुनामनिकेतेषुबहुनामाबभूवह १३ तयाभिहितमाकर्ण्यकंसःपरमविस्मितः देवकींवसुदेवंच

तेरेतुमांकृपणान्वृथाहिंसिहतवानसीति।१२।। बहुनामनिकेतेषु वाराणस्यादिस्थानेषु बहुनामादुर्गाकामा रामः

क्षीत्यादि १३ तस्येति परमविस्मितः कथंदेवीवाक्यमपिअन्यथाजातेति १४ श्रीरामस्सर्वोपरिवर्ततेनमनुतरां १६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰ १७ एवमुक्तप्रकारेणानेनेतेवं तनयाः अहं तालघातितवान्तथाप्यज्ञानदृष्ट्यातनयान्मयाव्यापादितानपिमानुशोचयतः सांत्वयति तस्मा
दिति अज्ञानाश्रयं कर्मैवादमाहयतइति २१ कथं तर्हि ब्राह्मणादिहंतुस्तद्वधस्यच प्रायश्चित्तश्रवणमज्ञानमूलमेवेहयावदितिश्रु
स्वदृग्देहाभिमानीतस्यदेहस्यहननमात्मन्यभिमन्यमानइत्यर्थः २२ स्यालः कंसः स्वस्रोरितिस्वसृशब्देनहिवचनानुपपत्त्यामिथुनस्य

तस्माद्भद्रे स्वतनयान्मयाव्यापादितानपि मानुशोच यतः सर्वे स्वकृतं विंदतेवशाः २१ यावद्धतोस्मि हंतास्मी
त्यात्मानं मन्यते स्वदृक् तावत्तदभिमान्यज्ञो बाध्यबाधकतामियात् २२ क्षमध्वं मम दौरात्म्यं साधवो दी
नवत्सलाः इत्युक्त्वाश्रुमुखः पादौ स्यालः स्वस्रोरथाग्रहीत् २३ मोचयामास निगडाद्विश्रब्धः कन्यकागिरा
देवकीं वसुदेवं च दर्शयन्नात्मसौहृदं २४ भ्रातुः समनुतप्तस्य क्षांतरोषा च देवकी व्यसृजद्वसुदेवश्च प्रहस्य तमुवाच ह
२५ एवमेतन्महाभाग यथा वदसि देहिनां अज्ञानप्रभवाहंधीः स्वपरेति भिदा यतः २६ शोकहर्षभयद्वेषलोभमोह
मदान्विताः मिथो घ्नंतं न पश्यंति भावैर्भावं पृथग्दृशः २७ कंस एवं प्रसन्नाभ्यां विशुद्धं प्रतिभाषितः देवकीवसु

रोद्वारमिथुनलक्षणायस्वसुस्तत्पत्युरभिधानंलिंगसमवायेनप्राणभृतउपादधानीतिवद्देवकीवसुदेवस्य च प्रत्येकं पादमग्रहीदित्यर्थः स्याल
शब्देनकथंचिद्वसुदेवाभिधानं २३ आत्मसौहृदं प्रियवादिनादर्शयन् २४।२५ स्वपरभेददर्शनेभवतितर्हि शोकहर्षेतिभावैरेवनि रामः
मित्तभूतैः मिथोभावान्घ्नंतं भावमीश्वरं पृथग्दृशस्तेनपश्यंतिकिंत्वमेहंवहंताहतश्चेतिमन्यतेइत्यर्थः २७ शुद्धं यथा भवति तथा २८ १७

गृहमाणोस्त्वमग्राह्यो विकारैः प्राकृतैर्गुणैः कोन्विहार्हति विज्ञातुं प्राक्सिद्धं गुणसंवृतः ३२ तस्मै तुभ्यं भगवते वासु
देवाय वेधसे आत्मद्योतगुणैश्छन्नमहिम्ने ब्रह्मणे नमः ३३ यस्यावतारा ज्ञायंते शरीरेष्वशरीरिणः तैस्तैरतुल्यातिशयै
र्वीर्यैर्देहिष्वसंगतैः ३४ स भवान्सर्वलोकस्य भवाय विभवाय च अवतीर्णोंशभागेन सांप्रतं पतिराशिषां ३५ नमः परमकल्या ती३
जा णनमस्ते विश्वमंगल वासुदेवाय शांताय यदूनां पतये नमः ३६ अनुजानीहि नौ भूमंस्तवानुचरकिंकरौ दर्शनं नौ भगवत
ऋषेरासीदनुग्रहात् ३७ वाणी गुणानुकथने श्रवणौ कथायां हस्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्नः स्मृत्यां शिर
स्तव निवासजगत्प्रणामे दृष्टिः सतां दर्शनेस्तु भवत्तनूनां ३८ नौ आवामनुचरः कुवेरस्तस्य किंकरौ भगवतस्तवदर्शनं ३७
तत्रगतयोरावयोः पूर्वस्वभावो मास्तु किंतु वाणीगुणानुकथन इत्यादिनः अस्माकं द्वयोश्चेतिद्विवचनस्थानेबहुत्वं अस्मत्संगिनां सर्वेषामपीति अव
बहुवचनं तवनिवासभूतं यज्जगत्तस्यप्रणामे त्वन्निवासभूतइति बहुव्रीहिनाजगतःप्रणामे शिरोस्त्वित्यर्थः भवतस्तनवो भवतो मूर्तीनां ३८

भा.द.पू. ३४

संकीर्तितः संस्तुतः ३९ वाग्भिर्नद्यन्योजुषतोज्योध्यानित्यादिभिः श्रीभ्रंशरूपोनुग्रहः कृत इति ४० युक्तमेवैतदित्याहसाधूनांस्वधर्मनिष्ठानांस
माचित्तानामात्मविदां सुतरां मत्कृतात्मनां मय्यर्पितचित्तानां तेषां रूपातिरेकात् सुतरामित्युक्तं सवितुर्दर्शनादन्धकारोयथा वंधो न भवेन्नहतु ४१ एवंधान्या
देकस्य संबोधनं हे नलकूबर युवां तन्मत्प्रसादनं सदनं स्वनिकेतनं मत्परमो संगच्छतां युवयोरेपच्छितो मयि प्रेमजातः वांभवो न भवो यस्मिन् ४२

शुक उवाच इत्थं संकीर्तितस्ताभ्यां भगवान् गोकुलेश्वरः दाम्ना चोलूखले बद्धः प्रसन्नाहगुह्यकौ ३९ श्रीभगवानुवाच
ज्ञातं मम पुरैवैतदृषिणा करुणात्मना यच्छ्रीमदांधयोर्वाग्भिर्विभ्रंशोनुग्रहः कृतः ४० साधूनां समचित्तानां सुतरां म
त्कृतात्मनां दर्शनान्नो भवेद्बंधः पुंसोक्ष्णोः सवितुर्यथा ४१ तद्गच्छतं मत्परमौ नलकूबर सादनं संजातो मयि भावो वामी
प्सितः परमो भवः ४२ शुक उवाच इत्युक्तौ तौ परिक्रम्य प्रणम्य च पुनः पुनः बद्धोलूखलमामंत्र्य जग्मतुर्दिशमुत्त
रां ४३ इति भागवते दशमे यमलार्जुनभंगो नाम १० शुक उवाच गोपा नंदादयः श्रुत्वा द्रुमयोः पततो रवं तत्राजग्मुः
कुरुश्रेष्ठ निर्घातभयशंकिताः १ भूम्यां निपतितौ तत्र ददृशुर्यमलार्जुनौ बभ्रमुस्तदविज्ञाय लक्ष्यं पतनकारणं २ उलू
खलं विकर्षंतं दाम्ना बद्धं च बालकं कस्येदं कुत आश्चर्यमुत्पात भयशंकिताः ३ ॥ बद्धोलूखलं यस्मिन्नं ४३ इति द.टी. १० ९

कादशे समागत्य वृंदावनमथार्भकैः वत्सान् पालयता तेन हतो वत्सवकासुरौ निर्घातवज्रपातभयेन शंकिताः १ लक्ष्यं प्रव्यक्तः पुरतो दृश्यमपिप
तनकारणं अविज्ञाय भ्रमुः ३ लक्ष्यं पतनकारणं दर्शयति उलूखलमिति भ्रमप्रकारमाह कस्येदं बालचेष्टादेः कर्म केन वा कारणाद्धो आश्चर्यमुत्पात इति कात रामः ३४

306

मध्यगेन रक्तयोर्मध्यगतेन नकेवलमेतावदृह्याभ्यां निर्गतौ दिव्यौ पुरुषावप्यचक्ष्महि ६ एवंतोवयमिति ४ केवलं तार्किकानन्नगदहुरेवान्येतु
संदेहयुक्तचित्ता बभूवुरिति ५ भगवन्मायामोहितस्य नंदस्यां चूतमाद्य उलूखलमिति ६ ज्ञास्यंतिमामितिशंकमनोतीवांबाल्यमनुकरोतिस्मेत

बाला ऊचुरनेनेति तिर्यग्गतमुलूखलं विकर्षता मध्यगेन पुरुषावप्यचक्ष्महि ४ न ते तदुक्तं जगृहुर्न घटेतेतित
के स्य तत् बालस्योत्पाटनं तयोः चिंत्संदिग्धचेतसः ५ उलूखलं विकर्षंतं दाम्ना बद्धं स्वबालकं विलोक्य नंदः प्रहसद्व
नो विमुमोच ह ६ गोपीभिः स्तोभितोनृत्यद्भगवान्बालवत्क्वचित् उद्गायति क्वचिन्मुग्धस्तद्वशो दारुयंत्रवत् ७
बिभर्ति क्वचिदाज्ञप्तः पीठकोन्मानपादुकं बाहुक्षेपं च कुरुते स्वानां च प्रीतिमावहन् ८ दर्शयंस्तद्विदां लोक आ
त्मनो भृत्यवश्यतां व्रजस्योवाह वै हर्षं भगवान्बालचेष्टितैः ९ क्रीणीहि भोः फलानीति श्रुत्वा सत्वरमच्यु
तः फलार्थी धान्यमादाय ययौ सर्वफलप्रदः १० फलविक्रयिणी तस्य च्युतधान्यकरद्वयं फलैरपूरयद्र
त्नैः फलभांडमपूरि च ११ सरित्तीरगतं कृष्णं भग्नार्जुनमथाह्वयत् धूलिधूसरितांगस्त्वं पुत्र मार्जनमावह
जन्मर्क्षं मद्य भवतो विप्रेभ्यो देहि गाः शुचिः १२ पश्य पश्य वयस्यांस्ते मात्रामृष्टान्स्वलंकृतान् त्वं च स्नातः कृ

दाह गोपीभिरिति स्तोभितः करतालादिना प्रोत्साहितः ७ इदमानयेत्याज्ञप्तः अशक्तोनुमर्समर्थः इव बिभर्ति केवलं पीठादि बाहुक्षेपं करताडनं चतद्विदां चे
ति च कार्योन्वयः ८ तदैश्वर्यविदं नियतेवामेव व्रजस्य हर्षमुवाहेति ९ क्रीणीहीत्यादिकाः सार्द्धदशश्लोकीः सर्वत्र श्रीभागवते वर्तते किंचिदेवप्रक्षिप्ताः स्यु

307

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अरिष्टैरनर्थैः इतः स्थानात् २६ पशव्यं पशुभ्यो हितं न वानि काननान्यर्यान्तराणि विद्यन्ते यस्मिन् तत् २७।२८ एकाधियः गोपाः
प्रतिपत्तिरहिताः व्रजान् शकटव्यूहान् रूढाः शकटान्यारोपिताः परिच्छदा यैस्ते २९ यत्ताः कृतप्रयत्नाः ३०।३१ कृष्णैः कुचगतैः कुं

यावदौत्पातिकोरिष्टो व्रजं नाभिभवेदितः तावद्बालाननुपादाय यास्यामोऽन्यत्र सानुगाः २६ वनं वृं
दावनं नाम पशव्यं नवकाननं गोपगोपीगवां सेव्यं पुण्याद्रितृणवीरुधं २७ तत्तत्राद्यैव या
स्यामः शकटान्युंक्त माचिरं गोधनान्यग्रतो यांतु भवतां यदि रोचते २८ तच्छ्रुत्वैकधियो गोपाः सा
धु साध्विति वादिनः व्रजान्स्वान्स्वान्समायुज्य ययुः रूढपरिच्छदाः २९ वृद्धान्बालान्स्त्रियो राज
न्सर्वोपकरणानि च अनःस्वारोप्य गोपाला यत्ता आत्तशरासनाः ३० गोधनानि पुरस्कृत्य शृंगा
ण्यापूर्य सर्वतः तूर्यघोषेण महता ययुः सह पुरोहिताः ३१ गोप्यो रूढरथा नूत्नकुचकुंकुमकांतयः
कृष्णलीला जगुः प्रीता निष्ककंठ्यः सुवाससः ३२ तथा यशोदारोहिण्यावेकं शकटमास्थिते रेज
तुः कृष्णरामाभ्यां तत्कथाश्रवणोत्सुके ३३ वृंदावनं संप्रविश्य सर्वकालसुखावहं तत्र चक्रुर्व्रजावा
सं शकटैरर्द्धचंद्रवत् ३४ एवं व्रजौकसां प्रीतिं यच्छंतौ बालचेष्टितैः कलवाक्यैः स्वकालेन वत्सपालौ ब

कुमैः कांतिर्यासां ताः स्तनेषु कुचेषु यत्कुंकुमं तेन कांतिर्यासामिति वा ३२।३३ व्रजावासं गोकुलवासमिति स्थानं ३४ स्वकालेन नदीग

भा.द.पू. ३५

१४।१५।१६।१७।१८।१९ रंतुं वृंदावनं गंतुमंतः कृष्णेन यंत्रिताः स्वतंत्रा इव नंदाद्यामंत्रमेतन्मंत्रयन् २१ व्रजकार्यं कुलस्य हितरूपं २०।२१।२२।

नोपेयातां यदा हूतौ क्रीडासंगेन पुत्रकौ यशोदां प्रेषयामास रोहिणी पुत्रवत्सला १४ इत्थं यशोदा तमशेषशे
खरं मत्वा सुतं स्नेहनिबद्धधीर्नृप हस्ते गृहीत्वा सह राममच्युतं नीत्वा स्ववाटं कृतवत्यथोदयं १५ क्रीडंतं सानु
जैर्बालैरतिवेलं सहाग्रजं यशोदाजोहवीत्कृष्णं पुत्रस्नेहस्नुतस्तनी १६ कृष्ण कृष्णारविंदाक्ष तात एहि स्त
नं पिब अलं विहारैः क्षुत्क्षांतः क्रीडाश्रांतोसि पुत्रक १७ हे रामागच्छ ताताशु सानुजः कुलनंदन प्रातरेव कृ
ताहारस्तद्भवान्भोक्तुमर्हति १८ प्रतीक्षते त्वां दाशार्ह भोक्ष्यमाणो व्रजाधिपः एह्यावयोः प्रियं धेहि स्वगृहान्या
त बालकाः १९ शुक उवाच गोपवृद्धा महोत्पातानानुभूय बृहद्वने नंदादयः समागम्य व्रजकार्यममंत्रय
न् २० तत्रोपनंदनामाह गोपो ज्ञानवयोधिकः देशकालार्थतत्त्वज्ञः प्रियकृद्रामकृष्णयोः २१ उत्था
तव्यमितोस्माभिर्गोकुलस्य हितैषिभिः आयांत्यत्र महोत्पाता बालानां नाशहेतवः २२ मुक्तः कथंचि
द्राक्षस्या बालघ्न्या बालको ह्यसौ हरेरनुग्रहान्नूनमनश्चोपरि नापतत् २३ चक्रवातेन नीतो यं दै
त्येन विपदं वियत् शिलायां पतितस्तत्र परित्रातः सुरेश्वरैः २४ यन्न म्रियेत द्रुमयोरंतरं प्राप्य बालकः असावन्य

२३ विपदं वीनां पक्षीणां पदं विहारस्थानं वियदाकाशं नीतः विगतप्रतिष्टं वा २४ कश्चिद्बालः अच्युतेनैव रक्षणमासीत् ॥ २५॥

राम ३५

भा० द० पू०

३६

310

३६ कौमारलीलां निरूपयत्यविदूरेत्यादिना ३७ क्षेपणैर्विल्वादिभिः किंकिणीयुक्तैः पादैः क्षिपतस्ताडयतः वत्सपालाः वहिरावं

वृंदावनं गोवर्द्धनं यमुनापुलिनानि च। वीक्ष्यासीदुत्तमा प्रीती राममाधवयोर्नृप ३६ अविदूरे व्रजभुवः
सह गोपालदारकैः। चारयामासतुर्वत्सान्नानाक्रीडापरिच्छदौ ३७ क्वचिद्वादयतो वेणुं क्षेपणैः
क्षिपतः क्वचित्। अनुकृत्य रुतैर्जन्तूंश्चेरतुः प्राकृतौ यथा ३८ कदाचिद्यमुनातीरे वत्सांश्चारयतोः स्व
कैः। वयस्यैः कृष्णबलयोर्जिघांसुर्दैत्य आगमत् ४० तं वत्सरूपिणं वीक्ष्य वत्सयूथगतं हरिः। दर्शय
न्बलदेवाय शनैर्मुग्ध इवासदत् ४१ गृहीत्वापरपादाभ्यां सहलांगूलमच्युतः। भ्रामयित्वा कपि
त्थाग्रे प्राहिणोद्गतजीवितं ४२ स कपित्थैर्महाकायः पात्यमानैः पपात ह। तं वीक्ष्य विस्मिता बालाः श
शंसुः साधु साध्विति। देवाश्च परिसंतुष्टा बभूवुः पुष्पवर्षिणः ४३ तौ वत्सपालकौ भूत्वा सर्वलोकै
कपालकौ। सप्रातराशौ गोवत्सांश्चारयंतौ विचेरतुः ४४ स्वं स्वं वत्सकुलं सर्वे पाययिष्यंत एकदा।
गत्वा जलाशयाभ्याशं पाययित्वा पपुर्जलं ४५ ते तत्र ददृशुर्बाला महासत्वमवस्थितं ददृशुर्वज्रनिर्भिन्नं गि

वस्त्रादि पिहिताः स्वरूपं अनुकुर्वंतीति तैः सह स्वयमपि तथैव वृषायमाणौ नर्दंतौ तदनुकारिशब्दान् कुर्वंतौ युयुधाते इत्यर्थः रुतैः शब्दैः जंतून्
हंसमयूरादीन् ॥ ३८ मुग्धवत् अजानन्निव आसदत् समीपमागमत् ४१ पादाभ्यां सह लांगूलं यथा भवति तथा गृहीत्वा ४२।४३ सर्वेषां
४० क्षेपर

तत्र

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

311

४७ ग्रामोद्दिर्येषां अनुरागः ४८।४९ तुंडयोश्चंच्वोः वीरणवत् अग्रंथितृणविशेषवत् ५० समीडिरे तुष्टुवुः आनकैः शंखैः अन्यैश्च संस्तवैः सह ५१
स्वस्थानमागतं प्राणमिव कृष्णं च प्रणीयस्वीकृत्य ५२ अतिप्रियेण प्रीत्या आहृताः सादराः प्रेत्यागमिव लोकांतरादागतमिव तृषितानि अक्षीणि

स वै बको नाम महानसुरो बकरूपधृक्। आगत्य सहसा कृष्णं तीक्ष्णतुंडोऽग्रसद्बली ४७ कृष्णं महाबक
ग्रस्तं दृष्ट्वा रामादयोऽर्भकाः। बभूवुरिंद्रियाणीव विना प्राणं विचेतसः ४८ तं तालुमूलं प्रदहंतमग्निव
द्गोपालसूनुं पितरं जगद्गुरोः। चच्छर्द सद्योऽतिरुषाक्षतं बकस्तुंडेन हंतुं पुनरभ्यपद्यत ४९ तमापत
तं स निगृह्य तुंडयोर्दोर्भ्यां बकं कंससखं सतां पतिः। पश्यत्सु बालेषु ददार लीलया मुदावहो वीर
णवद्दिवौकसां ५० तदा बकारिं सुरलोकवासिनः समाकिरन्नंदनमल्लिकादिभिः। समीडिरे चान
कशंखसंस्तवैस्तद्वीक्ष्य गोपालसुता विसिस्मिरे ५१ मुक्तं बकास्यादुपलभ्य दारका रामादयः प्राणा
मिवेंद्रियो गणाः। स्थानागतं तं परिरभ्य निर्वृताः प्रणीय वत्सान्व्रजमेत्य तज्जगुः ५२ श्रुत्वा तद्विस्मिता
गोपा गोप्यश्चातिप्रियादृताः। प्रेत्यागतमिवोत्सुक्यादैक्षंत तृषितेक्षणाः ५३ अहो बतास्य बालस्य
बहवो मृत्यवोऽभवन्। अप्यासीद्विप्रियं तेषां कृतं पूर्वं यतो भयं ५४ ॥ अस्य तंपिबंति ईक्षणानि येषां ते ५३ अहो
बतेत्यादि श्लोकत्रयस्य इति नंदादय इत्यनेनान्वयः अपि एवमपि तेषामेवानिष्टमासीत् नैर्यतः पूर्वमन्येषां भयं कृतम् ॥५४॥श्री:॥

भा·द·पू·
३७

अथघोरदर्शनामिभवंतिनधर्षयंति ५५ गर्गोयदाह तस्मान्नंदात्मजोयंतेनारायणसमोगुणैरित्यादि ५६।५७। वत्सवधमनंतरमघासुरवधं
सुरंहरिः सुनियूथगतं चाहन्नघायदमिनां वकं। इतिदशमेटीकायां ११ द्वादशेतुमहासर्पवपुषंरम घासुरं। वत्सपालैर्मिलत्कुक्षिगंरहं
रिर्निवारयेत १ महावकगलक्रीडाकेवलस्यनकौतुकं। इतिचाघासुरमुखेससखः प्राविशद्धरिः २ कचित्कदाचिद्वनाशायवनेएवप्रयमभोजनंकर्तुं १

अथाप्यभिर्वृत्येनं नैववनेघोरदर्शनाः जिघांसयेनमासाद्य नश्यन्त्यग्नौपतंगवत् ५५ अहोब्रह्मविदां
वाचोनासत्याः संतिकर्हिचित् गर्गोयदाहभगवानन्वभाविनृपैवतत् ५६ इतिनंदादयोगोपाः कृष्ण
रामकथांमुदा कुर्वंतोरममाणाश्चनाविंदन्भववेदना ५७ इतिभागवतेदशमेवत्सवकवधोनाम ११
शुकउवाच क्वचिद्वनाशायमनोदधद्व्रजात्प्रातः समुत्थायवयस्यवत्सपान् प्रबोधयंछृंगरवेणा
चारुणाविनिर्गतोवत्सपुरःसरोहरिः १ तेनैवसाकंपृथुकाःसहस्रशःस्निग्धाःसुशिग्वेत्रविषाणवेणा
वः स्वान्स्वान्सहस्रोपरिसंख्ययान्वितान्वत्सान्पुरस्कृत्यविनिर्ययुर्मुदा २ कृष्णवत्सैरसंख्यातैर्यूथी
कृत्यस्वकान्स्वकान् चारयंतोर्भलीलाभिर्विजह्रुस्तत्रतत्रह ३ फलप्रवालस्तवकसुमनःपिच्छधा
तुभिः काचगुंजामणिस्वर्णभूषिताअप्यभूषयन् ४॥ १ तेनैवशृंगरवेणाकृष्णेनवापृथुकाबालाः स्निग्धाः स्नेहयु

क्ताः शिकुशिक्यंरम्याः शिग्वेत्रादयोयेषांतेसहस्राधिकसंख्यायुक्तान्वत्सान् २।३ काचादिभिर्मातृभिर्भूषिताअपिफलादिभिरात्मानंभूषयन्नित्यर्थः ४ मु

रामः
३७

मुष्णंतश्चोरयंतः ५ यदिकृष्णोदूरंगतस्तर्हि हं ध्मांतः वादयंतः ७ विच्छायाभिः पक्षिच्छायाभिः कलापिभिर्मयूरैः ८ कीशवालान्वृक्षशा
खासुलंबमानानिवानरलांगूलान्याकर्षंतस्तैः सहद्रुमानारोहंतः। विकुर्वंतः दंतदर्शनभ्रूविजृंभादिविकारान्कुर्वंतः पर्लशिषुकंलेषु
प्लवंतः शाखायाः शाखांतमुत्प्लवंतः ९ प्रतिच्छायाः प्रतिबिंबानि १० स्तुतिविस्मितः श्लोकद्वयेनाभिनंदति इत्थमिति सतांविदुषांब्रह्मचतत्सुखं

मुष्णंतोन्योन्यशिक्यादीन् ज्ञातान्दूरं चचिक्षिपुः। तत्रत्याश्चपुनर्दूराद्धसंतश्चपुनर्ददुः ५ यदिदूरंगतःकृष्णोवन
शोभेक्षणायतं अहंपूर्वमहंपूर्वमितिसंस्पृश्यरेमिरे ६ केचिद्वेणून्वादयंतोध्मांतः शृंगाणिकेचनः केचिद्भृंगैः प्रगा
यंतः कूजंतः कोकिलैःपरे ७ विच्छायाभिः प्रधावंतोगच्छंतः साधुहंसकैः बकैरुपविशंतश्चनृत्यंतश्चकलापिभिः ८
विकर्षंतः कीशवालानारोहंतश्चतैर्द्रुमान् विकुर्वंतश्चतैःसाकंप्लवंतश्चपलाशिषु ९ साकंभेकैर्विलंघंतः स
रित्प्रस्रवसंप्लुताः विहसंतः प्रतिच्छायाः शपंतश्चप्रतिस्वनान् १० इत्थंसतांब्रह्मसुखानुभूत्यादास्यंगतानांपरदैव
तेन मायाश्रितानांनरदारकेणसाकंविजह्रुः कृतपुण्यपुंजाः ११ यत्पादपांसुर्बहुजन्मकृच्छ्रतोधृतात्मभिर्योगिभिरप्यभि
लभ्यः सएवयद्दृग्विषयः स्वयंस्थितः किंवर्ण्यतेदिष्टमहोव्रजौकसां १२॥ १ चअनुभूतिश्चतयास्वप्रकाशपरमसुखेनेत्यर्थः

भक्तानांपरदैवतेनआत्मप्रदेननाथेनमायाश्रितानांसौनांतुनरदारकतयाप्रतीयमानेनसहविजह्रुः कृतानांपुरायानांपुंजाःराशयोयेषां
तेविलविलासनदनुभवएवभक्तानामतिगौरवेणभजनमेतेनुतेनसहसख्येनविजह्रुः अहोभाग्यमितिभावः ११ बहुजन्मभिः कृच्छ्रेणधृतआत्मामनो

भा० द० पू० ३८

सुरवल्कीडनवीक्षणोर्नहिमायस्यसः कथंभूतोयस्यांतोनरैःक्षिदृंपीतामृतैरपिमृत्युभीतैरमरैःप्रतीक्ष्यतेकथंमरिष्यतिकदावा यद्वाकथंभूतंसुरवल्की
डनंयदंतंहृदयेऽमरैःप्रतीक्ष्यतेविचिंत्यतेपीतामृतैरपिस्वनिर्जजीवितेषुभिरयंभावः नामृतपानमात्रेणजीवितसफलंभवति किंतुनगवल्कीला
ने नुस्मरणेनेतितदेवमंतश्चिंत्यतइति १३ रुक्ममुखानर्भकान्दृष्ट्वासइति असयातिहिंश्रुत्याजगरंवपुर्धृत्वातेषांग्रसनाशयापथिव्याप्तेनेतितत्तोयस्मा
केनान्वयः कंसेनानुशिष्टः प्रहितः बकीपूतनाकथंव्यवस्यतेतदाह अयंविनिमित्तंमममतयोईयोः तौदैत्यौ स्यातिरुणंहंसंसबलंससैन्य

अघाघनामाभ्यपतन्महासुरस्तेषांसुरवल्कीडनवीक्षणाक्षमः। नित्यंयदंतंनिजजीवितेप्सुभिः पीतामृतैरप्यमरैःप्र
तीक्ष्यते १३ दृष्ट्वार्भकान्रुक्ममुखानघासुरः कंसानुशिष्टः सबकीबकानुजः। अयंतुमेसोदरनाशकृत्तयोर्द्वयो
र्ममैनंसबलंहनिष्ये १४ एतेयदामत्सुहृदस्तिलापः कृतास्तदानष्टसमाव्रजौकसः। प्राणेगतेवर्ष्मसुकानुचिंता
प्रजासवःप्राणभृतांहियेते १५ इतिव्यवस्याजगरंबृहद्वपुःसयोजनायाममहाद्रिपीवरं। धृत्वाद्भुतंव्यात्तगुहा
ननंतदापथिव्यशेतग्रसनाशयाखलः १६ धराधरोष्ठोजलदोत्तरोष्ठोदर्याननांतोगिरिशृंगदंष्ट्रः। ध्वांतांतरा
स्योविततावजिह्वःपरुषानिलश्वाससदवेक्षणोष्णः १७ ॥ ९ बन्धुभिःसहितंहनिष्यामि १४ ननुमदर्व्रजस्याप्रवशिष्टैरन्नै

त्याह एतदितितिलापः कृताः वर्ष्मसुदेहेषुप्रजासवःप्रजाएववासवोयेषांतेतथा १५ सयोजनायामेयोजनप्रमाणेनदैर्घ्येणयुक्तंवृतन्म
हाद्रिवत्पीवरंचव्यात्तंप्रसारितंगुहातुल्यमाननंयस्मिन्नत्र १६ अद्भुतमितियदुक्तंएतद्दर्शयितुंविशिनष्टि धराधामधरोष्ठोयस्यसःजलदैरु
त्तरोष्ठोयस्यसः दर्याविवाननस्यांतेसृक्किणीयस्यसःगिरेःशृंगाणीवदंष्ट्रायस्यसः ध्वांतवदंतरास्यंयस्यसः वितताध्वावजिह्वायस्यसः प
रुषानिलवत्श्वासोयस्यसः दववदीक्षणोयस्यसः दावदृष्टिरित्यर्थः परुषानिलश्वाससदवेक्षणोष्णस्तथा १७ ॥ श्रीरामः

रामः ३८

६२

न२

वस्तुतोऽजगरमेवव्यात्ततुंडंदृष्ट्वावृंदावनस्यश्रीःसंपदेवेतिभ्रांत्यामत्वाविपरीतंव्याप्ताजगरस्यसादृश्येनोत्प्रेक्षितवंतः १८ उत्प्रेक्षामेवप्रश्नो
त्तराभ्यामाह अहोइतिसत्वकूटंसत्वाभासमिदंनवानत्राप्यस्मत्संग्रसनायव्यात्तंयद्व्यालतुंडंतद्दृष्टवंतइति १९ निश्चितंतथैवेत्याहुः सत्यमिति
अर्ककरैरारक्तंघनमुत्तरोष्ठवत्पश्यत तत्तस्यघनस्यप्रतिच्छाययाअरुणंरोधस्थलंअधरोष्ठवत्पश्यतेति पश्यतेतिसर्वत्रान्वेति सृक्किण्योमाहप्रा

दृष्ट्वातंतादृशंसर्वेमत्वावृंदावनश्रियं व्यात्ताजगरतुंडेनह्युत्प्रेक्षंतेस्मलीलया १८ अहोमित्राणिगदतःसत्व
कूटंपुरःस्थितं अस्मत्संग्रसनव्यात्तव्यालतुंडायतेनवा १९ सत्यमर्ककरारक्तमुत्तराहनुवद्घनं अधराहनुवद्रोध
स्तत्प्रतिच्छाययारुणं २० प्रतिस्पर्द्धेतसृक्किभ्यांसव्यासव्येनगोदरे तुंगशृंगालयोप्येतास्तद्दंष्ट्राभिश्चपश्यत॥
२१ आस्तृतायाममार्गोयंरसनांप्रतिगर्जति एषामंतर्गतंध्वांतमेतदप्यंतराननं २२ दावोष्णखरवातोयंश्वास

२शेध वद्भातिपश्यतः तद्दग्धसत्वदुर्गंधोप्यंतरामिषगंधवत् २३ अस्मान्किमत्रग्रसितानिविष्टानयंतथाचेद्बकवद्विन
ह्यति क्षणादनेनेतिबकार्युशन्मुखंवीक्ष्योद्धसंतःकरताडनैर्ययुः २४ ॥ ९ ताभ्यांप्रतिस्पर्द्धेतत्तुल्यतयावर्ततेनगोद

रेगिरिदर्योतस्यदंष्ट्राभिःस्पर्द्धमानाः २१ आस्तृतायाममार्गोविस्तृतोदैर्घ्यवान्मार्गःप्रतिगर्जतिप्रस्पर्द्धते एषांशृंगाणांमध्यगतंमं ३९
धकारमेतदंतराननंआननमध्यंप्रतिगर्जति २२ दावेनउष्णःखरोवातोयंतेनदावाग्निनादग्धानांसत्वानांयोदुर्गंधःसएषःसर्पोदरगत
तामिषगंधवद्भाति २३ एवंसत्यमेवाजगरमन्यथोत्प्रेक्षनिर्भयाययुः किंग्रसितान्ग्रसिष्यत्यनेनशीघ्रंहसनंहत्वाबकारेरुशन्मुखमनी
वकवद्विनक्ष्यति १

भा.द.पू. अमंस्त वत्सुतः सर्पं वपुरसुरस्य वमृषा बाधते स्वानां सर्पे साहस्य गोचरं त्वेन प्रतीयत इति तान्निरोद्धुं बाधितुं यावन्मनो दधे तावत्
३१९ प्रविष्टा इत्युत्तरेणान्वयः २५ प्रविष्टाः एव केवलं न तु तेन न गीर्णाः गिलिताः जीर्णा इति पाठे स एवार्थः कथं भूतेन हतयोः
स्वकयोरंतः स्मरतीति तथा तेन नांत एव बकारेः श्रीकृष्णस्य प्रवेशं प्रतीक्ष्यमाणेन २६ स्वकरादवच्युतान्विनिःसृतान्विमि

इत्थं मिथोऽतथ्यमतज्ज्ञभाषितं श्रुत्वा विचिंत्येत्यमृषा मृषायते रक्षो विदित्वाखिलभूतहृत्स्थितः
स्वानां निरोद्धुं भगवान्मनो दधे २५ तावत्प्रविष्टास्त्वसुरोदरांतरं परं न गीर्णाः शिशवः समस्ताः प्रतीक्ष
माणेन बकारिवेशनं हतस्वकांतस्मरणेन रक्षसा २६ तान्वीक्ष्य कृष्णः सकलाभयप्रदो ह्यनन्यनाथान्स्व
करादवच्युतान् दीनांश्च मृत्योर्जठराग्निघासान्घृणार्दितो दिष्टकृतेन विस्मितः २७ कृत्यं किमत्रास्य ख
ग्रा॥५ लस्य जीवनं न वा अमीषां च सतां विहिंसनं द्वयं कथं स्यादिति संविचिंत्य ज्ञात्वाविशत्तुंडमशेषदृग्घरिः २८
तदा घनच्छदा देवा भयाद्धाहेति चुक्रुशुः जहृषुर्ये च कंसाद्याः कौणपास्त्वघबांधवाः २९ तच्छ्रुत्वा भगवा
न्कृष्णस्त्वव्ययः सार्भवत्सकं चूर्णीचिकीर्षोरात्मानं तरसा ववृधे गले ३०॥

तैः सन्कृत्यं किमत्रेत्यादि विचिंत्य तत्रोपायं ज्ञात्वा स्वयमप्यविशदित्यन्वयः २७ अस्य हिंसनं सतां जीवनं द्वयं निश्चितं कथं स्यादिति २८ घनच्छदा मेघांतरिताः कौण राम:
पाः कौणपाः राक्षसाः २९ चूर्णीकर्तुमिच्छोस्तस्य गले आदावेव तरसा ववृधे अवर्द्धत ३० ३१९
शिनो१ श्रीं

निरुद्धो मुखादीनां मार्गो भूतः कंठो यस्यातितस्याजीर्णा दृष्टे बहिर्निर्गतलोचनस्यांतरंगे देहमध्ये पूर्णः परिभृतः मूर्द्धन्मूर्द्धानं ब्रह्म
रंध्रं निर्भिद्य बहिर्गत इति ३१ प्राणेष्विंद्रियेषु स्वया अमृतवर्षिण्या दृष्ट्या च ३२ अहिदेहस्थितं अद्भुतं महज्ज्योतिर्निर्गत्य खे अवस्थि
तं तस्मिन्नीशे विवेश ३३ स्वकृतः स्वकार्यकृतः श्रीकृष्णस्य अर्हणमकृतः तत्र आनमकुर्वन् सुगाः सुष्ठु गायंतीति गंधर्वादयः ३४ किंच ते बामद्भुतस्तो

ततोऽतिकायस्य निरुद्धमार्गिणो ह्युद्गीर्णदृष्टेर्भ्रमतस्त्वितस्ततः पूर्णोऽन्तरंगे पवनो निरुद्धो मूर्द्धन्विनिर्भिद्य
विनिर्गतो बहिः ३१ तेनैव सर्वेषु बहिर्गतेषु प्राणेषु वत्सान्सुहृदः परेतान् दृष्ट्या स्वयोत्थाप्य तदन्वितः पुनर्व
क्त्रान्मुकुंदो भगवान्विनिर्ययौ ३२ पीनाहिभोगोत्थितमद्भुतं महज्ज्योतिः स्वधाम्ना ज्वलयद्दिशो दश प्रतीक्ष्य
खेऽवस्थितमीशनिर्गमं विवेश तस्मिन्मिषतां दिवौकसां ३३ ततोऽतिहृष्टाः स्वकृतोऽकृतार्हणं पुष्पैः सुरा अप्सरसश्च
नर्तनैः गीतैः सुगा वाद्यधराश्च वाद्यकैः स्तवैश्च विप्रा जयनिःस्वनैर्गणाः ३४ तदद्भुतस्तोत्रसुवाद्यगीतिकाजयादिनै
कोत्सवमंगलस्वनान् श्रुत्वा स्वधाम्नोऽन्त्यज आगतोऽचिराद्दृष्ट्वा महीशस्य जगाम विस्मयम् ३५ राजन्नाजगरं च
र्म शुष्कं वृंदावनेऽद्भुतम् व्रजौकसां बहुतिथं बभूवाक्रीडगह्वरम् ३६॥ ज.१

त्रादीनि नैकोत्सवा अनेकोत्सवा ये मंगलस्वनास्तान् स्वधाम्नोंतिसमीपे श्रुत्वा अजो ब्रह्मा अचिरादागतः ईशस्य श्रीकृष्णस्य
महिम महिमानं दृष्ट्वा विस्मयं प्राप इति ३५ बहुतिथं बहुकालं आक्रीडगह्वरं क्रीडार्थं महाबिलम् ॥ ३६॥ श्रीः

४३ तेनयः स्मारितोनंतहृताखिलेंद्रियाणि यस्य सः तथाभूतोपि कथंचिल्लब्धबहिर्दृष्टिः हे भागवतोत्तम शौनक ४४ इति दशमे १२
त्रयोदशे हरद्ब्रह्मा वत्सान्पालांश्च मायया तदा तत्सर्वरूपोऽब्दं कृष्णः पूर्ववदाचरत् १ नूतनयसि नव्यवत्करोषि २ तथाऽसारभृतां

त्रयं धन्यतमा लोके गुरोपि तत्त्ववोधवाः यत्पिवामो मुहुस्त्वत्तः पुण्यं कृष्णकथामृतं ४३ सूत उवाच इत्थं स्म पृष्टः स तु बादरायणिस्तत्स्मारितानंतहृताखिलेन्द्रियः कृच्छ्रात्पुनर्लब्धबहिर्दृशिः शनैः प्रत्याह तं भागवतोत्तमोत्तम ४४ इति भागवते दशमे अघासुरवधः १२ शुक उवाच साधु पृष्टं महाभाग त्वया भागवतोत्तम यन्नूतनयसीशस्य शृण्वन्नपि कथां मुहुः १ सतामयं सारभृतां निसर्गो यदर्थवाणीश्रुतिचेतसामपि प्रतिक्षणं नव्यवदच्युतस्य यत्स्त्रिया विटानामिव साधुवार्ता २ शृणुष्वावहितो राजन्नपि गुह्यं वदामि ते ब्रूयुः स्निग्धस्य शिष्यस्य गुरवो गुह्यमप्युत ३ तथाघवदनान्मृत्यो रक्षित्वा वत्सपालकान् सरित्पुलिनमानीय भगवानिदमब्रवीत् ४ अहोतिरम्यं पुलिनं वयस्याः स्वकेलिसंपन्मृदुलाच्छवालुकं स्फुटत्सरोगंधहृतालिपत्रिकध्वनिप्रतिध्वानलसद्द्रुमाकुलं ५॥

१ सारग्राहिणामयं निसर्गः स्वभावः कोसौ अच्युतस्य वार्ता प्रतिक्षणं साधु नव्यवन्नूतनेति यत्सः विटानां स्त्रैणानां स्त्रियः कामिन्यो वार्तेव कथं भूतानामपि सतां या अच्युतवार्ता वा यार्थे येषां निवाणी श्रुतिचेतांसि च येषां तथाभूतानामपि २।३।४ भोजनविधानाय पुलिनं स्तौति अहो इति स्वीयानां केलीनां संपदो विद्यंते यस्मिन् तन्मृदुला अच्छवालुका यस्मिन् तत्स्फुटद्वविकसत्सरः सरोजं तस्य गंधेन हृता आकृष्टा अलयः [illegible]

अन्यच्चातिविचित्रं कृतमित्याह एतदिति कौमारं पंचमाब्दांतं पौगंडं दशमावधिः कैशोरमापंचदशाद्यौवनं च ततः परं हरेः कौमारजं पंचमाब्दकृतं दृष्ट्वा पौगंडके षष्ठेब्दे बाला आद्यैतद्द्यजमित्यूचुः किं तत्कर्म मृत्योः सकाशादात्मनोहेश्च मोक्षणं आत्मनः प्रसिद्धा मृत्योः अहेस्तु संसारलक्षणादघासुरज्योतिषः कृष्णे प्रवेशमपि तदा दृष्टमपि कथितवंत इत्यर्थः ३७ नैतद्विचित्रं किंतदित्यपेक्षायामाह अघोपि

४१ एतत्कौमारजं कर्म हरेरात्माहिमोक्षणं मृत्योः पौगंडके बाला दृष्ट्वोचुर्विस्मिता व्रजे ३७ नैतद्विचित्रं मनुजार्भमायिनः परावराणां परमस्य वेधसः अघोपि यत्स्पर्शनधौतपातकः प्रापात्मसाम्यं त्वसतां सुदुर्लभं ३८ सकृद्यदंगप्रतिमांतराहिता मनोमयी भागवतीं ददौ गतिं स एव नित्यात्मसुखानुभूत्याव्युदस्तमायः परमो गतः किं पुनः ३९ सूत उवाच इत्थं द्विजा यादवदेवदत्तः श्रुत्वा स्वरातुश्चरितं विचित्रं पप्रच्छ भूयोपि तदेव पुण्यं वैयासकिं यन्निगृहीतचेताः ४० राजोवाच ब्रह्मन्कालांतरकृतं तत्कालीनं कथं भवेत् यत्कौमारे हरिकृतं जगुः पौगंडकेऽर्भकाः ४१ तद्ब्रूहि मे महायोगिन्परं कौतूहलं गुरो नूनमेतद्धरेरेव माया भवति नान्यथा ४२॥

१ प्रापात्मसाम्यं स्वसमानरूपतां ३८ यस्यांगमूर्तिस्तस्य प्रतिमा प्रतिकृतिः तत्रापि केवलं मनोमयी सापि बलादंतराहिता सती भागवतीं गतिं ददौ पूतनादिभ्यः स एव स साक्षात्स्वयमंतर्गतः किं पुनः नित्या चासावात्मसुखानुभूतिस्तया अभितो व्युदस्ता माया येन सः ३९ येन श्रवणेन निगृहीतं चेतो यस्य सः ४० कालांतरे कौ

श्रीरामः ४०

भा.द.पू.
४१

दिवारूढं वेलातीतेत्यर्थः ६ आरुध्य संरुध्य शाड्वले हरितृणदेशे ७ तदा ते विरेजुः कृष्णस्य विष्वक्परितः पुरुराजिमण्डलैर्बहुभिः
पंक्तिमण्डलैः सह नैरन्तर्येणोपविष्टाः श्रीकृष्णाभिमुखान्याननानि येषां ते फुल्लदृशो विकसितनयनाः कमलकर्णिकायाः परि
तः पत्राणि यथेति ८ पुष्पैस्तद्दलैरन्यैश्च पत्रैः कृतानि भाजनानि यैस्ते ९ रुचिं स्वादुविशेषं अभ्यवजह्रुर्बुभुजिरे सहेश्वराः श्रीकृष्णसहिताः १०

अत्र भोक्तव्यमस्माभिर्दिवारूढं क्षुधार्दिताः वत्साः समीपेऽपः पीत्वा चरन्तु शनकैस्तृणं ८ तथेति पाययित्वार्भा
वत्सानारुध्य शाड्वले मुक्त्वा शिक्यानि बुभुजुः समं भगवता मुदा ७ कृष्णस्य विष्वक्पुरुराजिमण्डलैरभ्यान
नाः फुल्लदृशो व्रजार्भकाः सहोपविष्टा विपिने विरेजुश्छदा यथाम्भोरुहकर्णिकायाः ८ केचित्पुष्पैर्दलैः के
चित्पल्लवैरङ्कुरैः फलैः शिग्भिस्त्वग्भिर्दृषद्भिश्च बुभुजुः कृतभाजनाः ९ सर्वे मिथो दर्शयन्तः स्वस्वभोज्यरुचिं पृ
थक् हसन्तो हासयन्तश्चाभ्यवजह्रुः सहेश्वराः १० बिभ्रद्वेणुं जठरपटयोः शृङ्गवेत्रे च कक्षे वामे पाणौ मसृण
कवलं तत्फलान्यङ्गुलीषु तिष्ठन्मध्ये स्वपरिसुहृदो हासयन्नर्मभिः स्वैः स्वर्गे लोके मिषति बुभुजे यज्ञ

यज्ञभुगपि ते बुभुजे बालानामिव केलिर्यस्य सः तदाह उदरवस्त्रयोर्मध्ये वेणुं बिभ्रद्धारयन् इति सर्वत्र संबंधः वाम इति कक्षे पाणौ वा विशेषणं मृ
सृणं स्निग्धं दध्योदनकवलं तदुचितानि बिल्वादि फलानि अंगुलीषु संधिषु करोतिके वसर्वाभिमुखो मध्ये इति तत्र स्वस्य परितः उपवि
ष्टान्सुहृदः स्वैर्नर्मभिः परिहासवाक्यैः स्वर्गे स्वर्वासिनि जने आश्चर्येण पश्यति सति लोके जनमध्ये बुभुजे ११ श्रीरामाय नमः॥ रामः
४२

१२ भी भयं भयहेतुभ्यो भयं अस्य पास्य यद्वा अस्य विश्वस्य भियोऽपि भयं श्रीकृष्णः आशात् भोजनात् अस्मिन्पादे त्वराधिक्यमार्षं १३ अद्रिषु
तद्दरीकुञ्जेषु लतादिपिहितोदरविवरेषु संकटस्थानेषु १४ अंभोजन्म पद्मात् जनिर्यस्य स ब्रह्मा तदन्तरे तस्मिन्नवसरे गतः आ
गतस्तच्छिद्रं प्राप्तो वा अदः पि मंजु मनोहरं महित्वं महिमानं द्रष्टुं तस्य वत्सानितः स्थानाद्वत्सान्वत्सपांश्चान्यत्र नीत्वा स्वयं तिरो ३ न्य

भारतैवं वत्सपेषु भुञ्जानेष्वच्युतात्मसु वत्सास्त्वन्तर्वने दूरं विविशुस्तृणलोभिताः १२ तान्दृष्ट्वा भयसंत्रस्ता
नूचे कृष्णोऽस्य भीभयं मित्राण्याशान्मा विरमतेहानेष्ये वत्सकानहं १३ इत्युक्त्वाद्रिदरीकुञ्जगह्वरेष्वात्म
वत्सकान् विचिन्वन्भगवान्कृष्णः सपाणिकवलो ययौ १४ अंभोजन्मजनिस्तदन्तरगतो मायार्भकस्येशितुर्द्र ३ न्य
ष्टुं मञ्जु महित्वमन्यदपि तद्वत्सानितो वत्सपान् नीत्वान्यत्र कुरूद्वहान्तरदधात्खेऽवस्थितो यः पुरा दृष्ट्वा
घासुरमोक्षणं प्रभवतः प्राप्तः परं विस्मयं १५ ततो वत्सानदृष्ट्वैत्य पुलिनेऽपि च वत्सपान् उभावपि वने कृष्णो
विचिकाय समन्ततः १६ क्वाप्यदृष्ट्वान्तर्विपिने वत्सान्पालांश्च विश्ववित् सर्वं विधिकृतं कृष्णः सहसावजगा
म ह १७ ततः कृष्णो मुदं कर्तुं तन्मातॄणां च कस्य च उभयायितमात्मानं चक्रे विश्वकृदीश्वरः॥ १८॥

बभूव प्रभवतः श्रीकृष्णस्य १५ उभावपि वत्सान्वत्सपांश्च विचिकाय अन्वीक्षितवान् १६ विधिकृतं ब्रह्मणा कृतं १७ उभयायितं वत्स
वत्सपालरूपेण वर्तमानमित्यर्थः अयं भावः यद्यहं स्वीयमायया तान्वत्सान्वत्सपान् ब्रह्मणः समीपादानयामि तर्हि तन्मातॄणां विषादः स्यात् यदि तानेव आनयामि तर्हि ब्रह्मणो मोहो न स्यादिति ततः

... वत्सहरणे ... १८

भा॰ द॰ स्क॰ ४२

तदेव दर्शयति । यावदिति । वत्सपानां वत्सकानां चाल्पकवपुः प्रमाणमनतिक्रम्य एव सुपर्यापि योज्यं यद्वा यावद्वत्सपावद्व
पुस्तावत्सर्वस्वरूपो जः श्रीहरिरेवाभावि इति । उत्तरार्द्धेऽपि सर्वं विष्णुमयं जगदिति प्रसिद्धा या गीस्तस्या अङ्गवत्साः गीरे वार्थे सर्वरूपेण प्रत्यक्षा बभू
वेत्यर्थः १९ एवं सर्वात्मा स्वव्रजं प्राविशत्कथं स्वयमात्मैव प्रयोजकः आत्मरूपान्गोवत्सान्निर्गमे अपि स्वयमेवेत्यर्थः आत्मरूपैर्वत्सपैः
प्रतिवार्य इति प्रयोजककर्तापि स्वयमेवात्मविहारैः क्रीडन्निति क्रियाकारकाण्यपि स्वयमेवेत्यर्थः २० तत्र तदात्मनस्तत्तज्ञोपवालरूपोऽभ

यावद्वत्सपवत्सकाल्पकवपुर्यावत्कराङ्घ्र्यादिकं यावद्यष्टिविषाणवेणुदलशिग्यावद्विभूषाम्बरं ।
यावच्छीलगुणाभिधाकृतिवयो यावद्विहारादिकं सर्वं विष्णुमयं गिरोऽङ्गवदजः सर्वस्वरूपो बभौ १९ स्व
यमात्मात्मगोवत्सान्प्रतिवार्यात्मवत्सपैः । क्रीडन्नात्मविहारैश्च सर्वात्मा प्राविशद्व्रजं २० तत्तद्वत्सान्पृथङ्नीत्वा
तत्तद्गोष्ठे निवेश्य सः । तत्तदात्माभवद्राजंस्तत्तत्सद्म प्रविष्टवान् २१ तन्मातरो वेणुरवत्वरोत्थिता उत्थाप्य दो
र्भिः परिरभ्य निर्भरं स्नेहस्नुतस्तन्यपयःसुधासवं मत्वा परं ब्रह्म सुतानपाययन् २२ ततो नृपोन्मर्दनमज्जले
पनालंकाररक्षातिलकाशनादिभिः संलालितः स्वाचरितैः प्रहर्षयन्सायं गतो यामयमेन माधवः ॥ २३ ॥

वत् तत्तत्तत्सद्म प्रविष्टः २१ गोपिकामोहनमाह तन्मातरो वेणुरवेण त्वरया उत्थिताः सत्यः सुतान्मत्वा परं ब्रह्मैव दोर्भिरुत्थाप्य
उद्धृत्य पयः सुधासवं पय एव या सुधा आसवस्तद्वदुन्मादकं पाययामासुरित्यर्थः २२ एवं यामयमेन तत्तत्काल क्रीडानि
यमेन सायं गतः प्राप्तः स्वाचरितैः शोभनैर्हरि तैर्वा मातॄः प्रहर्षयन्ताभिरुन्मर्दनादिभिरुपलालित इति ॥ २३ ॥ श्रीः

द॰ स्क॰ ४२

323

गवां मोहनमाह गाव इति परिहृता आहूतास्तैः संगताश्च तान् २४ एतावन्तं वत्सरं स्नेहस्यापि दुर्निवारमासीदित्याह गोगोपीनामि
ति गवां गोपीनां चास्मिन्श्रीकृष्णे मातृता उपलालनादिरूपा पुरोवदेवासीत्किंतु स्नेहर्द्धिकां विना स्नेहाधिक्यं त्विदानीं विशेष इत्य
र्थः आसु गोपीषु हरेस्तोकता च वालभावतापि पूर्ववदेवासीत्किंतु मायया विना ममेयं माता अहमस्याः पुत्र इति मोहं विनेत्यर्थः २५
स्नेहर्द्धिमेव दर्शयति व्रजौकसामिति यथा श्रीकृष्णे यशोदानंदनेः स्वपुत्रेभ्यः स्नेहाधिक्यं पूर्वमासीदिदानीं स्वतोकेष्वपि तथैवाव

गावस्ततो गोष्ठमुपेत्य सत्वरं हुंकारघोषैः परिहूतसंगतान् । स्वकान्स्वकान्वत्सतरानपाययन्मुहुर्लि
हंत्यः स्रवदौधसं पयः २४ गोगोपीनां मातृतास्मिन्सर्वा स्नेहर्द्धिकां विना । पुरोवदास्वपि हरेस्तोक
ता मायया विना २५ व्रजौकसां स्वतोकेषु स्नेहवल्ल्याब्दमन्वहं । शनैर्निःसीम ववृधे यथा कृष्णे त्वपू
र्ववत् २६ इत्थमात्मात्मनात्मानं वत्सपालमिषेण सः । पालयन्वत्सपो वर्षं चिक्रीडे वनगोष्ठयोः २७ ए
कदा चारयन्वत्सान्सरामो वनमाविशत् । पंचषासु त्रियामासु हायनापूरणीष्वजः २८ ततो विदूराच्चरतो गा
वो वत्सानुपव्रजं । गोवर्द्धनाद्रिशिरसि चरंत्यो ददृशुस्तृणं २९ ॥

वति २६ एवमात्माप्यात्मीकृत्य वत्सपो भूत्वा तत्रापि वत्सानां पालानां मिषेणात्मानमात्मना पालयन्क्रीडयन्नित्यर्थः २७ एतावत्पर्यं
तं रामस्यापि मोहश्चासीत्संवत्सरान्ते कथंचिज्ज्ञातवानित्याह एकदेति पंचषासु पंच वा षड्वा सु त्रिषु हायनस्यापूरणी
षु रात्रिषु शेषास्वित्यर्थः २८ ततो दूरतो गोवर्द्धनशिखरे चरंत्यो गावो व्रजसमीपे चरतो वत्सान्ददृशुः ॥ २९ ॥ श्रीः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा.द.पू. ४३

४।३९।

तदेवसगोव्रजः गवां कलापकलत्स्नेहवशात्तेषां वत्सानां स्नेहेनाकृष्टः एवमस्मृतः आत्मा येन सः जवेनोपद्रुतमगात् ... त्यात्मपदुर्गमार्गोऽतिक्रांतः आत्मपा गोपास्तेषां दुर्गमो मार्गो यस्य स चतया युक्तः अभ्यां मध्ये धावन् द्विपात् इव प्रतीयमानः ककु / द्ग्रीवा यस्य सः उदास्यपुच्छः उन्नमितान्यास्यानि पुच्छानि यस्य सः आस्रुपयः सर्वतः स्नुवंति पयांसि यस्य सः / ... आस्रुपया इत्यपि पाठे स एवार्थः गोव्रज इत्यनेन पदेन वृषभादयोऽप्यनुरित्युक्तं तत्र विशब्दतो धूर्नोचेष्टितमाह समेत्येति गो

दृष्ट्वाथ तत्स्नेहवशोऽस्मृतात्मा स गोव्रजोऽत्यात्मपदुर्गमार्गः । द्विपात्ककुद्ग्रीव उदास्यपुच्छोऽगाद्धुंकृतैरास्रु
पया जवेन ३० समेत्य गावोऽधो वत्सान्वत्सवत्योऽप्यपाययन् गिलंत्य इव चांगानि लिहंत्यः स्वौध सु
संपयः ३१ गोपास्तद्रोधनायासमौढ्यलज्जोरुमन्युना दुर्गाध्वकृच्छ्रतोऽभ्येत्य गोवत्सैर्ददृशुः सुतान् ३२ गो
तदीक्षणोत्प्रेमरसाप्लुताशया जातानुरागा गतमन्यवोऽर्भकान् उदूह्य दोर्भिः परिरभ्य मूर्द्धनि घ्राणैरवापुः प
रमां मुदं ते ३३ ततः प्रवयसो गोपास्तोकाश्लेषसुनिर्वृताः कृच्छ्राच्छनैरपगतास्तदनुस्मृत्युदश्रवः ३४

वर्द्धनस्याधः वत्सवत्यः पुनः प्रसूता अपि ३१ एवं वत्सेषु गवां स्नेहातिशयमुक्त्वा गोपानामपि दर्शयितुमाह गोपा इति
तासां गवां रोधनायासस्तत्र स्वमौढ्यं तेन मौढ्यप्राप्तेन लज्जया सह उरुमन्युना दुर्गमार्गजनितक्लेशेन चाभ्येत्य गोवत्सैः
सह सुतान्ददृशुः ३२ ततश्च तेषामीक्षणोत्थेन प्रेमरसेनाप्लुतानि मग्नान्याशयानि येषां तेऽत एव मन्युरहिताः
न पिताऽपि तु मागताः संतः गतमन्यवः प्रत्युत जातानुरागाः येषां ते मूर्द्धिघ्राणैरवघ्राणैः परमं मुदमापुः ३३ कृच्छ्रात् ततोऽपगताः
यौः

रामः ४३

व्रजस्य रामः प्रेमर्द्धेर्वीक्ष्यौत्कंठ्यमनुक्षणं मुक्तस्तनेष्वपत्येष्वप्यहेतुविदचिंतयत् ३५।१ पु.प.१

स्व

प्रेमर्द्धेरौत्कंठ्यमतिशयं मुक्तस्तनेष्वपत्येषु वीक्ष्य हेतुमजानन्नचिंतयत् ३५ चिंतामेवाह द्वाभ्यां किमेतदिति वासुदेवे यथापु
राप्रेम तथा सुतेष्वपि व्रजस्य प्रेम वर्द्धते किमेतदद्भुतमिति किंच सात्मनः मत्सहितस्य मम तेषु प्रेमकारणं किमिति भावः ३६ के
यं माया देवानां वा नराणां वा असुराणां वा कुतो वा कस्मात्प्रयुक्ता तत्रान्यमाया न संभवति यतो ममापि मोहो वर्तते अतः प्रा
यशो मत्स्वामिनः श्रीकृष्णस्यैव मायेयमस्त्विति संभावयति ३७ सवयसान्सखीनपि वयुनेन ज्ञानेन चक्षुषा वैकुंठं श्री

किमेतदद्भुतमिव वासुदेवेऽखिलात्मनि व्रजस्य सात्मनस्तोकेष्वपूर्वं प्रेम वर्द्धते ३६ केयं वा कुत आ
याता दैवी वा नार्युतासुरी प्रायो मायास्तु मे भर्तुर्नान्या मेऽपि विमोहिनी ३७ इति संचिंत्य दाशार्हो शा
वत्सान्सवयसानपि सर्वानाचष्ट वैकुंठं चक्षुषा वयुनेन सः ३८ नैते सुरेशा ऋषयो न चैते त्व
मेव भासीश भिदाश्रयेऽपि सर्वं पृथक्त्वं निगमात्कथं वदेत्युक्तेन वृत्तं प्रभुणा बलोऽवैत् ३९ तावदे
त्यात्मभूरात्ममानेन त्रुट्यनेहसा पुरोवदाब्दं क्रीडंतं ददृशे सकलं हरिं ४०॥

कृष्णस्य स्वरूपमात्मानं ... कृष्णमेवापश्यत् ३८ एवं श्री
... ऋषीणामंशाः ... इति तावदहं वेद्मि इदानीं तु न तथा किंतु अस्मिन्भिदाश्रयेऽपि त्वमेव भासि अत त्वं तत्
... कथं त्वमिति वद ... निगमात् ... ३९ ततो रामस्य

भा·द·१·
४४

इत्थंचान्यतर्कपदित्याह द्वाभ्यां यावंत इति मेमा पाशये मन्मायात स्य ४१ मन्मायामोहितेभ्य इतरेकुत्रत्याः ४२ [illegible]
वितर्कपन्मुत्स्यादित्याह एवमिति द्वाभ्यां एवमेतेषु भेदेषु चिरं ध्यात्वा सम्रात्मभूरिति पाठः ४३।४४ ननु मायायाश्रयस्य तत्
स्य कुतो मोह इत्यत आह तम्यामिति महामायाविनि भगवति अन्यमायाच्छादन विक्षेपकत्वाभेदेष्वंतद्वय

यावंतो गोकुले बालाः सवत्साः सर्व एव हि मायाशये शयाना मे नाद्यापि पुनरुत्थिताः ४१ इत एतेत्र
कुत्रत्या मन्मायामोहितेतरे तावंत एव तत्राब्दं क्रीडंतो विष्णुना समं ४२ एवमेतेषु चिरं ध्यात्वा स आत्म- भेदेषु
भूः सत्याः के कतरे नेति ज्ञातुं नेष्टे कथंचन ४३ एवं संमोहयन्विष्णुं विमोहं विश्वमोहनं स्वये-
व माययाजोपि स्वयमेव विमोहितः ४४ तम्यां तमोवन्नैहारं खद्योतार्चिरिवाहनि महतीतरमा-
येशं निहंत्यात्मनि युंजतः ४५ तावत्सर्वे वत्सपालाः पश्यतोजस्य तत्क्षणात् व्यदृश्यंत घनश्या-
माः पीतकौशेयवाससः ४६॥ माह तम्यामिति निशायां रात्रौ नैहारं हिमकरं प्रभवं तम इव तन्निहितार्थोपसर्जनस्य

तमसो नैहारमिति विशेषणं छादनं तत्तमो यथा पृथगावरणं न करोति किंतु तत्रैव लीयते यथा च खद्योतार्चिरहनि न
पृथक् प्रकाशनं करोति एवं महति पुरुषे पुंसि अजस्य पुंसः इतरा गौणमाया न तत्र किंचित्करोति किं तु आत्मनि स्व रामः
स्मिन्नेव ऐश्वर्यं सामर्थ्यं निहंतीति ४५ अन्यदप्याश्चर्यमाह तावदिति वत्सपालाः वत्सा वत्सपालाश्च सर्वे प्रत्येकं वि ४५

४७ श्रीवत्सं प्रभायुक्तं लांछनं गदादिना दोः सु येषां तेर त्नमयानि कं बुवत्त्रिधा राशिः कं कणानि पाशि सुयेषां ते च ४८ तथा भूरिवहुलत
न्मार्जितं पुण्यं तद्युक्तैर्जनैरर्पितैः ४९ चंद्रिकाविशदस्मितयुक्तैः सहारुणापांगेन च वर्तमानाये या गास्ते वीक्षितैः स्वकार्थीनां स्वभक्तमनोरथा
नां जः सत्वाः सृष्टिपालकाः इव व्यदृश्यंत सत्ववृद्धिशदस्मितेन पालकाः रजोवृद्धारुणेन स्रष्टारः इव तादृक्कटाक्षेद्योतमाना इत्यर्थः ५० आ
त्मा कुत्स्ना तदादि स्तंपर्यंतैर्नैकार्हैः अनेकार्हैः गुणैः ५१ अजाद्याभिर्मायाविद्यादिभिर्विभूतिभिः शक्तिभिर्महदादिभिरितिमहत्सूत्रेषोः पृथ

चतुर्भुजाः शंखचक्रगदाराजीवपाणयः किरीटिनः कुंडलिनो हारिणो वनमालिनः ४७ श्रीवत्सांगद
दोरत्नकंबुकंकणपाणयः नूपुरैः कटकैर्भाताः कटिसूत्रांगुलीयकैः ४८ आंघ्रिमस्तकमापूर्णास्तु
लसी नवदामभिः कोमलैः सर्वगात्रेषु भूरिपुण्यवदर्पितैः ४९ चंद्रिकाविशदस्मेरैः सारुणापांगवी-
क्षितैः स्वकार्थानामिव रजःसत्वाभ्यां स्रष्टृपालकाः ५० आत्मादिस्तंबपर्यंतैर्मूर्तिमद्भिश्चराचरैः
नृत्यगीताद्यनेकार्हैः पृथक्पृथगुपासिताः ५१ अणिमाद्यैर्महिमभिरजाद्याभिर्विभूतिभिः चतुर्विंशति-
भिस्तत्वैः परीता महदादिभिः ५२ कालस्वभावसंस्कारकामकर्मगुणादिभिः स्वमहिध्वस्तमहिभिर्मूर्तिमद्भिरुपा-

त्वौपिवत्साश्चतुर्विंशतितत्वैर्जगत्कारणैः ५२ कालादिभिश्च तत्सहकारिभिः तत्र स्वभावः परिणामहेतुः संस्कार उद्बोध-
कः स्वा महिध्वस्तमहिभिर्भगवन्महिम्ना तिरस्कृतस्वातंत्र्यैरुपैः सर्वैरणिमाद्यैः ।५३। सर्वेषां मूर्तिमत्वापि विशेषमाह ।। [illegible]

मा॰द॰पू॰
४५

सत्यज्ञानेति॰ सत्याश्च ज्ञानरूपाश्च तत्रापि तदेकमात्रादिविजातीयसंभेदरहिताः तत्रापि च एकरसाः सदैकरूपा नित्या यद्वा ते य- द्वा सत्यज्ञानादि मात्रैकरसं यद्ब्रह्म तदेव मूर्त्तिर्येषामिति अत एव उपनिषदामप्यज्ञानं से वहकुच दृष्टुयेषां ते वाम पि हि निश्चितं अस्पृष्ट भूरि

माहात्म्या न स्पष्टुं स्पर्शयोग्यं भूरिमाहात्म्यं येषां ते तथाभूताः सर्वे दृश्यंते ते ति ५४ एवं सकृत्सह एकदेशे परब्रह्मणो विशेषणाय स्यति ५५

अतिकुतुकेन आश्चर्येण उद्धत्य हृद्भिः पूरा स्त्य हंस पृष्ठे निपत्य निराकुतुकशब्देन तीयायाः छंदसोलुक् यद्वा उद्धत्य इति छेदः॥

२ विलो॰ऽ१ अतिकुतुकेन उद्धत्य दृष्टिं मीत्य विपर्यस्त स्तस्मिन्निति यावत् पाठांतरे॰ अतिकुतुकेन उद्धत्य क्षुभित स्त्वेषां धाम्नां तेजसा स्तब्ध

सत्यज्ञानानंतानंदमात्रैकरसमूर्त्तयः अस्पृष्ट भूरि माहात्म्या अपि ह्युपनिषद्दृशां ५४ एवं सकृद्ददर्शाजः परब्रह्मा त्मनोऽखिलान् यस्य भासा सर्वमिदं विभाति सचराचरं ५५ ततोऽतिकुतुकोद्धत्यस्तिमितैकादशेंद्रियः तद्धाम्ना भूदजस्तूष्णीं पूर्देव्यंतीव पुत्रिका ५६ इतीरेशेऽतर्क्ये निजमहिमनि स्वप्रमितिके परत्राजातोऽतन्निरसनमुखब्रह्मकमितौ अनीशेऽपि द्रष्टुं किमिदमिति वा मुह्यति सति च्छाद जो ज्ञात्वा सपदि परमोऽजाजवनिकां॥५७॥

सर्वेन्द्रियो ब्रह्मा

ब्रह्मा निश्चलो भूतः अथ दृष्टांतः पूर्दैवी पुजाधिष्ठात्री काचिद्देवता तस्या अंतिस मीपे पुत्रिका स्वतुमुरवी कनकप्रतिमेव ५६ एवं मोहमनु मुज्जहारेत्याह इतीति ईरोशे इरा सरस्वती तस्या ईशे ब्रह्मणि किमिदमिति मुह्यति पश्चाद्दृष्टुमप्यनीशे सति परमोऽजः श्रीकृष्णः सपदि अजाजवनिकां मायारूपां तिरस्करणीयां यया कृतं दर्शितं तच्छादितिरोधत्त अपसारितवानित्यर्थः अथवा अयं कोऽभिमानी न मे अयं दृष्टु अयोग्य इति तस्योपरि मायां प्रसारितवानिति कमुह्यतिसति अतर्क्ये तर्कागोचरे निजः असाधारणो महिमा यस्य तस्मिन्निति मोहहेतु- रुक्तः दर्शनायोग्यत्वापत्रीणि विशेषणानि स्वप्रमितिके स्वप्रकाशे च तत् सुखचतस्मिन्नतर एवाजातः प्रकृतेः परत्र परस्मिन्नत एवातन्निर

राम॰
४५

अर्वाक् बहिः प्रतिलब्धानि अक्षाणि येन सः परेतवन्मृत उत्थितः यद्वि कथंचित् ऐक्षत निरीक्षत तथा दृष्टी नेत्राणि ५८ जनानामाजीव्यैर्द्रुमाकी र्णां समाप्रियं संततानि आसमंतात् प्रियाणि यस्मिन् तत् ५९ तदाह यत्रेति नैसर्गा दुर्वैराः स्वाभाविकाः प्रतिकार्यौ वैरवंतोऽपि नराः सिंहादयश्च मित्राणीव यत्र सहैवासन् जितस्या वासेन द्रुताः पलायिता रुट्तर्षादयः क्रोधलोभादयो यस्मात्तथाभूतं वृंदावनमपश्यदिति ६० तथा च प रमेष्ठी ब्रह्मा पुराहर्व वदेव ब्रह्म अच ष्टत्र पश्यत् कथंभूतं पशुवंशशिशुत्वनाट्यमुद्वहन्नाट्यमित्यत्र हेतुः अद्वयमित्यादि अद्वयं च

ततोऽर्वाक् प्रतिलब्धाक्षः कः परेतवदुत्थितः कृच्छ्रादुन्मील्य वै दृष्टीराचष्टेदं सहात्मना ५८ सपद्येवाभितः पश्यन्दिशोऽपश्यत्पुरः स्थितं वृंदावनं जनाजीव्यद्रुमाकीर्णं समाप्रियं ५९ यत्र नैसर्गदुर्वैराः सहासन्नृ मृगादयः मित्राणीवाजितावासद्रुतरुट्तर्षकादिकं ६० तत्रोद्वहत्पशुपवंशशिशुत्वनाट्यं ब्रह्माद्वयं पर मनंतमगाधबोधं वत्सान्सखीनिव पुरा परितो विचिन्वदेकं सपाणिकवलं परमेष्ठ्यचष्ट ६१ दृष्ट्वा त्वरे ण निजधोरणतोऽवतीर्य पृथ्व्यां वपुः कनकदंडमिवाभिपत्य स्पृष्ट्वा चतुर्मुकुटकोटिभिरंघ्रियुग्मं न त्वा मुदश्रुसुजलैरकृताभिषेकं ६२ उत्थायोत्थाय कृष्णस्य चिरस्य पदयोः पतन् आस्ते महित्वं प्राग्दृष्टं स्मृत्वा स्मृत्वा

वत्सान् विचिन्वन्तं अनंतं च परितो विचिन्वन्तं परं च शिशुत्वमुद्वहन्तं ब्रह्म च सपाणिकवलमिति नाट्यमेवोद्वहदित्यर्थः ६१ निज धोरणतः स्ववाहनाद्धंसाद्वेगेनावतीर्य दंडवन्नत्वा चतुर्णां मुकुटानां अग्रे रंघ्रियुग्मं स्पृष्ट्वा मुदाश्रुजलैरानंदाश्रुरूपैः सुजलैरभिषेकमकरोत्

भा·द·पू· सर्वे पशवः स कं पोतेर एव गर्ध्या अनुकरणमेतत् इत्यर्थः वा चारेडल श्लोक ६४। इति दशमे टीकायां १३ चतुर्दशे तु तद्दृष्ट्वा स्वीयं गतुद्ध
४६ निश्चयं अनीशः कर्तुमतो वीलुक्तं ब्रह्मा विमोहितः १ स्वकृतापराधेन भिया स कंपतया भगवन्महिमानमनवगाहमानो यथादृष्टमेव
कीर्तयन्नाह· नौमीति· हे ईड्य स्तुत्य ते तुभ्यं नमामीति द्वितीयार्थे चतुर्थी यद्वा तुभ्यं त्वामेव प्रसादयितुं त्वामेव प्रणौमीत्यर्थः अभ्रवपुर्यस्य त
स्मै तडिदंबरं यस्य गुंजाभिरवतंसो कर्णभूषणौ यस्य परिपिच्छं च बर्हापीडं तैर्लसन्मुखं यस्य तस्मै वन्याः स्रजो यस्य तस्मै कवलादिभि
र्लक्ष्मभिः श्रीः शोभा यस्य तस्मै मृदू पादौ यस्य तस्मै पशुपांगजायेति पशुपस्य गोमित्रः पशुपो नंदः पशुपांगाज्जातः पशुपांगजस्तस्मै १ ननु नौ

शनैरथोत्थाय विमृज्य लोचने मुकुंदमुद्वीक्ष्य विनम्रकंधरः कृतांजलिः प्रश्रयवान्समाहितः सवेपथुर्गद्गदयैडते
लया ६४ इति भा० द० बालक्रीडायां ब्रह्ममोहापनोदनं १३ ब्रह्मोवाच· नौमीड्य तेऽभ्रवपुषे तडिदंबराय गुंजावतंसपरि
पिच्छलसन्मुखाय· वन्यस्रजे कवलवेत्रविषाणवेणुलक्ष्मश्रिये मृदुपदे पशुपांगजाय १ अस्यापि देव वपुषो मदनु
ग्रहस्य स्वेच्छामयस्य न तु भूतमयस्य कोपि· नेशे महि त्ववसितुं मनसांतरेण साक्षात्तवैव किमुतात्मसुखानुभूतेः २

330 मीति प्रतिज्ञाय किं स्तवनवादमात्रं क्रियते अत आह· अस्यापीति· भो देव अस्यापि सुलभत्वेन प्रकाशितस्यापि तव वपुषः अवतारस्य महिमा
नं अवसितुं ज्ञातुं कोपि कः ब्रह्मा अहमपि न ईशे न शक्नोमि सुलभत्वायुक्तिमाह मदनुग्रहस्य ममानुग्रहो यस्मात्स्वेच्छामयस्य स्वीयानां
या यथेच्छा तथा भवतः तर्हि किमिति ज्ञातुं न शक्यसे अत आह न तु भूतमयस्य चित्यशुद्धसत्वात्मकस्य तदा तव केवलस्यात्मसुखानुभवमात्रस्याव
तारिणो गुणातीतस्य महिमानमंतरेण निरुद्धेनापि मनसा को वा ज्ञातुं समर्थो भवेत् अथवा भूतमयस्यापि तु विराड्रूपस्य तवत्वन्नियम्यस्य वपु टी·मः
षः महि अवसितुं कोनेशे तदा साक्षात्तवैवासाधारणस्य नियम्यनियंतृत्वभेदरहितस्य महिमानं अवसितुं कोपि नेश इति किमु तवक्तव्यमि· २ ४६
पि।

तर्हि अज्ञाः कथं संसारं तरेयुः तत्राह· ज्ञान इति· उदपास्य ईषदप्यकृत्वा सद्भिर्मुखरितां स्वत एव नित्यं प्रकटितां भवदीयां वार्तां स्वस्थान
एव स्थिताः तत्सन्निधिमात्रेण स्वत एव श्रुतिगतां श्रवणप्राप्तां तनुवाङ्मनोभिर्नमंतः सत्कुर्वंतो ये जीवंति केवलं यद्यपि नान्यत्कुर्वंति
तैः प्रायशः त्रिलोक्यामन्यैरजितोपि त्वं जितः प्राप्तोसि किं ज्ञानश्रमेणेत्यर्थः ३ भक्तिं विना ज्ञानं नैव सिद्ध्यतीत्याह· श्रेयःसृतिमिति·
श्रेयसामभ्युदयापवर्गलक्षणानां सृतिः सरणं यस्याः सरसः स्रवनिर्झराणां तां तेन वनं भक्तिमुदस्य त्यक्त्वा श्रेयसां मार्गभूतामिति वा· तेषां क्ले

ज्ञाने प्रयासमुदपास्य नमंत एव जीवंति सन्मुखरितां भवदीयवार्तां स्थाने स्थिताः श्रुतिगतां तनु
वाङ्मनोभिर्ये प्रायशोऽजित जितोप्यसि तैस्त्रिलोक्यां ३ श्रेयःसृतिं भक्तिमुदस्य ते विभो क्लिश्यंति
ये केवलबोधलब्धये ० तेषामसौ क्लेशल एव [illegible] शिष्यते
331 नान्यद्यथा स्थूलतुषावघातिनां ४ पुरेह भूमन्बहवोपि योगिनस्त्वदर्पितेहा निजकर्मलब्धया· विबु
ध्य भक्त्यैव कथोपनीतया प्रपेदिरेंजोऽच्युत ते गतिं परां ५ ॥

॰ शं क्लेशः क्लेश एवावशिष्यते· अयं भावः यथा अल्पप्रमाणं धा
न्या १ न्यं परित्यज्य स्थूलधान्यानं तंकरणहीनास्थूलधांभासांस्तुषानवघ्नंति तेषां न किंचित्फलं एवं भक्तिं तुच्छीकृत्य ये केवलबोधाय प्र
यतंते तेषां नमतीति ४ भक्त्यैव ज्ञानं नान्यथेत्यत्र सदाचारं प्रमाणयति· पुरेति· हे भूमन्नीह पूर्वं योगिनोपि संतः यो ज्ञानमप्राप्य पश्चात्त्व
दर्पितेहाः त्वदर्पिता लौकिक्यपि ईहा चेष्टा ये स्ते निजकर्मलब्धया त्वदर्पितैर्निजकर्मभिर्लब्धया तया पिनाईहा च निजानिक
माणि चैनेलब्धया इत्येकं वा पदं कथोपनीतया कथया त्वत्समीपं प्रापितया भक्त्यैव विबुध्य ज्ञात्वा अंजः सुखेनैव तव परां गतिं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

गुणात्मन गुणानामात्मनस्ते तव गुणान्विमातुं एतावंत इति गुणयितुं मपि के ईशिरे समर्था बभूवुः इत स्ताहि शेषवार्त्ता कथं
भूतस्य तव अस्य विश्वस्य हिताय पालनाय बहुधा बहुगुणाविष्कारेणावतीर्णस्य ननु कालेन निपुणैः किमशक्यम
त आह· कालेनेति· वा शब्दो विकल्पे सुकल्पैरति निपुणैर्बहु जन्मना कालेन भूपरिमाणं वा विमिताः विशेषेण गणिता भवेयुः
तथा खे मिहिका हिमकणा अपि तथा द्युभासः दिवि नक्षत्रादि किरणपरिमाणं वापि ७ तस्माद्भक्तिरेव संगच्छत इत्याह

गुणात्मनस्तेपि गुणान्विमातुं हितावतीर्णस्य क ईशिरेस्य कालेन यैर्वा विमिताः सुकल्पैर्भूपांसवः
खे मिहिका द्युभासः ७ तत्तेनुकंपां सुसमीक्ष्यमाणो भुंजान एवात्मकृतं विपाकं हृद्वाग्वपुर्भि-
र्विदधन्नमस्ते जीवेत यो मुक्तिपदे स दायभाक् ८ पश्येश मेनार्य्यमनंत आद्ये परात्मनि
त्वय्यपि मायिमायिनि मायां वितत्येक्षितुमात्मवैभवं ह्यहं कियानैच्छ[illegible]मिवार्चिरग्नौ ९

तत्तेनुकंपामिति· सुसमीक्षमाणः कदा न विष्यतीति· बहुमन्यमानः स्वार्जितं कर्मफलमनाशक्तः सन्भुंजान एव ना तीव तप्ता
दिभिर्य एवं यो जीवेत स मुक्तौ दायभाग्भवति भक्तस्य जीवनमेव निरंकेण लयप्राप्तिवन्मुक्तौ नान्यदुपयुज्यत इति भावः ॥ ८॥ स्वा २
तदेवं स्तुत्वा भगवंतं क्षमापयितुं स्वापराधं निवेदयति· पश्येति· हे ईश मे अनार्य्यं दौजन्यं पश्य यदहं मायिनामपि मायिनि विमोहके त्वयि
स्वमायां प्रसार्य्यात्मैश्वर्यमीक्षितुमैच्छमभिलषितवान् अहो एवं कर्तुं त्वयि अहं कियान् किं विद्यथा महद्भूतान् ज्वालाग्नौ न किंचित् ॥ ९॥
अ १

भा·द·पू·
४७ एवं तावत्सगुणनिर्गुणयोरुभयोरपि ज्ञानं दुर्घटमिति त्वत्कथाश्रवणेनैव त्वत्प्राप्ति र्नान्यथेत्युक्तं इदानीं यद्यपि उभयोरपि विवेक-
णादुर्ज्ञेयत्वमुक्तं तथापि गुणातीतस्य ज्ञानं कथं भवेत· ननु सगुणस्य तव अचिंत्यानंतगुणत्वादिति श्लोकद्वयेनाह· तथापीति·
म हे भूमन् अपरिच्छिन्न अगुणस्य ते महिमा अमलैरंतरात्मभिः प्रत्याहृतैरिंद्रियैर्विबोद्धुं बोधगोचरीभवितुं अर्हति योग्यो भवति· अथ
वा विबोद्धुं ज्ञातुं अर्हति अर्हते शक्यते यद्वा महिमेति महिमानं कश्चिद्बोद्धुमर्हतीत्यर्थः कथं स्वानुभवादात्माकारांतःकरण
साक्षात्कारात् ननु चांतःकरणमपि सविकारमेव विषयीकरोति· इति कथमात्माकारतांतस्येति· अत आह· अविक्रि या
सा १

तथापि भूमन्महिमागुणस्य ते विबोद्धुमर्हत्यमलांतरात्मभिः
अविक्रियात्स्वानुभवादरूपतो ह्यनन्यबोध्यात्मतया न चान्यथा ६

दिति· विक्रियाविशेषाकारः तद्रहितात् विशेषपरित्यागे एव आत्माकारता इत्यर्थः ननु अंतःकरणसाक्षात्कारविषयत्वेनात्मप्रसंगः स्यादत
आह· अरूपत इति रूपं विषयः अविषयत्वाद् इति विषयत्वमेवात्मनो न फलविषयमतो नायं दोष इति भावः कथं तर्हि स्फूर्तिः अनन्यबोध्या
त्मतया स्वप्रकाशत्वेनैव न त्वन्यथा इदं तदिति विषयत्वेनेत्यर्थः अथवा मा सर्वतो निरंगा लक्ष्मी रर्थ्यं गुणस्य ते महिमानं अमलैरंतरिति रामः
भिरिंद्रियैरपि तथा याहि अवस्तुतः तेन रूपेण विबोद्धुं किमर्हति ना इत्येवेत्यर्थः कथं तर्हि इति तदाह स्वानुभवादिति स्वानुभवादित्यादिना उक्तं ४७

भा॰द॰पू॰ ४८

रजोभुवः रजोजातस्याविजानत अत एव अजावलेपान्धतमोन्धचक्षुषो जगत्कर्त्ताहमिति मदेन ... तमोरूपेणान्धीभूतनेत्रस्यापि तव
त्वत्तः पृथगीशमानिनो अन्यत्र प्रभुत्वेन वर्त्तमानोपि नाथवान् मद्भृत्य एव एषोनुकंप्य इति मत्वा क्षमस्वेत्यर्थः १० ब्रह्माण्डविग्रहस्त्वमपि अस्त्व
एव चेत्तत्राह क्वाहमिति तमः प्रकृतिः महान् अहंकारः खं आकाशं चरो वायुः अग्निर्वार्जलं भूश्च प्रकृत्यादि पृथ्व्यन्तैर्वेष्टितः संवे
ष्टितो योण्डघटः स एव तस्मिन्वा स्वमानेन सप्त वितस्तिकायो यस्य सोहं क्व चते महित्वं कथंभूतस्य ईदृग्विधानि यान्यविगणितानि

अतः क्षमस्वाच्युत मे रजोभुवो ह्यजानतस्त्वत्पृथगीशमानिनः अजावलेपान्धतमोन्धचक्षुष एषोनुकंप्यो मयि नाथवानिति १० क्वाहं तमो महदहं खचराग्निवार्भूसंवेष्टिताण्डघटसप्तवितस्तिकायः क्वेदृग्विधाविगणिताण्डपराणुचर्य्यावाताध्वरोमविवरस्य च ते महित्वं ११ उत्क्षेपणं गर्भगतस्य पादयोः किं कल्पते मातुरधोक्षजागसे किमस्तिनास्तिव्यपदेशभूषितं तवास्ति कुक्षेः कियदप्यनन्तः ॥ १२ ॥

निअण्डानि तएव परमाणवस्तेषां चर्य्यापरिभ्रमणं तदर्थं वाताध्वानो गवाक्षास्तद्वद्रोमविवराणि यस्य तस्य तव त्वयानुकंप्योहमि
ति ११ अपि च गर्भगतस्य शिशोः पादयोरुत्क्षेपणं मातुः किमपराधाय भवति लोके अस्तिनास्तिव्यपदेशाभ्यां वा नाचशब्दाभ्यां स्थू
लसूक्ष्मे कार्यकारणे शब्देर्वा भूषितं अभिहितं एतेषां शब्दानां भुवि विषये उषितं स्थितमिति वा सर्वं वस्तु इत्यर्थः हे अधोक्षज तव
कुक्षेर्बहिः किं यदपि किंचिन्मात्रमपि न किंचिदस्तीत्यर्थः अतः सर्वस्य त्वत्कुक्षिगतत्वेन ममापि त्वया मातृवदपराधः सो

रामः ४८

किंच विशेषतोपि त्वत्तो मम जन्म प्रसिद्धमित्याह जगत्त्रयेति जगत्त्रयस्यान्ते प्रलये य उदधीनां संप्लवः संश्लेषस्तस्मिन् उदे
उदके नारायणस्योदरे नाभिस्तस्य नालादजो विनिर्गत इति वाक् सा तावन्मृषा न भवति वै निश्चितं तथापि तु हे ईश्वर त्व
त्तः अहं किं न विनिर्गतः नोत्पन्नोस्मि अपि तु त्वत्त एवोत्पन्न इत्यर्थः १३ तर्हि नारायणस्य पुत्रस्य मम किं माययात आह ना
रायणस्त्वमिति नहीति काक्वा त्वमेव नारायण इत्यापादयति कुतोहं नारायण इति चेदत आह सर्वदेहिनामात्मासि एव
मपि किं नारायणो न भवसि नारं जीवसमूहो अयनमाश्रयो यस्य स तथेति त्वमेव सर्वदेहिनामात्मा वान्नारायण इति भावः

जगत्त्रयान्तोदधिसंप्लवोदे नारायणस्योदरनाभिनालात् विनिर्गतोजस्त्विति वाङ्न वै मृषा किं त्वीश्वर त्वन्न विनिर्गतोस्मि १३ नारायणस्त्वं न हि सर्वदेहिनामात्मास्यधीशाखिललोकसाक्षी नारायणोङ्गं नरभूजलायनात्तच्चापि सत्यं न तवैव माया १४ ॥

हे अधीश त्वं नारायणः पुनः काकुः अधीश प्रवर्त्तक ततश्च नारस्याय
नं प्रवृत्तिर्यस्मात्तथेति पुनस्त्वमेव असाविति किं च त्वमखिललोकसाक्षी अखिलं लोकं साक्षात्पश्यसि अतो नारमसे जानासीति त्व
मेव नारायणस्य ननु एवं नारायणशब्दव्युत्पत्तौ भवेदेवं तत्त्वन्यथा प्रसिद्धमित्याशंक्याह नारायणोङ्गमिति नराद्भूता ये र्थास्तथा नराज्जा
तेयज्जलं तदयनात् यो नारायणः प्रसिद्धः सोपि तवैवांगं मूर्तिस्तथा च स्मार्यते नराज्जातानि तत्त्वानि नाराणीति विदुर्बुधाः तस्य तान्ययनं पूर्वं
तेन नारायणः स्मृत इति आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृत इति ननु मन्मूर्तेरपरिच्छे

४९

भा॰द॰पू॰ ४९

अपरिच्छेदमेवोपपादयति तच्चेदिति · जगदाश्रयभूतं तव वपुः जलस्थमित्येवं यदि सत्यं स्यात् तर्हि तदेव कमलनालमार्गेण [illegible]
श्यसंवत्सरशतं विचिन्वतापि मया हे भगवन्नन्तर्येऽप्यन्ते तत्र किमिति न दृष्टं अपि किमिति नो व्यदर्शि न दृष्टं तदेव तपः करणा
नन्तरं सपद्येव सुदृष्टं अतो मायैव अतस्त्वन्मूर्तेर्देशविशेषपरिच्छेदः सत्यो न भवतीत्यर्थः १५ अपि च बहिर्जलादिप्रपंचः सत्यः स्यात्तर्हि
तेन तव कुक्षौ दृष्टो भवेन्नतु मायाविलसितं त्वयैव दर्शितमित्याह · श्लोकत्रयेण · हे मायाधमन मायोपशमन अत्रैवावतारे बहिः स्फुटस्यापि ज

तच्चेज्जलस्थं तव सज्जगद्वपुः किं मे न दृष्टं भगवंस्तदैव · किं वा सुदृष्टं हृदि मे तदैव किं नो सपद्येव पुनर्व्यदर्शि १५ अत्रैव मायाध
मनावतारे ह्यस्य प्रपंचस्य बहिः स्फुटस्य · कृत्स्नस्य चान्तर्जठरे जनन्या मायात्वमेव प्रकटीकृतं ते · १६ यस्य कुक्षाविदं सर्वं सात्मं
भाति यथा तथा · तत्त्वय्यपीह तत्सर्वं किमिदं मायया विना १७ अद्यैव त्वदृतेऽस्य किं मम न ते मायात्वमादर्शितम् एकोऽसि प्रथमं
ततो व्रजसुहृद्वत्साः समस्ता अपि · तावन्तोऽसि चतुर्भुजास्तदखिलैः साकं मयोपासितास्तावन्त्येव जगन्त्यभूस्तदमितं ब्रह्माद्वयं शि

तस्य मध्ये जनन्याः प्रदर्शनेन १६ ननु बहिः सत एवान्तर्जठरे प्रतिबिंबो नतु कुतः सर्वस्य मायात्वमत आह · यस्येति · यस्य तव कुक्षौ सर्वमिदं यथा भाति तत्स
र्वं तथापि बहिरपि तथैव भाति किं च सात्मं वत्ससहितं तदिदं त्वयि मायया विना किं घटते अयं भावः त्वयि प्रतिबिंबस्य दृष्टत्वादि विलोमतया प्रतीय
मानत्वात् तदस्ति न वत्सादर्शस्थानीयस्य त्वयि प्रतीतिनिरस्यार्थतः सर्वथा मिथ्यात्वमेवेति १७ अपि च न केवलं जनन्या ममापि तथैव दर्शितमित्या
ह · अद्यैवेति · त्वदृते त्वां विना अस्य विश्वस्य मायात्वं त्वया न मे मम तदद्यैव किं नादर्शितं किंतु दर्शितमेवेत्यर्थः यत आह एकोऽसीत्यादि तत्र तत्र मया
सह अखिलैस्तत्त्वादिभिरुपासितास्तावन्तश्चतुर्भुजा असि जगन्ति ब्रह्मांडादीनि · इति प्रागनुक्रममिति ज्ञातव्यम् ॥१८॥ श्रीरामाय नमः ॥ रामः ४९

५८

ननु त्वस्मिन् तव मया दर्शितं शुद्धमेव चैतन्यं कथं प्रपंचवन्माया इत्युच्यते सत्यं किंतु अद्वितीयस्य त्वयि नानात्वं गुणावतारमत्स्याद्यवतारेष्विव का
र्यवशेन स्वतंत्रमायानिबंधनमित्याह · श्लोकद्वयेन · अजानतामिति · त्वत्पदवीं तव स्वरूपं अजानतां मे अनात्मनि प्रपंचे स्थितः आत्मैव त्वं आ
त्मनैव स्वातंत्र्येण मायां वितत्य भासि कथं जगतां स्रष्टा अहमिव ब्रह्मेव विधाने पालने च एष त्वमिव चान्ते त्रिनेत्र इवेति १९।२०। ननु स्वातंत्र्ये
कथं ऋषिषु मत्स्यादिषु जन्म कथं वा मनाद्यवतारे यज्ञादिकार्पण्यं कथं वा अस्मिन्नेव भयपालनो येदि अत आह · को वेत्तीति ·

अजानतां त्वत्पदवीमनात्मन्यात्मात्मना भासि वितत्य मायां · सृष्टाविवाहं जगतो विधान इव त्वमेषो
ऽन्त इव त्रिनेत्रः १९ सुरेष्वृषिष्वीश तथैव नृष्वपि तिर्यक्षु यादःस्वपि तेऽजनस्य · जन्मासतां दुर्मदनिग्रहाय
प्रभो विधातः सदनुग्रहाय च २० को वेत्ति भूमन्नहि मा गुणस्य ते योगेश्वरोतीर्भवतस्त्रिलोक्यां · क्व
वा कथं वा कति वा कदेति विस्तारयन्क्रीडसि योगमायां २१ तस्मादिदं जगदशेषमसत्स्वरूपं स्वप्नाभमस्त
धिषणं पुरुदुःखदुःखं · त्वय्येव नित्यसुखबोधतनावनन्ते मायात उद्यदपि यत्सदिवावभाति ॥२२॥ अन्वयैः संबो
धनैर्दुर्ज्ञेयत्वमेवाह · भूमन्नित्यादिभिः भवतः ऊतीर्लीलाः को वेत्ति त्रिलोक्यां · क्व वा कथं वा कदा वा कति वेति · अचिंत्यमेवम् एवं योगमायावैभवमि
तिभावः २१ ननु भवदवताराणामचिंत्यो महिमास्तु प्रपंचस्य तु सत्त्वे कथं सत्त्वप्रतीतिरितीमामाशंकां सपरिकरमुपसंहरन् परिहरति · तस्मादिति · अ
सद्धिषणं निरस्तप्रतिभासं त्वय्येवोद्यत उद्भवदपि यन्नश्यत् सदिवेति उपलक्षणमेतत् नित्यमिव सुखमिव चेतनमिव चाधिष्ठानभूतस्य तव गुणेन

भा·द·पु· ५०

त्वमेव तु सत्य इत्याह एकस्त्वं सत्यः आत्मा दृश्यमसत्यं देहेन चात्मा दृश्योतः सत्यः किं च यद्विकारवत्तदसत्यं न च त्वयि जन्मादयो विकाराः संतीत्याह आद्यः कारणं अतो न जन्मादयः आद्यत्वे तु पुराणः पुरातनोपि नवः काल्यात्पूर्वमपि वर्त्तमान इत्यर्थः अत्र हेतुः पुरुष इति तथा च श्रुतिः पूर्वमेवाहमिहासमिति तत्पुरुषस्य पुरुषत्वमिति जन्मानंतरास्तित्वलक्षणं विकारं वारयति नित्य इति सनातन इत्यर्थः एभिः अजस्रसुखः अक्षरः अमृत इति चतुर्भिः पदैः क्रमेण वृद्धिविपरिणामापक्षयविनाशान्वारयति एतत्सर्वे हेतुः अनंतो ह्यय इति देशा कालपरिच्छेदरहितः वस्तुपरिच्छेदरहितोपि अमृतत्वोपपादनाय चतुर्विधक्रियाफलत्वं वारयति स्वयंज्योतिः निरंजनः उपाधितो मु

एकस्त्वमात्मा पुरुषः पुराणः सत्यः स्वयंज्योतिरनंत आद्यः नित्योक्षरोजस्रसुखो निरंजनः पूर्णोद्वयो
मुक्त उपाधितोमृतः॥२३॥ एवंविधं त्वां सकलात्मनामपि स्वात्मानमात्मात्मतया विचक्षते गु
र्वर्कलब्धोपनिषत्सुचक्षुषा ये ते तरंतीव भवानृताम्बुधिं ॥२४॥

ऊ इति पदत्रयेणायं भावः तत्रोक्तान्निरा
द्य इत्यनेनैव निराकृता प्राप्तिरपि क्रियया ज्ञानेन वा भवेत् क्रियया प्राप्तिरात्मपदेनैव निराकृता ज्ञानतः प्राप्तिं वारयति स्वयंज्यो
श्रीहि·२ तिरिति विकृतिरपि तु वा पाकरणेनाव घातेन ...णामिव उपाध्यपाकरणेन भवेत् तन्नासंगत्वात् न संभवतीत्याह मुक्त उ
पाधित इति संस्कारोपि किमिति शयाधानेन मलापाकरणेन वा ...नत्रातिशयाधानं पूर्णत्वेनैव निराकृतम् मलापाक
रणं वारयति निरंजन इति निर्मल इत्यर्थः॥२३॥ तस्मादेवंभूतज्ञानान्मुच्यंत इत्याह एवं ...विधमिति त्वां ये विचक्षते सम्यक् प
श्यंति कथमात्मात्मतया आत्मप्रत्यक्तस्य स्वरूपत्वेन चेत् सुतादिविवेगोणामित्याह सकलात्मनामपि स्वात्मानं केन गुरुरेवार्कस्तस्माल्लब्धा उप रामः ५०

338

भा·द·पु· २२

नन्वं चतीत्यत्र गौतिवेप कंपोयेषुतेस्कंधप्रवालविटपाष्ट्ययोस्तो २७ ककुभः प्रतिसर्वतः स्फुरंतीत्यर्थः यद्वा दिशः प्रकाशयंता
त्यर्थः कुजयोर्हत्वयोः स्थितो ग्रियेया मूर्तिमानुपेतितयोपेत्य विरजसो निर्मदो २८ गोपालबालं मायुर्वं देवांकि मितिपराणावि
ति चेत्तत्राहतुः हे कृष्ण कृष्ण महायोगिन् अचिंत्यप्रभावस्त्वं न बालः किंतु पुरः पुरुषः यत आद्यः कारणभूतस्तत्राविनिमित्तमात्रं
किंतु उपादानमपित्वमेवेत्याशयेनविदुस्तत्रदुः व्यक्ताव्यक्तमिति स्थूलसूक्ष्मविश्वरूपं २९ नियंतापित्वमेवेत्यूचतुः त्वमेकईत

कालेन निःकर्षयता व्रजकृतेन यदा मोदरेणांतरसोत्कलिताङ्घ्रिवंधौ निःपेततुः परमविक्रमितातिवेपस्कंध
प्रवालविटपौ कृतचंडशब्दौ २७ तत्र श्रियापरमया ककुभः स्फुरंतौ सिद्धावुपेत्य कुजयोरिव जातवेदाः कृष्णं प्र
णम्य शिरसाखिललोकनाथं बद्धांजली विरजसाविदमूचतुः स्म २८ कृष्ण कृष्ण महायोगिंस्त्वमाद्यः
पुरुषः परः व्यक्ताव्यक्तमिदं विश्वं रूपं ते ब्राह्मणा विदुः २९ त्वमेकः सर्वभूतानां देहः स्वात्मेंद्रियेश्वरः ३०
त्वमेव कालो भगवान् विष्णुरव्यय ईश्वरः त्वं महान्प्रकृतिः सूक्ष्मा रजःसत्वतमोमयी त्वमेव पुरुषो
ध्यक्षः सर्वक्षेत्रविकारवित् ३१

देहः असवः प्राणाः आत्मा अहंकारः इंद्रियाणि चैतेषामीश्वरः ३० नन्वस्य कालो निमित्तं प्रकृतिरुपादानं प्रव
त्रा तेजोनोमहत्वविष्णात्मतया परिणामते पुरुषकर्त्ता नियंता वकिमर्हं अत आहतुः त्वमेव काल इत्यादिना सार्द्धेनयंतो
भगवानीश्वरो विष्णुस्त्वं अतः कालो नाम तव लीला प्रकृतिः शक्तिः पुरुषोंशः महाकार्यः अतस्त्वमेव सर्वमित्यर्थः। ३१ रामः २२

339

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

दरिद्रो निरहंस्तंभो मुक्तः सर्वमदैरिह कृच्छ्रं यदृच्छयाप्नोति तद्धि तस्य परं तपः १५ नित्यं क्षुत्क्षामदेहस्य दरिद्रस्यान्नकांक्षिणः इंद्रियाण्यनुशुष्यंति हिंसापि विनि
वर्त्तते १६

किंच दारिद्र्यं मोहमपि साधयतीत्याह द्वाभ्यां कचतुष्टयेन निरहंस्तंभो निर्गतोऽहंकाररूपस्तंभो यस्मात् १५।१६ युज्यंते स्वजन एव सं
गच्छंते तर्षं तु लसां १७ ननु साधूनामपि धनिक एव प्रियः स्यान्न दरिद्र इति तत्राह साधूनामिति धनेन स्तंभो गर्वो येषां तैः १८ तमो
मदं मत्तानहं तं १९ तमः प्लुतौ तमोव्याप्तौ २० आपति अतो हेतद् इति अनुगृह्णामि स्यातां नैवमित्यादिना मत्प्रसादेन स्मृतिः स्यात् २१ स्व

दरिद्रस्यैव युज्यंते साधवः समदर्शिनः सद्भिः क्षिणोति तं तर्षं तत आराद्विशुद्ध्यति १७ साधूनां समचित्तानां 340
मुकुंदचरणैषिणां उपेक्ष्यैः किं धनस्तंभैरसद्भिरसदाश्रयैः १८ तदहं मत्तयोर्माध्व्या वारुण्या श्रीमदांधयोः
तमोमदं हरिष्यामि स्त्रैणयोरजितात्मनोः १९ यदिमौ लोकपालस्य पुत्रौ भूत्वा तमःप्लुतौ न विवाससमा
त्मानं विजानीतः सुदुर्मदौ २० अतोऽर्हतः स्थावरतां स्यातां नैवं यथा पुनः स्मृतिः स्यान्मत्प्रसादेन तत्रापि मद
नुग्रहात् २१ वासुदेवस्य सान्निध्यं लब्ध्वा दिव्यशरच्छते वृत्ते स्वर्लोकतां भूयो लब्धभक्ती भविष्यतः २२
शुक उवाच एवमुक्त्वा स देवर्षिर्गतो नारायणाश्रमं नलकूबरमणिग्रीवावासतुर्यमलार्जुनौ २३ ऋषेर्भा
गवतमुख्यस्य सत्यं कर्तुं वचो हरिः जगाम शनकैस्तत्र यत्रास्तां यमलार्जुनौ २४ देवर्षिर्मे प्रियतमो यदिमौ ध
नदात्मजौ तत्तथा साधयिष्यामि यद्गीतं तन्महात्मना २५ इत्यंतरेणार्जुनयोः कृष्णस्तु यमयोर्ययौ।
आत्मनिर्वेशमात्रेण तिर्यग्गतमुलूखलं २६॥ १ लोकतां देवत्वं पुनर्लब्ध्वा मदनुग्रहात् लब्धभक्ती भविष्यत इति २२।२३ प्रस्तु
तमाह ऋषेरिति २४ किमिति सत्यं कर्तव्यं तत्राह देवर्षिरिति यद्गीतस्तत्ततः २५ यमयोः यमलयोः सहजातयोः आत्मनः कृष्णस्य तन्मध्यप्रवेशमात्रे

द॰
भा॰ टी॰
३२

जो व्याप्तिया निषयाः स्तुवतः सेव्यमानस्य पुंसः श्रीमदाद्यो भिजात्यादिर्जनितो मदोऽन्यो वा रजोगुणः रजःकार्यं दानसहवेदि पान
हितया बुद्धिभ्रंशः बुद्धिं भ्रंशयतीति तथा किं तु श्रीमदस्यैव किं तदाह यत्रेत्यादिभिः स्त्रिभिः यत्र श्रीमदे स्त्र्यं नश्वरं देहमजरामृत्यु
अजरश्चासौ अमृत्युश्च यथा तथा मन्यमानैः नरदेवभूदेवसंज्ञितमपि श्वादिभिर्भक्षितं विट्संज्ञितं दग्धं भस्मसंज्ञितं मन्यदा

नारद उवाच न ह्यन्यो जुषतो जोष्यान्बुद्धिभ्रंशो रजोगुणः श्रीमदादाभिजात्यादिर्यत्र स्त्री द्यूतमासवः ८ ह 341
न्यंते पशवो यत्र निर्दयैरजितात्मभिः मन्यमानैरिमं देहमजरामृत्यु नश्वरं ९ देवसंज्ञितमप्यंते कृमिवि
ड्भस्मसंज्ञितं भूतध्रुक् तत्कृते स्वार्थं किं वेद निरयो यतः १० देहः किमन्नदातुः स्वं निषेक्तुर्मातुरेव वा मातुः पि
तुर्वा बलिनः क्रेतुरग्नेः शुनोऽपि वा ११ एवं साधारणं देहमव्यक्तप्रभवाप्ययं को विद्वानात्मसात्कृत्वा हंति
जंतूनृतेऽसतः १२ असतः श्रीमदांधस्य दारिद्र्यं परमांजनं आत्मौपम्येन भूतानि दरिद्रः परमीक्षते १३
यथा कंटकविद्धांगो जंतोर्नेच्छति तां व्यथां जीवसाम्यं गतो लिंगैर्न तथाविद्धकंटकः १४॥ १ कृमिसंज्ञितं तन्निरर्थं
यो भूतध्रुक् द्रोग्धा पापेनात्मद्रोहान्निरयो भवति सोऽकिं स्वार्थं वेद न वेदेत्यर्थः १० निषेक्तुः पितुः मातुः पितुर्वा मातामहस्य पुत्रिकाकारणे ११
अव्यक्तप्रभवाप्ययं अव्यक्तात्प्रभवस्तस्मिन्नेवाप्ययो यस्य आत्मसात् कृत्वा आत्मेति मत्वा असतो मूढादृते १२ एवं श्रीमदविचेष्टितमुक्त्वा राम
तत्प्रतीकारं निश्चिनोति असत इति परं श्रेष्ठं दारिद्र्यमेव केवलमिति वा कुत इत्यत आह आत्मौपम्येनेति ततो न द्रुह्यतीति भावः १३ सद्दृष्टा ३२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भक्ते वेदस्याप्यन्यमोचकत्वं वक्तुमाह कृष्णस्त्विति २२।२३ इति दशमे टीकायां ९ दशमे पातयद्विंगलं तरायमलार्जुनौ तत्रत्याभ्यां च देवाभ्यां कृष्णः स्तुतिर् ईर्यते १ यद्धि गर्हितं कर्म येन वा देवर्षेर्भगवतोत्तमस्यापि तमः क्रोधस्तदेतत्कथ्यतामिति १।२।३ गंगायामे

कृष्णस्तु गृहकृत्येषु व्यग्रायां मातरि प्रभुः अद्राक्षीदर्जुनौ पूर्वं गुह्यकौ धनदात्मजौ २२ पुरा नारदशापेन वृक्षतां प्रापितौ मदात् नलकूवरमणिग्रीवाविति ख्यातौ श्रियान्वितौ २३ इति भागवते दशमे गोपीप्रसादो ना ९
म ९ राजोवाच कथ्यतां भगवन्नेतत्तयोः शापस्य कारणं यत्तद्विगर्हितं कर्म येन वा देवर्षेस्तमः १ शुक उवाच
रुद्रस्यानुचरौ भूत्वा सुदृप्तौ धनदात्मजौ कैलासोपवने रम्ये मंदाकिन्यां मदोत्कटौ २ वारुणीं मदिरां पीत्वा मदाघूर्णितलोचनौ स्त्रीजनैरनुगायद्भिश्चेरतुः पुष्पिते वने ३ अंतः प्रविश्य गंगायामंभोजवनराजिनि चिक्रीडतुर्युवतिभिर्गजाविव करेणुभिः ४ यदृच्छया च देवर्षिर्भगवांस्तत्र कौरव अपश्यन्नारदो देवौ क्षीबाणौ समबुध्यत ५ तं दृष्ट्वा व्रीडिता देव्यो विवस्त्राः शापशंकिताः वासांसि पर्यधुः शीघ्रं विवस्त्रौ नैव गुह्यकौ ६ तौ दृष्ट्वा मदिरामत्तौ श्रीमदांधौ सुरात्मजौ तयोरनुग्रहार्थाय शापं दास्यन्निदं जगौ ७

तन्मध्ये कथंभूते अंभोजानां वनानि येषां राजयस्ताः विद्यंते यस्मिन् ४ अपश्यत दृष्ट्वा च क्षीबाणौ मत्तौ समबुध्यत ५ कृत इत्यत आह दृष्ट्वेति अनुग्रहस्य मदनाशः अर्थः श्रीकृष्णदर्शनं तदर्थमिदं वक्ष्यमाणं न हन्यत इत्यादि ॥ ७ ॥ श्रीगोपालो जयतितरां ॥

भा॰ पु॰ नमत्यलिंगमधोक्षजं आत्मजं मत्वा बबंधेति द्व्यंगुलोनं द्वाभ्यां अंगुलीभ्यां अपूर्णं १५।१६ स्मितं कुर्वतीनां मध्ये स्वयमपि हसंती विस्म
३१ यमाप १७ न चैवं स्वातंत्र्यभंग इत्याह एवं संदर्शितेति सेश्वरमिदं विश्वं यस्य वशे यदधीनमित्यर्थः १९ मत्प्रसादमन्येपि भक्त्या लभं ते इदं त्वतिविचित्रमिति सरोमांचितमाह नेममिति विरिंच्यः पुत्रो भवः स्वात्मापि श्रीर्जायापि २० फलितमाह नायमिति देहिनां देहाभिमानिनां

तं मत्वात्मजमव्यक्तं मर्त्यलिंगमधोक्षजं गोपिकोलूखले दाम्ना बबंध प्राकृतं यथा १४ तद्दाम बध्यमानस्य स्वार्भकस्य कृतागसः द्व्यंगुलोनमभूत्तेन संदधेऽन्यच्च गोपिका १५ यदासीत्तदपि न्यूनं तेनान्यदपि संदधे तदपि द्व्यंगुलं न्यूनं यद्यदादत्त बंधनं १६ एवं स्वगेहदामानि यशोदा संदधत्यपि गोपीनां सुस्मयंतीनां स्मयंती विस्मिताभवत् १७ स्वमातुः स्विन्नगात्राया विस्रस्तकबरस्रजः दृष्ट्वा परिश्रमं कृष्णः कृपयासीत्स्वबंधने १८ एवं संदर्शिता ह्यंग हरिणा भृत्यवश्यता स्ववशेनापि कृष्णेन यस्येदं सेश्वरं वशे १९ नेमं विरिंचो न भवो न श्रीरप्यंगसंश्रया प्रसादं लेभिरे गोपी यत्तत्प्राप विमुक्तिदात् २० नायं सुखापो भगवान्देहिनां गोपिकासुतः ज्ञानिनां चात्मभूतानां यथा भक्तिम

प्रसादीनां ज्ञानिनां निरस्ताभिमानिनामपीति आत्मपोतानामात्मैव पोतस्तरणसाधनं यथा भक्तानां सु१ तामिह २१
खापो यशोदायाः कृष्णबंधने प्रतिज्ञा अयं मया बंधनीय एवेति कृष्णस्य स्वबंधनिवृत्तौ प्रतिज्ञा एवं बद्धा एडा नगेन र ज्यापि किं मां बद्धुं शक्नोति तत्र कृष्ण इति विचार्याह कृपया भक्तानां स्वतंत्र इति तद्विजयभक्तस्य कृत भ्रमादूरीकुर्वन् रामः
मम प्रतिज्ञा यातु स्वभक्तस्येति स्वबंधनं कृतवान् एवं गोपीप्रतिज्ञा कथं ज्ञाता तामाह स्विन्नगात्राया इति ॥ २१ ॥ श्रीः ३१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

४मृ

तपसा एकाग्रेणाईरितं तदा कारतां नीमिनत एव तत्समं योग्यं प्रवेष्टुं योगिनां मनोपि यं नापतं अथवा अन्वधावत् केवलं न तु आपयतोयोगिनां मनोपि प्रवेष्टुं न समर्थमिति ९ अन्वंचमाना एवं तत्सममनुगच्छंती वृहत्श्चलत्योः श्रोणयाभरेण आक्रांता सत्यागतिर्यस्याः सा विस्त्रंसितान्केशवंधाच्युतैः पुष्पैरनुगमनं यस्याः सा यद्वा जवेन कंपितात् केशवंधात् पुरः पतितानि प्रसूनानि अनुपश्चादुतिर्यस्याः सा पराँशद्दुलवतीयथा मत्यो वेरमहार्णवं निस्सृथ्यगत्या रिवन्ताप श्चादुपनिषन्मार्गमनुसरत्यो न्मानं प्राप्नोति तथा

तां मातरं क्षिप्रसमीस्य सत्वरस्ततो वरूत्थाप ससार भीतवत् गोप्यन्वधावन्नयमापयोगिनां क्षमं प्रवेष्टुं तपसेरितं मनः ९ अन्वंचमाना जननी वृहच्चलच्छ्रोणी भराक्रांतगतिः सुमध्यमा जवेन विस्त्रंसितकेशवं धनच्युतप्रसूनानुगतिः परामृशत् १० कृतागसं तं प्ररुदंतमक्षिणी कषंतमंजन्मषिणी स्वपाणिना। उद्वीक्षमाणं भयविह्वलेक्षणं हस्ते गृहीत्वा भिषयंत्यवागुरत् ११ त्यक्त्वा यष्टिं सुतं भीतं विज्ञायार्भकवत्सला इयेष किल तं बद्धुं दाम्नातद्वीर्यकोविदा १२ न चांतर्न बहिर्यस्य न पूर्वं नापि चापरं पूर्वापरं वहिश्चांतः

निजसुतमाप १० किं कुर्वंतमंजनमषिणी अंजती सर्वतः प्रसरंती मषी ययोस्ते अक्षिणी स्वपाणिना कषंतं मर्दयंतं भिषयंती कुत्रस्य १२ अकोविदत्वमेवाहः भीषयंती भयमुत्पादयंती अवागुरत् अभर्त्सयत् ११६ वेष एव छत अतद्वीर्यकोविदा तत्प्रभावानभिज्ञा १२ अकोविदत्वमेवाह नचांतरिति पंचभिः बंधनं वहिः परिहृतेन दाम्नांतरा वृतस्य भवति तथा पूर्वापरविभागवतो वस्तुनः पूर्वो दाम धृत्वा परितः परिवेष्टनेन भवति नत्वेतदस्तीत्याह न चांतरिति किंच व्यापकत्वेन व्याप्यस्य बंधो भवति नच विपरीतमित्याह पूर्वापरमिति किंचन

तर्जनतोयाजगद्ध: १३

अतिरिक्तस्य चाभावान्न बंध इत्याह जेमात इति ॥१३॥

मा·द·पू·
३०

तदाचागायतेतिच कारान्वयः २ क्षौमं वासः पृथुकटितटे बिभ्रती सूत्रनद्धं पुत्रस्नेहस्नुतकुचयुगं जातकंपं च सुभ्रूः रज्ज्वाकर्षश्रमभुजचलत्कंकणौ कुंडले च स्विन्नं वक्त्रं कबरविगलन्मालती निर्ममंथ ३ तां स्तन्यकाम आसाद्य मथ्नंतीं जननीं हरिः गृहीत्वा दधिमंथानं न्यषेधत्प्रीतिमावहन् ४ तमंकमारूढमपाययत्स्तनं स्नेहस्नुतं सस्मितमीक्षती मुखं अतृप्तमुत्सृज्य जवेन सा ययावुत्सिच्यमाने पयसि त्वधिश्रिते ५ संजातकोपः स्फुरितारुणाधरं संदश्य दद्भिर्दधिमंथभाजनं भित्त्वा मृषाश्रुर्दृषदश्मना रहो जघास हैयंगवमंतरं गतः ६ उत्तार्य गोपी सुशृतं पयः पुनः प्रविश्य संदृश्य च दध्यमत्रकं भग्नं विलोक्य स्वसुतस्य कर्म तज्जहास तं चापि न तत्र पश्यती ७ उलूखलांघ्रेरुपरि व्यवस्थितं मर्काय कामं ददतं शिचिस्थितं हैयंगवं चौर्यविशंकितेक्षणं निरीक्ष्य पश्चात्सुतमागमच्छ

तः रहः एकांते नवनीतमभक्षयत् ६ सुशृतं पक्वं दधिमंथनस्थानं प्रविश्य भिन्नं संदृश्य दृष्ट्वा दध्यमत्रकं ७ उलूखलांघ्रेः परि वर्तितं तस्योपरि शिचिशिक्ये चौर्येण विशंकितम् चंचलमीक्षणं यस्य तम् ॥ ८ ॥ श्री रामायनमः ॥ नेः ॥ ८ ॥

रामः
३०

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ययोः प्रसन्नो भवती सीतौ पितरौ अपि यन्नान्वविंदेतां न प्राप्नुवतां कृष्णस्योदारं महद्यशः सा यथा पुरा अर्भकेहितं बाललीलां यच्च कवयो गायं
२८| ति यद्यापि कथयंतं लोकशमलापहं श्रुतं कीर्तितं पठितं सत् लोकानां शमलं पापसमूहमपहरतीति तथाविधं स्वत्य समनुवर्त्तस किं
पुण्यं कृतवान्नंदो यशोदा वा ४८ ब्रह्मण आदेशं गोपालनादिलक्षणं ४९।५० स एवेह तिवाद् द्रोणो जज्ञे स च नंद इति ख्यातः सा च ध

346

पितरौ नान्वविंदेतां कृष्णोदारार्भकेहितं गायंत्यद्यापि कवयो यल्लोकशमलापहं ४७ शुक उवाच द्रोणो वसूनां प्रवरो धरया सह भार्यया करिष्यमाण आदेशं ब्रह्मणस्तमुवाच ह ४९ जातयोर्नौ महादेवे भुवि विश्वेश्वरे हरौ भक्तिः स्यात्परमा लोके ययांजो दुर्गतिं तरेत् ५० तस्यात्त्विति वरं दत्वा व्रजे द्रोणो महायशाः जज्ञे नंद इति ख्यातो यशोदा सा धराभवत् ५१ ततो भक्तिर्भगवति पुत्रीभूते जनार्दने दंपत्योर्नितरामासीद्गोपगोपीषु भारत ५२ कृष्णो ब्रह्मण आदेशं सत्यं कर्तुं व्रजे भुवि सहरामो वसंश्चक्रे तेषां प्रीतिं स्वलीलया ५३ इति भागवते दशमे ८ शुक उवाच एकदा गृहदासीषु यशोदा नंदगेहिनी कर्मांतरनियुक्तासु निर्ममंथ स्वयं

रायशोदाभवत् अस्त्वित्युक्तः ५१ गोपगोपीनामपि वस्तु स्वभावादस्त्येव भक्तिस्तयोः पुनर्नितरामासीत् ५२ स्वलीलया पुत्रभावा
नुकारिण्या ५३ इति हृश्शमेटीकायां ८ नवमे प्रथउत्सिक्ते गत्वा गोप्यप्यथ ततरहृतम् विलोकयभाण्डभङ्गादिकं स दाम्ना
बबंध हरिं नन्दस्त्रात्रे तेविश्वं दृष्ट्वा विस्मितचेतसः बंधनं द्व्यंगुलापूर्त्या पूर्णतामन्वदर्शयत् २। स्वयं दधि निर्ममन्थ॥ १॥ श्रीराम

भा.द.पू.
२८

चरमं प्रश्नमाश्रित्य प्रथमपीश्वर इति निश्चित्याह अथो इति चेतः चित्तं चिन्तादिभिः न वितर्कगोचरं जगद्यदा श्रयेदधिष्ठानं येन करणेनाधिष्ठा
यते बुद्धित्वन्नियुक्तान्निदमवितर्क्यं भवतु तत्पदं कीदृशं तत्राह सुदुर्विभाव्यमिदमचिंत्यमित्यर्थः ४२ एवं प्रपंचप्रतीत्योन्नीतत
त्वं पुनर्जीवसंसृतिहेतुमायाश्रयत्वेनोन्नयंत्याह अहमिति यशोदानान्यहं मे सो मम पतिः अमुरव्य व्रजेश्वरस्याखिलवित्तपासती अखि

347

अथो यथावन्न वितर्कगोचरं चेतोमनःकर्मवचोभिरंजसा यदाश्रयं येन यतः प्रतीयते सुदुर्विभाव्यं प्रणतोस्मि तत्पदं ४२ अहं ममासौ पतिरेष मे सुतो व्रजेश्वरस्याखिलवित्तपा सती गोप्यश्च गोपाः सह गोधनाश्च मे यन्माययेत्थं कुमतिः स मे गतिः ४३ इत्थं विदिततत्त्वायां गोपिकायां स ईश्वरः वैष्णवीं व्यतनोन्मायां पुत्रस्नेहमयीं विभुः ४४ सद्योनष्टस्मृतिर्गोपी सारोप्यारोहमात्मजं प्रवृद्धस्नेहकलिलहृदयासीद्यथापुरा ४५ त्रय्या चोपनिषद्भिश्च सांख्ययोगैश्च सात्वतैः उपगीयमानमाहात्म्यं हरिं सामन्यतात्मजं ४६ राजोवाच नंदः किमकरोद्ब्रह्मन् श्रेय एवं महोदयं यशोदा च महाभागा पपौ यस्याः स्तनं हरिः ४७॥

१ त्वविताधिष्ठात्री अहं स
तीजया एषः कृष्णो मे सुतः गोप्यादयश्च मदीया इतीत्थं कुमतिर्यन्मायया स एव मे शरणमिति ४३ वैष्णवीं स्वीयां ४४ आरोहमुत्सं
गं प्रवृद्धस्नेहेन कलिलं व्याप्तं हृदयं यस्याः सा पुरेवासीत् ४५ मायावलोद्रेकमाह त्रय्येति त्रय्या इंद्रादिरूपेण उपनिषद्भिर्ब्रह्मेति सांख्यैः पुरु
ष इति योगैः परमात्मेति सात्वतैर्भगवानिति उपगीयमानमाहात्म्यं यस्य तं ४६ अतिविस्मयेन पृच्छति नंद इति महोदयः महानुदय उद्भवो यस्य तत् ४७

राम
२८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

३८

तत्रं तस्मि न्सुखे विश्वं ददृशे ददर्श तत्प्रपंचयति जगज्जंगमं स्थावरं खमंतरिक्षं साद्रिद्वीपाब्धिभूगोलं पर्वतद्वीपसमुद्रादिसहितं भूर्लोकं वायुः प्रवाहः अग्निर्वैद्युतः इंदुश्चतारकाश्च तत्सहितं ज्योतिश्चक्रं स्वर्लोकं वैकारिकाणि देवान् तानि वैकारिकशब्देन गृहीतमपि देवैर्वेलक्षण्यात्पुनरुक्तं इंद्रियाणि चैतेजसानि मात्रा स्तामसाः शब्दादयः ॥ ३९ एवमेतद्विचित्रं विश्वं सह देवैर्वीक्ष्य चित्रता माह जीवश्च गुणक्षोभकः कालश्च परिणामहेतुः स्वभावश्च जन्महेतुः कर्म च तत्संस्कारः आशयश्च एते लिंगानां चराचरशरीराणां भेदो यस्मिन्त्रव्रजं च सहात्मानं स्वसहितं वीक्ष्य सूनोस्तनौ अल्पविदारिता

सा तत्र ददृशे विश्वं जगत्स्थास्नु च खं दिशः साद्रिद्वीपाब्धिभूगोलं सवाय्वग्नींदुतारकं ३८ ज्योतिश्चक्रं जलं तेजो नभस्वान्वियदेव च वैकारिकाणींद्रियाणि मनो मात्रा गुणास्त्रयः ३९ एतद्विचित्रं सहजीवकालस्वभावकर्माशयलिंगभेदं सूनोस्तनौ वीक्ष्य विदारितास्ये व्रजं सहात्मानमवाप शंकां ४० किं स्वप्न एतदुत देवमाया किं वा मदीयो बत बुद्धिमोहः अथो अमुष्यैव ममार्भकस्य यः कश्चनौत्पत्तिक आत्मयोगः ॥ ४१ ॥

स्ये शंकामवाप ४० तामाह किं स्वप्न इति परितो विलोक्य विकल्प्याह नायं स्वप्नः तर्हि किं वासुदेवस्य हरेर्माया तथा चेत्किमन्येन पश्यंति तर्हि मदीय एव कश्चिद्बुद्धिभेदो विपर्यासो दर्पणाभुखवत् एवं तर्हि कृत्स्नोपि कथं अतः प्रतीयते अमर्व हि स्वैकरूपेण कथं जगत् प्रतीयते तथा सति बिंबप्रतिबिंबयोरिव परस्परं वैपरीत्येन प्रतीतिः स्यादित्याशंक्यान्यथा वितर्कयति अथो इति अथवा ममास्य अर्भकस्यापि ततो यः कश्चन अचिंत्यात्मयोगः स्वीय ऐश्वर्यमौत्पत्तिकः स्वाभाविकः ॥ ४१ ॥ श्रीरामो जयतितरां

भा॰द॰पू॰ रेरे चौरेति आक्रुष्टः सन्धार्ष्ट्यानि प्रगल्भ्यानि उशति जल्पति त्वमेव चौरः अहं तु स्वामीत्यादीनि यद्वा उशति कमनीये भाग्ये
२८ वे यद्वा उशति वास्तौ स्वर्चिते गृहे मेहनादीनि पुरीषोत्सर्गादीनि कुरुते एवं स्तेयोपायैर्विरचितकृति कर्म येन स सत्त्वत्समीपे सुनीकः सा
धुरिवास्ते सभयेन येन यस्मिंस्तन्न श्रीयुक्तं मुखं तदालोकिनीभिर्व्याख्यातार्था प्रख्यापितकर्मफला उपालब्धुं अस्तं नैच्छत्
३२ कदाचिदपराधांतरे उपालभतत दातु महदाश्चर्यमभूदिति कथयन्नाह एकदेति उपालभ्य निर्भर्त्स्य भयेन संभ्रांते प्रेक्षणे

एवं धार्ष्ट्यान्युशति कुरुते मेहनादीनि वास्तौ स्तेयोपायैर्विरचितकृतिः सुप्रतीको यथास्ते इत्थं स्त्रीभिः सभयनयनश्रीमुखालोकिनीभिर्व्याख्यातार्था प्रहसितमुखी न ह्युपालब्धुमैच्छत् ३२ एकदा क्रीडमानास्ते रामाद्या गोपदारकाः कृष्णो मृदं भक्षितवानिति मात्रे न्यवेदयन् ३३ सा गृहीत्वा करे कृष्णमुपालभ्य हितैषिणी यशोदा भयसंभ्रांतप्रेक्षणाक्षमभाषत ३४ कस्मान्मृदमदांतात्मन्भवान्भक्षितवान्रहः वदंति तावका ह्येते कुमारास्तेग्रजोप्ययं ३५ नाहं भक्षितवानंब सर्वे मिथ्याभिशंसिनः यदि सत्यगिरस्तर्हि समक्षं पश्य मे मुखं ३६ यद्येवं तर्हि व्यादेहीत्युक्तः स भगवान्हरिः व्यादत्ताव्याहतैश्वर्यः क्रीडामनुजबालकः ३७

हितैषिणी यस्य तं ३३ अदांतात्मन् चपलगात्र रहः एकांते ३४ नाहं भक्षितवानिति नहि वा स्वंमयाकिं विद्वस्येत मत्कुक्षावादावेवमस्तीति भावः समक्षं प्रत्यक्षं ३५ व्यादेहि मुखं प्रसारयेति व्यादत्त प्रसारितवान् ३७ श्यामसिन्धु श्रीरामाय नमो नमः श्रीगोपालो जयतितराम् राम २८

२७।२८। हस्त चाल्यचौर्याणीसहैवाखिलसखानः प्रजल्पंत्यः समागत्य गोप्यो गोपैर्मुदं ययुः १ असमये प्रदोहकाले क्रोशतर्हि संजात हासः स्तेयं चौर्यार्जितं न तु दत्तं तत्रापि स्वादु नेतरत् दधिपयो त्ति किंच भोक्ष्यन् मर्कटान् प्रति विभज्य ददाति तेषां मध्ये तत्र प्रत्येकेनापि ना त्ति चेत्तर्हि तु भांडं भिनत्ति क्वचिद्द्रव्यस्यालाभे सति सगृहान्स्त्यामीत्येवं कुपितो याति यद्वा सगृहाग्रहिणस्तेभ्यः कुपितः तोकां

350

कालेनाल्पेन राजर्षे रामः कृष्णश्च गोकुले अघृष्टजानुभिः पद्भिर्विचक्रमतुरंजसा २७ ततस्तु भगवान् कृष्णो वयस्यैर्व्रजबालकैः सहरामो व्रजस्त्रीणां चिक्रीडे जनयन्मुदं २८ कृष्णस्य गोप्यो रुचिरं वीक्ष्य कौ मारचापलं शृण्वंत्याः किल तन्मातुरिति होचुः समागताः २९ वत्सान्मुंचन्क्वचिदसमये क्रोशसंजातहा
न सः स्तेयं स्वाद्वत्त्यथ दधिपयः कल्पितैः स्तेययोगैः। मर्कान्भोक्ष्यन्विभजति स चेन्नात्ति भांडं भिनत्ति द्रव्या लाभे सगृहकुपितो यात्युपक्रोश्य तोकान् ३० हस्ताग्राह्ये रचयति विधिं पीठकोलूखलाद्यैश्छि द्रं ह्यंतर्निहितवयुनः शिक्यभांडेषु तद्वित् ध्वांतागारे धृतमणिगणं स्वांगमर्थप्रदीपं काले गोप्यो यर्हि गृहकृत्येषु सुव्यग्रचित्ताः ३१ ॥ तोकान् पर्यंकादिषु सुप्तान् उपक्रोश्य रोदयित्वा यातीति ३० कल्पितैस्ते ययोगैरित्युक्तं प्रपंचयति हस्ताग्राह्ये इति तुंगशिक्यस्थभांडेषु अंतर्निहितेषु ध्याद्दोवयुनं ज्ञानं यस्य सः छिद्रं रचयतीति हुर छिद्रं रचनादि विवध्वांतयुक्ते गृहे स्वांगमेवार्थप्रदीपं रचयति विशेषतो धृतमणिगणं यर्हि यस्मिन्काले गोप्यो गृहकृत्येषु सु

भा·द·१· वालक्रीडाचमत्कारैः कृष्णो रामेण संयुतः परमानंदमाधत्त व्रजे नंदयशोदयोः १ तत्र सर्गात्मे बदर्शयन्नाह कालेनेति २२ अनु कृष्य पुनःपुनरा
२७ कृष्य सरीसृपंतौ अतिशयेन चलंतौ कथं घोषाः कटिपादभूषणानि किंकिण्यः तेषां प्रघोषेण रुचिरं यथा तथा तेषां घोषाणां नादेन हृष्टमनो ययोस्तौ लोकं ततस्ततो गच्छंतमनुसृत्य जितुराणि पदान्यनुगम्य मुग्धवत्प्रभीतवन्मात्रोरंति समीपे उपेयतुर्जग्मतुः २३ तदा च तन्मातरौ

351

कालेन व्रजताल्पेन गोकुले रामकेशवौ जानुभ्यां सह पाणिभ्यां रिंगमाणौ विजह्रतुः २२ तावंघ्रियुग्ममनुकृष्य सरीसृपंतौ घोषप्रघोषरुचिरं व्रजकर्दमेषु तन्नादहृष्टमनसावनुसृत्य लोकं मुग्धप्रभीतवदुपेयतुरंतिमात्रोः
२३ तन्मातरौ निजसुतौ घृणया स्नुवंत्यौ पंकांगरागरुचिरावुपगृह्य दोर्भ्यां दत्वा स्तनं प्रपिबतोः स्म मुखं नि रीक्ष्य मुग्धस्मिताल्पदशनं ययतुः प्रमोदं २४ यर्ह्यंगनादर्शनीयकुमारलीलावंतर्व्रजे तदबलाः प्रगृही तपुच्छैः वत्सैरितस्तत उभावनुकृष्यमाणौ प्रेक्षंत्य उज्झितगृहा जहृषुर्हसंत्यः २५ शृंग्यग्निदंष्ट्र्यसिज लद्विजकंटकेभ्यः क्रीडापरावतिचलौ स्वसुतौ निषेद्धुं गृह्याणि कर्तुमपि तत्र न तज्जनन्यौ शेकात आपतुरलं

निजसुतौ दोर्भ्यामुपगृह्य प्रमोदं ययतुः कथंभूते घृणया स्नुवंत्यौ पयः पूर्णपयोधरे सत्यौ पंकेनांगरागेण रुचिरौ कथंभूतं मुखं निरीक्ष्य मुग्धं मंदस्मितं यस्मिन् अल्पदशनाश्च यस्मिन् तत् २४ यर्हि अंगनानां दर्शनीयाः कुमारलीला ययोस्तौ तथाभूतौ जातौ तदा तदंतर्व्रजे व्रजस्य मध्ये तत्र दबलाः व्रजांगनास्तौ प्रेक्षंत्यः प्रेक्ष्यमाणाः विस्मृतगृहकृत्याः हसंत्यो जहृषुर्हृष्टा बभूवुः कथंभूतौ ताभ्यां प्रगृहीतानि पुच्छानि येषां तैर्वत्सैरि तस्ततोऽनुकृष्यमाणौ २५ तौ शृंग्यादिभ्यो निषेद्धुं रक्षितुं चिंतानिमग्ना गृहकर्तुं यत्र यदा तज्जनन्यौ न शेकाते तदाऽलं मनसोऽनवस्थामवापतुरिति राम २७

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यदूनामपृथग्भावात्कुतश्चिद्धेतोर्विप्रतिपद्यमानानांयदूनामपृथग्भावान्भावोभावनंतेनस्वादन्योन्यशिक्षयासर्वैकमतिकरणादित्यर्थः सम्य
क्कर्षयतिएकीकरोतिसंकर्षणमप्युशंतिमन्यंतेनवक्ष्यंतीत्यर्थः गर्भसंकर्षणंतुनप्रकाशयति १३।१४ अस्यतवपुत्रस्यातःश्रीकृष्णइतिर
कंनाममविष्यतिप्रागयमितिसामान्योक्त्याऋषिरयंजन्मांतरगतंनामकथयतिनंदोमन्यतेस्म अतएववासुदेवइतिसंप्रचक्षते १५ गुणा 352

यदूनामपृथग्भावात्संकर्षणमुशंत्युत॥१३ आसन्वर्णास्त्रयोह्यस्यगृह्णतोनुयुगंतनूः शुक्लोरक्तस्त
थापीतइदानींकृष्णतांगतः १४ प्रागयंवसुदेवस्यजातःखलुतवात्मजः वासुदेवइतिश्रीमानभिज्ञाः
संप्रचक्षते १५ बहूनिसंतिनामानिरूपाणिचसुतस्यते गुणकर्मानुरूपाणितान्यहंवेदनोजनाः १६
एषवःश्रेयआधास्यद्गोपगोकुलनंदनः अनेनसर्वदुर्गाणियूयमंजस्तरिष्यथ १७ पुरानेनव्रजपते
साधवोदस्युपीडिताः अराजकेरक्ष्यमाणाजिग्युर्दस्यून्समेधिताः १८ यएतस्मिन्महाभागाःप्रीतिंकुर्वं
तिमानवाः नारयोभिभवंत्येतान्विष्णुपक्षानिवासुराः १९ तस्मान्नंदात्मजोयंतेनारायणसमोगुणैः श्रिया
कीर्त्यानुभावेनगोपायस्वसमाहितः २० इत्यात्मानंसमादिश्यगर्गेचस्वगृहंगते नंदःप्रमुदितोमेनेआ

नुरूपत्वादीश्वरःसर्वैसर्वज्ञइत्यादीनिकर्मानुरूपाणिगोपतिर्गोवर्द्धनोद्धरणइत्यादीनिसर्वाण्यहमपिनोवेदजनाअपिनोविदुरिति १६ जातक
फलमाह एषइति आधास्यत्आधास्यति १७ अनेनरक्ष्यमाणाःसमेधिताश्चदस्यूञ्जिग्युरिति १८।१९।२० इतिचात्मानंसमादिश्यप्रात्मानं

विवक्षितमाह त्वंहीतिदेवस्तोमंत्रविज्ञत्वंअतोनामकरणादिसंस्कारान्कर्तुमर्हसीत्यर्थः नन्वेतद्गुरुणाकरणीयंतत्राह नृणामिति ६ अस्तुस्ताहिंनं
नंदप्रतियुक्तमेतत्कार्यमित्यभिप्रायेणप्रत्याचक्षाणइवाह यदूनामिति भवतुतथापितवमत्रागतइतिकोविंद्यादितिचेत्तत्राह ख्यातश्चेतितत्तःकिं
मतआह सुतमिति कंसोमन्यतेमन्येतकल्पयेदित्यर्थः ७ ननुयदुकुमारइतिकथंचिज्ज्ञानातुतत्रवसुदेवस्यपुत्रस्तत्रापिदेवक्यांजातइति
कुतोजानीयात्तत्राह पापमतिरित्यादि किंमयाहतयामंदेति कन्यावचःश्रुत्वादेवक्याअष्टमोगर्भोनस्त्रीभवितुमर्हति ८ इतिचनित्यंसंचिं 353

त्वंहिब्रह्मविदांश्रेष्ठःसंस्कारान्कर्तुमर्हसि बालयोरनयोर्नॄणांजन्मनाब्राह्मणोगुरुः ६ गर्गउवाच यदूना
महमाचार्यःख्यातश्चभुविसर्वदा सुतंमयासंस्कृतंतेमन्यतेदेवकीसुतं ७ कंसःपापमतिःसख्यंतववानेक
दुंदुभेः देवक्याअष्टमोगर्भोनस्त्रीभवितुमर्हति ८ इतिसंचिंतयन्श्रुत्वादेवकीदारिकावचः अपिहंतागताशंक वि
स्तर्हितन्नोनयोभवेत् ९ नंदउवाच अलक्षितोस्मिन्रहसिमामकैरपिव्रजे कुरुद्विजातिसंस्कारंस्वस्तिवा गो
चपूर्वकं १० शुकउवाच एवंसंप्रार्थितोविप्रःस्वचिकीर्षितमेवच चकारनामकरणंगूढोरहसिबालयोः ११ अ
यंहिरोहिणीपुत्रोरमयन्सुहृदोगुणैः आख्यास्यतेरामइतिबलाधिक्याद्बलंविदुः १२॥

नित्यावायुवयोरसख्यंसंचिंतयन्वसुदेवोमेभवेदितिसंभाव्यमत्संस्कारलिंगेनचागताशंकः ॥९ तयन्सामान्येनकश्चिदलक्षि
निष्यतितर्हितदानींनदाननयःस्यादिति ९ द्विजातिसंस्कारंद्विजातीनामवश्यंकर्तव्यंसंस्कारमात्रंकेवलंस्वस्तिवाचनपूर्वकंकुर्विति १०।११।१२॥ आगताआशंकायस्यासौ अपियदिहंताह

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नगान्गिरीन् तद्दुहितॄन्नदीः ३५।३६ इतिदशमेटीकायां ७ अष्टमेनामकर्मास्यबालक्रीडाकुतूहले मृद्भक्षणाभियोगे चविश्वरूपंनिरूप्य
ते १ विश्वरूपादिबालस्यनिशाम्याशंकितःपिता नामकृद्गर्गवाक्येननिर्जितत्वमसूसुचत् २।१।२।३ पूर्णस्याप्तकामस्यधनिनोगृहमागतस्तत्राह।
त महद्विचलनमिति महतः स्वाश्रमात्स्वतपोवनादन्यत्रविचलनं स्वार्थं किंतु गृहीणां मंगलायन नु तर्हि त एवं महद्दर्शनार्थं किमिति नगच्छं

खंरोदसीज्योतिरनीकमाशाः सूर्येंदुवह्निश्वसनांबुधींश्च द्वीपान्नगांस्तद्दुहितॄर्वनानिभूतानियानिस्थिरजंगमानि
३७ सावीक्ष्यविश्वंसहसाराजन्संजातवेपथुः संमील्यमृगशावाक्षीनेत्रेआसीत्सुविस्मिता ३८ इतिभागव
तेदशमेशकटतृणावर्तवधोविश्वरूपदर्शनंनाम ७ श्रीशुकउवाच गर्गःपुरोहितोराजन्यदूनांसमहातपाः
व्रजंजगामनंदस्यवसुदेवप्रचोदितः १ तंदृष्ट्वापरमप्रीतःप्रत्युत्थायकृतांजलिः आनर्चाधोक्षजधिया
प्रणिपातपुरःसरं २ सूपविष्टंकृतातिथ्यंगिरासूनृतयामुनिं नंदयित्वाब्रवीद्ब्रह्मन्पूर्णस्यकरवामकिं ३ म
हद्विचलनंनृणांगृहीणांदीनचेतसां निःश्रेयसायभगवन्कल्पतेनान्यथाक्वचित ४ ज्योतिषामयनंसा
क्षाद्यत्तज्ज्ञानमतींद्रियं प्रणीतंभवतायेनपुमान्वेदपरावरं ५॥ ५ तितत्राह दीनचेतसांक्षुद्रप्राणानांनृणामपिगृहं त्यक्त्वा म
त्पाकवतामित्यर्थः ४ त्वयाबालयोर्नामकरणादिकरणीयमितिवक्तुंतस्यज्ञानातिशयमाह ज्योतिषामिति यदतींद्रियं ज्ञानसाधनंज्योतिषा
मयनंतत्प्रतिपादकंज्योतिःशास्त्रमित्यर्थः तत्साक्षाद्भवताप्रणीतं येनान्योपि पुमान्परावरं परंकारणं पूर्वजन्मकृतं अवरं कार्यं
[illegible]

भा॰ द॰ पू॰
२५
२९। तस्योरसिलंबमानंकृष्णमादायमात्रेप्रतिहृत्यसमर्प्यविस्मिताश्चबभूवुरिति ३० विहायसागगनमार्गेणपुरुषादेननीतंतथापिमृत्यु
मुखात्प्रमुक्तंपुनर्लब्ध्वामोदंप्रापुरिति ३१ परस्परंहर्षकथामाहुः अहोबतेतिनिवृत्तिंगमितोमृत्युंप्रापितःकोत्रविस्मयायुज्यतएवे

तमंतरिक्षात्पतितंशिलायांविशीर्णसर्वावयवंकरालं पुरंयथारुद्रशरेणविद्धंस्त्रियोरुदत्योददृशुःस
मेताः २९ आदायमात्रेप्रतिहृत्यविस्मिताः कृष्णंचतस्योरसिलंबमानं तंस्वस्तिमंतंपुरुषादनीतं
विहायसामृत्युमुखात्प्रमुक्तं ३० गोप्यश्चगोपाःकिलनंदमुख्यालब्ध्वापुनःप्रापुरतीवमोदं अ ३१
होबतात्यद्भुतमेवरक्षसाबालोनिवृत्तिंगमितोभ्यगात्पुनः ३२ हिंस्रःस्वपापेनविहिंसितःखलःसा
धुःसमत्वेनभयात्प्रमुच्यते ३३ किंनस्तपश्चीर्णमधोक्षजार्चनंपूर्तेष्टदत्तमुतभूतसौहृदं यत्संप
रेतःपुनरेवबालकोदिष्ट्यास्वबंधून्प्रणयन्नुपस्थितः ३३ दृष्ट्वाद्भुतानिबहुशोनंदगोपोबृहद्वने
वसुदेववचोभूयोमानयामासविस्मितः ३४ एकदार्भकमादायस्वांकमारोप्यभामिनी प्रस्नुतंपाय
यामासस्तनंस्नेहपरिप्लुता ३५ पीतप्रायस्यजननीसातस्यरुचिरस्मितं मुखंलालयतीराजंजृंभतोददृ
स्तप १ नदितितेष्वेवकेचिदाहुः हिंस्र इति ३२ नोस्माभिश्चीर्णंकृतं पूर्वंवापीकूपतडागादिनिर्माणं इष्टं पंचयज्ञाग्निहोत्रादि दत्तंदानं यद्यस्मात्संप
रेतंप्रणयन्हर्षयन् ३३ संयुक्त्याताश्चगोकुले इतिवचनंमानयामास ३४।३५ तृणावर्तागमेहेतुंगोरवाशंकिनीप्रसंगेबोधयन्दर्शयामास राम
२५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

२०ईरयन्निनादयन्नित्यर्थः २१ यतः यत्र न्यस्तवती तत्र तस्मिंस्थाने नापश्यत् २२।२३। खरपवनचक्रात्पांशुवर्षे सति २४ उपारतः पांशु वर्षस्य वेगो यस्मिंस्तथाभूते पवने सति तत्र तस्या रुदितमनुनिशम्य गोप्यो रुरुदुः २५ वात्या चक्रवातस्तद्रूपधरः कृष्णं हरन् शांतरयः क

दैत्यो नाम्ना तृणावर्तः कंसभृत्यः प्रचोदितः चक्रवातस्वरूपेण जहारासीनमर्भकं २० गोकुलं सर्वमावृत्य मुष्णंश्चक्षूंषि रेणुभिः ईरयन्सुमहाघोरशब्देन प्रदिशो दिशः २१ मुहूर्त्तमभवद्गोष्ठं रजसा तमसावृतं सुतं यशोदा नापश्यत्तत्र यं न्यस्तवती यतः २२ नापश्यत्कश्चनात्मानं परं चापि विमोहितः तृणावर्त्तवि सृष्टाभिः शर्कराभिरुपद्रुतः २३ इति खरपवनचक्रपांशुवर्षे सुतपदवीमबलाविलक्ष्य माता अति करुणमनुस्मरंत्यशोचद्भुवि पतिता मृतवत्सका यथा गौः २४ रुदितमनुनिशम्य तत्र गोप्यो भृशम नुतप्तधियोऽश्रुपूर्णमुख्यः रुरुदुरनुपलभ्य नन्दसूनुं पवन उपारतपांशुवर्षवेगे २५ तृणावर्तः शांतरयो वात्यारूपधरो हरन् कृष्णं नभोगतो गंतुं नाशक्नोद्भूरिभारभृत् २६ तमश्मानं मन्यमान आत्मनो गुरुमत्तया गले गृहीत उत्स्रष्टुं नाशक्नोदद्भुतार्भकम् २७ गलग्रहणनिश्चेष्टो दैत्यो नि र्गतलोचनः अव्यक्तरावो न्यपतत्सह बालो व्यसुर्व्रजे २८॥ १ धर्षचिन्नभोगतः परं गंतुं नाशक्नोदित्यर्थः २६ गुरुमत्तया

[illegible] तमश्मानं मन्यमानस्तेनैवात्मनो गले गृहीतः तं त्यक्तुं मिच्छन्नपि नाशक्नोदित्यर्थः ॥२७॥२८॥ श्रीरामायनमः॥

भा॰द॰पू॰ २४

[illegible] नाम तद्विप्रचेष्टितं विडंबयन्नाह पूर्ववदित्यादिना बलिभिः सैलैर्यद्वा अष्टदिग्बलिभिः सहितं सपरिच्छदं यथापूर्वं स्थापितं विप्रा दध्यादिभिरर्चयामासुः हुत्वा ग्रहादिहोमं विधाय १२ असूया गुणेषु दोषाविष्करणं ईर्ष्या अन्योत्कर्षासहनं तेषामाशिषः कृताः ते प्रयुक्ताः १३ इत्येवमभिप्रेत्य सामर्ग्यजुर्भिरुपाकृतैः पवित्राश्चौषधयो येषु तैः कृत्वा द्विजोत्तमैः कृतैरभिषिच्य

पूर्ववत्स्थापितं गोपैर्बलिभिः सपरिच्छदं विप्रा हुत्वार्चयांचक्रुर्दध्यक्षतकुशांबुभिः १२ येऽसूयानृतदंभेर्ष्याहिंसामानविवर्जि ताः न तेषां सत्यशीलानामाशिषो विफलाः कृताः १३ इति बालकमादाय सामर्ग्यजुरुपाकृतैः जलैः पवित्रौषधिभिर प३ भिषिच्य द्विजोत्तमैः १४ वाचयित्वा स्वस्त्ययनं नंदगोपः समाहितः हुत्वा चाग्निं द्विजातिभ्यः प्रादादन्नं महागुणं १५ गा वः सर्वगुणोपेता वासःस्रग्रुक्ममालिनीः आत्मजाभ्युदयार्थाय प्रादात्ते चान्वयुंजत १६ विप्रा मंत्रविदो युक्ता स्तैर्याः प्रोक्तास्तथाशिषः ता निष्फला भविष्यंति न कदाचिदपि स्फुटं १७ एकदारोहमादाय लालयंती सुतं न सती गरिमाणं शिशोर्वोढुं न सेहे गिरिकूटवत् १८ भूमौ निधाय तं गोपी विस्मिता भारपीडिता महापुरुषमादध्यौ ज

सेकं कारयित्वा १४ हुत्वा हावयित्वा १५ गावो गाश्च प्रादात् ते अन्वयुंजत आशिषो युयुजुः १६ तास्तथैव बभूवुरित्यर्थः १७ उत्क्षिप्य व्योम्नि पादेन शकटं व्योम्नि लीलया तृणावर्त्तपदापीडा भुव्यपातयदर्भकः अरोहं उत्संगं १८ तृणावर्तात्स्वस्य त्वपरिहाराय लीलेनैव आत्मन उत्संगादुत्तारी यत्तं भारमजानती उत्पातशंकया महापुरुषमादध्यौ श्रीकृष्णोदरवर्तिनां जगतां भारपीडिता विस्मिता च सती यद्वा जगतां मध्ये कर्मसु आसव राम २४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अन्नादिभिः सुपूजितैर्विप्रैः कृतमंगलं संजातनिद्राक्षिणी यस्य तं तनयं शीशयत् शायितवती शकटस्याधस्तात् प्रेंखे उदक्षिपत् अर्द्धे चालितवान् ६ तस्याधःशयानस्य शिशोरल्पकश्चासौ प्रवालवन्मृदुश्चयोंघ्रिस्तेन हतं शकटं व्यवर्त्तत विपरीतमपतत् कथं विध्वस्तानि नानारसवंति कुप्यभाजनानि स्वर्णरजतातिरिक्तकांस्यादिमयानि यथा भवंति तथा चक्रे अक्षश्च चक्राक्षाः व्यत्यस्ताश्चक्राक्षाः यस्मि

नंदस्य पत्नी कृतमज्जनादिकं विप्रैः कृतस्वस्त्ययनं सुपूजितैः अन्नाद्यवासःस्रगभीष्टधेनुभिः संजातनिद्राक्षम
शीशयच्छनैः ५ औत्थानिकौत्सुक्यमना मनस्विनी समागतान् पूजयती व्रजौकसः नैवाशृणोद्वै रुदितं
सुतस्य सा रुदन् स्तनार्थी चरणावुदक्षिपत् ६ अधःशयानस्य शिशोरनोल्पकप्रवालमृद्वंघ्रिहतं व्यवर्त्तत॥
विध्वस्तनानारसकुप्यभाजनं व्यत्यस्तचक्राक्षविभिन्नकूबरं ७ दृष्ट्वा यशोदाप्रमुखा व्रजस्त्रिय औत्थानिके
कर्मणि याः समागताः नंदादयश्चाद्भुतदर्शनाकुलाः कथं स्वयं वै शकटं विपर्यगात् ८ ऊचुरव्यवसितमतीन्गोपा
गोपीश्च बालकाः रुदतानेन पादेन क्षिप्तमेतन्न संशयः ९ न ते श्रद्दधिरे गोपा बालभाषितमित्युत अप्रमेयं बलं
तस्य बालकस्य न ते विदुः १० रुदंतं सुतमादाय यशोदा ग्रहशंकिता कृतस्वस्त्ययनं विप्रैः सूक्तैः स्तनमपाययत्

विभिन्नः कूबरो युगंधरो यस्य तद्यथा भवति तथा व्यवर्त्ततेति ७ अद्भुतदर्शनेनाकुला बभूवुः तदेवाह कथमिति विपर्यगाद्विपरीतमपतदिति ८। ते न श्रद्दधिरे विश्वासं न जग्मुः ९ तत्रापि बालस्य एतन्न संभवतीत्येते च बालाः किं जानंतीति १०।११।

नव

भा·द·पू· ४३।४४ यदेतदर्भकमर्भकचरितं किं पूतनामोक्षमिति मत्तुं दैत्यकल्पनीयः पूतनायाः शिशुकल्पात् स्तन्यापेक्षानंतः पुरोः प्राणान्तु निम
२३ कल्पयत् ४५ इति दशमे टीकायां ६। उत्क्षिपन् शकटं व्योम्नि तृणावर्त्तं मध्ये क्षिपन् दर्शयन् विश्वमास्ये च कृष्णः क्रीडति सत्प्रेमे। कृष्णाख्यैक
सुधासिंधुसंप्लवानंदनिर्भरः भूयस्तद्दवसंपृक्तराजा न्यदभिनंदति १। येन येनेति येन येन मत्स्याद्यवतारेण प्रियाणि कर्माणि करोति तानि
१वं नः कर्णसुखावहानि मनःप्रीतिकराणि च भवंति १ तथापि यच्छृण्वतः पुंसः पुरुषमात्रस्यारतिर्मनोग्लानिः सा मूलभूता विविधात् स्मा चांका

तत्र वर्णितं गोपैः पूतनागमनादिकं श्रुत्वा तन्निधनं स्वस्ति शिशोश्चासन् सुविस्मिताः ४३ नंदः स्वपुत्रमादाय प्रेत्यागतमुदा
नंद रधीः मूर्ध्न्युपाघ्राय परमं मुदं लेभे कुरूद्वह ४४ य एतत्पूतनामोक्षं कृष्णस्यार्भकमद्भुतं निशम्य श्रद्धया चैव गोविंदे लभते रतिं
४५ इति श्रीभागवते दशमे षष्ठोध्यायः ६ राजोवाच येन येनावतारेण भगवान् हरिरीश्वरः करोति कर्णरम्याणि मनोज्ञानि
च नः प्रभो १ यच्छृण्वतोऽपैत्यरतिर्वितृष्णा सत्त्वं च शुद्ध्यत्यचिरेण पुंसः भक्तिर्हरौ तत्पुरुषेषु सख्यं तदेव हारं वद मन्यसे चेत् २
अथान्यदपि कृष्णस्य तोकाचरितमद्भुतं मानुषं लोकमासाद्य तज्जातिमनुरुंधतः ३ श्रीशुक उवाच कदाचिदौत्थानिककौतुकाप्लवे
१त जन्मर्क्षयोगे समवेतयोषितां वादित्रगीतद्विजमंत्रवाचकैश्चकार सूनोरभिषेचनं सती ४॥

त्थानिकमंगलं तत्र वहारं हे स्वचरितं मनोहरं वदयन्नुग्रहं करोषि राजा त्वत्तो सुखेन पुनर्विशिनष्टि अथेति तज्जातिं मनुष्यजातिमनुरुंधत अनु ॥ कृतिं तथा सत्त्वशुद्धिर्हरिभक्तिर्हरिदासस
कुर्वतः ३ मासर्क्षदिवसे उत्थानं शिशोरंगपरिवर्त्तनं तत्र करणीये कौतुकाप्लवे उत्सवाभिषेके तथा तस्मिन्नेव दिने जन्मर्क्षस्यापि योगे अति
महोत्सवे समवेतयोषितां मिलितपुरंध्रीणां मध्ये वादित्रादिभिः वादित्राणि गीतानि च द्विजमंत्रवाचकाश्च तैः अतिशोभितं यथा राम:
मंत्रा २३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

संन्यवेशयनूशाययामास ३१।३२विस्मयमेवाह नूनमिति वनविस्मये संप्रतंसऋषिस्तपः प्रभाववान योगेशो ज्ञानी वासम्यगासयतः सर्वे
दृष्ट इति ३३।३४ विस्मयांतरमाह कृष्णेनिर्मुक्त अतएव सपद्याहृतः पाप्मा सपदितत्क्षण एवाहृतः पाप्मायस्यतस्य ३५ प्रसंगात्केसुतपन्यो ये

इति प्रणायवद्धाभिर्गोपीभिः कृतरक्षणं पाययित्वास्तनं माता सन्यवेशयदात्मजं ३१ तावन्नंदादयो गोपामथुरायाव्र
जंगताः विलोक्य पूतनादेहं बभूवुरतिविस्मिताः ३२ नूनं वतर्षिः संजातो योगेशो वासमाससः स एव दृष्टोह्युत्पातो यदा
हानकदुंदुभिः ३३ कलेवरं परशुभिश्छित्वा तत्ते व्रजौकसः दूरे क्षिप्त्वावयवशो न्यदहन्काष्ठवेष्टितं ३४ दह्यमानस्य देह
स्य धूमश्चागुरुसौरभः उत्थितः कृष्णनिर्भुक्तसपद्याहतपाप्मनः ३५ पूतनालोकबालघ्नी राक्षसी रुधिराशना जिघां
सयापिहरये स्तनं दत्वाप सद्गतिं ३६ किं पुनः श्रद्धया भक्त्या कृष्णाय परमात्मने यच्छन्प्रियतमं किंनु रक्तास्तन्मातरो यथा ३७
पद्भ्यां भक्तहृदिस्थाभ्यां वंद्याभ्यां लोकवंदितैः अंगं यस्याः समाक्रम्य भगवानपिवत्स्तनं ३८ यातुधान्यपि सा स्वर्गमवा
प जननीगतिं कृष्णभुक्तस्तनक्षीराः किमु गावोनुमातरः ३९ पयांसि यासामपिवत्पुत्रस्नेहस्नुतान्यलं भगवान्देवकीपुत्रः
कैवल्याद्यखिलार्थदः ४० तासामविरतं कृष्णे कुर्वतीनां सुतेक्षणं न पुनः कल्पते राजन्संसारोज्ञानसंभवः ४१ कट
धूमस्य सौरभ्यमवघ्राय व्रजौकसः किमिदं कुतएवेति वदंतो व्रजमाययुः ४२॥ जन्मकैवं भवमाह पूतनेति ३६ श्रद्धया आसक्त्योन

म न्तयो भक्ताः कामाः क्रियंधात्त्वौ इति वत्साहरण लीलाभिप्रायेण बहुवर्षं गोगोपिकास्तन्मातरो भवन्निति ३७।३८।३९।४०।४१ कटधूमस्य
गाढधूमस्य ४२

भा॰द॰पू॰
२२

अनाचांता एव प्रथममतिसंभ्रमेणैवरक्षां कृत्वा किं चिल्लब्धधृष्ट्या सापुनस्तास्तथैव बीजन्यासमकुर्वत इत्याह संस्पृष्टसलिलाः आचांता आत्म
नि पूर्वमंगेषु करयोश्च एथकू अजाद्येकादशबीजानां मध्ये करशुद्धौ त्रीणि करयोः संधिषु चत्वारि तथा घ्राणादौ चैकैकस्मिन्नंगे अजाद्य

गोमूत्रेण स्नापयित्वा पुनर्गोरजसार्भकं रक्षां चक्रुश्च शकृता द्वादशांगेषु नामभिः २१ गोप्यः संस्पृष्टसलिला अंगेषु करयोः
एथक् न्यस्यात्मन्यथ बालस्य बीजन्यासमकुर्वत २२ अव्यादजोंघ्रि मणिमांस्तव जान्वथोरू यज्ञोच्युतः कटितटं जठरं हयास्यः
हृत्केशवस्त्वदुर ईश इनस्तु कंठं विष्णुर्भुजं मुखमुरुक्रम ईश्वरः कं २३ चक्र्यग्रतः सहगदो हरिरस्तु पश्चात्त्वत्पार्श्वयोर्धनुरसी
मधुहाजनश्च कोणेषु शंखउरुगाय उपर्युपेंद्रस्तार्क्ष्यः क्षितौ हलधरः पुरुषः समंतात् २४ इंद्रियाणि हृषीकेशः प्राणान्नारायणो
वतु श्वेतद्वीपपतिश्चित्तं मनो योगेश्वरोवतु २५ पृश्निगर्भस्तु ते बुद्धिमात्मानं भगवान्परः क्रीडंतं पातु गोविंदः शयानं पातु माधवः
२६ व्रजंतमव्याद्वैकुंठ आसीनं त्वां श्रियः पतिः भुंजानं यज्ञभुक्पातु सर्वग्रहभयंकरः २७ डाकिन्यो यातुधान्यश्च कूष्मांडा ये
र्भकग्रहाः भूतप्रेतपिशाचाश्च यक्षरक्षोविनायकाः २८ कोटरा रेवती ज्येष्ठा पूतना मातृकादयः उन्मादा ये ह्यपस्मारा देहप्रा
णेंद्रियद्रुहः २९ स्वप्नदृष्टा महोत्पाता वृद्धा बालग्रहाश्च ये सर्वे नश्यंतु ते विष्णोर्नामग्रहणभीरवः ३०॥ कैकवीजन्यासं अंगेषु तथैवा
कुर्वत २२ अंघ्रिरंघ्री जानुजानुनी भुजं भुजौ कं शिरः २३ तथा दिक्षु रक्षामकुर्वन्नित्याह चक्रसहितो हरिरस्तु अग्रतो गदासहितो हरिस्तव पश्चा
दस्तु त्वत्पार्श्वयोर्दूरे रोममधुहा असिधरो जनश्च शंखधरउरुगायश्च कोणेषु क्षितावधस्तात् २४।२५ एवं बहिरक्षां कृत्वांतरंगमकुर्वन्नित्याह आत्मानम्. राम २२
स्वबोल

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

रसारसांतलोनिव १३ व्यादायमुखंविवृत्यनिजरूपमास्थितामरणसमयेकपटमयुक्तमितिभावः १४ पतन्नपितदेहः यद्क्रोशमध्यवर्तिनोद्रुमां
श्चूर्णीचकार १५ ईषालांगलदंड लत्प्रमाणा उग्रादंष्ट्रायस्मिन्तथाभूतंमास्यंयस्मिंस्ततस्याकलेवरंवीक्ष्यतत्रगोपागोप्यश्चतत्र
सुःसंत्रासहेतुत्वेनपुनरस्थिभिःपदैर्विशिष्टगिरिकंदरवन्नासिकायस्मिंस्तव गिरेःश्रोतोस्थूलोपलोयस्मिंस्तद्वेदुर्घोरप्रकीर्णास्र
रूणामूर्धजायस्मिंस्तत १६ अंधकूपाविवगभीरेनेत्रेणियस्मिंस्ततपुलिनवदारोहोजघनेताभ्यांभीषणंवद्धः सेतुरिवभुजावूरूस्त्रं

तस्याःस्वनेनातिगभीररंहसासाद्रिर्महीद्यौश्चचचालसग्रहाः रसादिशश्चप्रतिनेदुरेजनाःपेतुःक्षितौवज्रनिपातशं
कया १३ निशाचरीत्थंव्यथितस्तनाव्यसुर्व्यादायकेशांश्चरणौभुजावपि प्रसार्यगोष्ठेनिजरूपमास्थितावज्राहतोवृत्रइ
वापतन्नृप १४ पतमानोपितद्देहस्त्रिगव्यूत्यंतरद्रुमान् चूर्णयामासराजेंद्रमहदासीत्तदद्भुतं १५ ईषामात्रोग्रदंष्ट्रास्यंगि
रिकंदरनासिकं गंडशैलस्तनंरौद्रंप्रकीर्णारुणमूर्द्धजं १६ अंधकूपगभीराक्षंपुलिनारोहभीषणं वद्धसेतुभुजोर्वंघ्रिशू
ले न्यस्तोयहृदोदरं १७ संतत्रसुःस्मतद्वीक्ष्यगोपागोप्यः कलेवरं पूर्वंतुतन्निःस्वनितभिन्नहृत्कर्णमस्तकाः १८ बालंचतस्याउरसि
क्रीडंतमकुतोभयं गोप्यस्तूर्णंसमभ्येत्यजगृहुर्जातसंभ्रमाः १९ यशोदारोहिणीभ्यांताःसमंबालस्यसर्वशः रक्षांविद
धीत्यस्मिंस्तत अन्यतोयहदेह वोदरंयस्मिंस्तत १७ इतिपूर्वमेवतस्याःशब्देनभीताःपुनर्दर्शनेनातित्रसुरित्याह पूर्वंत्विति तत्रस्यानिः
[illegible] निर्भिन्नानि हृत्कर्णमस्तकानियेषांते १८ । १९ द्वादशांगेषुललाटादिषु केशवादिद्वादशनामभिः ॥ २० ॥ श्री

भा० द० पू०
२१ २१ ओं चराचरात्मत्वादेवतां विबुध्यनिमीलितेक्षणः आसेत्स्वयमनंतंदुष्टानामंतकंसांकमारोपयत बालंमत्वायथोरगंसुप्तमबुद्धिश्चासौ
रज्जुधीश्चसः अज्ञातोरज्जुबुद्ध्याययासर्पंगृह्णातितद्वत् ९ ननुयशोदारोहिणीभ्यांनतांकथंनिवारयेनांनत्राह तामिति वामवल्गुजनन्याइव
चेष्टितंयस्यास्तांवरस्त्रियंचसहसैवअंतरागृहमध्येवीक्ष्यअंतस्तेजसारूपेवहिर्मार्दवेचहृष्टांतः कोशपरिच्छदासिवत् दुश्चर्मचित्रमयः

विबुध्यतांबालकमारिकाग्रहंचराचरात्मासनिमीलितेक्षणः महासुरत्वेसतिबालभावविभावयन्किंचउवाच
नंप्रभुः ८ अनंतमारोपयदंकमंतकंयथोरगंसु
प्तमबुद्धिरज्जुधीः ९ तांतीक्ष्णचित्तामतिवामचेष्टितांवीक्ष्यांतराकोशपरिच्छदासिवत् वरस्त्रियंतत्प्रभयाचधर्षि
ते निरीक्ष्यमाणेजननीह्यतिष्ठतां १० तस्मिन्स्तनंदुर्जरवीर्यमुल्बणंघोरांकमादायशिशोर्ददावथ गाढंकराभ्यांभ
न गवान्प्रपीड्यतत्प्राणैःसमंरोषसमन्वितोपिबत् ११ सामुंचमुंचालमितिप्रभाषिणीनिःपीड्यमानाखिलजी
वमर्मणि विवृत्यनेत्रेचरणौभुजौमुहुर्निःस्विन्नगात्राक्षिपतीरुरोदह १२ ॥ ९ कोशपरिच्छदः आवरणंयस्या
सिःखड्गस्तद्वत् तत्प्रभयाचधर्षिते अभिभूते अहमस्यजननीइयंचेतिमोहितेचसत्योजननीजनन्यो निरीक्ष्यमाणेएवकेवलमतिष्ठतां
तांननिवारितवत्यौ १० तस्मिन्स्थानेदुर्जरंवीर्यंविषंयस्मिंस्तंश्रीकृष्णमंकमादायतस्मैशिशवेददौ अथानंतरमेवपीड्यकेवलंविष
मपथ्यमितिमत्वारुषतस्याःप्राणैःसहापिबत् ११ चरणौभुजौचमुहुःक्षिपंतीनिःस्विन्नानिस्वेदयुक्तानिगात्राणियस्याःसा [illegible] १२ श्रीराम २१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

364

लसविषयेशंकमानेराजानंप्रत्यविषयेपरमात्मैवमरिष्यतीतिसूचयन्नाह नयत्रेति यत्रश्रोत्रस्मश्रवणादीनिनसंति तत्रैववतासांशक्तिःसा
सान्तस्मिन्नेववसतिकाशंकेतिभावः ३ योषित्वावेषतोवरांनारीमिवात्मानंविधाय ननुनिर्लज्जानिर्विशंकासतीकथंपरसद्मनिप्रविष्टा
अतआह कामचारिणीच्छिदंनचित्रमित्यर्थः ४ तांवनितांनिजपतिंद्रष्टुमागतामतीरूपवतीश्रियमिवगोप्योमंसतेत्युत्तरश्लोकेनान्वयः
श्रीसाम्यानिविशेषणानिकेशवंधव्यतिषक्तमल्लिकांकेशग्रंथिरंध्रेषुसंसक्तमल्लिकाकुसुमांबृहतानितंवेनस्तनाभ्यांचोभयत आक्रांताम

नयत्रश्रवणादीनिरक्षोघ्नानिस्वकर्मसु कुर्वंतिसात्वतांभर्तुर्यातुधान्यश्चतत्रहि ३ सारवेचर्येकदोपेत्यपूत
नानंदगोकुलं योषित्वामायथात्मानंप्राविशत्कामचारिणी ४ तांकेशवंधव्यतिषक्तमल्लिकांबृहन्नितं
वस्तनकृच्छ्रमध्यमां सुवाससंकंपितकर्णभूषणत्विषोल्लसत्कुंतलमंडिताननां ५ वल्गुस्मितापांगवि
सर्गवीक्षितैर्मनोहरंतींवनितांव्रजौकसां अमंसतांभोजकरेणरूपिणींगोप्यःश्रियंद्रष्टुमिवागतांपतिं ६
वालग्रहस्तत्रविचिन्वतीशिशून्यदृच्छयानंदगृहेसदंतकं वालंप्रतिच्छन्ननिजोरुतेजसंददर्शतल्पेग्निमिवाहितं

वलकृच्छ्रमध्यमुदरंयस्यास्तांशोभनेवाससीयस्यास्तांकंपितयोःकर्णभूषणयोस्त्विषाउल्लसद्भिःकुंतलैर्मंडितमाननंयस्यास्तां ५ वल्गुरम्यंस्मितंये
षुतेतथाभूतान्यपांगविसर्गायेषुतैवीक्षितैर्व्रजौकसांमनोहरंतीमंतोगोप्याहृतमनसस्तेननतांनिवारितवंतइत्युक्तंभवति गोप्यश्चश्रियमिवमत्वा
६ तामौनासर्वेतःकेनाप्यनिवारितांसतीप्रविवेशेतिभावः ६ वालग्रहःपूतनाअसदंतकंदर्शीअसतामंतकंदृष्ट्वा कथंनबिभेतितत्राह प्रतिच्छ

२४१

भा·द·पू· पुत्रदर्शनक्लेशेनाह पुंसइतिसुहृदोबंधुःप्रत्यनुभावितः संपादितोयस्त्रिवर्गःसहिपुंसोविहितोयुक्तःशास्त्रेणवाशेक्तः नस्वमात्रपर्यवसि
२० तःअतस्तेषुक्लिश्यमानेषुसुखायनभवतीत्यर्थः २८ नंदोवसुदेवंसांत्वयन्नाहअहोतेइति २९ कंसकरभयशंकमानःनंदंकंदाहेनो
३४ नंदत्वान्यदेवाह अहष्टस्यवनिष्ठासमाप्तिर्यस्यसःदेवपुत्रादिसुखदुःखप्रदस्मादृष्टहीयते नदेवतेपुत्रास्योनभवंतीत्यर्थः अदृष्टपरम
स्तथाअदृष्टपरमंयस्यसः यद्यपिपुत्रादयोवियुक्तास्तथापितानदृष्टमेवपुनःपुनःसंगमयतीत्यर्थः एवमदृष्टमात्मनस्तत्त्वमभिचारिकारिकारणं

365

पुंसस्त्रिवर्गोविहितःसुहृदोह्यनुभावितः नतेषुक्लिश्यमानेषुत्रिवर्गोर्थायकल्पते २८ नंदउवाच अहोतेदेवकी
पुत्राःकंसेनबहवोहताः एकावशिष्टावरजाकन्यासापिदिवंगता २९ नूनंह्यदृष्टनिष्ठोयमदृष्टपरमोजनः
अदृष्टमात्मनस्तत्त्वंयोवेदसनमुह्यति ३० वसुदेवउवाच करोवैवार्षिकोदत्तोराज्ञेदृष्टावयंचवः नेह
स्थेयंबहुतिथंसंत्युत्पाताश्चगोकुले ३१ शुकउवाच इतिनंदादयोगोपाःप्रोक्तास्तेशौरिणाययुः अनोभि
रनडुद्युक्तैस्तमनुज्ञाप्यगोकुलं ३२ इतिभागवतेदशमेपंचमः ५ शुकउवाच नंदःपथिवचःशौरेर्नमृषे
तिविचिंतयन् हरिंजगामशरणमुत्पातागमशंकितः १ कंसेनप्रहिताघोरापूतनाबालघातिनी शिशूंश्च

सुखदुःखयोर्योवेदसनमुह्यतितस्मादिदानींत्वयादुःखंनभावनीयंमृतानामपिवियुक्तानामपि ॥चारनिघ्नतीपुरग्रामव्रजादिषु २
कालांतरेदर्शनयोगसंभवात् अस्मदादिभिरपिकालांतरेतद्वियोगेसत्यपीतिनंदस्यदैवीयागेवोभाविस्तत्वका ३० तांबुद्ध्वावसुदेवोदुःखं ॥ रामः
त्यक्त्वानंदमाहकरइतिवःयुष्माभिः ३१।३२ इतिद·टी·५ ब्रह्मसत्वुगिरानंदोव्रजंगच्छन्मतांपथि दृष्टातुरात्ततीनस्यामृतंसंश्रुत्वाचविस्मितः ॥ २०

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

१७ हरेर्निवासेन ये आत्मनि गुणास्तै रमाया आक्रीडं विहारस्थानं १८ वार्षिक्यं प्रतिवर्षं देयं १९ भ्रातरं स्वयं तदवमोचनं तस्य वसतिः शकटो
त्तरणस्थानं २०।२१।२२।२३ पुनर्भवः पुनर्जात इव तत्र हेतुगर्भविषयसंसारचक्रे वर्तमान इति २४ दुर्लभत्वमेवाह नैकत्रेति प्रियसंवासः

रोहिणी च महाभागा नंदगोपाभिनंदिता। व्यचरद्दिव्यवासःस्रक्कंठाभरणभूषिता: १७ तत आरभ्य नंदस्य व्रजः स
र्वसमृद्धिमान्। हरेर्निवासात्मगुणै रमाक्रीडमभून्नृप १८ गोपान्गोकुलरक्षायां निरूप्य मथुरां गतः। नंदः कं
सस्य वार्षिक्यं करं दातुं कुरूद्वह १९ वसुदेव उपश्रुत्य भ्रातरं नंदमागतं ज्ञात्वा दत्तकरं राज्ञे ययौ तदवमोचनं २०
तं दृष्ट्वा सहसोत्थाय देहः प्राणमिवागतं प्रीतः प्रियतमं दोर्भ्यां सस्वजे प्रेमविह्वलः २१ पूजितः सुखमासीनः पृ
ष्ट्वानामयमादृतः। प्रसक्तधीः स्वात्मजयोरिदमाह विशांपते २२ दिष्ट्या भ्रातः प्रवयस इदानीमप्रजस्य ते।
प्रजाशाया निवृत्तस्य प्रजा यत्समपद्यत २३ दिष्ट्या संसारचक्रेऽस्मिन्वर्तमानः पुनर्भवः। उपलब्धो भवानद्य दु
र्लभं प्रियदर्शनं २४ नैकत्र प्रियसंवासः सुहृदां चित्रकर्मणां ओघेन व्यूह्यमानानां प्लवानां स्रोतसो यथा।
२५ कच्चित्पशव्यं निरुजं भूर्यंबुतृणवीरुधं बृहद्वनं तदधुना यत्रास्से त्वं सुहृद्वृतः २६ भ्राता मम सुतः कच्चिन्मा
त्रा सह भवद्व्रजे तातं भवंतं मन्वानो भवद्भ्यामुपलालितः २७॥ ९ वासः हे तु एयेति वा स्रोतसः ओघेन नीयमानानां प्ल
वानां तृणकाष्ठादयः तेषां यथा एकत्र स्थितिर्नास्ति तद्वत् २५ कच्चिदिति पशव्यादिरूपे तस्मिन्निर्दोषगोपयोदध्यादिप्रभृति
...[illegible] इति प्रसक्तधीः स्वात्मजयोरित्युक्तत्वात् २६ भवद्भ्यामुपलालितः कच्चिद्वर्तत इति

भा॰द॰पू॰ हरिद्रातैलमिश्रितानि लिप्ताः विचित्रधातवश्च वस्त्राणि च कांचनमालाश्चालंकारतया विद्यंते येषां ताः गावो वृषा इत्यर्थः ७।८।९
१९ आकल्पाः अलंकाराः ९ नवकुंकुमेषु मुखपंकजेषु भूतिः श्रीर्यासां ताः बलिभिरुपायनपात्रैः १० सुमृष्टानि उज्ज्वलितानि मणिमयानि कुंडला
नि निष्कानि पदकानि कंठे येषां तास्ताः शिखाभ्यश्च्युतानि माल्यवर्षाणि यासां ताः नंदालयं व्रजतीः व्रजंत्यः पथि विरेजुः सवल

गावो वृषा वत्सतरा हरिद्रातैलरूषिताः विचित्रधातुबर्हस्रग्वस्त्रकांचनमालिनः ७ महार्हवस्त्राभरणकंचुकोष्णीष
भूषिताः। गोपाः समाययू राजन्नानोपायनपाणयः ८ गोप्यश्चाकर्ण्य मुदिता यशोदायाः सुतोद्भवं आत्मानं भूषयांच
२म क्रुर्वस्त्राकल्पांजनादिभिः ९ नवकुंकुमकिंजल्कमुखपंकजभूतयः बलिभिस्त्वरितं जग्मुः पृथुश्रोण्यश्चलत्कुचाः १०
गोप्यः सुमृष्टमणिकुंडलनिष्ककंठ्यश्चित्रांबराः पथि शिखाच्युतमाल्यवर्षा नंदालयं सवलया व्रजतीर्विरेजुर्व्या
लोलकुंडलपयोधरहारशोभाः ११ ता आशिषः प्रयुंजानाश्चिरं पाहीति बालके हरिद्राचूर्णतैलाद्भिः सिंचंत्योऽज
नमुज्जगुः १२ अवाद्यंत विचित्राणि मृदंगानि महोत्सवे कृष्णे विश्वेश्वरेऽनंते नंदस्य व्रजमागते १३ गोपाः परस्परं हृ
ष्टा दधिक्षीरघृतांबुभिः आसिंचंतो विलिंपंतो नवनीतैश्च चिक्षिपुः १४ नंदो महामनास्तेभ्यो वासोऽलंकारगोधनं सू
तमागधवंदिभ्यो येऽन्ये विद्योपजीविनः १५ तैस्तैः कामैरदीनात्मा यथोचितमपूजयत् विष्णोराराधनार्थाय स्वपुत्रस्यो

याः कंकणभूषिताः व्यालोलैश्चलत्कुंडलादिभिः शोभा यासां ताः ११ जनं सिंचंत्यः अजनं उज्जगुरिति वा १२।१३।१४ तेभ्यः प्रादात् १५ य

रामः
१९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

पंचमेजातकंनंदः सूनोः कृत्वामहोत्सवं गत्वाथमथुरांप्रापवसुदेवागमोत्सवं १ महामनाः उदारचित्तः १।२। नियुतेद्वेलक्षेसप्ततिल

पर्वतांश्चप्रादात् कथंभूतान् रत्नौघैः रत्नसमूहैः शातकौंभांबरैः सुवर्णरसाक्तैर्वस्त्रैश्चावृतान् ३ द्रव्याणांगोहिरण्यादीनांमध्ये

केषांचिद्धानेरेवशुद्धिर्ययातथादानादियुक्तजातकर्मादिसंस्कारैरेवगर्भाणांशुद्धिरितिदर्शयितुंप्रतिनियतानिशोधकानि

दृष्टांतत्वेनोद्धरति कालेनभूम्यादिर्यथा खननात्स्मरणाद्वाहादग्निर्वर्षणात्लेपनात् गोभिराक्रमणात्कालाद्भूमिः शुद्ध्य

368

२१४ शुकउवाच नंदः स्वात्मजउत्पन्नेजातह्लादोमहामनाः आहूयविप्रान्वेदज्ञान्स्नातः शुचिरलंकृतः १ वाच

यित्वास्वस्त्ययनंजातकर्मात्मजस्यवै कारयामासविधिवत्पितृदेवार्चनंतथा २ धेनूनांनियुतेप्रादाद्विप्रेभ्यःस

मलंकृते तिलाद्रीन्सप्तरत्नौघशातकौंभांबरावृतान् ३ कालेनस्नानशौचाभ्यांसंस्कारैस्तपसेज्यया शुद्ध्य

तिदानैः संतुष्ट्याद्रव्याण्यात्मात्मविद्यया ४ सौमंगल्यगिरोविप्राःसूतमागधवंदिनः गायकाश्चजगुर्नेदुर्भे

र्योदुंदुभयोमुहुः ५ व्रजः संमृष्टसंसिक्तद्वाराजिरगृहांतरः चित्रध्वजपताकास्रक्चैलपल्लवतोरणैः ॥ ६ ॥

निस्नानेः स्नानेनदेहाः शौचेनामेध्यादिः संस्कारैर्गर्भादिः तपसेंद्रियादिः इज्ययाब्राह्मणादिः दानैर्द्रव्यादिः संतुष्ट्यामनः आ

त्मात्मविद्ययेतिच ४ सौमंगल्य[illegible]द्योबभूवुः तत्रसूताः पौराणिकाः प्रोक्तामागधावंशशंसकाः । वंदिनस्त्वमलप्रज्ञाः

प्रस्तावसदृशोक्तयः ५ संमृष्टानिसंसिक्तानिद्वाराजिराणिगृहांतराणिचगृहांतरालीग्रहमध्यानिचयस्मिन्सतथाचित्रध्वजेषु

भा॰द॰पू॰
१८

देवानांमूलंविष्णुः सचयत्रधर्मस्तत्रातेधर्मस्यमूलंवेदादयइति ३९।४० किंचविप्रादयहरेर्वतनवोयस्मात्तस्मादस्मेवोपाय

इत्याहुः ४१।४२।४३।४४।४५। आरात्समीपमागतोमृत्युर्येषांते ४६ नकेवलंसतांविद्वेषोमृत्युमात्रहेतुः किंतुबह्वनर्थकार्यपी

मूलंविष्णुर्हिदेवानांयत्रधर्मः सनातनः तस्यचब्रह्मगोविप्रास्तपोयज्ञाः सदक्षिणाः ३९ तस्मात्सर्वा

त्मनाराजन्ब्राह्मणान्ब्रह्मवादिनः तपस्विनोयज्ञशीलान्गाश्चहन्मोहविर्दुघाः ४० विप्रागा

दमः शमः ३८ वश्चदेवाश्चतपः सत्यंचसंयमः श्रद्धादयातितिक्षाचक्रतवश्चहरेस्तनूः ४१ सहिसर्वसुराध्यक्षोह्य

सुरद्विड्गुहाशयः तन्मूलादेवताःसर्वाः सेश्वराः सचतुर्मुखाः ४२ अयंवैतद्वधोपायोयदृषीणांवि

शुक्र॰६ हिंसनं एवंदुर्मंत्रिभिःकंसः सहसंमंत्र्यदुर्मतिः ४३ ब्रह्महिंसांहितंमेनेकालपाशावृतोसुरः ४४

संदिश्यसाधुलोकस्यकदनेकदनप्रियान् कामरूपधरान्दिक्षुदानवान्गृहमाविशत् ४५ तेवैरजः प्र

कृतयस्तमसामूढचेतसा सतांविद्वेषमाचेरुरारादागतमृत्यवः ४६ आयुः श्रियंयशोधर्मंलोकानाशिष

369

त्मज उत्पन्नेजाताल्हादोमहामनाः आहूयविप्रान्वेदज्ञान्स्नातः शुचिरलंकृतः १ ॥ इतिभागवतेदशमेदुर्मंत्रणं ४ शु उ च नंदःस्वा

एवच हंतिश्रेयांसिसर्वाणिपुंसोमहदतिक्रमः ४७ इतिदशमेटीकायां ४ पंचमेजातकंनंदः सूनोः कृत्वामहोत्सवं गत्वाथमथुरांप्रापवसुदेवागमोत्सवं १ महामनाः उदारचित्तः त्याह आयुः श्रि

रामः
१८

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

किं क्षेमशूरैर्विबुधैरसंयुगविकत्थनैः रहोजुषा किं हरिणा शंभुना वा वनौकसा ३६ ॥ त्रु॰ मू॰ ६

२९ नातिकोविदाः हृष्टमात्रमतयः ३० न निर्गतानि दश दिनानि येषां तानन्यांश्च दशाहादूर्ध्वं ३१ । ३२ अस्यतो विध्यतो बाणान् विक्षिपतः उत्सृज्य रणं त्यक्त्वा ३३ मुक्तकच्छशिखाः मुक्तनटीनटाः ३४ अन्याथाक्तान्विमुखान्माहंसि ३५ क्षेमे निर्भयदेशे शूरैः संयुगादन्यत्र वि

370

शुक उवाच तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां कंस आहूय मंत्रिणः तेभ्य आचष्ट तत्सर्वं यदुक्तं योगनिद्रया २९ आकर्ण्य भर्तुर्गदितं तमूचुर्देवशत्रवः देवान्प्रति कृतामर्षा दैतेया नातिकोविदाः ३० एवं चेत्तर्हि भोजेंद्र पुरग्रामव्रजादिषु अनिर्दशान्निर्दशांश्च हनिष्यामोद्य वै शिशून् ३१ किमुद्यमैः करिष्यंति देवाः समरभीरवः नित्यमुद्विग्नमनसो ज्याघोषैर्धनुषस्तव ३२ अस्यतस्ते शरव्रातैर्हन्यमाना दिवौकसः जिजीविषव उत्सृज्य पलायनपरा ययुः ३३ केचित्प्रांजलयो दीना हन्यमानाः समंततः मुक्तकच्छशिखाः केचिद्भीताः स्म इति वादिनः ३४ न त्वं विस्मृतशस्त्रास्त्रान्विरथान्भयविक्लवान् हंस्यन्यासक्तमनसो भग्नचापानयुध्यतः ३५ किमिंद्रेणाल्पवीर्येण ब्रह्मणा वा तपस्विना तथापि देवाः सापत्न्यान्नोपेक्ष्या इति मन्महे [redacted] ततस्तन्मूलखनने नियुंक्ष्वास्माननुव्रतान् ३७ यथामयोंगे समुपेक्षितो नृभिर्न शक्यते रूढपदश्चिकित्सितुं यथेंद्रियग्राम उपेक्षितस्तथा रिपुर्महान्बद्धबलो

कत्थनं पौरुषवादो येषां तैः ननु हरेर्विभेषि शंभोश्चेति तत्राह रहोजुषेति सर्वस्यापि अंतःप्रविष्टेन क्वचिदपि बहिरदृष्टेनेत्यर्थः पुरुषप्र
यत्नो हितामित्राहतव नमो कोपस्यते नर्योशुना ... पुंमे दैवानां किंचिदपि कर्तुं समर्थाः तथापि नोपेक्षितव्या इत्याहुः तथापीति ३७

371

अपि च ज्ञानेन तरंतीति तरंति वै ते तिते ब्रह्मात्मतया ज्ञानेनेत्यर्थः नयं प्रतिज्ञातं क्रमेणोपपाद्यते तत्रात्मानमेवात्मतयेत्यनेन श्लोकेन ज्ञानेन तरंतीत्युपपाद्यते अज्ञानसंज्ञावित्यनेन तरंति वै त्येतत् त्वामात्मानमित्यादिश्लोकद्वयेन त्वामात्मतयेत्येतदुपपाद्यते ननु ज्ञानेन कथं भवं तरंतीति तस्याज्ञानमूलत्वादित्याह आत्मानमेवेति तेनैव ज्ञानेनैव प्रपंचः रज्ज्वामहेर्भोगभवाभवाविति सर्वशरीरस्याध्यासापवादौ यातथेति २५ ननु ज्ञानेन तरंत्येव किं भिन्नमुच्यते तरंति वैति तत्राह अज्ञानसंज्ञाविति अज्ञानेन संज्ञा ययोस्तौ भवबंधमोक्षौ भवेन बंधस्तन्मोक्षश्चैतौ द्वौ नाम प्रसिद्धौ ऋतज्ञभावात् अजस्य सोज्ञत्वयोरभावस्तस्मात्

आत्मानमेवात्मतया विजानतां तेनैव जातं निखिलं प्रपंचितं ज्ञानेन भूयोपि च तत्प्रलीयते रज्ज्वामहेर्भोगभवाभवौ यथा २५ अज्ञानसंज्ञौ भवबंधमोक्षौ द्वौ नाम नान्यौ स्त ऋतज्ञभावात् अजस्रचित्यात्मनि केवले परे विचार्यमाणे तरणाविवाहनी २६ त्वामात्मानं परं मत्वा परमात्मानमेव च आत्मा पुनर्बहिर्मृग्य अहोज्ञजनताज्ञता २७ ॥

न्यौ न स्तः ननु कथं महान्प्रलापः क्रियते परमार्थविचारादित्याह अजस्रेति अखंडानुभवरूपे परे शुद्धे आत्मनि नाज्ञानं न च बंधो न तस्य ज्ञानं न च मोक्षस्तत्र तरणौ रात्र्यहनीति २६ ननु परमार्थज्ञानादज्ञानकृतौ बंधमोक्षौ निवर्तेतां आत्मतयैव ज्ञानादिति कोयमाग्रह इत्याशंक्य यदध्यासादात्मनः परत्वरूपस्फूर्तिस्तदपवादेन तत्रैव ज्ञानं मुक्तमितीन म
र्थविस्मयेनाक्रोशन्निवाह त्वामिति त्वामात्मानं परं देहादिं मत्वा आत्मनि देहादिमध्यस्यतयो परे देहादिमात्मानं मत्वा देहादावात्मा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

विवेकिनस्तु प्रत्यक्स्वरूप एव परमात्मानं विचिन्वंतीत्याह॰ अंतर्भव इति॰ भवतीति भवं चिज्जडात्मकं शरीरं तन्मध्य एव त्वां मृगयंति अतज्जडं त्यजंतोऽपवदंतः ननु स्वतो ज्ञानेनाऽलं किमसतोऽपवादेनाऽशंक्य अध्यस्तापवादं विना अधिष्ठानत्वं न ज्ञायत इति सतां व्यवहारेणाह॰ असंतमिति॰ अंतिसमीपे असंतमप्यहिं मंतरेणातन्निषेधं विनेत्यर्थः संतं गुणं रज्जुं संतः किमु यंति जानंति अंतिसंतं गुणमपि वा रज्जानंतीत्यर्थः तस्मादात्मतयैव ज्ञानान्मुक्तिरिति भावः २८ नन्वेवं ज्ञानेकसाध्यो मोक्षः किमिति भक्तिरुपोषिता अत आह अथापीति यद्यपि हस्तप्रा

गां
अंतर्भवेऽनंत भवंतमेव ह्यतत्त्यजंतो मृगयंति संतः असंतमप्यंत्यहिमन्तरेण संतं गुतं किमु यंति संतः २८
अथापि ते देव पदांबुजद्वयप्रसादलेशानुगृहीत एव हि जानाति तत्त्वं भगवन्महिम्नो न चान्य एकोपि चिरं विचिन्वन् २९
तदस्तु मे नाथ स भूरिभागो भवेत्र वान्यत्र तु वा तिरश्चां॰ येनाहमेकोपि भवज्जनानां भूत्वा निषेवे तव पादपल्लवं ३०
अहोति धन्या व्रजगोरमण्यः स्तन्यामृतं पीतमतीव ते मुदा॰ यासां विभो वत्सतरात्मजात्मना यत्तृप्तयेऽद्यापि न चालम

प्यमिन ज्ञानं मुक्तं अथापि हे देव तव पदांबुजद्वयमध्ये एकदेशस्यापि यः प्रसादलेशोऽपि तेनानुगृहीत एव भगवतस्तत्त्वं महिम्नस्तत्त्वं जानाति हे भगवन्नेको
महिम्नस्तत्त्वमिति वैको विकश्चिदपि चिरमपि विचिन्वन्नंतदंशापवादेन विचारयन्नपीत्यर्थः २९ तत्तस्माद्भूरिभाग्यो महद्भाग्यं अत्र भवे ब्रह्मजन्म
२ति नि तिरश्चामपि मध्ये यज्जन्मतस्मिन्वा येन भाग्येन भवदीयानां जनानां एकोऽपि यः कश्चिदपि भूत्वा निषेवे अत्यर्थं सेवेयं ३० यदेवाद्विजन्मनो
पिय यज्ञं न चिन्वन्ति मज्जन्मैव श्रेष्टमित्यो सुकोन सग्गुणिः श्रीकेरमिंदति अहोतिधन्या इत्यादिभिः व्रजगोरमण्यो व्रजस्य गा गोप्यश्च
[illegible]

बहुमन्यमानः २

३२ किंच एतेषां भाग्यस्य तावन्माहिमा आस्तां कस्तां वक्तुं शक्नोति शर्वादयः शर्वोऽहंकाराधिष्ठाता आदिर्येषां चंद्रादीनामेकादशानां ते तथा च यं
च वदमिति आत्मानमेवाह एवं मनोबुद्ध्यहंकारचक्षुराद्यधिष्ठातारश्चूयो दश देवा एव तावद्भूत अहो भूरिभागाः स्मा देतेषां हृषीकाणीं
द्रियाणि एव चषकाणि पानपात्राणि तैः ते चतुर्दश चित्ताधिष्ठातुरंघ्रीएवो देजं वारिजे तयोर्मधुकरंदस्तदेवामृतं स्वादु आसवं मादकं पि
बामः एतदुक्तं भवतींद्रियाभिमानिनो वयं कीर्तिसौंदर्यसौगंध्याद्येकैकदेशसेविनोपि कृतार्थास्तदा सर्वेंद्रियैः सर्वसेविनामेतेषां किं

अहो भाग्यमहो भाग्यं नंदगोपव्रजौकसां॰ यन्मित्रं परमानंदं पूर्णं ब्रह्म सनातनं ३२ एषां तु भाग्यमहि
माच्युत तावदास्तामेकादशैव हि वयं वत भूरिभागाः एतद्धृषीकचषकैरसकृत्पिबामः शर्वादयोंऽघ्र्युदज
मध्वमृतासवं ते ३३ तद्भूरिभाग्यमिह जन्म किमप्यटव्यां यद्गोकुलेपि कतमांघ्रिरजोभिषेकं ।
यज्जीवितं तु निखिलं भगवान्मुकुंदस्त्वद्यापि यत्पदरजः श्रुतिमृग्यमेव ॥ ३४ ॥ ९ आर्थिते भाग्यमि

ति ३३ अतो मया प्रार्थितं तदस्तु मे नाथ स भूरिभाग इति यत्तदेवेत्याह॰ तदिति॰ किं तदिह मनुष्यलोके यत्किमपि जन्म तत्रापि अटव्यां यत्तत्रा
पि गोकुले यद्देहो सत्यलोकं विहाय अत्र जन्म निजाते कोऽलाभो तत्राह॰ कतमांघ्रिरजोभिषेकमिति॰ गोकुलवासिनां मध्ये अपि कतम
स्य यस्य कस्य अपि अंघ्रिरजसा अभिषेको यस्मिन्तत्तन्न नु कुतो गोकुलवासिन एवाति धन्याः तत्राह यदिति येषां जीवितं
निखिलं मुकुंद इति॰ मुकुंद एव परमेवं जीवनमित्यर्थः दुर्लभतामाह॰ अद्यापीति॰ श्रुतिभिरुपवेदैरपि मृग्यत एव न तु दृश्यत इत्यर्थः ३४

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰सू॰
५२

अपि च किं वर्ण्यते कृतार्थत्वमेतेषां येषां भक्त्या भगवानपि ऋणी वास्ते ननु किं दातुमसमर्थोऽहं येन ऋणी स्यामत आह उतअपि भवानपि ए
षां कुत्रापि किंचित् ... फलात्सर्वफलात्मकत्वात्त्वत्तोऽपरं फलं राता दास्यतीति नश्चेतः अयन्सर्वत्र गच्छन्विचारन्मुह्यति मा मे
वत्सनृणः स्यामिति चेन्न हि न हि सद्वेषादिव सतां भक्तानां यो वेषस्तदनुकारमात्रेण पापिष्ठा अपि पूतना त्वामेवापिताप्रापिता तर्हि ए
तत्संबंधिनामपि दास्यामि चेत्तत्राह सकुलेति बकाघासुरसहिता एवामपि तावदेवं चेद्यथोचितमित्याह यदिति येषां धामादयस्त्व

एषां घोषनिवासिनामुत भवान्किं देव रातेति नश्चेतो विश्वफलात्फलं त्वदपरं कुत्राप्ययन्मुह्यति सद्वेषादि
व पूतनापि सकुला त्वामेव देवापिता यद्धामार्थसुहृत्प्रियात्मतनयप्राणाशयास्त्वत्कृते ३५ तावद्रागादयस्ते
नास्तावत्कारागृहं गृहं तावन्मोहोऽङ्घ्रिनिगडो यावत्कृष्ण न ते जनाः ३६ प्रपंचं निःप्रपंचोऽपि विडंबय
सि भूतले प्रपन्नजनतानंदसंदोहं प्रथितुं प्रभो ३७ ॥ त्वत्कृते त्वदर्थमेवेत्यर्थः ३५ ननु वीतरागादिदोषाणां सन्या

सिनामपि न मत्तः परं किंचिदस्ति कथमेषां अपवर्गस्तत्राह तावदिति हे कृष्ण रागादयस्तावदेव स्तेना घोराभ
वेति तथा तावद्गृहमपि कारागृहं बंधनागारं मोहोऽपि तावदेवांघ्रिनिगडः पादशृंखला यावज्जनास्त्वदीया जना न भवं
ति त्वदीयानां तु रागादयोऽपि त्वन्निष्ठा मोचका एवेति न यतिभ्यो विशेषः भजनं त्वदिति भावः ३६ नन्वेतरेवाहमेषां पुत्रादित्व
... प्रपंचमिति प्रपन्नायाजनता जनसमूहस्तस्या आनंदानां संदोहं समूहं प्रथितुमिति न हि कपटपुत्रादिना

भा॰द॰सू॰
५३

अनुज्ञाप्य अनुज्ञां प्रदाप्य पृष्ट्वेत्यर्थः स्वयंभुवं ब्रह्माणं यथापूर्वं सखायो यस्मिंस्तत्स्वकं पुलिनं ४२ नन्वेतावंतं कालं कथं तेन तत्रोपविष्टाः
कथं नु पिपासा विस्मरणमत आह एकस्मिन्निति श्लोकद्वयेन अब्देऽपि याते प्राणेशं कृष्णमंतरा च विनापि प्रियविरहे क्षणार्धं वर्षोऽधिको
ऽवतितथापि मायाहताः क्षणार्धं मेनिरे ४३ यया मायया मोहितं जगदभीक्ष्णं पुनः पुनः विस्मृतात्मकं विस्मृतः आत्मैव येन तत्तथा ४४ अतए
व तेऽभूचुः अतेत्वया अतिवेगेन स्वागतं एकोऽपि ग्रासस्त्वां विना अस्माभिर्नाभोजि न भुक्तः इत एहि साधु अविक्षेपेण भुज्यतामिति ४५ अभ्यवहृत्य

ततोऽनुज्ञाप्य भगवान्स्वभुवं प्रागवस्थितान् वत्सान्पुलिनमानिन्ये यथापूर्वसखं स्वकं ४२ एकस्मिन्नपि
याते ऽब्दे प्राणेशं चांतरात्मनः कृष्णमायाहता राजन्क्षणार्धं मेनिरेऽर्भकाः ४३ किं किं न विस्मरंतीह मायामो
हितचेतसः यन्मोहितं जगत्सर्वमभीक्ष्णं विस्मृतात्मकं ४४ ऊचुश्च सुहृदः कृष्णं स्वागतं तेऽतिरंहसा नैकोऽप्यभो
जि कवल एहीतः साधु भुज्यतां ४५ ततो हसन्हृषीकेशोऽभ्यवहृत्य सहार्भकैः दर्शयंश्चर्माजगरं न्यवर्त्तत व
नाद्व्रजं ४६ बर्हप्रसूनवनधातुविचित्रितांगः प्रोद्दामवेणुदलशृंगरवोत्सवाढ्यः वत्सान्गृणन्ननुगगीतपवि
त्रकीर्तिर्गोपीदृगुत्सवदृशिः प्रविवेश गोष्ठं ४७ अद्यानेन महाव्यालो यशोदानंदसूनुना हतोऽविता वयं चास्मा

भुक्त्वा ४६ प्रोद्दामो यो वेणुवादिरवेरूपत्सवस्तेनाढ्यः संपन्नः गृणन्ननुपलालयन्नाह्वयन् गोपीदृगुत्सवदृशिः गोपीदृशामुत्सवरूपे दृशिर्दर्शनं य
स्य सः ४७ यशोदानंदसूनुनेति यशोदानंदसूनुनेति बहुनामुक्तिः सहैव दर्शिताः केचिदाहुः यशोदासूनुना अपरे नंदसूनुनेति यद्वा यशोदां
नंदयतीति यशोदानंदः स चासौ सूनुश्चेति तथा तेन अस्मान्महाव्यालात्वयं च अविताः रक्षिता इत्यर्थः ॥ ४८ ॥ श्रीरामपात्

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तदेवमादित एवारभ्याचिंत्यानंत्यगुणत्वेन स्वयं दुर्ज्ञेयत्वमुक्तं केचित्तु जानीम इतिस्थिताः तान्नुपहसन्निवाह जानंत इति· 370
ननु मे मनआदीनां तव वैभवं विषय इति· ३८ जगदीशत्वाभिमानं परित्याज्याह· अनुजानीहीति· स्वमहिमानं अस्मदा
दीनां चज्ञानबलादिसर्वं त्वमेव वेत्सि यतः सर्वदृक् जगतां नाथस्त्वमेवेत्येतावज्ज्ञातं अतो मम तोऽस्पदं जगत् एतच्छरी
रं च तवार्पितं ३९ तदेवं किं करं प्रस्थापयेति अन्याहरेण नमस्करोति· श्रीकृष्णेति· वृष्णिकुलपद्मस्य पुष्टिदानत्वेन हे
र्षापमक्ष्माचनिर्जरा देवाश्च द्विजाश्च पशवश्च त एवोदधयस्तेषां वृद्धिकारित्वेन हे चंद्रोपम उद्धर्मे पाखंड धर्मस्तदेव

जानंत एव जानंतु किं बहूक्त्या न मे प्रभो· मनसो वपुषो वाचो वैभवं तव गोचरः ३८ अनुजानीहि मां
कृष्ण सर्वं त्वं वेत्सि सर्वदृक्· त्वमेव जगतां नाथो जगदेतत्तवार्पितं ३९ श्रीकृष्ण वृष्णिकुलपुष्करजो
षदायिन् क्ष्मानिर्जरद्विजपशूदधिवृद्धिकारिन्· उद्धर्मशार्वरहर क्षितिराक्षसध्रुगाकल्पमार्कमर्हन्भग
वन्नमस्ते ४० शुक उवाच· इत्यभिष्टूय भूमानं त्रिः परिक्रम्य पादयोः नत्वाभीष्टं जगद्धाता स्वधाम प्रत्य

रेत शार्वरं तम स्तद्धरतीति तथा अनेन हृद्योपम हे क्षितिराक्षसध्रुक् क्षितौ राक्षसाः कंसादयः उपद्रवंते भ्यो द्रुह्यतीति· पुनः सूर्योपम सूर्यं युप
मापि नूनेतिमत्वाह अर्कमभिव्याप्य सर्वेषामर्हन्पूज्य भगवन्नाकल्पपर्यंतं ते तुभ्यं नमः इति ४० स सर्व वत्सकं मोचयित्वा कौतुकं द्रुतविलं
बितप्रथमुदेद्धुतं निखिलरूपमतो दधदच्युतो वतुः स्वः कलयन्नुजमंगलं· पादयोर्नत्वा अभीष्टं सर्वतः पूजितं अभिप्रेतं वा ॥ ४१ ॥

नेद
ब्रजौकसां स्वतोके ष्वपि हे व स्य अदमन्वहं शनैर्निःसीम वद्धेय यावृत्त स्मेत्वपूर्ववदित्यादिना स्वतोके भ्योपि परपुत्रे श्रीकृष्णे प्रे
माधिक्यमुक्तं तत्र प्रच्छति ब्रह्मन्निति ४९ श्रीकृष्णस्य साक्षादात्मत्वात्तस्मिन्नात्मीयेभ्यः प्रेमाधिक्यं युज्यत इति वक्तुं प्रथमं ता
वदात्मनः स्वतः प्रेष्ठत्वमंगानां तदुपाधिकमिति दर्शयन् पंचभिः सर्वेषामिति· ५० कुतस्तथादर्शनादित्याह नेति तस्माद्देवकी 377
रणा स्वस्वकात्मनि अहंकारास्पदे देहे ५१ अहंकारास्पदे देहेपि देहात्मवाद्यात्मतारतम्येन प्रेमतारतम्यं दृश्यमानं तन्निबंधन

राजोवाच ब्रह्मन्परोद्भवे कृष्णे इयान्प्रेमा कथं भवेत्· योऽभूतपूर्वस्तोकेषु स्वोद्भवेष्वपि कथ्यतां ४९ शु
क उवाच· सर्वेषामपि भूतानां नृप स्वात्मैव वल्लभः इतरेऽपत्यवित्ताद्यास्तद्वल्लभतयैव हि ५० तद्रा
जेंद्र यथा स्नेहः स्वस्वकात्मनि देहिनां न तथा ममतालंबिपुत्रवित्तगृहादिषु ५१ देहात्मवादिनां पुं
राज सामपि राजन्यसत्तम यथा देहः प्रियतमस्तथा न ह्यनु ये च तं ५२ देहोपि ममताभाक् चेत्तर्ह्यसौ नात्म
वत्प्रियः यज्जीर्यत्यपि देहेऽस्मिन् जीविताशा बलीयसी ५३

देहात्मवादिनामिति द्वाभ्याम्· तं देहमनु ये भवन्ति· पुत्रादयस्ते तु न तथा प्रियतमा इत्यर्थः ५२ ममेवेति· दर्शयितुं मूढामूढभेदेन विशेषमाह
आसन्नमरणोपि जीविताशो भवति· अयं भावः नजीविष्यतीति निश्चयेपि देहे यत्प्रेमास्पदत्वं तदात्मागतमेव संगच्छ
त इति अथवा यद्यस्मिन्देहे जीर्णेपि जीविताशा अविवेकदशायामासीत्सोपि विवेके तो यदा ममताभाग्भवति तदा तत्र नातीवास्थिति

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तदर्थमेव सकलं प्रियमित्यर्थः ५४ प्रस्तुतमाह कृष्णमिति ५५ न केवलमात्मनां आत्मा अपि तु जडानामपीत्याह व
स्तुत इति सर्वजगत्कारणमिति कृष्णं जानतां पुंसां स्थावरजंगमं सर्वं भगवद्रूपं भगवानेव स्वरूपं यस्य तन्नान्यत् ५६ कुत इति तदाह सर्वे
षामिति भावार्थः परमार्थो भवति भवत्यरिणामं प्रागुत्पन्नस्मिन्तस्यापि भवतः कारणस्यापि भगवान्कृष्णो भवत्कारणं अतः किं तत्
श्रीकृष्णव्यतिरिक्तं वस्तु रूप्यतां ५७ तस्माच्छ्रीकृष्णस्यैव परमार्थत्वात्तदेकशरणानामयत्नसिद्धो मोक्ष इति प्रकरणार्थमुपसंहरति

तस्मात्प्रियतमः स्वात्मा सर्वेषामपि देहिनां तदर्थमेव सकलं जगदेतच्चराचरं ५४ कृष्णमेनमवेहि त्वमात्मा
नमखिलात्मनां जगद्धिताय सोप्यत्र देहीवाभाति मायया ५५ वस्तुतो जानतामत्र कृष्णं स्थास्नु चरिष्णु
च भगवद्रूपमखिलं नान्यद्वस्त्विह किंचन ५६ सर्वेषामपि वस्तूनां भावार्थो भवति स्थितः तस्या
पि भगवान्कृष्णः किमतद्वस्तु रूप्यतां ५७ समाश्रिता ये पदपल्लवप्लवं महत्पदं पुण्ययशो मुरारेः भवांबुधि
र्वत्सपदं परं पदं पदं पदं यद्विपदां न तेषां ५८ एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोहमिह त्वया यत्कौमारे हरिकृतं पौगं

ति

समाश्रिता इति पुण्यं यशो यस्य सः पुण्ययशाः स चासौ मुरारिश्च पदपल्लवप्लवं ये सम्यगाश्रिताः महत्पदं महता
माश्रयम् यद्वा महच्च तत्पदं चेति तेषां भवांबुधिर्वत्सपादमात्रं भवति किंच परं पदं वैकुंठाख्यं पदं स्थानं भवति विप
दां यत्पदं विपदां स्थानं तत्पुनः कदाचिदपि तेषां न भवति ततः पुनर्नावर्तन्त इत्यर्थः ॥५८॥५९॥ श्रीरामाय नमः

रामः
५८

प्रेक्षणीयश्चासौ कुमारश्च घनवदुज्ज्वलश्च तं श्रीवत्सपीतवसनं हृदे विहरतः श्रीवत्सेन संयुक्तं उज्ज्वलपीतवसनं यस्य तं निर्भयेन क्रीडंतं कमलोदरवत्को
मलावंघ्री यस्य तं भुजया भोगेन चछाद अवेष्टयत् ९ सः प्रियो येषां ते तत्प्रियाः ते च ते सखायश्चेति तथा १०।११ भुवि भूकंपादयः दिवि उल्का
दयः आत्मनि वामनेत्रस्फुरणादयः आसन्नभयं शंसितुं शीलं येषां ते १२ तानालक्ष्य गोकुलान्निर्जग्मुरिति तृतीयेनान्वयः भयोद्वि

तं प्रेक्षणीयसुकुमारघनावदातं श्रीवत्सपीतवसनं स्मितसुंदरास्यं क्रीडंतमप्रतिभयं कमलोद
रांघ्रिं संदश्य मर्मसु रुषा भुजया चछाद ९ तं नागभोगपरिवीतमदृष्टचेष्टमालोक्य तत्प्रियस
खाः पशुपा भृशार्ताः कृष्णेर्पितात्मसुहृदर्थकलत्रकामा दुःखानुशोकभयमूढधियो निपेतुः १०
गावो वृषा वत्सतर्यः क्रंदमानाः सुदुःखिताः कृष्णे न्यस्तेक्षणा भीता रुदंत्य इव तस्थिरे ११ अथ
व्रजे महोत्पातास्त्रिविधा ह्यतिदारुणाः उत्पेतुर्भुवि दिव्यात्मन्यासन्नभयशंसिनः १२ ताना
लक्ष्य भयोद्विग्ना गोपा नंदपुरोगमाः विना रामेण गाः कृष्णं ज्ञात्वा चारयितुं गतं १३ तैर्दुर्नि
मित्तैर्निधनं मत्वा प्राप्तमतद्विदः तत्प्राणास्तन्मनस्कास्ते दुःखशोकभयातुराः १४ आबालवृद्धवनिताः सर्वे
ङ्ग पशुवृत्तयः निर्जग्मुर्गोकुलाद्दीनाः कृष्णदर्शनलालसाः १५ तांस्तथा कातरान्वीक्ष्य भगवान्माधवो

निर्मितैः

ग्नाः भयहेतोर्भीताः भयेन कंपमाना इतिवा १३ न तं विदंति अतद्विदः १४ पशुवृत्तयः अविवत्सलाः १५ कातरान्भीतान् ॥१६॥ श्रीरामः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भगवंतं लक्षयंति यानि पदानि तैः पदैः सूचितया दय्या मार्गेण १७ पदैर्मार्गज्ञानप्रकारमाह तत्रेति विश्पतेः श्रीकृष्णस्य अन्येषां पदानामंत
तरे मध्ये मध्ये तत्पदरूपचिह्नानि वीक्षमाणाः मार्गे सत्वराः अप्रमत्ताः योगिनस्तत्र द्वे पादे अप्यवादेनपरं तत्त्वं मृगयंतीति हृदि निभावः १८ ततश्च सर्प
शरीरवेष्टितं कृष्णं दूरान्निरीक्ष्य गोपांश्च पशूंश्च तथा निरीक्ष्यार्त्ताः परं मोहमापुः १९ तस्य सौहृदस्मितविलोकनं वाक्यानि च स्मरंत्यः प्रिये

तेन्वेषमाणा दयितं कृष्णं सूचितया पदैः भगवल्लक्षणैर्जग्मुः पदव्या यमुनातटं १७ ते तत्र तत्राब्जयवां
कुशाशनिध्वजोपपन्नानि पदानि विश्पतेः मार्गे गवामन्यपदांतरांतरे निरीक्षमाणा ययुरंग सत्वराः
१८ अंतर्ह्रदे भुजगभोगपरीतमारात्कृष्णं निरीहमुपलभ्य जलाशयांते गोपांश्च मूढधिषणा
न्परितः पशूंश्च संक्रंदतः परमकश्मलमापुरार्त्ताः १९ गोप्योनुरक्तमनसो भगवत्यनंते तत्सौहृ
दस्मितविलोकगिरः स्मरंत्यः ग्रस्तेहिना प्रियतमे भृशदुःखतप्ताः शून्यं प्रियव्यतिहृतं ददृशुस्त्रि
लोकं २० ताः कृष्णमातरमपत्यमनुप्रविष्टां तुल्यव्यथाः समनुगृह्य शुचः स्रवंत्यः तास्ता व्रजप्रि
यकथाः कथयंत्य आसन्कृष्णाननार्पितदृशो मृतकप्रतीकाः २१ कृष्णप्राणान्निर्विशतो नंदादी
न्वीक्ष्य तं ह्रदं प्रत्यषेधत्स भगवान्रामः कृष्णानुभाववित् २२ इत्थं स्वगोकुलमनन्यगतिं निरीक्ष्य स
स्त्रीकुमारमतिदुःखितमात्महेतोः आज्ञाय मर्त्यपदवीमनुवर्तमानः स्थित्वा मुहूर्त्तमुदतिष्ठदुरंगब

[illegible] अनन्यगतिमनन्यगतिं निरीक्ष्य [illegible] आत्महेतोः [illegible] दुःखितमाज्ञाय उद्गत [illegible]

[illegible] मात्मनिमित्तं [illegible] २३ [illegible]

तस्य प्रथ्यमानेन वपुषा व्यथितशरीरो भुजंगः त्यक्त्वा कुपितः फणानुन्नमय्य श्वसन्नेव तस्थौ [illegible]
[illegible] भूतः श्वसनरंध्रेषु विषं यस्य तथा अंबरीषो मंडकपाकभाजनं तद्वत् संतप्तानि दृशानि यस्य तथा उल्मुकानि मुखे यस्य

तत्प्रथ्यमानवपुषा व्यथितात्मभोगस्त्यक्त्वोन्नमय्य कुपितः स्वफणान्भुजंगः तस्थौ श्वसन्
श्वसनरंध्रविषांबरीषस्तब्धेक्षणोल्मुकमुखो हरिमीक्षमाणः २४ तं जिह्वया द्विशिखया
परिलेलिहानं द्वे सृक्विणी ह्यतिकरालविषाग्निदृष्टिं क्रीडन्नमुं परिससार यथा खगेंद्रो बभ्रा
म सोप्यवसरं समीक्षमाणः २५ एवं परिभ्रमहतौजसमुन्नतांसमानम्य तत्पृथुशिरस्स्वधि
रूढ आद्यः तन्मूर्द्धरत्ननिकरस्पर्शातिताम्रपादांबुजोखिलकलादिगुरुर्ननर्त्त २६ तंन
र्तुमुद्यतमवेक्ष्य तदा तदीयगंधर्वसिद्धमुनिचारणदेववध्वः प्रीत्या मृदंगपणवानकगीतवा
द्यपुष्पोपहारनुतिभिः सहसोपसेदुः २७॥ सच २४ हरिश्च क्रीडन्नमुं सर्पं परिससार अतिकराला विषाग्निना यु
क्ता दृष्टिर्यस्य जिह्वया द्विशिखया इति प्रतिमुखं २५ एवं परिभ्रमणेन विहतमोजो यस्य तं तस्य मूर्द्धसु ये रत्नानि करास्तेषां स्पर्शे
नान्यरुणौ पादांबुजे यस्य सः चंचलेषु शिरस्सु नर्त्त अखिलकलानामादिगुरुः २६ शतैकशीर्षत्वेपि शतं एकानि उरवानि शीर्षाणि य
स्य तस्य सहस्राणि पुनरुन्नमतः यद्यच्छिरोननमते नतत्तद्दंघ्रिपातेर्ममर्द क्षीणायुषोपि पुनरुन्नमतः आस्यतो मुखेभ्यो नस्तो नासावि
नर्तनं कर्तुमुद्यतं तेवी गंगंधर्वादयः मृदंगादिभिः सहसोपसेदुः २७। टी॰ २५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰ पुनरपि रुषाउच्चैर्निःश्वसतोयद्यत्समुन्नमतितत्तत्यदाघातेनानुनमयन् इहास्मिन्नवसरेदृष्टेर्गंधर्वादिभिः शेषासनःपुराणपु
द्वी रुषइवसयशोदानंदनःपुष्पैःप्रपूजितोयद्वानदागंधर्वादिभिःपुष्पैःप्रपूजितोगोपैःपुराणःपुरुषइवदृष्टोयद्वापुष्पैःप्रपूजितद्
वप्रसन्नःसन्नमयांबभूवहितंकृतवानित्यर्थः २९ तच्चित्रतांडवतेनविरुग्नाव्यथिताःफणाएवातपत्रंयस्यसमुखेरुरुवहुरक्तंवमन्नारायणम्

382

तस्याक्षिभिर्गरलमुद्वमतःशिरस्सुयद्यत्समुन्नमतिनिःश्वसतोरुषोच्चैः नृत्यन्यदानुनमयन्दमयांब

भूवपुष्पैःपूजितइवेहपुमान्पुराणः २९ तच्चित्रतांडवविरुग्णफणातपत्रोरक्तंमुखैरुरुवमन्नृपभ
२११ ग्नगात्रः स्मृत्वाचराचरगुरुंपुरुषंपुराणंनारायणंतमरणंमनसाजगाम ३० दृष्ट्वाहिमाद्यमुपसेदुरमुख्यपत्न्यआर्ताः श्लथ
भराबसनंपार्ष्णिप्रहारपरिरुग्णफणातपत्रं कायंनिधायभुविभूतपतिंप्रणेमुः
हृसनभूषणकेशबंधाः ३१ तास्तंसुविग्नमनसोथपुरस्कृतार्भाः कायंनिधायभुविभूतपतिंप्रणेमुः
साध्व्यःकृतांजलिपुराःशमलस्यभर्तुर्मोक्षेप्सवःशरणदंशरणंप्रपन्नाः ३२॥ १ रुणांशसांरु गर्भे
जगद्यस्यतस्यअतिभरेणश्लथवसनंआक्रांतपार्ष्णिःपादस्तस्यप्रहारेणपरिरुग्णाःफणाएवातपत्रंयस्यतंदृष्ट्वामुख्यपत्न्यःआद्यंश्री राम
स्तमुपसेदुःस्तद्वत्यःश्लथंनोदसमानावसनादयोयासांताः ३१ शरणंप्रपन्नास्तत्यस्तंप्रणेमुःसुविग्नमनसःप्रतिविह्वलचित्ताःभुवीति ६०
[illegible]

प्रथमंतावद्भगवंतंदंडानुमोदनेनोपश्रमयंत्यःस्तुवंति न्याय्योहीति तत्रदंडानुमोदनंषड्भिर्दशभिस्तुहरेर्नीतिःप्रार्थनंपंचभिःश्लोके
स्ततःपन्नगयोषितोनचनिग्रहलक्षणवैषम्यमित्याहुः दममिति अनुशंसनंअलोचयन् ३३ निग्रहोप्यनुग्रहायइत्युक्तंइदानीमनुग्रहए
वायंनवनिग्रहइत्याहुः अनुग्रहइति नोस्माकंयस्मादस्यसर्पत्वंहन्यतेअतस्तन्मूलपापनिवर्तकोदंडोनुग्रहएवक्रोधस्त्वेनप्रतीयमानो

383

नागपत्न्यऊचुः न्याय्योहिदंडःकृतकिल्बिषेस्मिंस्तवावतारःखलनिग्रहाय रिपोःसुतानां
पितुल्यदृष्टेर्धत्सेदमंफलमेवानुशंसन् ३३ अनुग्रहोयंभवतःकृतोहि नोदंडोसतांतेख
लुकल्मषापहः यद्दंदशूकत्वममुष्यदेहिनः क्रोधोपितेनुग्रहएवसम्मतः ३४ तपःसु
तप्तंकिमनेनपूर्वंनिरस्तमानेनचमानदेन धर्मोथवासर्वजनानुकंपायतोभवांस्तुष्यति
सर्वजीवः ३५ कस्यानुभावोस्यनदेवविद्महेतवांघ्रिरेणुस्पर्शनाधिकारः यद्वांछ
याश्रीललनाचरत्तपोविहायकामान्सुचिरंधृतव्रता ३६॥ १ प्रीत्यर्थःमहांश्चायमनुग्रहइत्युपूर्वपुण्यम
भिनंदंति ३४ तपइति स्वयंमानरहितेनअन्येभ्योमानदेनसर्वजीवयतीतिसर्वजीवः ३५ नतपआदिनिमित्तएषमाग्योदयःकिं
त्वचिंत्यनयरूपायाविभवमित्याहुः श्लोकत्रयेणकस्यानुभावइति तपआदिनाब्रह्मादयोपियस्याःश्रियःप्रसादमिच्छंतिसाश्री
ललनापिश्रीरिवललनाउत्तमास्त्रीयस्यत्वदंघ्रिस्पर्शाधिकारस्यवांछयातपआचरत्तस्यसर्पस्यसकिंकृतइतिकोवेतीत्यर्थः ३६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰
६१

384

तवपदरजः पूर्ष्टैर्न्ता प्राप्ताः पारमेष्ट्याद्यपितुच्छं मन्यंते ३७ अहो नेदेव अयत्नत एव प्राप अन्येः श्रियादिभिरपि पुनः कथंभूतंपाद
रजः यदिच्छतः सेव्यं मे भवत्विति प्रार्थयत एव समक्षः प्रत्यक्षविभवः अपेक्षितासंपद्भवति ३८ नमस्तुभ्यं भगवते अचिंत्यैश्वर्यायदिग्
णायतदुपपादनाय दशभिः श्लोकैर्विशिनष्टि पुरुषाय पूर्षु अंतर्यामिरूपेणवर्त्तमानाय महात्मने एवमपि ताभिरपरिच्छिन्नाय

नाकपृष्ठं न च सार्वभौमं न पारमेष्ठ्यं न रसाधिपत्यं न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा वांछंति यत्पादर
जःप्रपन्नाः ३७ तदेव नाथाद्य दुरापमन्यैस्तमोजनिः क्रोधवशोप्यहीशः संसारचक्रे भ्रमतः श
रीरिणो यदिच्छतः स्याद्विभवः समक्षः ३८ नमस्तुभ्यं भगवते पुरुषाय महात्मने भूतावासाय
भूताय पराय परमात्मने ३९ ज्ञानविज्ञाननिधये ब्रह्मणे नंतशक्तये अगुणायाविकाराय नम
स्तेप्राकृताय च ४० कालाय कालनाभाय कालावयवसाक्षिणे विश्वाय तदुपद्रष्ट्रे तत्कर्त्रे विश्व

कुतः भूतावासाय ... कर्षद पिकुतः भूतेषु पूर्वमपि सते कुतः पराय कारणाय किंच परमात्मने कारणानीताय ३९ कारणातीतत्वं अ
कुतः अनंतशक्तये कथं भूताय अविकाराय पुनः कथं भूताय प्राकृताय प्रकृति प्रवर्त्तकाय अप्राकृताय इति वा अयमर्थः अगुणत्वादविकारं ब्रह्म
... ब्रह्मणेनंतशक्तये कथं भूताय अविकाराय ... प्रकृति प्रवर्त्तकानंतशक्ति विज्ञाननिधित्वादीश्वरः कारणं तदुभयात्मने नम इति ४० अनंतशक्तित्वाला
... कालाय कालस्वरूपाय कालनाभाय शक्त्याश्रयत्व कालावयवानां क्षणादिसमयानां साक्षि
... विश्वाय ... नमस्यति ... कर्त्रे मात्राय विश्वहेतवे सर्वकारकरूपाय ॥४१॥

385

तदेवाहुः आशयश्चित्तं भूतादिरूपाय अतः कारकरूपाय अहंकारात्मतया नमस्यंति त्रिगुणेति एवं सृष्टेः कार्येषु त्रिगुणाभिमानस्तेन
गूढा स्वांशभूतानामनुभूतिर्येन तस्मै ४२ त्वं त्वहंकारानावृत इति स्तुवंति नमोनंताय अहंकार परिच्छेदात् सूक्ष्माय अदृश्यत्वात् अत एव
कूटस्थाय उपाधिलतविकाराभावाद्दत एव विपश्चिते सर्वज्ञाय एवं वस्तुत्वेन स्तुत्वा चिंत्यमायेन स्तुवंति नानावादानुरोधाय अस्ति नास्ति स
र्वज्ञः किंचितज्ञः बद्धः मुक्तः एको नेकः इत्यादिनानावादानामनुरोधि मायया अनुवर्त्तते यस्तस्मै किंच वाच्यवाचकशक्तये अभिधेयाभिधान

भूतमात्रेंद्रियप्राणमनोबुद्ध्याशयात्मने त्रिगुणेनाभिमानेन गूढस्वात्मानुभूतये ४२
नमोनंताय सूक्ष्माय कूटस्थाय विपश्चिते नानावादानुरोधाय वाच्यवाचकशक्तये ४३
नमः प्रमाणमूलाय कवये शास्त्रयोनये प्रवृत्ताय निवृत्ताय निगमाय नमो नमः ४४
नमः कृष्णाय रामाय वसुदेवसुताय च प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सात्वतां पतये नमः ४५

शक्तिभेदादपि नानात्वेन प्रतीतायेत्यर्थः ४३ अनावृतत्वमेव हेत्वंतरेणापि सूचयन्त्यः स्तुवंति नमः प्रमाणमूलाय चक्षुरादीनां च
क्षुरादिरूपाय अत एव कवये स्वयं तन्निरपेक्ष ज्ञानाय कुतः शास्त्रयोनये वेदात्मकनिःश्वासाय किंच प्रवृत्ताय निवृत्ताय निगमा
यने नमो नमः ४४ किंचानावृत्ते श्वर्यादेव चतुर्मूर्त्तिरूपेण सर्वोपास्यत्वेन नमंति नमः कृष्णायेति रामाय संकर्षणाय वसुदेवसुताय व
सुदेव शब्दितं शुद्धसत्वं तत्र प्रकाशमानाय वासुदेवायेत्यर्थः सात्वतामुपासकानां पतये सालोक्यादिनापालकाय एवं चतुर्मूर्त्तये कृष्णा

भा॰द॰पू॰ ६१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा०द०पू०
६२

टी

कथं चतुर्मूर्त्तिता इति तदाहुः नमो गुणप्रदीपायेति गुणाः अन्तःकरणानि तान्प्रदीपयति प्रकाशयतीति तथा तस्मै चित्ता

द्यधिष्ठातृत्वेन चतुर्मूर्त्तिता इत्यर्थः ननु तथाप्येकस्मैच कथं चतुष्कं अत आहुः गुणात्मच्छादनाय चेति ऐरेव गुणैरूपासको

नां फलत्वेचित्ताय आत्मानमाच्छादयता तात्वेन प्रकाशमानायेत्यर्थः ननु कैर्यत्तर्हि प्रतीतिरत कुक्रम गुणवृत्त्युपल

क्ष्याय चित्तादीनां चेतनाध्यवसायादिवृत्तिभिरुपलक्ष्याय उपलक्षणमेवाहुः गुणद्रष्टे तत्साक्षिणे कथंचि ३८६

नमो गुणप्रदीपाय गुणात्मच्छादनाय च गुणवृत्त्युपलक्ष्याय गुणद्रष्ट्रे स्वसंविदे ४६
अव्याकृतविहाराय सर्वव्याकृतसिद्धये हृषीकेश नमस्तेस्तु मुनये मौनशीलिने ४७

दुपलक्ष्य एव न ज्ञेयमित्याहुः स्वसंविदे अगोचरायेत्यर्थः ४६ अगोचरत्वमुपलक्ष्यत्वं च दर्शयन्त्यो नमन्ति

अव्याकृतविहाराय अतर्क्यमहिम्न इत्यर्थः सर्वव्याकृतिसिद्धये सर्वकार्योत्पत्तिप्रकाशहेतुत्वेनोपलक्ष्य न०श्री०

गायेत्यर्थः उपलक्षणान्तरमाहुः हृषीकेश करणप्रवर्त्तक किं विषयलिप्सया नेत्युच्ये आत्मारा ६२

मायेति साधनवत्त्वेन न हि न हि मौनशीलिने मौन मात्माराम तात तत्स्वभावाय ॥४७॥ श्रीरामः प्रत

कृतः परावरगतिज्ञाय स्थूलसूक्ष्माणां गतिज्ञत्वेन न क्वापि सज्जमानायेत्यर्थः अपि च सर्वाध्यक्षाय सर्वेषिधिष्ठातृत्वेनेकु

त एतदविश्वाय न विश्वं यस्मिँल्लिनि धयेविश्वाय च तर्हि वर्त्ताधिष्ठानायेत्यर्थः किंच तद्द्रष्टे अध्यासापवादसाक्षिणे

अपि चास्य विश्वाध्यासस्य तदपवादस्य च विद्याविद्याभ्यां हेतवे यद्वा अविश्वाय विश्वतैजसाद्यवस्थारहिताय

चमायया स्वांशेस्तत्तदवस्थाय तद्द्रष्टे तासामवस्थानां भावाभावसाक्षिणे अन्यत्समानं तस्मात्सर्वगतिज्ञत्वेसर्वा

परावरगतिज्ञाय सर्वाध्यक्षाय ते नमः अविश्वाय च विश्वाय तद्द्रष्टेस्य च हेतवे ४८ ३८७
त्वं ह्यस्य जन्मस्थितिसंयमान्विभो गुणैरनीहोकृतकालशक्तिधृक् तत्तत्स्वभावान्प्रतिबोधयन्सतः
समीक्षयामोघविहार ईहसे ४९

धिष्ठातृत्वान्मानाविधिभिर्निरतिशयैश्वर्याय तुभ्यं नमः इति ४८ विशेषणैरसंकीर्णैः पंचपंचाशता नुतो हि स्त्रीभिः प्रसन्नो बलासामिव भवेद्धरिः ए

वं तावद्वंदानुमोदनेन नमस्कारैश्च भगवंतं प्रसाद्य इदानीं त्वदधीनानां प्राणिनां कोपराध इत्याशयवत्यः प्रार्थयन्त्यः प्रार्थयन्ते त्वं हीति अस्य

लोकस्य जन्मादि त्वमेवाहृतः अकरोः ततश्च तांस्तान्संस्काररूपेण सतः स्वभावान्घोरत्वादीन्प्रतिबोधयन्ईसे क्रीडसि यद्वा अस्य

जन्मादीनत्वमी हसे इत्यन्वयः कथंभूतः अकृता अनादिर्या कालशक्तिस्तां धारयतितथा अन्यत्समानम् ॥४९॥ ६२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰ ६३

स्य तनं

अत स्तंतवैवामूस्तानवित्रिस्थातुरिति क्रीडोपस्कारास्त्वयापितवाधुनाशांताः प्रियाः कुतः संताधर्मपरिपालनेच्छया इहतः प्रवर्तमान

स्यांतस्तानवितुं स्थातुः स्थितस्य ५० एवं च तव प्रियानरणाद्यपराधस्त्वहि सोढव्य इति ५१।५२ युष्मदनुग्रहे अन्येषामपुस्रेवेति

तस्यैव तेमूस्तनवस्त्रिलोक्यां शांता अशांता उत मूढयोनयः शांताः प्रियास्ते ह्यधुनावितुं सतां स्था

तुश्च ते धर्मपरीप्सयेहतः ५० अपराधः सकृद्भर्त्रा सोढव्यः स्वप्रजाकृतः क्षंतुमर्हसि सर्वात्मन् स

मूढस्य त्वामजानतः ५१ अनुगृह्णीष्व भगवन्प्राणांस्त्यजति पन्नगः यच्छ्रद्धयानुतिष्ठन्वै

मुच्यते सर्वतो भयात् ५२ शुक उ॰ इत्थं स नागपत्नीभिर्भगवान्समभिष्टुतः मूर्छितं भग्नशिर

विस५ संसर्जांघ्रिकुट्टनैः ५३ प्रतिलब्धेंद्रियप्राणः कालियः शनकैर्हरिं कृच्छ्रात्समुच्छ्वसन्दीनः कृष्णं सं

प्राह कृतांजलिः ५४ वयं खलाः सहोत्पत्त्या तामसा दीर्घमन्यवः स्वभावो दुस्त्यजो नाथ भूतानां

यदसद्ग्रहः ५५ त्वया सृष्टमिदं विश्वं धातर्गुणविसर्जनं नानास्वभाववीर्यौजोयोनिबीजाशयाकृ

तिः ५६ वयं च तत्र भगवन्सर्पा जात्युरुमन्यवः कथं त्यजामस्त्वन्मायां दुस्त्यजां मोहिताः स्वयं ५७

दैन्येनाह विधेहीति तदा तया प्राणिनो नाशमिति भावः ५३।५४ यदुद्ग्रह इति यतः स्वभावोऽसद्ग्रहरूपः पक्षायतः स्वभावादसति देहादौ ग्रहः दु

स्त्यजतीति ५५ गुणो विविधस्तया सृष्ट्येन निजगुणविसर्जनं तत्रापि नानास्वभावादयो यस्य तत् ५६ जात्या जन्मनैव उरुर्मन्युर्येषां ते स्वयं

रामः ६३

हि यस्मात्त्वन्मायात्यागेऽस्माकं नैव कारणमिति अनुग्रहं विधेहि ममाज्ञया रक्षादंतीति ईश्वरत्वान्निग्रहं वा विधेहीति ५८।५९

यतो गोभिर्नृभिश्च नदी भुज्यते इति ६० न युष्मत्तो भयमाप्नुयात्तस्य युष्माभिर्भयं नोत्पादनीयमित्याशः इतोपि त्वयानि

भवान्हि कारणं तत्र सर्वज्ञो जगदीश्वरः अनुग्रहं निग्रहं वा मन्यसे तद्विधेहि नः ५८ शुक उ॰ इत्याक

र्ण्य वचः प्राह भगवान्कार्यमानुषः नात्र स्थेयं त्वया सर्प समुद्रं याहि माचिरं ५९ स्वज्ञात्यपत्यदाराढ्यो

गोनृभिर्भुज्यते नदी य एतत्संस्मरेन्मर्त्यस्तुभ्यं मदनुशासनं ६० कीर्तयन्नुभयोः संध्योर्न युष्मद्भय

माप्नुयात् योऽस्मिन्स्नात्वा मदाक्रीडे देवादींस्तर्पयेज्जलैः उपोष्य मां स्मरन्नर्चेत्सर्वपापैः प्रमुच्यते ६१

द्वीपं रमणकं हित्वा ह्रदमेतदुपाश्रितः यद्भयात्स सुपर्णस्त्वां नाद्यान्मत्पादलांछितं ६२ शुक उवाच

एवमुक्तो भगवता कृष्णेनाद्भुतकर्मणा तं पूजयामास मुदा नागपत्न्यश्च सादरं ६३ दिव्यांबरस्रग्म

णिभिः परार्ध्यैरपि भूषणैः दिव्यगंधानुलेपैश्च महत्योत्पलमालया ६४ पूजयित्वा जगन्नाथं प्रसा

द्य गरुडध्वजं ततः प्रीतोऽभ्यनुज्ञातः परिक्रम्याभिवंद्य तं सकलत्रसुहृत्पुत्रो द्वीपमब्धेर्जगाम ह ६५ तदैव

सामृतजला यमुना निर्विषाभवत् अनुग्रहाद्भगवतः क्रीडामानुषरूपिणः ६६ इति भा॰ द॰ कालियनि

ईनत्व्यमिह योऽस्मिन्निति त्वयि स्थिते तन्न भवतीति भावः ६१ न च तव गरुडभयं भवेदित्याह द्वीपमिति ६२।६३।६४।६५।६६। इति दशमे टीकायां १६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा·द·पू·
९४

॥२॥

390

नागं सप्त द्वीपे नागालयं तं निरयापयत् बंधून्स्व दुःखतः प्रांतान्सु गोस्तत्र दवोदयात् १ असमंजसं अप्रियं १ उपहार्यैर्भक्ष्यैः सर्पजनैः सर्पायतेजनैः वानस्पत्यः वनस्पतेर्मूले देयः नागानां तद्बाधा परिहाराय यो बलिर्निरूपितः उपल्यितं तं च नागाः स्वं स्वं तं भागं जनैर्दत्तं सु पर्णाय प्रयच्छंति ततो भीता गोपीथाय रक्षणाय विषवीर्येण यो मदस्तेनाविष्टः काद्रवेयः कद्रुपुत्रः गरुडं कदर्थीकृत्य अविगणय्य यद्वा उपहार्यैः सुपर्णभक्ष्यैः सर्पाएव जना स्तैर्नागानां संबंधी यः एकैकेन नागेन दीयते तथा भूतो यो बलिः सुपर्णाय निरूपितः तत्र स्व

राजोवाच· नागालयं रमणकं कस्मात्तत्याज कालियः कृतं वा किं सुपर्णस्य तेनैकेनासमंजसं १ शुक उवाच· उपहार्यैः सर्पजनैर्मासि मासीह यो बलिः वानस्पत्यो महाबाहो नागानां प्राङ्निरूपितः २ स्वं स्वं भागं प्रयच्छंति नागाः पर्वणि पर्वणि· गोपीथायात्मनः सर्वे सुपर्णाय महात्मने ३ विषवीर्यमदाविष्टः काद्रवेयस्तु कालियः कदर्थीकृत्य गरुडं स्वयं च बुभुजे बलिं ४ तच्छ्रुत्वा कुपितो राजन्भगवान्भगवत्प्रियः विजिघांसुर्महावेगः कालियं समुपाद्रवत् ५ तमापतंतं तरसा विषायुधः प्रत्यभ्ययादुत्थितनैकमस्तकः दद्भिः सुपर्णं व्यदशद्ददायुधः करालजिह्वोच्छ्वसितोग्रलोचनः ६ तं तार्क्ष्यपुत्रः स निरस्य मन्युमान्प्रचंडवेगो मधुसूदनासनः पक्षेण सव्येन हिरण्यरोचिषा जघान कद्रुसु

विषमेवायुधं यस्य सः प्रत्यभ्यया स्वं भागं सर्वे नागाः प्रयच्छंति कालियस्तु न प्रयच्छति किंत्वन्यैर्दत्तमर्पितं बलिं स्वयमेव बुभुजे ४ [illegible]

श्री
९४

गरुडस्यागम्यमगाधतया च दुरासदं ८ तदगम्यत्वे कारणमाह तत्रेति निवारितोपि ९।१०।११ लेलिहः सर्प अनंतस्तत्रावात्सीत् १२

391

सुपर्णपक्षाभिहतः कालियोतीवविह्वलः ह्रदं विवेश कालिंद्यास्तदगम्यं दुरासदं ८ तत्रैकदा जलचरं गरुडो भक्ष्यमीप्सितं· निवारितः सौभरिणा प्रसह्य क्षुधितो हरत् ९ मीनान्सुदुःखितान्दृष्ट्वा दीनान्मीनपतौ हते· कृपया सौभरिः प्राह तत्रत्यान्क्षेममाचरन् १० अत्र प्रविश्य गरुडो यदि मत्स्यान्स खादति सद्यः प्राणैर्वियुज्येत सत्यमेतद्ब्रवीम्यहं ११ तत्कालियः परं वेद नान्यः कश्चन लेलिहः अवात्सीद्गरुडाद्भीतः कृष्णेन च विवासितः १२ कृष्णं ह्रदाद्विनिष्क्रांतं दिव्यस्रग्गंधवाससं· महामणिगणाकीर्णं जांबूनदपरिष्कृतं १३ उपलभ्योत्थिताः सर्वे लब्धप्राणा इवासवः प्रमोदनिभृतात्मानो गोपाः प्रीत्याभिरेभिरे १४ यशोदा रोहिणी नंदो गोप्यो गोपाश्च कौरव· कृष्णं समेत्य लब्धेहा आसन्शुष्का नगा अपि १५ रामश्चाच्युतमालिंग्य जहासास्यानुभाववित् नागा गावो वृषा वत्सा लेभिरे परमं मुदं १६ नंदं विप्राः समागत्य गुरवः सकलत्रकाः ऊचुस्ते कालियग्र

जांबूनदं सुवर्णं तेनालंकृतं असवः इंद्रियाणि प्रमोदितभृतात्मनः आनंदपूर्णमनसः ॥१३॥१४॥ लब्धेहा लब्धचेष्टाः न गावृक्षा अपि पूर्वं शुष्काः संतस्तस्य एव विरूढा इत्यर्थः ॥१५॥१६॥ ते विप्रा आशीर्वादानूचुः ॥१७॥ श्रीराम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

धा
तुह्यादिना१

२०
नष्टलब्धप्रजा नष्टाशया पुनर्लब्धा प्रजा यया सा १८ श्रमेण च कर्शिताः उपकूलतः प्रांते १९ शुचौ ग्रीष्मे शुष्कवने उद्भूतो दवाग्निः २१।२२
कालाग्नेर्मृत्युरूपाद्वाग्नेः नमस्त्यादिभिः किंतु त्वच्चरणवियोगादित्याहुः नशनुम इति २३।२४ विमोहानाहि दंदेन ततश्चरणगतान् गो

यशोदा च महाभागा नष्टलब्धप्रजा सती परिष्वज्यांकमारोप्य मुमोचाश्रुकलां मुहुः १८ तां रात्रिं तत्र
राजेंद्र क्षुत्तृड्भ्यां श्रमकर्शिताः ऊषुर्व्रजौकसो गावः कालिंद्या उपकूलतः १९ तदा शुचिवनोद्भूतो दा
वाग्निः सर्वतो व्रजं सुप्तं निशीथ आवृत्य प्रदग्धुमुपचक्रमे २० तत उत्थाय संभ्रांता दह्यमाना व्रजौ
कसः कृष्णं ययुस्ते शरणं मायामनुजमीश्वरं २१ कृष्ण कृष्ण महाभाग हे रामामितविक्रम एष घो
र तमो वह्निस्तावकान्ग्रसते हि नः २२ सुदुस्तरान्नः स्वान्पाहि कालाग्नेः सुहृदः प्रभो न शक्नुमस्त्व
च्चरणं संत्यक्तुमकुतोभयं २३ इत्थं स्वजनवैक्लव्यं निरीक्ष्य जगदीश्वरः तमग्निमपिबत्तीव्रमनं
तोऽनंतशक्तिधृक् २४ इति श्रीभागवते दशमे दावाग्निमोक्षणं १७ शुक उ॰ अथ कृष्णः परिवृतो
ज्ञातिभिर्मुदितात्मभिः अनुगीयमानो न्यविशद्व्रजं गोकुलमंडितं १ व्रजे विक्रीडतोरेवं गोपालछद्ममायया
[illegible] हरिः १८
पानपादनेनो सावनं नवनवहितः १ इति दशमे टीकायां १७ अष्टादशे ततो ग्रीष्मे वसंतगुणलक्षिते अघात यद्वल नालं प्रलंबलीलया हरिः १९
[illegible] गोपाल कुद्म मायया गोपालमेव छद्मन यस्यामायायां

टि१
रामः
६५

२अ

३ वसंतसाम्यमाह चतुर्भिः यत्र ग्रीष्मेपि निर्झराणां निर्ह्रादेन घोषेण निरस्तस्वना झिल्लिकाः कठोरध्वनिसूक्ष्मकीटा यस्मिं
स्तथाभूतं वृंदावनं भवति किं च शश्वत्तेषां निर्झराणां शीकरैरंबुकणैः जीवास्निग्धा ये द्रुमास्तेषां मंडलेर्मंडितं ४ यत्र ग्रीष्मे वने वा निदा
घो ग्रीष्मस्तेन तत्काली नवहृद्यर्कोभ्यां च भवति यो दवस्तापोऽतिशाद्वले अतिहरितवृणाकीर्णे यद्वा अतिक्रांतशाद्वलेपि स्थाने ५ ननु

स च वृंदावनगुणैर्वसंत इव लक्षितः यत्रास्ते भगवान्साक्षाद्रामेण सह केशवः ३ यत्र निर्झरनिर्ह्राद
निवृत्तस्वनझिल्लिकं शश्वत्तच्छीकरर्जीषद्रुममंडलमंडितं ४ सरित्सरःप्रस्रवणोर्मिवायुना कह्ला
रकंजोत्पलरेणुहारिणा न विद्यते यत्र वनौकसां दवो निदाघवह्न्यर्कभवोतिशाद्वले ५ अगाधतो
यह्रदिनीतटोर्मिभिर्द्रवत्पुरीष्याः पुलिनैः समंततः न यत्र चंडांशुकरा विषोल्बणा भुवो रसं शाद्व
लितं न गृह्णते ६ वनं कुसुमितं श्रीमन्नदच्चित्रमृगद्विजं गायन्मयूरभ्रमरं कूजत्कोकिलसारसं ७
क्रीडिष्यमाणस्तत्कृष्णो भगवान्बलसंयुतः वेणुं विरणयन्गोपैर्गोधनैः संवृतोऽविशत् ८ ॥

शाद्वलत्वमेव कुतस्त्यं तत्राह अगाधानि तोयानि यासां तासां ह्रदिनीनां तटस्पर्शिभिरूर्मिभिः पुलिनैर्द्रवत्पुरीषं पंको यस्यास्तस्या भुवः रसं सा
द्वलितं शाद्वलरूपतां च विषवदुल्बणा अपि सूर्यस्य रश्मयो न गृह्णते न हरंतित द्वनमविशदिति उत्तरेणान्वयः ६ नदंतश्चित्रा मृगा द्विजा
श्च यस्मिन् गायंतो मयूरा भ्रमराश्च यस्मिन् कूजंतः कोकिलाः सारसाश्च यस्मिन्तद्वनं आविशत् ॥ ७ ॥ ८ ॥ श्रीरामायनमः ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा·द·पू·
९९

ई श्रीकृस्नस्यनर्तनंप्रसंशुः २० यथाकुशलंनर्तनाद्याः स्तुवंतितथागोपरूपधरादेवास्तुष्टुवुः ११ काकपक्षाः चूडाकरणात्प्राक्तनाः केशांश्च
मरणादिप्रकारैः नियुद्धेनबाहुयुद्धेनचिक्रीडतुः १२।१३ कुंभैः कुंभस्तनफलैः अस्पृश्यंनेत्रबंधश्चतदाद्यैः मृगाणांखगानांचचेष्टया १४ दर्दु
रप्लवैर्मंडूकप्लुतिभिः स्यंदोलिकयादोलालंवनेनरूपाणांमिवलीलया १५ नद्यःअद्रिद्रोण्यः कुंजानिचरपुच १६ चारयंतौसितास्तद्धेनतयो

प्रवालबर्हस्तवकस्रग्धातुकृतभूषणाः रामकृष्णादयोगोपा ननृतुर्युयुधुर्जगुः ९ कृष्णस्यनृत्यतःकेचि
ज्जगुःकेचिदवादयन् वेणुपाणितलैःशृंगैःप्रशशंसुरथापरे १० गोपजातिप्रतिच्छन्नादेवागोपालरू
पिणः ईडिरे कृष्णरामौचनटाइवनटंनृप ११ भ्रामणैर्लंघनैःक्षेपैरास्फोटनविकर्षणैः चिक्रीड
तुर्नियुद्धेनकाकपक्षधरौक्वचित् १२ क्वचिन्नृत्यत्सुचान्येषुगायकौवादकौस्वयं शशंसतुर्महाराज
साधुसाध्विितिवादिनौ १३ क्वचिद्बिल्वैःक्वचित्कुंभैःक्वचामलकमुष्टिभिः अस्पृश्यनेत्रबंधाद्यैःक्वचिन्मृ
गखगेहया १४ क्वचिच्चदर्दुरप्लावैर्विविधैरुपहासकैः कदाचित्स्पंदोलिकयाकर्हिचिन्नृपचेष्टया १५
एवंतौलोकसिद्धाभिःक्रीडाभिश्चेरतुर्वने नद्यद्रिद्रोणिकुंजेषुवनेषुचसरस्सुच १६ पशूंश्चारयतोर्गोपै
स्तद्वनेरामकृष्णयोः गोपरूपीप्रलंबोगादसुरस्तज्जिहीर्षया १७ तंविद्वानपिदाशार्हीभगवान्सर्वदर्शनः
नः अन्वमोदततत्सख्यंवधंतस्यविचिंतयन् १८ तत्रोपहूयगोपालान्कृष्णः प्राहविहारवित् हेगोपा

रामा
यनमः
९९

परिवृढौनायकौतत्रवेचनकृष्णसंघट्टिनः कृष्णपक्षीयाः २०।२१ वाह्यमानाः पृष्ठेनोह्यमानाः २२।२३ कृष्णसदृशंवपुःवचनाय
अवरुह्यतेस्मिन्नवरोहणंतस्मात्ततःपरं दूरंप्रागात् २५ धरणीधरेंद्रगौरवंयस्यतंनिजंआसुरंवपुरास्थितः पुरटपरिच्छदःसुवर्णा

तत्रचक्रुःपरिवृढौगोपारामजनार्दनौ कृष्णसंघट्टिनःकेचिदासन्रामस्यचापरे २० आचेरुर्वि
विधाःक्रीडावाह्यवाहकलक्षणाः यत्रारोहंतिजेतारोवहंतिचपराजिताः २१ वहंतोवाह्यमानाश्चचा
रयंतश्चगोधनं भांडीरकंनामवटंजग्मुःकृष्णपुरोगमाः २२ रामसंघट्टिनोयर्हिश्रीदामावृष
भादयः क्रीडायांजयिनस्तांस्तानूहुःकृष्णादयोनृप २३ उवाहकृष्णोभगवान्श्रीदामानंपराजि
तः वृषभंभद्रसेनस्तुप्रलंबोरोहिणीसुतं २४ अविषह्यंमन्यमानःकृष्णंदानवपुंगवः वहन्द्रुत
तरंप्रागादवरोहणतःपरं २५ तमुद्वहन्धरणिधरेंद्रगौरवंमहासुरोविगतरयोनिजंवपुः सआ
स्थितःपुरटपरिच्छदोबभौतडिद्द्युमानुडुपतिवाडिवांबुदः २६ निरीक्ष्यतद्वपुरलमंबरेचरत्प्र
दीप्तदृग्भ्रुकुटितटोग्रदंष्ट्रकं ज्वलच्छिखंकटककिरीटकुंडलत्विषाद्भुतंहलधरईषदत्रसत् २७

लंकारः तडिद्द्युमौविद्युद्दीप्तिमानित्यलंकारोपमा उडुपतिंवाडितिः उडुपतिवदुपस्थानियोरामः अंबुदवदुपस्थानियोसुरः उडुपंवहतीतिउ
डुपतिवाहःयद्वियथोचितस्थानेस्थिताविद्युतोभवंति दासौविद्युद्धेयथाभातितद्वद्भातीत्यर्थः २६ अलमितिवेगेनप्रदीप्तेदृशौयस्मिन्तद्दृशौ प्रदी
प्तदृक् भ्रुकुटितटसंलग्नाउग्रादंष्ट्रायस्मिन्तद्भ्रुकुटितटोग्रदंष्ट्रकंतद्वतिवा ज्वलन्त्यःशिखाःकेशायस्मिन्तत्।।२७।। श्रीरामायनमः
ग्रं६४९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

हरंतं ग्रहनदयकौ
आत्मनं सार्थं गोपसमूहं विहाय विहायास्या काशमार्गेणा

भा०द०पू०
६७

आगतस्मृतिरभयः दृष्टात्मनः प्राप्तमर्थं इव हरंतं ... वज्रं हसा वज्रवेगेन मुष्टिना २८ अपस्मृतं गतस्मृतिः महारवं समीरयन् २९।३० तदर्हणं प्रशंसार्हं ३१।३२ इति दशमे टीकायां १८ ऊनविंशे निविष्टेषु गोपेषु कृष्णमच्युतः मुंजारण्यमरण्या ॥६॥

अथागतस्मृतिरभयो रिपुं बलो विहाय सार्थमिव हरंतमात्मनः रुषाहनच्छिरसि दृढेन मुष्टिना
सुराधिपो गिरिमिव वज्ररंहसा २८ स आहतः सपदि शीर्णमस्तको मुखाद्वमन्रुधिरमपस्मृ
तोसुरः महारवं व्यसुरपतत्समीरयन्गिरिर्यथा मघवत आयुधाहतः २९ दृष्ट्वा प्रलंबं निहतं ब
लेन बलशालिना गोपाः सुविस्मिता आसन्साधु साध्विति वादिनः ३० आशिषोभिगृणंतस्तं प्रश
शंसुस्तदर्हणं प्रेत्यागतमिवालिंग्य प्रेमविह्वलचेतसः ३१ पापे प्रलंबे निहते देवाः परमनिर्वृताः अ
भ्यवर्षन्बलं माल्यैः शशंसुः साधु साध्विति ३२ इति भागवते दशमे प्रलंबवधः १८ शुक उवाच क्री
डासक्तेषु गोपेषु तद्गावो दूरचारिणीः स्वैरं चरंत्यो विविशुस्तृणलोभेन गह्वरं १ अजा गावो महिष्यश्च नि
र्विशंत्यो वनाद्वनं इषीकाटवीं निर्विविशुः क्रंदंत्यो दावतर्षिताः २ ते पश्यंतः पशून्गोपाः कृष्णरामादयस्त

गह्वरं क्षतनिपानतः १ दूरचारिण्यः १ वनांतरं विशंत्यो दावेन तर्षिताः क्रंदंत्यः इषीकाटवीं अत्युच्छ्रितघनतृणविशेषारण्यं निवि
विशुः २ ... ॥३॥ श्रीरामो जयति तराम् ॥ श्रीगोपीवल्लभाय नमो नमः ॥३

तासां गवां खुरैः दच्छिन्नैः गोष्पदैः अंकितैः ... मार्गमन्वगमन् ... आगतजीविकासाधनाः ४ मुंजाटव्यामपि भ्र
ष्टमार्गमियेनतत् ५ प्रतिनेदुः आमित्येवं प्रतिनादं चक्रुः ६ धूमकेतुरग्निः गोपानां नाशहेतुर्वनवह्निः सर्वतः प्रादुरभूत् सारथिना वायुना वह्निः

तृणैस्तत्खुरदच्छिन्नैर्गोष्पदैरंकितैर्गवां मार्गमन्वगमन्सर्वे नष्टाजीव्या विचेतस ४ मुंजाटव्यां भ्रष्टमार्गं
क्रंदमानं स्वगोधनं संप्राप्य तृषिताः श्रांतास्ततस्ते संन्यवर्तयन् ५ ता आहूता भगवता मेघगंभीरया गि
रा स्वनाम्नां निनदं श्रुत्वा प्रतिनेदुः प्रहर्षिताः ६ ततः समंताद्वनधूमकेतुर्यदृच्छयाभूत्क्षयकृद्वनौक
सां समीरितः सारथिनोल्बणोल्मुकैर्विलेलिहानः स्थिरजंगमान्महान् ७ तमापतंतं परितो दवाग्निं
गोपाश्च गावः प्रसमीक्ष्य भीताः ऊचुश्च कृष्णं सबलं प्रपन्ना हरिं यथा मृत्युभयार्दिता जनाः ८
कृष्ण कृष्ण महावीर्य हे रामामितविक्रम दावाग्निना दह्यमानान्प्रपन्नांस्त्रातुमर्हथः ९ नूनं त्वद्बां
धवाः कृष्ण न चार्हंत्यवसीदितुं वयं हि सर्वधर्मज्ञ त्वन्नाथास्त्वत्परायणाः १० शुक उवाच वचो निशम्य कृ
पणं बंधूनां भगवान्हरिः निमीलयत मा भैष्ट लोचनानीत्यभाषत ११ तथेति मीलिताक्षेषु भगवा
नग्निमुल्बणं पीत्वा मुखेन तान्कृच्छ्राद्योगाधीशो व्यमोचयत् १२ ततश्च तेक्षीण्युन्मील्य पुनर्भांडीरमापि
तः ७।८।९।१०।११ कृष्णाज्जहूर पवेशात्स्वमादिजनितात् ... तरोर्नेएवभांडीरमापितः ततश्चाक्षीण्युन्मील्याविस्मिताः १३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सत्वानां

भा॰द॰पू॰ ६७ १४।१५।१६। श्रीदामादिस्वगोपानां स्वाङ्गमाहूय तुष्यतां ऐश्वर्यमाविष्करोति नवन्हिनिपानतः १ इति द॰ टी॰ १९ विशेषा प्रावृड्वर्ण
च्छो भावर्णनेन नवनोचिताः प्रावृट्क्रीडा निरूप्यन्ते गोपरामयुजो हरेः हेयादेयोपमानेन प्रावृट्शरदृतुश्रियोः वर्णनं त्वङ्गैश्वर्यंहस
लीलाविवक्षया २।१।२ तत्र प्रावृड्वर्णनं ततइत्यादिद्वाविंशत्या सर्वेषां प्राणिनां समुद्भव उत्पत्तिर्जीवनश्च यस्यां सा प्रावृट् विद्योत

तमस्य योगवीर्येण योगमायानुभावितं दावाग्नेरात्मनः क्षेमं वीक्ष्य ते मेनिरे मरं १४ गाः सन्निवर्त्य साया
ह्ने सहरामो जनार्दनः वेणुं विरणयन्गोष्ठमगाद्गोपैरभिष्टुतः १५ गोपीनां परमानंद आसीद्गोविंद
दर्शने क्षणं युगशतमिव यासां येन विनाभवत् १६ इति भागवते दशमे दावाग्निमोचनं १९ शुक
उवाच तयोस्तदद्भुतं कर्म दावाग्नेर्मोक्षमात्मनः गोपाः स्त्रीभ्यः समाचख्युः प्रलंबवधमेव च १ गोपवृ
द्धाश्च गोप्यश्च तदुपाकर्ण्य विस्मिताः मेनिरे देवप्रवरौ कृष्णरामौ व्रजं गतौ २ ततः प्रावर्तत प्रावृट् स
र्वसत्वसमुद्भवा विद्योतमानपरिधिर्विस्फूर्जितनभस्तला ३ सान्द्रनीलांबुदैर्व्योम सविद्युत्स्तन
यित्नुभिः स्पष्टज्योतिराच्छन्नं ब्रह्मेव सगुणं बभौ ४ अष्टौ मासान्निपीतं यद्भूम्याश्चोदमयं वसु स्वगो

मानाः परिधयः परिवेषादयो यस्यां सा विस्फूर्जितं सशब्दं मितं नभस्तलं यस्यां सा ३ सान्द्रैर्निबिडैर्नीलांबुदैर्विद्युद्गर्जितसहितैराच्छन्नं सगुणं
... पम्य ४ पर्जन्यः सूर्यः स्वगोभिः स्वरश्मिभिः कालेयथोचितसमये अत्रराजो
पमा करादानतः समये पुनर्दानमुक्तमिति ५

भा॰ग॰ ६७

मि२

अस्य विश्वस्य प्रीणनं आप्यायनकरं जीवनमुदकं मुमुचुः कृपालवो यथा तप्तं जनं निरीक्ष्य अनुकंपमानास्तदाप्यायनाय जीवनम
पि त्यजन्ति तद्वन्महान्तो मेघास्तडित्वन्तो विश्वं तप्तं निरीक्ष्य वायुवेपिताः जीवनं मुमुचुरिति ६ तपसा ग्रीष्मेण कृशा देवमीढा पर्जन्यसि
क्ता वर्षीयसी उच्छूनाः पुष्टाः काम्यं तपो यस्य तस्य तनुः कामान्संप्राप्य यथेति ७ यथा पापप्रधानेकलौ युगे पाखण्डा सोगता घागमाप्रकाशंतेन

तडित्वंतो महामेघाश्चंडश्वसनवेपिताः प्रीणनं जीवनं ह्यस्य मुमुचुः करुणा इव ६ तपःकृशा देवमीढा आ
सीद्वर्षीयसी मही यथैव काम्यतपसस्तनुः संप्राप्य तत्फलं ७ निशामुखेषु खद्योतास्तमसा भांति
न ग्रहाः यथा पापेन पाखंडा न हि वेदाः कलौ युगे ८ श्रुत्वा पर्जन्यनिनदं मंडूका व्यसृजन् गिरः तूष्णीं
शयानाः प्राग्यद्वद्ब्राह्मणा नियमात्यये ९ आसन्नुत्पथवाहिन्यः क्षुद्रनद्योऽनुशुष्यतीः पुं
सो यथास्वतंत्रस्य देहद्रविणसंपदः १० हरिता हरिभिः शष्पैरिन्द्रगोपैश्च लोहिता।
उच्छिलींध्रकृतच्छाया नृणां श्रीरिव भूरभूत ११॥

मी ८ तद्वदास्तथा निशारंभे खद्योता भांति न
ग्रहाः ८ नित्यकर्मावसाने आचार्येण नदं श्रुत्वा तच्छिष्या यथा अधीयंते तद्वदिति ९ अनुशुष्यतीरनुशुष्यन्त्यः अस्व
तंत्रस्य इन्द्रियपरतंत्रस्य स्वतंत्रस्य निरंकुशस्य ग्रीतिवा १० हरिभिर्नीलैः शष्पैर्बालतृणैः नीलवर्णा क्वचित् इन्द्रगो
पैः कीटविशेषैर्लोहिता तत्र तत्र उच्छिलींध्रैश्छत्राकारैरुद्भिदैः कृतच्छाया नृणां राज्ञां श्रीः सेनासंपदिव ११

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰ ६९

हेत्राणीति तदा हिरण्मयेर विच्छेदे लसंतः प्रियंगवादयो मुदं ददति विच्छेदे शुष्यंते नुतापं चेति १२ सर्वे जंतवो नववारिनिषेवया रु
चिरं रूपमविभ्रन् विभ्रुः यथा हरिसेवायां प्रवृत्ता हि सद्य एव सर्वे रुचिरा भवंति तस्याः परमधर्मत्वात्परमसुखत्वाच्च तद्वदिति १३
कामात्तं कामवासनायुक्तमिति श्वसनोर्मिसाम्यं गुणो विषये युज्यत इति तथेति सरित्तरंगतिसाम्यं १४ अधोक्षजस्य चे

हेत्राणि सस्यसंपद्भिः कर्षकाणां मुदं ददुः धनिनामुपतापं वै दैवाधीनमजानतां १२ जलस्थालो
कसः सर्वे नववारिनिषेवयात् अविभ्रन्रुचिरं रूपं यथा हरिनिषेवया १३ सरिद्भिः संगतसिंधुश्चु
वि मेश्वसनोर्मिवान् अपक्वयोगिनश्चित्तं कामाक्तं गुणयुग्यथा १४ गिरयो वर्षधाराभिर्हन्यमा
नानविव्यथुः अ[illegible]यमाना व्यसनैर्यथाधोक्षजचेतसः १५ मार्गा बभूवुः संदिग्धास्तृणैश्छन्ना
ह्यसंस्कृताः नाभ्यस्यमानाः श्रुतयो द्विजैः कालहता इव १६ लोकबंधुषु मेघेषु विद्युतश्चल
सौहृदाः स्थैर्यं न चक्रुः कामिन्यः पुरुषेषु गुणिष्विव १७ धनुर्वियति माहेंद्रं निर्गुणं च गुणिन्यभा
त् व्यक्तगुणव्यतिकरेऽगुणवान्पुरुषो यथा १८॥ ...तोयेषां ते १५ असंस्कृता अभ्यस्ताः द्विजैरभ्यस्यमानाः कलिका

सादिना तिरस्कृतत्वात् [illegible] नाभ्यस्यमाना कृत्यसंस्कृतसाम्यं कालेन चाहता इति तृणाच्छादनसाम्यं १६ लोकसौहृदेष्वपि मेघेषु विद्यु
[illegible] कामिन्यः पुरुषेषु [illegible] १७ निर्गुणं ज्यारहितमपि गुणिनि अभिगर्जितशब्दवति [illegible] अशोभत् गुणाय
[illegible] १८

श्रीरामः ६९

400

दि२

स्वभासा भासितया अहं मत्येति स्वचैतन्येनैव प्रकाशितेनाहंकारेणाच्छन्नो जीवो यथा यद्वा अहं विद्वान्बाला[illegible] इति स्वप्रती
त्येनारोपितयेति १९ मेघागमे नोत्सवो येषां ते मयूराः अतो हृष्टाः प्रत्यनंदन् गृहाश्रमे अध्यात्मतापैस्तप्ताः यथा हरेर्भक्तानामा
गमनेन नंदंति तद्वत् २० पादपाङ्घ्रिपः पीत्वा नानात्ममूर्तयो नैकरूपा आसन् यथा सकामास्तापसाः प्राक्क्षामाः कृशाः कामा

401

नराजो द्युपच्छन्नः स्वज्योत्स्नाराजितैर्घनैः अहंमत्या भासितया स्वभासा पुरुषो यथा १९ मेघागमो
त त्सवा हृष्टाः प्रत्यनंदन्शिखंडिनः गृहेषु तप्ता निर्विण्णा यथाच्युतजनागमे २० पीत्वापः पादपाः प
ड्घ्रिरासन्नानात्ममूर्तयः प्राक्क्षामास्तपसा श्रांता यथा कामानुसेवया २१ सरस्स्वशांतरोधस्सु न्यूषु
रंगापि सारसाः गृहेष्वशांतकृत्येषु ग्राम्या इव दुराशयाः २२ जलौघैर्निरभिद्यंत सेतवो वर्षतीं
श्वरे पाषंडिनामसद्वादैर्वेदमार्गाः कलौ यथा २३ व्यमुंचन्वायुभिर्नुन्ना भूतेभ्योप्यमृतं घनाः
यथाशिषो विश्पतयः काले काले द्विजेरिताः २४ एवं वनं तद्वर्षिष्ठं पक्वखर्जूरजंबुवत् गोगोपालैर्वृ

तु सेवया विष्णुदेहास्तद्वत् २१ अशांतानि पंककंटकादियुक्तानि रोधांसि तटानि येषां तेष्वपि न्यूषुर्नितरामेवावसन् सारसाश्चक्रवा
काः अशांतानि घोराणि अनुपरतानि वा कृत्यानि येषु तेष्वपि गृहेषु २२ ईश्वरे इंद्रे असद्वादैर्वेदविरोधिभिः २३ नुन्नाः प्रेरिताः
आशिषः कामान् विश्पतयो राजानः वणिजां पतयो वा द्विजेरिताः पुरोहितैरुक्ताः २४ प्राप्तवर्षिष्ठतां क्रीडां वर्णयति एवमिति सप्तभिः [illegible]
वन

नो
मा ३
तं २

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

प्रमुदि१

भा॰द॰पू॰ २६ वनौकसः पुलिंदादिंता भगवानूद्दृशो तथावनराजीमधुच्युतोमधुस्रवां दहृशेगिरेः सकाशाज्जलधाराश्वता सांचनादानां सन्नानिक
७० टवर्तिनीर्गुहाश्च यद्वा वनौकसः प्रमुदिता आसन्तथावनराजीर्वनराजयो मधुच्युत आसन्निर्झेर्जलधराआसन्नां दहृशेसर्वतोदद्दर्शभग
वान्तथा धाराणांनादान्गुहाश्चेति २७। २८ जलस्यांतिके निकटेशिलायामुपानीतंस्थापितं संभोजनीयैः पलाशादिद्रोणैः सम्यक्

धेनवो मंदगामिन्य ऊधोभारेणभूयसा ययुर्भगवताहूता द्रुतंप्रीत्यास्नुतस्तनीः २६ वनौकसः प्रमुदिताव
नराजीर्मधुच्युतः जलधारागिरेर्नादानासन्नादहृशेगुहाः २७ क्वचिद्वनस्पतिक्रोडे गुहायांचाभिवर्षति नि
दध्योदः विशन्भगवान्रेमे कंदमूलफलाशनः २८ ... मुपानीतं शिलायां सलिलांतिके संभोजनीयैर्बुभुजे गोपैः
संकर्षणान्वितः २९ शाड्वलेपरिसंविश्य चर्वतो मीलितेक्षणान् तृप्तान्वृषान्वत्सतरान्गाश्च स्वोधोभरश्र
मः ३० प्राविट्श्रियं चतां वीक्ष्य सर्वभूतमुदावहां भगवान्पूजयां चक्रे आत्मशक्त्युपबृंहितां ३१ एवंनिवसतोस्त
स्मिन्रामकेशवयोर्व्रजे शरत्समभवद्व्यभ्रा स्वच्छांब्वपरुषानिला ३२ शरदानीरजोत्पत्त्यानीराणि प्रकृतिं ययुः
भ्रष्टानामिव चेतांसि पुनर्योगनिषेवया ३३॥ १ सहभोजनपितुर्महैगोपैर्वा २९ भगवान्वीक्ष्येत्युत्तरेणान्वयः ३०
३१ शरदंवर्णयति एवंनिवसतोरित्यष्टादशभिः तस्मिन्व्रजेविगतानिअभ्राणियस्यांसा स्वच्छानिअंबूनियस्यांसा अपरु
षः ... नीयस्यांसाच ३२ नीरजानां मुत्पत्तिर्यया तया शरदा कृत्यानीरजानामुत्पत्त्या वा यथांतरायेनयोगाद्भ्रष्टानां पुनः ... नमः
७०

१ कमलानां

दि२ … कांम्यवासना

व्योम्नेति व्योमादीनां चतुर्णां चतुरो मलान्शरद्हरत् आश्रमिणां चतुर्णां कृष्णे जाता भक्तिर्यथा शुभमसुखं हरति तथाहि ब्रह्म
चारिणो गुर्वर्थोदकाहरणक्लेशं यथा भक्तिर्हरतीति तथा गृहस्थस्य तेनानुपयोगाद्गुरुभिरपि कृतार्थस्यानियोगात् एवं व्योम्नो
वंशरज्जहार अंबु यथा च गृहिणोतप त्यासीक कर्मभक्तिर्हरतीति विविक्तवासकृच्चुस्पतेस्तथाभूतानांशावल्यं शाकुर्यशरत् वर्षी
नरवकेशा॰४ सु रहिमियांसंकुला यथर्वनप्रस्थस्य मलादिधारणक्लेशं भक्तिर्हरतीति एवंभुवः पंकं शरद्हरत् यथा यतीनां क्रूरर्षयादिमलं

व्योम्नोब्दं भूतशाबल्यं भुवः पंकमपांमलं शरज्जहाराश्रमिणां कृष्णे भक्तिर्यथाशुभं ३४ सर्वस्वंजलदा
हित्वा विरेजुः शुभ्रवर्चसः यथात्यक्तैषणाः शांतामुनयो मुक्तकिल्बिषाः ३५ गिरयो मुमुचुस्तोयं क्वचि
न्नमुमुचुः शिवं यथाज्ञानामृतं काले ज्ञानिनो ददते नवा ३६ नैवाविदन्क्षीयमाणं जलं गाधजलेचराः।
यथायुरन्वहं क्षय्यं नरा मूढाः कुटुंबिनः ३७ गाधवारिचरास्तापमविंदन्शरदर्कजं यथा दरिद्रः
कृपणः कुटुंब्यविजितेंद्रियः ३८ शनैः शनैर्जहुः पंकं स्थलान्यामं च वीरुधः यथाहंममतां धीराः शरीरा

श्रीकृष्णभक्तिर्हरति एवमपांमलं शरद्हरत् ३४ त्यक्ता एषणा पुत्रवित्तलोकैषणा येस्ते ३५ गिरय इति नह्युपाध्यायाः कर्मविधा
मिवज्ञानामृतं सर्वेतो वितरंति अपितु कृपया क्वचिदेव एवं गिरयः शिवं निर्मलं तोयं क्वचिन्मुमुचुः क्वचिन्न पुनः प्रावृषीव सर्वत इ
ति ३६ गाधे क्षुद्रजले चरंतीति तथा ते मीनादयः ३७ अविंदन् लेभिरे ३८ शनैरिति तत्र ममतामिव पंकं अहंतामिव अपक्वतां जहुः ३९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

आत्मन्युपरते त्यक्तक्रियो मुनिर्निर्वृत्तिः निर्लाम्बुः सर एव बभूव उपरतागमो निर्वृत्तघोषवत् स्तिमितं बभूव ४० केदारेभ्यो बहुसेतुः शालिक्षेत्रेभ्यो दृढैः सेतुभिर्योगरूढ ततः परं दृष्ट्वा भावान्यान्यौ इंद्रियैस्तन्निरोधेनेंद्रियप्रत्याहारेण ४१ देहाभिमानजं बोधः स्वबुद्ध्या जयोषितां मुकुंद इव तथा भूता नो शरदर्कांशुजांस्तापाननुपोहरत् ४२ शरदा विमलास्तारका यस्मिंस्तत् खं स्वच्छं सत्त्वगुणोदय...

निश्चलांबुरभूत्तूष्णीं समुद्रः शरदागमे आत्मन्युपरते सम्यङ्मुनिर्व्युपरतागमः ४० केदारेभ्यस्त्वपोगृह्णन्कर्षका दृढसेतुभिः यथा प्राणैः स्रवज्ज्ञानं तन्निरोधेन योगिनः ४१ शरदर्कांशुजांस्तापान्भूतानामुडुपो हरत् देहाभिमानजं बोधो मुकुंदो व्रजयोषितां ४२ खमशोभत निर्मेघं शरद्विमलतारकं सत्त्वयुक्तं यथा चित्तं शब्दब्रह्मार्थदर्शनं ४३ अखंडमंडलो व्योम्नि रराजोडुगणैः शशी यथा यदुपतिः कृष्णो वृष्णिचक्रावृतो भुवि ४४ आश्लिष्य समशीतोष्णं प्रसूनवनमारुतं जनास्तापं जहुर्गोप्यो न कृष्णहृतचेतसः ४५ गावो मृगाः खगा नार्यः पुष्पिण्यः शरदाभवन् अन्वीयमानाः स्व

रमीमांसा निर्णीतान्दर्शयतीति तथा नदिव ४३।४४ समः अनधिकः शीत उष्णश्च यस्मिन्तं न तु गोप्यः कृष्णापहृतचेतस्त्वेन तासां सुहृत्सहृदति यद्वा नकार उपमार्थः तदा कृष्णहृतचेतस इति कृष्णमालिंग्येत्यर्थः ४५ पुष्पिण्यो गर्भिण्यः अन्वीयमानाः स्ववृषैः स्वपतिभिरनिच्छंत्योपि बलाद्गम्यमानाः ईश्वराराधनार्थाः क्रिया बलात्फलैरिव गम्यमानाः समस्तभोगगर्भीय

कुमुदं ... तेषु साम्यं ४७ आग्रयणैर्नवान्नप्राशनार्थैर्वैदिकैरिंद्रियार्थैर्लौकिकैश्च महोत्सवैः कलाभ्यां रामकृष्णाभ्यां दर्शनादिमहोत्सवाभ्यां ४८ वर्षाजो यतयो नृपाः स्नातका गृहस्था हव्यभ्यावर्षरुद्धाः संतो निर्गम्यार्थान्वाणिज्यास्वाछंद्यदिग्विजयविद्यादीन्प्रपेदिरे प्रापयंत यथा मंत्रयोगादिसिद्धा आयुषा रुद्धाः काले आगते

उदहृष्यन्वारिजानि सूर्योत्थाने कुमुद्विना राज्ञा तु निर्भया लोका यथा दस्यून्विना नृप ४७ पुरग्रामेष्वाग्रयणैरिंद्रियैश्च महोत्सवैः बभौ भूः पक्वशस्याढ्या कलाभ्यां नितरां हरेः ४८ वणिङ्मुनिनृपस्नाता निर्गम्यार्थान्प्रपेदिरे वर्षरुद्धा यथा सिद्धाः स्वपिंडान्काल आगते ४९ इति भागवते दशमे प्रावृट्शरद्वर्णनं नाम विंशतितमः २० शुक उवाच इत्थं शरत्स्वच्छजलं पद्माकरसुगंधिना न्यविशद्वायुना वातं सगोगोपालकोऽवनं १ कुसुमितवनराजिशुष्मिभृंगद्विजकुलघुष्टसरःसरिन्महीध्रं मधुपतिरवगाह्य चारयन्गाः सहपशुपालबलश्चुकूज वेणुं २ तद्व्रजस्त्रिय आश्रुत्य वेणुगीतं स्मरोदयं काश्चित्परोक्षं कृष्णस्य स्वसखीभ्योऽन्ववर्णयन् ३

स्वपिंडान्योगादिप्राप्यान्देवादिदेहानिति ४९ इति द मेटीकायां २० एकविंशे शरद्यरण्यं दानगते हरौ तद्वेणुस्वरमाकर्ण्य गोपीभिर्गीतमीर्यते १ इत्थमेवंभूतं वनं तदेवाह शरदा स्वच्छानि जलानि यस्मिंस्तद्वायुना वातं तदेवानुगतं वनं तदिदं व्याप्तमित्यर्थः १ कुसुमितिवनराजिषु शुष्मिणो मत्ता भृंगा द्विजा

ततश्च

भा॰द॰पू॰
७२

पु

विक्षिप्तमनसः व्याकुलचित्ताः ४ याहृक्कृत्स्नस्मरणेनासांमनसः क्षोभकं जातं तदाह बर्हापीडमिति नटवद्वरवपुर्विभ्रद्वृं
दावनं प्राविशत् कथंभूतं वनं स्वपदै रंकितैः रतिजनकं गोपवृंदे गीतकीर्तिस्तथा बर्हमयमापीडं शिरोभूषणं बिभ्र
द्बर्हमापीडो यस्मिन्निति वर्णो विशेषणं वा वेणुवादनमुख्ये नतेरं धान्वेणोरिति अतो नूनमधरसुधेव पूर्णा हे गो
रुचलंती गीतवत्यस्तर्पितुमर्हतीति भावः ५ अभिरेभिरे वर्णयंत्यः पदे पदे परमानंदमूर्तिः संपरिरब्धवत्यः ६।

तद्वर्णयितुमारब्धाः स्मरंत्यः कृष्णचेष्टितं नाशकन्स्मरवेगेन विक्षिप्तमनसो नृप ४ बर्हापी
डं नटवरवपुः कर्णयोः कर्णिकारं बिभ्रद्वासः कनककपिशं वैजयंतीं च मालां रंध्रान्वेणोर
सुधया पूरयन्गोपवृंदैर्वृंदारण्यं स्वपदरमणं प्राविशद्गीतकीर्तिः ५ इति वेणुरवं राजन्सर्व
भूतमनोहरं श्रुत्वा व्रजस्त्रियः सर्वा वर्णयंत्योऽभिरेभिरे ६ गोप्य ऊचुः अक्षण्वतां फलं
मिदं न परं विदामः सख्यः पशूननुविवेशयतोर्वयस्यैः वक्त्रं व्रजेशसुतयोरनुवेणुजुष्टं यै
अनुवर्णनमेवाह अक्षण्वतामिति त्रयोदशभिः अक्षण्वतां चक्षुष्मतां तावदिदमेव फलं प्रियदर्शनं परमन्यन्न विदामः न वि
... ... तेर्जुष्टं इदमेवा

अन्याहुः चूतेति चूतप्रवालादीनां विचित्रा अभिमालाभिरनुरूपैः ईषदंतरांतरतः संयुक्तैः परिधानैः नीलपीतांबराभ्यां विचित्रो वेषो ययोस्तौ
च चकदाचिदाचित्पशुपालगोष्ठ्यां गोपालसभायां मध्ये अलमत्यर्थं विरेजतुः अहो गोपालानां पुण्यमिति भावः ७ अन्या ऊचुः अहो गो
प्यः अयं वेणुः किं स्म पुण्यमाचरत् तत्र वा न कथं यद्यस्मात् गोपिकानामेव भोग्यामपि दामोदराधरसुधां स्वयं स्वातंत्र्येणा यथेष्टं भुंक्ते क
थं अवशिष्टरसं केवलमवशिष्टरसमात्रं यथा भवति यतः यासां पयसा पुष्टास्तामातृतुल्या हृदिन्यः हृष्यत्त्वचः विकसितकमल
वनमिषेण रोमांचिता लस्यं तेषेषां वंशे जाताः तरवोपि मधुधारामिषेणानंदाश्रु मुमुचुः यथा आर्याः कुलवृद्धाः स्ववंशे भग

चूतप्रवालबर्हस्तबकोत्पलाब्जमालानुपृक्तपरिधानविचित्रवेषौ मध्ये विरेजतुरलं पशुपालगोष्ठ्यां रंगे ७
यथा नटवरौ क्व च गायमानौ ७ गोप्यः किमाचरदयं कुशलं स्म वेणुर्दामोदराधरसुधामपि गोपिकानां ।
भुंक्ते स्वयं यदवशिष्टरसं हृदिन्यो हृष्यत्त्वचोऽश्रु मुमुचुस्तरवो यथार्याः ८ वृंदावनं सखि भुवो वितनोति
कीर्तिं यद्देवकीसुतपदांबुजलब्धलक्ष्मीः गोविंदवेणुमनुमत्तमयूरनृत्यं प्रेक्ष्याद्रिसान्वपरतान्यस

वत्सेव के दृष्ट्वा हृष्यत्त्वचोऽश्रु मुमुचुरिति तद्वदिति ८ अन्याः काश्चिदाहुः हे सखि वृंदावनं भुवः कीर्तिं स्वर्गादपि विशेषेण
तनोतीति कथंभूतं यद्देवकीसुतस्य पदांबुजाभ्यां लब्धा लक्ष्मीः शोभा संपद्येन तत्किं च गोविंदस्य वेणुमनु वेणुनिना
श्रुत्वा नंतरं मंद्रगर्जितं नीलमेघं मत्वा मत्ताये मयूरास्तेषां नृत्यं संप्रेक्ष्य तन्नृत्यादद्रिसानुषु अवरतानि उपर
तक्रियाणि अन्यानि समस्तानि सत्वानि यस्मिन् तत्तनोति तदन्येषु लोकेषु विद्यते अतो भुवः कीर्तिं वितनोति ९०

४०६

४०७

भा॰द॰पू॰ अपरा आहुः हे सखि मूढमतयस्तिर्यक्जातयोपि एता हरिण्यो धन्याः कृतार्थाः या वेणुरणितं वेणुनादमाकर्ण्य नंदनंदनं प्रतिप्र
७३ णयसहितैरवलोकनैर्विरचितां पूजां सन्मानं दधुः कृतवत्यः किंच कृष्णसारैः स्वपतिभिः सहिता एव दधुः अस्मत्पतयस्तु
गोपाः क्षुद्राः सम्मतं तन्नसहंते इति भावः ११ अन्या ऊचुः हे गोप्य आश्चर्यं शृणुत वनितानामुत्सवाय यस्मात्तद्रूपशीलं च यस्य
तं श्रीकृष्णं निरीक्ष्य तेन क्वणितवेणोः रसंकीर्णं गीतं च श्रुत्वा विमानेर्गच्छंत्यो देव्यो देवानामंकेषु स्थिता अपि स्मरेणानुन्नसाराः प 408

धन्याः स्म मूढमतयोपि हरिण्य एता या नंदनंदनमुपात्तविचित्रवेषं आकर्ण्य वेणुरणितं कृ
सहकृष्णसाराः पूजां दधुर्विरचितां प्रणयावलोकैः ११ कृष्णं निरीक्ष्य वनितोत्सवरूपशीलं
श्रुत्वा च तत्क्वणितवेणुविविक्तगीतं देव्यो विमानगतयः स्मरनुन्नसारा भ्रश्यत्प्रसूनकबरा मुमु
हुर्विनीव्यः १२ गावश्च कृष्णमुखनिर्गतवेणुगीतपीयूषमुत्तभितकर्णपुटैः पिबंत्यः शावाः स्नुतस्तन
पयःकवलाः स्म तस्थुर्गोविंदमात्मनि दृशाश्रुकलाः स्पृ

विच्छिन्नधैर्या मुमुहुर्मोहलिंगमाहुः भ्रश्यत्प्रसूनाः कबरा
मूर्द्धजा यासां ताः विगतानीव्यो यासां ताः १२ अत्र सत्त्वबहुवक्त्रभेदान्नानीव संगतिर्वेत्त्या त्वरणाशंकयेवोत्तंभितैरुन्नमितैः कर्णपुटैः राम
पिबंत्यस्तथा शावा वत्सास्ते स्वस्तनपाने प्रवृत्ताः समनंतरमेव गीतं श्रुत्वा तदेव पीयूषं उत्तंभितकर्णपुटैः पिबंतः स्नुतस्तनपयःकवलाः ७३
केवलं स्तनेभ्यः स्नवितक्षीरा आस्यगतं ... विस्मृतक्रिया बभूवुरित्यर्थः तत्र हेतुः गोविंदं दृशा मार्गेणात्मनि मनसि स्पृशंत्यः
... लोचनयोर्यासां ता गावस्तेच शावाः ॥१३॥ श्रीरामः पातु॥ श्रीगोपालो जयतितराम्॥

अन्या ऊचुः हे अंब मातः मुग्धायाः प्रौढाप्रयुक्तिः अस्मिन्वने ये विहगाः पक्षिणस्ते प्रायो मुनयो भवितुमर्हंति कुतः कृष्णेक्षितं कृष्णस्य
पुष्पफलाद्यंतरं विना यथा भवति तथा रुचिराः प्रवाला येषां तान्द्रुमभुजान्वृक्षाणां शाखा आरुह्य तेन श्रीकृष्णोदितं प्रकटि
तं कलवेणुगीतं केनापि सुखेन मीलितदृशस्त्यक्तान्यवचः संतः ये शृण्वंति न यथाहि मुनयः श्रीकृष्णदर्शनं यथा भवति तथा वे
दोक्तकर्मत्यागेन वेदद्रुमरूढाः रुचिरप्रवालस्थानीयानि कर्माणि ये वोपपादनाः सुखिनः संतः श्रीकृष्णगीतमेव शृण्वंति अ 409

प्रायो बताम्ब विहगा मुनयो वनेस्मिन्कृष्णेक्षितं तदुदितं कलवेणुगीतं आरुह्य ये द्रुमभुजान्रुचिरप्रवाला
न्शृण्वंति मीलितदृशो विगतान्यवाचः १४ नद्यस्तदा तदुपधार्य मुकुंदगीतमावर्तलक्षितमनोभव
न भग्नवेगाः आलिंगनस्थगितमूर्मिभुजैर्मुरारेर्गृह्णंति पादयुगलं कमलोपहाराः १५ दृष्ट्वातपे व्रजपशू
न्सहरामगोपैः संचारयंतमनु वेणुमुदीरयंतं प्रेमप्रवृद्ध उदितः कुसुमावलीभिः सख्युर्व्यधात्स्ववपुषांबु

तस्मादेवैते भवितुमर्हंतीति भावः १४ आस्तां चेतनानां कथा नद्योपि आवर्तैः परिभ्रमैर्लक्षितेन सूचितेन मनोभवेन कामेन भग्न
ले वेगा यासां ताः आलिंगनेन स्थगितमाच्छादितं यथा भवति तथा ऊर्मय एव भुजास्तैः कमलोपहाराः कमलान्युपहरंत्यः मु
रारेः पादयुगलं गृह्णंति धारयंति १५ अन्या ऊचुः हे सखि लोकार्तिहरणशीलत्वादिसाम्यात्सख्युः श्रीकृष्णस्य
अंबुदस्तदुपरि उदितः पुनः प्रेम्णा प्रवृद्धः सन्कुसुमावलीभिः पुष्पसमूहैः स्वतुल्यस्तुषारैर्वा स्वस्ववपुषा छत्रं विहितवान् १६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा·द·पू· अन्या ऊचुः) सखीरित्याह अन्याः। पूर्णाः कृतार्थाः पुलिन्द्यः शबरांगनाः कथमित्यत आहुः प्रथमं दयितानां स्तनेषु मंडितेन
७४ कुलिप्तेन पुनश्चरणतिसमये उरुगायस्य श्रीकृष्णस्य पदाब्जयोः रागेण रंजनेन श्रीः कांतिर्यस्य तेन कुंकुमेन पुनस्तास्तृणेषु
३ तृषितेन। लीनं चंक्रमणेन तत्र तृणेषु लग्नेन तद्दर्शने न तथाभूतस्य कुंकुमस्य दर्शनेन स्मररुजा तापो यासां तास्तेन कुंकुमेनाननेषु
कुचेषु कामतप्तेषु लिंपंत्यस्तदाधिं कामव्यथां जहुः अतस्ताः कृतार्थाः धिगस्मान् या दृशीं याः एवंभूतमप्याधिशमनं न लभन्त इति भावः १७

पूर्णाः पुलिंद्य उरुगायपदाब्जरागश्रीकुंकुमेन दयितास्तनमंडितेन तद्दर्शनस्मररुजस्तृणरूषितेन लिंपंत्य आननकुचेषु जहुस्तदाधिं १७ हंतायमद्रिरबला हरिदासवर्यो यद्रामकृष्णचरणस्पर्शप्रमोदः मानं तनोति सहगोगणयोस्तयोर्यत्पानीयसूयवसकंदरकंदमूलैः १८ गा गोपकैरनुवनं नयतोरुदारवेणुस्वनैः कलपदैस्तनुभृत्सु सख्यः अस्पंदनं गतिमतां पुलकस्तरूणां निर्योगपाश...

अन्या ऊचुः हंतेति हर्षे हे सख्यः अयमद्रिर्गोवर्द्धनो ध्रुवं हरिदासेषु श्रेष्ठः कुत इत्यत आहुः यस्माद्रामकृष्णयोश्चरणस्पर्शेन प्रमोदो यस्य सः ... सहगोभिर्गणेन सखिसमूहेन च वर्तमानयोस्तयोः पानीयैः स्व... ... अतो यमतिधन्य इत्यर्थः। १८ अन्या ऊचुः हे सख्यः इदं त्वति चित्रं गोपैः सह ... कंदमूलैः ... स्पंदनं स्थावरधर्मस्तरूणां पुलको जंगमधर्म... ...

वृंदावनचारिणो हरेः क्रीडा एवंविधा वर्णयंत्यस्तन्मयतां ययुः तदेकचित्तास्तत्यो बाह्यानुसंधानहीना बभूवुरित्यर्थः २० गोपीनां काम तः कृष्णेनिः सीमः प्रेमसंगमः कात्यायन्यर्चनोद्भूतमहासाद्म महोदयः इति दशमे टीकायां २१ द्वाविंशे गोपकन्यानां वस्त्राहरण लीलया वरं दत्वागतः कृष्णोयज्ञपत्नीतीर्यते १ प्रथमे मासि मार्गशीर्षे १ २ महामाये त्यादि सेवाधनेस्त्ववनं किंचिदशक्यमितिस
एवंविधा भगवतो या वृंदावनचारिणः वर्णयंत्यो मिथो गोप्यः क्रीडास्तन्मयतां ययुः २० इति श्रीभागवते दशमे गोविंदलीलावर्णनं नाम एकविंशतितमोऽध्यायः २१ शुक उवाच हेमंते प्रथमे मासि नंदव्रजकुमारिकाः चेरुर्हविष्यं भुंजानाः कात्यायन्यर्चनव्रतं १ आप्लुत्यांभसि कालिंद्या जलांते चोदितेऽरुणे कृत्वा प्रतिकृतिं देवीमानर्चुर्नृप सैकतीं २ गंधैर्माल्यैः सुरभिभिर्बलिभिर्धूपदीपकैः उच्चावचैश्चोपहारैः प्रवालफलतंडुलैः ३ कात्यायनि महामाये महायोगिन्यधीश्वरि नंदगोपसुतं देवि पतिं मे कुरु ते नमः इति मंत्रं जपंत्यस्ताः पूजां चक्रुः कुमारिकाः ४ एवं मासव्रतं चेरुः कुमार्यः कृष्णचेतसः भद्रकालीं समानर्चुर्भूयान्नंदसुतः पतिः ५ उषस्युत्थाय गोत्रैः स्वैरन्योन्याबद्धबाहवः कृष्णमुच्चैर्जगुर्यांत्यः कालिंद्यां स्नातुमन्वहं ६ नद्यां कदाचिदागत्य तीरे निक्षिप्य पूर्ववत् वासांसि कृष्णं गायंत्यो विजह्रुः सलि

च यंत्यः प्रत्येकं प्रार्थयंते ३।४। कृष्णचेतस्त्वमेवाह भूयान्नंदसुतः पतिरित्यानर्चुरिति ५ व्रजस्य प्रवेशमाह उषसीति गोत्रैर्नामभिः आ

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

द॰भा॰पू॰ ७५ योगेश्वराणां अपीश्वर इति प्रत्येकं ताः हृद्गृ(?) नोरथपूरणसामर्थ्यं दर्शयति तासां कर्मणः सिद्धये फलदानायेति नीपं धूलि
कदंबं बालैः सह ९ हे अबला नो नर्म परिहासः यस्मात् यूयं व्रतश्रान्ताः १० एकैकशो वा आगत्य स्वीकुरुत सहैव वा अस्माकमाग्र

भगवांस्तदभिप्रेत्य कृष्णो योगेश्वरेश्वरः । वयस्यैरावृतस्तत्र गतस्तत्कर्मसिद्धये ८ तासां वासांस्युपा
दाय नीपमारुह्य सत्वरः । हसद्भिः प्रहसन्बालैः परिहासमुवाच ह ९ अत्रागत्याबलाः कामं स्वं स्वं
वासः प्रगृह्यतां । सत्यं ब्रुवाणि नो नर्म यद्यूयं व्रतकर्शिताः १० न मयोदितपूर्वं वा अनृतं तदिमे
विदुः एकैकशः प्रतीच्छध्वं सहैवोत सुमध्यमा ११ तस्य तत्क्ष्वेलितं दृष्ट्वा गोप्यः प्रेमपरिप्लुताः ।
व्रीडिता वीक्ष्य चान्योन्यं जातहासा न निर्ययुः १२ एवं ब्रुवति गोविंदे नर्मणाक्षिप्तचेतसः आकं
ठमग्नाः शीतोदे वेपमानास्तमब्रुवन् १३ मानयं भोः कृथास्त्वां तु नंदगोपसुतं प्रियं जानीमो
ऽगव्रजश्लाघ्यं देहि वासांसि वेपिताः १४ श्यामसुंदर ते दास्यः करवाम तवोदितं देहि वासांसि
धर्मज्ञ नो चेद्राज्ञे ब्रुवामहे १५ श्रीभगवान् । भवत्यो यदि मे दास्यो मयोक्तं वा करिष्यथ । अत्रागत्य स्वा रामः ७५
इत्यर्थः ११ क्ष्वेलितं परिहासं प्रेमपरिप्लुताः प्रेमरससमग्नाः १२।१३ तत्र मुग्धा ऊचुः अंग भोः श्रीकृष्ण अनयमन्याय्यं मा
कृथाः ॥१४॥ प्रौढा ऊचुः ॥ नो चेद्राज्ञे नंदाय कंसाय वा ब्रुवामहे ॥१५॥ १६ ॥ श्रीराधादामोदरायनमः ॥१॥

प्रोतेरुर्निर्गताः १७ आहताः ईषत्क्षतयोनीर्वीक्ष्य १८ धृतव्रताः सत्यो विवस्त्रा आपो व्यगाहत अप्सु स्नाता इति यत्तदेतदु देव
हेलनं अपराध एव इत्यर्थः हे तवैद्युरायभीतानां प्रायश्चित्तमित्याह अंहसो हसः पापस्य निरस्तये मूर्ध्न्यंजलिं बद्ध्वा अधो
नः प्रणामं कुरुतेति १९ इति दोषवत् अच्युतेनाभिहितं विवस्त्राप्लवनं व्रतस्य च्युतिहेतुं मत्वा तस्य पूर्तिकामास्तदशेषकर्मणां च साक्षा

प्रतेरुः ततो जलाशयात्सर्वा दारिकाः शीतवेपिताः । पाणिभ्यां योनिमाच्छाद्य प्रोतेरुः शीतकर्शिताः १७
भगवानाहता वीक्ष्य शुद्धभावप्रसादितः स्कंधे निधाय वासांसि प्रीतः प्रोवाच सस्मितं १८ यूयं विव
स्त्रा यदपो धृतव्रता व्यगाहतैतत्तदु देवहेलनं बद्ध्वांजलिं मूर्ध्न्यपनुत्तयेंहसः कृत्वा नमोधोवस
नं प्रगृह्यतां १९ इत्यच्युतेनाभिहितं व्रजाबला मत्वा विवस्त्राप्लवनं व्रतच्युतिं तत्पूर्तिकामास्त
दशेषकर्मणां साक्षात्कृतं नेमुरवद्यमृग्यतः २० तास्तथावनता दृष्ट्वा भगवान्देवकीसुतः वा
सांसि ताभ्यः प्रायच्छत्करुणस्तेन तोषितः २१ दृढं प्रलब्धास्त्रपया च हापिताः प्रस्तोभिताः क्रीड
नवच्च कारिताः वस्त्राणि चैवापहृतान्यथाप्यमुं ता नाभ्यसूयन्प्रियसंगनिर्वृताः २२॥ कृतं फलं भूतं तमेव नें
मुः यतः स एव अवद्यमृक् पापमार्जनः २०।२१ दृढमत्यर्थं प्रलब्धा वंचिताः यूयं विवस्त्रा इत्यादिना त्रपया लज्जया च हापिताः त्या
जिताः अत्रागत्य स्ववासांसि इत्याग्रहेण प्रस्तोभिताः उपहसिताः सत्यं ब्रुवाणि नो नर्मेत्यादिना क्रीडनवच्च कारिताः बद्धांजलि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

प्रेष्ठसंगमेनसज्जिताः वशीकृताः अतो गृहीतचित्ताः नोचेलुः गृहीतचित्तत्वमाह तस्मिन्नर्पितेक्षणाः लज्जाविलसितमीक्षणं
यासांता इत्यर्थः २३ दामोदर इति भक्तवात्सल्यं दर्शयति अबलाः प्रति २४ हेसाध्व्यः भवतीनांमदर्चनमेवसंकल्पोमनोरथः सत्यकृतु
यायुस्माभिरकथितोपिमयाविदितः समयाअनुमोदितोऽतसत्योभवितुमर्हति २५ अर्हतीतिसंभावितोऽन्यास्त्रात्यतिकोनभवतिस्वचितेन

परिधायस्ववासांसिप्रेष्ठसंगमलज्जिताः गृहीतचित्ता नोचेलुस्तस्मिंल्लज्जायितेक्षणाः २३ तासांविज्ञायभ
गवान्स्वपादस्पर्शकाम्यया धृतव्रतानांसंकल्पमाहदामोदरोऽबलाः २४ संकल्पोविदितः साध्व्योभवतीनाम
दर्चनं मयानुमोदितः सोसौसत्योभवितुमर्हति २५ नमय्यावेशितधियांकामः कामायकल्पते भर्जिताक्वथिता
धानाः प्रायोबीजायनेष्यते २६ यातावलाव्रजंसिद्धामयेमारंस्यथक्षपाः यदुद्दिश्यव्रतमिदंचेरुरार्यार्चनंसतीः २७
श्रुत्वा इत्यादिष्टाभगवतालब्धकामाः कुमारिकाः ध्यायंत्यस्तत्पदांभोजंकृच्छ्रान्निर्विविशुर्व्रजं २८ अथगोपैः
परिवृतोभगवान्देवकीसुतः वृंदावनाद्गतोदूरंचारयन्गाः सहाग्रजः २९ निदाघार्कातपेतिग्मेछायाभिः स्वाभिरा
त्मनः आतपत्रायितान्वीक्ष्यद्रुमानाहव्रजौकसः ३० ॥ कुत इत्यतआह नमयीति कामायपुनः कामभोगायविषयमहिम्नाकामस्या
पिभांति हेतुत्वादितिभावः कामप्ररोहहेतुत्वेदृष्टांतः भर्जिताः दग्धाः क्वथिताः पक्वाः धानाः यवादिबीजायांकुरोद्भवाय प्रायः इतिस्विद्धयापुनः प्ररोहमपि
[illegible] सतीः सत्यः २७।२८। अथकालांतरेणीप [illegible]

प्रेष्ठसंगमलज्जिताः कात्यायनी [illegible] दामोदर [illegible] ३०

३१ अतयानुकंप्यकन्यास्ताः [illegible] जीवनं पत्यनुग्रहस्तेषामहन्कर्मस्सामदं विप्रभार्यानुग्रहाययज्ञवरंगच्छन्विप्राणांकाश्रिया
भिप्रेत्यतेभ्योपिद्रुमाः श्रेष्ठा इतितानभिनंदति चतुर्भिः पश्यतेतिहे तोकक्रसाद्या गोपाः एतान्द्रुमान्पश्यतपरार्थमेवैकांतेनजीवितं

हेतोककृसहेअंशो श्रीदामन्सुबलार्जुन विशालर्षभतेजस्विन्देवप्रस्थवरूथप ३१ पश्यतैतान्महाभागान्प
रार्थैकांतजीविनः वातवर्षातपहिमान्सहंतोवारयंतिनः ३२ अहोएषांवरंजन्मसर्वप्राण्युपजीवनं सुजनस्येव
येषांवैविमुखायांतिनार्थिनः ३३ पत्रपुष्पफलच्छायामूलवल्कलदारुभिः गंधनिर्याभस्मास्थितोक्मैः
कामान्वितन्वते ३४ एतावज्जन्मसाफल्यंदेहिनामिहदेहिषु प्राणैरर्थैर्धियावाचा श्रेयएवाचरेत्सदा ३५ इतिप्र
वालस्तवकफलपुष्पदलोत्करैः तरूणांनम्रशाखानांमध्येनयमुनांगतः ३६ तत्रगाः पाययित्वापः सुमृष्टाः शी
तलाः शिवाः ततोनृपस्वयंगोपाः कामंस्वादुपपुर्जलं ३७ तस्याउपवनेकामंचारयंतः पशून्नृप कृष्णरामावुपागम्य
गोपावचनमब्रुवन् ३८ इतिभागवतेदशमेगोपकन्याप्रसादोनामद्वाविंशतितमोऽध्यायः २२ ॥ श्रीरामःपातु

येषांतान्तेदेवाह वातवर्षादीन्स्वयंसहमानाः अस्माकंवारयंति ३२ सुजनस्यकृस्येपालोरर्थिनइव ३३ निर्यासोघनरसः तोक्माःप
ल्लवाद्यंकुराः ३४ ॥ ३५ इत्यभिनंदनप्रवालादिसमूहैर्नम्रशाखानांतरूणांमध्यतोयमुनांप्राप्तः ३६ ॥ ३७ । कुमारिकाभ्यः
पूर्वमेततनर्मोक्तलतया अगृहीतभोज्यानामेवनिर्गमात्क्षुधार्त्ता इत्युक्तम् ॥ ३८ ॥ इतिदशमेटीकायां २२ ॥ श्रीः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

३

भा॰द॰पू॰ त्रयोविंशेततोगोपैरन्नयाच्ञापदेशतः तत्पत्न्यनुग्रहात्कृष्णोऽदीक्षितानन्वतापयत् ॥१॥ भक्तायाएवबचनंसद्यःसायुज्यमिप्रायेण २
७१ ।३। अस्माहृसर्जितांश्चावाभ्यांप्रहिताःसंतोयाचध्वंयुष्माकंकातत्रलज्जानतुतथाप्यपात्रत्वादस्माकंकिमितिदास्यंतीतिचेत्तत्राहकीर्तयत
इति४।५।६ अविदूरेवर्तमानोसंतोयदन्नं तत्तस्यतोभिलपतःबः ओदनंश्रद्धयायद्यस्तितर्हियच्छतेति ७ दीक्षितावयमभोज्यान्नाइतिवदि

गोपाऊचुः रामरामहावीर्यकृष्णदुष्टनिबर्हण एषावैबाधतेक्षुन्नस्तच्छांतिंकर्तुमर्हथः १ शुकउ॰ इतिविज्ञा
पितोगोपैर्भगवान्देवकीसुतः भक्तायाविप्रभार्यायाःप्रसीदन्निदमब्रवीत् २ प्रयातदेवयजनंब्राह्मणाब्रह्मवा
दिनः सत्रमांगिरसंनामह्यासतेस्वर्गकाम्यया ३ तत्रगत्वौदनंगोपायाचतास्मद्विसर्जिताः कीर्तयंतोभगवत
आर्यस्यममचाभिधां ४ इत्यादिष्टाभगवतागत्वायाचंततेतथा कृतांजलिपुटाविप्रान्दंडवत्पतिताभुवि ५
हेभूमिदेवाःशृणुतकृष्णस्यादेशकारिणः प्राप्ताञ्जानीतभद्रंवोगोपान्नोरामचोदितान् ६ गाश्चारयंतावविदूर
ओदनंरामाच्युतौवोलषतोबुभुक्षितौ तयोर्द्विजाओदनमर्थिनोर्यदिश्रद्धाचवोयच्छतधर्मवित्तमाः ७ दीक्षायाःप
शुसंस्थायाःसौत्रामण्याश्चसत्तमाः अन्यत्रदीक्षितस्यापिनान्नमश्नन्हिदुष्यति ८ इतितेभगवद्याच्ञांशृण्वंतोपिन रामः
७१
यतीतिस्वयमेवांघंकुर्वाकुःदीक्षायाआरभ्यअग्निषोमीयपश्वालंभनात्पूर्वंदोषः नततोन्यत्रतथासौत्रामण्याश्चान्यत्रान्यदा ८ क्षुद्रे
स्वर्गादेबाधाभावेयेबांतेभूरीणिक्लेशाधिकानिकर्माणियेषांते अतोज्ञाः इत्थाज्ञानः बृद्धाइतिमानवंतः ॥ए॥ श्री

नन्वकर्ममनुष्यत्वंघ्याहेशकालेत्यादिमन्नमन्यस्मैकथंदेयंतत्राह देशाइति पृथक्द्रूपुरोडादिद्रव्यंतंत्रप्रयोगः धर्मोऽपूर्वं १० मनुष्याय्यमि
हत्यामर्त्यात्मानोदेहाभिमानिनोब्राह्मणावयंमहांतइतिमन्यमानाः ११।१२ लौकिकींगतिमिति नहिकार्यार्थिनोनिर्विघ्नंतेकोवा

देशःकालःपृथग्द्रव्यंमंत्रतंत्रर्त्विजोग्नयः देवतायजमानश्चक्रतुर्धर्मश्चयन्मयः १० तंब्रह्मपरमंसाक्षाद्भग
वंतमधोक्षजं मनुष्यदृष्ट्यादुष्प्रज्ञामर्त्यात्मानोनमेनिरे ११ नतेयदोमितिप्रोचुर्ननेतिचपरंतपः गोपानिराशाः
प्रत्येत्यतथोचुःकृष्णरामयोः १२ तदुपाकर्ण्यभगवान्प्रहस्यजगदीश्वरः व्याजहारपुनर्गोपान्दर्शयंल्लौकि
कींगतिं १३ मांज्ञापयतपत्नीभ्यःससंकर्षणमागतं दास्यंतिकाममन्नंवःस्निग्धामय्युषितधिया १४ गत्वाथप
त्नीशालायांदृष्ट्वासीनाःस्वलंकृताः नत्वाद्विजसतीर्गोपाःप्रश्रिताइदमब्रुवन् १५ नमोवोद्विजपत्नीभ्योनिबो
धतवचांसिनः इतोविदूरेचरताकृष्णेनेहेषितावयं १६ गाश्चारयन्सगोपालैःसरामोदूरमागतः बुभुक्षित
स्यत१ स्यान्नंसानुगस्यप्रदीयताम् १७ श्रुत्वाच्युतमुपायांतंनित्यंतद्दर्शनोत्सुकाः तत्कथाक्षिप्तमनसोबभूवु
याचकोनपरान्नयतइत्यादिलोकस्थितिंदर्शयन् १३ केवलंदेहेनग्रहेवसंतिधियात्वमय्येवोषिताःयतो ॥ जातसंभ्रमाः १८
मय्यस्निग्धाः अतोदास्यन्तीति १४।१५ इषिताः प्रेषिताः १६ सकृष्णोगोपालैःसह १७ तत्कथाक्षिप्तमनसः तद्दर्शनो
त्सुकाः अतस्तमुपागतंश्रुत्वाजातसम्भ्रमाःबभूवुरिति १८ ॥ श्रीमद्गोपालोजयतितराम् ॥ श्रीहलधरायनमः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

संस्कारविशेषैर्बहवो भक्ष्यभोज्यलेह्यचोष्यभेदैश्चतुर्विधं गुणां बर्ह ... रसैरारभ्यादयो यस्मिंस्तदं मैत्रेः भांडैर्वापत्यादिभिर्वार्यमाणा अपि
प्रियं श्रीकृष्णमभिजग्मुः अप्रतिबंधे हेतुः तं सत्समुद्रं निम्नगा नद्य एवेति १९ अत्र हेतुः भगवतीति दीर्घकालं बहुकालं श्रुतेन श्रवणेन धृ
तस्याकाशयो याभिस्ताः २० तथा गतां सत्या ददृशुः २१ हिरण्यवत्परिधिः परिधानं यस्य तं पीतांबर इत्यर्थः वनमाल्यैर्बर्हधातुभिः प्र

चतुर्विधं बहुगुणमन्नमादाय भाजनैः अभिसस्रुः प्रियं सर्वाः समुद्रमिव निम्नगाः १९ निषिध्यमानाः पतिभि
र्भ्रातृभिर्बंधुभिः सुतैः भगवत्युत्तमश्लोके दीर्घश्रुतधृताशयाः २० यमुनोपवने शोकनवपल्लवमंडिते वि
चरंतं वृतं गोपैः साग्रजं ददृशुः स्त्रियः २१ श्यामं हिरण्यपरिधिं वनमाल्यबर्हधातुप्रवालनटवेषमनुव्रतांसे
विन्यस्तहस्तमपरेण धुनानमब्जं कर्णोत्पलालककपोलमुखाब्जहासं २२ प्रायः श्रुतप्रियतमोदयकर्णपू
रैर्यस्मिन्निमग्नमनसस्तमथाक्षिरंध्रैः अंतः प्रवेश्य सुचिरं परिरभ्य तापं प्राज्ञं यथाभिमतयो विजहुर्नरेंद्र २३
तास्तथा त्यक्तसर्वाशाः प्राप्ता आत्मदिदृक्षया विज्ञायाखिलदृग्द्रष्टा प्राह प्रहसिताननः २४॥ भिः प्रवालैश्च नटवद्वे

षोयस्य तमनुव्रतस्य सख्युरंशे विन्यस्तो हस्तो येन तं इतरेण हस्तेन लीलया अब्जं धुनानं भ्रामयंतं कर्णयोरुत्पलं तत्रैव यस्यालकाः कपोलयोर्य
स्य मुखाब्जे हासो यस्य तं च २२ एतेषु पितृयैर्यस्मात् स्वमाह प्राय इति बहुशः श्रुता ये प्रियतमस्योदया उत्कर्षास्त एव कर्णपूराः कर्णौ पूरयंति
कृतार्थी कुर्वंतीति तन्य यातैः कर्णाभरणैरिति वा यस्मिन्नव ... निमग्नमनसः आविष्टचेतसः लोचनद्वारेणांतः प्रवेश्य सुचिरमुपगूह्य तापं जहुः
... २३ अखिलदृग्द्रष्टा सर्वबुद्धिसाक्षी तास्तथा विज्ञाय अपि
... ता ... [illegible]

हे महाभागाः वः स्वागतं शुभमागमनं तदेवाह यद्यस्मात् प्रतिबंधे तिरस्कारेणास्माकं दिदृक्षया इदं युक्तं संपन्नं युक्तमित्यर्थः २५ युक्तत्व
माह नन्विति आत्मप्रिये आत्मा च प्रियश्च तस्मिन्मयि कुशला विवेकिनोतएव स्वस्यात्मनोऽर्थं पश्यंतीति ये तेयथा वद्भक्तिं कुर्वंति यथा
र्थत्वमाह अहा सा हार्दं हेतुः अहैतुकामव्यवहितां फलाभिसंधानरहितां निरंतरां २६ आत्मनः सर्वतः प्रेष्ठत्वमुपपादयति प्राणेति

स्वागतं वो महाभागाः ब्रूत किं करवाणि वः यन्नो दिदृक्षया प्राप्ता उपपन्नमिदं हि वः २५ नन्वद्धा मयि कुर्वंति
कुशलाः स्वार्थदर्शिनः अहैतुक्यव्यवहितां भक्तिमात्मप्रिये यथा २६ प्राणबुद्धिमनः स्वात्मदारापत्यध
नादयः यत्संपर्कात्प्रिया आसंस्ततः को न्वपरः प्रियः २७ तद्यात देवयजनं पतयो वो द्विजातयः स्वसत्रं
पारयिष्यंति युष्माभिर्गृहमेधिनः २८ द्विजपत्न्य ऊचुः मैवं विभोऽर्हति भवान् गदितुं नृशंसं सत्यं कुरुष्व
निगमं तव पादमूलं प्राप्ता वयं तुलसिदाम पदावसृष्टं केशैर्निवोढुमतिलंघ्य समस्तबंधून् २९ गृह्णंति नो
न पतयः पितरौ सुता वा न भ्रातृबंधुसुहृदः कुत एव चान्ये तस्माद्भवत्प्रपदयोः पतितात्मनां नो नान्या भवे

स्वाः ज्ञातयः आत्मा देहः एते सर्वे यत्संपर्काद्यस्याध्यासेनोपकरणत्वेन वा २७ तस्मात्कृतार्था यूयं देवयजनं यज्ञवाटं गच्छत कृतार्थाः कि
मिति यास्याम इति चेत्तत्राह पतय इति पारयिष्यंति समाप्तयिष्यंति पत्नीनामनुग्रहाय इत्यर्थः २८ नृशंसं परुषं निगमं प्रतिज्ञां नमे भ
क्तः प्रणश्यतीति वेदं वा निगमप्रतिपाद्यं तव पादमूलं प्राप्य न स पुनरावर्तते इति यदा अवसृष्टं अवज्ञयापि दत्तं बहुमानेन केशैर्निवोढुं वा
दासीभवितुं २९ किंच न गृह्णंति नोऽस्मान् हे अरिंदम कालो भयापादिदमनभवतः पादाग्रयोर्निपतितं देहानां अन्या स्वर्गादिगतिर्न भवेत्

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰ ७९

मयाउपेता अनुभवंती ज्ञाताः प्रत्यक्षं देवानपि दर्शयन्नाह देवा अपीति ३१ तथापि त्वां त्यक्तुं न शक्नुमइति चेत्तत्राह नेति प्रीतये सुखाया
नुरागाय स्नेहवृद्धये अंगसंगः अंगाभ्यां संगः ३२ अनसूयवो द्वेषरहिताः ३३ देहमिति तदीयं देहं तत्र विहाय चैतन्येन भगवंतं
प्राप्येत्यर्थः ३४।३५ अनुशीलयन्ननुकुर्वन्गोगोपगोपीनामिति कर्मणि षष्ठी रूपवाक्कृतैः रूपेणवाचाकृतैश्च रमयन्नता

श्रीभगवानुवाच॰ पतयो नाभ्यसूयेरन्पितृभ्रातृसुतादयः लोकाश्च येमयोपेता देवा अप्यनुमोदते ३१ नप्री
तये नुरागाय ह्यंगसंगो नृणामिह तन्मनो मयि युंजाना अचिरान्मामवाप्स्यथ ३२ शुकउ॰ इत्युक्ता यज्ञप
त्न्यस्ता यज्ञवाटं पुनर्गताः ते चानसूयवस्ताभिः स्त्रीभिः सत्रमपारयन् ३३ तत्रैका विधृता भर्त्रा भगवंतं य
था श्रुतं हृदोपगुह्य विजहौ देहं कर्मानुबंधनं ३४ भगवानपि गोविंदस्तेनैवान्नेन गोपकान् चतुर्विधेना
शयित्वा स्वयं तु बुभुजे प्रभुः ३५ एवं लीलानरवपुर्नृलोकमनुशीलयन् रेमे गोगोपगोपीनां रमयन्रू
पवाक्कृतैः ३६ अथानुस्मृत्य विप्रास्ते अन्वतप्यन्कृतागसः यद्विश्वेश्वरयोर्याच्ञामहन्म नृविडंबयोः ३७
दृष्ट्वा स्त्रीणां भगवति कृष्णे भक्तिमलौकिकीं आत्मानं च तया हीनमनुतप्ता व्यगर्हयन् ३८ ॥ श्रीरामाय

न्नरमयित्वा रेमे इत्यर्थः ३६ अनुस्मृतिप्रकारमाह अथेति नराणां करणावतोर्विश्वेश्वरयोर्याच्ञां यत् अहन्म हत
वन्तः तत् कृतागसो वयमिति अनुस्मृत्येति ३७ तथा च भार्याः गुरून् विमानयंतो भगवद्भक्तिरहितम् आत्मन
म व्यनिंदन्नित्याहुः अलौकिकीं लोकातीतां ३८ रा॰ ७९

४२०

त्रिवृत् शौक्लं सावित्रं दैक्ष्यमिति त्रिगुणितं जन्म व्रतं ब्रह्मचर्यं क्रियाः कर्माणि दाक्ष्यमित्येकं वा पदं धिगित्यधिक्षेपे वयमधोक्षजे वि
मुखास्तेषां जन्मादि तत्सर्वं धिगिति व्यगर्हयन्नित्यर्थः ३९।४० यो दुरंतभावो विध्यच्छिन्नत्तं दुरंतभावं भक्तिं पश्यतेति ४१ द्विजा

हि॰ धिग्जन्म नस्त्रिवृद्यत्तद्धिग्व्रतं धिग्बहुज्ञतां धिक्कुलं धिक्क्रियादाक्ष्यं विमुखा ये त्वधोक्षजे ३९ नूनं भ
गवतो माया योगिनामपि मोहिनी यद्वयं गुरवो नृणां स्वार्थे मुह्यामहे द्विजाः ४० अहो पश्यत नारीणा
मपि कृष्णे जगद्गुरौ दुरंतभावं यो विध्यन्मृत्युपाशान्गृहाभिधान् ४१ नासां द्विजातिसंस्कारो न निवा
सो गुरावपि न तपो नात्ममीमांसा न शौचं न क्रियाः शुभाः ४२ अथापि ह्युत्तमश्लोके कृष्णे योगेश्वरेश्व
रे भक्तिर्दृढा न चास्माकं संस्कारादिमतामपि ४३ ननु स्वार्थविमूढानां प्रमत्तानां गृहेहया अहो नः स्मा
रयामास गोपवाक्यैः सतां पतिः ४४ अन्यथा पूर्णकामस्य कैवल्याद्याशिषां पतेः ईशितव्यैः किमस्माभि
रीशस्यैतद्विडंबनं ४५ हित्वान्यान्भजते यं श्रीः पादस्पर्शाशया सकृत् स्वात्मदोषापवर्गेण तद्याच्ञा ज
नमोहनी ४६ देशकालपृथग्द्रव्यं मंत्रतंत्रर्त्विजोग्नयः देवता यजमानश्च क्रतुर्धर्मश्च यन्मयः ४७ स एव भग

तिसंस्कार उपनयनं क्रियाः संध्योपासनाद्याः ४२।४३।४४।४५॥ वान्साक्षाद्विष्णुर्योगेश्वरेश्वरः जातो यदुष्वित्यशृ
स्वात्मदोषापवर्गेण चांचल्यगर्वादित्यागेन ४६।४७ इत्यश्रृणम एवं सर्वत्र श्रुतवन्तो वयं हि तथापीत्यर्थः ॥ ४८ श्रीराम
गें१ १वी

४२१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰ ४९।५०।५१ नचाचलन्नतयोर्दर्शनायनजग्मुः ५२ इतिदशमेटीकायां २३ चतुर्विंशेमहेंद्रस्यमखंव्याहत्यहेतुभिः कृष्णः प्रवर्तयामासगोवर्द्धनमहोत्सवं १ भूसुराणांक्रियागर्वंनिरस्यस्वकःसुरेषुच॰ मघवन्मदभंगायतन्मखंसंन्यवारयत्त्रः ब्राह्मणाः कंसारि

८७

अहोवयंधन्यतमायेषांनस्तादृशीस्त्रियः भक्त्यायासांमतिर्जाता अस्माकंनिश्चलाहरौ ४९ नमस्तुभ्यंभगवते कृष्णायाकुंठमेधसे यन्मायामोहितधियोभ्रमामः कर्मवर्त्मसु ५० सवैनआद्यःपुरुषःस्वमायामोहितात्मनां॰ अविज्ञातानुभावानांक्षंतुमर्हत्यतिक्रमं ५१ इतिस्वाघमनुस्मृत्यकृष्णेतेकृतहेलनाः दिदृक्षवो

वि व्रच्युतयोःकंसाद्भीतानचाचलन् ५२ इतिभागवतेमहापुराणेदशमेविप्रपत्न्युद्धरणंनामत्रयोविंशतितमोध्यायः २३॥ शुकउवाच। भगवानपितत्रैवबलदेवेनसंयुतः अपश्यन्निवसन्गोपानिंद्रयागकृतोद्यमान् १ तदभिज्ञोपिभगवान्सर्वात्मासर्वदर्शनः प्रश्रयावनतोपृच्छद्वृद्धान्नंदपुरोगमान्

पा २ कथ्यतांमेपितःकोयंसंभ्रमोवउपागतः किंफलंकस्यचोद्देशःकेनवासाध्यतेमखः ३ एतद्ब्रूहिमहान्कामोमह्यंशुश्रूषवेपितः नहिगोप्यंहिसाधूनांकृत्यंसर्वात्मनामिह ४॥ तामःस्वाश्रमस्याएवभगवंतम

नजन॰ भगवानपितत्रैवनिवसन्न इंद्रयागकृतोद्यमान्॰ गोपानपश्यदितिसंबंधः १।२ इत्यासंभ्रमोनभवति॰ मखोयमितिएवंचेत्तर्हि राम

मखफलंकादेवताकेनाधिकारिणाकेनवासाधनेनसाध्यते ३ एतद्ब्रूहिमहान्कामोमह्यमश्रवणेकाचेवर्तनेयद्यातवमहान्कामोहि ८८

तूष्णींस्थितंप्रत्याह॰ नेति॰ सर्वात्मनांसर्वत्रात्मदृष्टीनांअतएवनविद्यतेस्वःपरइतिदृष्टिर्येषां परइतिदृष्ट्यभावादेवनतद्वैरमित्रादयोपि संतीत्याह॰ अमित्रेति॰ नमित्रंउदास्तः उदासीनोविद्विट्चयेषांतेषांकृत्यंसर्वंकर्मनगोपनीयंकिं चिदस्तीत्यर्थः सत्यपिभेददर्शनेउदासीनः शत्रुवद्वर्ज्यः आत्मतुल्यत्वात्सुहृन्मंत्रेषुनवर्जनीयइत्याहउदासीनइति ५ किंचज्ञात्वेतिअज्ञात्वाचतद्विदुषोयथावत्कर्मफलं

ज्ञातिस्वपरदृष्टीनाममित्रोदास्तविद्विषां॰ उदासीनोरिवद्वर्ज्यआत्मवत्सुहृदुच्यते ५ ज्ञात्वाज्ञात्वाचकर्माणिजनोयमनुतिष्ठति॰ विदुषःकर्मसिद्धिःस्यात्तथानाविदुषोभवेत् ६ तत्रतावत्क्रियायोगोभवतांकिंविचारितः अथवालौकिकस्तन्मेपृच्छतःसाधुभण्यतां ७ नंदउवाच पर्जन्योभगवानिंद्रोमेघास्तस्यात्ममूर्तयः तेभिवर्षंतिभूतानांप्रीणनंजीवनंपयः ८ तंतातवयमन्येचवार्मुचांपतिमीश्वरं द्रव्यैस्तद्रेतसासिद्धैर्यजंतेक्रतुभिर्नराः ९ तच्छेषेणोपजीवंतित्रिवर्गफलहेतवे पुंसांपुरुषकाराणांपर्जन्यःफलभावनः १० यएवंविसृजेद्धर्मंपारंपर्यागतंनरः कामाल्लोभाद्भयाद्द्वेषात्सवैनाप्नोतिशोभनं ११॥ स्यात्तत्८ भवतांप्रयंक्रियायोगःशास्त्रतोविचारतःप्रवृत्तः लौकिकआचारप्राप्तोवेतिसाधुसोपपत्तिकंभण्यतांकथ्यतामितिसुहृद्भिःसहविचार्यैवकर्मकर्तव्यं ७ आचारप्राप्तएवेतिसहेतुकमाह पर्जन्यइति॰ आत्ममूर्तयः प्रियामूर्तयःकिंमतआहतइति ८ तमिंद्रंवार्मुचांमेघानांतद्रेतसातद्वृष्टिपयसा ९ उपजीवंतिजीविकांकल्पयंतिधर्मार्थकामसिद्धयेननुकृष्यादिभिर्जीवंतिकिंमिंद्रेणतत्राह पुंसामितिफलभावनःफलसाधकःपर्जन्यंविनानाकृष्यादिविकल्यादित्यर्थः १० [illegible] ११

भा.द.पू.
८१

१ इंद्रायमन्युं जनयन्निति

क्रोपजनतद्दर्शवैयर्थ्यं तार्हदिमवतारयितुं देवतानिराकरणं नन्वयमेवाभिप्राय इत्यर्थः १२ प्रथमं तावत्कर्मवादेन देवतां निराकरोति क
कर्मणोति ननु जडात्कर्मणः केवलात्कथं फलसिद्धिः स्यादतोऽश्लीलितमीमांसानास्वमतिविलसितश्रद्धाकर्मणां फलकारण
त्वेन च ततो वगतेकिं ततोनुपपन्नं नाम १३ के चित्तु नरतिसाहसभीताः कर्मपरतंत्रमीश्वरमन्यंते तन्मतमनूद्य निराकरोति अस्ति
चेदिति स्वयं कर्मनिर्लिप्तोन्येषां जीवानां कर्मणां फलरूपीफलदाता कर्त्तारं भजते तत्कर्मफलदानेन १४ अतः कर्मण एव फल

शुक उवाच वचो निशम्य नंदस्य तथान्येषां व्रजौकसां इंद्राय मन्युं जनयन्पितरं प्राह केशवः १२ भगवा
नुवाच कर्मणा जायते जंतुः कर्मणैव विलीयते सुखं दुःखं भयं क्षेमं कर्मणैवाभिपद्यते १३ अस्ति चे
दीश्वरः कश्चित्फलरूप्यन्यकर्मणां कर्त्तारं भजते सोपि न ह्यकर्तुः प्रभुर्हि सः १४ किमिंद्रेणेह भूतानां
स्वस्वकर्मानुवर्त्तिनां अनीशेनान्यथा कर्त्तुं स्वभावविहितं नृणां १५ स्वभावतंत्रो हि जनः स्वभावमनु
वर्त्तते स्वभावस्थमिदं सर्वं सदेवासुरमानुषं १६ देहानुच्चावचाञ्जंतुः प्राप्योत्सृजति कर्मणा शत्रु
मित्र उदासीनः कर्मैव गुरुरीश्वरः १७ ॥ १ सिद्धे स्वत्पारतंत्र्ये इंद्रपूजामित्यर्थी अजागलस्तनतुल्यत्वा

न्न देवतया कृत्यमित्याह किमिंद्रेणेति ननु कर्मण्यपि प्रवृत्तिरंतर्याम्यपेक्षैव कथं सर्वथा देवताया अनुपयोग इ
त्याशंक्याह स्वभावविहितमिति स्वभावेन प्राक्तनसंस्कारेणैव विहितं यत्कर्म तदन्यथा कर्त्तुं अनीशेन ॥
एतदेव दर्शयति स्वभावतंत्र इति एवं तेषां संस्काराधीनत्वात्किमंतर्यामिणेत्यर्थः १६ तस्मात्स्वभावतो निष्पन्नस्य
रामः
८१

संसृजयेत्संमानयेन्नु देवतो हेतोः नद्रव्यत्यागात्मकत्वात्कर्मणः कथं देवतां विना सिद्धिरित्याशंक्य वर्त्मांगमात्रं देवतेति पक्षमु
पसंहरन्निव हेतुवादमाश्रित्य अन्यामिव देवतां समर्थयते अंजसेति १८ हेतुबलेनैव पक्षदोषमाह आजीव्येति उपजीव
निसेवते १९ स्वधर्मनिवर्तकं दृष्टांतेन वर्णानां वृत्तिभेदमाह वर्त्तेतेति ब्रह्मणा वेदाध्ययनादिना २० वेश्यवृत्ते चातुर्विध्यमा

तस्मात्संपूजयेत्कर्म स्वभावस्थः स्वकर्मकृत् अंजसा येन वर्त्तेत तदेवास्य हि दैवतं १८ आजीव्यैकतरं भा
वं यस्त्वन्यमुपजीवति न तस्माद्विंदते क्षेमं जारं नार्यसती यथा १९ वर्त्तेत ब्रह्मणा विप्रो राजन्यो रक्षया भुवः ।
वैश्यस्तु वार्त्तया जीवेच्छूद्रस्तु द्विजसेवया २० कृषिवाणिज्यगोरक्षा कुसीदं तुर्यमुच्यते वार्त्ता चतुर्विधा
तत्र वयं गोवृत्तयोनिशं २१ सत्त्वं रजस्तम इति स्थित्युत्पत्त्यंतहेतवः रजसोत्पद्यते विश्वमन्योन्यं विविधं जग
त् २२ रजसा चोदिता मेघा वर्षंत्यंबूनि सर्वतः प्रजास्तैरेव सिध्यंति महेंद्रः किं करिष्यति २३ न नः पुरो जनप
दा न ग्रामा न गृहा वयं वनौकसस्तात नित्यं वनशैलनिवासिनः २४ ॥ १ कृषीति कृषिवाणिज्यसहिता गोरक्षा ए

वं त्र्यं कुसीदं वृद्धिजीवनं चतुर्थं २१ ननु गवामपि वृत्तिर्महेंद्राधीनैवेत्याशंक्य निरीश्वरसांख्यमताश्रयेण निराकरोति सत्व
मिति श्लोकद्वयेन अन्योन्यं पुरुषस्त्रीयोगेन २२ सर्वत इति समुद्रशिलोखरादिष्वपि वृष्टिदर्शनान्न प्रेक्षापूर्वकत्वं वृष्टेः
रिति भावः तैरेव मेघैरेव सिध्यंति जीवंति २३ तथापि योगक्षेमार्थं देवतापेक्षेति चेदत आह नेति पत्तनानि जनपदा देशाः अस्माकं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰
८२

ब्राह्मणानपि संगृह्णन्नियमयति तस्माद्गवादिद्रव्यसमेतोक्तितयागप्रयोगकल्पनामाह यदिंद्रमखसंभारा इति सार्द्धैः पंचभिः सं
भाराः साधनानि २५ सूपं मौद्गं पायसं केवले पयसि पक्वं संयावादयो गोधूमादिविक्रियाः क्रमश्च सूपपायसयोः शु

४२६

तस्माद्गवां ब्राह्मणानामद्रेश्चारभ्यतां मखः यइंद्रमखसंभारास्तैरयं साध्यतां मखः २५ पच्यंतां वि
विधाः पाकाः सूपांताः पायसादयः संयावापूपशष्कुल्यः सर्वदोहश्च गृह्यतां २६ हूयंतामग्नयः सम्य
ग्ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः अन्नं बहुविधं तेभ्यो देयं वो धेनुदक्षिणाः २७ अन्येभ्यश्चाश्वचांडालपतितेभ्यो
यथार्हतः यवसं च गवां दत्वा गिरये दीयतां बलिः २८ स्वलंकृता भुक्तवंतः स्वनुलिप्ताः सुवाससः प्रदक्षिणां
च कुरुत गोविप्रानलपर्वतान् २९ एतन्मम मतं तात क्रियतां यदि रोचते अयं गोब्राह्मणाद्रीणां मह्यं च दयि
तो मखः ३० शुक उ० कालात्मना भगवता शक्रदर्पजिघांसता प्रोक्तं निशम्य नंदाद्याः साध्वगृह्णंत तद्वचः ३१
सु तथा च व्यदधुः सर्वं यथाह मधुसूदनः वाचयित्वा स्वस्त्ययनमानर्चुर्गिरिमो द्विजान् ३२ उपहृत्य बलीन्सर्वा
नादृता यवसं गवां गोधनानि पुरस्कृत्य गिरिं चक्रुः प्रदक्षिणं ३३॥ त्वात्यादेरस्यार्थतोन्येषां पंकतः ब्ध्याग शोभा

दीक्षादेस्त्यादनार्थं चाह हूयंतामिति धेनुदक्षिणाः धेनुसहिता दक्षिणाः वो युष्माभिः २७ यवसं तृणं २८।२९ सर्वाणि रामकृष्ण न मो
त्यनाह गोर्व्राह्मणाद्रीणामिति मह्यं च मम च ३०।३१।३२ तद्द्रव्येणतेन महेंद्रमखद्रव्येण गिरिद्विजान्प्रति यथायथं बलीन् २८ राम: ८२

अनडुद्युक्तानि आरुह्य द्विजाशिषः द्विजाशीर्भिः सहिताः ३४ गोपविश्रंभणं गोपानां विश्वासजननं रूपं गतः आत्मसन्नि
दिमुपहारं आददद्भक्षयत् ३५ तस्मा वा आत्मने आत्मना स्वयं व्रजजनैः सह नमश्चक्रे अहो इति सार्द्धश्लोकं पठन् ३६ कामरूपी सर्प
दिरूपो भूत्वा यद्द्वेषं मरणे हेतुमाय ३७।३८ कर्मैव बलं प्राकृतभावो गुणे ... कर्मांगं बातेन्द्रो वा महेशाः वार्ता वर्द्धी देवतेतीयमुक्ता

४२७

अनांस्यनडुद्युक्तानि ते चारुह्य स्वलंकृताः गोप्यश्च कृष्णवीर्याणि गायंत्यः सद्विजाशिषः ३४ कृष्णस्त्वन्य
तमं रूपं गोपविश्रंभणं गतः शैलोस्मीति ब्रुवन्भूरि बलिमादद्बृहद्वपुः ३५ तस्मै नमो व्रजजनैः सह चक्रे आत्मना
त्मने अहो पश्यत शैलोसौ रूपी नोनुग्रहं व्यधात् ३६ एषोवजानतो मर्त्यान्कामरूपी वनौकसः हंति ह्य
स्मै नमस्यामः शर्मणे आत्मनो गवां ३७ इत्यद्रिगोद्विजमखं वासुदेवप्रचोदिताः यथा विधाय ते गोपाः
सहकृष्णा व्रजं गताः ३८ इति भागवते दशमे चतुर्विंशतितमः २४ शुक उ० इंद्रस्तदात्मनः पूजां वि
ज्ञाय विहतां नृप गोपेभ्यः कृष्णनाथेभ्यो नंदादिभ्यश्चुकोप ह १ गणं सांवर्तकं नाम मेघानां चांतका
रिणां इंद्रः प्राचोदयत्क्रुद्धो वाक्यं चाहेशमान्युत २ अहो श्रीमदमाहात्म्यं गोपानां काननौकसां

ति नंबर देवहेलनमेषामभीर्न त्वभीष्टा। इति दशमे टीकायां २४॥ पंचविंशे रुषा शक्रो व्रजनाशाय वर्षति उद्धृत्य गिरिमासारादरक्ष
द्गोकुलं प्रभुः १ कृष्णेनाथा ये येषां तेभ्यः आपकर्त्तारं प्रसिद्धं मेघानां गणं अहं ईश्वर इति गर्ववान् २ देवस्य मम अवज्ञा ३
ऊर्द्ध्व असन्निरुद्ध सांवर्तकं नाम संवर्त्तः प्र॥ प्रचोदयत्प्रेरयामास ... कृष्णनाथा नाघाते ... शक्य ... विनयान्निरस्य विवेकं त्वा दिता ... त्यादि पंचभिः ईशमानी ॥ १ ॥ दिमेस्सतनं १

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰ अहो देवसमर्थैः कर्ममयैः क्रियानिवर्त्यैः क्रतुभिर्वनामनोनिभैः नाममात्रेणाप्याना वश्यतिव्यवहृयंते तत्सदृशैः आन्वीक्षि

८३ कीं आत्मानुस्मरति स्म ४ तथा वाचालं बहुभाषिणं बालिशं शिशुं पंडितमानिनं पंडितंमन्यं अतस्तब्धं अप्रविनीतमिति।

इंद्रस्य भारतीमाह संस्तौति तिन थाहि बा वाचालं शास्त्रयोनिं बालिशं एवमपि शिशुवन्निराभिमानिनं स्तब्धं अन्यस्याभा

वादनमज्ञं अज्ञं नास्ति ज्ञेयं यस्मात्तं सर्वज्ञमित्यर्थः पंडितमानिनं ब्रह्मविदां बहुमाननीयं कृष्णं सदानंदरूपं परं ब्र

यथा दृढैः कर्ममयैः क्रतुभिर्नामनौनिभैः विद्यामान्वीक्षिकीं हित्वा तितीर्षंति भवार्णवं ४ वाचालं बालि
शं स्तब्धमज्ञं पंडितमानिनं· कृष्णं मर्त्यमुपाश्रित्य गोपा मे चक्रुरप्रियं ५ एषां श्रियावलिप्तानां कृ
ष्णेनाध्मापितात्मनां· धुनत श्रीमदस्तंभं पशून्नयत संक्षयं ६ अहं चैरावतं नागमारुह्यानुव्रजे
व्रजं मरुद्गणैर्महावीर्यैर्नंदगोष्ठजिघांसया ७ इत्थं मघवताज्ञप्ता मेघा निर्मुक्तबंधनाः नंदगोकुल
मासारैः पीडयामासुरोजसा ८ ॥ ५ कृष्णं मर्त्यं तथापि भक्तवात्सल्येन मनुष्यतया प्रतीयमानमिति ५ अवलिप्तानां
मत्तानां ध्मापितात्मनां वृंहितदेहानां धुनत अपनयत श्रीमदेन यस्तंभो गर्वस्तं ६ बिभ्यतस्तान्प्रत्याह अहं चेति
अनुव्रजे अनंतरमेव गच्छामि मरुद्गणैः सह ७ मघवता इंद्रेण निर्मुक्तं बंधनं येषां ते प्रलयाभिप्रायेण बद्धा आ राम॰
सन् तदा निर्मुक्तबंधनाः संतः आसारैर्धारासंपातैः पीडयामासुः ८ ८३

विद्योतमाना विद्युद्भिः स्तनंतः स्तनयित्नुभिः तीव्रैर्मरुद्गणैर्नुन्ना ववृषुर्जलशर्कराः ९

तनयित्नुभिः स्तनंतः गर्जंतः मरुद्गणैः आवहप्रवाहादिवायुसमूहैर्नुन्नाः प्रेरिता जलशर्कराः जलोपलान् ९ स्थूणावत्स्थूला अभ्रे
षु मुंचत्सु नतोन्नतं निम्नं उन्नतं तद्विपरीतं यथा भवति तथा भूर्नादृश्यत १० जातवेपनाः जातकंपनाः ११ तत्र पशूनां यानं विविनष्टि शि
र इति १२ गोपगोपीनां प्रार्थनमाह कृष्ण कृष्णेति त्वमेव नाथो यस्य तत् गोकुलं गवां कुलं वंशं नः अस्मान् देवादिंद्रात् त्रातुमर्हसि १३

स्थूणास्थूला वर्षधारा मुंचत्स्वभ्रेष्वभीक्ष्णशः जलौघैः प्लाव्यमाना भूर्नादृश्यत नतोन्नतं १० अत्यासारा
तिवातेन पशवो जातवेपनाः गोपा गोप्यश्च शीतार्ता गोविंदं शरणं ययुः ११ शिरः सुतांश्च कायेन प्रच्छाद्या
सारपीडिताः वेपमाना भगवतः पादमूलमुपाययुः १२ कृष्ण कृष्ण महाभाग त्वन्नाथं गोकुलं प्रभो त्रातु
मर्हसि देवान्नः कुपिताद्भक्तवत्सल १३ शिलावर्षनिपातेन हन्यमानमचेतनं निरीक्ष्य भगवान्मे
ने कुपितेंद्रकृतं हरिः १४ अपर्त्वत्युल्बणं वर्षमतिवातं शिलामयं स्वयागे निहतेऽस्माभिरिंद्रो नाशा
य वर्षति १५ तत्र प्रतिविधिं सम्यगात्मयोगेन साधये लोकेशमानिनां मौढ्याद्धरिष्ये श्रीमदं तमः १६

विलापनात्पूर्वमेव कुपितेन इंद्रेण कृतं तद्वर्षं मेने १४ कथं मेने तत्राह अपर्त्विति· अपगता ऋतुर्यस्य तद्वर्षं मतिशयितो वातो यस्मिंस्तदति
वातं शिलामयं शिलाप्रचुरं १५ तत्र प्रतिज्ञापूर्वं गोवर्द्धनोद्धरणमाह· तत्रेति· प्रतिविधिं प्रतीकारं स्वसामर्थ्येन साध
यिष्यामीति न च मौढ्याल्लोकेशमानिनां श्रीमदलक्षणं तमो हरिष्यामि बहुवचनेन वरुणादीनभिप्रैति १६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ननु देवाः सात्विकास्तद्भक्ताश्च कुतस्तेषां मानभंगस्तत्राह न हीति सद्भावः सत्वम् ञक्तिर्वा तद्युक्तानां सुराणां वयमीशा इति विस्मयो गर्वो हि यस्मात्
अघटने अतो सतस्तेषां किं च तेषां मानभंगो नुग्रह एवेत्याह मत्त इति १७ गोपायेरक्षयिष्यामि किं च सोयं मे मया व्रतो नियमः संकल्पः

नहि सद्भावयुक्तानां सुराणामीशविस्मयः मत्तोसतां मानभंगः प्रशमायोपकल्प्यते १७ तस्मान्मच्छरणं
गोष्ठं मन्नाथं मत्परिग्रहं गोपाये स्वात्मयोगेन सोयं मे व्रत आहितः १८ इत्युक्त्वैकेन हस्तेन कृत्वा गोवर्द्धना
चलं दधार लीलया कृष्णः छत्राकमिव बालकः १९ अथाह भगवान्गोपान्हेंब तात व्रजौकसः यथोपयो
वि
षं विशत गिरिगर्त्तं सगोधनाः २० न त्रास इह वः कार्यो मद्धस्ताद्रिनिपातने वातवर्षभयेनालं तत्त्राणं विहितं हि
वः २१ तथा निर्विविशुर्गर्त्तं कृष्णाश्वासितमानसाः यथावकाशं सधनाः सव्रजाः सोपजीविनः २२ क्षुत्तृड्व्य
थां सुखापेक्षां हित्वा तैर्व्रजवासिभिः वीक्ष्यमाणो दधावद्रिं सप्ताहं नाचलत्पदात् २३ कृष्णयोगानुभावं तं नि
शाम्येंद्रोतिविस्मितः निस्तंभो भ्रष्टसंकल्पः स्वान्मेघान्संन्यवारयत् २४ खं व्यभ्रमुदितादित्यं वातवर्षं च दा
रुणं निशाम्योपरतं गोपान्गोवर्द्धनधरोब्रवीत् २५ निर्यात त्यजत त्रासं गोपाः सस्त्रीधनार्भकाः उपारतं वात

स्वात्मयोगेन स्वकीयेन धृत इत्यर्थः १८ कृत्वा उत्क्षिप्य छत्राकं शिलींध्रं यथा १९ यथोपजोषं यथासुखं २० २१ सव्रजाः शकटमंडलीसहिताः सोप
जीविनः ... २२ २३ २४ २५ व्युद प्रायाः विगतोदकप्रायाः स्वल्पजला इत्यर्थः ॥ २६ ॥

श्रीरामः
८४

430

शकटारोपकरणां शकटैरूढमुपकरणं यथा भवति तथा २७ । २८ निर्भृताः पूर्णाः यथोचितं परिरंभणादिभिः समीयुः रूपजम्मुः स
दाशिषः श्रेष्ठा आशीर्वादान् २९ । ३० । ३१ । ३२ ततो गोवर्द्धनस्थानात् स्वस्थ श्रीकृष्णस्य तथाविधानि गोवर्द्धनोद्धरणादीनि गायंत्यः

ततस्ते निर्ययुर्गोपाः स्वं स्वमादाय गोधनं शकटारोपकरणं स्त्रीबालस्थविराः शनैः २७ भगवानपि तं शै
लं स्वस्थाने पूर्ववत्प्रभुः पश्यतां सर्वभूतानां स्थापयामास लीलया २८ तं प्रेमवेगान्निर्भृता व्रजौकसो
यथा समीयुः परिरंभणादिभिः गोप्यश्च सस्नेहमपूजयन्मुदा दध्यक्षताद्भिर्युयुजुः सदाशिषः २९ य
शोदा रोहिणी नंदो रामश्च बलिनां वरः कृष्णमालिंग्य युयुजुराशिषः स्नेहकातराः ३० दिवि देवग
णाः साध्याः सिद्धगंधर्वचारणाः तुष्टुवुर्मुमुचुस्तुष्टाः पुष्पवर्षाणि पार्थिव ३१ शंखदुंदुभयो नेदुर्दि
वि देवप्रणोदिताः जगुर्गंधर्वपतयस्तुंबरुप्रमुखा नृप ३२ ततोनुरक्तैः पशुपैः परिश्रितो राजन्स्वगोष्ठं
सबलोव्रजद्धरिः तथाविधान्यस्य कृतानि गोपिका गायंत्य ईयुर्मुदिता हृदिस्पृशः ३३ इति भाग
वते दशमे पंचविंशोध्यायः २५ शुक उवाच एवंविधानि कर्माणि गोपाः कृष्णस्य वीक्ष्य ते अतद्वी
र्यविदः प्रोचुः समभ्येत्य सुविस्मिताः १ ॥ ईयुः ययुः कथंभूताः एवं प्रेम्णा हृदिस्पृशंतीति हृदिस्पृशस्ताः यद्वा कथं
भूतस्य प्रेष्ठत्वेन तासां हृदिस्पृक् ३३ इ॰ द॰ टी॰ २५ षड्विंशे विस्मिता गोपान्कृष्णस्याद्भुतकर्मभिः नंदो गर्गोक्तिमाश्राव्य तदैश्वर्यमवर्णयत् १ ॥ १ ॥

431

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰
८५

स

समभ्येत्य नंदमभिगम्य यद्द्रुत्तदाह बालकस्येति॰ यद्यस्मादद्भुतानि कर्माणि तस्माद्ग्राम्येषु कथं जन्म अर्हतीति आत्मजुगुप्सितं आत्मानर्हं २ अद्भुतानि कर्माणि आह द्वादशभिः यः सप्तहायन इति कथं बिभ्रत् स्थितवानिति पुष्करं पद्मं गजराट् महागजइव ३ महौजसं हाबलायाः तनोर्वयः आयुर्यौवनं वा कालेन पीयते यथा यद्वत्कथमित्यनुवर्त्तते ४ अनसः अधःशयानस्य मास्यस्य मासायुषः परिच्छेदका

बालकस्य यदेतानि कर्माण्यत्यद्भुतानि च कथमर्हत्यसौ जन्म ग्राम्येष्वात्मजुगुप्सितं २ यः सप्तहायनो बालः करेणैकेन लीलया कथं बिभ्रद्गिरिवरं पुष्करं गजराडिव ३ तोकेनामीलिताक्षेण पूतनाया महौजसः पीतस्तनः सह प्राणैः कालेनेव वयस्तनोः ४ हिन्वतो धःशयानस्य मास्यस्य चरणावुदक् अनोपतद्विपर्यस्तं रुदतः प्रपदाहतं ५ एकहायन आसीनो ह्रियमाणो विहायसा दैत्येन यस्तृणावर्त्तमहन्कंठग्रहातुरं ६ क्वचिद्धैयंगवस्तैन्ये मात्रा बद्ध उलूखले गच्छन्नर्जुनयोर्मध्ये बाहुभ्यां तावपातयत् ७
व वने संचारयन्वत्सान् सरामो बालकैर्वृतः हंतुकामं बकं दोर्भ्यां मुखतोरिमपाटयत् ८ वत्सेषु वत्सरूपेणाप्रविशंतं जिघांसया हत्वान्यपातयत्तेन कपित्थानि च लीलया ९ ॥ यस्योदगूर्ध्वं चरणौ हिन्वतः चालयतः प्रपदेन पदाग्रेणाहतं विपर्यस्तं अनः कथमपतत् ५ योदैत्येन ह्रियमाणः स च तं तृणावर्त्तं कथमहन्नित्यर्थः ६ हैयंगवस्तैन्ये नवनीतचौर्ये बाहुभ्यां [illegible] इत्यर्थः ७ मुखतो हंतुकामो यस्यां तं बकं बकमरिं बाहुभ्यां मुखतः कथमपाटयत् ८ आशीविषतमोति क्रूरविषश्वासा [illegible]

रामः
८५

[illegible]
१०।११।१२ औत्पत्तिकः स्वाभाविकः कथमिति सर्वे वा मात्मा स्यादिति शंका १३ उक्तमर्थ्यंति विस्मये अभिनेयनाभिवंदंति क्व सप्तहायन इति १४

स हत्वा रासभदैतेयं तद्बंधूंश्च बलान्वितः चक्रे तालवनं क्षेमं परिपक्वफलान्वितं १० प्रलंबं घातयित्वोग्रं बलेन बलशालिना अमोचयद्व्रजपशून्गोपांश्चारण्यवह्नितः ११ आशीविषतमाहींद्रं दमित्वा विमदं ह्रदात् प्रसह्योद्वास्य यमुनां
द चक्रेसौ निर्विषोदकां १२ दुस्त्यजश्चानुरागोस्मिन्सर्वेषां नो व्रजौकसां नंद ते तनयेस्मासु तस्याप्यौत्पत्तिकः कथं १३
क्व सप्तहायनो बालः क्व महाद्रिविधारणं ततो नो जायते शंका व्रजनाथ तवात्मजे १४ नंद उवाच श्रूयतां मे वचो गोपा व्येतु शंका च वोर्भके एनं कुमारमुद्दिश्य गर्गो मे यदुवाच ह १५ वर्णास्त्रयः किलास्यासन्गृह्णतोनुयुगं तनूः।
स शुक्लो रक्तस्तथा पीत इदानीं कृष्णतां गतः १६ प्रागयं वसुदेवस्य क्वचिज्जातस्तवात्मजः वासुदेव इति श्रीमानभिज्ञाः संप्रचक्षते १७ बहूनि संति नामानि रूपाणि च सुतस्य ते गुणकर्मानुरूपाणि तान्यहं वेद नो जनाः १८ एष वः श्रेय आधास्यद्गोपगोकुलनंदनः अनेन सर्वदुर्गाणि यूयमंजस्तरिष्यथ १९ पुरानेन व्रजपते साधवो दस्युपीडिताः अराजके रक्ष्यमाणा जिग्युर्दस्यून्समेधिताः २० य एतस्मिन्महाभागाः प्रीतिं कुर्वंति मानवाः नारयोभिभवंत्येतान्विष्णुपक्षानिवासुराः २१ तस्मान्नंदात्मजोयं ते नारायणसमो गुणैः श्रिया कीर्त्यानुभावेन तत्कर्मसु न विस्मयः २२

प्राक्श्रुतं मे गर्गाचार्यवाक्यं तत्स्मरितं परिशीलनेन निर्दिष्टं भावनस्य नंदस्य कृष्णतत्त्वावबोधकं जातं स इदानीं तेनैव वाक्येन गोपाननुपदिशति श्रूयतामिति १५
१ इत्यर्थः

[illegible]
२२

भा॰द॰पू॰
८६

इत्यद्धा साद्धा मां प्रति समादिश्य गर्गे स्वगृहं गते सति इदानींतथा मन्यमानोपि इदानीं नारायणस्यांशं मन्ये अत्र हेतुः अक्लिष्टका
रिणमिति २३।२४ गोवर्द्धनोद्धरणं सपरिकरमनुस्मरन्नुपकरिष्यन्स्वयं स्वस्य श्रीकृष्णस्य प्रीतिं प्रार्थयते देवइति यज्ञविप्लवेन या रुट् तया देवे
इंद्रे वर्षति सति वज्राश्मपर्षानिलैः अशनिजलशर्करानीलवायुभिः शीदत्पालपशुस्त्रियो सीदंतः पालाः पशवः स्त्रियश्च यस्मिंस्तथा
त्मा त्वयमेव शरणं यस्य तद्गोष्टं दृष्ट्वानुकंपी सन् स्मयन्कृष्णस्सगोर्द्धं दोषविः कुर्वन्शैलमुत्पाद्य अबलोनीलोच्छिलींध्रं यथा
येकेन करेण बिभ्रद्धृद्गोष्टमपात्पालितवानेवं महेंद्रमदभित्सभगवान् इंद्र इत्युक्तराध्यायार्थं च स्मरति सएवंभूतः श्रीकृष्णो नः प्रीयादिति

इत्यद्धा मां समादिश्य गर्गे च स्वगृहं गते मन्ये नारायणस्यांशं कृष्णमक्लिष्टकारिणं २३ शुक उ॰ इति नंदवचः
श्रुत्वा गर्गगीतं व्रजौकसः मुदिता नंदमानर्चुः कृष्णं च गतविस्मयाः २४ देवे वर्षति यज्ञविप्लवरुषा वज्राश्मव
र्षानिलैः सीदत्पालपशुस्त्रियात्मशरणं दृष्ट्वानुकंप्युत्स्मयन् उत्पाट्यैककरेण शैलमबलो लीलोच्छिलींध्रं
यथा बिभ्रद्गोष्ठमपान्महेंद्रमदभित्प्रीयान्न इंद्रो गवां २५ इति भागवते दशमे षड्विंशः २६ शुक उ॰ गोवर्द्धने धृ
ते शैले आसाराद्रक्षिते व्रजे गोलोकादाव्रजत्कृष्णं सुरभिः शक्र एव च १ विविक्त उपसंगम्य व्रीडितः कृतहेलनः प
स्पर्श पादयोरेनं किरीटेनार्कवर्चसा २॥ एवं नामिति षड्विंशे द्वादशे मे व्यक्तः षड्विंशो दशमो हरिः व्यनक्तु पंचविंशं मा चतुर्विंशति
तः पृथक् इति दशमटीकायां २६ सप्तविंशे न दालस्य कृष्णस्य प्रभवं परं वर्णयते सुरभींद्राभ्यामभिषेकमहोत्सवः १ गोवर्द्धने धृते शैले
इति पाकृष्णस्य भयेन आगमने हेतुः आसाराद्रक्षिते व्रजे इति सुरभेर्द्वरागमने १ तत्रेन्द्र आगत्य किं कृतवान् तदाह विवि
क्त इति पचनमात्र कृत्वादिना अथाह सुरभिरित्यतः प्राक्तनेन ग्रंथेन विविक्त एकांते पादयोः पस्पर्श नमस्कार ॥२॥ श्रीराम

दा२
अस्य श्रीकृष्णस्य दृष्टश्रुतो आसावनुभावश्च दृष्टश्रुतानुभावः दृष्टश्रुतानुभावो येन स इंद्रो न एक त्रिलोकेशोहं कार इति मदो यस्य सः र तत्र म
मापराधं क्षमस्वेति लक्षणे नाहं अपराधो नास्त्येव त्वयानुग्रहः कृत इत्याह चतुर्भिः विशुद्धसत्वमिति धाम स्वरूपं शांतं एकरूपं अतः पतो
पं श्रुतरज्ञानं सर्वमित्यर्थः कुतः ध्वस्तरजस्तमस्कं धृतेत्र अविद्यमानेरजस्तमसीयस्मिन्न तत्र एवायं यं गुणादिषु दृश्यमानो मायाका
र्यप्रपोगुण संप्रवाहो गुणस्रोतः संप्रवाह इति नथासंसार इत्यर्थः अज्ञानसंबंधो वा ४ यदा अज्ञान तत्कृतेदेहसंबंधो नस्ततः तदा

दृष्टश्रुतानुभावोस्य कृष्णस्यामिततेजसः नष्टत्रिलोकेशमद इदमाह कृतांजलिः ३ इंद्र उवाच विशु
द्धसत्वं तव धाम शांतं तपोमयं ध्वस्तरजस्तमस्कं मायामयोयं गुणसंप्रवाहो न विद्यते ते ग्रहणानुबंधः ४
कुतो नु तद्धेतव ईश तत्कृता लोभादयो ये बुधलिंगभावाः अथापि दंडं भगवान्बिभर्ति धर्मस्य गुप्त्यै खल
निग्रहाय ५ पिता गुरुस्त्वं जगतामधीशो दुरत्ययः काल उपात्तदंडः हितायचेच्छातनुभिः समीहसे
मानं विधुन्वन् जगदीशमानिनाम् ६॥ तत्कृता नां लोभादीनां का वार्त्तेति आह कुतो न्विति तत्कृता देह
संबंधकृताः तद्धेतवः पुनरन्यस्य देहस्य हेतवः ननु ज्ञानिनामपि दृश्यंते अत आह अबुधलिंगभावाः अज्ञानिनां गमकाः
यावद्रागादिमत्त्वं तावदज्ञानित्वमेवासिद्धमित्यर्थः लोभाद्यभावेपि मन्मानभंगो दंडार्थमित्याह अथापीति ५ ननु त्वदंडे मम
गोपपुत्रस्य का शक्तिः किंच कोणां को वा दंडो मया कृत इत्यत आह पितेति जगतां त्वं पिता जनकः गुरुरुपदेष्टा अधीशो नियंता
इति दंडधारणे हेतुः अयं कालत्वात्समर्थः तस्मादुपात्तदंडो लीलावतारैः समीहसे तव समीहा लीलिव जगदीशमानिनामस्मां

राम:
८६

434

४३५

श्रि

भा॰द॰पू॰ ८१ कथमेतदित्याह यइतिर्मादृशाश्चते अज्ञाभूते अतो जगदीशमानिनं नं कालेभयकालेपि यथा स्वधुर्नैवाति दृष्टो त्वामभयंभय 436
मगणय्यं तं वीक्ष्य आशु तन्मदं जगदीश इतिमदं हित्वा गतगर्वाः संत आर्यमार्गं त्वद्भक्तिलक्षणं भजंति अतस्तव ईहेव खलानामनु
शासनं दंड इत्यर्थः ७ एवं भगवत्स्वरूपमभिधाय चानुग्रहाय क्षमापयति एवंभूता सती मतिर्मे पुनर्माभूदिति प्रार्थनांतरं ८ महानयमप
राधः कथं सोढव्यमिति चेदत आह तवेति स्वयं भराणां पुनरप्युरुभारजन्मनां बहूनां भराणां जन्मभ्यस्तेषामभवाय नाशाय युष्म

येमद्विधाज्ञाजगदीशमानिनस्त्वांवीक्ष्यकालेभयमाशुतन्मदं हित्वार्यमार्गंप्रभजंत्यपस्मयाईहाखलानाम
पितेनुशासनं ७ सत्वंममैश्वर्यमदप्लुतस्यकृतागसस्तेविदुषःप्रभावं क्षंतुंप्रभोथार्हसिमूढचेतसोमैवंपुनर्भू
न्मतिरीशमेसती ८ तवावतारोयमधोक्षजेहभुवोभराणामुरुभारजन्मनां चमूपतीनामभवायदेवभवाययु
ष्मं ष्मच्चरणानुवर्तिनां ९ नमस्तुभ्यंभगवतेपुरुषायमहात्मने वासुदेवायकृष्णायसात्वतांपतयेनमः १० स्वच्छं
दोपात्तदेहायविशुद्धज्ञानमूर्तये सर्वस्मैसर्वबीजायसर्वभूतात्मनेनमः ११ मयेदंभगवन्गोष्ठना
शायासारवायुभिः चेष्टितंविहतेयज्ञेमानिनातीव्रमन्युना १२॥ अनन्यसेविनां तु भवाय अतो ममत्वत्सेवकत्वाद् ८
सतापराधिनोपि सोढव्यमिति भावः ९ क्षमापयन्नमस्करोति नमस्तुभ्यमिति तुभ्यं भगवते कृष्णाय नमः पुरुषाय सर्वांतर्या
मिणे महात्मने अनंत स्थितेप्यपरिच्छिन्नाय कुतः वासुदेवाय सर्वनिवासाय सात्वतां यादवानां पतये नम इति १० रामः
तर्हि किं मम देवकीसुत स्वच्छंदोपात्तदेहाय स्वभक्तानां छंदेन इच्छया स्वीकृताय तत्रापि विशुद्धज्ञानमेव मूर्तिर्यस्य तस्मै मायया सर्वलोके ८१
[illegible] नमइति ११ कृतागस इत्येतेनोक्तं अपराधं निवेदयति आसारवायुभिर्गोष्ठनाशाय मयेदमुक्तं

श्रि

तथापि विभो ईश त्वयानुगृहीतोस्मि अनुग्रहं दर्शयति ध्वस्तस्तंभ इति ध्वस्तो घम इति च १३।१४ इंद्रेण स्वाभिप्रायेनिवेदिते
भगवानपि तथैवाह मयेति इंद्रियादेवराज्येन १५।१६ वः युष्माभिर्बहुवचनं वरुणाद्यभिप्रायेण आज्ञा गंतव्यं स्वर्गोपि तेवेवस्वा
दिति चेत्तत्राह क्रियतामिति मदनुशासनेन यथापूर्वं तत्रस्थीयतामित्यर्थः युक्तैरप्रमत्तैः स्तंभवर्जितैः निरहंकारैः १७ सुसंमानैर्गोभिः

त्वयेशानुगृहीतोस्मिध्वस्तस्तंभोवृथोद्यमः ईश्वरंगुरुमात्मानंत्वामहंशरणंगतः १३ शुकउ॰ एवंसंकीर्ति 437
तःकृष्णोमघोनाभगवानमुं मेघगंभीरयावाचाप्रहसन्निदमब्रवीत् १४ श्रीभगवानु॰ मयातेकारिमघव
न्मखभंगोनुगृह्णता मदनुस्मृतयेनित्यंमत्तस्येंद्रश्रियाभृशं १५ मामैश्वर्यश्रीमदांधोदंडपाणिंनप
श्यति तंभ्रंशयामिसंपद्भ्योयस्यचेच्छाम्यनुग्रहं १६ गम्यतांशक्रभद्रंवः क्रियतांमेनुशासनं स्थी
यतांस्वाधिकारेषुयुक्तैर्वःस्तंभवर्जितैः १७ अथाहसुरभिःकृष्णमभिवंद्यमनस्विनी स्वसंतानैरुपामंत्र्य
गोपरूपिणमीश्वरं १८ सुरभिरु॰ कृष्णकृष्णमहायोगिन्विश्वात्मन्विश्वसंभव भवतालोकनाथेनसनाथा
वयमच्युत १९ त्वंनःपरमकंदैवंत्वंनइंद्रोजगत्पते भवायभवगोविप्रदेवानांयेचसाधवः॥ २०
सद् उपामंत्र्य कृष्णकृष्णेत्यादिसंबोध्य १८ इंद्रेणहृता भगवता सनाथा वयं कृतारक्षिता इत्यर्थः १९ त्वंनःपरमंदैवं
देवता अतः हे जगत्पते गोविप्रदेवानां येन्ये च साधवस्तेषां भवाय अभ्युदयाय त्वमेव इंद्रो भव २० श्रीरामायनमः॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अहं हि इंद्रो देवानां त्वं गवामिंद्रतां गतः गोविंद इति लोके त्वां गास्यंति भुवि मानवाः २० भू

भा०द०पू० ननु भवतामिंद्रोस्तीति चेदत आह इंद्रमिति अलं पुरंदरस्यैं दुर्नयेत्यर्थः ननु देव इंद्रो भवति कथमहं भवेयमिति चेदत आह अ

७८ वतीर्णोसीति २१ सुरभिरात्मनः पयसा अभ्यषिंचत इंद्र आकाशगंगाया जलैरभ्यषिंचत देवमातृभिर्देवैर्मातृभिश्चेति वा गाः

भू रा

इंद्रं नस्त्वाभिषेक्ष्यामो ब्रह्मणा नोदिता वयं अवतीर्णोसि विश्वात्मन्भूमेर्भारापनुत्तये २१ एवं कृष्णमुपामंत्र्य

सुरभिः पयसात्मनः जलैराकाशगंगाया ऐरावतकरोद्धृतैः २२ इंद्रः सुरर्षिभिः साकं नोदितो देवमातृभिः ॥ 438

अभ्यषिंचत दाशार्हं गोविंद इति चाभ्यधात् २३ तत्रागतास्तुंबुरुनारदादयो गंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः

जगुर्यशो लोकमलापहं हरेः सुरांगनाः संननृतुर्मुदान्विताः २४ तं तुष्टुवुर्देवनिकायकेतवो ह्यवाकि

रंश्चाद्भुतपुष्पवृष्टिभिः लोकाः परां निर्वृतिमाप्नुवंस्त्रयो गावस्तदा गामनयन्पयोद्रुताः २५ नानारसौ

घाः सरितो वृक्षा आसन्मधुस्रवाः अकृष्टपच्यौषधयो गिरयोबिभ्रनुन्मणीन् २६ कृष्णेभिषिक्तए

तानि सर्वाणि कुरुनंदन । निर्वैराण्यभवंस्तात क्रूराण्यपि निसर्गतः २७ ॥ १ पशून् गां स्वर्गं वा इंद्रत्वेन विंदती

१ अ तिकृत्वा इति गोविंद इति चाभ्यधात् नाम कृतवानित्यर्थः २४ देवनिकायमुकेतव इव दर्शनीया मुख्या इत्यर्थः गावः गां पृथिवीं पयो राम:

भिर्द्रुतां आर्द्रां अनयन् अकुर्वन्नित्यर्थः २५ नानारसौघाः क्षीरवाहिन्यो अकृष्टपच्याः कर्षणं विनैव पक्वाः ओषधयो व्रीह्यादय ७८

आसन् ... ओषधयो ... गिरयः उन्मणीन् उद्गतान्मणीन् उत्कटान्वा हि प्रकटयन्त्यबिभ्रन् अबिभरुः २६।२७

२८ इति दशमे सप्तविंशोध्यायः २७ अष्टाविंशे ततो नंदानयनं वरुणालयात् वैकुंठदर्शनं चाथ गोपानामनुवर्ण्यते १ गोवर्द्धनं समुद्धृत्य व

शे लतामरेश्वरं नंदानयनमतः उत्सो वरुणं च वशेनयत् २।१। कलामात्रायां द्वादश्यां पारणाभिनिवेशेन आसुरीं वेलां अवि

ज्ञाय अरुणोदयात्पूर्वमेव शास्त्रबलेन निशि उदकं प्रविष्टं नंदं तदनभिज्ञो वरुणभृत्यो नयदिति तथा च शास्त्रं कालादर्शे द्वा

दशीं हरिप्रबोधिनीं पूर्वमेव हि आमध्याह्नाः क्रियाः सर्वाः कर्तव्याः शंभुशासनादिति वक्ष्यति च वरुणो जानतामामकेनेति

इति गोगोकुलपतिं गोविंदमभिषिच्य सः अनुज्ञातो ययौ शक्रो वृतो देवादिभिर्दिवं २८ इति भागवते दश

मे इंद्रस्तुतिः सप्तविंशः २७ श्रीशुक उ० एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनं स्नातुं नंदस्तु कालिंद्यां द्वा 439

दश्यां जलमाविशत् १ तं गृहीत्वानयद्भृत्यो वरुणस्यासुरोंतिकं अविज्ञायासुरीं वेलां प्रविष्टमुदकं नि

शि २ चुक्रुशुस्तमपश्यंतः कृष्ण रामेति गोपकाः भगवांस्तदुपश्रुत्य पितरं वरुणाहृतं ३ तदंतिकं गतो रा

ह जन्स्वानामभयदो विभुः प्राप्तं वीक्ष्य हृषीकेशं लोकपालः सपर्यया महत्या पूजयित्वाह तद्दर्शनमहोत्स

वः ४ वरुण उ० अद्य मे निभृतो देहो अद्यार्थोधिगतः प्रभो त्वत्पादभाजो भगवन्नवापुः पारमध्वनः ॥ ५॥

भगवत्कर्म अजानतेत्यर्थः २।३ स्वानां भक्तानां भगवत्कर्मपरायणानामभयदः मा भैष्टेत्यभयं ददत् सपर्यया अर्हणेन अद्य इदानीं मे मया देहो निभृतो

धृतः यदा त्वद्दर्शनं जातं तदैव सा फलं प्राप्तमित्यर्थः यद्वा निभृतः पूर्णमनोरथ इत्यर्थः ४ किंच अद्यैवार्थोधिगतः सर्वरत्नाक

रपतिना पूर्वं नैवं विधोर्थः प्राप्त इत्यर्थः किंच संसारोपि निवृत्त इत्याशयेनाह त्वत्पादभाज इति अध्वनः पारं मोक्षम् ॥ ५॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ममाप्यनुग्रहं कृष्ण कर्तुमर्हस्यशेषदृक् २ सू॰

भा॰द॰पू॰ ८९

भगवते निरतिशयैश्वर्याय ब्रह्मणे पूर्णाय परमात्मने सर्वजीवनियंत्रे तत्र हेतुः न यत्रेति लोकसृष्टिं विकल्पयति या माया यत्र न श्रू-
यते अविद्यमानेव तिष्ठतीत्यर्थः ६ अजानता मूढेन त्वत्पिता हरणीयस्तत्र दितिनंदं विमुच्य समर्पयति गोविंदेति ७।८ अतींद्रि-
यं महत्त्वं दृष्ट्वा लोकपालस्य महोदयं ऐश्वर्यं ९ औत्सुक्ययुक्ता धीर्येषां ते अपि किं स्वगतिं स्वस्थानं सूक्ष्मां वृन्दा व्याच उपाधा ५५८

नमस्तुभ्यं भगवते ब्रह्मणे परमात्मने न यत्र श्रूयते माया लोकसृष्टिविकल्पना ६ अजानता मामकेन मू-
ढेनाकार्यवेदिना आनीतोयं तव पिता तद्भवान्क्षंतुमर्हति गोविंद नीयतामेषः पिता ते पितृवत्सल
७ शुक उवाच एवं प्रसादितः कृष्णो भगवानीश्वरेश्वरः आदायागात्स्वपितरं बंधूनां चावहन्मुदं ८
नंदस्त्वतींद्रियं दृष्ट्वा लोकपालमहोदयं कृष्णे च संनतिं तेषां ज्ञातिभ्यो विस्मितोब्रवीत ९ ते त्वौ-
त्सुक्यधियो राजन्मत्वा गोपास्तमीश्वरं अपि नः स्वगतिं सूक्ष्मामुपाधास्यदधीश्वरः १० इति स्वानां स भ-
गवान्विज्ञायाखिलदृक्स्वयं संकल्पसिद्धये तेषां कृपयैतदचिंतयत ११ जनो वै लोक एतस्मिन्नवि-
द्याकामकर्मभिः उच्चावचासु गतिषु न वेद स्वां गतिं भ्रमन् १२ इति संचिंत्य भगवान्महाकारुणिको हरिः
दर्शयामास लोकं स्वं गोपानां तमसः परं १३॥ १ स्वां दुपाधास्यति नोस्मान्प्रापयिष्यतीति संकल्पितवंतः इत्यर्थः
॥१० इति एवंभूतं स्वानां स्वेषां संकल्पं अखिलदृक् सर्वज्ञः स्वयमेव विज्ञाय तेषां संकल्पसिद्धये कृपया एतद्वक्ष्यमा- रामः
णमचिंतयत ११ अविद्यादेहाद्यहंबुद्धिस्ततः कामस्ततः कर्म उच्चावचासु देवतिर्यगादिषु भ्रमन्स्वीयां गतिं न वेद १२ ८९
स्वं वैकुंठाख्यं लोकं वैकुंठाख्यं तमसः परं तमसः प्रकृतेः परं देहादिविविक्तानां दर्शनं मया कार्यमिति १३

देहादिव्यतिरिक्तं ब्रह्मस्वरूपं दर्शयामास तदाह सत्यमिति सत्यमबाध्यं ज्ञानं जडं अनंतं अपरिच्छिन्नं ज्योतिः स्वप्रका-
शं सनातनं नित्यं सिद्धं गुणापाये गुणापोहे ज्ञानिनो यत्पश्यंति तत्तत्स्वरूपमेव दर्शयामास १४ एवं ब्रह्महृदे तत्र निमग्नस्य
विशेषज्ञानाभावात्ते ब्रह्महृदं तेन नीताः प्रापिताः तस्मिन्मग्नाः अनुशब्दोक्तं विशेषमाह पुनः कृष्णेन उद्धृताः समाधे-
र्वोत्थापिताः संतः ब्रह्मणः सत्यस्यैव लोकं वैकुंठाख्यं ददृशुरिति ननु ब्रह्मनिमग्नानां पुनर्लोकदर्शनमघटितमेवे- ५५९

यर सत्यं ज्ञानमनंतं यद्ब्रह्मज्योतिः सनातनं यद्धि पश्यंति मुनयो गुणापाये समाहिताः १४ ते तु ब्रह्महृदं नी-
ता मग्नाः कृष्णेन चोद्धृताः ददृशुर्ब्रह्मणो लोकं यत्राक्रूरोध्यगात्पुरा १५ नंदादयस्तु तं दृष्ट्वा प-
रमानंदनिर्वृताः कृष्णं च तत्र छंदोभिः स्तूयमानं सुविस्मिताः १६ इति भागवते दशमे नंदा-
नयनं नामाष्टाविंशतितमोऽध्यायः २८॥

१ त्यामंकयाह यत्रेति यत्र यस्मिन्कृष्णे निमित्ते सति पूर्वम-
क्रूरोध्यगाद्दृष्टवान् शुकपरीक्षित्संवादात्प्राग्भूतत्वाद्भूतनिर्देशः तर्हि अतर्क्यैश्वर्ये भगवति न किंचिदप्यसंभा-
वितमिति भावः अथवा अक्रूरो यत्र हृदे दृष्टवान् तस्य यमुनाहृदस्य ब्रह्महृद इति नाम तं हृदं नीताः संतः ब्रह्मणो लोकं द-
दृशुः पुनश्च कृष्णेनोद्धृताः पूर्ववत्तं दृष्ट्वा विस्मिता वरदुग्धेति व्यवहितान्वयो प्रसिद्धकल्पना च सा दुर्व्याख्या इति यद्वा अ-
क्रूरोध्यगादधिगमिष्यति भाविनि भूतवदुपचारः नाक्रूरो योगी संसारनिरतो परलोकमधिगच्छति १५ तत्र तस्मि-

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰ ६०

रात्रिंशेऽनुरासार्थमुक्तिप्रत्युक्तयो हरेः गोपीभिः रासरंभश्च तदंतर्द्धिकौतुकं १ ब्रह्मादिजयसंरूढदर्पकंदर्पदर्पहा जयति श्रीपतिर्गोपीरासमंडलमंडनः २ ननु विपरीतमिदं परदारविनोदेन कंदर्पविजेतृत्वप्रतीतेः मैवं योगमायामुपाश्रितः आत्मारामोऽप्यरीरमत् साक्षान्मन्मथमन्मथः आत्मन्यवरुद्धसौरत इत्यादिषु स्वातंत्र्याभिधानात् तस्माद्रासक्रीडाविडंबनं कामजयख्यापनायेत्येव तत्त्वं किंच शृंगारकथापदेशेन विशेषतो निवृत्तिपरेयं पंचाध्यायी इति व्यक्तीकरिष्यामः ता रात्रीः शारदीर्या व्रजं सिद्धा मयेमा रंस्यथ क्षपा इति प्रतिश्रुता इत्यर्थः १ तदा तस्मिन्नेव क्षणे नक्षत्रनाथ उडुराज अभ्युदगात् उदितः किं कुर्वन् दीर्घकाल

४४२

शुक उवाच भगवानपि ता रात्रीः शारदोत्फुल्लमल्लिकाः। वीक्ष्य रंतुं मनश्चक्रे योगमायामुपाश्रितः १ तदोडुराजः ककुभः करैर्मुखं प्राच्या विलिंपन्नरुणेन शंतमैः। स चर्षणीनामुदगाच्छुचो मृजन् प्रियः प्रियाया इव दीर्घदर्शनः २ दृष्ट्वा कुमुद्वंतमखंडमंडलं रमाननाभं नवकुंकुमारुणं। वनं च तत्कोमलगोभिरंजितं जगौ कलं वामदृशां मनोहरं ३

कुकुभः दिशाः मुखं शंतमैः सुखतमैः अरुणेन दर्शनं यस्य सः प्रियः स्वप्रियायाः मुखं अरुणेन कुंकुमेन यथा विलिंपति तथा प्राच्याः ककुभः दिशः मुखं शंतमैः सुखतमैः अरुणेन ... इत्यर्थः सः प्रसिद्धः उडुराजः ... चर्षणीनां जनानां शुचः तापग्लानीर्मृजन् अपनयन् ... सुखकुमुद्विकासनीयं विद्यते यस्य तं कुमुद्वंतं न खंडं मंडलं यस्य तं रमाया आननस्याभा इव आभा यस्य तं नवकुंकुमेन अरुणं दृष्ट्वा तथा च ... रंजितं ... कलं मधुरं जगौ अवादयत् कथंभूतं वामदृशां मनोहरं यथा ॥ ३ ॥ श्रीराम

राम ६०

असापत्न्याय अन्योन्यमलक्षितः उद्यमो याभिस्ताः स कांतो यत्र तत्र गीतध्वनिमार्गेणाजग्मुः जवेन वेगेन लोलानि चलानि कुंडलानि यासां ताः ४ औत्सुक्यातिशयं दर्शयन् तच्छ्रवणेन तत्क्षणमेव ... आरब्धं कर्म विहाय ययुरित्याह दुहंत्य इति पयः स्थालीस्थं ... अधिश्रित्य ... अप्रतीक्षमाणाः काश्चिद्ययुः संयावं गो

निशम्य गीतं तदनंगवर्द्धनं व्रजस्त्रियः कृष्णगृहीतमानसाः आजग्मुरन्योन्यमलक्षितोद्यमाः स यत्र कांतो जवलोलकुंडलाः ४ दुहंत्योऽभिययुः काश्चिद्दोहं हित्वा समुत्सुकाः पयोऽधिश्रित्य संयावमनुद्वास्यापरा ययुः ५ परिवेषयंत्यस्तद्धित्वा पाययंत्यः शिशून्पयः शुश्रूषंत्यः पतीन्काश्चिदश्नंत्योऽपास्य भोजनं ६ लिंपंत्यः प्रमृजंत्योऽन्या अंजंत्यः काश्च लोचने व्यत्यस्तवस्त्राभरणाः काश्चित्कृष्णांतिकं ययुः ७ ता वार्यमाणाः पतिभिः पितृभिर्भ्रातृबंधुभिः गोविंदापहृतात्मानो न न्यवर्तंत मोहिताः ८ अंतर्गृहगताः काश्चिद्गोप्योऽलब्धविनिर्गमाः कृष्णं तद्भावनायुक्ता दध्युर्मीलितलोचनाः ९ ॥

४४३

अनुद्वास्य अनवतार्य अन्याः ५ । ६ अन्याः प्रमृजंत्यः अंगोद्वर्तनादि कुर्वत्यः काश्च काश्चित् कृष्णमनुस्मृत्य अर्थं कर्म तदासक्तमनसां अन्यथा कृतमपि फलत्येवेति द्योतनार्थं व्यत्यस्तेति स्थानतः स्वरूपतश्च ... धारणेन विपर्यस्तानि वस्त्राभरणानि यासां ताः ७ न च कृष्णात्कृष्टमनसां विघ्ना निभवंतीत्याह वार्यमाणा इति ८ न लब्धो विनिर्गमो याभिस्ताः प्रागपि तद्भावनायुक्ताः सदा नित

भा·द·पू·
९१

किंच तदानीमेव तंपरमात्मानंश्रीकृष्णंध्यानतः प्राप्ताः सत्यो गुणमयंदेहंजहुरित्याह श्लोकद्वयेन दुःसहेति ननुकथंजहुः परमात्मेतिज्ञाना नावादित्याशंक्याह जारबुद्ध्यापीति नहिवस्तुशक्तिर्बुद्धिमपेक्षते अन्यथामत्वापिपीयमृतंदितिभावः ननुतदपिप्रारब्धंकर्मबंधने सतिकथंजहुस्तत्राह सद्यः प्रक्षीणबंधनाइति ननुकथंभोगमंतरेण प्रारब्धंकर्मक्षीणंभोगेनेवसद्यः क्षीणमित्याह दुःसहोयः प्रेष्ठविरहस्तेनतीव्रस्तापस्तेनधुतानिगतानिअशुभानियासांताः एतद्प्राप्तिपरमदुःखभोगेनपापंक्षीणमित्यर्थः तथाध्यानेनप्राप्तोच्युतस्याश्ले ५५५

दुःसहप्रेष्ठविरहतीव्रतापधुताशुभाः ध्यानप्राप्ताच्युताश्लेषनिर्वृत्याक्षीणमंगलाः १० तमेवपरमात्मानं जारबुद्ध्यापिसंगताः जहुर्गुणमयंदेहंसद्यः प्रक्षीणबंधनाः ११ राजोवाच कृष्णंविदुः परंकांतंनतुब्रह्मत
म यामुने गुणप्रवाहोपरमस्तासांगुणधियांकथं १२ शुक उवाच उक्तंपुरस्तादेतत्तेचैद्यः सिद्धिंयथागतः।
द्विषन्नपिहृषीकेशंकिमुताधोक्षजप्रियाः १३ नृणांनिःश्रेयसार्थायव्यक्तिर्भगवतोनृप अव्ययस्याप्रमे प
यस्यनिर्गुणस्यगुणात्मनः १४॥ षेणयानिर्वृतिः परमसुखभोगस्तयाक्षीणमंगलंपुण्यंबंधनंयासांताः अतोध्यानेनपरमात्मप्राप्तेस्तत्कालसुखदुःखाभ्यांनिःशेषकर्मक्षयाद्गुणमयंदेहंजहुरिति ११ ननुयथापतिपुत्रादीनांवस्तुतोब्रह्मत्वेपिनतद्भजनान्मोक्षस्तथाबुद्ध्याभावे कृष्णेपिब्रह्मबुद्ध्याभावेनतत्संगतिःकथंमोक्षहेतुरितिशक्यते कृष्णमितिपरंकेवलंकांतंकमनीयं १२ परिहरति उक्तमिति अयंभावः जीवेषुआवृतंब्रह्मत्वंकृष्णेस्यतुहृषीकेशत्वादनावृतं अतोनतत्रबुद्ध्यपेक्षेतिभावः १३ ननुदेहीकथमनावृतः स्यादत आह नृणामिति गुणात्मनः गुणानियंतुः भगवतएवं रूपामिव्यक्तिः अतोनदेहिसादृश्यंअत्रशंकुंनयुज्यतइतिभावः १४ राम ९१

अतोयथाकथंचित्तदासक्तिर्मुक्तिकारणमित्याह काममिति ऐक्यंसंबंधसौहृदंभक्तिः १५ नचभगवतोयत्किंचिदाश्चर्यमित्याह नचैवमिति यतः श्रीकृष्णादेतत्स्थावरादिकमपिविमुच्यते १६ प्रस्तुतमाह ताइति वाचःपेशैर्विलासैः १७ सर्वाःसतंभ्रममागताः विलोक्यसभयमिवाह व्रजस्येति १७ लज्जयामंदहसितमालक्ष्याह रजन्येषेति १९ किंच मातरइति विचिन्वंतिमृगयंति बंधूनांसाध्वसंमाकृध्वंमाकुरुतेत्यर्थः २० ईषत्प्रणय

कामंक्रोधंभयंस्नेहमैक्यंसौहृदमेवच। नित्यंहरौविदधतोयांतितन्मयतांहिते १५ नचैवंविस्मयःकार्योभ
हृसे वताभगवत्यजे। योगेश्वरेश्वरेयतएतद्विमुच्यते १६ तादृष्ट्वांतिकमायाताभगवान्व्रजयोषितः अवदद्वदतांश्रेष्ठोवाचःपेशैर्विमोहयन् १७ श्रीभगवानुवाच स्वागतंवोमहाभागाःप्रियंकिंकरवाणिवः व्रजस्यानामयंकच्चिद्ब्रूतागमनकारणं १८ रजन्येषाघोररूपाघोरसत्त्वनिषेविता प्रतियातव्रजंनेहस्थेयंस्त्रीभिःसुमध्यमाः
नि १९ मातरःपितरःपुत्राभ्रातरःपतयश्चवः विचिन्वंतिह्यपश्यंतोमाकृध्वंबंधुसाध्वसं २० दृष्टंवनंकुसुमितंराकेशकररंजितं यमुनानिललीलैजत्तरुपल्लवशोभितं २१ तद्यातमाचिरंगोष्ठंशुश्रूषध्वंपतीन्सतीः। क्रंदंतिवत्साबालाश्चतान्पाययतदुह्यत २२ अथवामदभिस्नेहाद्भवत्योयंत्रिताशयाः आगताह्युपपन्नंवःप्रीयं 445

कोपेनान्यतोविलोकयंतीः प्रत्याह दृष्टमिति राकेशस्यपूर्णचंद्रस्यकरैरंजितंयमुनास्पर्शिनोनिलस्यलीलामंदगतिस्तयाराजंतःकंपमानाः तरूणांपल्लवास्तैःशोभितं २१ सतीःहेसत्यः २२ संरंभक्षुभितदृष्टीः प्रत्याह अथवेति यंत्रिताशयावशीकृतचित्ताः उपपन्नंयुक्तं प्रीयंते प्रीताभवंति २३ मि·

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰ द॰ पू॰
९२

दृष्ट्वा दृष्टभयदर्शनेन न निर्वर्तयति भर्तुरित्यादिश्लोकत्रयेण २४।२५ फल्गु तुच्छं दुःसंपाद्यं श्रोपपत्यं जारसौख्यं किंच कुलस्त्रियाः सर्वथात्या-
ज्यं २६ हे सुंदर त्वमेवास्माकं भावस्त्वमेव प्रार्थनीयो नान्य इति चेत्तत्राह श्रवणादिति तथा श्रवणादिभिर्दूरस्थे प्रेम मयि भवति सन्निकर्षेण समी-
पस्थेन न तथा ततो गृहान्प्रतियात २७ किंच श्रवणाद्दर्शनादित्यादिनोक्तरेणाचिंता प्राप्तानां स्थितिमाह इतीति २८ कृत्वेति श्वचः शोकाद्दुः

भर्तुः शुश्रूषणं स्त्रीणां परो धर्मो ह्यमायया। तद्बंधूनां च कल्याण्यः प्रजानां चानुपोषणं २४ दुःशीलो दुर्भगो
वृद्धो जडो रोग्यधनोपि वा। पतिः स्त्रीभिर्न हातव्यो लोकेप्सुभिरपातकी २५ अस्वर्ग्यमयशस्यं च फल्गु कृच्छ्रं
भयावहं जुगुप्सितं च सर्वत्र ह्यौपपत्यं कुलस्त्रियः २६ श्रवणाद्दर्शनाद्ध्यानान्मयि भावोनुकीर्तनात् न त
था सन्निकर्षेण प्रतियात ततो गृहान् २७ शुक उ॰ इति विप्रियमाकर्ण्य गोप्यो गोविंदभाषितं विषण्णा भग्न
संकल्पाश्चिंतामापुर्दुरत्ययां २८ कृत्वा मुखान्यवशुचः श्वसनेन शुष्यद्बिंबाधराणि चरणेन भुवं लिखंत्यः
अस्रैरुपात्तमषिभिः कुचकुंकुमानि तस्थुर्मृजंत्य उरुदुःखभराः स्म तूष्णीं २९ प्रेष्ठं प्रियेतरमिव प्रतिभा-
षमाणं कृष्णं तदर्थविनिवर्तितसर्वकामाः नेत्रे विमृज्य रुदितोपहते स्म किंचित्संरंभगद्गदगिरोब्रुवता-

तेन श्वसनेन शुष्यंतो विंबफलवद्रक्ता अधरा येषु मुखेषु अवशुचः पतिः लिखंत्यः तथा गृहीतकज्जलैरश्रुभिः कुचकुंकुमानि
क्षालयंत्यः तूष्णीं स्थिताः यतः उरुदुःखभरा याः सा तथाः २९ किंच प्रेष्ठमिति किंचित्संरंभेण कोपावेशेन गद्गदा गिरो यासां ताः अनुवृत्तस्य संरंभ
कारणं प्रेष्ठमित्यादि प्रियेतरमिव प्रतिभाषमाणं प्रत्याख्यातारं ॥ ३०॥

राम
९२

नृशंसं क्रूरं दुरवग्रहस्त्वच्छंदपादमूलं भक्ताः सेवितवतीरस्मान्भजस्व मा त्यजेति ३१ अपि च यदुक्तं पत्यपत्येत्यादि त्वया धर्मविदेति सोपहासं
एवमेतदुपदेशानां पदे विषये त्वय्येवास्तु उपदेशपदत्वे हेतुः ईश इति विविदिषावाक्येन सर्वोपदेशानामीशपरत्वावगमादिति भावः
ईशत्वे हेतुः आत्मा किल भवानिति भोग्यस्य हि सर्वस्य भोक्ता आत्मैवेश इति अतः प्रेष्ठो बंधुश्च भवानेवेति सर्वबंधुषु करणीयं त्व-
य्येवास्तीत्यर्थः अथवा धर्मोपदेशानां पदे स्थाने धर्मोपदेष्टरि त्वयि सति अस्माकं च धर्मजिज्ञासुमानामुसतीषु त्वया धर्मविदय

गोप्य ऊचुः। मैवं विभोर्हति भवान्गदितुं नृशंसं संत्यज्य सर्वविषयांस्तव पादमूलं भक्ता भजस्व दुरव-
ग्रह मा त्यजास्मान्देवो यथादिपुरुषो भजते मुमुक्षून् ३१ यत्पत्यपत्यसुहृदामनुवृत्तिरंग स्त्रीणां स्व-
धर्म इति धर्मविदा त्वयोक्तं अस्त्वेवमेतदुपदेशपदे त्वयीशे प्रेष्ठो भवांस्तनुभृतां किल बंधुरात्मा ३२
कुर्वंति हि त्वयि रतिं कुशलाः स्व आत्मन्नित्यप्रिये पतिसुतादिभिरार्तिदैः किं तन्नः प्रसीद परमेश्वर मा स्म
छिंद्या आशां धृतां त्वयि चिरादरविंदनेत्र ३३॥ दुक्तं एवमेतदस्तु नत्वं धर्मोपदेष्टा भवानात्मेति अथवा यदुक्तं एतदुपदेशपदे
तद्गोचरे पुरुषेषु नाम त्वयि तु ईशे स्वामिनि सति एवं कांक्षामेवमित्यर्थः यतस्तनुभृतां त्वमात्मा पफलरूप इति यद्वा यदुक्तं पत्यादिशुश्रूषणं
धर्म इति एवमेतत्त्वय्येवास्तु कुत उपदेशपदे शुश्रूषणीयत्वेनोपदिश्यमानानां पत्यादीनां अधिष्ठाने कुत ईशे महेश्वरमधिष्ठानं विना को
पि पतिपुत्रादिर्नामास्तीत्यन्यत्समानमलमतिविस्तरेण ३२ एतत्सदाचारेण दृढयंत्यः प्रार्थयंते कुर्वंतीति कुशलाः शास्त्रनिपुणा रतिं कुर्वं-

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰ द॰ पू॰ ६३

किंच प्रतियातेति यदुक्तं तद्दशा कथं त्वयैव चित्तादीनामपहृतत्वादित्याहुः चित्तमिति यदस्माकं चित्तमेतावत्कालपर्यंतं सुखेन गृहेषु निर्विशति आविशति स्थितं तत्त्वयापहृतं करव पियो गृहकृत्ये निर्विशान तत्त्वापि त्वयापहृतो सुखेन सुखात्मना त्वयेति वा ३४ अतः अंग हे कृष्ण सनौ कन स्मी वाघरामृत पूरके सानंदे वहासेन हासंसहितेन आवलोकनेन कलगीतेन च जो तो यो हृच्छयाग्निः कामाग्निस्तंसिंनो चेद्वयं तावदेके ग्निलावद्वि रहाज्ज निष्यतेयोग्निस्तेनोपयुक्त देहा दग्धशरीरा योगिन इवेते पदवी मतिकं ध्यानेन यामः प्राप्नुमः ३५ ननु स्वपतीन्नेवोपगच्छत तरवेनमग्नि

चित्तं सुखेन भवतापहृतं गृहेषु यन्निर्विशत्युत करावपि गृह्यकृत्ये पादौ पदं न चलतस्तव पादमूलाद्यामः कथं व्रजमथो करवाम किं वा ३४ सिंचांग नस्त्वदधरामृतपूरकेण हासावलोककलगीतजहृच्छयाग्निं नो चेद्वयं विरहजाग्न्युपयुक्तदेहा ध्यानेन याम पदयोः पदवीं सखे ते ३५ यर्ह्यंबुजाक्ष तव पादतलं रमाया दत्त क्षणं क्वचिदरण्यजनप्रियस्य अस्प्राक्ष्म तत्प्रभृति नान्यसमक्षमंग स्थातुं त्वयाभिरमिता बत पारया ॥ मः ३६

सिंचेयुरिति चेत्तत्राहुः यर्हीति रमाया लक्ष्म्या दत्तक्षणं दत्तोत्सवं दत्तावसरं तावदपि क्वचिदेव न सर्वदा अरण्य जनाः प्रिया यस्य तस्यारण्यजनप्रियत्वादरण्ये क्वचिद्यर्हि कात्यायन्यादर्शनेन अस्प्राक्ष्म स्पृष्टवत्यो वयं तत्र च त्वयाभिरमिता नन्दिताः सत्यः तत्प्रभृति अन्यसमक्षं स्थातुमपि न पारयामः तुच्छास्ते पतयो न रोचन्त इति भावः ३६ ॥ रामः ६३

४४८

तत्पादसौभाग्यं तु निश्चितमित्याहुः श्रीरिति श्रीर्लक्ष्मीर्वक्षःस्थं सापत्न्यं तस्या नं लब्ध्वापि तु लक्ष्म्यापि तु लस्याः सापत्न्यमाह तव पदांबुजरजोका मयते स्वभृत्यैः सर्वैर्जुष्टमिति सौभाग्यातिरेकोक्तिः यस्याः लक्ष्म्याः सुखी लक्ष्मी वीक्षणाय ब्रह्मादयो विलोकयत्ते न दर्थं अन्ये यत्र ब्रह्मादीनां तपोभिः प्रार्थं तत् तव सुंदरस्मितं तन्निरीक्षणेन यः कामस्तेन ततप्तचित्तानां हे पुरुषरत्न दास्यं देहि ३८ ननु गृहस्वाम्यं विहाय दास्यं किमिति प्रार्थ्यते अत आहुः वीक्ष्येति अलकावृतमुखं केशांते राकृतमुखं तथा कुंडलयोः श्रीर्यया तो गंडस्थले यस्मिन्न धरयोः सुधा यस्मिंस्तच्चतच्च मुखं

श्रीर्यत्पदांबुजरजश्चकमे तुलस्या लब्ध्वापि वक्षसि पदं किल भृत्यजुष्टं यस्याः स्ववीक्षणकृतेन्यसुरप्रयासस्तद्वयं च तव पादरजः प्रपन्नाः ३७ तन्नः प्रसीद वृजिनार्दन तेंघ्रिमूलं प्राप्ता विसृज्य वसतीस्त्वदुपासनाशाः त्वत्सुंदरस्मितनिरीक्षणतीव्रकामतप्तात्मनां पुरुषभूषण देहि दास्यं ३८ वीक्ष्यालकावृतमुखं तव कुंडलश्रीगंड स्थलाधरसुधं हसितावलोकं दत्ताभयं च भुजदंडयुगं विलोक्य वक्षः श्रियैकरमणं च भवाम दास्यः ३९ कास्त्र्यंग ते कलपदायतवेणुगीतसंमोहितार्यचरितान्न चलेत्त्रिलोक्यां त्रैलोक्यसौभगमिदं च निरीक्ष्य रूपं यद्गोद्विजद्रुममृगाः

वीक्ष्य दत्ताभयं भुजदंडयुग्मं च वक्षःश्रिया एकमेव रमणं रतिजनकं वीक्ष्य दास्यः एव भवाम इति ३९ नन्वनुरूपं सितं पत्यमित्युक्ते तत्राहुः कास्त्रीति अंग हे कृष्ण कलानि पदानि यस्मिंस्तथायतं दीर्घमूर्छितं स्वरालापभेदस्तेन पाठांतरे कलपदामृतमयं वेणु गीतं तेन संमोहिता का स्त्री आर्यचरितान्निजधर्मान्न चलेत् यन्मोहिताः पुरुषाः अपि चलिताः किं च त्रैलोक्ये सौभाग्यमिदं रूपं निरीक्ष्य पुलकान्यबिभ्रन् अबिभरुः स्थावरादयोपि पृथ्व्यामपि द्रुमा मृगादीनपि तत्कथा श्रवणमात्रेणापि निजधर्मपरित्यागो

४४९

[illegible]

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

व्यक्तं निश्चितं ४१ विक्लवितं पारवश्यप्रलपितं गोपी रमयामास ४२ प्रियस्येक्षणेनोत्फुल्लानि मुखानि यासां ताभिः उदारहासश्च द्विजा
श्च ते एव कुंदकुसुमवद्दीधितिर्यस्य सः एणाङ्कश्चंद्रः ४३।४४।४५ बाहुप्रसारश्च परिरंभश्च करश्चंदीनामालभनं स्पर्शश्च नर्मपरिहास

व्यक्तं भवान्व्रजभयार्तिहरोभिजातो देवो यथादिपुरुषः सुरलोकगोप्ता तन्नो निधेहि करपंकजमार्तबं
धो तप्तस्तनेषु च शिरस्सु च किंकरीणां ४१ शुक उ० इति विक्लवितं तासां श्रुत्वा योगेश्वरेश्वरः प्रहस्य स
दयं गोपीरा[illegible]त्मारामोप्यरीरमत् ४२ ताभिः समेताभिरुदारचेष्टितः प्रियेक्षणोत्फुल्लमुखीभिरच्युतः।
उदारहासद्विजकुंददीधितिर्व्यरोचतैणांक इवोडुभिर्वृतः ४३ उपगीयमान उद्गायन्वनिताशतयू
थपः मालां बिभ्रद्वैजयंतीं व्यचरन्मंडयन्वनं ४४ नद्याः पुलिनमाविश्य गोपीभिर्हिमवालुकं रेमे
तत्तरलानंदकुमुदामोदवायुना ४५ बाहुप्रसारपरिरंभकरालकोरुनीवीस्तनालभननर्मनखाग्रपा
तैः। क्ष्वेल्यावलोकहसितैर्व्रजसुंदरीणामुत्तंभयन्रतिपतिं रमयांचकार ४६ एवं भगवतः कृष्णाल्लब्ध
मानामहात्मनः आत्मानं मेनिरे स्त्रीणां मानिन्योभ्यधिकं भुवि ४७ तासां तत्सौभगमदं वीक्ष्यमा
नं च केशवः प्रशमाय प्रसादाय तत्रैवांतरधीयत ४८ इति भागवते दशमे राशक्रीडाएकोनत्रिं

श्च नखाग्रपातनश्च तैः क्ष्वेल्या क्रीडया चावलोकैश्च कामं तासामुद्दीपयन्रमयामास ४६ महात्मनो विष्णुमुपचिताव
४७ तासां भगमदं सत्स्वाधीनतां मानं गर्वं च केशवः कश्च ईश्च तौ [illegible]शौ वशयतीति तथा सः ४८ इति भाग· दशमे टीकायां २९

त्रिंशे विरहसंतप्ता गोपीभिः कृष्णमार्गणं उन्मत्तवद्दीर्घरात्र्यां भ्रमंतीभिर्वने वने १ अचक्षाणाः अपश्यंत १ गत्या चानुराग
स्मिताभ्यां विभ्रमेक्षितैर्मनोरमालापैश्च विहारैः क्रीडाश्च विभ्रमाः अन्ये विलासास्तैश्च रमापतेर्गत्यादिभिः एते
राक्षिप्तानि चित्तानि यासां ताः अतस्तस्मिन्नेवात्मा यासां ताः तस्य विविधाश्चेष्टा जगृहुः तदनुकरणेनाक्रीड[illegible]पि च गतिस्मि
तेति प्रियस्य गत्यादिषु प्रतिरूढा आविष्टा मूर्तयो यासां ताः अतः कृष्णस्य विहारविभ्रमाः क्रीडाविलासा यासां ताः अहमे

श्रीशुक उवाच अंतर्हिते भगवति सहसैव व्रजांगनाः अतप्यंस्तमचक्षाणाः करिण्य इव यूथपं १ गत्यानु
र रागस्मितविभ्रमेक्षितैर्मनोरमालापविहा[illegible]विभ्रमैः आक्षिप्तचित्ताः प्रमदा रमापतेस्तास्ता विचेष्टा जगृहु
स्तदात्मिकाः २ गतिस्मितप्रेक्षणभाषणादिषु प्रियाः प्रियस्य प्रतिरूढमूर्तयः असावहं त्वित्यबलास्तदा
त्मि त्मिकान्यवेदिषुः कृष्णविहारविभ्रमाः ३ गायंत्य उच्चैरमुमेव संहता विचिक्युरुन्मत्तकवद्वनाद्वनं पप्रच्छु
राकाशवदंतरं बहिर्भूतेषु संतं पुरुषं वनस्पतीन् ४ दृष्टो वः कच्चिदश्वत्थप्लक्षन्यग्रोध नो मनः नंदसूनुर्गतो

व कृष्ण इति परस्परं निवेदितवंत्यः ३ किंच गायंत्य इति वनाद्वनांतरं गच्छंत्यो विचिक्युः अमृगयन् उन्मत्ततुल्यत्वमाह वनस्पती
न् पप्रच्छुः भूतेष्वंतरं मध्ये संतं पुरुषं बहिश्च संतमिति ४ तत्प्रपंचयति नवभिः तत्र महत्वादेते पश्येयुरित्याशयाश्वत्थादीन्पृच्छंति दृष्टो
वइति प्रेमहाससहितेरवलोकनैरस्माकं मनो हृत्वा चोर इव गतो वः युष्माभिः किं दृष्ट इति ॥ ५ ॥ श्रीगोपालायनमः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा·द·पू·
९५

हे२

महांतः स्वपुष्पैर्बहूपकारिणश्चेति हेतोः कुरबकादीन् पृच्छति कच्चिदिति हे कुरबकादयः दर्पहरस्मितं यस्य सः इतो गतः कच्चिद्दृष्ट इति हे तु
लि कुलैः सह त्वां बिभ्रत् वातिप्रियः त्वया किं दृष्ट इति ७ गुणातिरेकेण पिन मत्वा इमाः पश्येयुरिति मालत्यादीन् पृच्छति हे मालति म
ल्लिके जाति यूथिके वा युष्माभिः किं मद् दृष्टः करस्पर्शेन वः युष्माकं प्रीतिं जनयन् किं यात इत्यत्र मालतिजात्योरवांतरवि
शेषं द्रष्टव्य इति शेषः ८ फलादिभिः सर्वप्राणिनां संतर्पकाः एते पश्येयुरिति पृच्छति चूतेति चूताम्रयोरवांतरजातिभेदो द्रष्टव्यः

कच्चित्कुरबकाशोकनागपुंनागचंपकाः। रामानुजो मानिनीनां इतो दर्पहरस्मितः ६ कच्चित्तुलसि कल्या
णि गोविंदचरणप्रिये सहत्वालिकुलैर्बिभ्रद्दृष्टस्तेतिप्रियोऽच्युतः ७ मालत्यदर्शि वः कच्चिन्मल्लिके जाति यू
थिके प्रीतिं वो जनयन्यातः करस्पर्शेन माधवः ८ चूतप्रियालपनसासनकोविदार जंब्वर्कबिल्वबकु
लाम्रकदंबनीपाः ये न्ये परार्थभविका यमुनोपकूलाः शंसंतु कृष्णपदवीं रहितात्मनां नः ९ किं ते कृतं
क्षिति तपो बत केशवांघ्रिस्पर्शोत्सवोत्पुलकितांगरुहैर्विभासि अप्यंघ्रिसंभव उरुक्रमविक्रमाद्वा आहो

कदंबनीपयोर्भेदः हे चूतादयः ये न्ये च परार्थभविकाः परार्थमेव परोपकारार्थं भविकं जन्म येषां ते यमुनोपकूलाः यमुनायाः कूलसमीपव
र्तिनः मानास्तीर्थवासिन इत्यर्थः तेभवंतः रहितात्मनां शून्यचेतसां नः कृष्णपदवीं कृष्णस्य पदवीं मार्गं शंसंतु कथयंतु ९ हे क्षिति त्वया किं
तपः कृतं यातं केशवांघ्रिस्पर्शोत्सवात् केशवांघ्रिस्पर्शेनोत्सवो यस्याः सा कुतः जायते अंगरुहैः उत्पुलकिता रोमांचिता विभासि शोभसे
नत्रापि शोभा एकं त्वपि किमयमुत्सवः अंघ्रिस्पर्शसंभवः अधुनातनः केकदेशाधिसंभूतः यद्वा नेतावत्किं तु उरुक्रमविक्रमात्पूर्वमेव त्रिविक्रम
स्यपदसंबंधात् आहो वा नेतावद्देवापि तु ततो पि पूर्वं वराहस्य वपुषः परिरंभणेनेति अत्युत्सवमानोहमेव दर्शितमिति भावः १०॥

राम:
९५

हरिणाः आह प्रसन्नाः दर्शनेन संभाव्याहुः अपीति हे सखि एणपत्नि अपि किमुपगतः समीपं गतः गात्रैः सुंदरैः स्वबाहुभि
भिः प्रियया सहेति यदुक्तं तत्र द्योतकं कांतायाः अंगसंगस्तत्कुचकुंकुमेन रंजितायाः कुंदकुसुमस्रजो गंधः कुलपतेः कृष्ण
स्य वाति आगच्छति ११ फलभारेण नतान्सतरून् दृष्ट्वा प्रणतानिति मत्वा प्रियया सह तस्य गतिविलासं संभावयंत्यः पृच्छं
ति बाहुमिति तुलसिकाया अलिकुलैः अतस्तदामोदमदांधैरन्वीयमानः अनुगम्यमानः इह चरति १२ कच्चिदाहुः हे तरवः

अप्येणपत्न्युपगतः प्रिययेह गात्रैस्तन्वन्दृशां सखि सुनिर्वृतिमच्युतो वः कांतांगसंगकुचकुंकुमरंजिता
याः कुंदस्रजः कुलपतेरिह वाति गंधः ११ बाहुं प्रियांस उपधाय गृहीतपद्मो रामानुजस्तुलसिकालि
कुलैर्मदांधैः अन्वीयमान इह वस्तरवः प्रणामं किं वाभिनंदति चरन्प्रणयावलोकैः १२ पृच्छतेमा
लता बाहूनप्याश्लिष्टा वनस्पतेः नूनं तत्करजस्पृष्टा बिभ्रत्युत्पुलकान्यहो १३ इत्युन्मत्तवचो गोप्यः
कृष्णान्वेषणकातराः लीला भगवतस्तास्ता ह्यनुचक्रुस्तदात्मिकाः १४॥

स्वतनतुस्वपतिसंगतोतत्संगतिर्दृष्टेत्याहुः वनस्पतेः पत्युर्बाहून् शाखा आश्लिष्टा अप्येताः भाग्यवत्यः इमा लताः कृष्णेन संगता नूनमतद्रमाः पृ
च्छत कानि बिभ्रति न हि स्वपतिसंगताबीहकपुलकसंभव इति भावः १३ उन्मत्तवत्प्रपच्छुरित्येवमनुरूपं चितं द्रष्टव्यं तेरमापतेस्ताः
स्ता लीलास्तदात्मिकाः हीति यदुक्तं तत्प्रपंचयति इतीति उन्मत्तवचो गोप्यः उन्मत्तवत्सप्रलापा गोप्यः कृष्णान्वेषणकाः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰
९६

कस्यांचिदित्यादि शिशुचेष्टाभिः अनुकरणं प्रपंच्यते नन्वत्र चेष्टाभिस्तन्मयत्वं पुनरेकेनानुकरणमिति विवेकः पूतनावदाचरंत्याः कृ
ष्णवदाचरंती स्तनमपिबत् तोकायित्वा तोकवदाचरंती स्तनमपिबत् १५ दैत्यायित्वा दैत्यवदात्मानं कृत्वा एका कृष्णार्भभावनां

कस्यांचित्पूतनायंत्याः कृष्णायंत्यपिबत्स्तनं तोकायित्वा रुदंत्यन्या पदाहन् शकटायतीं १५ दैत्यायित्वा
जहारान्यामेका कृष्णार्भभावनां रिंगयामास काप्यंघ्री कर्षंती घोषनिःस्वनैः १६ कृष्णरामायिते द्वे तु गो
पायंत्यश्च काश्चन वत्सायतीं जघानान्या तत्रैका तु बकायतीं १७ आहूय दूरगा यद्वत्कृष्णस्तमनुकु
र्वतीं वेणुं क्वणंतीं क्रीडंतीमन्याः शंसंति साध्विति १८ कस्यांचित्स्वभुजं न्यस्य चलंत्याहापरा ननु कृष्णोऽहं
पश्यत गतिं ललितामिति तन्मनाः १९ मा भैष्ट वातवर्षाभ्यां तत्त्राणं विहितं मया इत्युक्त्वैकेन हस्तेन यतं
त्युन्निदधेंऽबरं २० आरुह्यैका पदाक्रम्य शिरस्याहापरां नृप दुष्टाहे गच्छ जातोऽहं खलानां ननु दंडधृक्
२१ तत्रैकोवाच हे गोपा दावाग्निं पश्यतोल्बणं चक्षूंष्याश्वपिदध्वं वो विधास्ये क्षेममंजसा २२ बद्धान्य
या स्रजा काचित्तन्वी तत्र उलूखले भीता सुदृक् पिधायास्यं भेजे भीतिविडंबनं २३॥ कृष्णस्यार्भबाल्यं भा

भावयति या तामन्यां जहार १६ दूरगाः यद्वद्गवां यथा कृष्णस्तथा आहूयंतं कृष्णमनुकुर्वतीमित्यनुवर्तमानामनुवर्ततीमिति वा राम
[illegible] अन्याः साधु साध्विति प्रशंसंति १८ तस्मिन्श्रीकृष्णमनोयासां ताः १९ यतंती प्रयत्नं कुर्वती अंबरमुत्तरीयवस्त्रमुन्निदधे [illegible] ९६

एवं पुनरपि वृंदावनेलतास्तरूंश्च कृष्णं पृच्छंत्यो वनोद्देशे व्यचक्षत अपश्यन् २४।२५ सुपृक्तानि संमिश्राणि २६ तेन कृष्णेनांसेन्यस्तः प्रकोष्ठो यस्याः स
[illegible] अन्याः २७ रहः एकांतस्थानं २८ हे आल्यः हे सख्यो हो धन्या अतिपुण्याः गोविंदांघ्र्यब्जरेणवः तत्र हेतुः यानिति अस्माभिरेतदुपल
ब्धे केशान्येव कृष्णः प्राप्तुं शक्यत इति भावः २९ अन्या आहुः तस्या इति गोपीनां धनं सर्वस्वमयं भावः भवेदेवं यदि तस्याः पदानि संपृक्तानि न भ

एवं कृष्णं पृच्छमाना वृंदावनलतास्तरून् व्यचक्षत वनोद्देशे पदानि परमात्मनः २४ पदानि व्यक्तमेतानि नंद
सूनोर्महात्मनः लक्ष्यंते हि ध्वजांभोजवज्रांकुशयवादिभिः २५ तैस्तैः पदैस्तत्पदवीमन्विच्छंत्योऽग्रतोऽब
लाः ध्वजापदैः सुपृक्तानि विलोक्यार्ताः समब्रुवन् २६ कस्याः पदानि चैतानि यातायानंदसूनुना अंसन्य त्प
स्तप्रकोष्ठायाः करेणोः करिणा यथा २७ अनयाराधितो नूनं भगवान्हरिरीश्वरः यन्नो विहाय गोविंदः प्री य४
तो यामनयद्रहः २८ धन्या अमी अमी अहो आल्यो गोविंदांघ्र्यब्जरेणवः यान्ब्रह्मेशौ रमा देवी
दध्युर्मूर्ध्न्यघनुत्तये २९ तस्या अमूनि नः क्षोभं कुर्वंत्युच्चैः पदानि यत् यैकापहृत्य गोपीनां रहो भुंक्ते
१त च्युताधरं ३० न लक्ष्यंते पदान्यत्र तस्या नूनं तृणांकुरैः खिद्यत्सुजातांघ्रितलामुन्निन्ये प्रेयसीं प्रियः ३१

वेयुः तदा तानि तु नो दुःखं कुर्वंतीति ३० तदसंपृक्तानि केवलं कृष्णपदान्यादरेण विचिन्वंत्यस्तानि दृष्ट्वा पुनरत्यंतं समनुतप्यन्त तदाह श्लोकत्रयेण न
लक्ष्यन्त इति खिद्यति सुजाते सुकुमारे अंघ्रितले यस्यास्तामुन्निन्ये स्कंधमारोपितवान्॥३१॥ श्रीमद्गोपालः सर्वोपरि वरीवर्तु तराम्

454 455

२२ [illegible] इति विडंबनं [illegible] आरुह्य [illegible] काकरुणाम् २३

भा॰द॰पू॰ ८७ ४२

तत्र हेतुमाह इमानीति अतिभारेणातिमग्नानि प्रपदाभ्यां पदाक्रमणाभ्यां आक्रमणं श्रोणीसंमर्दनं पयोः अतस्तु वासकल्पे पदे पश्यतेति ॥ ३३ तस्याः
कुसुमोज्जान्वंतरुपविष्टायाश्चिन्हं दृष्ट्वाहुः केशप्रसाधनमिति कांतामधिकृता निप्रसूनानि रचनानुकारेण वधूनां इह ध्रुवमुपविष्टा ३४ रेमेत्यादिषु

इमान्यधिकमग्नानि पदानि वहतो वधूं गोप्यः पश्यत कृष्णस्य भाराक्रांतस्य कामिनः ३२ अत्रावरोपिता कांता पुष्पहे- ४५६
तोर्महात्मना अत्र प्रसूनावचयः प्रियार्थे प्रेयसा कृतः प्रपदाक्रमणे एते पश्यतासकले पदे ३३ केशप्रसाधनं
त्वत्र कामिन्याः कामिना कृतं तानि चूडयता कांतामुपविष्टमिह ध्रुवं ३४ रेमे तया चात्मरत आत्मारामोप्यखं-
डितः कामिनां दर्शयन्दैन्यं स्त्रीणां चैव दुरात्मतां ३५ इत्येवं दर्शयन्त्यस्ताश्चेरुर्गोप्यो विचेतसः यां गोपीमन-
यत्कृष्णो विहायान्याः स्त्रियो वने ३६ सा च मेने तदात्मानं वरिष्ठं सर्वयोषितां हित्वा गोपीः कामयाना मा-
ते मसौ भजते प्रियः ३७ ततो गत्वा वनोद्देशं दृप्ता केशवमब्रवीत् न पारयेहं चलितुं नय मां यत्र ते मनः ३८ ए-
वमुक्तः प्रियामाह स्कंधमारुह्यतामिति ततश्चांतर्दधे कृष्णः सा वधूरन्वतप्यत ३९॥ ॥ कौतिकिः आत्मन्येव

रतः स्वतस्तुष्टः आत्मारामः स्वक्रीडो खंडितः स्त्रीविभ्रमैरनाकृष्टः पि यथा चकि मिति रेमे प्रत्यारु[का]मिनामिति ३५ स्त्रीणां दुरात्मतामाह सा चेति
हाभ्यां कामायानामागमनस्य घनेयाः सांताः गोपीर्हित्वा मां भजत इति हेतोरात्मानं वरिष्ठं मेने ३७।३८ कामिनो दैन्यं दर्शयति एवमुक्त इति अखं- रामः
डितत्वमाह ततश्चेति तस्यां स्कंधारोहोद्यतायामन्तर्हित इत्यर्थः ॥ ३९ ॥ श्रीमद्गोपालः सर्वोपरि वरीवर्ततुतराम् ॥ श्रीरामायनमः ॥ ८७

४३

अनुतापमाह हा नाथेति ४० अन्विच्छंत्यो मृग्यमाणाः अविदूरतः समीपे ४१ ततस्तयापि सहिताः कृष्णान्वेषणाय वनमविशन् ततो दूरे स्वे-
नसंगति रासीत्तदेव कालिंद्याः पुलिनमागत्य कृष्णं भावयंति ध्यायंती तिनथाताः कृष्णस्यागमनं कांक्षितेयाः संनामिलिताः सत्यः कृष्णमेव जगुरि-
ति ४५ इति दशमे टीकायां ३० ॥ एकत्रिंशे निराशास्ताः पुनः पुलिनमागताः कृष्णमेवानुगायंत्यः प्रार्थयंते तदागमं १ जयतीति हे दयित ते जन्मना

हा नाथ रमण प्रेष्ठ क्वासि क्वासि महाभुज दास्यास्ते कृपणाया मे सखे दर्शय सन्निधिं ४० अन्विच्छंत्यो भगवतो ४५७
मार्गं गोप्योविदूरतः ददृशुः प्रियविश्लेषमोहितां दुःखितां सखीं ४१ तया कथितमाकर्ण्य मानप्राप्तिं च माधवा-
त् अवमानं च दौरात्म्याद्विस्मयं परमं ययुः ४२ ततो विशन्वनं चंद्रज्योत्स्ना यावद्विभाव्यते तमः प्रविष्टमा-
लक्ष्य ततो निववृतुर्हरेः ४३ तन्मनस्कास्तदालापास्तद्विचेष्टास्तदात्मिकाः तद्गुणानेव गायंत्यो नात्मागा-
राणि सस्मरुः ४४ पुनः पुलिनमागत्य कालिंद्याः कृष्णभावनाः समवेता जगुः कृष्णं तदागमनकांक्षिताः ४५
इ॰भा॰ दशमे त्रिंशः ३० गोप्य ऊचुः जयति तेधिकं जन्मना व्रजः श्रयत इंदिरा शश्वदत्र हि दयित दृश्यतां दि-

व्रजोधिकं यथा भवति तथा जयति उत्कर्षेण वर्त्तते यस्मात्त्वमत्र जातः तस्मादिंदिरा लक्ष्मीरत्र हि श्र- ॥ शि तावकास्त्वयि धृतासवस्त्वां वि-
यते व्रजमेवालंकृत्य वर्त्तते एवं व्रजे सर्वस्मिन्मोदमाने अत्र तावकास्त्वदीया गोपीजनास्त्वदीया गोपीजनास्त्वदर्थमेव कथंचिद्धृतासवः धृता असवो
येस्ते त्वां विचिन्वंते इति भावः अतस्त्वया दृश्यतां प्रत्यक्षीभूयतामिति यद्वा अस्माभिर्जयान् यद्वा एवं त्वया दृश्यतामेव विचिन्वंते इति अत्र हि स-
तत्राणां बहूनां वक्तृत्वात्परा आहुरिति सर्वश्लोकेष्ववतारणा तथापि संगतिरूह्यते ॥१॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तत्र विचिन्त्यं तु मम किमिति चेत्तत्राह शरदिति शरदुदाशये शरत्कालीने सरसि साधु जातस्य सरसिजोदरस्य श्रीमुषा साधु जातं सम्यग्जातं यत्सरसि जं सुविकसितं पद्मं तस्योदरे गर्भे या श्रीस्तां मुष्णाति हरतीति तथा तया दृशा नेत्रेण हे सुरतनाथ सम्भोगपते वरद अभीष्टप्रद अशुल्कदासिकाः अमूल्यदासीस्तानि घ्नतो मारयतस्ते तव या क्रियमाणः इह लोके अयं वधो भवति किं शस्त्रेणैव वधो वधः किं दृशा वधो वधो न भवति किं तु भ वत्येवानस्तव दृशा अपहृतप्राणा अन्यप्राणायत्वयाहृ श्यतामिति यथासम्भवसर्वत्र वाक्यशेषः २ किं च बहुभ्यो मृत्युभ्यः कृपया रक्षिता नः किं मितिइदानीं दृशा मन्मथप्रेष्य घातयसीत्याह विषेति हे ऋषभ श्रेष्ठ विषमयजलाद्यप्ययो नाशस्तस्मात्तथा व्यालराक्षसाद्घासुराद्वर्षमाहता

शरदुदाशये साधु जातसत्सरसिजोदरश्रीमुषा दृशा सुरतनाथ तेऽशुल्कदासिका वरद निघ्नतो नेह किं वधः २ 450

विषजलाप्ययाद्व्यालराक्षसाद्वर्षमारुताद्वैद्युतानलात् वृषमयात्मजाद्विश्वतो भयादृषभ ते वयं रक्षिता मुहुः ३

न खलु गोपिकानन्दनो भवानखिलदेहिनामन्तरात्मदृक् विखनसार्थितो विश्वगुप्तये सख उदेयिवान्सात्वतां कुले ४

विरचिताभयं वृष्णिधुर्य ते चरणमीयुषां संसृतेर्भयात् करसरोरुहं कान्त कामदं शिरसि धेहि नः श्रीकरग्रहं ५

किमिदानीमु पेक्षसे इति भावः ३ अपि च विश्वपालनाय या वती... हे सखे भवान् खलु निश्चितं य...

...नस्तवचानाभवनावा...नस्ताप्ताःनाकुले... इत्याह विरचितेति... नास्ति ते... तस्मात्... तेष्वपि स्पृष्टाः... उदयिवानुदितः ४ तस्मात्... श्रीरामः
...सिद्धि... ...

हे व्रजजनार्तिहन् हे वीर निजजनानां यः स्मयो गर्वस्तस्य ध्वंसकं नाशकं स्मितं यस्य हे तथाभूत हे सखे भवत्किङ्करीर्नो भजस्व आश्रय स्वेति निश्चितं प्रथमं तावज्जलरुहाननं चारु योषितां नो दर्शय ६ अपि शरणागतानां देहिनां पापकर्षणं तृणचरानुगं पशूननुगच्छतीति कृपयेति तथा श्रीनिकेतनं श्रीयो निकेतनं श्रीर्या निकेतनं फणिफणार्पितं ते पदाम्बुजं नः कुचेषु कुरु किमर्थं हृच्छयं कामं कृन्धि छिन्धि ७ हे पुष्करेक्षण तव मधुरया गिरा वल्गुतिरम्याणि वाक्यानि यस्यां तया बुधानां मनोज्ञया हृद्यया गम्भीरेत्यर्थः मुह्यतीरिमा नः विधिकरीः किङ्करीः अधरसीधुना आप्यायस्व सञ्जीवयेति ८ किं चास्माकं

व्रजजनार्तिहन्वीर योषितां पापकर्शनं तृणचरानुगं श्रीनिकेतनं फणिफणार्पितं ते पदाम्बुजं कुरु कुचेषु नः कृन्धि हृच्छयं म धुरया गिरा वल्गुवाक्यया बुधमनोज्ञया पुष्करेक्षण विधिकरीरिमा वीर मुह्यतीरधरसीधुनाप्याययस्व नः ८ तव कथाम् तं तप्तजीवनं कविभिरीडितं कल्मषापहं श्रवणमङ्गलं श्रीमदाततं भुवि गृणन्ति ये भूरिदा जनाः ९

थामृतं पाययध्वं सुकृतिभिर्वितमित्याह तवेति कथैवामृतं अत्रैव हेतुः तप्तजीवनं प्रसिद्धामृतादुत्कर्षमाह हे अात्म... कविभिर्ब्रह्मविद्भिरपि ई डितं देवभोग्यं त्वमृतं तत्तु स्वर्गं... किं च कल्मषापहं कामकर्मनिरसनं तत्तु स्मृतं नैवंभूतं किं च श्रवणमङ्गलं श्रवणमात्रेण मङ्गलप्रदं त्वि ष्वानार्थे तं किं च श्रीमत्सुशान्तं तनुमादकं एवंभूतं त्वत्कथामृतमाततं यथा भवति तथा भुवि ये गृणन्ति ते जनाः भूरिदाः बहुदातारः जीवितं ददतीत्यर्थः यद्वा एवमृतं त्वत्कथामृतं ये भुवि गृणन्ति ते भूरिदाः पूर्वजन्मसु बहु दत्तवन्तः सुकृतिन इत्य र्थः एतदुक्तं भवति सर्वत्रैव केवलं कथामृतं गृणन्ति ते पिबन्ति धन्याः किं पुनर्ये त्वां पश्यन्ति अतः प्रार्थ्यमाना महत्तया दृश्यतामिति ९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰ ९९

नवुतर्हि मत्कथाश्रवणेनैव निर्वृता भवंतः किं मद्दर्शनेन तद्विलासस्तुभितचित्ता वयं शांतिं न विदाम इत्याहुः प्रहसितमिति हे प्रिय
कुहक कपटसंविदः संकेतकर्मणि १० किं च त्वयि वयमिति प्रेमार्द्रचित्ताः त्वं पुनरस्मासु केन हेतुना कपटमाचरसीत्याहुः श्लोकद्व
येन हे नाथ कांत यद्यदा व्रजाच्चलसि पशून्चारयन् तदा नलिनसुंदरं कोमलं ते पदं शिलैः कणिशैस्तृणांकुरैश्च सीदतीति क्लि
श्येदिति नो मनः कलिलतां अस्वास्थ्यं गच्छति प्राप्नोति एवंभूतास्त्वद्दुःखशंकितचित्ता वयम् ११ त्वं तु दिनपरिक्षये

प्रहसितं प्रिय प्रेमवीक्षणं विहरणं च ते ध्यानमंगलं रहसि संविदो या हृदिस्पृशः कुहक नो मनः क्षो
भयंति हि १० चलसि यद्व्रजाच्चारयन्पशून्नलिनसुंदरं नाथ ते पदं शिलतृणांकुरैः सीदतीति नः कलि
लतां मनः कांत गच्छति ११ दिनपरिक्षये नीलकुंतलैर्वनरुहाननं बिभ्रदावृतं घनरजस्वलं दर्शय
२ न्मुहुर्मनसि नः स्मरं वीर यच्छसि १२ प्रणतकामदं पद्मजार्चितं धरणिमंडनं ध्येयमापदि चरणपं
कजं शंतमं च ते रमण नः स्तनेष्वर्पयाधिहन् १३॥ सायंकाले नीलकुंतलैरावृतं घनरजस्वलं गोरजःस्फुरितं वन

रुहाननं अलिमालाकुसुमपरागस्फुरितपद्मतुल्यमाननं बिभ्रत्तच्च मुहुर्मुहुर्दर्शयन्नो मनसि केवलं स्मरं यच्छसि अर्पयसि
न तु संगं ददासीति कपटकृतिभावः १२ अतोऽधुना कपटं विहाय वेणुकूजितिप्रार्थयंते श्लोकद्वयेन हे आधिहन् हे रमण पद्मजार्चि
तं आपदि ध्येयं ध्यानमात्रेणापन्निवर्तकं शंतमं च सेवासमयेऽपि सुखतमं ते चरणपंकजं कमता पश्यं तत्रयेन स्तनेष्वर्पयेति १३ रामः ९९

अपि च हे वीर ते अधरामृतं नो वितर देहि कथंभूतम् अधरामृतं स्वरितेन नादितेन वेणुना सुष्ठु चुंबितमिति नादामृतवासितमिति भावः इतररागवि
स्मारणं नृणामिति ते सुसार्वभौमादिसुखेष्वपि रागमिच्छां विस्मारयति विलापयतीति तथा तत् १४ किं च त्वाणमपि तव दर्शनेन च सुखे इष्टा सर्वेषां
परित्यागेन पतय इव वयं त्वामुपागताः त्वं तु कथमस्मांस्त्यक्तुमुत्सहसे इति सकरुणमाहुः अटतीति द्वयेन यद्यदा भवान्काननं वृंदावनं प्रति
अटति गच्छति तदा त्वामपश्यतां प्राणिनां त्रुटिः क्षणार्द्धमपि युगवद्भवति एवमदर्शने दुःखमुक्तं चिह्नितौ नौ तेन तव श्रीमन्मुखं च उत्उद्वेनिरीक्षमाणा

सुरतवर्धनं शोकनाशनं स्वरितवेणुना सुष्ठु चुंबितं इतररागविस्मारणं नृणां वितर वीर नस्तेऽधरामृतं १४ अटति यद्भवानह्नि
ल काननं त्रुटिर्युगायते त्वामपश्यतां कुटिलकुंतलं श्रीमुखं च ते जड उदीक्षतां पक्ष्मकृद्दृशां १५ पतिसुतान्वयभ्रातृबांधवान
तिविलंघ्य तेंत्यच्युतागताः गतिविदस्तवोद्गीतमोहिताः कितव योषितः कस्त्यजेन्निशि १६ रहसि संविदं हृच्छयोदयं प्रहसि
ताननं प्रेमवीक्षणं बृहदुरः श्रियो वीक्ष्य धाम ते मुहुरतिस्पृहा मुह्यते मनः १७॥ नौ तेषां दृशां पक्ष्मकृद्ब्रह्मा जडो मंद एव निमिषमा
त्रमप्यंतरमसह्यमिति दर्शनसुखमुक्तं १५ किं च तव कृते घृत्वा दुश्चितमेवेदमभिप्रेत्याहुः तस्मादेह अच्युत पतीन्सुतानन्वयान्ज्ञातिसंबंधिनः
भ्रातॄन्बांधवांश्चातिविलंघ्य तव समीपमागता वयं कथंभूतस्य तव गतिविदोऽस्मदागमनं जानतः गतिविदो वयं वा तवोद्गीतेन मोहिताः हे
कितव शठ एवंभूता योषितो निशि स्वयमेवागतास्त्वा त्वत्तो कस्त्यजेदित्यर्थः न कोऽपीति १६ अतस्त्वया त्यक्तानामस्माकं प्राक्तन तव दर्शनेन नि
दानस्य हृद्रोगस्यैव चिकित्सां कुर्विति आहुः द्वयेन रहसीति श्रियो धाम ते वक्षःस्थलं उरस्त्वं वीक्ष्य अतिस्पृहा नो भवति तया च मुहुर्मुहुर्मनो मु

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰ द॰ पू॰
१७०

तव व्यक्तिर्व्रजवनौकसां सर्वेषामविशेषेण वृजिनहंत्री दुःखनिरसनी विश्वमंगलं सर्वमंगलरूपा चातस्त्वत्स्पृहात्मनां त्वत्प्रभावदम
नसां नः मनागीषत्किमपि त्यज मुंच कार्पण्यमकुर्वन्देहीत्यर्थः किंतु नस्त्वजनहृद्रोगाणां यदतिगोप्यं निषूदनं नाशकं मौषधं
तत्त्वमेव वेत्सीति गूढाभिप्रायं १८ अतिप्रेमचर्षितान्दृदयस्था हुः यदिति हे प्रिय ते तवातिसुकुमारं पदाब्जं कठिनेषु स्तनेषु मर्दनशंकिताः श
नैर्दधीमहि धारयेम वयं तेनाटवीमटसि नयसीति पाठे पश्य त्वा कांचिदन्यां वा आत्मानमेव वा नयसि प्रापयसि तत्र तत्स्वत्पदाब्जं युक्ष्म

व्रजवनौकसां व्यक्तिरंग ते वृजिनहंत्र्यलं विश्वमंगलं · त्यज मनाक् च नस्त्वत्स्पृहात्मनां स्वजनहृद्रुजां यन्निषूदनं।
१८ यत्ते सुजातचरणांबुरुहं स्तनेषु भीताः शनैः प्रिय दधीमहि कर्कशेषु · तेनाटवीमटसि तद्व्यथते न किं स्वित्कू
र्पादिभिर्भ्रमति धीर्भवदायुषां नः १९। इति श्रीभागवते दशमस्कंधे रासक्रीडायामेकत्रिंशत्तमः ३१ शुक उवाच
इति गोप्यः प्रगायंत्यः प्रलपंत्यश्च चित्रधा रुरुदुः सुस्वरं राजन्कृष्णदर्शनलालसाः १ तासामाविरभूच्छौरिः स्मयमा
नमुखांबुजः पीतांबरधरः स्रग्वी साक्षान्मन्मथमन्मथः २॥ कूर्पादिभिः सूक्ष्मपाषाणादिभिः किं स्विन्न व्यथते कथं तु नाम न व्य
थते इति भवानेवायुर्जीवनं यासां तासां नो धीर्भ्रमति मुह्यतीति १९ इति दशमे टीकायां ३१ द्वात्रिंशे विरहालापविक्लिन्नहृदयो हरिः ते
त्राविर्भूय गोपीस्ताः सांत्वयामास मानयन् १ स्वप्रेमामृतकल्लोलविह्वलीकृतचेतसः सदयं नंदयन्गोपी रुद्धतो नंदनंदनः २ गोप्य इति
इत्येवं प्रकृष्टं चित्रधा अनेकधा प्रेमयुक्तं सुस्वरं उच्चैः कृष्णदर्शने लालसा अतिस्पृहा यासां ताः १ साक्षान्मन्मथमन्मथः जगन्मोहनस्य का

रामः
१७०

462

मन्थः कर चरणादयः ३ अंजलिना संहतहस्तद्वयेन ४।५ भ्रुकुटिमाबद्ध्वा कुटिलीकृत्य प्रेमसंरंभेण प्रणयकोपावेशेन विह्वला वि
वशा दष्टाधरोष्ठाः कटाः कटाक्षास्तैर्ये आक्षेपाः परिभवास्तैस्ताडयंतीव ६ सत दृग्भ्यां अनिमिषंतीभ्यामनिमीलंतीभ्यां दृग्भ्यामापीत
मपि पुनः पुनर्जुषाणा नातृप्यत् ७ हृदिकृत्य हृदयमावेश्येत्यर्थः ८ प्राज्ञमीश्वरं प्राप्य यथा मुमुक्षवो जनाः यद्वा प्राज्ञं व्रजस्थं

तं विलोक्यागतं प्रेष्ठं प्रीत्युत्फुल्लदृशोऽबलाः उत्तस्थुर्युगपत्सर्वास्तन्वः प्राणमिवागतं ३ काचित्करांबुजं शौरेर्जगृ
लि हेंऽजलिना मुदा काचिद्दधार तद्बाहुमंसे चंदनभूषितं ४ काचिदंजलिनागृह्णात्तन्वी तांबूलचर्वितं एका तदंघ्रि
कमलं संतप्ता स्तनयोरधात् ५ एका भ्रुकुटिमाबध्य प्रेमसंरंभविह्वला घ्नंतीवैक्षत्कटाक्षेपैः संदष्टदशनच्छदा ६ अप
रानिमिषद्दृग्भ्यां जुषाणा तन्मुखांबुजं आपीतमपि नातृप्यत्संतस्तच्चरणं यथा ७ तं काचिन्नेत्ररंध्रेण हृदिकृत्य निमी
ल्य च पुलकांग्युपगुह्यास्ते योगीवानंदसंप्लुता ८ सर्वास्ताः केशवालोकपरमोत्सवनिर्वृताः जहुर्विरहजं तापं
प्राज्ञं प्राप्य यथा जनाः ९ ताभिर्विधूतशोकाभिर्भगवानच्युतो वृतः व्यरोचताधिकं तात पुरुषः शक्तिभिर्यथा १०
य ताः समादाय कालिंद्या निर्विश्य पुलिनं प्रभुः विकसत्कुंदमंदारसुरभ्यनिलषट्पदं ११॥

463

सोऽपि तं प्राप्य यथा विश्वतैजसावस्था जीवाः ९ पुरुषः परमात्मा शक्तिभिः सत्वादिभिर्यथा यद्वा उपासकः पुरुषोऽत्र नवलवीर्यादिभिः प्राप्य यथा संसारिणः यद्वा प्राज्ञं
यद्वा पुरुषोऽनुशायी प्रकृत्याद्युपाधिभिर्वृतो यथा व्यरोचत इति १० विकसत्कुंदमंदारैः सुरभिर्योऽनिलस्तस्मात् षट्पदा यस्मिंस्तत ११

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰
१०१

शरच्चंद्रांशवस्तेषां संदोहैः समूहैर्ध्वस्तं दोषातमः रात्रितमो यस्मिंस्तच्छिवं सुखकरं दृलतरंगैः परिचिता आ समंतात् कोमला वालुका यस्मिन्नेवंभूतं पुलिनं ताः समदायनिविश्य तत्र ताभिर्हृष्टो नो धिकं व्यरोचतेति पूर्वेणान्वयः १२ तासां मनोरथानामंतं ययुः पूर्णकामा वभूवुः श्रुतयो यथेति यमर्थः यथा कर्मकांडे श्रुतयः परमेश्वरमपश्यंत्यस्सकामानुबंधेरपूर्णा एव भवंति ज्ञानकांडे तु परमेश्वरं दृष्ट्वा तदाह्लादपूर्णाः कामानुबंधं जहतितद्वदिति आप्तकामा अपि प्रेमणा तमभजन्नित्याह स्वैरिति अचीक्लृपन् रचयामासुः आत्मबंधवे तस्मै १३ गोपीसमागत ४८

त्य

शरच्चंद्रांशुसंदोहध्वस्तदोषातमः शिवं। कृष्णाया हस्ततरलाचितकोमलवालुकं १२ तद्दर्शनाह्लादविधूतहृद्रुजो मनोरथांतं श्रुतयो यथा ययुः। स्वैरुत्तरीयैः कुचकुंकुमांकितैरचीक्लृपन्नासनमात्मबंधवे १३ तत्रोपविष्टो भगवान्स ईश्वरो योगेश्वरांतर्हृदि कल्पितासनः। चकास गोपीपरिषद्गतोर्चितस्त्रैलोक्यलक्ष्म्येकपदं वपुर्दधत् १४ सभाजयित्वा तमनंगदीपनं सहासलीलेक्षणविभ्रमभ्रुवा। संस्पर्शनेनांककृतांघ्रिहस्तयोः संस्तुत्य ईषत्कुपिता बभाषिरे १५ गोपिका ऊचुः। भजतोनुभजंत्येके एक एतद्विपर्ययं। नोभयांश्च भजंत्येक एतन्नो ब्रूहि साधु भो १६॥ ॥ ताभिः संमानितः स

न्न चकास शुशुभे त्रैलोक्ये या लक्ष्मीः शोभा तस्या एकमेव पदं स्थानं तद्वपुर्दधद्दर्शयन् १४ सहासस्लीलेक्षणेन विभ्रमो विलासो य स्यास्तया भ्रुवा उपलक्षिताः संस्पर्शनेन संमर्दनेन १५ तत्र भगवतो रुतज्ञतां तद्वचनेनैवोपपादयितुकामा गूढाभिप्रायेणाहुः कृतं तातमिवपृच्छंति भजत इति भजंतं प्राणिनोनंतरं केचित्तज्जनानुसारेण भजंति केचिद्विपर्ययं यथा भवति तथा तद्भज

राम:
१०१

विरक्षांप्राय उत्तरमाह मिथ इति हे सख्यः प्रत्युपकारतया ये मिथो भजंति ते न्यं न भजंति किं त्वात्मानमेव कुतः हि यस्मात्स्वार्थ एवैकांत उद्यमो येषां ते तत्र च न सौहृदं मनो न सुखं न च धर्मो हृष्ट उद्देशात्क्रोमद्विचादि भजनवदित्यर्थः १७ ये त्वभजतो भजंति ते द्विधा करुणाः स्निग्धाश्च तत्र तु यथानुक्रमं धर्मो मैत्री भवत इत्याह भजंत्यभजत इति १८ तृतीयप्रश्नस्योत्तरं भजतोपीति अयमर्थः ते चतुर्विधाः एके आत्मारामाः अपरा कृहशाः केचिदाप्तकामाः विषयदर्शनेपि पूर्णकामत्वेन भोगेच्छारहिताः अन्ये अकृतज्ञाः संमूढाः अन्ये गुरुद्रुह इति कठिनास्पितायस्तु वोध्यव

श्रीभगवा
नुवाच मिथो भजंति हे सख्यः स्वार्थैकांतोद्यमा हि ते। न तत्र सौहृदं धर्मः स्वात्मानं तद्धि नान्यथा १७ भजंत्यभजतो ये वै करुणाः पितरो यथा। धर्मो निरपवादोत्र सौहृदं च सुमध्यमाः १८ भजतोपि न वै केचिद्भजंत्यभजतः कुतः। आत्मारामा ह्याप्तकामा अकृतज्ञा गुरुद्रुहः १९ नाहं तु सख्यो भजतोपि जंतून्भजाम्यमीषामनुवृत्तिवृत्तये। यथाधनो लब्धधने विनष्टे तच्चिंतयान्यन्निभृतो न वेद २० एवं मदर्थोज्झितलोकवेदस्वानां हि वो मय्यनुवृत्तयेबलाः। मया परोक्षं भजता तिरोहितं मासूयितुं मार्हथ तत्प्रियं प्रियाः २१॥ ॥ इति न्यायादपकर्तारौ कल्पयंत्यो हृदुः संनिनत्याते १९ अत्र च र

१०१ मको ठिंगतं आत्मानं मत्वा किंसंकोचैः परस्परं गूढस्मितपुरवीस्ताः दृष्ट्वा आह नाहमिति हे सख्यः अहं तेषां मध्ये न कोपि किं तु परमका रुणिकः परमसुहृच्च कथं अमीषां भजतां अनुवृत्तिर्जनये निरंतरध्यानप्राप्त्यर्थं ता न भजामि तत्र दृष्टांतमाह यथेति निर्धन सो वचि तया निभृतः पूर्णो व्याप्तवृत्तिः पूर्ववदन्यत्क्षुत्पिपासादि न वेद २० एवं मदर्थोज्झितलोकवेदस्वानां मदर्थोज्झितो लोको कंचु कायुक्ताप्रतीत्तगाहृदः धर्माधर्मप्रतीक्षणोत्स्वरातय अस्तु त्यागो याभिस्तासां वो युष्माकं परोक्षमदर्शनं यथा भवति तथा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰
१०१

464

शरच्चंद्रांशवस्तेषां संदोहैः समूहैर्ध्वस्तं दोषातमः रात्रितमो यस्मिंस्तत् शिवं सुखकरं हस्ततरलैस्तरंगै रचिताः आस्तृताः कोमला वालुका यस्मि
न्नेवंभूतं पुलिनं ताः समादाय निर्विश्य तत्र ताभिः सह तेनाधिकं व्यरोचतेति पूर्वेणान्वयः १२ ताश्च मनोरथानामंतं ययुः पूर्णकामा बभूवुः श्रुतयो
य यथेयमर्थः यथा कर्मकांडे श्रुतयः परमेश्वरमपश्यंत्यस्तत्कामानुबंधेरणा एव भवंति ज्ञानकांडे तु परमेश्वरं दृष्ट्वा तदाह्लादपूर्णाः का
मानुबंधं जहति तद्वदिति आप्तकामा अपि प्रेम्णा तमभजन्नित्याह स्वैरिति अचीक्लृपन् रचयामासुः आत्मबंधवे तस्मै मित्राय १३ गोपीसमागत

शरच्चंद्रांशुसंदोहध्वस्तदोषातमः शिवं कृष्णाया हस्ततरलाचितकोमलवालुकं १२ तद्दर्शनाह्लादविधूतहृद्रुजो मनो
रथांतं श्रुतयो यथा ययुः स्वैरुत्तरीयैः कुचकुंकुमांकितैरचीक्लृपन्नासनमात्मबंधवे १३ तत्रोपविष्टो भगवान्स ई
श्वरो योगेश्वरांतर्हृदि कल्पितासनः चकास गोपीपरिषद्गतोऽर्चितस्त्रैलोक्यलक्ष्म्येकपदं वपुर्दधत् १४ सभाजयि
त्वा तमनंगदीपनं सहासलीलेक्षणविभ्रमभ्रुवा संस्पर्शनेनांककृतांघ्रिहस्तयोः संस्तुत्य ईषत्कुपिता बभाषिरे १५
गोपिका ऊचुः भजतोऽनुभजंत्येके एक एतद्विपर्ययं नोभयांश्च भजंत्येक एतन्नो ब्रूहि साधु भो १६॥ ,, ताभिः संमानितः स

न्नु चकास शुशुभे त्रैलोक्यलक्ष्मीः शोभा तस्या एकमेव पदं स्थानं तद्वपुर्दधत् दर्शयन् १४ सहासलीलेक्षणेन विभ्रमो विलासो य ,,
स्यास्तया भ्रुवा उपलक्षिताः संस्पर्शनेन संमर्दनेन १५ तत्र भगवतो रुतः स्नानां तद्वचनेनैवोपपादयितुकामा गूढाभिप्रायेणाहुः
कहतं तमभिवर्त्तकं ति भजत इति भजंतः प्राणिनोऽन्वनंतरं केचित्तद्भजनानुसारेण भजंति केचिद्विपर्ययं यथा भवति तथा तद्भज

रामः
१०१

465

विक्षिप्य प्राय उत्तरमाह मिथ इति हे सख्यः प्रत्युपकारतया ये मिथो भजंति ते स्वयं न भजंति किं त्वात्मानमेव कुतः हि यस्मात्स्वार्थ एवैकांत उद्यमो ये
षां ते तत्र च न सौहृदं न तु धर्मो हि स्वउद्देशात्प्रेमादिव्यादिभजनवदित्यर्थः १७ ये त्वभजतो भजंति ते द्विधा करुणाः स्निग्धाश्च तत्र तु
यथानुक्रमं धर्मके मौ भवत इत्याह भजंत्यभजत इति १८ तृतीयप्रश्नस्योत्तरं भजतोपीति अयमर्थः ते चतुर्विधाः केचिदात्मारामाः अपरा कृतदृशः
केचिदाप्तकामाः विषयदर्शनेपि तत्रैकामत्वेन भोगेच्छारहिताः अन्ये अकृतज्ञाः संमूढाः अन्ये गुरुद्रुहः अतिकठिनाः पितापयस्तु ...

श्रीभगवानुवाच मिथो भजंति ये सख्यः स्वार्थैकांतोद्यमा हि ते न तत्र सौहृदं धर्मः स्वात्मानं तद्धि नान्यथा १७ भजंत्यभज
तो ये वै करुणाः पितरो यथा धर्मो निरपवादोऽत्र सौहृदं च सुमध्यमाः १८ भजतोऽपि न वै केचिद्भजंत्यभजतः कुतः आ
त्मारामा ह्याप्तकामा अकृतज्ञा गुरुद्रुहः १९ नाहं तु सख्यो भजतोऽपि जंतून्भजाम्यमीषामनुवृत्तिवृत्तये यथाधनो
लब्धधने विनष्टे तच्चिंतयान्यन्निभृतो न वेद २० एवं मदर्थोज्झितलोकवेदस्वानां हि वो मय्यनुवृत्तयेऽबलाः मया
परोक्षं भजता तिरोहितं मासूयितुं मार्हथ तत्प्रियं प्रियाः २१॥

,, इति न्यायादुपकर्तॄन्गुरुकल्पांस्तेभ्यो द्रुह्यंति तथा ते १९ अत्र च र
मक्तोढिगतं आत्मानं मत्वा हसितसंकोचैः परस्परं गूढस्मितमुखवीक्षाह दृष्ट्वा आह नाहमिति हे सख्यः स्य हेतेषां मध्ये न कोपि किंतु परमका
रुणिकः परमसुहृच्च कथं अमीषां भजतां अनुवृत्तिवृत्तये निरंतरध्यानप्राप्त्यर्थं तान भजामि एतु सहष्टांतमाह यथेति तत्स्य धन से
वचिंतया निभृतः पूर्णो व्याप्तवृत्तिः पूर्ववदन्यत्क्षुत्पिपासाद्यपि न वेद २० एवं मदर्थोज्झितलोकवेदस्वानां मदर्थोज्झितो लोको वेदश्च
स्वा युक्तायुक्तप्रतीक्षणं हृदः धर्माधर्मप्रतीक्षणं स्वज्ञातयश्च तैर्हत्यागाद्याभिस्तासां वो युष्माकं परोक्षमदर्शनेन यथा भवति तथा

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

क३

भा॰द॰पु॰ आस्तामिदं परमार्थं शृणुतेत्याह नेति निरवद्यसंयुजां निरवद्यः संयुक् संयोगो यासां तासां वो विबुधायुषापि चिरकालेनापि स्वीयं साधुकृत्यं
१०२ प्रत्युपकारं कर्तुं न पारये न शक्नोमि कथंभूतानां या मा भजन् दुर्जरा अजरायाः गृहशृङ्खलाः ताः संवृश्च्य निःशेषं छित्वा मां भजन्ते स्म च
नं तु बहुप्रेमयुक्तया नैवमेव निःशेषं तस्मात् युष्माकमेव साधुकृत्येन तत् युष्मत्साधुकृत्यं प्रतियातु प्रतिकृतं भवतु युष्मत्सौशील्येनैव मे
मानृण्यं न तु मत्प्रत्युपकारेणेत्यर्थः २२ इति दशमे टीकायां ३२। त्रयस्त्रिंशे ततो गोपीमण्डलमध्यगो हरिः। प्रियास्ता रमयामास सह्लादिनीव

न पारयेऽहं निरवद्यसंयुजां स्वसाधुकृत्यं विबुधायुषापि वः। या माभजन्दुर्जरगेहशृङ्खलाः संवृश्च्य तद्वः प्रतियातु साधुना २२ 466
इति भा॰ दशमे रासक्रीडायां द्वात्रिंशः ३२ शुक उवाच इत्थं भगवतो गोप्यः श्रुत्वा वाचः सुपेशलाः जहुर्विरहजं तापं तदं
गोपचिताशिषः १ तत्रारभत गोविन्दो रासक्रीडामनुव्रतैः स्त्रीरत्नैरन्वितः प्रीतैरन्योन्याबद्धबाहुभिः २ रासोत्स
वः संप्रवृत्तो गोपीमण्डलमण्डितः योगेश्वरेण कृष्णेन तासां मध्ये द्वयोर्द्वयोः ३ प्रविष्टेन गृहीतानां कण्ठे स्वनिकटं स्त्रियः
॥ यं मन्येरन्नभस्तावद्विमानशतसंकुलम् ४॥

नकेलिभिः १ तत्तदा अङ्ग हे राजन् यद्वा तस्य भगवतोऽंशेन वपुषा करचरणाद्यवय
वैर्वा उचिताः समृद्धाः आशिषो यासां ताः १ रासक्रीडा रासो नाम बहुनर्तकीयुक्तो नृत्यविशेषस्तां क्रीडामन्योन्याबद्धाः संग्रथिता बाहवो
येषां तैः सह २ तत्साहित्यमभिनयेन दर्शयति रासोत्सव इत्यर्धचतुष्टयाधिकेन सार्धेन तासां मण्डलरूपेणावस्थितानां द्वयोर्द्वयोर्मध्ये प्र
आ विष्टेन तेनैव कण्ठे गृहीतानामुभयतोऽलिङ्गितानां कथंभूतेन यं सर्वाः स्त्रियः स्वस्वनिकटं मामेवाश्लिष्टवानिति मन्येरन् एतदर्थं द्वयो
र्द्वयोर्मध्येन प्रविष्टेनेत्यर्थः नन्वेकस्य कथं तथा प्रवेशः सर्वसन्निहितत्वे बाह्यतः स्वनिकटत्वाभिमानस्तासामित्येतदुक्तं योगेश्वरेणेति रासः
अचिन्त्यशक्तिनेत्यर्थः ३ तावन्नभः सामवाप्यौत्सुक्यव्याप्तमनसां सस्त्रीकाणां देवानां विमानपातैः संकीर्णं नभो बभूव ४॥ १०२

५ सप्रियाणां कृष्णसहितानां तुमुलः संकीर्णः ६ महामरकतो नीलमणिर्विहेमानां मध्ये ताभिः स्वर्णवर्णाभिराश्लिष्टाभिः शुशुभे गोपीद्वयमि
प्राये विनैव मध्यपदाहृतिमेकवचनं ७ स्वयथा ताभिर्विरेजे ना अर्पितेन विरेजुरित्याह पदन्यासैरिति भुजविधुतिभिः करचालनैः भज्यमाने
मध्यश्चलद्भिः कुचैश्च पटैश्च गण्डलोलैः गण्डेषु चञ्चलैः स्विद्यन्मुख्यः स्विद्यन्ति स्वेदमुद्गिरन्ति मुखानि यासां ताः कबरेषु रसनासु ग्रन्थयो
हठाद्यासां ताः यद्वा तेषु तासु च ग्रन्थयः शिथिलग्रन्थय इत्यर्थः तत्र नानामूर्तिः कृष्णो मेघचक्रमिव तास्तु विद्युद्धारान्वित इव स्वेदस्तु वारिमिव गी

दिवौकसां सदाराणामौत्सुक्यनिभृतात्मनां ततो दुन्दुभयो नेदुर्निपेतुः पुष्पवृष्टयः ५ जगुर्गन्धर्वपतयः सस्त्रीकास्तद्यशोऽमलं 467
वलयानां नूपुराणां किंकिणीनां च योषितां ६ सप्रियाणामभूच्छब्दस्तुमुलो रासमण्डले तत्रातिशुशुभे ताभिर्भगवान्देवकीसुतः
मध्ये मणीनां हैमानां महामरकतो यथा ७ पादन्यासैर्भुजविधुतिभिः सस्मितैर्भ्रूविलासैर्भज्यन्मध्यैश्चलकुचपटैः कुण्डलैर्गण्ड
लोलैः स्विद्यन्मुख्यः कबररसनाग्रन्थयः कृष्णवध्वो गायन्त्यस्तं तडित इव ता मेघचक्रे विरेजुः ८ उच्चैर्जगुर्नृत्यमाना रक्तकण्ठ्यो रतिप्रि
याः कृष्णाभिमर्शमुदिता यद्गीतेनेदमावृतं ९ काचित्समं मुकुन्देन स्वरजातीरमिश्रिताः उन्निन्ये पूजिता तेन प्रीयता साधु साध्विति
तदेव ध्रुवमुन्निन्ये तस्यै मानं च बह्वदात् १० काचिद्रासपरिश्रान्ता पार्श्वस्थस्य गदाभृतः जग्राह बाहुना स्कन्धं श्लथद्वल
तं गर्जितमिव ८ नृत्यमाना नृत्यन्त्यः रक्तकण्ठ्यः कृष्णस्याभिमर्शेन मुदिताः इदं विश्वं ९ मुकुन्देन सह स्वरजातीः षड्जादिस्वरालापगतीरमिश्रिताः
कृष्णोन्नीताभिरसंकीर्णाः प्रीयमाणेन संमानिताः तत्रात्युन्नयनमेव ध्रुवं ध्रुवाख्यतालविशेषं रूपेणोन्निन्ये उन्नीतवती १० एवं नृत्यगीता
दिना श्रीकृष्णसंमानितानां तासां मनःप्रीतिविलासितेयं तमाह काचिदिति सार्धैस्त्रिभिः कलया निर्माल्यिकाश्रयस्योसो ११

भा॰द॰पू॰
१०३

उत्पलस्यैसौरभमिवसौरभंयस्यतंबाहुं १२ नाट्येननृत्येनविक्षिप्तयोश्चंचलयोःकुंडलयोस्त्विषात्विषामंडितंगंडकपोलंतथाभूतेस्वगंडे
संदधत्याःसंयोजयंत्याः १३ कूजंतिनूपुराणिमेखलाश्चयस्याःसा १४ एवमन्यापिगोप्योयथाप्रायसंघेनानाविधमेवैर्जह्रुरित्याह १५ तत्रवारं के
षुगायकेषुसवनीकेषुगंधर्वकिंनरादिषुरसावेशेनमृदंगसुनृत्यत्सुचान्यासेवायाद्विसंपत्तिदर्शयन्रासस्वसंभ्रममाह कर्णोत्पलेति केशे

तत्रैकांसगतंबाहुंकृष्णस्योत्पलसौरभंचंदनालिप्तमाघ्रायहृष्टरोमाचुचुंबह १२ कस्याश्चिन्नाट्यविक्षिप्तकुंड
लत्विषमंडितंगंडंगंडेसंदधत्याःप्रादात्तांबूलचर्वितं १३ नृत्यतीगायतीकाचित्कूजन्नूपुरमेखलापार्श्वस्था
च्युतहस्ताब्जंश्रांताधात्स्तनयोःशिवं १४ गोप्योलब्ध्वाच्युतंकांतंश्रियएकांतवल्लभंगृहीतकंठ्यस्तद्दोर्भ्यांगा
यंत्यस्तंविजह्रिरे १५ कर्णोत्पलालकविटंककपोलघर्मवक्त्रश्रियोवलयनूपुरघोषवाद्यैःगोप्यःसमं
भगवतानन्नृतुःस्वकेशस्त्रस्तस्रजोभ्रमरगायकरासगोष्ठ्यां १६ एवंपरिष्वंगकराभिमर्शस्निग्धेक्षणोद्दा
मविलासहासैः रेमेरमेशोव्रजसुंदरीभिर्यथार्भकःस्वप्रतिबिंबविभ्रमः १७॥ कर्णोत्पलेश्चालकविटंकैश्चालकालंकृतैः कपो
लैश्चघर्मैश्चवक्त्रेषुश्रीःशोभायासांताःघोषाःकिंकिण्यःवलयनूपुरघोषैर्वा द्यैर्वादित्रैःस्वकेशेभ्यःस्रस्ताःस्रजोयासांताःएतेनताल्ग
तिसंस्तुताःकेशाःशिरसःकंपपादेषुपुष्पवृष्टिमिवाकुर्वन्नित्युत्प्रेक्षितं भगवतासहनन्नृतुः केभ्रमराएवगायकायस्यांरासगोष्ठ्यां १६
यथागोप्योनानाविधैर्भगवतासमंविजह्रुःएवंश्रीभगवतानपिस्वविलासैस्ताभिःसहरेमेइत्याह एवमितितद्विलासानभिज्ञस्तस्येवरतोदृष्टांतः
यथार्भकःस्वप्रतिबिंबैर्विभ्रमःक्रीडायस्यसऽपूर्वानेनतद्दर्शितंस्वीयैमेवसर्वंकलाकौशलमेषांगंधमात्रमेवमाधुर्यादितानुसंधार्यताभिःसह
राम॰ १०३

468

तास्तुभगवद्विलासैराकुलाबभूवुरित्याह तदंगेति नस्यांगसंगेनप्रहृष्टमुत्कंठस्तयाश्चाकुलाश्चाकुलान्वै शानींद्रियाणियासांताःविक्षिप्ता
न्केशादीनंसाधनिव्योढुंयथापूर्वंधर्तुंनालंसमर्थाबभूवुःविघ्नस्तानिमालाभरणानिचयासांताः १८ नकेवलंताएवाकुलेंद्रियाःकिंतुदेव्या
पीत्याहुः हस्मविक्रीडितमितिकिंचशशांकस्त्वस्यनेत्रैर्वैतत्स्वचितंशशांकेनविस्मितेनगतोविरतस्तायांततःप्राक्तनाःसर्वेपिग्रहास्तत्रतत्रैवत
स्थुःतत्मश्चादीर्घासुरात्रिषुयथासुखंविजह्रुरितिभावः किंचहेलेत्यादियंभावःकात्यायनिमहामायेमाहायोगिन्यधीश्वरिनंदगोपसुतंदेविप

तदंगसंगप्रमदाकुलेंद्रियाःकेशान्दुकूलान्कुचपट्टिकांवा नांजःप्रतिव्योढुमलंव्रजस्त्रियोविस्रस्तमालाभ
रणाःकुरुद्वह १८ कृष्णविक्रीडितंवीक्ष्यमुमुहुःखेचरस्त्रियः कामार्दिताःशशांकश्चसगणोविस्मितोभव
त् १९ कृत्वातावंतमात्मानंयावतीर्गोपयोषितः रेमेसभगवांस्ताभिरात्मारामोपिलीलया २० तासामतिवि
हारेणश्रांतानांवदनानिसः प्रामृजत्करुणःप्रेम्णाशंतमेनांगपाणिना २१ गोप्यःस्फुरत्पुरटकुंडलकुंतल
त्विड्गंडश्रियासुधितहासनिरीक्षणेन मानंदधत्यऋषभस्यजगुःकृतानिपुण्यानितत्कररुहस्पर्शप्रमोदाः

पतिंमेकुरुतेनमःइतिप्रत्येकंताभिःप्रार्थनाद्भगवतापियावतीर्वल्लवकुजंस्त्रियोमयेमारंस्यथक्षपाइतितथेवप्रतिश्रुतत्वात्तावंतमात्मानं
कृत्वातानिरेमे इतियावतीःयावत्यः २० कृपातिशयमाहतासामितिहेअंगस्पर्शंतमेनसुखतमेन २१ ततोतिहृष्टानांगोपीनांचरितमाहगो
मानंदधत्यःपूजांकुर्वन्त्यःतत्कर्माणिजगुःतस्यकररुहेर्नखैःस्पर्शेनप्रमोदोयासांताः॥ २२॥ श्रीरामायनमः॥ श्रीकृष्णायनमः

469

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अथ जलकेलिमाह ताभिरिति तासामंगसंगेन दृष्टा संमर्दिता या स्वकृतस्या अतएव तासां कुचकुंकुमेन रंजितायाः संबंधिभिर्गंधर्वेरि
भिर्गंधर्वपा गंधर्वपतय इव गायंतो ये अलयस्तैरनुद्रुतोनुगतः सः कृसो वा उदकमाविशत् भिन्नसेतुर्विदारितवप्रः स्वयं चातिक्रांत
लोकवेदमर्यादः २३ स्वरतिः आत्मारामोप्यत्र गोपीमंडलेऽभूत्स वा स्थलजलक्रीडे दर्शिते २४ वनक्रीडां दर्शयति ततश्चेति यमुना
या उपवने जलस्थलप्रसूनानां गंधो यस्मिंस्तेनानिलेन जुष्टानि दिशातटान्यंता यस्मिन्यद्वा दिशाश्च तटं स्थलं च यस्मिंस्तस्मिन्वने ४७०

ताभिर्युतः श्रममपोहितुमंगसंगघृष्टस्रजः स कुचकुंकुमरंजितायाः। गंधर्वपालिभिरनुद्रुत आविशद्वाः श्रांतो ग
जीभिरिभराडिव भिन्नसेतुः २३ सोंभस्यलं युवतिभिः परिषिच्यमानः प्रेम्णेक्षितः प्रहसतीभिरितस्ततोंग। वैमानि
कैः कुसुमवर्षिभिरीड्यमानो रेमे स्वयं स्वरतिरत्र गजेंद्रलीलः २४ ततश्च कृष्णोपवने जलस्थलप्रसूनगंधानिल
जुष्टदिक्तटे। चचार भृंगप्रमदागणावृतो यथा मदच्युद्द्विरदः करेणुभिः २५ एवं शशांकांशुविराजिता नि
शाः स सत्यकामोनुरताबलागणः। सिषेव आत्मन्यवरुद्धसौरतः सर्वाः शरत्काव्यकथारसाश्रयाः २६
राजोवाच संस्थापनाय धर्मस्य प्रशमायेतरस्य च। अवतीर्णो हि भगवानंशेन जगदीश्वरः॥ २७॥

भृंगाणां प्रमदानां च गणैरावृतः २५ रासक्रीडानिगमनं एवमिति सः कृष्णः सत्यसंकल्पोऽनुरागी स्त्रीकदंबं यस्य सः एवं सर्वा नि
शाः सेवितवान् शरत्काव्यकथारसाश्रयाः शरदि भवाः काव्येषु कथ्यमाना ये रसास्तेषामाश्रयभूता निशाः यद्वा निशा इति रामः
द्वितीयांत्यंतसंयोगे शृंगाररसाश्रयाः शरदीति सिद्धाः काव्येषु याः कथास्ताः सिषेव इति एवमप्यात्मन्येव अवरुद्धः सौरतः चरम १०४
दि१

प्रतीपं प्रतिकूलमधर्ममित्यर्थः आचरत्कृतवान्नचेदधर्ममात्रं कल्लेजमहरणादिवत्तर्हि तु महासाहसमित्याह परदाराभिमर्शनमिति २८
आप्तकामस्य नायमधर्म इति चेद्यद्येवं कामाभावान्निंदिते केनाभिप्रायेण कृतवानिति पृच्छति आप्तकाम इति २९ परमेश्वरे कै
मुत्यन्यायेन परिहर्तुं समान्यतो महतां वृत्तमाह धर्मव्यतिक्रमः इति साहसं च दृष्टं प्रजापतींद्रसोमवरुणादीनां तत्र तेषां तेजस्वि
नां दोषाय न भवतीति ३० तर्हि यद्यदाचरति श्रेष्ठ इति न्यायेनान्योपि कुर्यादित्याशंक्याह नैतदिति अनीश्वरो देहादिपरतंत्रः य

स कथं धर्मसेतूनां वक्ता कर्ताभिरक्षिता। प्रतीपमाचरद्ब्रह्मन्परदाराभिमर्शनं २८ आप्तकामो यदुपतिः कृत ४७१
वान्वै जुगुप्सितं। किमभिप्राय एतन्नः संशयं छिंधि सुव्रत २९ शुक उवाच धर्मव्यतिक्रमो दृष्ट ईश्वराणां
२च च साहसं। तेजीयसां न दोषाय वह्नेः सर्वभुजो यथा ३० नैतत्समाचरेज्जातु मनसापि ह्यनीश्वरः। विनश्यत्या
चरन्मौढ्याद्यथा रुद्रोऽब्धिजं विषं ३१ ईश्वराणां वचः सत्यं तथैवाचरितं क्वचित्। तेषां यत्स्ववचोयुक्तं बुद्धिमां
स्तत्समाचरेत् ३२ कुशलाचरितेनैषामिह स्वार्थो न विद्यते। विपर्ययेण चानर्थो निरहंकारिणां प्रभो ३३
किमुताखिलसत्वानां तिर्यङ्मर्त्यदिवौकसां। ईशितुश्चेशितव्यानां कुशलाकुशलान्वयः॥ ३४॥

चारुद्रव्यतिरिक्तोऽविषं जुषन्भक्षयन् ३१ कथं तर्हि सदाचारस्य प्रामाण्यमत आह ईश्वराणामिति तेषां वचः सत्यं अतस्तदुक्तमाचरे
देव आचरितं तु क्वचित्सत्यं अतः स्ववचोयुक्तं तेषां स्ववचसा यदुक्तं अविरुद्धं तदेवाचरेत् ३२ ननु तर्हि तेपि किमेवं साहसमाचरंति
कुशलेति प्रारब्धकर्मक्षपणमात्रमेव तेषां कृत्यं नान्यदित्याह ३३ प्रस्तुतमाह किमुतेति कुशलाकुशलान्वयो न विद्यते इति

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

एतदेव स्फुटीकरोति यत्पादपंकजपरागस्य निषेवैव तेन तृप्ता यद्वा यस्य पादपंकजपरागनिषेवा येषां तेन तथा ते च तृप्ता इति मक्तार्द
त्पर्यः तथा ज्ञानिनश्च तर्ह्यमानाः बंधनमप्राप्नुवंतः ३५ परदारत्वं गोपीनामंगीकृत्य परिहृतं इदानीं भगवतः सर्वांतर्यामित्वेन प
रदारत्ववार्तैव नास्ति न कांचिदित्याह गोपीनामिति योंतश्चरति अध्यक्षो बुद्ध्यादिसाक्षी स एव क्रीडनेन देहभाक् न तु अस्मदादिवत्ता
येन दोषः स्यादिति ३६ नन्वेवं चेदाप्तकामस्य निंदितेषु कुतः प्रवृत्तिरित्याह अनुग्रहायेति शृंगाररसाकृष्टचेतसोतिबहिर्मुखानपि

यत्पादपंकजपरागनिषेवतृप्ता योगप्रभावविधुताखिलकर्मबंधाः स्वैरं चरंति मुनयोपि न नह्यमाना
स्तस्येच्छयात्तवपुषः कुत एव बंधः ३५ गोपीनां तत्पतीनां च सर्वेषामेव देहिनां योंतश्चरति सोध्यक्षः
क्रीडनेनेह देहभाक् ३६ अनुग्रहाय भूतानां मानुषं देहमास्थितः भजते तादृशीः क्रीडा याः श्रुत्वा तत्
परो भवेत् ३७ नासूयन् खलु कृष्णाय मोहितास्तस्य मायया मन्यमानाः स्वपार्श्वस्थान् स्वान् स्वान् दा
रान् व्रजौकसः ३८ ब्रह्मरात्र उपावृत्ते वासुदेवानुमोदिताः अनिच्छंत्यो ययुर्गोप्यः स्वगृहान् भगवत्प्रियाः
३९ विक्रीडितं व्रजवधूभिरिदं च विष्णोः श्रद्धान्वितोनुशृणुयादथ वर्णयेद्यः भक्तिं परां भगवति प्रतिलभ्य
कामं हृद्रोगमाश्वपहिनोत्यचिरेण धीरः ४० इति श्रीभा॰ दशमे रासक्रीडायां रासपंचाध्यायी समाप्ता

स्वपरान् स्वाधीनान् कर्तुमिति भावः ३७ ननु अन्येपि भिन्नाचाराः स्वचेष्टितमेवेति वदंतीति तत्राह नासूयन्निति एवंभूते स्वयी भावेन तथा कुर्व
न्त्या पापाकेत्याकृत्यकैः ३८ ब्रह्मरात्रे ब्राह्ममुहूर्ते उपावृत्ते प्राप्ते ३९ भगवतः कामविजयरूपरासक्रीडाश्रवणादेः कामविजयमेव फलमाह रामः
विक्रीडितमिति अचिरेणाधीरः सन् हृद्रोगं काममाश्वपिहिनोति परित्यजतीति ४० इति श्रीपरमानंदसेविश्रीधरनिर्मिता श्रीभाग १०५

चतुस्त्रिंशे हिना ग्रस्तं नंदं हरिरमूमुचत् विद्याधरं चांगिरसः शापाच्चक्रं च वृकमथावधीत १ तां सुप्ते देशतः कामं किं करोत्यकामतः अनुगृह्य
न्वशं निन्ये तथा विद्याधराधिपं २ तदेवं कामानुग्रहमुखेन कामविजयं प्रतिपाद्य तथैव विद्याधराधिपविजयं प्रतिपादयितुं तत्प्रसंगमे
र्शयति एकदेति १।२ गावः गाः मध्वन्नं मधुसहितान्नं देवः पशुपतिः ३ जलमात्रं प्राश्य धृतव्रताः उपोषिताः तां निशां तत्र ऊषुर्न्यवसन् ४

शुक उवाच एकदा देवयात्रायां गोपाला जातकौतुकाः अनोभिरनडुद्युक्तैः प्रययुस्तेंबिकावनं १ तत्र स्ना
त्वा सरस्वत्यां देवं पशुपतिं विभुं आनर्चुरर्हणैर्भक्त्या देवीं च नृपतेंबिकां २ गावो हिरण्यं वासांसि मधु मध्व
न्नमादृताः ब्राह्मणेभ्यो ददुः सर्वे देवो नः प्रीयतामिति ३ ऊषुः सरस्वतीतीरे जलं प्राश्य धृतव्रताः रजनीं तां
महाभागा नंदसुनंदकादयः ४ कश्चिन्महानहिस्तस्मिन् विपिनेतिबुभुक्षितः यदृच्छयागतो नंदं शया
नमुरगोग्रसीत् ५ स चुक्रोशाहिना ग्रस्तः कृष्ण कृष्ण महानयं सर्पो मां ग्रसते तात प्रपन्नं परिमोचय ६
तस्य चाक्रंदितं श्रुत्वा गोपालाः सहसोत्थिताः ग्रस्तं च दृष्ट्वा विभ्रांताः सर्पं विव्यधुरुल्मुकैः ७ अलातैर्दह्य
मानोपि नामुंचत्तमुरंगमः तमस्पृशत्पदाभ्येत्य भगवान् सात्वतां पतिः ८ स वै भगवतः श्रीमत्पादस्पर्शह
ताशुभः भेजे सर्पवपुर्हित्वा रूपं विद्याधरार्चितं ९ तमपृच्छद्धृषीकेशः प्रणतं समवस्थितं दीप्यमानेन व

महानहिरजगर उरगः सागच्छंतीत्यलक्षितत्वमुक्तं अग्रसद्ग्रासमकरोत् ५।६ विव्यधुस्ताडयामासुः उल्मुकैर्ज्वलत्काष्ठैः ७ अला
तैस्तैरेव ८ विद्याधरैरर्चितं पूजितं ९ गोपेष्वात्मनः ऐश्वर्यं प्रकाशयितुमविद्वानिव तमपृच्छत् दीप्यमानेन वपुषा समवस्थितं १०

यः परयाशोभया प्रकाशते स भवान्क इति ११।१२ प्राहसमुपहसितवानस्मि प्रलब्धै रूपदर्पितैः मदीयेनैव पापेनानितेन १३ य
यतः शापात् १४ आपृच्छे स्वं लोकं गंतुमनुज्ञां याचे अमीवहन्दुःखनाशन १५।१६।१७।१८।१९।२०।२१ अहिदेहं निहत्येव प्रागुक्त

कोभवान्परया लक्ष्म्या रोचतेद्भुतदर्शनः कथं जुगुप्सितामेतां गतिं वा प्रापितोवशः ११ विद्याधर उवाच अहं
विद्याधरः कश्चित्सुदर्शन इति श्रुतः श्रिया स्वरूपसंपत्त्या विमानेनाचरन्दिशः १२ ऋषीन्विरूपानांगिर
सः प्राहसं रूपदर्पितः तैरिमां प्रापितो योनिं प्रलब्धैः स्वेन पाप्मना १३ शापो मेनुग्रहायैव कृतस्तैः करुणा
भी त्मभिः यदहं लोकगुरुणा पादस्पृष्टो हताशुभः १४ तं त्वाहं भवभीतानां प्रपन्नानां भयापहं आपृच्छे शाप
निर्मुक्तः पादस्पर्शादमीवहन् १५ प्रपन्नोस्मि महायोगिन्महापुरुष सत्पते अनुजानीहि मां देव सर्वलो
केश्वरेश्वर १६ ब्रह्मदंडाद्विमुक्तोहं सद्यस्तेच्युत दर्शनात् यन्नाम गृह्णन्निखिलान्श्रोतॄनात्मानमेव च
१७ सद्यः पुनाति किं भूयस्तस्य स्पृष्टः पदा हि ते १८ शुक उवाच इत्यनुज्ञाप्य दाशार्हं परिक्रम्याभिवंद्य च सु
दर्शनो दिवं यातः कृच्छ्रान्नंदश्च मोचितः १९ निशाम्य कृष्णस्य तदात्मवैभवं व्रजौकसो विस्मितचेतसस्तदा
समाप्य तस्मिन्नियमं पुनर्व्रजं नृपाययुस्तत्कथयंत आदृताः २० कदाचिदथ गोविंदो रामश्चाद्भुतविक्रमः वि
जह्रतुर्वने रात्र्यां मध्यगौ व्रजयोषितां २१ उपगीयमानौ ललितं स्त्रीजनैर्बद्धसौहृदैः स्वलंकृतानुलि- प्ताङ्गौ स्रग्विणौ विरजोम्बरौ ॥२२॥

तं सुदर्शनेन हत्वा मोक्षितं सः शंखचूडमताडयत तत्र संगमाह कदाचिदिति २१ विरजो वराविति विरजसी अंबरे निर्मले ययोस्तौ २२

किंच निशाप्रवेशं मानयंतौ उदिता उडुपताराश्च यस्मिंस्तं मल्लिकागंधेन मत्ता अलयो यस्मिंस्तत् २३ आलिनिबद्धत्वादन्यैर्युगपत्कल्पयि
तुमशक्यमपि तौ स्वरमंडलमूर्छितं युगपत्कल्पयंतौ मनःश्रवणयोर्मंगलं यथा भवति तथा जगतुः आयतामिति २४ तामूर्छितास्तल्लीना विरेजुः

निशामुखं मानयंतावुदितोडुपतारकं मल्लिकागंधमत्तालिजुष्टं कुमुदवायुना २३ जगतुः सर्वभूतानां मनःश्र
वणमंगलं तौ कल्पयंतौ युगपत्स्वरमंडलमूर्छितं २४ गोप्यस्तद्गीतमाकर्ण्य मूर्छिता नाविदन्नृप स्रंसद्दुकूल
श्यु मात्मानं स्रस्तकेशस्रजं ततः २५ एवं विक्रीडतोः स्वैरं गायतोः संप्रमत्तवत् शंखचूड इति ख्यातो धनदानुचरोभ्य
गात् २६ तयोर्निरीक्षतो राजंस्तन्नाथं प्रमदाजनं क्रोशंतं कालयामास दिश्युदीच्यामशंकितः २७ क्रोशंतं कृष्ण
रामेति विलोक्य स्वपरिग्रहं यथा गा दस्युना ग्रस्ता भ्रातरावन्वधावतां २८ मा भैष्टेत्यभयारावौ शालहस्तौ
तरस्विनौ आसेदतुस्तं तरसा त्वरितं गुह्यकाधमं २९ स वीक्ष्य तावनुप्राप्तौ कालमृत्यू इवोद्विजन् विसृज्य
स्त्रीजनं मूढः प्राद्रवज्जीवितेच्छया ३० तमन्वधावद्गोविंदो यत्र यत्र स धावति जिहीर्षुस्तच्छिरोरत्नं तस्थौ
रक्षन्स्त्रियो बलः ३१ अविदूर इवाभ्येत्य शिरस्तस्य दुरात्मनः जहार मुष्टिनैवांग सहचूडामणिं विभुः ३२

तारामाः स्रंसद्भ्रश्यद्दुकूलं यस्मात्तमात्मानं देहं स्रस्ताः केशेभ्यः स्रजो यस्य तं च ततो नाविदन् २५।२६ निरीक्षतोर्निरीक्षमाणयोस्तयोर्ना
थो यस्य तं कालयामास हठात्प्रेरयामास २७ गा इव संगता दस्युना व्याघ्रेण २८ मा भैष्ट भयं मा कुरुतेत्यभयरावौ २९।३० शिरसा सह चूडामणिं जहारेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ श्रीकृष्णः

474
475
CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

३३ इति दशमे टीकायां ३४ पंचत्रिंशे वनं याते कृष्णे गोकुलयोषितः युग्मश्लोकानुगीतेन निन्युर्दुःखेन वासरान् १ एवं रात्रिषु श्रीकृष्णे
न स्वैरं अभिरमितानां दिवा तद्विरहितानां तदनुगीतेन दिननिस्तारप्रकारमाह गोप्य इति दुःखेन कृष्णे गतेति हृदुक्त वामकपोल इत्यादीनि
द्वादश युगलानीति २ हे गोप्यः वामबाहौ कृतः न्यस्तो वामकपोलो येन सः वल्गितेन नर्तिते भ्रुवौ येन स वल्गितभ्रूः मुकुंदः अध
रे अर्पितं कोमलाभिरंगुलिभिराश्रितमार्गं स्वरच्छिद्राणि यस्य तं यत्र यदा ईरयति वादयति २ तदा व्योमयानवनिताः सिद्धैः स

शंखचूडं निहत्यैवं मणिमादाय भास्वरं अग्रजायाददत्प्रीत्या पश्यंतीनां च योषितां ३३ इति भा॰ दशमे शंखचू
ड वधस्त्रयस्त्रिंशोध्यायः ३४ शुक उवाच गोप्यः कृष्णे वनं याते तमनुद्रुतचेतसः कृष्णलीलाः प्रगायंत्यो
निन्युर्दुःखेन वासरान् १ गोप्य ऊचुः वामबाहुकृतवामकपोलो वल्गितभ्रूरधरार्पितवेणुं कोमलांगु
लिभिराश्रितमार्गं गोप्य ईरयति यत्र मुकुंदः २ व्योमयानवनिताः सह सिद्धैर्विस्मितास्तदुपधार्य स
लज्जाः काममार्गणसमर्पितचित्ताः कश्मलं ययुरपस्मृतनीव्यः ३ हंत चित्रमबलाः शृणुतेदं हारहास उरसि
स्थिरविद्युत् नंदसूनुरयमार्तजनानां नर्मदो यर्हि कूजितवेणुः ४ श्रीमद्गोपालो जयति तराम्॥ श्रीः।
तचि २

पतिभिः सह वर्तमाना अपि तद्वेणुरवमुपधार्याकर्ण्य प्रथमं विस्मितास्ततः काममार्गणेभ्यः समर्पितानि चित्तानि याभिस्तास्ततः परवशा इत्यर्थः सलज्जाः स
त्यः कश्मलं मोहं ययुः अत्रास्मिन् अपस्मृता नीव्यो याभिरिति अत एवंभूतस्य कृष्णस्य विरहं कथं तरामः इति सर्वत्रावाक्यशेषः ३ हंत हे अबलाः इदं
चित्रं शृणुत हारहासः हारवद्विशदो हासो यस्य सः यद्वा वेणुवादनेनाधोवदनेन हसतः हारे स्फुरन् हासो यस्य सः यद्वा हारः सहासः इव विपाद
स्फूर्तिर्यस्य सः उरसि स्थिरा विद्युदिव लक्ष्मीर्यस्य सः यर्हि यदा कूजितवेणुः नादितवेणुर्भवति ४ रामायनमो नमो स्तु तस्मै

476

न॰३

तदा व्रजे येवृषा गावश्च वेणुवाद्येन हृतानि चेतांसि येषां ते आरात् दूरादेव दंतैर्दष्टाः कवला ग्रासा यैस्ते धृता उत्तंभिताः कर्णा यैस्ते निद्रिता इव लिखितचित्रमिवा
सन् विदुषां तिरश्चामिदमतिचित्रमित्यर्थः ५ किं चाचेतनाः सरितस्तदा तीव चित्रमित्याहुः हे आलि सखि बर्हिणां मयूराणां स्तबकैः कामयूरपिच्छैः धातवो गैरि
कादयः पलाशानि पत्राणि तैर्बद्धा आश्रिता मल्लानां परिकरस्तं विडंबयत्यनुकरोति तथा मुकुंदो गोपैः सह वेणुनेत्युपतनमत्रापि यत्र यदा गाः
समाह्वयति तर्हि तदा ध्वनिश्रवणादेव लेनेनीतं तत्पादांबुजरजः स्पृहयंत्य इव भग्नगतयः सरितो वै निश्चितं वयमिव तामप्यबहुपुण्याः यतो न प्राप्नुवंति के

वृंदशो व्रजवृषा मृगगावो वेणुवाद्यहृतचेतस आरात् दंतदष्टकवला धृतकर्णा निद्रिता लिखितचित्रमिवासन् ५ बर्हिणस्त
बकधातुपलाशैर्बद्धमल्लपरिबर्हविडंबः कर्हिचित्सबल आलि स गोपैर्गाः समाह्वयति यत्र मुकुंदः ६ तर्हि भग्नगत
यः सरितो वै तत्पदांबुजरजोनिलनीतं स्पृहयतीर्वयमिवाबहुपुण्याः प्रेमवेपितभुजाः स्तिमितापः ७ अनुच
रैः समनुवर्णितवीर्य आदिपूरुष इवाचलभूतिः वनचरो गिरितटेषु चरंतीर्वेणुनाह्वयति गाः स यदा हि ८ वनल
तास्तरव आत्मनि विष्णुं व्यंजयंत्य इव पुष्पफलाढ्याः प्रणतभारविटपा मधुधाराः प्रेमहृष्टतनवः ससृजुः स्म ९

वलं प्रेम्णा वेपिताः कंपिताः भुजास्तरंगा यासां ताः स्तिमिता जला भवंतीति ७ स्थावरेष्वपि अतिचित्रं दृश्यते इत्याहुः अनुचरैर्गोपैर्बलादिभिर्वा मुग्धा
नां बकं आदिपूरुष इवेति अचलभूतिर्निश्चलश्रीर्वेणुनांतर्नाम्ना गा गामेन ८ तदा प्रणता भारेण विटपाः शाखा यासां ताः वनलतालतायस्मि
न्निम्सुप्रकाशेन सूचयंत्य इव मधुधाराः ससृजुः स्मेति विस्मयेन तरव अत एव तयानतपतीनामपि तथैवानंदः इति भावः एतानि विस्मभक्तेल क्षणानि ९

477

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰ किंच सरसि कमलवनेषु विहरतां पक्षिणामपि मन आकर्णितद्गीतं किं पुनरन्येषामित्याहुः दर्शनीयतिलक इति दर्शनीयस्तिलको यस्य दर्शनीया
१०८ नां सुंदराणां मध्ये मुख्य इति वा॰ वनमाला सु दिव्यगंधा या तुलसी तस्याः मधुना मत्तैरलिकुलैरलघु उच्चैरभीष्टमनुकूलं गीतमाद्रियन् आदरेण
गृह्णन् यर्हि अधरे संधितवेणुर्भवति १० यर्हि ये सरसि सारसा हंसाः अन्ये विहंगाश्चारुणा गीतेन हृतचेतसः एत्यागत्य हरिमुपासत अभजत तत्स
मीप उपविश्य मुर्वी हंतेति विषादे ११ मेघोपि हरिं सेवत इत्याहुः सह बल इति हे व्रजदेव्यो गोप्यः सह बलः सैमः स्रक्सः स्रग्भिर्निर्मिता अवतंसा 478

दर्शनीयतिलको वनमालादिव्यगंधतुलसीमधुमत्तैः अलिकुलैरलघु गीतमभीष्टमाद्रियन् यर्हि संधितवेणुः १० स
रसि सारसहंसविहंगाश्चारुगीतहृतचेतस एत्य हरिमुपासत ते यतचित्ता हंत मीलितदृशो धृतमौनाः ११ सहबलः स्रगवतं
सविलासः सानुषु क्षितिभृतो व्रजदेव्यः हर्षयन् यर्हि वेणुरवेण जातहर्ष उपरंभति विश्वं १२ महदतिक्रमणशंकित
चेता मंदमंदमनुगर्जति मेघः सुहृदमभ्यवर्षत्सुमनोभिश्छायया च विदधत् प्रतिपत्रं १३॥ ९ स्यां कर्णभूषणाभ्यां विलासेन
स यद्वा मुक्ताफलस्रगापीडेन विलासो यस्येति क्षितिभृतः सानुषु गिरितटेषु वर्तमानः स्वयं जातहर्षो विश्वं हर्षयन् यदा वेणुरवेणोपरंभति नि
नादयति नादेनापूरयतीत्यर्थः १२ तदा मेघो महतः श्रीकृष्णस्यातिक्रमे शंकितचेता यस्य सः पुनरुपरतो याति न चोच्चैर्गर्जति किंतु तत्रैव स्थितः
२ग सन्वेणुरवमनु मंदं मंदं गर्जति किंच सुहृदं विश्रांतिहरणादिसाम्यात् सुहृत्त्वं तं सुमनोभिरभ्यवर्षत अत्र हर्षेण देवैः क्रियमाणकुसुमवर्षे मेघं रामः
कल्पयित्वोक्तं तु धारा वा कुसुमतया कल्पिताः स एव वा देवतारूपोऽभ्यवर्षीदिति प्रतिपादितं तथा त्रायते इति प्रतिपत्त्रं तच्छायया कुर्वन्निति १०८

टी॰४
अपिच महदेतदाश्चर्यमित्याहुः विविधेति हे सति यशोदे तव सुतो नानागोपक्रीडासु विदग्धो निपुणः वेणुवाद्यविषये निजैः शिक्षिता सु
ताः स्वोत्प्रेक्षिताः नव नव्यतः श्रुता इत्यर्थः स्वरजातीः निषादर्षभादिस्वरालापभेदाननयदुन्नीतवान् १४ ततस्ताः स्वरजातीः सवनशः मंद
मध्यमतारभेदेन यतो गीतध्वनिरागतस्तत्र आनतकंधराश्चित्ते च ये धाने उपधार्य सम्यग्ज्ञात्वापि कवयः कोविदा अपि तेन निश्चितं तत्त्वं तद्भेदो
ये त्वेके बलं कश्मलं मोहं ययुरिति १५ अस्माकं तु मोह किं ब्रूम इत्याहुः निजपदाब्जदलैरिति ध्वजादिभिर्विचित्राणि ललामानि चिह्नानि
विविधगोपचरणेषु विदग्धो वेणुवाद्य उरुधा निजशिक्षिताः तव सुतः सति यदाधरबिंबे दत्तवेणुरनयत्स्वरजा
तीः १४ सवनशस्तदुपधार्य सुरेशाः शक्रशर्वपरमेष्ठिपुरोगाः कवय आनतकंधरचित्ताः कश्मलं ययुरनिश्चित
तत्त्वाः १५ निजपदाब्जदलैर्ध्वजवज्रनीरजांकुशविचित्रललामैः व्रजभुवः शमयन् खुरतोदं वर्ष्मधुर्यगतिरीरित
नितेन न स्वयं स४ वेणुः १६ व्रज[illegible]विलासवीक्षणार्पितमनोभववेगाः कुजगतिं गमिता न विदामः कश्मलेन कबरं वसनं वा १७ मणिधरः क्वचिदागणयन् गा मालया दयितगंधतुलस्याः प्रणयिनोऽनुचरस्य कदांसे प्रक्षिपन्भुजम्
येषां ते निजानि पदान्येवाब्जदलानि तैर्व्रजभुवः खुरतोदं खुरक्रमणव्यथां शमयन् वर्ष्मणा धुर्यो गजस्तद्वद्गतिर्यस्य सः श्लोकवादितवेणुः स
न्यगूजति १६ तेन निमित्तेन सविलासवीक्षणेनार्पितो मनोभववेगो याभ्यस्ताः वयं कुजा वृक्षा इव गतिं गमिताः सत्यः मोहेन न विदामः कव
रं वसनं वेति १७ किंच मणिधरः मणीन् ग्रथितान् गोगणनार्थं धरतीति मणिधरः क्वचिदेशे तैर्मणिभिः समता गाः गणयन् तुलस्याद
यितगंधा या तुलसी तस्याः मालया सह वर्तमानः प्रणयिनः प्रियस्यानुचरस्यांसे भुजे प्रक्षिपन् यत्र यदा कदाचिदगायत १८॥ 479

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा·द·पू·
१०९

नदाकर्णितवेणुरवेणा वंचिता न्यपहृतानि चित्तानि यासां ताः कृष्णस्य हरिणास्य गृहिण्यो भार्या गुणगणस्य तारगोगणस्य समुद्रं कृष्णमनु
गत्य प्राप्य ताः कृष्णमेवान्वसत नान्यवर्तंत इत्यर्थः अत एव ते विमुक्ता गृहाशा याभिस्ता गोपिका इव ता अपि कृष्णमेवान्वासतेति १९
तदेवं वृंदावनप्रदेशे प्रक्रीडितवासा यद्गृहे गोधनानि परावृत्त्य यमुनायां क्रीडितः कृष्णस्य सौभाग्यमनुवर्णयंति कुंदेदाम कृतकौतु
केवेष इति गोपीनामुत्सवाय कुंददाम भिः कृतकौतुकेनोत्सवेन वेषो लंकारो यस्य सः हे अनघ यशोदे तव वत्सः पुत्रो नंदसूनुः वत्सः
यद्वा स्नेहेव वहूकथयंत्यः काश्चित्तव वत्स इति काश्चिन्नंदसूनुरिति न भेदः कृष्णः सनयदा विजहार क्रीडति स्म तदा म

कुंददामकृतकौतुकवेषो गोपगोधनवृतो यमुनायाम् ॥ नंदसूनुरनघे तव वत्सो नर्म
कृष्ण
आकर्णितवेणुरववंचितचित्ताः कृष्णमन्वसत कृष्णगृहिण्यः ॥ गुणगणार्णमनुगत्य हरिण्यो गोपिका इ
व विमुक्तगृहाशाः १९ कुंददामकृतकौतुकवेषो गोपगोधनवृतो यमुनायाम् ॥ नंदसूनुरनघे तव वत्सो नर्म
दः प्रणयिनो विजहार २० मंदवायुरुपवात्यनुकूलं मानयन्मलयजस्पर्शेन ॥ वंदिनस्तमुपदेवगणा ये वा
द्यगीतवलिभिः परिवव्रुः २१ वत्सलो व्रजगवां यदगध्रो वंद्यमानचरणः पथि वृद्धैः ॥ कृत्स्नगोधनमुपोह्य

लयजस्पर्शेन मलयजस्य चंदनस्येव सुरभिः शीतस्पर्शेत्तिनं तं कृष्णं मानयन् अनुकूलं यथा तथा उपवाति वीजयति यद्वा मलयजो दक्षिण
वायुः यद्वा मलयजस्य कृष्णस्य लेन स्वांगे नुलिप्तस्पर्शेन मानयन्निति किं च वंदिनः स्तावकाः सतः गंधर्वादिगणाः वाद्यगीतपुष्पाः वर्षा
दिभिः परिवव्रुः पर्वितउपासते २२ आयात्त माल्लोक्य कृष्णं त्यः परस्परमूचुः वत्सल इति व्रजस्य गवां च यद्वा व्रजे निव
हानां गवामनुकंप्यानामस्माकमित्यर्थः वत्सलो हितकृत्तय यस्मात् अगध्रः अगं धरतीति गोवर्द्धनो द्धरणः वृद्धैर्वसत्स्यो
पल्लवाणमेतत् वृद्धैर्ब्रह्मादिभिः सर्वैः परिवंद्यमानचरणः इत्यर्थः ... शीघ्रमायातं गोयूथं नददातीभावः उपोह्य एकीकृत्य गीतयुक्तो

अमयुक्तयापि कार्त्तयां गोहर्षमुन्नयन् खुरैः प्रापय न्खुररजोभिः छुरिता व्याप्ता स्रग्जो यस्य सः सुहृदामस्माकमाशिषामनोरथः स्यादित्सयावान्
मिद्दृयादेवक्या जठरे भवतीति तथा एव एको दुराजः अंधुः निर्वृतिहेतुत्वेन स एव चराती मि उडुराजोपि व्रजेतीति व्रजाः प्राणिनस्तेषां गवां च सुखाव
सलः हितकारो नगकं त्यगाः ओषधयो वनस्पतयस्तान्मृतरश्मिभिराप्याययन्नेधरतीनिति तथा सः हृत चारितात् वंद्यमानप्रणम्यमानं चरणाय
स्य सः तथानुगाः सेवकाः गंधर्वादयस्तैरीडिताकीर्तियस्य सस्तथा नेशिवगीतो वेणुर्यस्य सः श्रमरुचा हृशानामानंदमूर्त्तित्वादुत्सवमुन्नयन्गावो
रजसा छुतस्रक्करश्मिमाल्ला उदयं यस्य सः सुशोभनं हृद्यो वा तेसु हृदो वा स्तरणा स्त्वामाशिषो दित्सया द्विजराजत्वात् कृत्स्नं गोधनमुप

उत्सवं श्रमरुचापि दृशीनामुन्नयन्खुररजःछुरितस्रक् ॥ दित्सयैति सुहृदाशिष एष देवकीजठरभूरुडुराजः २३
मदविघूर्णितलोचनईषन्मानदः स्वसुहृदां वनमाली ॥ बदरपांडुवदनो मृदुगंडं मंडयन्कनककुंडललक्ष्म्या २४
यदुपतिर्द्विरदराजविहारो यामिनीपतिरिवैष दिनांते ॥ मुदितवक्त्र उपयाति दुरंतं मोचयन्व्रजगवां दिनतापं २५

हृदिनांते चंद्र उदेतीति देवकीसंस्यैयं देवकी पूर्वादिक्तस्या जठरमध्ये भवतीति देवकीजठरभूः अयं द्वौ यथोदेति २३ अतिसं... मो ... का
श्चित्समीपमायांतं कथयंती मन्मदेन विघूर्णिते लोचने यस्य सः वदरपांडुवदनः ईषत्पक्वबदरवत्पांडु वदनं यस्य सः अत्र हेतुः
कनककुंडलयोर्लक्ष्म्या कांत्या मृदुको मलो गंडो यस्मिंस्तद्वदनं मंडयन्कोमलगंडस्य लक्ष्मीभयतीति वा २४ यदुपतिर्दे
व कीजठरभूरिति प्रागयं वसुदेवस्य क्वचिज्जातस्तत्वात्मजत्वात् दिगर्गवाक्य प्रसिद्धेः कं यद्वा सुख उदेयि वा स्यात् वतां कूले
इति चन्द्रात्वाका श्चिद्वदंतीति गजेंद्रगतिः गजेंद्रस्येव गतिर्यस्य दृष्ट्वप्रसन्नवक्त्रो व्रजगवामस्माकमनंतं दिनतापं च शमयन्

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰ द॰ पू॰ ११० २५ एवंविरहदुःखेनापि तत्र देहे समलीलाः एवं गायंत्यस्तस्मिंश्चित्तं चेतनां जीवितं यासां ताः तस्मिन्नेव मनः संकल्परूपं यासां ताः अहःसु पिरे

मिरे २६ इति दशमे टीकायां ३५ षट्त्रिंशे निहतेरिष्टे नारदोक्त्या बलाच्युतौ वसुदेवसुतौ ज्ञात्वा कंसोऽक्रूरमथादिशत् १ गोपीराः संत

तायं तं शंखचूडं निहत्य सः अहन् गोपीमहानंदीसहं दुष्टमरिष्टकं २ एवं देवकांधेकी दिगीतन्नृत्यवाद्यकुसुमवर्षादिभिः हासंपा

[illegible]सलीलानुगायतीः रेमिरेऽहःसु तच्चित्तास्तन्मनस्का महोदयाः २६ इ

ति भा॰ दशमे पंचत्रिंशः ३५ श्रीशुक उवाच अथ तर्ह्यागतो गोष्ठमरिष्टो वृषभासुरः महीं महाककुत्कायः कं

पयन् खुरविक्षतां १ रंभमाणः खरतरं पदा च विलिखन्महीं उद्यम्य पुच्छं वप्राणि विषाणाग्रेण चोद्धरन् २

किंचित्किंचिच्छकृन्मुंचन्मूत्रयन्स्तब्धलोचनः यस्य निर्ह्रादितेनांग निष्ठुरेण गवां नृणां ३ निर्विशं

ति घना यस्य ककुद्यचलशंकया तं तीक्ष्णशृंगमुद्वीक्ष्य गोप्यो गोपाश्च तत्रसुः ४ पतंत्यकालतो गर्भाः स्र

वंति स्म भयेन वै पशवो दुद्रुवुर्भीता राजन्संत्यज्य गोकुलं ५ कृष्ण कृष्णेति ते सर्वे गोविंदं शरणं ययुः भगवानपि

तद्वीक्ष्य गोकुलं भयविद्रुतं ६ माभैष्टेति गिराश्वास्य वृषासुरमुपाह्वयत् गोपालैः [illegible] पशुभिर्मंद त्रासितैः कि

वृंदहृष्ट्वा व्रजस्य परमोत्सवे वर्तमाने तद्विरुद्धायाधानेतराधिकारार्थमथशब्दः तर्हि तदा ... तिरस्कुर्वन् तं वर्णयति सार्द्धत्रयेण महान् ककुत् को

यस्य सः खुरैर्विदारितां महीं कंपयन् १ रंभमाणः वृषभजातिशब्दं कुर्वन् विलिखन् विदारयन् उद्यम्य ऊर्ध्वं कृत्वा वप्राणि तटानि उत्क्षिपन् २ किंचित् ११०

किंचिच्छकृन्मध्ये मध्ये ईषत्पुरीषं मुंचन् तथा मूत्रमुत्सृजन् स्तब्धलोचनो निमेषलोचनः यस्य ध्वनिना गवां नारीणां च ३ तत्रांचतुर्थार्द्धं वेत्सावपातः पंचमा

ज्य ५

इत्येवं वदन् आस्फोट्य करतलेन बाहुमाहत्य तेन तलशब्देन कोपयन् भुजाभोगं भुजा भुजस्य एव भोगः सर्पदेहः सर्पदेहाकारं भुजमित्यर्थः

सख्युः स्कंधे निधाय भयाभावो दर्शितः स्वयमच्युतोऽन्यान्दुष्टान्हरतीति हरिः ८ उद्यता ऊर्ध्वं गच्छता पुच्छेन भ्रमं तोमेघा यस्मिन्सः ऐग्रग्रेन्य

स्तविषाणाग्रे येन सः स्तब्धे असृक्कृतुल्ये लोचने यस्य सः कटाक्षिप्य कटाक्षेण तिर्यक् निरीक्ष्य १० प्रत्यपोर्वहं प्रतिलोमं व्यनुदत्प विद्धोऽप

इत्यास्फोट्याच्युतोऽरिष्टं तलशब्देन कोपयन् सख्युरंसे भुजाभोगं प्रसार्यावस्थितो हरिः ८ सोऽप्येवं कोपितोऽरि

ष्टः खुरेणावनिमुल्लिखन् उद्यत्पुच्छभ्रमन्मेघः क्रुद्धः कृष्णमुपाद्रवत् ९ अग्रन्यस्तविषाणाग्रः स्तब्धा

सृग्लोचनोऽच्युतं कटाक्षिप्याद्रवत्तूर्णमिंद्रमुक्तोऽशनिर्यथा १० गृहीत्वा शृंगयोस्तं वा अष्टादश पदानि

सः प्रत्यपोवाह भगवान्गजः प्रतिगजं यथा ११ सोऽपविद्धो भगवता पुनरुत्थाय सत्वरः आपतत्स्वि

न्नसर्वांगो निःश्वसन्क्रोधमूर्छितः १२ तमापतंतं स निगृह्य शृंगयोः पदा समाक्रम्य निपात्य भूतले

निष्पीडयामास यथार्द्रमंबरं कृत्वा विषाणेन जघान सोऽपतत् १३ असृग्वमन्मूत्रशकृत्समुत्सृजन्

क्षिपंश्च पादाननवस्थितेक्षणः जगाम कृच्छ्रं निरृतेरथ क्षयं पुष्पैः किरंतो हरिमीडिरे सुराः १४

क्षिप्तः आपतत् आद्रवत् स्विन्नानि स्वेदयुक्तानि गात्राणि यस्य सः क्रोधमूर्छितः क्रोधेन व्याप्तः १२ कृत्वा विषाणमुत्पाट्य तेनैव जघा

न स च आपतत् १३ मूत्रशकृन्मूत्रं शकृच्च एकवद्भावः तदुभयं समुत्सृजन्नित्यर्थः पादांश्च क्षिपन् इतस्ततश्चालयन् अनवस्थिते क्षणः प्रच

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

नयनोत्सवः नयनानां मूर्तिमानुत्सवः १५ कामं व्रजे वसंतं व्रजे तं हसंते नाप्यतत्स्मृतिं नारदः स्मारयामास कंसं दूतगिरे वतु नदाह ऋष्टि
इति देवदर्शनः देवर्षिः यद्वा एवं हते तेएवं भविष्यतीति साक्षाद्दृष्टवद्दर्शनं यस्य सः १६ नारदोक्तमाह यशोदाया इति देवक्याष्टमो गर्भस्त्वेनप्र

एवं कृष्णेन हता स्तूयमानः स्वजातिभिः विवेश गोष्ठं सबलो गोपीनां नयनोत्सवः १५ अरिष्टे निहते दैत्ये कृ
ष्णेनाद्भुतकर्मणा कंसायाथाह भगवान्नारदो देवदर्शनः १६ यशोदायाः सुतां कन्यां देवक्याः कृष्ण
मेव च रामं च रोहिणीपुत्रं वसुदेवेन बिभ्यता न्यस्तौ स्वमित्रे नंदे वै याभ्यां ते पुरुषा हताः १७ निशम्य तद्भो
जपतिः कोपात्प्रचलितेन्द्रियः निशातमसिमादत्त वसुदेवजिघांसया १८ निवारितो नारदेन तत्सु
तौ मृत्युमात्मनः ज्ञात्वा लोहमयैः पाशैर्बबंध सह भार्यया १९ प्रतियाते तु देवर्षौ कंस आभाष्य केशिनं
प्रेषयामास हन्येतां भवता रामकेशवौ २० ततो मुष्टिकचाणूरशलतोशलकादिकान् अमात्यान्हस्ति
पांश्चैव समाहूय समभोजराट् २१ भो भो निशम्यतामेतद्वीरचाणूरमुष्टिकौ नंदव्रजे किलासाते सुतावान

सिद्धां कन्यां यशोदायाः सुतामाह यशोदायाः सुतत्वेन प्रसिद्धं कृष्णं देवक्याः सुतमाह रोहिण्याः पुत्रं बलरामं च देवक्याः सप्तमं सु
तमाह यद्वा नंदसुतत्वेन प्रसिद्धं रामं च वसुदेवभार्यायाः रोहिण्याः पुत्रमाह वसुदेवसुतौ चेत्कथं व्रजं गतौ तत्राह बिभ्य
ता वसुदेवेनेति १७ ॥ १८ । निवारित इति हते वसुदेवे तौ पलायेतां अतो बध्यतामिति मंत्रं वदता नारदेन निवारित इति

तद्दर्शनेन नयोराल्हादस्तेन विह्वलः संभ्रमो यस्य प्रेम्णा ऊर्द्धानि रोमाणि यस्य अश्रूणां कलाभिः लेशैः
आकुले ईक्षणे यस्य सः अवस्कंद्य अवप्लुत्य तेषु पदेषु अचेष्टत अलुंठत अहो इति दुर्लभं भावयन् २६
ननु किमर्थं व्यलुंठत नास्ति प्रेमसंभ्रमे फलोद्देशः इत्याह देहमिति देहभाजामेतावानेव पुरुषार्थः कंसस्य सं

तद्दर्शनाल्हादविवृद्धसंभ्रमः प्रेम्णोर्ध्वरोमाश्रुकलाकुलेक्षणः रथादवस्कंद्य स तेष्वचेष्टत
प्रभोरमून्यंघ्रिरजांस्यहो इति २६ देहंभृतामियानर्थो हित्वा दंभं भयं शुचं संदेशाद्यो हरे
र्लिंगदर्शनश्रवणादिभिः २७ ददर्श कृष्णं रामं च व्रजे गोदोहनं गतौ पीतनीलांबरधरौ शरदंबुरुहेक्षणौ २८ किशोरौ श्यामलश्वेतौ श्रीनिकेतौ बृहद्भुजौ सुमुखौ सुंदरवरौ बालद्विरदविक्रमौ २९ ध्वजवज्रांकुशांभोजैश्चिह्नितैरंघ्रिभिर्व्रजं शोभयंतौ महात्मानौ सानुक्रोशस्मितेक्षणौ ३० उदाररुचिरक्रीडौ स्रग्विणौ वनमालिनौ पुण्यगंधानुलिप्तांगौ स्नातौ विरजवास

देशादास्यद्धरेर्लिंगदर्शनश्रवणादिभिर्योयमक्रूरस्य वर्णित इति संदेश आद्यो अर्थो यस्य स यावान् अक्रूरस्य जातेति वा २७ ततः कृष्णं रामं
च ददर्श गावो दुह्यंते अस्मिन्निति गोदोहनं तत्स्थानं गतौ प्राप्तौ २८ अनुक्रोशोनुकंपा तद्विलसितस्मितमीक्षणं ययोस्तौ २९ उदारास्त्रिरा
क्रीडा ययोस्तौ स्रग्विणौ रत्नस्रग्भिरलंकृतौ ३० प्रधानं मूर्तौ पुरुषौ प्रकृतिपुरुषात्मकौ कुतः आद्यौ तदपि कुतः जगद्धेतू अतएव जग
त्पती विपरीतौ वा चतुर्णां पदानां हेतुमद्भावः जगत्यर्थं पृथिव्या भारापनयनाय स्वांशेन मूर्त्तिभेदेन बलकेशवौ संतौ ३२ श्रीराम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

स्वप्रभया विगततिमिरा दिशः कुर्वाणौ कनकचितौ सुवर्णख्याप्तावितिसालंकारयोः शैलसादृश्यमुक्तं ३३ भगवद्दर्शनाल्हादेन यद्बाष्पं तेन पर्याकुले ईक्षणे यस्य सः ३४ पुलकैरा चितान्यंगानि यस्य सः स्वाख्याने अक्रूरोऽहं नमस्करोमीति कथ

मिरि दिशो वितिमिरा राजन्कुर्वाणौ प्रभया स्वया । यथा मारकतः शैलो रौप्यश्च कनकाचितौ ३३ रथात्तूर्णमवप्लुत्य
सोऽक्रूरः स्नेहविह्वलः पुलकाञ्चितसर्वांगः स्वाख्यानेना शन्नृप ३५ भगवांस्तदभिप्रेत्य रथांगां
कितपाणिना परिरेभेऽभ्युपाकृष्य प्रीतः प्रणतवत्सलः ३६ संकर्षणश्च प्रणतमुपगृह्य महामनाः ।
गृहीत्वा पाणिना पाणी अनयत्सानुजो गृहं ३७ पृष्ट्वाथ स्वागतं तस्मै निवेद्य च वरासनं प्रक्षाल्य
विधिवत्पादौ मधुपर्कार्हमाहरत् ३८ निवेद्य गां चातिथये संवाह्य श्रांतमादृतः अन्नं बहुविधं
मेध्यं श्रद्धयोपाहरद्विभुः ३९ तस्मै भुक्तवते प्रीत्या रामः परमधर्मवित् मुखवासैर्गंधमाल्यैः परां प्री
तिं व्यधात्पुनः ४० ॥ (नेनाभ्यानीत ३५ अभिप्रेत्य अक्रूरोऽयमेतदर्थमागतेति ज्ञात्वा कंसहननसामर्थ्येद्यो
तयन् रथांगेन चक्रेणांकितो यः पाणिस्तेनाभ्युपाकृष्य नमालिंगितवान् ३६ पाणी अंजलिरूपेणसंहतावेव श्रीरामः
गृहीत्वा ३७ मधुपर्कः एवमर्हणं तस्मिन्वायदुपचितमर्हणं आहरत् आनीयसमर्पितवान् ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ११८

सत्कृतं समानीतं निरयहेः क्रूरेकथं केन प्रकारेण स्थ जीवथेत्यर्थः शौनः पशुघाती स एव पालको येषां तद्वत्तुल्यमित्य
र्थः ४१ निरनुग्रहतामाह योऽवधीदिति नोकानन्तोकानि अस्वनेव तर्पयति यः अतः स्वलस्य कंसस्य प्रजानां हे अक्रूर
येषां जीवनमात्रमपि दुर्लभं तेषां वः किं कुशलं पृच्छाम विचारयामः ४२ मधुरयेति मधुरया वाचा इत्थं सुसत्कृतं त

पप्रच्छ सत्कृतं नंदः कथं स्थ निरनुग्रहे कंसे जीवति दाशार्ह शौनपाला इवावयः ४१ योऽवधीत्स्वस्व
सुस्तोकान्क्रोशंत्या असुतृप्खलः किन्नुस्वित्तत्प्रजानां वः कुशलं विमृशामहे ४२ इत्थं सूनृ
तया वाचा नंदेन सुसभाजितः अक्रूरः परिपृष्टेन जहावध्वपरिश्रमं ४३ इति श्री भागवते दशम
स्कंधे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ३८ शुक उवाच सुखोपविष्टः पर्यंके रामकृष्णोरुमानितः लेभे मनो
रथान्सर्वान्पथि यान्स चकार ह १ किमलभ्यं भगवति प्रसन्ने श्रीनिकेतने तथापि तत्परा राजे
न्न हि वांछंति किंचन २ सायंतनाशनं कृत्वा भगवान्देवकीसुतः सुहृत्सु वृत्तं कंसस्य पप्रच्छान्यच्चि

ववाचा परिपृष्टेन परिश्नेन अध्वपरिश्रमं संसारपरिश्रमं ४३ इति दशमे टीकायां ३८ नवत्रिंशे पुरीं गच्छत्य
च्युते गोपिकोत्कयः अक्रूरेणाथ कालिंद्यां विष्णुलोकस्य दर्शनं १ भक्तानां मनोरथाः सत्या भवं
तीति द्योतयन्नाह सुखोपविष्ट इति रामकृष्णाभ्यां उरु अत्यंतं मानितः अधिकं मानितः १ ॥ २ ॥ ३ ॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा·द·स्कं·
११९

हे तात हे सौम्य स्वागतं यथा तथा आगतं स्वज्ञातिबंधूनां स्वसुहृदः ज्ञातयः सपिंडाः सपिंडाः संबंधिनस्तेषामपि किं अनमीवं
अनपायं अदुःखं सुखमिति यावत् अनामयमारोग्यं ४ एवं प्रश्नोपि ममनाति संगच्छत इत्याह किंन्विति अंगहे अक्रूर पृ
च्छामिनः अस्माकं कुलस्यामयो रोगो नो मातुल इति मम मातुल इति नामयस्य अस्मिन् अतः स्वानां ज्ञातीनां तत्प्रजा

श्रीभगवानुवाच तात सौम्यागतः कच्चित्स्वागतं भद्रमस्तु वः अपि स्वज्ञातिबंधूनामनमीवमनामयं ४
किंनु नः कुशलं पृच्छे एधमाने कुलामये कंसे मातुलनाम्न्यंग स्वानां नस्तत्प्रजासु च ५ अहो अस्मदभू 488
त्पित्रोर्वृजिनमार्ययोः यद्धेतोः पुत्रमरणं यद्धेतोर्बंधनं तयोः ६ दिष्ट्याद्य दर्शनं स्वानां मह्यं वः सौ
म्यकांक्षितं संजातं वर्ण्यतां तात तवागमनकारणं ७ पृष्टो भगवता सर्वं वर्णयामास माधवः वैरानु
बंधं यदुषु वसुदेववधोद्यमं ८ यत्संदेशो यदर्थं वा दूतः संप्रेषितः स्वयं यदुक्तं नारदेनास्य स्वजन्मा
नकदुंदुभेः ९ श्रुत्वाक्रूरवचः कृष्णो बलश्च परवीरहा प्रहस्य नंदं पितरं राज्ञादिष्टं विजज्ञतुः १०

स्य च ५ असत् अस्मिन्निमित्तं वृजिनं दुःखं आर्ययोर्निरपराधयोः यद्धेतोः अहमेव हेतुः ६ तस्मात् हे सौम्य स्वानां वो दर्श
नं मह्यं मे संजातं दिष्ट्या भद्रं ७ माधवः मधोर्वंशजः ८ धनुर्मखः छद्मापदेशो यस्य तन्मात्रादिभिर्घातनार्थं अस्य श्रीरामः
श्रीकृष्णस्य पुनो वर्णयामास स्वजन्म श्रीकृष्णस्य जन्म आनकदुंदुभेः शकाशात् ९ विजिज्ञतुः विज्ञापयामासतुः १० ११९

सोपि नंदो गोपान्समादिशत् गोरसः क्षीरादि उपायानि उत्तमवस्तूनि ११ रसान्घृतादीन् शकटकुलेन इदं सूचयति अचिकित्स
स्य रोगस्य चिकित्सार्थं रसान्दास्याम इति १२ व्रजाधिकृतेन आघोषयत्सर्वतो घोषितवान् ततः कृष्णमेकं जीव
नाय गोप्यस्तदा अक्रूरमागतमुपश्रुत्येति १३ यथालिंगान्याः पंचभिः काश्चिदिति तेन श्रवणेन कृतो यो हृत्तापस्तेन श्वा

गोपान्समादिशत्सोपि गृह्यतां सर्वगोरसः उपायनानि गृह्णीध्वं युज्यंतां शकटानि च ११ यास्यामः श्वो
मधुपुरीं दास्यामो नृपते रसान् द्रक्ष्यामः सुमहत्पर्व यांति जानपदाः किलि १२ एवमाघोषयत्क्ष 489
त्रा नंदगोपः स्वगोकुले गोप्यस्तास्तदुपश्रुत्य बभूवुर्व्यथिता भृशं रामकृष्णौ पुरीं नेतुमक्रूरं व्र
जमागतं १३ काश्चित्तत्कृतहृत्तापश्वासम्लानमुखश्रियः स्रंसद्दुकूलवलयकेशग्रंथ्यश्च काश्च
न १४ अन्याश्च तदनुध्याननिवृत्ताशेषवृत्तयः नाभ्यजानन्निमं लोकमात्मलोकं गता इव १५
स्मरंत्यश्चापराः शौरेरनुरागस्मितेरिताः हृदिस्पृशश्चित्रपदा गिरः संमुमुहुः स्त्रियः १६।

सस्तेन म्लानमुखश्रीर्यासां बभूवुरिति दुकूलानि केशग्रंथयश्च यासां तास्तथाभूताः काश्चिद्बभूवुरिति १४ तस्य श्रीकृष्ण
स्यानुध्यानेन निवृत्ताश्चक्षुरादिअशेषवृत्तयो यासां ताः इमं लोकं देहमपि न जानंति स्म मुक्ता इति १५ अपराः स्त्रियः शौ
रेर्गिरः स्मरंत्यः संमुमुहुः कथंभूताः गिरः अनुरागेण च स्मितं तेन ईरिताः हृदिस्पर्शंतीति हृदिस्पृशः मनोज्ञाः विचित्राणि प वे२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा०द०पू० १२०

१७ विरहेण कातराः विह्वलां अच्युते आशयं चित्तं यासां ताः १८ कृस्स संगतिं विधाय विधाय विघटयतीति विधातारं प्रत्येव माक्रोशयंत्य आहुः अहो इति मैत्र्या हिता चरणेन प्रणयेन स्नेहेन अकृतार्थान् प्राप्तभोगान पितान्नियुनंक्षि वियोजयसि तस्मात्त्वं बत वदत्या बालिशो पिलेमित्याहुः अपार्थकमिति १९ किं गर्हितं बत वैकर्मेत्याहुः यस्त्वमिति शोकमपनुदतीति शोकापनोदो यस्मात् सेष्मितलेशो गूढहासस्तेन सुंदरं मुकुंदवक्त्रं सकृत् प्रदर्श्य पुनस्तस्य परोक्षमदृश्यतां करोषि अतस्त्वत्कृतं कर्म असाधु

गतिं सुललितां चेष्टां स्निग्धहासावलोकनं। शोकापहानि नर्माणि प्रोद्दामचरितानि च १७ चिंतयंत्यो मुकुंदस्य भीता विरहकातराः। समेताः संघशः प्रोचुरश्रुमुख्यो ऽच्युताशयाः १८ गोप्य ऊचुः अहो विधातस्तव न क्वचिद्दया संयोज्य मैत्र्या प्रणयेन देहिनः। तांश्चाकृतार्थान्वियुनंक्ष्यपार्थकं विचेष्टितं तेऽर्भकचेष्टितं यथा १९ यस्त्वं प्रदर्श्यासितकुंतलावृतं मुकुंदवक्त्रं सुकपोलमुन्नसं।

मि ५ शोकापनोदस्मितलेशसुंदरं करोषि पारोक्ष्यमसाधु ते कृतं २० क्रूरस्त्वमक्रूरसमाख्यया स्म नश्चक्षुर्हि दत्तं हरसे बताज्ञवत्। येनैकदेशे ऽखिलसर्गसौष्ठवं त्वदीयमद्राक्ष्म वयं मधुद्विषः २१॥ ॥ निंद्यमित्यर्थः २० दत्तापहारित्वेनाति क्रूरमाहुः क्रूर इति त्वं क्रूरस्त्वं न चाक्रूरो हरसि नाहमिति चेदत्र आहुः अक्रूरस्य समाख्यया आसिन ह्येवं कर्तुमन्यः प्रभवति रामः १२० अतो न्यो नामांतरेण मधुवं त्वमेवागतोसि कृत्सहरामि न युष्मच्चक्षुरिति चेत्त्वयैव त्वया दत्तेन चक्षुषा मधुद्विषएकदेशे नेत्रवक्त्रादौ त्वदीयस्य समस्तं सृष्टिनैपुण्यं अद्राक्ष्म दृष्टवंत्यो वयं तद्दृष्टं कथंभावः ममस वैरहस्यमाभिरत्नातमित्यमर्षेणेव कृस्स वियोज

विधातारं विहाय परस्परमूचुः नंदसूनुरिति वतेति खेदे क्षणभंगं स्थिरं सौहृदं यस्य सः गृहादीन् विहाय अस्मामिस्ताद्दास्यमुपागताः स्वकृतानुरागाः नन्दु तेनैवं स्मिताद्दिना परवशा अपि नः अस्मान्नसमीक्ष्यते न नवं नवं प्रियं यस्य सः अतस्त्वं निवारयाम इति भावः २२ सेर्ष्यमूचुः सुखमिति व्रजस्पतेः श्रीकृष्णस्य मुखं पास्यति आदोणसमृक्ष्यति कथंभूतं अपांगेन नेत्रप्रांतेन उत्कलितं उज्जृंभितं स्मितं येन अवश्यमेवायास्मिन्नेतद् २३ ननु द्वित्राणि दिनानि तत्राभवतु तथा प्यस्मत्स्नेहात्कृष्णः पित्रादिभिश्च परावर्तिन आगमिष्यतीत्याशंक्या

न नंदसूनुः क्षणभंगसौहृदः समीक्षते नः स्वकृतातुरा बत। विहाय गेहान्स्वजनान्सुतान्पतींस्तद्दास्यमद्धोपगता नवप्रियः २२ सुखं प्रभाता रजनीयमाशिषः सत्या बभूवुः पुरयोषितां ध्रुवं। याः संप्रविष्टस्य मुखं व्रजस्पतेः पास्यंत्यपांगोत्कलितस्मितासवं २३ तासां मुकुंदो मधुमंजुभाषितैर्गृहीतचित्तः परवान्मनस्व्यपि। कथं पुनर्नः प्रतियास्यते ऽबलाः ग्राम्याः सलज्जस्मितविभ्रमैर्भ्रमन् २४ अद्य ध्रुवं तत्र दृशो भविष्यते दाशार्हभोजांधकवृष्णिसात्वतां। महोत्सवः श्रीरमणं गुणास्पदं द्रक्ष्यंति ये चाध्वनि देवकीसुतं २५॥

॥ हे अबलाः तासां मधुमंजुभिर्भाषितैर्वशीकृतचित्तः तथा तासां सलज्जस्मितेर्विभ्रमैर्भ्रमन् परवान् पित्रादिपरतंत्रोपि यद्वा व्रजे परे अन्ये बांधवाः सांति यस्य सः तथा मनस्वी धीरोपि ग्राम्याः अविदग्धा नः कथं प्रतियास्यते प्रत्येष्यति न कथंचिदित्यर्थः २४ किंच अस्मदुत्सव नाजोन्यस्य एवाभविष्यतीत्याहुः अद्येति तत्र पुरे दाशार्हादीनां दृशः दृष्टेः महानुत्सवो भविष्यति यद्देवकीसुतं द्रक्ष्यंति ते अध्वजा व्रजाध्वनि ये चान्ये गच्छं तं द्रक्ष्यंति तेषामपि दृशो ८ भविष्यतीति यद्वा दृशा इति द्वितीया तेषां दृशो नेत्राणां महोत्सवो भविष्यते प्राप्स्यसि प्रा[illegible]र्थस्य भगवते आत्मनेपदत्वं ९

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰ अक्रूरं शपंत्य आहुः नैनद्धि इति एवो मिधानं कर्मयस्य अतएव निःकृपस्य अक्रूर इति शोभनं नाममाभूत् तत्र हेतुः अतीवदा
१२१ रुण इत्यादि प्रिया त्प्राणादपि प्रियतरं हरेः स मधुध्वनः पारं अस्मदगोचरत्वादतिपरदेशं नेष्यति २६ अहो धिगस्मज्जीवितमित्याहुः
अनार्द्रधीरिति अनार्द्रः कठिना धीर्यस्य सतादृशः एषः रथमधिरूढः अस्माविनयमालन्यस्य स्थविरैः रूपेक्षित तेन निवार्य
तीत्यर्थः किंच दैवं चेति यद्दि दैवमस्माकमनुकूलं भवेन्न हि विघ्नैः कश्चिद्देवानां मध्ये प्रतिहन्येत अस्माभिः इत्यपातो वा भवेत्

नैतद्विधस्याकरुणस्य नाम भूदक्रूर इत्येतदतीव दारुणः योसावनाश्वास्य सुदुःखितं जनं प्रियात्
प्रियं नेष्यति पारमध्वनः २६ अनार्द्रधीरेष समास्थितो रथं तमन्वमी च त्वरयन्ति दुर्मदाः गो
पा अनोभिः स्थविरैरुपेक्षितं दैवं च नोद्य प्रतिकूलमीहते २७ निवारयामः समुपेत्य माधवं
किन्नोकरिष्यन्कुलवृद्धबांधवाः मुकुंदसंगान्निमिषार्द्धदुस्त्यजाद्दैवेन विध्वंसितदीन
ललित ५ चेतसाम् २८ यस्यानुरागललितस्मितवल्गुमंत्रलीलावलोकपरिरंभणरासगोष्ठ्याम् नीताः स्म
नः क्षणमिव क्षणदा विना तं गोप्यः कथं न्वतितरेम तमो दुरंतं २९॥ अन्यद्वा किं अरिष्ट स्यान्नतुत
त्किंचिदस्ति २७ परस्परं समं प्रसादं समधिरुह्याहुः निवारयाम इति अकरिष्यन्किं करिष्यंति निमिषार्द्धदुस्त्यजान्मुकुंदसं
गाद्विध्वंसितानि वियोजितानि अतएव दीनानि चेतांसि यासां ताः एवंभूतानामस्माकं न मृत्योरपि भयमित्यर्थः २८ इतोपि
कारणात्सांप्रतं मेवावलंबनीयमित्याहुः हे गोप्यः यस्य ललितस्मिते च वल्गुमंत्रश्च लीलावलोकश्च परिरंभणं अनुरागेण
एतानि यस्यां रासगोष्ठ्यां रासक्रीडासभायां नीताः स्म क्षणदा रात्रयः क्षणमिव नीताः तमृते तं विना दुरंतं तमः विर

आत्मकं तमो तितरेम जीवनमेव कथं स्यादित्याहुः य इति अन्हः क्षये दिनावसाने खुररजोभिः छुरिताः धूसरा अलकाः स्रजश्च
यस्य सः व्रजं विशन् स्मितेन यत्कटाक्षेण निरीक्षणेन नः चित्तं हरति अमुं कृष्णं विना कथं भवेम जीवेमेति ३० कृष्णे
न निषिक्तानि मानसानि यासां सुस्वरं उच्चैः ३१ क्रूरमक्रूरं नः श्रुत्वा कंसं कंसनिषूदनः गोपीमनोरथारामः रामेण स्वपु

विशन् योन्हः क्षये व्रजमनंतसखः परीतो गोपैर्विशन्खुररजश्छुरितालकस्रक् वेणुं क्वणन्स्मितकटाक्ष
निरीक्षणेन चित्तं क्षिणोत्यमुमृते नु कथं भवेम ३० एवं ब्रुवाणा विरहातुरा भृशं व्रजस्त्रियः कृष्ण
निषिक्तमानसाः विसृज्य लज्जां रुरुदुः स्म सुस्वरं गोविंद दामोदर माधवेति ३१ स्त्रीणामेवं रुद
तीना मुदिते सवितर्येथाक्रूरश्चोदयामास कृतमैत्रादिको रथं ३२ गोपा [illegible] मन्वसं
ज्जंतनंदाद्याः शकटैस्ततः आदायोपायनं भूरि कुंभान्गोरससंभृतान् ३३ गोप्यश्च दयितं कृष्णमनु
व्रज्यानुरंजिताः प्रत्यादेशं भगवतः कांक्षंत्यश्चावतस्थिरे ३४ तास्तथा तप्यतीर्वीक्ष्य स्वप्रस्थाने यदूत्तमः
सांत्वयामास सप्रेमैरायास्य इति दौत्यकैः ३५ यावदालक्ष्यते केतुर्यावद्रेणू रथस्य च अनुप्रस्थापितात्मानो
रथयोः स्त्रीणामिति कृतमैत्रादिकः मित्रदैवत्यं पुरीषोत्सर्गमुखप्रक्षालनादिकर्म येन सः ३२ अन्वसज्जंत अन्वगच्छन् ३३ अनु
रंजिताः पराङ्मुखनिरीक्षणेन किंचिदानंदिताः प्रत्यादेशं प्रत्याख्यानं ३४ तप्यतीः संतप्यमानाः आयास्ये शीघ्रमागमिष्यामि दूतवा

व १ ख २

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा·द·पू·
१२२

३७॥३८॥ वृक्षाणां खंडं समूहं उपव्रज्य ३९॥ शंकितः सन् रथोपरि वीक्ष्य ४०॥ वृक्षमिवेदं जपन्नेवैमौ वालोकितौ महे २८ २०
इति शंकितचेतसे अक्रूराय जले स्वरूपमात्मीयं व्यदर्शयत् ४१॥४२॥४३॥ सिद्धादिभिः स्तूयमानं ४४ सहस्रं शिरांसि यस्य तं स

तानि राशानि बहुतु गोविंदविनिवर्त्तने विशोका अहनी निन्युर्गायंत्यः प्रियचेष्टितं ३७ भगवान्
पि संप्राप्तो रामाक्रूरयुतो नृप रथेन वायुवेगेन कालिंदीमघनाशिनी ३८ तत्रोपविश्य पानीयं पी
त्वा मृष्टं मणिप्रभं वृक्षखंडमुपव्रज्य सरामो रथमाविशत ३९ अक्रूरस्तावुपामंत्र्य निवेश्य च
रथोपरि कालिंद्या ह्रदमागत्य स्नानं विधिवदाचरत् ४० निमज्य तस्मिन्सलिले जपन्ब्रह्मस
नातनं तावेव ददृशेक्रूरो रामकृष्णौ समन्वितौ ४१ तौ रथस्थौ कथमिह सुतावानकदुंदुभेः त
र्हि स्वित्स्यंदने न स्त इत्युन्मज्य व्यचष्ट सः ४२ तथापि च यथापूर्वमासीनौ पुनरेव सः न्यमज्जद्
र्शनं यन्मे मृषा किं सलिले तयोः ४३ भूयस्तत्रापि सोद्राक्षीत्स्तूयमानमहीश्वरं सिद्धैर्भुजंगपति
भिरसुरैर्नतकंधरैः ४४ सहस्रशिरसं देवं सहस्रफणमौलिनं नीलांबरं विसश्वेतं शृंगैः श्वेतमि
वस्थितं ४५ तस्योत्संगे घनश्यामं पीतकौशेयवाससं पुरुषं चतुर्भुजं शांतं पद्मपत्रारुणेक्षणं ४६

सहस्रफणा एव मौलयो यस्य तं नीलेंबरं यस्य तं विसवत् मृणालकंदवत् श्वेतं शृंगैः शिखरैः युतं कैलासमिव स्थितं ४५ तस्योत्संगे कुंडलीकृ

श्रीरामः
१२२

भा·द·पू·
१२३

विद्याविद्ये जीवानां मुक्तिसंसृती देते मायायां तयोः कारणं शक्तिः ह्लादिनी संवित् ५५ अस्मात्कृष्णोसावेवंभूतः परमेश्वर इति प्रीतः ५६
५७ इति दशमे टीकायां ३९॥ चत्वारिंशतितमे क्रूरः कृष्णमत्स्येषु वैष्णवं परं प्रणम्य भक्त्या तुष्टाव सगुणागुणभेदतः १
श्रीकृष्णं प्रणमति नतोस्मीति हेतुभूतं हेतुत्वमात्मन्यपि तत्त्व्यः कुतो मायालं नतोस्मि तत्राह आद्यपुरुषं अनादि

श्रियायुष्ट्या गिरा कांत्या कीर्त्या तुष्ट्येलयोर्जया विद्ययाविद्यया शक्त्या मायया च निषेवितं ५५
विलोक्य सुभृशं प्रीतो भक्त्या परमया युतः हृष्यत्तनूरुहो भावपरिक्लिन्नात्मलोचनः ५६ गिरा ग
द्गदया स्तौषीत्सत्वमालंब्य सात्वतः प्रणम्य मूर्ध्नावहितः कृतांजलिपुटः शनैः ५७ इति भागवते दश
मे एकोनचत्वारिंशः ३९॥ अक्रूर उवाच नतोस्म्यहं त्वाखिलहेतुहेतुं नारायणं पूरुषमाद्यमव्य
यं यन्नाभिजातादरविंदकोशाद्ब्रह्माविरासीद्यत एष लोकः १ भूस्तोयमग्निः पवनः खमा
दिर्महानजादिर्मन इंद्रियाणि सर्वेंद्रियार्था विबुधाश्च सर्वे ये हेतवस्ते जगतोंगभूताः २॥

निधनं अव्ययमित्यर्थः कुत एवं तत्राखिलहेतुहेतुत्वं नहि तु सत्त्वनारायणो नाहमिति चेत् किं नारायणोसि मोस्तो त्रिकात्रस्तुतिं स
त्वमेवेत्याह यन्नाभिजातादिति यतो ब्रह्मणः १ अखिलहेतुहेतुत्वं तु त्वत्प्रपंचयति भूरिति खमादिरहंकारः। श्रीरामः
अजा माया तस्या आदिपुरुषः एते ये जगतो हेतवः ते सर्वे तव अंगभूताः अंगाच्छ्रीमूर्तेर्भूताः उपसर्जनभूता वा॥२॥ १२३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

शोभने सुभ्रुवौ यस्य उन्नता नासिका यस्य शोभनौ कपोलौ यस्य अरुणो अधरो यस्य ४७ तुंगा अंशा यस्य उरस्थले श्रीर्यस्य वलिव
त्वलोदरं वलयस्तिस्रो रेखा निम्ना यस्य तत्व वलिवत् तत्पल्लवकं अश्वत्थदल सदृशं उदरं यस्य तं ४८ कटितटं श्रो

चारुप्रसन्नवदनं चारुहासनिरीक्षणं सुभ्रून्नसं चारुकर्णं सुकपोलारुणाधरं ४७ प्रलंबपीवरभुजं
तुंगांशोरस्थलश्रियं कंबुकंठं निम्ननाभं वलिवत्पल्लवोदरं ४८ बृहत्कटितटश्रोणिकरभोरुद्व
यान्वितं चारुजानुयुगं चारुजंघायुगलसंयुतं ४९ तुंगगुल्फारुणनखव्रातदीधितिभिर्वृतं नवां
गुल्यंगुष्ठदलैर्विलसत्पादपंकजं ५० सुमहार्हमणिव्रातकिरीटकटकांगदैः कटिसूत्रब्रह्मसूत्र
हारनूपुरकुंडलैः ५१ भ्राजमानं पद्मकरं शंखचक्रगदाधरं श्रीवत्सवक्षसं भ्राजत्कौस्तुभं वन
मालिनं ५२ सुनंदनंदप्रमुखैः पार्षदैः सनकादिभिः सुरेशैर्ब्रह्मरुद्राद्यैर्नवभिश्च द्विजोत्तमैः
५३ प्रल्हादनारदवसुप्रमुखैर्भागवतोत्तमैः स्तूयमानं पृथग्भावैर्वचोभिरमलात्मभिः ५४ ॥

[illegible] तत्कटितट श्रोणि करभोरूद्वयं यस्य ४९ तुंगौ ईषदुन्नतौ गुल्फौ अरुणान् नखव्रातदीधितिभिः नवाङ्गु
ल्यो गुष्ठो च तान्येव दलानि तैर्विलसत् शोभमानं पादपंकजं यस्य तं ५० महार्हमणिव्राता येषु तैः किरीटादिभिः ५१।५२ पृथक् पृथग्भावो
इत्यभिप्रायो येषां तैः तत्र पार्षदैः स्वामी स्तूयमानं सनकादिभिर्ब्रह्मा शिवमरीच्यादिभिः ५३ प्रल्हादनारदवसुप्रमुखा ये एतैः परमं दैवतमिति

भा०द०उ० २

प्रत्यग्धर्मा यस्मादिति वा स्तवोर्थः हे पुरुषोत्तमेति २७ यत्नेन सर्वत्वादर्शनाम हे राम हे श्रमं दव ध्यातीति वं
धुर विद्यातीहं तीति तत्पाहे अविद्यानिरसनेति याहिमां कहि २८ अहो ब्रह्महे सा विति स्वयमेव मत्वा परितोषात्स्व
स्थांतरमाह येवामां जहीति २९ यथार्थकनार्थे गृह भगवद्दुत्तरं न वेम्नरो इति विकथ्यते श्लाघते ३० माधवो म

तावाहमागधो वीरस्त्वहे रुक्म पुरुषाधम नत्वया योद्धुमिच्छामि बालेनैकेन लज्जया २७ गु
प्तेन हि त्वया मंद न युयोत्स्ये याहि बंधुहन् तव राम यदि श्रद्धा युध्यस्व धैर्यमुद्वह हित्वा
वा मच्छरैश्छिन्नं देहं स्वर्याहि मां जहि २८ श्रीभगवानुवाच न वै शूरा विकत्थंते दर्श
यंत्येव पौरुषं न गृह्णीमो वचो राजन्नातुरस्य मुमूर्षतः ३० जरासुतस्ताव भिसृत्य माधवौ
महाबलौघेन बलीयसा वृणोत् ससैन्ययानध्वजवाजिसारथी सूर्यानलौ वायु
रिवाभ्ररेणुभिः सुपर्णतालध्वजचिह्नितौ रथावलक्ष्यंत्यो हरिरामयोर्मृधे स्त्रि
यः पुराट्टालकहर्म्यगोपुरं समाश्रिता मुमुहुः शुचार्दिताः ३२ हरिः परानीकपयोमुचां
मुहुः शिलीमुखात्युल्बणवर्षपीडितं स्वसैन्यमालोक्य सुरासुरार्चितं व्यस्फूर्जयच्छा
र्ङ्गशरासनोत्तमं ३३

ध्रुवं सम्भवो महतां सैन्यसमूहेनावृतवान् बाणवर्षैः सूर्यं रेणुभिश्चाग्निं यथा मेघ आदर्शनमात्रमेवा
चरणमिति तिष्ठचिंते ३१ ३२ परस्यानीकानि सैन्यानि तान्येव पयोमुचो मेघा स्तेषां शिलीमुखा बा
णास्तेषामत्युल्बणं वर्षं तेन पीडितं व्यस्फूर्जयत् उज्जीतितवान् ३३ राम २

न्वतिस्तुतिं कथं क्रियते अहमेवान्यत उद्भूतस्तत्परतंत्रस्येति चेदित्याशंक्य तवैवामायात्वत्परमाद्यैस्तु न कोपि वेदस्या
हनैत इति एते अजा आदिर्येषां ते आत्मनेस्तेस्वरूपं न विदुः अनात्मतया जडत्वेन कारणेन जडत्वे हेतुः गृहीताः
प्रत्यक्षादिभिर्दृष्टाः न ह्यजादेर्दृग्गोचर इति भावः ननु मा जडा न जानंतु जीवस्तु ज्ञास्यतीत्यत आह अज इति संश्च
जीवस्तापि अजयारनुबद्धः आवृतः गुणातीतं ते स्वरूपं न वेद अन्यः कुतो जानातीति यद्वा प्रकृत्यादयः आत्मनः

नैते स्वरूपं विदुरात्मनस्ते ह्यजादयो नात्मतया गृहीताः अजोऽनुबद्धः स गुणैरजाया
गुणात्परं वेद न ते स्वरूपम् ३ त्वां योगिनो यजन्त्यद्धा महापुरुषमीश्वरम् ॥
साध्यात्मं साधिभूतं च साधिदैवं च साधवः ४ ॥

ऽऽ स्वरूपं तव स्वरूपं च न विदुः जडत्वा
देव जीवस्तु तान् आत्मानं न वेत्ति न तु त्वत्स्वरूपमिति यथोक्तं हंसगुह्ये देहं सवो भूतमनश्च मात्रा नात्मान मन्यं च विदुः
परं यतः सर्वपुमान्वेद गुणांश्च तज्ज्ञो न वेद सर्वज्ञमनंतमीडे ३ ननु यदि केपि न जानंति कथं तर्हि संसारनिवृत्तिर्जीवा
नामित्याशंक्य साक्षादगोचरत्वेपि येन केनापि मार्गेण भजतो वगम्योसीत्याह त्वां योगिन इति हिरण्यगर्भाद
यः अध्यात्माधिभूताधिदैवसाक्षिणं महापुरुषं तदंतर्यामिस्वरूपमीश्वरं प्रपंचयति यदेवं सांख्ययोगावेकीकृत्योक्तो ४

त्रयीमार्गेणाकर्मज्ञानभेदेन दर्शयति त्रय्या चेति श्लोकद्वयेन वैतानिकाः कर्मयोगिनं त्वामेव यजंते ननु ते इंद्रवरुणवाय्वादीन्यजंते न
तु मामिति आह नानावज्रहस्तादीनि रूपाणि येषां तैः येऽमरास्तेषामाख्यया नाम्ना त्वामेव यजंते इति अयं भावः ऐंद्रवारुणादिसूक्तेष्विंद्रा
दयः सर्वैश्वर्येण प्रकाश्यंते न च सर्वेश्वरा बहवः संभवंति अतो भेदेन त्वामेव यजंते इति तथा च श्रुतिः स प्रथमः स प्रकृतिः स विश्वक
र्मा स प्रथमो मित्रावरुणोऽग्निः स प्रथमो बृहस्पतिश्चिकित्वान् तस्मा इंद्राय हविरा जुहोति ५ ज्ञानपदेन समाधिना सांख्ययोगत्र

त्रय्या च विद्यया केचित्त्वां वै वैतानिका द्विजाः यजंते विततैर्यज्ञैर्नानारूपामराख्यया ५ एके त्वाखिलक
र्माणि संन्यस्योपशमं गताः ज्ञानिनो ज्ञानयज्ञेन यजंति ज्ञानविग्रहं ६ अन्ये च संस्कृतात्मानो विधिनाभिहि
तेन ते यजंति त्वन्मयास्त्वां वै बहुमूर्त्येकमूर्तिकं ७ त्वामेवान्ये शिवोक्तेन मार्गेण शिवरूपिणं बह्वाचार्यविभेदेन
भगवंतमुपासते ८ सर्व एव यजंति त्वां सर्वदेवमयेश्वरं येऽप्यन्यदेवताभक्ता यद्यप्यन्याधियः प्रभो ९ ॥

येनैवयाभिहितेन पंचरा
त्रादिविधिना त्वन्मयास्त्वन्मयत्वेनात्मानं चिंतयंतः त्वदेकप्रधाना इति वा वासुदेवसंकर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धबहुमूर्त्तिं नारायणरूपेणैक श्रीराम॰
मूर्तिकं च त्वामेव यजंति ७ बह्वाचार्यविभेदेनेति नानाभेदशैवपाशुपतादिमार्गेण ८ येपि क्षुद्रदेवताभक्तास्तेपि त्वामेव यजंती १२४
त्याह यद्यपीति बुद्धिमात्रभेदेन
यीमार्गोऽक्ताः ६ वैस्णवशैवमार्गावाह द्वयेन अन्ये चेति संस्कृतात्मानः वैस्णवशैवदीक्षयादीक्षिताः संतः
त्याह सर्व एवेति हे सर्वदेवमय नन्वेते परस्परदेवताधिदेपंकलहव्याकुलचित्ताः कथमेकमेव यजंतीत्याह

तस्मात्सर्वे मार्गास्त्वय्येव पर्यवस्यंतीति सदृष्टांतमाह यथेति अद्रेः सकाशात्सर्वतः प्रभवंति याः नद्यः पुनः पर्जन्येन पूरिताः सत्यः
सर्वतः सिंधुमेव विशंति तद्वद्देवतागतयो मार्गा अंततस्त्वामेव विशंति १० अत्र हेतुमाह सत्वमिति भवतः शक्तिर्या प्रकृतिस्तस्याः सत्वा
दयो गुणाः अतः प्राकृताः प्रकृतिकार्योपाधयः ब्रह्मादिस्थावरांता जीवास्तेषां धिक्कारा तेषु गुणेषु प्रोतां प्रविष्टास्ते च प्रकृतौ सा च त्वयि अतः
अभेदोपधितयात्सर्वे पि त्वामेव प्रविशंति यद्वा भवतः प्रकृतेर्गुणेषु प्रोताः प्रविष्टाः आब्रह्मादयो भवद्व्यतिरिक्ता न संति अतस्त्वमेव सर्वदेवम
य इति ११ ननु भवतः प्रकृतेरिति वदन्ममापि प्रकृतिसंबंधं प्रबोधितवत् तश्च तेषां च मम च को विशेष इत्याशंक्याविशेषमाह तुभ्यमिति

यथाद्रिप्रभवा नद्यः पर्जन्यापूरिताः प्रभो विशंति सर्वतः सिंधुं तद्वत्त्वां गतयोंततः १० सत्वं रजस्तम इति भवतः प्रकृ
आ तेर्गुणाः तेषु हि ब्रह्मताः प्रोता आब्रह्मस्थावरादयः ११ तुभ्यं नमस्ते त्वविषक्तदृष्टये सर्वात्मने सर्वधियां च साक्षिणे
गुणप्रवाहोयमविद्यया कृतः प्रवर्त्तते देवनृतीर्यगादिषु १२ अग्निर्मुखं तेवनिरंघ्रिरीक्षणं सूर्यो नभो नाभिरथो दिशः श्रुतिः
॥ द्यौः कं सुरेंद्रास्तव बाहवोर्णवाः कुक्षिर्मरुत्प्राणबलं च प्रकल्पितं १३

अविषक्तदृष्टये अलिप्तबुद्धये कुतः सर्वात्मने स्वव्यतिरिक्ताभावात्
तत्राविषक्तदृष्टित्वं किं च सर्वधियां साक्षिणे सर्वसाक्षित्वाच्च न क्वापि बुद्धिलोपेत्यर्थः इतरे तु संसरंतीत्याह गुणप्रवाह इति देवनृतीर्यक्ष्वात्म
येषां तेषु देवादिशरीराभिमानिष्वित्यर्थः त्वदविद्यया कृतोयं गुणप्रवाहः प्रवर्त्तते अतो महान्विशेष इत्यर्थः १२ स सर्वात्मनस्त्यर्नैनाक्तं सगुणरूपं
सौति अग्निर्मुखमिति द्वाभ्यां अग्न्यादीननु ये प्यरावयवता विधीयंते योयमग्निः स तव मुखमित्यादि अवनिः पादौ नेत्रे सूर्यः नभो नाभिः कं

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा·द·सू·
२२५

अद्रयः परस्यते अस्थिन खानि १४ नके वलमेतावत् किंतु सर्वोप्ययंप्रपंचस्त्वदुद्भूत एवेति वदन्नेवं सत्यपि प्रपंचस्य षड्जन्मादयो विकारास्त्वयि न प्रसज्जंते तस्य त्वयि कल्पितत्वादित्याह त्वयीति अव्ययात्मनि पुरुषे पूर्णे लोकादयः संजिहते प्रचलंति कथंभूते त्वयि मनोमये मनःप्रधाने मनोवृत्तिर्व्यंगो दृश्यते त्वय्येवाश्रयया बुध्या मनसैवानुद्रष्टव्य इत्यादिश्रुतेः

रोमाणि वृक्षौषधयः शिरोरुहा मेघाः परस्यास्थि नखानि तेद्रयः निमेषणं रात्र्यहनी प्रजापतिर्मे
ढ्रस्तु वृष्टिस्तव वीर्यमुल्बणं १४ त्वय्यव्ययात्मन् पुरुषे प्रकल्पिताः लोकाः सपाला बहुजीवसंकुलाः
यथा जले संजिहते जलौकसोप्युदुंबरे वा मशका मनोमये १५ यानि यानीह रूपाणि क्रीडनार्थं
बिभर्षि हि तैरामृष्टशुचो लोका मुदा गायंति ते यशः १६ नमः कारणमत्स्याय प्रलयाब्धिच
राय च हयशीर्ष्णे नमस्तुभ्यं मधुकैटभमृत्यवे १७ अकूपाराय बृहते नमो मंदरधारिणे क्षित्यु
द्धारविहाराय नमः शूकरमूर्तये १८ नमस्तेद्भुतसिंहाय साधुलोकभयापह वामनाय नमस्तुभ्यं

जले यथा जलौकसः सूक्ष्मांडराशय उदुंबरे के सरे वा मशकाः परस्परं न भिन्नाः एवमनंतानि ब्रह्मांडानि त्वयि संचरंतीत्यर्थः तस्माद्देवं
भूतं तव स्वरूपं दुरवगाहमिति त्वदवतारकथामृतमेव संतः सेवंतीत्याह यानीति आमृष्टा परिमृष्टा शुचो येषां १६ अतः स्वयमप्य श्रीरामः
वतारान्नमस्यति नम इति हयशीर्ष्णे हयग्रीवाय मधुकैटभमृत्यवे हंत्रे १७ अकूपाराय कूर्माय क्षित्युद्धारो विहारो यस्य तस्मै १२५

नमस्ते वासुदेवायेति २१
भृगूणां पतये परशुरामाय २० संकर्षणादिरूपं चतुर्व्यूहरूपेण प्रणमति २१ एवं स्तुत्वा बंधमोक्षं प्रार्थयितुमाह भगवन्निति असति
देहादौ ग्राह आग्रहो यस्य सः असतः ग्राहो यस्येति वा २३ २४ मूढत्वमेव प्रकटयति विपर्ययमिति अनित्ये कर्मफले नित्यमिति
अनात्मनि देहे आत्मेति दुःखरूपे गृहादौ सुखमिति विपरीतमतिरित्यर्थः द्वंद्वेषु सुखदुःखेषु आरमति क्रीडतिः ननु दुःखे कुतो रतिः

नमो भृगूणां पतये दृप्तक्षत्रवनच्छिदे नमस्ते रघुवीराय रावणांतकराय च २० नमस्ते वासुदेवाय नमः सं
कर्षणाय च प्रद्युम्नायानिरुद्धाय सात्वतां पतये नमः २१ नमो बुद्धाय शुद्धाय दैत्यदानवमोहिने म्लेच्छ
प्रायक्षत्रहंत्रे नमस्ते कल्किरूपिणे २२ भगवन्सर्वलोकोयं मोहितस्तव मायया अहं ममेत्यसद्ग्राहो भ्रा
म्यते कर्मवर्त्मसु २३ अहं चात्मात्मजागारदारार्थस्वजनादिषु भ्रमामि स्वप्नकल्पेषु मूढः सत्यधिया विभो।
२४ अनित्यानात्मदुःखेषु विपर्ययमतिर्ह्यहं द्वंद्वारामस्तमोविष्टो न जाने त्वात्मनः प्रियं २५ यथाबुधो जलं हि
त्वा प्रतिच्छन्नं तदुद्भवैः अभ्येति मृगतृष्णां वै हित्वाहं त्वा पराङ्मुखः २६ नोत्सहेहं कृपणधीः कामकर्महतं
मनः रोद्धुं प्रमाथिभिश्चाक्षैर्ह्रियमाणमितस्ततः २७ ॥

तत्राह तमोविष्टः तमसि व्याप्तः प्रियं प्रेमास्पदं त्वां न जाने इत्यर्थः २५
सदृष्टांतमाह यथेति तस्माज्जलादुद्भवंतीति तदुद्भवानि तृणादीनि तैः तथा मायाछन्नं त्वामहं हित्वा पराङ्मुखः देहाद्यभिमुखो वर्ते इति २६ नन्वेवं ज्ञा
नतः कुतो विषयाभिमुखता तत्राह नोत्सह इति कृपणा धीर्विषयवासनायुक्ता मतिर्यस्य अत एव कामकर्मभिर्हृतं इंद्रियैश्च बलिभिर्विषयसंयुक्तैः

इतस्ततः आकृष्यमाणमतो मनः निरोद्धुं न शक्नोमीति २७

भा॰ द॰ भू॰ तदेवमस्त्वतं ज्ञेयः सोहं तवाङ्घ्रिं उपगतः शरणं शरण्यः नन्विं यपरतंत्रस्यैतदपि कुतस्तत्राह नञ्चापीति हे ईश अनंतयोमितवांघ्रिउपगम्यं नं चासतां द॒ ५४
१२५ रापं अतो भवतोनुग्रह एवेत्यहं मन्ये अनुग्रहे सतीति वा ननु सतां सेवया इदं भवति किं मदनुग्रहेणेत्यत आह पुंस इति जीवस्य सं
सारापवर्गः समाप्तिः यदा त्वद्रूपया भवेत् हे अब्जनाभ तदा सदुपासनया त्वयि मतिर्भवेत् त्वद्रूपा विना न सत्संगतिः न त मोक्षमुक्तिरित्य
र्थः २८ पादयोः पतन्प्रार्थयते द्वयेन नम इति विज्ञानमेव मात्रा मूर्तिर्यस्य तस्मै अत एव सर्वप्रत्ययहेतवे समस्तज्ञानकारणाय किंच पुरु
षेश प्रधानाय पुरुषस्य ये ईशाः सुखदुःखादि प्रापकाः कालकर्मस्वभावादयस्तेषां प्रधानाय नियंत्रे कुतः ब्रह्मणे परिपूर्णाय 504

सोहं तवांघ्र्युपगतोस्म्यसतां दुरापं तच्चाप्यहं भवदनुग्रह ईश मन्ये पुंसो भवेद्यर्हि संसरणापवर्गस्त्वय्य
ब्जनाभ सदुपासनया मतिः स्यात् २८ नमो विज्ञानमात्राय सर्वप्रत्ययहेतवे पुरुषेशप्रधानाय ब्र
ह्मणेनंतशक्तये २९ नमस्ते वासुदेवाय सर्वभूतक्षयाय च हृषीकेश नमस्तुभ्यं प्रपन्नं पाहि मां प्रभो ३०

॥ इति श्रीभा॰ दशमे चत्वारिंशोध्यायः ४० ॥

किंच अनंतशक्तये अनंताः शक्तयो यस्य अनंता मायाशक्तिर्यस्य तस्मै यद्वा
प्रधानं प्रकृतिः प्रवर्त्तकः पुरुषः ईशः कालः एतत्त्रितयात्मने ब्रह्मणे बद्ध्यति भगवान् प्रकृतिर्हृद्यस्योपादानमाधारः पुरुषः परः सतोभिव्यंजकः
कालो ब्रह्म तत्त्रितयं त्वहमिति २९ सर्वप्रत्ययहेतुत्वमभिव्यंजयन्स्तौति नमस्त इति वासुदेवाय चित्ताधिष्ठात्रे सर्वभूतक्षयाय क्षयः आश्रयः श्रीरामः
अहंकारस्य प्राणिनामाश्रयत्वमस्याहंकाराधिष्ठात्रे संकर्षणाय हृषीकेशाय बुद्धिमनसोरधिष्ठात्रोः प्रद्युम्नानिरुद्धयोरेकीकृत्य ग्रहणं १२६

५४ चत्वारिंशके कृतस्तवं प्रविशत्पुरीं ततोक्रूरानंदानुष्टः सुदाम्नो वायकस्य च १ सवधीं कमक्रूर मनः प्रमोदधस्वधामसंदर्शनसत्कृपातः स्व ४१
राजधानीं मधुरामपश्यदलंकृतानंतमहोत्सवां तां २॥ १।२।३ भूमौ वियति जले वा यावंत्यद्भुतानि तानि त्वय्येव संति तं च त्वां विपश्यतो मे किम

शुक उवाच स्तुवतस्तस्य भगवान्दर्शयित्वा जले वपुः भूयः समाहरत्कृष्णो नटो नाट्यमिवात्मनः १ सोपि
चांतर्हितं वीक्ष्य जलादुन्मज्य सत्वरः कृत्वा चावश्यकं सर्वं विस्मितो रथमागमत् २ तमपृच्छद्धृषीकेशः किं 505
ते दृष्टमिवाद्भुतं भूमौ वियति तोये वा तथा त्वां लक्षयामहे ३ अक्रूर उवाच अद्भुतानीह यावंति भूमौ वि
यति वा जले त्वयि विश्वात्मके तानि किं मे दृष्टं विपश्यतः ४ यत्राद्भुतानि सर्वाणि भूमौ वियति वा जले ।
म ५ तं त्वानुपश्यतो भूमन्किं मे दृष्टमिहाद्भुतं ५ शुक उवाच इत्युक्त्वा चोदयामास स्यंदनं गांदिनीसुतः मथुरा
मनयद्रामं कृष्णं चैव दिनात्यये ६ मार्गे ग्रामजना राजंस्तत्र तत्रोपसंगताः वसुदेवसुतौ वीक्ष्य प्रीत्या
दृष्टिं न चाददुः ७ तावद्व्रजौकसस्तत्र नंदगोपादयोग्रतः पुरोपवनमासाद्य प्रतीक्षंतो वतस्थिरे ८ ता
न्समेत्याह भगवानक्रूरं जगदीश्वरः गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रश्रितं प्रहसन्निव ९

वेदृष्टमित्यर्थः ४ ननु मत्प्राप्तेः पूर्वमेव त्वं विस्मितं मुखोल्लसितोसि अतो भूमौ वियति जले वा किमद्भुतं दृष्टं चेह दृश्यत आह यत्रेति यत्र त्वयि सर्वाद्भुता ॥ अद्भुतमदृष्टं अपि तु स
नि त्वामिह पश्यतो मे भूम्यादौ किमद्भुतं दृष्टं त्वां विना न किंचिदद्भुतमित्यर्थः हे भूमन् हे परमेश्वर ५ गांदिनीसुतोक्रूरः ६ दृष्टिं नाददुः पश्यंत्य एवास्थिताः ७

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा०द०पू० स्वगृहं प्रविशतां अवमुच्य उत्तार्य विश्रामेत्यर्थः १०।११ साग्रजः सहगोपालैरित्यर्थः १२ यच्छौचेन यस्य पादरजःक्षालनोदकेन गृहांग
१२७ णस्थिते १३ श्लोक्यः पुण्यकीर्तिर्दैः एकांतभक्तानां या गतिः तां च लेभे १४ अपुनन् पवित्रयंत्यः याभिरद्भिः स्वर्गं प्राप्ताः १५ प्रार्थयति नमस्करो

श्रीभगवानुवाच भवान्प्रविशतामग्रे सहयानः पुरीं गृहं वयं त्विहावमुच्याथ ततो द्रक्ष्यामहे पुरीं १०
अक्रूर उवाच नाहं भवद्भ्यां रहितः प्रवेक्ष्ये मथुरां प्रभो त्यक्तुं नार्हसि मां नाथ भक्तं ते भक्तवत्सल ११
आगच्छ याम गेहान्नः सनाथान्कुर्वधोक्षज सहाग्रजः सगोपालैः सुहृद्भिश्च सुहृत्तम १२ पुनीहि पा
दरजसा गृहान्नो गृहमेधिनां यच्छौचेनानुतृप्यंति पितरः साग्नयः सुराः १३ अवनिज्यांघ्रियुगलमा
सीत्श्लोक्यो बलिर्महान् ऐश्वर्यमतुलं लेभे गतिं चैकांतिनां च या १४ आपस्तेऽघ्र्यवनेजन्यस्त्रींल्लो
कान्शुचयोऽपुनन् शिरसाधत्त याः शर्वः स्वर्याताः सगरात्मजाः १५ देवदेव जगन्नाथ पुण्यश्रवणकी
र्तन यदूत्तमोत्तमश्लोक नारायण नमोऽस्तु ते १६ श्रीभगवानु० आयास्ये भवतो गेहमहमार्यस
मन्वितः यदुचक्रद्रुहं हत्वा वितरिष्ये सुहृत्प्रियं १७ शुक उ० एवमुक्तो भगवता सोऽक्रूरो विमना
इव पुरीं प्रविष्टः कंसाय कर्मावेद्य गृहं ययौ १८ ॥

॥ निर्द्वंवेति अतः परमन्यच्छ्रेयो नास्तीति मत्वा बहुधा संबोधयति १६ श्रीरामः
आर्येणाग्रजेन यदुचक्राय द्रुह्यतीति यदुचक्रध्रुक् तं कंसं हत्वा सुहृत्प्रियं वितरिष्ये दास्यामि १७ रामकृष्णाभ्यां विनीता विविक्तस्तं कर्मावेद्य [illegible]र्येति १८ १२७

गोपैः परिवारितः प्राविशत् १९ पुरीमनुवर्णयति चतुर्भिः ददर्शेति स्फाटिकानि तुंगानि गोपुराणि पुरद्वाराणि यस्यां तां बृहंति हेममया
नि कपाटानि च तोरणानि च यस्यां तां ताम्रं च आरकूटश्च तन्मयाः कोष्ठा धान्यागाराश्च शालादयो यस्यां तां परिखाः परितः खातगर्ता
स्ताभिर्दुरासदां दुर्गमां उद्यानानि दूरस्थानि वनानि रम्याणि उपवनानि निकटानि तैरुपशोभितां २० सौवर्णशृंगाटकाश्चतु
ष्पथ हर्म्याणि धनिनां गृहाणि निःकुटा गृहोचिता आरामाश्च तैरुपशोभितां श्रेणीनां एककर्मोपशिल्पोपजीविनां सभाभिः

अथापराह्णे भगवान्कृष्णः संकर्षणान्वितः मथुरां प्राविशद्गोपैर्दिदृक्षुः परिवारितः १९ ददर्श तां स्फा
टिकतुंगगोपुरद्वारां बृहद्धेमकपाटतोरणां ताम्रारकोष्ठां परिखादुरासदामुद्यानरम्योपवनोप
शोभितां २० सौवर्णशृंगाटकहर्म्यनिःकुटैः श्रेणीसभाभिर्भवनैरुपस्कृतां वैडूर्यवज्रामलनी
लविद्रुमैर्मुक्ताहरिद्भिर्वलभीषु वेदिषु २१ जुष्टेषु जालामुखरंध्रकुट्टिमेष्वाविष्टपारावतबर्हि
नादितां संसिक्तरथ्यापणमार्गचत्वरां प्रकीर्णमाल्यांकुरलाजतंडुलां २२ ॥ ॥ उपसंवेशनस्थानैः

अन्यैश्च भवनैर्गृहैः उपस्कृतां अलंकृतां अमलयः स्फटिकः हरितो मरकतवैडूर्यादिरत्नैर्जुष्टेषु वलभ्यादिषु आविष्टैः पारावतैर्ना
दितां तत्र वलभ्यो गृहभुवो भागेषु वक्रदारुच्छादनानि वेद्यो वलभीनामधोदेशविरचिता उपष्टंभवेदिकाः २१ जालामुखरंध्राणि ग
वाक्षच्छिद्राणि कुट्टिमानि मणिबद्धभूमयस्तेषु स्थिति रथ्या राजमार्गाः आपणाः पण्यवीथयः मार्गा अन्ये चत्वराणि शृंगाटकानि संसिक्तानि रथ्यादी
नि [illegible] प्रकीर्णानि माल्यादीनि यस्यां तां [illegible]
[illegible] २२

506
507
CC-0. Gu[illegible] University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भाद·पू·
१२८

कैः आपूर्णैः कुंभैः दध्ना चंदनेन उक्षितैः सिक्तैः प्रसूनानां दीपानां आवल्यो येषु वृंदैः फलगुच्छैः उपलक्षिता रंभा क्रमुकाः तत्सहितैः केतुभिः केतवः ध्वजाः तत्सहिताः पट्टिका वितस्ति विस्तार पट्टवस्त्राणि तत्रैवं रीति द्वारेषु उभयतः कुंभास्तेषामुपरि कुंभास्तपरितः प्रसूनावलयः कंठे पट्टिकासु रवेचूतादि पल्लवैः तदुपरि पात्रांतरे दीपावलयस्तत्संनिधौ रंभाक्रमुकाः केतवस्तोरणानि चे 508

आपूर्णकुंभैर्दधिचंदनोक्षितैः प्रसूनदीपावलिभिः सपल्लवैः सवृंदरंभाक्रमुकैः सकेतुभिः स्वलं

नं कृतद्वारगृहां सपट्टिका २३ तां संप्रविष्टौ वसुदेवनंदनौ वृतौ वयस्यैः नरदेववर्त्मना द्रष्टुं समीयुस्त्वरिताः पुरस्त्रियः हर्म्याणि चैवारुरुहुर्नृपोत्सुकाः २४ काश्चिद्विपर्यग्धृतवस्त्रभूषणा विस्मृत्य चैकं युगलेष्वथापराः कृतैकपत्रश्रवणैकनूपुरा नांक्त्वा द्वितीयं त्वपराश्च लोचनं २५
अश्नन्त्य एकास्तदपास्य सोत्सवा अभ्यज्यमाना अकृतोपमज्जनाः स्वपंत्य उत्थाय निशम्य निःस्वनं निपातयंत्योर्भमपोह्य मातरः २६

ति २३ नरदेवानां वर्त्मना राजमार्गेण तां पुरीं संप्रविष्टौ विति द्वितीयान्तम् २४ औत्सुक्यमप्याह काश्चिदिति विपर्यक् धृतावस्त्रभूषा द्वयम् युगलेषु एकं भूषणं कृत्वा एकनेत्रे अंजनं दत्वा न द्वितीये २५। श्रीरामः
ततः भोजनं त्यक्त्वा अभ्यज्यमाना क्रियमाणे तैलाभ्यंगा अकृतस्नानाः अपोह्य निरस्य॥ २६॥ श्रीराम १२८

आल्भायालीलाताभिर्हसिताभीक्षणानि तैः श्रियं रमयतीति श्रीरमणः तेनात्मनावपुषा तासां दृशां महोत्सवं ददन्मनांसि जहार २७ मुहुः श्रुतत्वान्नंदितचेतसः सद्यस्तं दृष्ट्वा तस्य प्रेक्षणं तु स्मितं च तदेव धारा तया उक्षणं सेचनं तेन लब्धो मानो याभि

मनांसि तासाममरविंदलोचनः प्रगल्भलीलाहसितावलोकनैः जहार मत्तद्विरदेंद्रविक्रमो दृशां ददन् श्रीरमणात्मनोत्सवं २७ दृष्ट्वा मुहुः श्रुतमनुद्रुतचेतसस्तं तत्प्रेक्षणोत्स्मितसुधोक्षणल 509
ब्धमानाः आनंदमूर्तिमुपगृह्य दृशात्मलब्धं हृष्यत्त्वचो जहुरनंतमरिंदमाधिं २८ प्रासादशि
खरारूढाः प्रीत्युत्फुल्लमुखांबुजाः अभ्यवर्षन्सौमनस्यैः प्रमदा बलकेशवौ २९ दध्यक्षतैः
सोदपात्रैः स्रग्गंधैरभ्युपायनैः तावानर्चुः प्रमुदिताः तत्र तत्र हि द्विजातयः ३० ऊचुः पौराः अहो गोप्यः तपः किमचरन्महत् याह्येतावनुपश्यंति नरलोकमहोत्सवौ ३१ रजकं कंचिदायांतं रंग
कारं गदाग्रजः दृष्ट्वा याचत वासांसि धौतान्युत्तमानि च ३२ देह्यावयोः समुचितान्यंग वासांसि चार्हतोः भविष्यति परं श्रेयो दातुस्ते नात्र संशयः ३३॥

सि लब्धं प्राप्तं ध्यजूपतदप्राप्तिजनितमनं माधिं व्यथां जहुः हे अरिंदम निर्जितकामेति संबोधनं शृंगाररसे निमग्ना
मा भूदिति २८ सौमनस्यैः शोभनकुसुमैः २९। ३० पौराः पुरस्त्रियः ३१ रजको वस्त्रनिर्णेजकः स एव रंगकारः ३२॥ ३३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰ग॰द॰ १२९

रुषितः कुपितः ३४ हे उद्वृत्ताः गिरौ वने चराः नित्यं परिधत्त अभीप्सथ प्रार्थकं ३५ राजकुलानि राजकीयाः लुंपंति निःसंकुचै

सयाचितो भगवता परिपूर्णेन सर्वतः साक्षेपं रुषितः प्राह भृत्यो राज्ञः सुदुर्मदः ३४ ईदृशान्येव वासां
सि नित्यं गिरिवनेचराः परिधत्त किमुद्वृत्ता राजद्रव्याण्यभीप्सथ ३५ याताशु बालिशा मैवं प्रार्थ्यं
यदि जिजीविषा बध्नंति घ्नंति लुंपंति दृप्तं राजकुलानि हि ३६ एवं विकत्थमानस्य कुपितो दे
वकीसुतः रजकस्य कराग्रेण शिरः कायादपाहरत् ३७ तस्यानुजीविनः सर्वे वासःकोशान्
विसृज्य वै दुद्रुवुः सर्वतो मार्गं वासांसि जगृहेऽच्युतः ३८ वसित्वात्मप्रिये वस्त्रे कृष्णः संकर्षण
स्तथा शेषाण्यादत्त गोपेभ्यो विसृज्य भुवि कानिचित् ३९ ततस्तु वायकः प्रीतस्तयोर्वेषमकल्पयत्
विचित्रवर्णैश्चैलेयैराकल्पैरनुरूपतः ४० नानालक्षणवेषाभ्यां रामकृष्णौ विरेजतुः स्वलंकृतौ
बालगजौ पर्वणीव सितेतरौ ४१ ततः प्रसन्नो भगवान्[illegible]दात्सारूप्यमात्मनः श्रियं च पर
मां लोके बलैश्वर्यस्मृतीन्द्रियं ४२ ततः सुदाम्नो भवनं मालाकारस्य जग्मतुः तौ दृष्ट्वा स
समुत्थाय ननाम शिरसा भुवि ४३ ॥

९ ति ३६।३७ वासः कोशान् वस्त्रपुटकान् ३८ वायकस्तंतुवायः रामः
विशेषः वेषं अलंकारं चैलेयैः वस्त्रमयैः अकल्पैः भूषणैः ४० पर्वणि उत्सवे ४१ इह लोके परमं श्रियं बलं ऐश्वर्यं च स्मृतिं च १२९

४४।४५ क्षेमाय अभयाय भवाय उत्सवाय ४६ रजकवधेन वायकानुग्रहेण च युवयोर्विषमदृष्टितया अ
नीश्वरता न शंकनीयेत्याह अत्र हेतुः समयोरिति अत्रापि हेतुद्वयं सुहृदो जगदात्मनोरिति ४७।४८ इत्यभिप्र

तयोरासनमानीय पाद्यं चार्घ्यार्हणादिभिः पूजां सानुगयोश्चक्रे स्रक्तांबूलानुलेपनैः
४४ प्राह नः सार्थकं जन्म पावितं च कुलं प्रभो पितृदेवर्षयो मह्यं तुष्टा ह्यागमनेन वां ४५ भव
न्तौ किल विश्वस्य जगतः कारणं परं अवतीर्णाविहांशेन क्षेमाय च भवाय च ४६ न हि वां वि
षमा दृष्टिः सुहृदोर्जगदात्मनोः समयोः सर्वभूतेषु भजंतं भजतोरपि ४७ तावाज्ञापयतं भृत्यं कि
महं करवाणि वां पुंसोऽत्यनुग्रहो ह्येष भवद्भिर्यन्नियुज्यते ४८ इत्यभिप्रेत्य राजेंद्र सुदामा प्री
तमानसः शस्तैः सुगंधैः कुसुमैर्माला विरचिता ददौ ४९ ताभिः स्वलंकृतौ प्रीतौ कृष्णरामौ सहानु
गौ प्रणताय प्रपन्नाय ददतुर्वरदौ वरान् ५० सोऽपि वव्रेऽचलां भक्तिं तस्मिन्नेवाखिलात्मनि ।
तद्भक्तेषु च सौहार्दं भूतेषु च दयां परां ५१ इति तस्मै वरं दत्त्वा श्रियं चान्वयवर्द्धिनीं बलमायु
र्यशःकीर्तिं निर्जगाम सहाग्रजः ५२ इति श्रीभागवते दशमस्कंधे एकचत्वारिंशोऽध्यायः

त्यौति एवं विज्ञापयन् अभिप्रेत्य तन्मयं ज्ञात्वा ४९।५०।५१ अन्वयवंशवर्द्धिनीं अप्रार्थितं श्री आदि इति कं दत्त्वा ततो निर्जगाम

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰
१३०

सैरंचरन्मधुपुरे रजकं निहत्य हस्तः प्रदायचवरान्यवायकाय मालाकृतं समनुकंप्य चकार कुब्जामृज्वींध
नुष्यसहसोन्नमयन्बभंज १ द्विचत्वारिंशके कुब्जां नमयन्धनुषो भिदा वधस्तद्रक्षिणां कंसारिष्टरंगो
त्सवादिच २ अंगलेपाश्चंदनाद्यः गृहीतान्यंगविलेपभाजनानि ययातां रसप्रदः सुखप्रदः १ हे अंग हेव

शुक उवाच अथ व्रजन्राजपथेन माधवः स्त्रियं गृहीतांगविलेपभाजनां विलोक्य
कुब्जां युवतीं वराननां पप्रच्छ यांतीं प्रहसन्रसप्रदः १ का त्वं वरोर्वेतदु हानुलेपनं
कस्यांगने वा कथयस्व साधु नः देह्यावयोरंगविलेपमुत्तमं श्रेयस्ततस्ते न चिराद्भवि
ष्यति २ सैरंध्र्युवाच दास्यस्म्यहं सुन्दर कंससंमता त्रिवक्रनामा ह्यनुलेपकर्मणि
मद्भावितं भोजपतेरतिप्रियं विना युवां कोन्यतमस्तदर्हति ३ रूपपेशलमाधुर्यहसि
तालापवीक्षितैः धर्षितात्मा ददौ सांद्रमुभयोरनुलेपनं ४ ॥ २ रोरु इति सोपहासं बोधप्रश्नः

तिलंका एतदनुलेपनं कस्य वस्तु हइति निपातो भूविलेपयुक्ते श्वितकैः अस्मत्सेवा सद्यः फलतीति रचिरादिति २ इति
स्वः श्रीबाउरः कटयो वक्रो इति त्रिवक्रेति नाम यस्याः सा अंगलेपनक्रिया साधनायां कंसस्य बहुमानादास्यस्मि ३ ॥
रूपं चांगसौष्ठवं पेशलं सौकुमार्यं चरसिकता हसितं चआलापाश्च वीक्षितं च तैर्धर्षितात्मा मोहितचित्ता सांद्रघनमनु

राम कृष्णाभ्यामितरः पीतादिवर्णास्तेन शोभितं शीलं यस्य तेन संप्राप्तपरभागेन संप्राप्तः परो नाभेरुपरितनो भागो ये
न संप्राप्तः परभागशोभस्याभायेनेति वातेनानुरंजितौ ५ स्वदर्शने सद्यः दर्शयन् ६ तस्याप्रपदे पादाग्रद्वयं पद्भ्यामाक्र

ततस्तावंगरागेण स्ववर्णेतरशोभिना संप्राप्तपरभागेन शुशुभातेनुरंजितौ ५ प्रसन्नो भगवान्
कुब्जां त्रिवक्रां रुचिराननां ऋज्वीं कर्तुं मनश्चक्रे दर्शयन्दर्शने फलं ६ पद्भ्यामाक्रम्य प्रपदे
द्व्यंगुल्युत्तानपाणिना प्रगृह्य चिबुकेध्यात्ममुदनीनमदच्युतः ७ सा तदर्जुसमानांगी बृहच्छ्रो
णिपयोधरा मुकुंदस्पर्शनात्सद्यो बभूव प्रमदोत्तमा ८ ततो रूपगुणौदार्यसंपन्ना प्राह के
शवं उत्तरीयांतमाकृष्य स्मयंती जातहृच्छया ९ एहि वीर गृहं यामो न त्वां त्यक्तुमिहोत्स
हे त्वयोन्मथितचित्तायाः प्रसीद पुरुषर्षभ १० एवं स्त्रिया याच्यमानः कृष्णो रामस्य
पश्यतः मुखं वीक्ष्यानुगानां च प्रहसंस्तामुवाच ह ११ एष्यामि ते गृहं सुभ्रु पुंसामा
धिविकर्षणं साधितार्थोगृहाणां नः पांथानां त्वं परायणं १२ ॥

स्मिन्पाणौ तेन च चिबुके मुखस्याधोभागे धृत्वा अध्यात्मं देहं उन्नमयामास ७ तदेव ऋजु समानमंगं यस्याः ८ द्व्यंगुल्यौ उत्तानेय
धरौ यस्याः सा मुकुंदस्पर्शनादिति मुख्यं कारणं ८ ॥ ९ । ११ आधिविकर्षणं मनःपीडाशमनं कंसवधेन साधितः अर्थः सुहृदां

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰ अयनं त्वमाश्रयः मधुरया गिरा तां प्रस्थाप्य वणिक्पथे वणिग्भिरर्चितः १३ लेख्या चित्रन्यस्ता इव मूर्तयो यासां ताः १४ धनुर्म
१३१ खशालां पृच्छन् १५ प्रसह्य बलात् १६ निमिषेण निःशेषं मदकरी मत्तहस्ती १७।१८ गृह्यतां वध्यतामिति वदन्तो जि

सुक उवाच विसृज्य माधव्या वाण्या तां व्रजन्मार्गे वणिक्पथैः नानोपायनताम्बूलैः स्रग्गन्धैः समा
गतोऽर्चितः १३ तद्दर्शनस्मरक्षोभादात्मानं नाविदन्स्त्रियः विस्रस्तवासःकवरवलयाले
ख्यमूर्तयः १४ ततः पौरान्पृच्छमानो धनुषः स्थानमच्युतः तस्मिन्प्रविष्टो ददृशे धनुरैन्द्र
मिवाद्भुतं १५ पुरुषैर्बहुभिर्गुप्तमर्चितं परमर्द्धिमत् वार्यमाणो नृभिः कृष्णः प्रसह्य ध
नुराददे १६ करेण वामेन सलीलमुद्धृतं सज्यं च कृत्वा निमिषेण पश्यतां नृणां विकृ
ष्य प्रबभञ्ज मध्यतो यथेक्षुदण्डं मदकर्युरुक्रमः १७ धनुषो भज्यमानस्य शब्दः खं रो
दसी दिशः पूरयामास यं श्रुत्वा कंसस्त्रासमुपागमत् १८ तद्रक्षिणः सानुचराः कुपिता
आततायिनः गृहीतुकामा आववुर्गृह्यतां वध्यतामिति १९ अथ तान्दुरभिप्रायान्वि
लोक्य बलकेशवौ क्रुद्धौ धनुर्वा आदाय शकले तांश्च जघ्नतुः २० श्रीरामः श्रीराम
घ्नन्त आवव्रुः वेष्टितवन्तः १९ न केवलं क्रुद्धौ किन्तु भग्नस्य धनुषः शकले गृहीत्वा जघ्नतुश्चेति २० १३१

परतः प्रातर्गन्तव्यमिति शालामुखादेव पुनर्निष्क्रम्य २१ तेजः प्रभावं प्रागल्भ्यं धृष्टतां २२ शकटं शकटावमोचनस्थानं २३ मु
कुन्दस्य विगमे व्रजान्निर्गमनसमये याः आशिषः आशासिषत सुखं प्रभाता रजनीयं अद्य ध्रुवं तत्र द्रष्टा भविष्यते इत्यादि मुकुन्द
त्यः ऋता बभूवुः पुरुषभूषणस्य श्रीकृष्णस्य लक्ष्मीमिति वा २४ अवनिक्तं क्षालितं अङ्घ्रियुग्मं ययोस्तौ क्षीरमिश्रमन्नं भुक्त्वा

बलं च कंसप्रहितं हत्वा शालामुखात्ततः निष्क्रम्य चेरतुर्हृष्टौ निरीक्ष्य पुरसम्पदः २१ तयोस्तदद्भुतं
ग वीर्यं निरीक्ष्य पुरवासिनः तेजः प्रागल्भ्यं रूपं च मेनिरे विबुधोत्तमौ २२ तयोर्विचरतोः स्वैरमा
दित्योऽस्तमुपेयिवान् कृष्णरामौ वृतौ गोपैः पुराच्छकटमीयतुः २३ गोप्यो मुकुन्दविगमे विर
हातुरा या आशासताशिष ऋता मधुपुर्यभूवन् संपश्यतां पुरुषभूषणगात्रलक्ष्मीं हि
त्वेतरान्नु भजतश्चकमेऽयनं श्रीः २४ अवनिक्ताङ्घ्रियुगलौ भुक्त्वा क्षीरोपसेचनं ऊषतुस्तां
सुखं रात्रिं ज्ञात्वा कंसचिकीर्षितं २५ कंसस्तु धनुषो भङ्गं रक्षिणां स्वबलस्य च वधं निश
म्य गोविन्दरामविक्रीडितं परं २६ दीर्घप्रजागरो भीतो दुर्निमित्तानि पश्यति बहून्याच
ष्टोभयथा मृत्योर्दौत्यकराणि च २७ ॥ ॥ सुखं ऊषतुन्यवसताम् २५ परं केवलं रामकृष्णयोर्विक्री
डितं तत् न तु पराक्रमः कश्चित् २६ उभयथा स्वप्नजागरितभेदेन मृत्योर्दौत्यकराणि उत्तरं शिरःस्यप्रतलिहि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

अन्यानिदर्शयतिश्लोकत्रयेण प्रतिरूपेदृश्यमानेपिस्वशिरसोऽदर्शनं असत्यपिद्वितीयेचक्षुषोंतर्द्धानेज्योतिषांचंद्रा
दीनांद्वित्वं २८ छायायांप्रतिबिंबेछिद्रप्रतीतिः पिहितकर्णपुटस्यांतश्रूयमाणोयोशब्दस्तस्याश्रवणं वृक्षेषुस्वर्ण

अदर्शनंस्वशिरसः प्रतिरूपेचसत्यपि असत्यपिद्वितीयेचद्वैरूप्यंज्योतिषांयथा २८ छिद्रप्रती
तिश्छायायांप्राणघोषानुपश्रुतिः स्वर्णप्रतीतिर्वृक्षेषुस्वपदानामदर्शनं २९ स्वप्नेप्रेतप
रिष्वंगःखरयानंविषादनं यायान्नलदमाल्येकस्तैलाभ्यक्तोदिगंबरः ३० अन्यानिचेत्थं
भूतानिस्वप्नजागरितानिच पश्यन्मरणसंत्रस्तोनिद्रांलेभेनचिंतया ३१ व्युष्टायांनिशिकौ
रव्यसूर्येचाद्भ्यःसमुत्थिते कारयामासवैकंसोमल्लक्रीडामहोत्सवं ३२ आनर्चुःपुरुषारं
गंतूर्य[illegible]भेर्यश्चजघ्निरे मंचाश्चालंकृताःस्रग्भिःपताकाचैलतोरणैः ३३ तेषुपौराजा
नपदाब्रह्मक्षत्रपुरोगमाः यथोपयोषं[illegible]विविशूराजानश्चकृतासनाः ३४

प्रतीतिःरजःपंकादिषुस्वपदानामदर्शनं एतानिजागरितदुर्निमितानि २९ स्वप्नान्याहप्रेतैःमृतैःपरिष्वंगःखरयानंविषभक्ष
णंनलदमालीजपाकुसुममालीयायात्तैलाभ्यक्तःदिगंबरःतदप्येकंदुर्निमितमिति ३०।३१ कष्टेनकथंचित्प्रमातायांपुनःसू
र्येचाद्भ्यःसमुत्थितइतितथाचश्रुतिःयउदगान्महतोर्णवाद्विभ्राजमानःसलिलस्यमध्यात्समारुषभोलोहिताक्षःसूर्योविपश्चित्

३५ मल्लतालउत्तरः उपरि उच्चैःश्रूयतेयेषुतेषुतूर्येषुउपाध्यायामल्लाचार्याः ३६ उपस्थानंमल्लरंगं ३७ समाहूताःनि
वेदितान्युपायनानियैस्ते ३८ इतिदशमेटीकायां ४२ त्रिचत्वारिंशेकेहत्वागजेंद्रंरामकृष्णयोः रंगप्रवेशसंभाष्यंचा

कंसःपरिवृतोमात्यैराजमंचमुपाविशत् मंडलेश्वरमध्यस्थोहृदयेनविदूयता ३५ वाद्यमाने
षुतूर्येषुमल्लतालोत्तरेषुच मल्लाःस्वलंकृताःदृप्ताःसोपाध्यायाःसमागताः ३६ चाणूरोमुष्टिकः
कूटःशलस्तोशलएवच तआसेदुरुपस्थानंवल्गुवाद्यप्रहर्षिताः ३७ नंदगोपादयोगोपाए
कस्मिन्मंचआविशत् निवेदितोपायनास्तेभोजराजसमाहूताः ३८ इतिश्रीभा·दशमेरंगोपव
र्णनंनामद्विचत्वारिंशः ४२ शुकउवाच अथकृष्णश्चरामश्चकृतशौचौपरंतप मल्लदुंदु
भिनिर्घोषंश्रुत्वाद्रष्टुमुपेयतुः १ रंगद्वारंसमासाद्यतस्मिन्नागमवस्थितं अपश्यत्कु
वलयापीडंकृष्णोंबष्ठप्रणोदितं २ बध्वापरिकरंशौरिःसमुह्यकुटिलालकान् उवाचह
स्तिपंवाचामेघनादगभीरया ३ ॥ १ गरिवाचभावगं १ पूर्वैयुरुतंनिरपराधत्वंयाभ्यांतौ एतदुर्लभव

वतिःधनुर्भंगेकृतेपि आवाभ्यांनिजेश्वर्येसूचितेपितैरोनमुंचति अवांपुनर्जिघांसति अतोस्यमातुलहन
नेनकोपिदोषइति एवंकृतापराधपरिहारावितिः १ अंबष्ठोहस्तिपस्तेननोदितं २ परिकरंयुद्धोचितंपरिधानंदृ

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

द॰ पू॰ भा॰ ४ अंतको मृत्युः कालस्तन्निभमितं यमस्तन्नियंतन्नि[redacted]नीतेरूपमायस्यतं ५ विगलितो विच्युतः मुष्टिना निहत्या लीषत
१३३ द्वाअंघ्रौ भूव ६ अचक्षाणा अपश्यन् घ्राणमेव घ्राणं तेन दृष्टिर्यस्य सः लोचनागोचरमपि हि पशवो घ्राणेन जानंतीति
प्रसिद्धं परामृशन् धृतवान् पुष्करेण शुंडाग्रेण सः हस्तः प्रसह्य बलेन ७ धनुषः पंचविंशतिर्यावत्तावंतं देशं गजं विच 518

अंव रे अंवष्ट मार्गं नो देह्यपक्रम मा चिरं नो चेत्सकुंजरं त्वाद्य नयामि यमसादनं ४ एवं निर्भर्त्सितोंब
ष्टः कुपितः कोपितं गजं नोदयामास सह स्वायकालांतकयमोपमं ५ करींद्रस्तमभिद्रुत्य करेणातर
सा ग्रहीत् कराद्विगलितः सोपि निहत्यांघ्रिष्वलीयत ६ संक्रुद्धस्तमचक्षाणो घ्राणदृष्टिः स केशवं ॥
परामृशत्पुष्करेण सप्रसह्य विनिर्गतः ७ पुच्छे प्रगृह्यातिबलं धनुषः पंचविंशतिः विचकर्ष य
थानागं सुपर्ण इव लीलया ८ स पर्यावर्तमानेन सव्यदक्षिणतोच्युतः बभ्राम भ्राम्यमाणेन गो
वत्सेनेव बालकः ९ ततोभिमुखमभ्येत्य पाणिनाहत्य वारणं प्राद्रवन्पातयामास स्पृश्यमानः पदे
कर्षयथा नागं सर्पं वहूर्तमानं गजं सुपर्णो गरुड इवयेमिति आविरासीत यथा प्राच्यां दिशीं दुरि व पुष्कलेति वत ८ सपर्यावर्तमानेनेति पुच्छया
हिणां कृष्णं गृहीतुं यदि दक्षिणाः परिवर्तते गजः तर्हि सव्यतो भ्रामयति यदा सव्यतः परिवर्तते तदा दक्षिणातो भ्रामयं स्तेन सह
भ्रमन् गोवत्सेन भ्राम्यमाणेन बालकः स ९ वक्रसायथा न्यो वा बालक इवेति ९ वारणं गजं प्राद्रवन् कर्षणेन समंततो धा श्रीरामः
वन् पातयामास यथा पतति तथा वञ्चयित्वा प्राद्रवदित्यर्थः १० १३३

किं च स धावन्निति प्रहरन् प्रहरन् ११।१२।१३।१४ रंगं समाविशत्तदा वीरश्रिया बभौ इति तृतीयेनान्वयः कथंभूतं अ
शं न्यस्तं गजदंतायेन सः असृजो रक्तस्य मदस्य च विंदुभिः परितोंकितः १५ विरूढाः उद्गताः स्वेदकणिकास्ताभिः उपलक्षितं
वदनांबुरुहं यस्य सः न केवलं समाविशत् किंतु वृतो गोपैरिति १६ तत्र शृंगारादि सर्वरसकदंबमूर्तिर्भगवांस्तत्तदभिप्रायानुसा 519

स धावन्क्रीडया भूमौ पतित्वा सहसोत्थितः तं मत्वा पतितं क्रुद्धो दंताभ्यां सोहनत् क्षितिं ११ स्वविक्रमे प्रति
हते कुंजरेंद्रोत्यमर्षितः चोद्यमानो महामात्यैः कृष्णमभ्यद्रवद्रुषा १२ तमापतंतमासाद्य भगवान्मधु
सूदनः निगृह्य पाणिना हस्तं पातयामास भूतले १३ पतितस्य पदाक्रम्य मृगेंद्र इव लीलया दंतमु
त्पाट्य तेनेनं हस्तिपांश्चाहनद्धरिः १४ मृतकं द्विपमुत्सृज्य दंतपाणिः समाविशत् अंसन्यस्तविषाणो
सृङ्मदविंदुभिरंकितः १५ विरूढस्वेदकणिकावदनांबुरुहो बभौ वृतो गोपैः कतिपयैर्बलदेवजनार्द
नौ रंगं विविशतू राजन्गजदंतवरायुधौ १६ मल्लानामशनिर्नृणां नरवरः स्त्रीणां स्मरो मूर्तिमान्गोप
नां स्वजनोसतां क्षितिभुजां शास्ता स्वपित्रोः शिशुः मृत्युर्भोजपतेर्विराड्विदुषां तत्त्वं परं योगिनां वृष्णी
रेण वर्णीनसाकल्येन सर्वेषामित्याह मल्लानामिति मल्लादीनां अज्ञानदृष्टीनां अशन्यादिरूपेण दशधाविदितः सन् साग्रजो रंगं गत इत्यन्वयः
मल्लाद्यभिव्यंजकारसाः क्रमेण लोके निवध्यते रौद्रोद्भुतश्च शृंगारो हास्यं वीरो दया तथा भयानकश्च बीभत्सः शान्तः सप्रेमभक्तिकः ॥
अविदुषां विराट् विकलः अपर्याप्तो राजत इति तथा अनेन बीभत्सउक्तः विकलत्वं च पंचभूतसारसर्वांगत्वादिना वक्ष्यते १७

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

मा०द०पु०
१३४

उद्विविजे भीतो बभूव १८ यथा नटा वितिनिर्जेयत्वं दर्शितं १९ प्रहर्षवेगेन उत्कलितानि उज्जृम्भितानि ईक्षणानि आननानि च येषां ते तयोराननं न पपुः न तृप्तिं प्रापुः निराकाङ्क्षा न बभूवुरित्यर्थः २० तदेवाह पिबन्त इवेति श्लिष्यन्तः परिष्वङ्गं कुर्वत इव लक्षिते त्यर्थः २१ यथा दृष्टं धनुर्भङ्गादि यथा श्रुतं गोवर्द्धनोद्धरणादि तत्तदन्तिके मत्यतदनुरूपमित्यर्थः प्रत्यक्षं च तयोः स्वरूपं गजदन्तादियुक्तं

हतं कुवलयापीडं दृष्ट्वा तावपि दुर्जयौ कंसो मनस्यपि तदा भृशमुद्विविजे नृप १८ तौ रेजतू रङ्गतो महाभुजौ विचित्रवेषाभरणस्रगम्बरौ यथा नटावुत्तमवेषधारिणौ मनः क्षिपन्तौ प्रभया निरीक्षतां १९ निरीक्ष्य तावुत्तमपूरुषौ जना मञ्चस्थिता नागरराष्ट्रिका नृप प्रहर्षवेगोत्कलितेक्षणाननाः पपुर्न तृप्ता नयनैस्तदाननं २० पिबन्त इव चक्षुर्भ्यां लिहन्त इव जिह्वया जिघ्रन्त इव नासाभ्यां श्लिष्यन्त इव बाहुभिः २१ ऊचुः परस्परं ते वै यथादृष्टं यथाश्रुतं तद्रूपगुणमाधुर्यप्रागल्भ्यस्मारिता इव २२ एतौ भगवतः साक्षाद्धरेर्नारायणस्य हि अवतीर्णाविहांशेन वसुदेवस्य वेश्मनि २३ एष वै किल देवक्यां जातो नीतश्च गोकुलं कालमेतं वसन् गूढो ववृधे नन्दवेश्मनि २४ पूतनानेन नीतान्तं चक्रवातश्च दानवः अर्जुनौ धेनुकः केशी गुह्यकोन्ये च तद्विधाः २५ गावः सपाला एतेन दावाग्नेः परिमोचिताः कालीयो दमितः सर्प इन्द्र

गुणाः शौर्यादयः माधुर्यं हसितालापादि प्रागल्भ्यं धार्ष्ट्यं तैः विस्मिता वा कारायामुद्र ५ " श्च विमदः कृतः २६
हेतुभिः एतावित्यादिभिः २३ किलेति सर्वत्रान्वयः २४ गुह्यकः शंखचूडः अन्ये व्योमासुरादयः २५॥ २६ श्रीराम

श्रीरामः
१३४

२७ आब्रूमं श्रमयुक्तं सुखं श्रा श्रममु खमिति वा यद्वा अस्य श्रमं यथा भवति तथा नरतिस्म २८ अनेन परिरक्षितो यदोर्वंशः सुबहु विश्रुतः सन् श्रियादि लप्स्यतीति २९ धेनुकबकवत्सासुरेषु विपर्ययो वक्ति जेन बानि हतानि अश्चयात् ३० जनेष्वेवं ब्रुवाणेषु

सप्ताहमेकहस्तेन धृतोद्रिप्रवरोमुना वर्षवाताशनिभ्यश्च परित्रातं च गोकुलं २७ गोप्योस्य नित्यमुदितहसितप्रेक्षणं मुखं पश्यन्त्यो विविधांस्तापांस्तरन्ति स्माश्रमं मुदा २८ वदन्त्यनेन वंशोयं यदोः सुबहुविश्रुतः श्रियं यशो महत्वं च लप्स्यते परिरक्षितः २९ अयं चास्याग्रजः श्रीमान् रामः कमललोचनः प्रलम्बो निहतो येन वत्सको धेनुकस्तथा ३० जनेष्वेवं ब्रुवाणेषु तूर्येषु निनदत्सु च कृष्णरामौ समाभाष्य चाणूरो वाक्यमब्रवीत् ३१ हे नन्दसूनो हे राम भवन्तौ वीरसंमतौ नियुद्धकुशलौ श्रुत्वा राज्ञाहूतौ दिदृक्षुणा ३२ प्रियं राज्ञः प्रकुर्वत्यः श्रेयो विन्दन्ति वै प्रजाः मनसा कर्मणा वाचा विपरीतमतोन्यथा ३३ नित्यं प्रमुदिता गोपा वत्सपाला यथा स्फुटं वनेषु मल्लयुद्धेन क्रीडन्तश्चारयन्ति गाः ३४ तस्माद्राज्ञः प्रियं यूयं वयं च करवाम हे भूतानि नः प्रसीदन्ति सर्वभूतमयो नृपः ३५ तन्निशम्याब्रवीत् कृष्णो देशकालोचितं वचः नियुद्ध

...सहमानश्चाणूरोब्रवीदिति ३१।३२।३३।३४ हे द्वा स प्रियं करवामेति राज्ञि प्रीते भूतानि च प्रसीदन्तु ३५।३६

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰पु॰ ३७ यथोचितं नियुद्धं बाहुयुद्धं भवेत् मल्लसभासदः मल्लसभाधिकृतान् अधर्मो मा स्पृशेदित्यर्थः हे मल्लेति वा ३८ सहस्रद्विपा
१३५ नां सत्वं बलं बिभर्तीति ३९ तथा बलिभिर्महद्भिः सह अनयोः अधर्मः विक्रमं पराक्रमं कुरु मुष्टिको विक्रमतात् ४० इतिद

जा प्रभोजपतेरस्य वयं चापि वनेचराः करवाम प्रियं नित्यं तन्नः परमनुग्रहः ३७ बाला वयं तुल्य
बलैः क्रीडिष्यामो यथोचितं भवेन्नियुद्धं माधर्मः स्पृशेन्मल्लसभासदः ३८ चाणूर उवाच न
बालो न किशोरस्त्वं बलश्च बलिनां वरः लीलयेभो हतो येन सहस्रद्विपसत्वभृत् ३९ तस्माद्भव
द्भ्यां बलिभिर्योद्धव्यं नानयोऽत्र वै मयि विक्रम वार्ष्णेय बलेन सह मुष्टिकः ४० इति श्रीभागवते ६५४
दशमे कुवलयापीडवधो द्विचत्वारिंशः ४२ शुक उवाच एवं चर्चितसंकल्पो भगवान्म
धुसूदनः आससादाथ चाणूरं मुष्टिकं रोहिणीसुतः १ हस्ताभ्यां हस्तयोर्बध्वा पद्भ्यामे
व च पादयोः विचकर्षतुरन्योन्यं प्रसह्य विजिगीषया २ अरत्नी द्वे अरत्निभ्यां जानुभ्यां चैव
जानुनी शिरः शीर्ष्णोरसोरस्तावन्योन्यमभिजघ्नतुः ३ ॥ इति श्रीभागवते दशमे टीकायां ४३ चतुश्चत्वारिंशे
केतु मल्लकंसादिमर्दनम् कंसयोषितसमाश्वासन ताभ्यां पित्रोश्च दर्शनम् १ एवमिति चर्चितः निश्चितः संकल्पो श्रीरामः
येन सः १ हस्ताभ्यां हस्तयोरिति २ बाहुमध्या कनिष्ठेऽङ्गुलिव्यतिरेकेणाऽऽनतमुष्टिर्हस्तोऽरत्निः ३ १३५

परिभ्रामणं हस्तौ गृहीत्वा परितश्चालनं विक्षेपो नोदनं परिरंभो बाहुभ्यां निःपीडनं अवपातनं अधः क्षेपः उत्सर्पणं उत्स्र
ज्य पुरतो गमनं अपसर्पणं पृष्ठतोऽनुगमनं एतैः प्रत्यवरुन्धतां प्रत्याहृतवन्तौ ४ उत्थापनं पादौ जानुनी च पीडयित्वोर्ध्व
नं उन्नयनं हस्ताभ्यामुद्धृत्यनयनं चालनं कंठादिलग्नस्य निःसारणं स्थापनं पादादि पिंडीकरणं एवं परस्परं आत्म

प परिभ्रामणविक्षेपपरिरंभावपातनैः उत्सर्पणापसर्पणैश्चान्योन्यं प्रत्यरुन्धतां ४ उत्थापनैरुन्नय
नैश्चालनैः स्थापनैरपि परस्परं जिगीषन्तावपचक्रतुरात्मनः ५ तद्बलाबलवद्युद्धं समेताः स
र्वयोषितः ऊचुः परस्परं राजन्सानुकंपा वरूथशः ६ महानयं बताधर्म एषां राजसभासदां
ये बलाबलवद्युद्धं राज्ञोऽन्विच्छन्ति पश्यतः ७ क्व वज्रसारसर्वांगौ मल्लौ शैलेन्द्रसन्निभौ क्व चातिसु
कुमारांगौ किशोरौ नाप्तयौवनौ ८ धर्मव्यतिक्रमो ह्यस्य समाजस्य ध्रुवं भवेत् यत्राधर्मः स
चिन॰१ मुत्तिष्ठेन्न स्थेयं तत्र कर्हिचित् ९ ॥ ५ नेदेहस्य अयचक्रतुः अपकारं कृतवन्तौ ५ युद्धं बलाबलवत् एकतो बलव
त् एकतोऽबलं युद्धविषममित्युचुरित्यर्थः ६ तदेव दर्शयति महानिति यद्यतः बलाबलवत् ततो युद्धं रु
मित्युचुरित्यन्वयः बलयोर्बलवतोश्च युद्धं राजा नेच्छति स्वयं वा ... एतेन राज्ञः पश्यतः स्वयमप्यन्विच्छन्ति इत्यमधर्म
अनुमन्यन्त इति महानधर्म इति ७ बलाबलवद्युद्धं तात्पर्यं दर्शयति पंचभिः क्वेति वज्रसाराणि वज्रकर्कशानि सर्वांगानि येषांगा ८

अपरा ऊचुः नसभामिति अब्रुवन्त्वा त्वापि तत्स्त्रीं तिष्ठन् विपरीतं विब्रुवन् अतः न जानामीति ब्रुवन् अतः
प्राज्ञः सभां न प्रविशेदिति १० वल्गातः शत्रुमभितः इति शत्रोः सर्वतो धावतः [illegible] मेवारिरामाउ
पूर्व्याः तं वदनांबुजं पश्यतो ११ अन्या ऊचुः किं न पश्यत रामस्य मुखं हासक्रोधरूपालेन संरंभः आवेशस्तेन शोभितः १२ अन्याऊ
चुः पुण्यावतेति नृलिंगेन मनुष्यदेहे नगरूढः वनस्थानि चित्राणि माल्यानि यस्य सः गिरित्रः शिवः रमा च ताभ्यां

नसभां प्रविशेत्प्राज्ञः सभ्यदोषाननुस्मरन् अब्रुवन्विब्रुवन्वापि नरो भवति किल्बिषी १० वल्गा
तः शत्रुमभितः कृष्णस्य वदनांबुजं वीक्ष्यतां ध्रुवमार्यैस्तत्पद्मकोशमिवालिभिः ११ किं न पश्य
त रामस्य मुखमाताम्रलोचनं मुष्टिकं प्रति सामर्षं हाससंरंभशोभितं १२ पुण्या बत व्रजभुवो
यदयं नृलिंगगूढः पुराणपुरुषो वनचित्रमाल्यः गाश्चारयन्सहबलः क्वणयंश्च वेणुं विक्री
डियाचति गिरित्ररमार्चितांघ्रिः १३ गोप्यस्तपः किमचरन्यदमुष्य रूपं लावण्यसारमसमोर्ध्व
न मनन्यसिद्धं दृग्भिः पिबन्त्यनुसवाभिनवं दुरापमेकांतधाम यशसः श्रिय ऐश्वरस्य १४
अर्चितांघ्रिर्यस्य सः धिगिमां सभां यस्यामयं पराभूतेत तास्तु व्रजभुवो धन्याः यतो यासु अयं कुसलो विविधक्रीडया अंचति गच्छ
ति १३ अहो कष्टमत्यपुण्या वयं यतो स्माभिरयं तु सरे दृष्टो यं गोप्यस्तु धन्या वहुपुण्या इत्याह त्रिभिः गोप्येति अमुष्य कृष्णस्य रू
[illegible] नसारं [illegible] च असमोर्ध्वं न विद्यते ऊर्ध्वमधिकं च यस्य तत तदपि न अन्येन आभरणादिना किंतु स्वतः एव ऐश्वर्य

यादोहनादिष्वेनं गायंतिता व्रजस्त्रियो धन्याः प्रेंखेंखनं दोलांदोलनं उक्षणं सेचनं कथंभूताः उरुक्रमे चित्ततेनेव यानेन
सर्वविषयप्राप्तिर्यासां ताः पाठांतरे उरुक्रमं चिंतयंत्यतस्तथा कुतः अनुरक्तधियः तत्र लिंगं अश्रुकंठ्यः १५ प्रातरि

यादोहनेऽवहनने मथनोपलेपप्रेंखेंखनार्भरुदितोक्षणमार्जनादौ गायंति चैनमनुरक्तधि
योऽश्रुकंठ्यो धन्या व्रजस्त्रिय उरुक्रमचित्तयानाः १५ प्रातर्व्रजाद्व्रजत आविशतश्च सायं गोभिः समं
क्वणयतोऽस्य निशम्य वेणुं निर्गम्य तूर्णमबलाः पथि भूरिपुण्याः पश्यंति सस्मितमुखं सदय
यावलोकं १६ एवं प्रभाषमाणासु स्त्रीषु योगेश्वरो हरिः शत्रुं हंतुं मनश्चक्रे भगवान्भरतर्षभ
१७ सभयाः स्त्रीगिरः श्रुत्वा पुत्रस्नेहशुचातुरौ पितरावन्वतप्येतां पुत्रयोरबुधौ बलं १८ तैस्तै
र्नियुद्धविधिभिर्विविधैरच्युतेतरौ युयुधाते यथान्योन्यं तथैव बलमुष्टिकौ १९ भगव
द्गात्रनिःपातैर्वज्रनिःपेषनिष्ठुरैः चाणूरो भज्यमानांगो मुहुर्ग्लानिमवाप ह २०॥
ति यां बलाः अस्य वेणुं निशम्य गृहात्तूर्णं निर्गम्य पथि सस्मितं मुखं पश्यंति ता भूरिपुण्या इति १६ एवं सभयं ब्रुवाणासु तासां
भयनिवृत्तये कृष्णः शत्रुं हंतुं मनो दधे मनश्चक्रे १७ सभयाः स्त्रीगिरः श्रुत्वा पुत्रयोः स्नेहेन या शुक् तया आतुरौ विह्वलौ पुत्रयो
र्यो बलमजानंतौ पितरावनुतापं प्राप्तौ १८।१९ तदा भगवतो गात्राणां अरत्निजानुमुष्ट्यादीनां निःपातैः प्रहारैः वज्रनिःपेषप्रपातः

श्येनस्येव वेगायस्य चाणूरः अबाधत अताडयत २१ भूपृष्ठे रूपरि पोथयामास आस्फालयन् जीव
इंद्रध्वजो नाम गौडेषु प्रसिद्धः कस्मिंश्चिदुत्सवे महान् स्तंभो ध्वजपताकाद्यलंकृतः पुरुषाकृतिः उच्छ्रीयते स यथा

स श्येनवेग उत्पत्य मुष्टीकृत्य करावुभौ भगवन्तं वासुदेवं क्रुद्धो वक्षस्यबाधत २१ नाचलत्तत्प्र
हारेण मालाहत इव द्विपः २२ बाह्वोर्निगृह्य चाणूरं बहुशो भ्रामयन्हरिः भूपृष्ठे पोथया
मास तरसा क्षीणजीवितं २३ विस्रस्ताकल्पकेशस्रगिन्द्रध्वज इवापतत् तथैव मुष्टिकः पू
र्वं स्वमुष्ट्याभिहतेन वै बलभद्रेण बलिना तलेनाभिहतो भृशं २४ प्रवेपितः स रुधिरमुद्
वन्मुखतोऽर्दितः व्यसुः पपातोर्व्युपस्थे वाताहत इवांघ्रिपः २५ ततः कूटमनुप्राप्तं रामः प्रह
रतां वरः अवधील्लीलया राजन्सावज्ञं वाममुष्टिना २६ चाणूरे मुष्टिके कूटे शले तोशले
लके हते शेषाः प्रदुद्रुवुर्मल्लाः सर्वे प्राणपरीप्सवः २७ गोपान्वयस्यानाकृष्य तैः संसृ
ज्य विजहतुः वाद्यमानेषु तूर्येषु वल्गन्तौ रुतनूपुरौ २८ जनाः प्रजहृषुः सर्वे कर्म
णा रामकृष्णयोः ऋते कंसं विप्रमुख्याः साधुसाध्विति वादितः ३० श्रीरामः पातु

तदैव हि शल्यः
तलपादापह
तशीर्षकः द्वि
धा विशीर्णस्तो
शलक उभाव
पि निपेततुः २७
४

पतलितहृदपतदिति २२।२३।२४ अर्दितः पीडितः व्यसुः उर्व्युपस्थे भूतले २५।२६।२७।२८ वल्गन्तौ नृत्यन्तौ २९ साधुसाध्वि

३१।३२।३३ अव्ययः अश्रमः लघिम्ना लाघवेन ३४।३५ दुर्विग्रहं अविषह्यं उग्रं तेजो यस्य स महत्सः ३६ गरिष्ठायवि

हतेषु मल्लवर्येषु विद्रुतेषु च भोजराट् न्यवारयत्स्वतूर्याणि वाक्यं चेदमुवाच ह ३१ निःसार
यत दुर्वृत्तौ वसुदेवसुतौ पुरात् धनं हरत गोपानां नन्दं बध्नीत दुर्मतिं ३२ वसुदेवस्तु दुर्मेधा ह
न्यतामाश्वसत्तमः उग्रसेनः पिता चापि सानुगः परपक्षगः ३३ एवं विकत्थमाने वै कंसे प्रकु
पितोऽव्ययः लघिम्नोत्पत्य तरसा मंचमुत्तुंगमारुहत् ३४ तमाविशन्तमालोक्य मृत्युमात्म
न आसनात् मनस्वी सहसोत्थाय जगृहे सोऽसिचर्मणी ३५ तं खड्गपाणिं विचरन्तमाशु
श्येनं यथा दक्षिणसव्यमम्बरे समग्रहीद्दुर्विषहोग्रतेजा यथोरगं तार्क्ष्यसुतः प्रसह्य ३६
प्रगृह्य केशेषु चलत्किरीटं निपात्य रंगोपरि तुंगमंचात् तस्योपरिष्टात्स्वयमब्जनाभः पपात विश्वाश्रय आत्मतन्त्रः ३७ तं संपरेतं विचकर्ष भूमौ हरिर्यथेभं जगतो विप
श्यतः हाहेति शब्दः सुमहांस्तदाभूदुदीरितः सर्वजनैर्नरेन्द्र ३८ स नित्यदोद्विग्नम
ना स्तमीश्वरं पिबन्वदन्वा विचरन्स्वपन्श्वसन् ददर्श चक्रायुधमग्रतो यतस्तदेव रूपं दु

ष्टिः भः ३६ ष्टि ट्टि ष्टि

आश्रयत्वमुक्तं तत्र हेतुः अब्जनाभः कुतस्तस्योपर्येवं पपात आत्मतंत्रः ३७।३८। ३९ श्रीरा[illegible]यतितराम्

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

४०

निर्वेशो निःकृतिः अनृण्यमित्यर्थः तत्कारिणसंतस्तेभ्यधावन्तेयाताः हंतुं अभिवीसोवेगो येषांतान्संयत्तानुद्युक्तान ॥४१॥४२॥४३॥ शोचंत्यो

तस्यानुजा भ्रातरो ष्टौ कंकन्यग्रोधकादयः अभ्यधावन्नभिक्रुद्धा भ्रातुर्निर्वेशकारिणः ४० तथातिरभसांस्तांस्तु संयत्तान्रोहिणीसुतः अहन्परिघमुद्यम्य पशूनिव मृगाधिपः ४१ नेदुर्दुंदुभयो व्योम्नि ब्रह्मेशाद्या विभूतयः पुष्पैः किरंतस्तं प्रीताः शशंसुर्ननृतुः स्त्रियः ४२ तेषां स्त्रियो महाराज सुहृन्मरणदुःखिताः तत्राभीयुर्विनिघ्नंत्यः शीर्षाण्यश्रुविलोचनाः ४३ शयानान्वीरशय्यायां पतीनालिंग्य शोचतीः विलेपुः सुस्वरं नार्यो विसृजंत्यो मुहुः शुचः ४४ हा नाथ प्रियधर्मज्ञ करुणानाथवत्सल त्वया हतेन निहता वयं ते सगृहप्रजाः ४५ त्वया विरहिता पत्या पुरीयं पुरुषर्षभ न शोभते वयमिव निवृत्तोत्सवमंगला ४६ अनागसां त्वं भूतानां कृतवान्द्रोहमुल्बणं तेनेमां भो दशां नीतो भूतध्रुक्को लभेत शं ४७ सर्वेषामिह भूतानामेष हि प्रभवाप्ययः गोप्ता च तद्वध्यायी न क्वचित्सुखमेधते ४८ शुक उवाच राजयोषित आश्वास्य भगवाँल्लोकभावनः या

विलापाः अश्रूणि शुचः अश्रूणि ४४ धर्मज्ञेत्यादीनि विलापे प्रेमसंबोधनानि ते तव वीयावयं ४५ त्वया पत्या विरहिता पुरीयं न शोभते ति स्वदृष्टाभिधानं ४६
अनागसामिति परमार्थाभिधानं ४७ एष श्रीकृष्णः प्रभवत्यस्मादिति प्रभवः अपियंत्यस्मिन्निति अप्ययः तदवध्यायी तदवज्ञां कुर्वशीलं यस्य सः ४८॥४९

528

आस्पृश्य ईषत्स्पृष्ट्वा ५० पुत्रभ्रांतिं विहाय जगदीश्वरावितिज्ञात्वा शंकितौ न सस्वजाते नालिंगितवंतौ किंतु बद्धांजलीतस्थतुरित्यर्थः ५१ प्रस
व्यहत्वा हस्तीद्रं मल्लेन्द्रान्मल्लीलया वीभत्सचरितं कंसं सवीभत्समारयत् १ इति दशमे टीकायां ४४ पंचचत्वारिंशके थ पित्रनंदादिसांत्वनं
उग्रसेनाभिषेकश्च गुरोर्वासात्सुरागमः १ उपलब्धार्थाविति अयमर्थः उपसमीपे आवयोः पुत्रबुध्या सांसारिकभोगान्पूर्वमेव लब्धौ अर्थौ आवामीश्व

मातरं पितरं चैव मोचयित्वाथ बंधनात् कृष्णरामौ ववंदाते शिरसा स्पृश्य पादयोः ५० देवकी वसुदेवश्चाविज्ञाय जगदीश्वरौ कृतसंवंदनौ पुत्रौ सस्वजाते न शंकितौ ५१ इति भागवते दशमस्कंधे कंसवधश्चतुश्चत्वारिंशोध्यायः ४४ शुक उवाच पितरावुपलब्धार्थौ विदित्वा पुरुषोत्तमः माभूदिति निजां मायां ततान जनमोहिनीं १ उवाच पितरावेत्य साग्रजः सात्वतर्षभः प्रश्रयावनतः प्रीणन्नंब तातेति सादरं २ नास्मत्तो युवयोस्तात नित्योत्कंठितयोरपि बाल्यपौगंडकैशोराः पुत्राभ्यामभवन्क्वचित् ३॥ ॥ रौ इति

ईश्वरावित्यर्थः परमेश्वरत्वज्ञानं नामकिं दुर्लभं तु मयि पुत्रतया प्रेमश्रतदृदानीमिव तत्त्वज्ञानं माभूदिति निजां मायां स्वाधीनां तयोः प्रसारितवान् १ तदेवदर्शयति उवाचेत्यष्टभिः प्रीणयन्सादरं बुवन् २ अस्मत्तः अस्मन्निमित्तं नित्यमुत्कंठितयोरपि युवयोः पुत्राभ्यां आवाभ्यां बाल्यपौगंडकैशोराः तत्र तदवस्थानुभवसुखानि अर्थैः तेनाऽभवन्निमित्तमाभ्यां पुत्राभ्यां इति समानाधिकरणं वा ३ ॥श्रीराम

प्रसन्नान १ (margin: न २)

529

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

यस्तयोरात्मजःकल्पआत्मनाचधनेनच वृत्तिंनदद्यात्तंप्रेत्यस्वमांसंखादयंतिहि ६। मू॰ २

द॰भा॰पू॰ आवामेवंदेवहीनावित्याहु नलब्धइति पितृगेहस्थाबालायांमुदंविंदते यच्चनलब्धा एवंतावत् श्लोकद्वयेनयुवयोश्चावयोश्चकार्येदा
१३९ निर्यातेत्युक्तं ५ आवयोःयुष्मत्परिचर्यालोपेनधर्महानिरपियातेत्याह सर्वार्थसंभवेति सर्वेषांधर्माद्यर्थानांसंभवोयोदेहोयतस्ताभ्यांजनि
तःपोषितश्च तयोःपित्रोर्निर्वेशंआनृण्यंशतसंवत्सरमात्रायुषापिमर्त्योनप्राप्नोति ५ तन्मध्येपितुर्यःपुत्रःकल्पःसमर्थःसन्नपिदेहेन

530

नलब्धोदैवहतयोर्वासोनौभवदंतिके यांबालाःपितृगेहस्थाविंदंतेलालितामुदं ४ सर्वार्थसंभवो
देहोजनितःपोषितोयतः नतयोर्यातिनिर्वेशंपित्रोर्मर्त्यःशतायुषा ५ मातरंपितरंवृद्धंभार्यांसा
ध्वींसुतंशिशुं गुरुंविप्रंप्रपन्नंचकल्पोबिभ्रच्छ्वसन्मृतः ७ तन्नावकल्पयोःकंसान्नित्यमु
द्विग्नचेतसोः मोघाएतेव्यतिक्रांतादिवसावामनर्चतोः ८ तत्क्षंतुमर्हथस्तातमातर्नौपर
तंत्रयोः अकुर्वतोर्वांशुश्रूषांक्लिष्टयोर्दुर्हृदाभृशं ९ श्रीशुकउवाच इतिमायामनुष्यस्यहरेर्वि
श्वात्मनोगिरा मोहितावंकमारोप्यपरिष्वज्यापतुर्मुदं १० सिंचंतावश्रुधाराभिःस्नेहपाशेनचावृ
ति तौ नकिंचिदूचतूराजन्बाष्पकंठौविमोहितौ ११ एवमाश्वास्यपितरौभगवान्देवकीसुतः मातामह

धनेनचपित्रोर्वृत्तिंजीविकांनपादयेत्तंप्रेत्यलोकांतरेयमदूताःस्वमांसंखादयति ६ मातुःशुश्रूषामकुर्वन्विफलजीवितश्चभवतीत्याह मातरमिति अबिभ्रच्च श्रीरामः
पुष्णन्श्वसन्नपिमृतस्तुल्यइति ७ तत्तस्मान्नौआवयोःमोघंव्यर्थंअनर्चतोःअपूजयतोः ८ दुर्हृदाकंसेन ९।१०।११ आश्वास्यशान्तयित्वा १२ १३९

त्वमेवाज्ञापयेतिमांवदेत्याह ययातीति नवनुयादवत्वेपिमदात्पानदोषइतिभावः १३ ममतादृशीशक्तिर्नास्तीतिचेत्तत्राह मयीति मत्प्रसादेनसर्वंभविष्यती
ति १४ स्वान्ज्ञातीन्संबंधांश्चदिग्भ्यआनायेति १५।१६ सिद्धाःपूर्णाः कृष्णरामाभ्यांगतानिरस्तोज्वरोयेषांते १७ सदयस्मितमीक्षणंयस्मिंस्तत् १८ प्रवयसोवृद्धा

531

आहचास्मान्महाराजप्रजाश्चाज्ञप्तुमर्हसि ययातिशापाद्यदुभिर्नासितव्यंनृपासने १३ मयिभृ
त्यउपासीनेभवतोविबुधादयः बलिंहरंत्यवनताःकिमुतान्येनराधिपाः १४ सर्वान्स्वान्ज्ञाति
घ संबंधान्दिग्भ्यःकंसभयाकुलान् यदुवृष्ण्यंधकमधुदाशार्हकुकुरादिकान् १५ सभाजि
तान्समाश्वास्यविदेशावासकर्षितान् न्यवासयन्स्वगेहेषुवित्तैःसंतर्प्यविश्वकृत् १६ कृष्ण
संकर्षणभुजैर्गुप्तालब्धमनोरथाः गृहेषुरेमिरेसिद्धाःकृष्णरामगतज्वराः १७ वीक्षंतोहरहः
प्रीतामुकुंदवदनांबुजं नित्यप्रमुदितंश्रीमत्सदयस्मितवीक्षणं १८ तत्रप्रवयसोप्यासन्
युवानोतिबलौजसः पिबंतोक्षैर्मुकुंदस्यमुखांबुजसुधांमुहुः १९ अथनंदंसमासाद्यभ
न्दे गवान्देवकीसुतः संकर्षणश्चराजेंद्रपरिष्वज्येदमूचतुः २० पितर्युवाभ्यांस्निग्धाभ्यांपोषि
तौलालितौभृशं पित्रोरभ्यधिकाप्रीतिरात्मजेष्वात्मनोपिहि २१॥

१९ अपिअतिशयितंबलमोजोयेषांते
१९।२० भृशंआत्मनोप्यधिकेयंनूनपितोनचाश्चर्यमेतदित्याह पित्रोरिति आत्मनोदेहाद्यात्मजेष्वभ्यधिकाहिप्रीतिरिति २१ श्रीरामजीसदासहाय श्रीरामः

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा·द·पु·
१४०

की
देवकीवसुदेवयोः पुत्रौ युवां नास्मत्पुत्राविति न वाच्यमित्याह सपितेति २२।२३ सव्रजं व्रजवासिभिः सहितः कुप्यानि स्वर्णरौप्यातिरिक्तकांस्यादिपात्राणि २४।२५ पुरोधसा गर्गाचार्येण

सपिता सा च जननी यौ पुष्णीतां स्वपुत्रवत् शिशून्बंधुभिरुत्सृष्टानकल्पैः पोषरक्षणे २२ यात यूयं व्रजं तात वयं च स्नेहदुःखितान् ज्ञातीन्वो द्रष्टुमेष्यामो विधाय सुहृदां सुखं २३ एवं सांत्वय्य भगवान्नंदं सव्रजमच्युतः वासोलंकारकुप्याद्यैरर्हयामास सादरं २४ इत्युक्तस्तौ परिष्वज्य नंदः प्रणयविह्वलः पूरयन्नश्रुभिर्नेत्रे सह गोपैर्व्रजं ययौ २५ अथ शूरसुतो राजन्पुत्रयोः समकारयत् पुरोधसा ब्राह्मणैश्च यथावद्द्विजसंस्कृतिं २६ तेभ्योऽदाद्दक्षिणा गावो रुक्ममाल्यः स्वलंकृताः स्वलंकृतेभ्यः संपूज्य सवत्साः क्षौममालिनी २७ याः कृष्णरामजन्मर्क्षे मनोदत्ता महामतिः ताश्चाददादनुस्मृत्य कंसेनाधर्मतो हृताः २८ ततश्च लब्धसंस्कारौ द्विजत्वं प्राप्य सुव्रतौ गर्गाद्यदुकुलाचार्याद्गायत्रं व्रतमास्थितौ २९ प्रभवौ सर्वविद्यानां सर्वज्ञौ जगदीश्वरौ नान्यसिद्धामलं ज्ञानं गूहमानौ नरेहितैः ३० अथो गुरुकुले वासमिच्छंतावुपजग्मतुः काश्यं सांदीपनं नाम ह्यवंतीपुरवासिनं ३१ यथोपसाद्य तौ दांतौ गुरौ वृत्तिमनिंदितां ग्राहयंतावुपेतौ स्म भक्त्या देवमिवादृतौ ३२ तयोर्द्विजवरस्तुष्टः शुद्धभावानुवृत्तिभिः प्रोवाच वेदा

एद्विजसंस्कृतिमुपनयनं २६ गावो गाः रुक्मस्य माला यासां ताः २७ याः पूर्वं मनोदत्ताः २८ गायत्रं ब्रह्मचर्यं २९ प्रकर्षेण भवंत्याभ्यामिति प्रभवौ अत एव सर्वज्ञौ स्वतःसिद्धामलं ज्ञानं प्रच्छादयंतौ नरचेष्टितैः ३०।३१ यथावदुपसाद्य प्राप्य गुरौ रतिमनन्यां ग्राहयंतौ शिक्षयंतौ गुरुमुपेतौ सेवितवंतावित्यर्थः ३२ शुद्धो भावो यासु ताभिरनुवृत्तिभिः सेवा

श्रीराम
१४०

532

ननु स्वस्यादिकर्मावेशान्मनुष्यादिजन्मदर्शनाच्च तस्यान्येभ्यः को विशेष इत्याशंक्याह यस्मिन्निति द्वाभ्यां कर्माशयं कर्मवासनां निर्हृत्य ब्रह्मभावन्मयः स्वरूपज्ञानवान् अर्कवर्णः शुद्धसत्वमूर्तिः सन्परां गतिं तत्पदं याति ३२ अखिलस्यात्मा च हेतुश्च तस्मिन् कारणेन मनुष्याकृतौ परिपूर्णो भगवतो भक्तिं कुरुतः अतः कृतकृत्यावित्यर्थः ३३ प्रस्तुतमाह आगमिष्यति पित्रोर्युवयोः ३४ यात यूयं व्रजं तातेति यदाह कृष्णस्तत्सत्यं करिष्यतीति ३५॥

533

यस्मिन्जनः प्राणवियोगकाले क्षणं समावेश्य मनो विशुद्धं निर्हृत्य कर्माशयमाशु याति परां गतिं ब्रह्ममयोऽर्कवर्णः ३२ तस्मिन्भवंतावखिलात्महेतौ नारायणे कारणमर्त्यमूर्तौ भावं विधत्तां नितरां महात्मन् किं वावशिष्टं युवयोः सुकृत्यं ३३ आगमिष्यत्यदीर्घेण कालेन व्रजमच्युतः प्रियं विधास्यते पित्रोर्भगवान्सात्वतां पतिः ३४ हत्वा कंसं रंगमध्ये प्रतीपं सर्वसात्वतां यदाह वः समागत्य कृष्णः सत्यं करोति तत् ३५ मा खिद्यतां महाभागौ द्रक्ष्यथः कृष्णमंतिके अंतर्हृदि स भूतानामास्ते ज्योतिरिवैधसि ३६ न ह्यस्यास्ति प्रियः कश्चिन्नाप्रियो वास्त्यमानिनः नोत्तमो नाधमो वापि समानस्यासमोऽपि वा ३७ न माता न पिता तस्य न भार्या न सुतादयः नात्मीयो न परश्चापि न देहो जन्म एव च ३८

कालविलंबनमसहमानौ प्रत्याह मा खिद्यतामिति हे महाभागौ अंतिके इदानीमेव समीपे आकृतः इत्याह अंतर्हृदीति तर्हि सर्वैः किमिति न दृश्यते तत्राह ज्योतिरिवैधसीति यथा मथनं विना न दृश्यते तथा भक्तिं विना सोऽपीति भावः ३६ अहो अस्मास्वतस्य त्वदागमनं स्वस्यातिप्रिया पुत्रादीन्विहाय न गच्छत्तदृतिमन्ये तत्राह अस्य प्रियादयो न हि संति तत्र ते तु अमानिनः समानस्य चेति ३७॥३८॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सोपिजन्मकर्मादिरहितोपि क्रीडाप्रयोजनः सत्साधूनां परिपालनाय सदसन्मिश्रयोनिषु सात्विकतामसराजसयोनिषु यद्वा देवादिमत्स्यादिनृसिंहा
दियोनिषु कल्पते आविर्भवतीत्यर्थः ३९ ननु जन्मकर्मादिरहितः कुत एतदित्याह सत्वमिति अनीहः क्रीडामतीतोपि क्रीडत्सतथापि मायागुणैः
यातइत्यर्थः ४० अत्रापि वि[illegible]धोपाधेर्जीवस्य कर्तृत्वं दृष्टांतीकुर्वन्भूतस्याविधेयवकर्तृत्वमाह यथेति भ्रमरिका परिभ्रमणं तयोपलक्षितया

नचास्य कर्म्मवा लोके सदसन्मिश्रयोनिषु क्रीडार्थं सोपि साधूनां परित्राणाय कल्पते ३९ सत्वं
रजस्तम इति भजते निर्गुणो गुणान् क्रीडन्नतीतोपि गुणैः सृजत्यवति हन्त्यजः ४० यथा भ्र
मरिकादृष्ट्या भ्राम्यतीव महीयते चित्ते कर्तरि तत्रात्मा कर्तेवाहंधिया स्मृतः ४१ युव
योरेव नैवायमात्मजो भगवान्हरिः सर्वेषामात्मजो ह्यात्मा पिता माता स ईश्वरः ॥
४२ दृष्टं श्रुतं भूतभवद्भविष्यत्स्थास्नुश्चरिष्णुर्महदल्पकं च विना च्युताद्वस्तुतरां न वाच्यं
स एव सर्वं परमार्थभूतः ४३ एवं निशा सा ब्रुवतोर्व्यतीता नंदस्य कृष्णानुचरस्य राजन् गोप्यः
समुत्थाय निरूप्य दीपान्वास्तून्समभ्यर्च्य दधीन्यमंथयन् ४४॥

९दृष्ट्या भूरपि भ्राम्यतीव प्रतीयते एवं चित्ते
कर्तरि सति तत्र चित्ते चित्ते अहंधिया आत्माध्यासेन आत्मा कर्ता स्मृतो यथा तद्वदिति ४१ किंतु युवयोरेव नायमात्मजः एव किंतु शत्रुमित्रामि
त्रादिरूपोपीति स तावात्मत्वनिरूपणेन मोहनिवृत्तये संबंधमनेकानि कीं करोति युवयोरेवेति द्वाभ्याम् अच्युतादितरं नितरां तत्वो
तो वाच्यं निर्वचनार्हं वस्तु नास्तीति ४२।४३ दीपान्निरूप्य पञ्चात्य वास्तु देहल्यादीन् ४४ श्रीरामायनमः श्रीकृष्णाय

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सरहस्यं मंत्रदेवताज्ञानसहितं धर्मान्मन्वादिधर्मशास्त्रादीनि न्यायपथान्मीमांसादीन्आन्वीक्षिकीं तर्कविद्यां संधिश्चविग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः ३।४।३।५
तावतीश्चतुष्षष्टिकलास्ताश्चशैवतंत्रप्रोक्तालिख्यंते ॥ गीतं १ वाद्यं २ नृत्यं ३ नाट्यं ४ आलेख्यं ५ विशेषच्छेद्यं ६ तंडुलकुसुमविकाराः ७ पुष्पास्त
रणं ८ दशनवसनांगरागाः ९ मणिभूमिकाकर्म १० शयनरचनं ११ उदकवाद्यमुदकघातः १२ चित्रयोगाः १३ माल्यग्रंथनविकल्पाः १४ शेखरापीठयो
जनं १५ नेपथ्ययोगाः १६ कर्णपत्रभंगाः १७ सुगंधयुक्तिः १८ भूषणयोजनं १९ ऐंद्रजालं २० कौचुमारयोगाः २१ हस्तलाघवं २२ चित्रशाकापूपभक्ष्यवि
कारक्रिया २३ पानकरसरागासवयोजनं २४ सूचीवायकर्म २५ सूत्रक्रीडा २६ वीणाडमरुवाद्यानि २७ प्रहेलिका २८ प्रतिमा लाघवं २९ दुर्वचकयोगाः ३०

सरहस्यं धनुर्वेदं धर्मान्न्यायपथांस्तथा तथा चान्वीक्षिकीं विद्यां राजनीतिं च षड्विधां ३४ सर्वेनरवरश्रेष्ठौ सर्वविद्याप्रवर्त
कौ सकृन्निगदमात्रेण तौ संजगृहतुर्नृप ३५ अहोरात्रैश्चतुष्षष्ट्या संयतौ तावतीः कलाः गुरुदक्षिणयाचार्यं छंदयामासतुर्नृ

पुस्तकवाचनं ३१ नाटकाख्यायिकादर्शनं ३२ काव्यसमस्यापूरणं ३४ पट्टिकावेत्रवाणविकल्पा ३५ तर्ककर्माणि ३६ वास्तुविद्या ३७ रूपरत्नपरीक्षा ३८ धा
तुवादः ३९ मणिरागज्ञानं ४० आकरज्ञानं ४१ वृक्षायुर्वेदयोगाः ४२ मेषकुक्कुटलावकयुद्धविधिः ४३ शुकसारिकाप्रलापनं ४४ उत्सादनं ४५
केशमार्जनकौशलं ४६ अक्षरमुष्टिकाकथनं ४८ देशभाषाज्ञानं ४९ पुष्पशकटिका ५० निमित्तज्ञानं ५१ यंत्रमातृकाधारणमातृ
कासंवाच्यं ५२ मानसी काव्यक्रिया ५३ अभिधानकोशः ५४ छंदोज्ञानं ५५ क्रियाविकल्पा ५६ छलितकयोगाः ५७ वस्त्रगोपनानि ५८ द्यूतविशे
षाः ५९ आकर्षक्रीडा ६० बालक्रीडनकानि ६१ वैनायकानां ६२ वैजयिकानां ६३ वैयासिकानां च विद्याज्ञानि ६४ इति चतुष्षष्टि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ऽर्भके
प्रभासे क्षेत्रे महाम्भृतं वालं वरयामासतुः ३७ ईश्वराविति विदित्वा समुद्रोऽर्हणमाजहारेति ३८।३९ पांचजन्यस्त्वसुरो हार्षीत्स च महान्समासाध्यकृत्यर्थः ४०

द्विजस्तयोस्तन्महिमानमद्भुतं संलक्ष्य राजन्नतिमानुषीं मतिं संमन्त्र्य ताभ्यां स समाहृतार्णवे मृतं वालं प्रभासे वरयांब
भूवह ३७ तथेत्यथारुह्य महारथौ रथं प्रभासमासाद्य दुरन्तविक्रमौ वेलामुपव्रज्य निषीदतुः क्षणं सि
धुर्विदित्वार्हणमाहरत्तयोः ३८ तमाह भगवानाशु गुरुपुत्रः प्रदीयतां योसाविह त्वया ग्रस्तो वालको मह
तोर्मिणा ३९ समुद्र उवाच नैवाहार्षमहं देव दैत्यः पंचजनो महान् अंतर्जलचरः कृष्ण शंखरूपधरोसुरः
४० आस्ते तेनाहृतो नूनं तच्छ्रुत्वा सत्वरं प्रभुः जलमाविश्य तं हत्वा नापश्यदुदरेऽर्भकं तदंगप्रभवं शंखमादाय
रथमागमत् ४२ ततः संयमनीं नाम यमस्य दयितां पुरीं गत्वा जनार्दनः शंखं प्रदध्मौ सहलायुधः ४३॥
शंखनिर्ह्रादमाकर्ण्य प्रजासंयमनो यमः तयोः सपर्यां महतीं चक्रे भक्त्युपबृंहितां ४४ उवाचावनतः
कृष्णं सर्वभूताशयालयं लीलामनुष्य हे विष्णो युवयोः करवाम किं ४५ श्रीभगवानुवाच गुरुपुत्रमि
हानीतं निजकर्मनिबंधनं आनयस्व महाराज मच्छासनपुरस्कृतः ४६ तथेति तेनोपनीतं गुरुपुत्र
यदूत्तमः दत्वा स्वगुरवे भूयो वृणीष्वेति तमूचतुः ४७ श्रीः॥ ॥श्रीराधाकृष्णाभ्यां नमः श्रीरामायनमः

४१।४२।४३ सपर्यां पूजां ४४ सर्वेषां भूतानामाशयोंतःकरणानि तान्यालयो निवासो यस्य तं ४५ निजकर्मैव बंधनं तदा भूतमपि मदाज्ञापुरस्कार

वत्सेति प्राधान्येनैकस्य संबोधनं गुरोर्निःक्रियोगुरुदक्षिणा युष्मद्विधयोर्गुरोर्मम कामानां मध्ये कोनु कामोऽवशिष्यते न कोपि ४८
हेवीरी ४९ अनिलरंहसा वायुवेगेन पर्जन्यो मेघस्तद्वन्निनदो यस्य तेन ५० नष्टं अहष्टं तत्पुनर्लब्धं धनं याभिस्ता इव ५१ इति दशमे टीका
यां॥ ॥४५॥ ॥ षट्चत्वारिंशके घोषमुद्धवं प्रेष्य तद्गिरा यशोदानंदयोश्चक्रे कृष्णः शोकापनोदनं १ गोपीनां सांत्वनं प्रतिरहस्यं सन्मंत्रिसा

गुरुरुवाच सम्यक्संपादितो वत्स भवद्भ्यां गुरुनिष्क्रयः कोनु युष्मद्विधगुरोः कामानामवशिष्यते ४८
गच्छतं स्वगृहं वीरौ कीर्तिर्वामस्तु पावनी छंदांस्ययातयामानि भवंत्विह परत्र च ४९ गुरुणैवमनुज्ञा
तौ रथेनानिलरंहसा आयातौ स्वपुरं तात पर्जन्यनिनदेन वै ५० समनंदन्प्रजाः सर्वा दृष्ट्वा रामजनार्दनौ
अपश्यंतो वह्वहानि नष्टलब्धधना इव ५१॥ ॥इति भागवते दशमे पंचचत्वारिंशः॥ ॥४५॥ श्रीशुक उवा
वृष्णीनां प्रवरो मंत्री कृष्णस्य दयितः सखा शिष्यो बृहस्पतेः साक्षादुद्धवो बुद्धिसत्तमः १ तमाह भगवा
न्प्रेष्ठं भक्तमेकांतिनं क्वचित् गृहीत्वा पाणिना पाणिं प्रपन्नार्तिहरो हरिः २ गच्छोद्धव व्रजं सौम्य पित्रोर्नौ प्रीति
मावह गोपीनां मद्वियोगाधिं मत्संदेशैर्विमोचय ३ ता मन्मनस्का मत्प्राणा मदर्थे त्यक्तदैहिकाः मामेव दयितं
प्रेष्ठमात्मानं मनसा गताः ये त्यक्तलोकधर्माश्च मदर्थे तान्बिभर्म्यहं ४॥

१ध्यामिति तदर्थं उद्धवं विशिनष्टि वृष्णीनामिति वुद्धिसत्त
मः बुद्ध्यातिश्रेष्ठः १।२।३ गोपीनां विशेषतः संदेशकारणमाह ता इति मय्येव संकल्पात्मकं मनो यासां ताः मदर्थे त्यक्ता दैहिकाः पतिपुत्रादयो याभिस्ताः ततः किमत आह॥
येत्यक्तलोकधर्मा इति मन्निमित्तं त्यक्तो लोकधर्मो विहामुत्रसुखे तत्साधनानि च यैस्ताः विभर्मि संवर्द्धयामीत्यर्थः ४॥ श्रीरामायनमोनमः॥

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

तासां वियोगाधिं दर्शयति हृद्येन मयिता इति विहारेणाश्रोत्कंठ्यं तेन विह्वलाः परवशाः गोकुलान्निर्गमनसमये शीघ्रमागमिष्यामीति ५ ये प्रत्याग
मनसंदेशास्तैः मदीयाबल्लव्यो गोप्यः मदात्मिका इति तासां मात्मा स्वदेहे यदि स्यात् नहि विरतापेन दह्येनैव मयि वर्तमानत्वात् कथंचिज्जीवंतीति भावः ६
संदेशं भवतीनां वियोगो मे नहि सर्वात्मना क्वचिदित्यादिकं ७ निम्लोचति अस्तंगतवति सति छन्नं यानं यस्येति तदा गोपीभिरज्ञातत्वेन नंदसंगं

मयिताः प्रेयसां प्रेष्ठे दूरस्थे गोकुलस्त्रियः स्मरंत्योंग विमुह्यंति विरहौत्कंठ्यविह्वलाः ५ धारयंत्यतिकृच्छ्रेण

न प्रायः प्राणान्कथंचन प्रत्यागमसंदेशैर्वल्लव्यो मे मदात्मिकाः ६ शुक उवाच इत्युक्त उद्धवो राजन्संदेशं भर्तु

राहृतः आदाय रथमारुह्य प्रययौ नंदगोकुलं ७ प्राप्तो नंदव्रजं श्रीमान्निम्लोचति विभावसौ छन्नयानः प्र
विशतां पशूनां खुररेणुभिः ८ वासितार्थेभियुध्यद्भिर्नादितं शुष्मिभिर्वृषैः धावंतीभिश्च वास्राभिरूधोभा
रैः स्ववत्सकान् ९ इतस्ततो विलंघद्भिर्गोवत्सैर्मंडितं सितैः गोदोहशब्दाभिरवं वेणूनां निःस्वनेन च १० गा
यंतीभिश्च कर्माणि शुभाणि रामकृष्णयोः स्वलंकृताभिर्गोपीभिर्गोपैश्च सुविराजितं ११ अग्न्यर्कातिथिगोविप्र
पितृदेवार्चनादिभिः धूपैर्दीपैश्च माल्यैश्च गोपावासैर्मनोरमं १२ सर्वतः पुष्पितवनं द्विजालिकुल
नादितं हंसकारंडवाकीर्णैः पद्मखंडैश्च शोभितं १३॥ ९ लब्धवानिति सूचयति ८ व्रजं वर्णयति पंचभिः वासितार्थे इ
त्यादिना वासिताः पुष्पवत्यो गावस्तन्निमित्तं परस्परं युध्यद्भिः शुष्मिभिर्मत्तैर्नादितं वास्राभिर्धेनुभिर्वत्सकान्प्रति ९ विलंघद्भिरुत्प्लवद्भिः गोदोहशब्दैः सह
अभितो रवा यस्मिन् तं सुचनय देहि रक्षरोत्पाद्योय स्मिंस्तद्वेणूनां निस्वनेन च १० गायंतीभिर्गोपीभिर्गोपैश्च सुविराजितं ११ अग्न्याद्यर्चतान्वितैर्गोपगृहैः

प्रेयोदिभिश्च मनोरमं १२ वंद्वं स महे ९३

श्रीरामः
१४२

540

अर्चयन्पूजयामास १४ कशिपौ शय्यायां संविष्टं १५।१६ साधूनामितिकर्मणा वध्री १७ गावो गावः गिरिर्गोवर्द्धनं १८ अप्यायास्यति आ
गमिष्यतिकिं १९ श्रीकृष्णोपकारस्मरणादिनिरनुपमानंदेनाभिभूयमान आह दवाग्नेरित्यादिना वातवर्षाभ्येति वृषासर्पाद्येति अन्ये

तमागतं समागम्य कृष्णस्यानुचरं प्रियं नंदः प्रीतः परिष्वज्य वासुदेवधियार्चयन् १४ भोजितं परमा
न्नेन संविष्टं कशिपौ सुखं गतश्रमं पर्यपृच्छत्पादसंवाहनादिभिः १५ कच्चिदंग महाभाग सखा नः शू
रनंदनः आस्ते कुशल्यपत्याद्यैर्युक्तो मुक्तः सुहृद्वृतः १६ दिष्ट्या कंसो हतः पापः सानुगः स्वेन पाप्मना
साधूनां धर्मशीलानां यदूनां द्वेष्टि यः सदा १७ अपि स्मरति नः कृष्णो मातरं सुहृदः सखीन् गोपान्व्रजं चा
त्मनाथं गावो वृंदावनं गिरिं १८ अप्यायास्यति गोविंदः स्वजनान्सकृदीक्षितुं तर्हि द्रक्ष्याम तद्वक्त्रं सुनसं सु
स्मितेक्षणं १९ दावाग्नेर्वातवर्षाच्च वृषसर्पाच्च रक्षिताः दुरत्ययेभ्यो मृत्युभ्यः कृष्णेन सुमहात्मना २० स्म
रतां कृष्णवीर्याणि लीलापांगनिरीक्षितं हसितं भाषितं चांग सर्वा नः शिथिलाः क्रियाः २१ सरि
च्छैलवनोद्देशान्मुकुंदपदभूषितान् आक्रीडानीक्षमाणानां मनो याति तदात्मतां २२ मन्ये कृष्णं च
रामं च प्राप्ताविह सुरोत्तमौ सुराणां महदर्थाय गर्गस्य वचनं यथा २३॥ ०० भ्यो दुरतिक्रमेभ्यो मृत्युभ्यः श्रीकृष्णेन रक्षितास्म २०।
किंच स्मरतामिति लीलया अपांगेन हेऽंग हे उद्धव २१ न केवलं शिथिला एव किंतु शनैरुपरमतीत्याह सरिच्छैलेति सरितः शैलाश्च वनोद्देशाश्च तानाक्रीडस्थानानि २२

नोयदू

पां

क्रीं

कृष्णरामौ प्राप्य महदर्थं गर्गस्य वचनं यथा २३

541

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

द॰श॰पू॰ नेकेव लंतद्वचनानुसारेणैव व्यवहारसंवादादपीत्याह कंस इति २४ इभराड्यष्टिमिव तालत्रयप्रमाणं धनुर्बभंज २५।२६।२७।२८।२९
१४३ ३०। अखिलगुरुत्वमेवजनकत्वेन नियंतृत्वेन चाह एतावि ति रामोमुकुंद इश्चैत्येतौ विश्वस्य वीजयोनिर्मित्तोपादाने॰ ननु प्रधानपु

कंसं नागायुतप्राणं मल्लौ गजपतिं तथा अवधीष्टां लीलयैव पशूनिव मृगाधिपः २४ तालत्रयं महा
सारं धनुर्यष्टिमिवेभराट् बभंजैकेन हस्तेन सप्ताहमदधाद्गिरिं २५ प्रलंबो धेनुकोरिष्टस्तृणावर्त्त
बकादयः दैत्याः सुरासुरजितो हतायेनेह लीलया २६ शुकउवाच इति संस्मृत्य संस्मृत्य नंदः कृ
ष्णानुरक्तधीः अत्युत्कंठोभवत्तूष्णीं प्रेमप्रसरविह्वलः २७ यशोदा वर्ण्यमानानि पुत्रस्य चरितानि च
शृण्वंत्यश्रून्यवास्राक्षीत्स्नेहस्नुतपयोधरा २८ तयोरित्थं भगवति कृष्णे नंदयशोदयोः वीक्ष्यानु
रागं परमं नंदमाहोद्धवो मुदा २९ उद्धव उवाच युवां श्लाघतमौ नूनं देहिनामिह मानद नारायणे
खिलगुरौ यत्कृता मतिरीदृशी ३० एतौ हि विश्वस्य च वीजयोनी रामो मुकुंदः पुरुषः प्रधानं अन्वी
य भूतेषु विलक्षणस्य ज्ञानस्य चेशात इमौ पुराणौ ३१॥

९ एतयोर्वीजयोनित्वं प्रसिद्धं अत आह पुरुषप्रधानमिति पुरुषो
शः प्रधानं शक्तिः अतः प्रधानपुरुषावप्येतावित्याह अन्वीयभूतेष्वनुप्रविश्य भूतानां च तदुपहितस्य विलक्षणस्य नानाभेदस्य ज्ञानस्य जीवस्य ईशाते श्रीरामः
ईश्वरौ नियंतारौ भवतः कुतः पुराणौ अनादित्वात्कारणत्वात् ततश्च नियंतृत्वमित्यर्थः ३१॥ श्रीरामो जयतितराम् श्रीगोपालाय नमो नमः १४३

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

राज्ञा धृतराष्ट्रेण वसंति शुश्रुमस्रुत च तो वयं ॥ ३ ॥ मुखाय पुत्रा दुर्योधनादयः तद्वशेन गच्छतीति तथा यतः अंधदृक् अंधनेत्रः ३४
३५ ॥ ३६ ॥ इति दशमे टीकायां एकोनपंचाशत्तमे तु गत्वाक्रूरो गजाह्वयं राज्ञः स्वभ्रातृपुत्रेषु बुध्वा वैषम्य मागमत् ॥ पौरवेंद्रगणांय

पितर्युपरते बालाः सह मात्रा सुदुःखिताः ॥ आनीताः स्वपुरं राज्ञा वसंत इति शुश्रुमः ॥ ३३ ॥ तेषु राज्ञोंबिका पुत्रो भ्रातृपुत्रेषु दीनधीः ॥ समो न वर्तते नूनं दुःपुत्रवशगोंधदृक् ॥ ३४ ॥ गच्छ जानीहि तद्वृत्तमधुना साध्वसाधु वा ॥ विज्ञाय तद्विधास्यामो यथा शं सुहृदां भवेत् ॥ ३५ ॥ इत्यक्रूरं समादिश्य भगवान्हरिरीश्वरः ॥ संकर्षणोद्धवाभ्यां वै ततः स्वभवनं ययौ ॥ ३६ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे दशमस्कंधेऽक्रूरागमनो नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ४८ शुक उवाच स गत्वा हास्तिनपुरं पौरवेंद्रयशोंकितं ॥ ददर्श तत्रांबिकेयं सभीष्मं विदुरं पृथां ॥ १ ॥ सहपुत्रं च वाह्लीकं भारद्वाजं सगौतमं ॥ कर्णं दुर्योधनं द्रौणिं पांडवान्सुहृदोपरान् ॥ २ ॥ यथावदुपसंगम्य बंधुभिर्गांदिनीसुतः ॥ संपृष्टस्तैः सुहृद्वार्तां स्वयं चापृच्छदव्ययं ॥ ३ ॥ उवास कतिचिन्मासान्राज्ञो वृत्तविवित्सया ॥ दुःप्रजस्याल्पसारस्य खलछंदानुवर्तिनः ॥ ४ ॥

शोभिः तत्रस्तत देवब्राह्मणाग्नियतनादिभिरंकितं ॥ १ ॥ वाह्लीकपुत्रः सोमदत्तिः भारद्वाजो द्रोणः गौतमः कृपः ॥ २ ॥ अव्ययं कुशली ॥ ३ ॥ दुःप्रजस्य [illegible] तु असाम्यल्पसारस्य मंदधृतेः कर्णादीनां छंदमिच्छामनुवर्तितुं शीलं यस्येति तथा ॥ ४ ॥

545

किंचास्तां तावत्त्वबंधशंका यतो विद्योपाधेर्जीवात्मनोपि न वस्तुतो बंधोऽस्तीत्याह देहाद्युपाधेरिति भावो जन्मतन्मूलाभिदान साक्षात्त्वरूपतो न स्यादिति ननु मम बंधाभाववद्वत्तां त्वयामोक्षोऽपि स्यात् उभिमिति चेन्नहि बंधाभावे मोक्षासंभवादपन्नो बंधोपीत्याशंक्याह अत इति यतो नाविद्या अतो न बंधो मोक्षस्तु स्वैव शुभो न स्यातामित्यर्थः ननु एवं लेमा वधूश्च श्रुतवानसि यमुनाह्रदे तु मुक्तं दृष्टवानसि अतः कथमुभयं नास्तीत्यत आह निकाम इति स्वाभिप्रायानुरूपस्त्वयि नोऽस्माकमविवेकः

देहाद्युपाधेरनिरूपितत्वाद्भवो न साक्षान्न भिदात्मनः स्यात् अतो न बंधस्तव नैव मोक्षः स्यातां निकामस्त्वयि नोऽविवेकः ॥ २२ ॥ त्वयोदितोऽयं जगतो हिताय यदा यदा वेदपथः पुराणः बाध्येत पाखंडपथैरसद्भिस्तदा भवान्सत्वगुणं बिभर्षि ॥ २३ ॥ स त्वं प्रभोऽद्य वसुदेवगृहेऽवतीर्णः स्वांशेन भारमपनेतुमिहासि भूमेः अक्षौहिणीशतवधेन सुरेतरांशराज्ञाममुष्य च कुलस्य यशो वितन्वन् ॥ २४ ॥ अद्येश नो वसतयः खलु भूरिभागा यः सर्वदेवपितृभूतनृदेवमूर्तिः यत्पादशौचसलिलं त्रिजगत्पुनाति स त्वं जगद्गुरुरधोक्षज याः प्रविष्टः ॥ २५ ॥

विवेक एव तव बोधो स्यातामिति ॥ २२ ॥ ननु तर्हि ममावतारस्तच्चरितानि च शुक्तिरजतवत् अविद्याकल्पितान्येव किं न हि न हि बपरमेव कूतश्चेतिय द्वांतः अस्यं तु तव लीलेत्याह त्वयेति त्वयोदित इति ॥ २३ ॥ सुरेश्वराद्येषु जातास्तेषां अक्षौहिणीशतानां वधेन भूभारमपनेतुं स्वांशेन रामेण सदा वर्तसे इति ॥ २४ ॥ अत एवं भूतस्य तवागमनेन कृतार्थाः स्मीत्याह अद्येति नो वसतयः हे ईश नो वसतयो गृहाः तपोवनादपि पुण्याः कुतः यावतः यावसतीस्त्वं साक्षात्प्रविष्टः कथंभूतः यस्य तव पादसलिलमेव गंगा त्रिजग

544

पुनाति त्रिपदक्षस्कं पंचदशमस्कंधटीकायां सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ४८

तेजः प्रभा ओजः शस्त्रादिनैपुण्यं वीर्यं शौर्यं न सहन्निरसमानैश्चिकीर्षितं कर्तुमिष्टम् ५ गरस्य विषस्य दानादि अपेशलं अन्याय्यं तेजः ओजः इत्यादिकथयामास तत्कथनोत्तरं पृथायावृत्तमाह पृथात्विति अश्रूणां कलालेशाः ययोस्ते ई

तेज ओजो बलं वीर्यं प्रश्रयार्जवसद्गुणान्। प्रजानुरागं पार्थेषु न सहद्भिश्चिकीर्षितं ५ कृतं च धार्तराष्ट्रैर्यद्गरदानाद्यपेशलं आचख्यौ सर्वमेवास्मै पृथा विदुर एव च ६ पृथा तु भ्रातरं प्राप्तमक्रूरमुपसृत्य तं। उवाच जन्मनिलयं स्मरंत्यश्रुकलेक्षणा ७ अपि स्मरंति नः सौम्य पितरौ भ्रातरश्च मे भगिन्यो भ्रातृपुत्राश्च जामयः सख्य एव च ८ भ्रात्रेयो भगवान्कृष्णः शरण्यो भक्तवत्सलः पैतृष्वस्रेयान्स्मरति रामश्चांबुरुहेक्षणः ९ सपत्नमध्ये शोचंतीं वृकाणां हरिणीमिव सांत्वयिष्यति मां वाक्यैः पितृहीनांश्च बालकान् १० कृष्ण कृष्ण महायोगिन्विश्वात्मन्विश्वभावन प्रपन्नां पाहि गोविंद शिशुभिश्चावसीदतीं ११ नान्यत्तव पदांभोजात्पश्यामि शरणं नृणां बिभ्यतां मृत्युसंसारादीश्वरस्यापवर्गिकात् १२ नमः कृष्णाय शुद्धाय ब्रह्मणे परमात्मने योगेश्वराय योगाय त्वामहं शरणं गता १३ श्रीशुक उवाच इत्यनुस्मृत्य स्वजनं कृष्णं च जगदीश्वरं। प्रारुदद्दुःखिता राजन्भवतां प्रपितामही १४॥

पक्षीयामयः कुलस्त्रियः ८ पैतृष्वस्रेयान्मत्पुत्रान् ९ सांत्वयिष्यति किं १० योगउपायो मायायोगस्तस्य स्वामी तस्य सं॰ हे विश्वात्मन् सर्वांतर्यामिन् हे विश्वभावन विश्वपालक प्रपन्नां शरणागतां अवसीदतीं क्लिश्यंतीं ११ आपवर्गिकात् १२ शुद्धाय धर्मात्मने ब्रह्मणे अपरिच्छिन्नाय परमात्मने जीवसखाय योगेश्वराय अणिमादियुक्ताय ज्ञानात्मने १३ प्रपितामही पांडुः तस्य भार्या

एवं यास हृसमं दुःखच यस्य सः तस्याः पुत्राणामुत्पत्तिहेतुभिर्जनकैर्धर्मानिलेंद्रादिभिः तत्कथनैरित्यर्थः १५ बंधुभिः रामकृष्णादिभिः सौहृदेनोदितं सुहृन्मध्ये यत्तद्वदत् १६ भ्रातर्युपरते इति पांडौ पुत्रेषु सत्सु राजासनं समास्थितः इति कटाक्षः १७ भवतु तथाप्येवं वर्तमानः श्रेयो वाप्स्यति १८ अधर्मेणोति तमः नरकः इहैव महद्दुःखमिति भावः १९ नत्वात्मजानात्मजादिषु कथं समत्वं स्यात्तत्राह नेहेति अत्यंतसंवासः सम

समदुःखसुखोऽक्रूरो विदुरश्च महायशाः॥ सांत्वयामासतुः कुंतीं तत्पुत्रोत्पत्तिहेतुभिः॥१५॥ यास्यन्राजानमभ्येत्य विषमं पुत्रलालसं॥ अवदत्सुहृदां मध्ये बंधुभिः सौहृदोदितं॥१६॥ अक्रूर उवाच भो भो वैचित्रवीर्य त्वं कुरूणां कीर्तिवर्धन। भ्रातर्युपरते पांडावधुनासनमास्थितः १७ धर्मेण पालयन्नुर्वीं प्रजाः शीलेन रंजयन्। वर्तमानः समः स्वेषु श्रेयः कीर्तिमवाप्स्यसि १८ अन्यथा त्वाचरंल्लोके गर्हितो यास्यसे तमः। तस्मात्समत्वे वर्तस्व पांडवेष्वात्मजेषु च १९ नेह चात्यंतसंवासः कर्हिचित्केनचित्सह। राजन्स्वेनापि देहेन किमु जायात्मजादिभिः २० एकः प्रसूयते जंतुरेक एव प्रलीयते एकोऽनुभुंक्ते सुकृतमेक एव च दुष्कृतं २१ अधर्मोपचितं वित्तं हरंत्यन्येऽल्पमेधसः। संभोजनीयापदेशै

कस्थितिः २० तत्र तावदुत्पत्तिमरणयोः सुखदुःखयोश्च केनापि सह स्थितिर्नास्तीत्याह एकेति २१ किंच यदा च सह संवसंति तेदापि स्नेहेनोपार्जितं वित्तमपहारितया पुत्रा नाम शत्रव एव ज्ञेया इत्याह अधर्मेति संभोजनीयाः पोष्याः पुत्रादयस्तद्व्यपदेशैः अल्पमेधसो मूढास्तस्य वित्तं हरंति जलौकसो मत्स्यस्य जीवनभूतानि जलानि यथा तत्पुत्रा हरंति तद्वत् २२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

सुहृद्भिश्चरितंसुस्मतोन्योन्यशिक्यादीनिति अघार्दनंशाद्वलेजेमनंभोजनंव्यक्तेतरं व्यक्ताज्जडप्रपंचादितरच्चदसत्वात्म
कंवत्सपालरूपं यद्वाव्यक्तेतरः चिद्विलास अनद्रूपमिति रूपंमजस्योरुमहानभिष्टवः तद्रूतांस्तुतिं एतच्छृण्वन्नृणोन्न
रः सर्वपुरुषार्थान्प्राप्नोति ६०।।६१।। इतिश्रीपरमानंदेनृसिंहपदषट्पदः।। व्याकरोच्छ्रीधरस्वामीयथामतिविधेस्तुतिं।। इतिदश
मे १४।। ततःपंचदशेधेनुपालनंधेनुकार्दनं कालीयक्ष्वेडतोगोपरक्षणंचनिरूप्यते १ अहिवक्त्रप्रवेशेनसख्यारिचौरसखी

एतत्सुहृद्भिश्चरितंमुरारेरघार्दनंशाद्वलजेमनंच व्यक्तेतरंरूपमजोर्वभिष्टवं शृण्वन्गृणन्नेतिनरो
खिलार्थान् ६० एवंविहारैःकौमारैः कौमारंजहतुर्व्रजे निलायनैःसेतुबंधैर्मर्कटोत्प्लवनादिभिः
६१ इतिभा०द०ब्रह्मस्तुतिः।।१४।। शुक० ततश्चपौगंडवयःश्रितौव्रजेबभूवतुस्तौपशुपालसंमतौ
गाश्चारयंतौसखिभिःसमंपदैर्वृंदावनंपुण्यमतीवचक्रतुः १ तन्माधवोवेणुमुदीरयन्वृतोगोपै
र्गृणद्भिःस्वयशोबलान्वितः पशून्पुरस्कृत्यपशव्यमाविशद्विहर्तुकामःकुसुमाकरंवनं २

ततः कुसुमाकरं प्रविश्य पक्वफलं तालालिकाननम्।।२।। ततइति पशुपालसंमतौ पशुपालैःस
म्मतौ पशुपालानांवासम्मतौ ईषद्वयोर्वत्सातिरेकमनुकृतवन्तावित्यर्थः अतीवचक्रतुःसर्वतः प्रस
रणेन १ स्वयशोगृणद्भिः गोपैर्वृतःस्वलक्ष्यनंप्राविशत्।।२।। श्रीमद्गोपालोजयतितराम् श्रीराम

किंचयानेवंपुष्णातितेधनमादायमृताजीवंतोपिवातंपरित्यजंति स्ववुध्यास्वीयांस्त्वामिमानेनरायःअर्थाःअकृता
र्थप्राप्तभोगं २३ सपुनःपापेकपार्थयोनरकंवसतीत्याह स्वयमिति असिद्धार्थःअपूर्णमनोरथः २४ अयम्यनि
यम्यशान्तासन्समोभवेति २५ हेदानपते अक्रूर नंक्ष्यामि २६ सौदामिनी चलेअस्थिरे सुदामापर्वतः तत्र

पुष्णातियानधर्मेणस्वबुध्यातमपंडितं।। तेकृतार्थंप्रहिण्वंतिप्राणारायःसुतादयः।।२३।।
स्वयंकिल्बिषमादायतेस्त्यक्तोनार्थकोविदः।। असिद्धार्थोविशत्यंधंस्वधर्मविमुखस्त
मः।।२४।। तस्माल्लोकमिमंराजन्स्वप्नमायामनोरथम्।। वीक्ष्यायम्यात्मनात्मानंसमः
शान्तोभवप्रभो।।२५।। श्रीधृतराष्ट्र उवाच यथावदसिकल्याणीं वाचंदानपतेभवा
न्।। तथानयानतृप्यामिमर्त्यःप्राप्ययथामृतम्।।२६।। तथापिसूनृतासौम्यहृदिन
स्थीयतेचले।। पुत्रानुरागविषमेविद्युत्सौदामिनीयथा।।२७।। ईश्वरस्यविधिं दा २
कोनुविधुनोत्यन्यथापुमान्।। भूमेर्भारावताराययोवतीर्णोयदोःकुले।।२८।।

भवाविशुद्धेवतस्मिन्स्फटिकशिलामयेसदृसेवातिस्फुरिताविद्युत्यथालीयतेसंतद्वदित्यर्थः २७ नन्वेवंजा ।।श्रीराम।।
नतोऽपिकथमेवंमोहइतिचेदत्राह।। ईश्वरस्येति।। ईश्वरस्यविधिं मायामित्यर्थः २८ श्रीरामः ।।२५५।।

भा॰द॰पू॰ तद्वनं निरीक्ष्य रंतुं मनो दधे॰ कथंभूतं मंजुघोषा ये अलिमृगद्विजाः भ्रमरमृगपक्षिणस्तैराकुलं व्याप्तं महन्मनःप्रख्यपयः सरस्वता महतां मनसा
५५ तुल्यं स्वच्छं पयो यस्मिन्नत्सरः आश्रये नास्ति यस्य वातेन वातेनेति शैत्यगुणः॰ शतपत्रगंधिनेति॰ परिमलवत्त्वं पुष्टं वनततिमाद्यंसूचितं २
अरुणपल्लवश्रिया सह स्पृशंत्यः शिखाः शाखाग्राणि येषां तान् ४ तरुजन्म यत्कृतं तस्य तमसः पापस्यापहत्येनाशाय अथवा येन त्व

तन्मंजुघोषालिमृगद्विजाकुलं महन्मनःप्रख्यपयः सरस्वता वातेन जुष्टं शतपत्रगंधिना निरीक्ष्य रंतुं भगवान्मनो दधे ३ स तत्र तत्रारुणपल्लवश्रिया फलप्रसूनोरुभरेण पादयोः स्पृशच्छिखान्वीक्ष्य वनस्पतीन्मुदा स्मयन्निवाहाग्रजमादिपूरुषः ४ श्रीभगवानुवाच॰ अहो अमी देववरामरार्चितं पादांबुजं ते सुमनःफलार्हणं नमंत्युपादाय शिखाभिरात्मनस्तमोपहत्यै तरुजन्म यत्कृतं ५ एतेलिनस्तव यशोखिललोकतीर्थं गायंत्य आदिपुरुषानुपथं भजंते प्रायो अमी मुनिगणा भवदीयमुख्या गूढं वनेपि न जहत्यनघात्मदैवं ६ नृत्यंत्यमी शिखिन ईड्य मुदा हरिण्यः कुर्वंति गोप्य इव ते प्रियमीक्षणेन सूक्तैश्च कोकिलगणा गृहमागताय धन्या वनौकस इयान्हि सतां निसर्गः ॥ ७ ॥ श्रीगोपाल ॥
याद्धरेण सर्वोपकारकं तरुजन्म कृतं ते त्वां नमंति॰ एवं स्थावरप्रशंसोपि जन्म यद्ज्ञानरूपं तमोस्ति तस्यापहत्यै ५ हे अनघ वने गूढमपि त्वां न त्यजंति त्वयि मनुष्यवेषेण निगूढे सति मुनयोप्यलिवेषेण निगूढास्त्वां भजंतीत्यर्थः ६ इयान्हि सतां निसर्ग इति यदस्ति स्वस्मिन्तद्गृहमागताय महते समर्पयंतीति ७ राम॰
५५

१ तथा
तृणवीरुधस्तव पादौ स्पृशंतीति॰ करजाभिमृष्टाः नखैः स्पृष्टाः सदयैर्वलोकनैः श्रीरपि यत्स्पृहयति केवलं तेन भुजयोरंतरेण वक्षसा गोप्याध
न्या इति ८ एवं श्रीमद्वृन्दावनं प्रति प्रीतः सन्नद्रेः समीपवर्तिसरित्तटेषु पशून्संचारयंस्तानुगः प्रीतमना रेमे ९ तामेव रतिमाह॰ दशभिः क्वचि

धन्येयमद्य धरणी तृणवीरुधस्त्वत्पादस्पृशो द्रुमलताः करजाभिमृष्टाः नद्योद्रयः खगमृगाः सदयावलोकैर्गोप्योंतरेण भुजयोरपि यत्स्पृहा श्रीः ८ श्रीशुक उ॰ एवं वृन्दावनं श्रीमान्श्रीतः प्रीतमनाः पशून् रेमे संचारयन्नद्रेः सरिद्रोधःसु सानुगः ९ क्वचिद्गायति गायत्सु मदांधालिष्वनुव्रतैः उपगीयमानचरितः स्रग्वी संकर्षणान्वितः १० अनुजल्पति जल्पंतं कलवाक्यैः शुकं क्वचित् क्वचित्सवल्गु कूजंतमनुकूजति कोकिलं ११ क्वचिच्च कलहंसानामनुकूजति कूजितं अभिनृत्यति नृत्यंतं बर्हिणं हासयन्क्वचित् १२ मेघगंभीरया वाचा नामभिर्दूरगान्पशून् क्वचिदाह्वयति प्रीत्या गोगोपालमनोज्ञया १३ चकोरक्रौंचचक्राह्वभारद्वाजांश्च बर्हिणः अनुरौति स्म सत्वानां भीतवद्व्याघ्रसिंहयोः १४ क्वचित्क्रीडापरिश्रांतं गोपोत्संगोपबर्हणं स्वयं विश्रमयत्यार्यं पादसंवाहनादिभिः १५ ॥

भिनृत्यति॰ बर्हिणं अभिमुखो नृत्यतीति वा सखीन्हासयन् १२।१३ चकोरादीन्नेनुकृत्य रौति कदाचिच्च सत्वानां मध्ये व्याघ्रसिंहयोस्ताभ्यां भीत
तवद्द्रवति सत्वेसु पलायमानेषु पलायत इत्यर्थः॥ तयोः सत्वानां वलोदूर्णां भीतवद्द्रवतीति वा १४ आर्यमग्रजं विश्रमयति विगतश्रमं करोतीति १५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

भा॰द॰पू॰
५६

मिथोऽनुत्यादीन्कुर्वतो गोपान्प्रशशंसतुः १६।१७ व्यजनैः पल्लवादिनिर्मितैः १८।१९। ईशचेष्टित इति निगूढस्वमायत्वेऽपि तदीरात्नाईशस्ये

नृत्यतो गायतः क्वापि वल्गतो युध्यतो मिथः गृहीतहस्तौ गोपालान्हसन्तौ प्रशशंसतुः १६ क्वचित्पल्लवतल्पेषु नियुद्धश्रमकर्शितः वृक्षमूलाश्रयः शेते गोपोत्संगोपबर्हणः १७ पादसंवाहनं चक्रुः केचित्तस्य महात्मनः अपरे हतपाप्मानो व्यजनैः समवीजयन् १८ अन्ये तदनुरूपाणि मनोज्ञानि महात्मनः गायन्ति स्म महाराज स्नेहक्लिन्नधियः शनैः १९ एवं निगूढात्मगतिः स्वमायया गोपात्मजत्वं चरितैर्विडम्बयन् रेमे रमालालितपादपल्लवो ग्राम्यैः समं ग्राम्यवदीशचेष्टितः २० श्रीदामा नाम गोपालो रामकेशवयोः सखा सुबलस्तोककृष्णाद्या गोपाः प्रेम्णेदमब्रुवन् २१ राम राम महासत्त्व कृष्ण दुष्टनिबर्हण इतोऽविदूरे सुमहद्वनं तालालिसंकुलं २२ फलानि तत्र भूरीणि पतन्ति पतितानि च सन्ति किन्त्ववरुद्धानि धेनुकेन दुरात्मना २३ सोऽतिवीर्योऽसुरो राम हे कृष्ण खररूपधृक् आत्मतुल्यबलैरन्यैर्ज्ञातिभिर्बहुभिर्वृतः २४ तस्मात्कृतनराहाराद्भीतैर्नृभिरमित्रहन् न सेव्यते पशुगणैः पक्षिसंघैर्विवर्जितं २५ विद्यन्तेऽभुक्तपूर्वाणि फलानि सुरभीणि च एष वै सुरभिर्गन्धो विषूचीनोऽवगृह्यते २६ प्रयच्छ तानि नः कृष्ण गन्धलोभितचेतसां वाञ्छास्ति महती राम गम्यतां यदि रोचते २७॥

॥ वचेष्टितानि दृश्यन्ते यस्मः २०। ईशचेष्टितमेव दर्शयितुमाह श्रीदामेति। तोककृष्णः कश्चिद्गोपः २१ तालालिसंकुलं तालानां पंक्तिभिर्व्याप्तं २२।२३।२४।२५ विषूचीनः सर्वतः प्रसृतः २६।२७।

रामः
५६

552

२८।२९। सनगं सवृक्षं ३० प्रत्यक्पद्भ्यां पश्चिमाभ्यां। काशब्दमिति। गर्दभध्वन्यनुकारिणीं पर्यसरत्परितो धावदित्यर्थः ३१ उपक्रोष्टा गर्दभः पराक्

एवं सुहृद्वचः श्रुत्वा सुहृत्प्रियचिकीर्षया प्रहस्य जग्मतुर्गोपैर्वृतौ तालवनं प्रभू २८ बलः प्रविश्य बाहुभ्यां तालान्संपरिकम्पयन् फलानि पातयामास मतंगज इवौजसा २९ फलानां पततां शब्दं निशम्यासुररासभः अभ्यधावत्क्षितितलं सनगं परिकम्पयन् ३० समेत्य तरसा प्रत्यक्पद्भ्यां पद्भ्यां बलं बली निहत्योरसि काशब्दं मुञ्चन्पर्यसरत्खलः ३१ पुनरासाद्य संरब्ध उपक्रोष्टा पराक्स्थितः चरणावपरौ राजन्बलाय प्राक्षिपद्रुषा ३२ स तं गृहीत्वा प्रपदोर्भ्रामयित्वैकपाणिना चिक्षेप तृणराजाग्रे भ्रामणत्यक्तजीवितं ३३ तेनाहतो महातालो वेपमानो बृहच्छिराः पार्श्वस्थं कम्पयन्भग्नः स चान्यं सोऽपि चापरं ३४ बलस्य लीलयोत्सृष्टखरदेहहताहताः तालाश्चकम्पिरे राजन्महावातेरिता इव ३५ नैतच्चित्रं भगवति ह्यनन्ते जगदीश्वरे ओतप्रोतमिदं यस्मिंस्तन्तुष्वङ्ग यथा पटः ३६ ततः कृष्णं च रामं च ज्ञातयो धेनुकस्य ये क्रोष्टारोऽभ्यद्रवन्सर्वे संरब्धा हतबान्धवाः ३७ तांस्तानापततः कृष्णो रामश्च नृप लीलया गृहीतपश्चाच्चरणान्प्राहिणोत्तृणराजसु ३८॥

॥ प्रतिमुखो परो पश्चिमौ हृत्तुं ३२ तृणराजस्याग्रे क्षिप्तवान् ३३ पार्श्वस्थं तालं ३४ उत्सृष्टेनोत्क्षिप्तेन खरदेहेन हतैराहताश्चकंपिरे कंपयन्तः ३५ यस्मिन्निदं विश्वमोतप्रोतं तन्तुषु पट इव ग्रथितं सर्वतोऽनुस्यूतमित्यर्थः

वलं

५८

553

४९।४८।४९।५०।५१।संप्रतिसंद्युरव इताप्राप्तास्मृतिर्यैस्तेसंप्रतीतस्मृतयः यद्वासम्यक्प्राप्तास्मृतिर्यैस्तेरिति ५२।परेतस्यमृतस्यात्मनःपुनर्जी
वनंगोविंदानुग्रहेक्षितंज्ञातवंतः ५३ इतिदशमेटीकायां१५षोडशेकालियस्योक्तोनिग्रहोयमुनाह्रदे·तत्पत्नीभिस्तुतेनाथकृष्णेनानुग्र
हःकृतः१कृष्णांरासभद्देतैया अगधाताल फलान्यलं· प्रीतोन्द्रत्यत्कृष्णाद्दंगे कालियस्यकत्वानिधिः २उदवासयत उत्सारितवान १ बहूनि

जनन्युपहृतंप्राश्यस्वाद्वन्नमुपलालितौ संविश्यवरशय्यायांसुखंसुषुपतुर्व्रजे ४७ एवंसभगवान्कृष्णो
वृंदावनचरः क्वचित· ययौराममृतेराजन्कालिंदींसखिभिर्वृतः ४८ अथगावश्चगोपाश्चनिदाघातपपी
डिताः दुष्टंजलंपपुस्तस्यात्तृषार्त्ताविषदूषितं ४९ विषांभस्तदुपस्पृश्यदैवोपहतचेतसः निपेतुर्व्यसवःस
र्वेसलिलांतेकुरूद्वह ५० वीक्ष्यतान्वैतथाभूतान्कृष्णोयोगेश्वरेश्वरः ईक्षयामृतवर्षिण्यास्वनाथान्स
मजीवयत ५१ तेसंप्रतीतस्मृतयः समुत्थायजलांतिकात् आसन्सुविस्मिताः सर्वेवीक्षमाणाःपरस्परं
५२ अन्वमंसततद्राजन्गोविंदानुग्रहेक्षितं पीत्वाविषंपरेतस्यपुनरुत्थानमात्मनः ५३ इतिश्रीभागवते
दशमेरासभवधः १५ शुकउवाच· विलोक्यदूषितांकृष्णांकृष्णः कृष्णाहिनाविभुः तस्याविशुद्धिमन्विच्छन्
सर्पंतमुदवासयत १ राजोवाच· कथमंतर्जलेगाधेन्यगृह्णाद्भगवानहिं सवैबहुयुगावासंयथासीद्वि

युगान्यावासोतमहिं सवैअहिः अजलचरोपितस्मिन्नंतर्जलेयथायेनप्रकारेणासीत् अथवाबहूनियुगानिआवासोयथाभवतितथाकेनप्रका

प्रकथ्यताम ॥२॥श्रीराम
रासंवेत्तासीदिविकथ्यताम २

रजोभि२

भा·द·पू·
५७

घनैर्नभइवभुर्वस्त्तलंरराजतत्रफलप्रकरणासंकीर्णमितिदैत्यदेहैः फलतालाग्रैश्चसंकीर्णमितिअफलारुणश्वेतनीलघनसा
दृश्यसंपादनं ३९।४० आदन्अभक्षयन् ४१।४२गोरजश्छुरितेषुकुंतलेषुबद्धंबर्हंवन्यानिप्रसूनानिचयस्यरुचिरमीक्षणंचारुहासश्चय

फलप्रकरसंकीर्णंदैत्यदेहैर्गतासुभिः रराजभूःसतालाग्रैर्घनैरिवनभस्तलं ३९ तयोस्तत्सुमहत्कर्मनिशम्य
विबुधादयः मुमुचुःपुष्पवर्षाणिचक्रुर्वाद्यानितुष्टुवुः ४० अथतालफलान्यादन्मनुष्यागतसाध्वसाः
तृणंचपशवश्चेरुर्हतधेनुककानने ४१ कृष्णःकमलपत्राक्षःपुण्यश्रवणकीर्तनः स्तूयमानोनु
गो गैर्गोपैःसाग्रजोव्रजमाव्रजत ४२ तंगोरजश्छुरितकुंतलबद्धबर्हवन्यप्रसूनरुचिरेक्षणचारुहासं वेणुं
क्वणंतमनुगैरुपगीतकीर्तिंगोप्योदिदृक्षितदृशोभ्यगमन्समेताः ४३ पीत्वामुकुंदमुखसारघमक्षि
भृंगैस्तापंजहुर्विरहजंव्रजयोषितोह्नि तत्सत्कृतिंसमधिगम्यविवेशगोष्ठंसव्रीडहासविनयंयद
पांगमोक्षं ४४ तयोर्यशोदारोहिण्यौपुत्रयोःपुत्रवत्सले यथाकामंयथाकालंव्यधत्तांपरमाशिषः
४५ गताध्वानश्रमौतत्रमज्जनोन्मर्दनादिभिः नीवींवसित्वारुचिरांदिव्यस्रग्गंधमंडितौ ॥ ४६॥श्री·

स्यतंदिदृक्षितदृशः दिदृक्षिताःदर्शनोत्कंठादृशोनेत्राणिर्यासांताः ४३ मुकुंदस्यमुखमेवपद्मगतंसारघंमधुअक्षिभिर्योविरहस्तस्माज्जातंतापंजहुःसवता रामः
सांसत्कृतिंकयंवाकृतांतामाह·सव्रीडेति सलज्जोहासेनविनयोयथाभवतितथायदेतत्किंअपांगमोक्षंकटाक्षदर्शनंतथातांसत्कृतिंप्राप्येति ५७

श्रीधरी·

मा॰द॰पू॰
५८

गोपालनेनव्यवदुदाराचरितंतदेवामृतंअतस्तत्कथ्यतामिति ३ अप्यमाणोपच्यमानंपयोयस्यसः अतः उपरिगच्छंतःखगायस्मिन्पतंति
४ किंचिविप्रुंप्मता अंबुकणायुक्तेनविषोदकतरंगस्पर्शिमारुतेनस्पृष्टायस्यतीरगाम्रियंतेसहृदआसीदिति ५ तंकालियंचंडोवेगोयस्यतद्धि

ब्रह्मन्भगवतस्तस्यभूम्नःस्वच्छंदवर्तिनः गोपालोदारचरितंकस्तृप्येतामृतंजुषन् ३ शुकउवाच कालिं
द्यांकालियस्यासीद्ध्रदःकश्चिद्विषाग्निना श्रप्यमाणपयोयस्मिन्पतंत्युपरिगाःखगाः ४ विप्रुष्मताविष
दोर्मिमारुतेनाभिमर्शिताः म्रियंतेतीरगायस्यप्राणिनस्थिरजंगमाः ५ तंचंडवेगविषवीर्यमवेक्ष्यतेनदु
ष्टांनदींचखलसंयमनावतारः कृष्णः कदंबमधिरुह्यततोतितुंगमास्फोट्यगाढरशनोन्यपतद्विषो
दे ६ सर्पह्रदःपुरुषसारनिपातवेगसंक्षोभितोरगविषोच्छ्वसितांबुराशिः पर्यक्प्लुतोविषकषायवि
भीषणोर्मिर्धावन्धनुःशतमनंतबलस्यकिंतत् ७ तस्यह्रदेविहरतोभुजदंडघूर्णवार्घोषमंगवरवा
रणविक्रमस्य आश्रुत्यतत्स्वसदनाभिभवंनिरीक्ष्यचक्षुःश्रवाःसमसरत्तदमृष्यमाणः ८॥ ६ अमेववीर्यंयस्यतं

कदंबमित्याविनाश्रीकृष्णचरणस्पर्शभाग्येनसएकस्तत्तीरेनशुष्कः अमृतमाहृत्यगरुत्मनाक्रांतत्वादितिपुराणांतरे आस्फोट्यबाहुकरत
लेनाहत्यगाढादृढंकक्षारशनायेनसः ६ तस्यसर्पस्यह्रदः पुरुषश्रेष्ठस्यपतनभारेणसंक्षोभितानामुरगाणांविषेरुच्छ्वसितोंबुराशिर्यस्यसः
विषेनकषायीकृताभयंकराऊर्मयोयस्यसः पर्यक्परितःधनुःशतंप्लुतःप्रसृतः नैतच्चित्रमित्याह अनंतबलस्येति ७ भुजदंडाहतोदक

धौतंभुजजालेषुसमनितावलिम्बितोविततस्येहनामनःसर्पःसं
मसरत्समाजगाम ८

श्रीरामः
५८

भा॰ द॰ उ॰ श्रीगणेशाय नमः ततः पंचाशत्तमे तु जरासंधेमघादिव कारयित्वा बुधौ दुर्गं तन्निनाय निजं जनं १ छ
१ कपटान्नकपटैरेव हत्वा दैत्यानयत्ततः अजयच्च जरासंधं धर्मेशौ बत धार्मिकं २ अस्तिप्राप्तिसं
ज्ञे के ई यतुः जग्मतुः २ कंसश्लोकः कृमिश्रमर्षः ताभ्यां युतः ३ न्यरुणात्तरुरोध ४ तस्य बलं सेनां

श्रीशुक उवाच अस्तिप्राप्तिश्च कंसस्य महिष्यौ भरतर्षभ मृते भर्तरि दुःखार्ते ई
यतुः स्म पितुर्गृहान् १ पित्रे मगधराजाय जरासंधाय दुःखिते वेदयांचक्रतुः स
र्वमात्मवैधव्यकारणं २ स तदप्रियमाकर्ण्य शोकामर्षयुतो नृप अयादवीं
महीं कर्तुं चक्रे परममुद्यमं ३ अक्षौहिणीभिर्विंशत्या तिसृभिश्चापि संवृतः यदु
राजधानीं मथुरां न्यरुणत्सर्वतो दिशं ४ निरीक्ष्य तद्बलं कृष्ण उद्वेलमिव सागरं
स्वपुरं तेन संरुद्धं स्वजनं च भयाकुलं ५ चिंतयामास भगवान्हरिः कारणमा
नुषः तद्देशकालानुगुणं स्वावतारप्रयोजनं ६
ग॰ २ ...द्वेलं लंघितमर्यादं सागरमिव तेन तस्य बलेन संरुद्धं ५ किं बलमेव हन्मि न मागधं मा
व मगधं वाहत्वा लिंगन्हा भिमासमामगधं सर्वहन्मी निचिंतयामास ननु प्रथमं कस्यं जेष्यामी राम
१

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

C05591

560

ऊणादिसू १४०

561

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

005581

Diamond Book Binding House
Moh Karachh B.H.E.L Road Jawalapur

562

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA